M. TULLI CICERONIS

SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

C. F. W. MUELLER.

PARTIS II VOL. III

CONTINENS

ORATIONES PRO SESTIO, IN VATINIUM, PRO CAELIO,
DE PROVINCIIS CONSULARIBUS, PRO BALBO, IN PISONEM,
PRO PLANCIO, PRO SCAURO, PRO C. RABIRIO POSTUMO, PRO MILONE,
PRO MARCELLO, PRO LIGARIO, PRO REGE DEIOTARO,
IN M. ANTONIUM PHILIPPICAS XIV.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCVIII.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

ADNOTATIO CRITICA.

Sestianae orationis ut omnium, quae in eo libro extant, certissimum testem esse cod. Paris. 7794 inter omnes constat, illud dubitatur, rectene Halmius nullam aut non multo maiorem auctoritatem tribuerit aliis codicibus, maxime correctori vel correctoribus codicis P, qui multa habent, quae absunt a P^1, quae fere omnia damnat Halmius. Non idem mihi videri in oratt. post reditum habitis dixi, in Sestiana diligentissime Halmium refutavit M. Hertzius 'Zur Kritik von Cicero's Rede für den P. Sestius' Lips. 1881. Usus est Halm. praeter P et schol. Bob. A codice Gemblac. G, raro Salisb. S. Accedit Wrampelmeyeri W (progr. Hannov. 1873 p. XXIX—XXXVI). Ex iis, qui de hac oratione scripserunt, saepius infra commemoro Madvig. Opusc. I p. 411—508, Wesenberg. Observ. crit. in M. T. C. pro S. or. Viburg. 1837, Bak. Schol. hyp. I p. 49—136 et Mnem. 1860 p. 205—210, Pluyg. Mnem. 1860 p. 331—335, Fr. Richter. Fleckeis. ann. 1862 p. 271—276, Dietrich. ib. 1863 p. 505 sqq., H. Keil. 'Eos' 1864 p. 15—23, Weidner. progr. Colon. 1864, Paul. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1874 p. 305—331, Ortmann. ib. 1879 p. 417—430, Urlichs. Mus. Rhen. 1878 p. 150—153, Binsfeld. 'Festschrift' Coblenz. 1882, Kimmig. 'De Sestianae Ciceronianae or. interpolatt.' dissert. Heidelb. 1882. Editionum varietatem omnem exscripsi harum: Orell. Turic. II (Halm. I), Kayseri Tauchnitz., Eberhardi Teubn. a. 1877, Halmi Weidm. XI a. 1882.

P. 2. 6 *libertate, is hoc* Bak. p. 49 et p. 207 sq. cf. Verr. II 58. 143, Flacc. 1 ex. 3, Halm. II, *libertates ex hoc* P^1, *libertate ex hoc* rell. codd., *libertate, is ex hoc* Momms., Ha. I, Kays., Eberh. tamquam similia afferens p. 35. 13, Off. II 80, Sull. 65; ad p. 179. 30. — P. 2. 10 *cogitando* del. Weidner. p. 5 sq.; contrarium est *uno aspectu*. — P. 2. 26 *quoniam* add. Halm. I, Kays., om. Halm. II, Eberh. del. vocc. p. 3. 4 *eis — serviat* Bakio auct. p. 50 sqq. et p. 208, quos bene refellit Weidner. progr. Dortmund. 1885 p. 13, qui coni. p. 3. 3 *in amicorum peric.*; an *meorum* aut *multorum*? — P. 3. 7 *Sesti* et sim. constanter scripsi

et ita plerumque meliores codd., *Pompei*, *Petrei*, *Luccei* et sim. etiam Halm. (et Kays.), Bait. non item; ad Quinct. p. 1. 4, Tull. 3. 19. — P. 3. 14 *querell.* in his oratt. praeter Scaur. recc. edd. ex opt. codd. hic, p. 11. 31, 28. 35, 33. 13, 70. 1, 111. 20, 173. 30, 197. 14, 243. 2, 252. 2, 252. 24, 254. 28 et 34, 347. 8, 376. 23, 408. 8, 438. 1, 482. 1, contra codd. p. 222. 20, 297. 10, 317. 25, 326. 27, 339. 7 et 11, 376. 23; p. 162. 32 *querella* opt. cod. Arus. Mess. p. 504. 15 K., rell., etiam Cus., *querela*, p. 338. 24 *querella* 'unus cod. Soldani', Ambr. *quaerela*; ad Flacc. p. 399. 6. — P. 3. 20 *ullus* WS, Madv., all., Ha., Kays., Eberh., *ullius* PG, Klotz. ut P(G) p. 8. 10 *cautiorem*, 23. 13 *fiere*, 138. 36 *sicientem*, T 170. 21 *viaecors*, EG 201. 5 *effugierunt*, T 226. 19 *dissipares*, 230. 18 *metellius*, 231. 11 *aliquiem*, E 236. 7 *rhodium*, P 315. 28 *sitet*, B 325. 34 *iracundiam*, A 337. 22 *principium*, V 364. 29 *coegitauit*, 366. 28 *siullae*, 369. 19 *uitarimis*, 375. 15 *iudicio*, ib. 22 *uit*, 384. 34 *nominio*, 385. 22 *brutius*, 386. 15 *tiam*, 390. 24 *confirmauiat*, 391. 13 *Alexandirieam*, 393. 9 *illie*, 398. 35 *meius*, 400. 32 *hospitium*, 404. 31 *manilius*, 407. 5 *syingrafa*, ib. 21 *infinitiis*, 408. 17 *perispectia*, 18 *probrii*, 409. 4 *minitariis*, 410. 18 *boliuit*, 417. 36 *ignarius*, 422. 8 *uetiustate*, 22 *populio*, 425. 5 *usitiatus*, 427. 36 *myrimillone*, 431. 12 *erecitior*, 432. 30 *possiumus*, 433. 33 *obisistit*, 434. 4 *defendereit*, 442. 2 et 535. 27 *iudicium*, 449. 30 *bestiaram* (*vestram*), 451. 21 *ciuius*, 455. 18 *optimiis*, 472. 24 *vigiliant.*, 473. 17 *principies*, 478. 18 *optimias*, 479. 2 *amicius*, 482. 10 *punctium*, 498. 2 *quia*, ad 498. 25 *eis pecunia*, 499. 8 *uibiquae*, 508. 20 *praemeditiari*, 511. 2 *petisequens*, 513. 12 *utilisse*, 528. 9 *siciturus*, 535. 2 *iudicio*; ad dom. p. 487. 22, infr. 176. 21. — P. 3. 23 *mea inflammata* Halm., Kays., Eb., *ea inflammat* P^1, *illa quae inflammata* G, *ea quae me inflammat* P^2W, Hertz. p. 25 sq., impr. Kimmig. p. 10. — P. 3. 29 *si modo dicendo cons.* scribnd. videtur. — P. 3. 31 *ab me* Halm. II, quod in cod. P est '*a* corr. ex *ad*' (in W *ad*), ut Cat. I 8. 19 cod. A, hic p. 229. 18 schol. habet *ad me*, dom. 44. 115 codd. *adque* aut *atque* pro *a Q.*, ib. 54. 138 G *ad me*, P *a* in ras., hic p. 73. 10 G et Erf. *adtabula*, 342. 30 A, 551. 35a (bt *a te*) *ad te*, 403. 3 D *advers.*, 414. 14 t *ad cor*, 434. 16 V *ad*, D *a iudicio*, ib. 24 at *advert.*, 480. 5 bgt *adventin.*, 498. 23 bt *ad prima*, 523. 33 t *admitt.*, 562. 9 i *ad Kal.*; 224. 20 T *ab hoc*, Cluent. 21. 59 T *a subsellia*, leg. agr. II 5. 13 ex. EFP *a me*, ib. 35. 95 codd. praeter G *a vitae*, dom. 53. 136 P *a suas*, infr. p. 358. 14 A, 377. 20, 410. 7 V *a te*, 377. 8 *a se*, 34 *a bonum*, 399. 2 *a civile*, ib. 30 *a rem*, 490. 8 t *a poster.*; v. H. Meusel. Fleckeis. ann. 1885 p. 402 sqq., infr. ad p. 12. 15, 26. 26, 54. 23. Variant codd. inter *a* et *ab* (*abs*) p. 70. 23, 72. 33, 187. 2, 198. 20, 345. 16 (W *ab*), 351. 16 (A *ab*), 410. 17, 415. 17, 430. 15, 434. 7, 455. 10, 491. 20, 497. 3, 517. 29 (*ab* pro praenomine *A.* D),

547. 10; ad p. 384. 37, Tull. p. 24. 1. — P. 4. 1 *haec* P et ex sil. W, Halm. I, Kays., *hae* P corr., G, Wesenb. p. 62, Halm. II, Eb.; ad S. Rosc. p. 53. 11, infr. p. 353. 8; p. 180. 29 sq. ter G *hec*, primo loco F. — P. 4. 9 *hice* Weidner. p. 7, quod in P est *hi*c*. — P. 4. 10 *gravissumae* (*-imae*) *antiquitatis* W (ex sil.) et dett. codd. (Pal. 3, 4, 5, 8 nominat Gruter., Barb. Garat.), vulg., Halm. I, Kays., *grauissumis* (*-imis* G) *antiquitatis* PG, *gravissimis summae ant.* Momms., Halm. II, *gravissimis antiquae severitatis* Eberh., *gravitatis antiquissimae* Hein., *gravissimis antiqui status* Binsfeld. p. 7, *gravitatis summae atque antiquitatis* Landgraf. 'Jahresber.' XXXV p. 62. — P. 4. 11 *ut utrique* G, Halm., Kays., in P '*ut* sup. lin. post *eorum* m. 2 additum', i. e. *utrique eorum ut carus*, et sic W (*uterq.*) et 2 Bern., Halm. ed. 1845, Dietrich. p. 509, Klotz. partim Richtero auct., Eberh. — P. 4. 13 *benivol.* PGW et sic et *maliv.* semper aut omnes aut opt. codd. (28 locis), tantum p. 115. 10 nullus, 131. 25 W et 156. 1 GW, non P, 507. 13 agt (non V?; Halm. p. 1241. 8: 'VD et sic semper') *beniv.* et *maliv.*, *benev.* et *malev.* recc. edd.; ad Cluent. p. 103. 11. — P. 4. 16 *Alteram duxit* de Schuetzi coni. Halm. II, H. A. Koch. 'Ztschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 386 cf. de Or. I 40. 183, *Duxit alteram* Hein., Eb., *Duxit iterum* Momms., Kays. — P. 4. 18 prius *et* 'P sup. lin. habet m. 2, ut videtur', *[et]* Halm. I. *Et* vel omiss. vel additum in hoc quoque vol. amplius ducentis locis invenitur, ad p. 6. 27, 12. 1, 27. 14, 35. 14, 43. 4, 59. 8, 83. 16, 83. 30, 87. 4 et 27, 95. 37, 103. 26, 110. 37, 120. 21, 123. 34, 128. 12, 129. 23, 143. 5, 155. 3, 170. 26, 171. 19, 177. 30, 187. 32, 189. 15, 195. 10, 196. 12, 197. 9, 200. 16, 201. 21, 211. 20, 216. 2, 217. 16, 233. 4, 240. 10, 251. 5, 253. 18, 271. 16, 18, 312. 9 et 10, 321. 11, 328. 29, 354. 10 et 11, 362. 16, 378. 25, 385. 25, 397. 9, 426. 2 et 37, 428. 27, 438. 34, 489. 32, 503. 15, 520. 16, Caec. p. 55. 2. — P. 4. 25 *praeteritas esse sed iis et off.* P[1]G, *maximis off.* P[2]W, vett. edd., corr. Momms., *praeter caritatem studiis et off.* Paul. p. 309 sq., fort. *praeterea assiduisque studiis et off.* — P. 5. 1 *in illo* vett. edd., Baitero auct. Kays., Eb., Paul. p. 318 (ad p. 130. 26), *in* Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 12 sq. — P. 5. 3 *suspition.* Kays. constanter; sic cod. P hic, p. 18. 31, 20. 24, 30. 1, 66. 8, 85. 37 (non v. 28 aut 86. 16), 87. 32, 91. 9 (non 12), 103. 16, 106. 29, 125. 35, TES 300. 2, ES 305. 28, 316. 30, E, quod Bait. neglexit, etiam 305. 7, 306. 16, 307. 21, M 321. 27, BEFS 350. 4, t 365. 31, V 372. 1, a 413. 29, 515. 9, ai 514. 35, D 524. 21, i 560. 32, ceteris multis locis codd. *suspic.*; ad Font. p. 20. 24. — P. 5. 4 *[conlega]* Eberh. — P. 5. 9 *et bonis omnibus* Hirschfelder., Hertz. p. 27, *et omnibus bonis* Richter. p. 271, Iw. Mueller. 'Jahresber.' XIV p. 217 et XXII 252 sq., *et vobis omnibus* dett. codd., vulg., om. P[1]G, *et omnibus* Koechly, Halm.,

Kays., Eb., *et bonis* Richter., Paul. p. 319, *et mihi* Urlichs. p. 151, *et rei p.* Halm. ed. Weidm. 1853. — P. 5. 14 *oportun.* GW, non P, Halm. II, p. 322. 28 non solum GMT, sed etiam AB, 418. 31 et 433. 8 D (non V?), 425. 15 agt; ad Caec. p. 42. 11. — P. 5. 15 *tentar.* Halm. I constanter contra codd., nisi quod 263. 9 codd. habent *tentatur*, 530. 4 V *tenta*, at Bait. p. 294. 34 *tempt.*; ad Pomp. p. 82. 19. — Ib. *Menulanum* Wesenb. p. 62, *Mefulanum* Huebner., *Faesulanum* Urlichs. p. 151, impr. Iw. Mueller. 'Jahresber.' XIV p. 217, *Menolavum* Hertz. p. 34 sq. — P. 5. 16 *C. Ant.* Weidner. p. 8. — P. 5. 18 *itemque* id. p. 9. — P. 5. 24 *[P. Sestio]* Man., Bak. p. 54, Kays., Eb., Kimmig. p. 16 sq., del. Halm. II, impr. Dietrich. p. 509; cf. ad p. 452. 29. — P. 5. 31 *nostris* dett. codd. et G², Kays., Eb., *uestris* exp. P², om. W. — P. 5. 34 *[aut] amb.* Pluyg. p. 331, Kays., *[aut amb. — gratia]* Ortmann. p. 418, Kimmig. p. 34 sq., *vel amb. vel comm.* Weidner. p. 9; ad p. 127. 1. — P. 5. 36 *vocem* amic. Lambini, Halm. II, Eb., *vicem* codd. (*uitem* W), Klotz., *indicem* Koechly, Halm. I, Kays., *lucem* H. A. Koch. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 384, *vindicem* Urlichs. p. 151, de quo v. Iw. Mueller. 'Jahresb.' XIV p. 217. Sen. contr. 7. 2 *audite vicem* codd. et edd. ante Kiessl. (Fleckeis. ann. 1866 p. 495), infr. 502. 7 *vix* V¹, 408. 21 *idii* V, Val. M. VIII 13 ext. 1 edd. *quominus senectute ageret* soloece, codd. *quo millius* (*cum illius*) *senectutem* —, i. e. *quo mollius* —. — P. 6. 1 *eisdem* G, Klotz., 'propter scissuram in cod. nunc abest a P' et ab aliis codd. Graevi et Garat., *isdem* W ex sil., Halm., Kays., Eb. — P. 6. 18 *maiestate sua dignitatem* Weidner. p. 6, Halm. II, Eb., *maiestatem suam dignitatem* codd., *cum mai. sua dignitatem* Madv. p. 443, *maiestatem suam dignitatemque* Halm. I, Kays., in W esse Wrampelmeyero tacenti non credo. — P. 6. 20 sq. *C. Antonium cons. est* Halm., Kays., Eb., *est Ant. cons.* GW et rell. codd., ut videtur, Klotz., Richter. p. 271 sq., in P ante *ant.* est *ẽ* in ras. corr. ex ·*c*· Voc. *est* in codd. amplius centiens omiss. numeravi; ad p. 7. 11, 59. 16, 93. 17, 105. 1, 125. 20, 136. 32, 138. 14, 197. 31, 199. 1 et 28, 205. 9, 210. 35, 214. 32, 333. 8 et 15, 336. 21, 339. 28, 347. 18, 356. 19, 367. 11, 375. 10, 404. 30, 465. 8, 536. 15, Cluent. p. 144. 25; cf. infr. ad p. 120. 28. — P. 6. 22 *quaestor* Weidner. p. 6, Halm. II, Eb., om. rell. codd., Halm. I, Kays., *consulemq.* P¹; ad p. 35. 6. — P. 6. 26 *vere dicam* coni. Weidner. p. 9. — P. 6. 27 *amore rei p.* codd., Lamb., Klotz. del. *et*, quod est in P² in ras., om. in W (ad p. 4. 18). — Ib. *in re p. gerenda* Weidner. p. 9. — P. 6. 30 sq. *acuendum* potius quam *accus.* Paul. p. 306 sq., Hirschf.; ad Off. III 23. 90 ex. ed. 1882. — P. 6. 33 *e* cod. P sup. lin. habet, om. G, Halm. II; ad p. 9. 1, 18. 20, 68. 22, 113. 10, 143. 17, 315. 17, 345. 14, 428. 27, 430. 15, 523. 8. Similiter praeposs. omiss. plus 20

locis, add. 14 numeravi; ad imp. Cn. Pomp. p. 84. 2. — P. 6. 34 *silvestres callis* Eberh. — P. 6. 35 *praeoccupare* suasi 'Coni. Tull' 1860 p. 23, item Koch. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 386, Halm. II, Eb., *stabulae praeclare* (vel *praedare*) P¹, corr. m. 1 *praeclari* (vel *praedari*), m. 2 et G *stabula praeclara*, W *stabuli praeclara*, *peragrare* Madv. p. 444 sq., idem aut *pervagari* ('quod non praefero') Wesenb., *penetrare* Or., *perlustrare* Koechly, *praecepisset* vel *praesidio saepsisset* Jacob., *aestate integra, nactus It. colles et past. stabula, praedari* Bak. p. 56 sq., *praedari* Halm. I, Kays., *praeclara praedonum illa praesidia cepisset* Tittler. Fleckeis. ann. 1865 p. 394, *recludere* Wirz. ib. 1875 p. 489, *in Galliae calles et praeclara stab. evagari coep.* Urlichs. p. 151, *precario cepisset* Binsfeld. p. 6. — P. 7. 11 sq. *a Q. Hortensio est* 'unus Oxon. cum aliis in marg. Lamb.', Wesenb. p. 62, Klotz., *est* om. PG¹W; ad p. 6. 20. — P. 7. 12 *modo omnium vid.* Paul. p. 310, quod in P est *modo non vid.*, sed corr. m. 1; ad p. 20. 32. — P. 7. 27 *[insectantur]* Wicherto et Weidnero (qui p. 9 ex. suad. *insectando*) auctt. Eberh., impr. Kimmig. p. 19, cui assentior, 'alterutrum si delendum foret, non *insectantur*, sed *se offerunt*' (e v. 29 petitum) delendum censenti, *insectentur* G. Krueger. Mus. Rhen. 1872 p. 491 sq. — P. 7. 33 sq. *ad reficiendam salutem communem* Paul. p. 309; ad p. 45. 14. — P. 7. 35 *iam* pro *tam* Madv. auct. Halm. I, sine cruce Kays., *Futurus erat ille annus iam* Klotz., *Furere coeperat ille annus iam* Halm. II, *funestus ille annus iam impendebat rei p.* Eberh., idem coni. omnium optime, ut mihi videtur, *ruebat ille annus iam in rem p.*, *Nondum ortus fuerat ille ann. tam infestus rei p.* Urlichs. p. 152, *Fugerat ille a. iam inreparabilis rei p* Hertz. p. 37, *Labefactarat i. a. iam tum rem p.* Landgraf. 'Blätter f. d. bayer. G.-W.' 1883 p. 48 et 'Phil. Rundschau' 1883. 1612 cf. Verr. III 18. 47 ex., alii alia. — P. 8. 1 *vera* om. cod. P¹ solus, ut videtur, Halm.; v. Hertz. p. 12 n. 7. — P. 8. 8 *conglutinatus*? — Ib. sq. Richter. p. 272 *natus non solum ipse turpiter neglexit, verum etiam Pompeium a me avertit parum se f. violaturum arbitratus, nisi.* — P. 8. 14 sq. *putaret* etiam W ut codd. ceteri omnes (*putare* P¹) propter *ut*, quod commemoro maxime eorum causa, qui Mur. 12. 27 m. (p. m. 311. 3) *ut* — *putarent* servandum esse ducunt. Similiter infr. p. 33. 10 W *ut sciatis*, 310. 13 C *ut cernamus*, 317. 12 omnes *quin celebremur* (*-entur*), 366. 17 b *ut solverit*, 413. 28 gt *cum liceret*, 435. 16 a *ut faciatis*, 438. 3 abg *ut exoptent*, 535. 4 *cum* (add. D) *fateamur*, ad p. 68. 1, 304. 37; scr. Ern. non *putabat*, sed *putat*. — P. 8. 15 *mihi* om. schol. Bob., Halm. I, *miratus* codd. V. 3 (v. 20 Or.², non 21) P¹ habet *michirati*. — P. 8. 20 *exsanguis* Koch. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 384 cf. p. 11. 10, Halm. II, Eb., *insani* codd., P corr. ex *insane*, Halm. I, Kays.,

infamis vett. edd., Wesenb. p. 18 sq., *exhausti* Koechly, *enervati* Karsten. Spicil. p. 9. – P. 8. 30 *nondum* del. Pluyg. p. 331, *si nefando scelere vulnera inusta* Paul. p. 310 sq. — P. 8. 32 sq. *facilius — proposueritis* del. Kimmig. p. 61 sq. — P. 8. 34 *afluens* P, schol., Halm. I, *adfl.* Kays., Eb.; ad Arch. p. 376. 13. — P. 9. 1 *in fretu* P[1] (om. *tamquam*, quod serv. solus schol.), Halm. I, *in* Seyfferto auct. del. Halm. II. Dietrich. p. 510, circumscr. Kays., Eb. (ad p. 130. 26), *in freto* codd. praeter P[1], schol., Klotz.; cf. ad p. 6. 33. — P. 9. 9 sqq. *aspectu (unum — intueri) vestitus* Wesenb. p. 62; admodum nihil interest. — P. 9. 18 sq. *annus* Lamb., Halm., Kays., *antuus* P, *anantuus* G, *mantuus*, *anmantuus*, *vel an mantuus* (W) all., *annus novus* Klotz., *vade* v. 19 'supplevit Madv. ex Valerio Probo' T. IV p. 19. 18 et 30. 27 (add. Mar. Plot. T. VI p. 482. 8), *Rhadamantus*, *Mantus*, *Catamitus*, *consulatus*, *magistratus*, *cincinnatus*, *auloedus* (Weidner. p. 10), *unctulus* (Ribbeck. 'Abh. der Sächs. Ges. d. Wiss.' X p. 24 n.), *vultus*, *anticus* all., *anticus cos.* Hertz. p. 41, *fatuus ille et nitidus cillo tamquam comminui vid.* Binsfeld. progr. Düsseld. 1869 p. 4, *Tanta erat grav. in voltu — ut ille annus illo niti* Boot. Obs. in Cic. ep. Amstel. 1880 p. 59, *supercilio ac nutu annus ille* Landgraf. 'Phil. Rundschau' 1883. 1613. *[tanta erat — vade niteretur]* Bak. auct. Kays., alii alia delent, *[ut illo — videretur]* Eberh. Non intellego, quo modo homo ipse suo supercilio niti possit. — P. 10. 1 *opinione* codd. P[1]G et all., Bak. p. 64 sq., Halm. I, *[hom. opinione]* Kimmig. p. 58 fort. recte. — P. 10. 9 *gaudebant* del. Halm. II, *plaudebant* Paul. p. 307, Kochio auct. Eberh. — P. 10. 14 *errore* del. Halm. II, *[falsa opinione]* Pluyg. p. 332, Kays., Eb., *[falsa] opinione [errore]* Ortmann. p. 419 sq., Kimmig. p. 35 sq. — P. 10. 15 *adul.* ut 12. 32, 23. 19 (etiam GW) al. P, Kays., Halm. II, Eb., *adol.* Halm. et Bait. in ed. Tur. saepissime taciti ut p. 77. 14 semel, non bis, p. Cael. amplius 30 locis; sex locis Halm. in codd. esse *adul.* commemorat, sed p. 83. 10 'sic fere semper' P, in Phil. Vatic. semper habere *adul.* Halm. testatur p. 390. 28, cod. T pro Planc. et pro Mil. praeter p. 289. 29, ubi Ascon. et schol. Bob. *adul.*, DN pro Rab. 266. 33 (261. 19 nullus, ut videtur), pro Lig. et pro Dei. A 334. 18, 353. 21 et 34; ad Font. p. 29. 17. — P. 10. 21 *sermo nobis* Klotz., Busch. Phil. XXV p. 352, *sermonis* codd., Halm. I, *sermones — dabant* Saupp., Kays., *sermo hominis* Jeep. Fleckeis. ann. 1856 p. 296, Halm. II, Eb. — P. 10. 28 *partibus* add. Or. (post *omnibus*), Halm. II, Eb., ** Halm. I, *sensibus* Halmio auct. Kays., *modis*, *viribus*, *rationibus*, *oribus*, *nervis*, *poris* (Hertz. p. 42) all., *auribus an. et corp. dev.* Oehler Phil. XIII p. 669, *omni vi an. et corp. dev.* Madv. p. 452, Binsfeld. p. 8, *animi et codeuorat* P[1], *an. et corporis deuorat* P[3]GW, *devorabat*

vulg., Kays., Eb. fort. recte; ad p. 53. 4. — P. 10. 37 *quotid.* Halm. I et Bait. constanter, codd. nusquam, nisi quod in Pisoniana, cuius codd. omnes male collati sunt, tacetur de iis p. 173. 25, 187. 21, 194. 1. *Cottidie* saepe Erf. et Vat., non semper, Ambr. p. 253. 21, Eberh. p. 286. 1, 294. 28; ad Tull. p. 15. 4. — P. 11. 2 sq. *sermonis* (*-nes* G[1]) codd., vulg., *sordium, caeni, sordidae vitae* coni. Halm. II, *nidoris* Eb. omnium optime, ut opinor (an *foetoris*?), *vitae* aut *libidinum* Richter. p. 272 sq., *sodalicii* aut *sodalitatis* Probst. ib. 1868 p. 352, *sectae* Schenkl. 'Wiener Stud.' II p. 300, *sermonum* Hertz. p. 43, Hein. — P. 11. 4 *esse* om. codd. praeter G, ut videtur, vett. edd., Halm.; ad p. 103. 35 et 37, 233. 36, 341. 12, 347. 25 et 30 et 34, 364. 8. Praeterea *esse* amplius quadraginta locis omissum inveni, addit. decem; ad Rab. perd. p. 238. 23. — P. 11. 6 *ac* pro *aut* altero Pluyg. p. 332, Halm. II fort. vere, non necess.; cf. ad p. 14. 8, 44. 4, 96. 9, 127. 1, 129. 22, 146. 34, 157. 8, 171. 3, 174. 23, 418. 32. *Aut* pro *ac* scrib. p. 61. 22, 146. 23 W, 175. 2 E, 219. 11 T, 562. 21 omnes praeter t, non saepius, pro *atque* W p. 41. 28, *ac* pro *aut* T p. 98. 37, W 120. 10, E 129. 28, V 182. 1, D 389. 3 *ac ne umquam* pro *aut certe numq.*), *atque* pro *aut* W p. 21. 12, 129. 22, B 324. 35, v 561. 35; ad Caec. p. 54. 36. — P. 11. 12 *nudatam* Imelmann. 'Ztschr. f. d. G.-W.' 1865 p. 791, Halm. II, Eb., *tam* codd., *tantam* Maehlyo auct. Halm. I, *totam* Pluyg. p. 332, Kays., *cunctam* se scripsisse ait Klotz. p. XXVII, scrips. *nudam, tum, tamen* all., del. Hertz. p. 43 sq. — P. 11. 13 *contrucidarunt* Halm. II ut in ed. 1845 tac., *contrucidarent* W, *trucidarunt* ed. princ.; ad p. 27. 32. — P. 11. 18 *sang. ici posse* Pluyg p. 332, Kays., *tantum* potius quam *ictum* Koch. Mus. Rhen. 1857 p. 273 ex., *actutum* F. W. Schmidt. Fleckeis. ann. 1875 p. 490, *iustum* Weidner. p. 10, *clam* Eb., *idem* Binsfeld. p. 8 sp.; v. Eussner. 'Blätter f. d. B. G.-W.' 1884 p. 261. — P. 11. 33 *agerent, aliquid deniq.* Halm. I, Kays. — P. 12. 1 *iam* Madv. p. 454, Wesenb. p. 21, Halm. II, Eb., *etiam* codd., Halm. I, Kays. P. 75. 29 sq. *multas etiam* S, *multas sed iam* G[1], 108. 23 *est etiam* omnes, 264. 35 *etiam* pro *me iam* omnes, 524. 28 *si etiam* ai, 552. 10 *sed etiam* a; 330. 1 *ut iam* AFM, 383. 14 et 563. 23 *sed iam*, 526. 7 *qui iam*, ib. 35 *num iam* b; cf. ad p. 4. 18, 93. 12, 249. 32, Sull. p. 347. 20. — Ib. *[omni ratione]* Eberh., Hein., Kimmig. p. 37 nescio cur; an privato consilio vis parari non potest? — P. 12. 11 *totum, quamvis quaest.* Halm., Kays., Eb., *tum quaquaestum* P[1], *tum* (*cum*) *quasi quaestum* cett., *tum, quum quaest.* Paul. p. 306, Ortmann. p. 420. — P. 12. 12 sqq. *Venisset — uestem muta* (*mutata* P[2] W, *mutastis* G) — *proiecistis. cum* codd., ** *venisset* (coni. *Vos deinde, cum venissetis*) *ad sen. — mutata vos* (del.

que) pro — proiecistis: cum vestris — repudiati estis. tum vir Kays., *venistis ad sen. — Romani, et o. b. v. m. vos pro — proiecistis: cum — repudiatis vir* Hirschf., *vestem mutavistis vosque — proiecistis* 'Litt. Centralbl.' 1863. 281. Ego Halmium secutus sum, nisi quod *cum* servare malui quam sic scribere: *proiecistis. Tum.* Eodem modo *cum* post perfecta posuit Cic. p. 35. 19, 399. 32, Caec. 10 ex. 30, Att. IV 2. 3, rep. II 12. 23. — Ib. *vos* iterav. Koch., Eb. — P. 12. 15 *ab* codd., Kays., Halm. II, Eb., *a* Halm. I; ad p. 3. 31. — P. 12. 26 *est causa facta* W, Halm. ed. 1845 et II, Eb. — P. 12. 27 *deprecarere bonum* Paul. p. 319, Richter. p. 271 *boni* add. ad *omnes.* — P. 12. 29 *[Hac — facta]* Eberh., Kimmig. p. 37, *Ac* (prob.) *mut. v. f. t. illo luctu* Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 12. — P. 12. 30 sq. *tribunus, omn. — praedo, fec.* edd.; ad Caec. p. 61. 25, infr. ad p. 19. 1, 21. 26 sq., 24. 18, 35. 34, 38. 19, 41. 22, 60. 27, 63. 30, 75. 4, 79. 15, 83. 23, 84. 25, 106. 22, 109. 3, 122. 7, 138. 21, 145. 17, 153. 25, 174. 25, 185. 18, 191. 7, 209. 27, 216. 1, 248. 30, 287. 18, 290. 24, 312. 26, 349. 31, 389. 17, 408. 16, 419. 2, 441. 36, 447. 16, 542. 28, 566. 18. Cluent. 47. 131 ex. scrbnd. *homines sapientissimi iudices*, quo loco Cobet. Mn. 1880 p. 390 'etiam eos, qui lapides et saxa concoquant et etiam ineptissima additamenta aequis animis ferant, intellecturos arbitratur *iudices* interpolatum esse'. Nos non possumus distinguere *hominem sapientem iudicem* et *sapientem iudicem*, utrumque dicimus 'einen klugen Richter'; Latinis non prorsus idem est. — P. 13. 5 *dies* Gell. IX 14. 6, Klotz. — P. 13. 12 sq. *[cum fratre] cum patre* e cod. P (W) Halm. I, *cum fratre mihi uel compare cum patre* G. — P. 13. 22 *[relegarit]* du Rieu Mn. 1854 p. 232, Kays., Halm. II, Eb., impr. Kimmig. p. 24. — P. 13. 27 *[ut edicto]* F. Schoell. apud Kimmig. p. 59, *vi edicto* Seyffert. Mus. Rhen. 1860 p. 633, *si nullo iudicio, at edicto* Oehler. Phil. 1856 p. 669; ad Cat. p. 276. 4. — P. 13. 30. *Atqui* Fleckeis. 'Krit. Misc.' p. 26, Halm. II, Eb.; cf. infr. p. 22. 37, 100. 20, 214. 10, 224. 15, 234. 6, 300. 3, 385. 26, 523. 17; 523. 25 *atqui* Naug., 556. 15 Garat., Wernsd. ex ed. Gryph. 1550 et cod. Barb. sec. P. 116. 29 P *atque* corr. in *atqui*, 299. 30 Asc. *atqui*, 434. 1 D *atqui* pro *atque ut*, 479. 23 abg *atqui es*; p. 34. 15 G *atq;*, 143. 28 G[1]E, 489. 14 D *atque*; ad Cluent. p. 142. 9. Scribend. videtur *Atque illis tamen*, quod coni. etiam Halm. ed. 1845 et Paul. p. 306. Nihil saepius permutatum quam *tum* et *tamen*, certe in quibusdam codd. (W hic quoque *illis erit tamen* ; ad Caec. p. 38. 29, infr. 86. 3, 241. 29. — P. 13. 36 *eiiciet* Halm. I, *eiciet* PW 'et sic semper in hoc verbo et cognatis' Halm. p. 950. 21 et 986. 11. In Pis. Halm. tac. *obiic.* et sim. p. 168. 29, 194. 5, 195. 2, sed 199. 8 ex EF affert *conicientur,* pro Rab. 263. 21 ex S *subici* et ita

nostri codd., 266. 31 nostri *abici*, 336. 25 et 354. 5 (etiam F) A *abic.*, Vatic. in Phil. p. 360. 8 *deic.* 'et sic semper in hoc verbo et in cognatis' et p. 534. 9 '*eiciendum* mei', inquit Halm., 'ut semper' (532. 35 *reiiciam* tac.); ad Tull. p. 9. 20. — P. 14. 7 *vestrum forte* schol., Halm. ed. 1845, Klotz., Halm. II. — P. 14. 8 *ac tam* Lamb., Halm. II; ad p. 11. 6. — P. 14. 22 *in luctu civitas, squal. sen.* Paul. p. 320. — P. 14. 23 *[veste mutata]* F. Schoell. apud Kimmig. p. 37 n. 2. — P. 14. 25 *vectigalium* del. Paul. p. 327, Kimmig. p. 16. — P. 14. 32 sq. *neglig.* Halm. et Bait. constanter in ed. Tur., mell. codd. nusquam, nisi quod in Pis. de hac quoque re tacent edd. sine dubio fals. (p. 185. 30 et 189. 31). *Intelleg.* innumerabilibus locis script. in mell. codd., ut semper in Vat. (Halm. p. 1241. 27). Tacent edd. 7 locis Pis. et p. 105. 5, 208. 1 (ubi T *intello*, Wund. *intellego*), 327. 13 (A *intellig.*), 355. 25; nam p. 268. 7 et 270. 4 certe C habet *intelleg.*; ad Pomp. p. 78. 9. — P. 14. 35 *audebas* codd. Franc. et Ox., 'coni. Lamb. prob. Madv. p. 456 et Wesenb. p. 21', Bak. p. 69, Kays., Klotz., Eb. haud scio an recte. — P. 15. 6 *legatos* 'suspectum J. Fr. Gronovio et Madvigio p. 457' et Wesenb. p. 22, secl. Kays., Eb., impr. Kimmig. p. 24. — P. 15. 19 *agebantur* coni. Halm. I, scr. ed. Weidm., *parabantur* Koch., Eb., lacun. sign. Halm. I, Kays., all. *agebant*, *dixerat*, *dixerant*, *ferebantur*, *iactabantur*, *fiebant*, *conferebantur* (Polster. progr. Ostrow. 1879 p. 3), *committebantur* Hertz. p. 45, Hein., *quae evomuerat contra me* Bak. p. 70, *quae tum agebantur contra me* Binsfeld. p. 9. — P. 15. 20 *isdem cons.* Klotz. et Kays. e vett. edd., quae etiam v. 26 (ubi unus habere particulam videtur P) et v. 30 om. *que* (ad p. 107. 3). — P. 15. 27 *dilectus* W, Lamb., Kays., Halm. II, Eb., *del.* P, Halm. I. Cett. locis et codd. opt. et Halm. et Bait. *dil.* except. p. 152. 32, ubi P¹ *delictum*, G *delectu*, Bait. *delectum*; p. 515. 14 bgi, 519. 10 bi, 536. 7 b, 557. 1 i *del.*, in Mil. 305. 31, 306. 17 et 37 TE *dil.*, S *del.*; ad p. 206. 17, leg. agr. p. 209. 5. — Ib. *habebantur* Halm. ed. 1845, Kays. e Klotzi ed. priore. — P. 15. 31 *cons. coniventibus* coni. Pluyg. p. 333, — *inspectantibus* Hotom., *cons.* * Kays., Klotz. — Ib. *in templo* codd. praeter tres Oxonn., ut videtur, frustra defend. Madv. p. 457; idem mendum p. 28. 9 sq. et 33. 22 in W, 171. 18, quem locum affert Madv., in S, non in EFG. — P. 16. 1 *[aliis pollicebatur]* Pluyg. p. 333, Kays., Kimmig. p. 38, etiam *dominabatur* del. Paul. p. 323, *minabatur aliis, aliis pollic.* Tittler. Fleckeis. ann. 1869 p. 492, Eb.; v. Nipperd. Mus. Rhen. 1863 p. 355, Op. p. 240 n. — P. 16. 11 *exsciss.* Lamb., Halm. II (Lahmeyer. Phil. XXXVIII p. 150 sqq., Iw. Mueller. 'Jahresb.' XIV 227 sq.). *Excisus* est in codd. p. 200. 8, *excisio* dom. 58. 146, har. resp. 2. 3 ex., *excidi* infr. p. 42. 4 et 435. 30, *excipere*, vulg.

excindere aut *exscind.*, dom. 23. 61, *excidere* Mon. Anc. 1. 15, at *exscind.* infr. p. 241. 14 (*excind.* T, *exsc.* E) et 314. 26 (*excind.* E), Off. I 22. 76 (*exc.* AHb, *excid.* c), rep. VI 11. 11 (*exc.* MPR); p. 496. 26 *verbum exscidit* V. — P. 16. 19 *bona, tanto* edd. — P. 16. 21 *populo* add. Momms., om. codd., Halm., Kays., qui coni. *equestri ordine*, item H. A. Koch., *ordine equestri* Richt., Eb. — P. 16. 30 sq. *spiritus sumpserat* H. A. Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 288, Hertz. p. 46, *eam sumps.* Kays., *exilium, arma, casum, vim sumps.* all., † *sumpserat* Halm. I, *spectarat* vett. edd., Eb., *tum spectarat* Madv., Klotz., *respexerat* Halm. II, *suspexerat, superbierat, supererat, adsumpserat* all. — P. 16. 32 *conditione* Halm. I tac., item p. 17. 11, 87. 26, 90. 28 (P et H), 96. 31, 105. 5, 164. 8, 264. 9, 269. 18, 345. 20 (*condic.* A, item) 347. 36, Baiter. p. 120. 36, 132. 26 et 27, 140. 30, 141. 1, 142. 34, 143. 10 et 14, 148. 14, 205. 8, 206. 37, 315. 18, sed *condic.* script. in P p. 139. 29, 151. 15, in T 218. 28, 310. 15, in AT 323. 8, 324. 20, in AMT 324. 23, constanter in V, p. 408. 17, 435. 6 et 19, 460. 1, 467. 4, 499. 4, 527. 10, in at 526. 11, 550. 2, in bgt 532. 23, in a 540. 31, 549. 21, in av 566. 21; ad Rab. perd. p. 235. 26. — P. 16. 34 *[C. Marii]* Paul. p. 327, Eb., Kimmig. p. 17. — P. 16. 37 *vigilanti* Eberh. ut p. 48. 9 *petulanti*, sed *sapiente* p. 4. 4; ad Cluent. p. 167. 5. — P. 17. 22 *translat.* P²W, Halm. I, Kays., Eb. — P. 17. 30 sq. *[vel potius dom. host.]* Kays., om. schol. — P. 17. 31 *caedem maer.* e cod. Car. Stephani Hirschf., *mortem* om. post *hostium* GW. — P. 18. 2 *non debebat* Halm. olim (Iw. Mueller. 'Jahresber.' XIV 218), *qui minime* v. 1 Binsfeld. progr. Dusseld. 1869 p. 9, *alien. esse credebatur* Halm. II, — *videbatur* Urlichs. p. 152. V. Keil. p. 18. — P. 18. 7 *Romae esse* scr., *praeesse* codd., Halm. II, Iw. Mueller. 'Jahresb.' XXII p. 250, *praesto esse* Fr. C. Wolffio auct. Halm. I, Kays., *reip. praeesse* Or. (Madv. p. 458 n., Wesenb. p. 20 n.), *[et praeesse et]* Ern., Eb. — P. 18. 12 *Quid? ergo* all., Kays.; cf. 21. 2. — P. 18. 18 *alio* Bak. p. 74, Kays. — P. 18. 19—21 *[quod — putabant]* Bak., Kays.; v. 20 alter. *a* Kays. om. e vett. edd. invitus; ad p. 6. 33. — P. 18. 24 *[a]* Hirschf. tac. — P. 18. 26 *causae subducebat* Paul. p. 308. — P. 18. 28 *domi meae* del. cens. Ern., Kahnt. progr. Ciz. 1829 p. 8, secl. Eb., etiam *ad eam rem positi* Bak. p. 76, Kays., Ortmann. p. 421, Kimmig. p. 39, qui 'Ubi fuerint positi,' inquit, 'quaerimus: non dicitur. Jam vides, quomodo cohaerere ea verba cum verbis *domi meae* dixerimus', quae negat cohaerere; *omni modo* Binsfeld. p. 7. — P. 18. 37 *[erat — exercitus]* Ortmann. p. 421, cui assentiens del. etiam *eo* Kimmig. p. 39 sq. — P. 19. 1 *pl., inimici mei,* edd.; ad p. 12. 30. — P. 19. 14 *dissupatam* Or., Dobree, Wesenb. p. 27 ex., Eb. (ad p. 40. 21), *superatam* codd., Halm., cum cruce Kays.

— P. 19. 17 *me prope* Fleckeis. ann. 1875 p. 85 cf. p. 236. 26 et 238. 1, Halm. II, Eb. fort. recte. — P. 19. 27 *si* add. Wesenb. p. 63, Halm. II, Eb., post *ut* Halm. I, Kays. — P. 19. 29 non *veni* pro *vel si*, sed *veni si* cod. W habere testatur Wramp. — P. 19. 37 *vocassent* Ern. et del. v. 36 *vocassent* Weidner. p. 8, Eb., *vocarent* codd., Halm. I, Kays., *populum vocassent* Hein., *concitassent* Halm. II. — P. 20. 2 *meum* add. vett. edd., Kays., Eb. — P. 20. 4 *enim* PGW, sed 'in P *nim* m. 2 in ras. scriptum est', Kays., Halm. II, 'genuinum esse fortiter contendit' Kimmig. p. 9, om. dett. codd., Paul. p. 318, secl. Eb., *etiam* Halm. I, *tamen* Keil. p. 17. *Enim* fals. add. p. 47. 1 S, 340. 12 E, 343. 5 E^2, 357. 35, 358. 5 F, 369. 27 omnes praeter V, 382. 27, 409. 3, 502. 23, 548. 34, 564. 2 a, 479. 21 V, 563. 17 i, om. amplius triginta locis inveni; ad p. 108. 1, 144. 18, 303. 34, imp. Cn. Pomp. p. 76. 17. — P. 20. 8 *dei* PG, Halm. I, Kays., *di* Halm. II, Eb., *dii* W semper. — P. 20. 19 *magnum* suspect. Kays., del. Kimmig. p. 40, *minimum* coni. Bak. p. 78. — P. 20. 25 sq. *alii — incitarentur* del. Paul. p. 326, Kimmig. p. 40, *insectarentur* potius quam *incit.* (*in me incit.* Hertz.) et v. 26 *invidere* Probst. Fleckeis. ann. 1868 p. 353, cui assentitur Hertz. p. 47, *mihi inviderent* Hein. — P. 20. 30 *unum omnes* Koch. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 385 in., *omnes me unum* Halm. II, *unum multi* Koch. ed., *unum undique* Eb., *unum cuncti* Hertz. p. 47 sq., Hein. — P. 20. 32 *non* recte del. Gesner., Madv. p. 144 n. et 378 n., Wesenb. p. 28, Halm., Eb., serv. Klotz., '*quam non id* dictum videtur pro *ac non id*' Bak. p. 79; ad p. 101. 20, 121. 24, 139. 15, 143. 23, 262. 5, 272. 19, 286. 25, 339. 4, 342. 13, 363. 19, 533. 3, Font. p. 33. 26. Praeterea *non* addunt codd. p. 7. 12 P, 118. 37 et 148. 25 post *tamen*, 132. 7 ante *nullo*, 205. 9 (*non defendenda*) W, 183. 7 et 23, 190. 31 omnes praeter V, 152. 7, 184. 30, 269. 2, 303. 1 omnes, 169. 7 EF, 219. 21 aliquot dett., 323. 8 T, 324. 18 F, 339. 4 GE, 351. 34 FGR, 366. 22, 467. 33 V, 366. 33, 367. 9, 387. 18, 414. 10, 501. 16 t, 386. 19, 426. 34 a, 405. 4, 535. 11 abg, 414. 22 V^2agt, 502. 31 g(t), 546. 13 ab, 548. 9 abt, 559. 14 i, omittunt p. 31. 4 omnes praeter P^1, 118. 6, 121. 35 W, 43. 16 PGW, 46. 34, 81. 10, 152. 20, 266. 13, 272. 13 omnes, 109. 37 EG, 128. 20, 154. 18, 157. 1, 158. 25 G, 163. 31 F, 205. 30 TEW, 219. 22 omnes praeter paucos dett., 224. 19, 325. 7 T, 334. 13 AC, 347. 16 F, 352. 4 GR, 373. 24, 381. 22, 419. 26, 437. 6 (sed v. 5 *non* pro *nos*), 441. 4, 495. 30 D, 364. 10, 366. 20, 368. 19, 380. 9, 386. 35, 476. 25, 520. 3, 545. 23 a, 368. 28 i, 380. 30, 421. 23, 428. 29, 536. 17, 546. 3 t, 380. 33 at, 386. 29, 393. 34, 395. 27 V, 397. 9, 488. 12 b, 477. 37 agt, 536. 30 abg, 559. 3 tv, 562. 17 v. — P. 20. 35 *armato* add. 'ex optimo libro manuscr.' Lamb., Wesenb. p. 29 sq., om. Halm. I, Kays., *at armis* post *At cives*

Heraeus, Halm. II, Eb., *at armis ab eo priv.* Hirschf., *At vi, at ab eo priv.* Bak. p. 79, *At acie; at ab eo priv.* Paul. p. 307 sq., *At vi, at cives* Koechly. — P. 21. 2 *Quid? tum* Halm., Kays.; cf. 18. 12. — P. 21. 4 *antea* pro *aut* Koch., Eb. — P. 21. 5 *exilium* codd., Halm. II, *exsilium* Ha. I ut *exsul* p. 25. 34 all. cum Kaysero et Eberh., *exitium* Hotom., all., Madv. p. 462 sq., Kays., Eb. (ad p. 205. 35). *Exilium* etc. nusquam non sine *s* codd. (v. p. 1104. 25, 1241. 12, 1269. 21 ed. Tur.), nam etiam E p. 241. 17, 242. 15, 341. 29 et 30, non T aut alii solum, 329. 34 et 335. 14 certe A *exil.* et *exulat*; ad Caec. p. 71. 21. — P. 21. 8, item 62. 3, 81. 12 *diiunct.* P^1, Halm., Kays., Eb., *disi.* (P^2) GW, alibi edd. ut tac. Halm. p. 103. 8, 130. 3, 163. 26, 197. 31, 322. 20, sed *diiunx.* Halm. 176. 15 ex cod. T (*dilux.*), rell. *disi.*, 'de V non constat', 382. 18 et 25, 385. 30 ex V; ad p. 380. 34; p. 71. 29 *dirump.* edd. praeter Klotz., *dirr.* P, *dirip.* W, *disr.* G; ad dom. p. 493. 32. — P. 21. 10 *tamne* Halm. II, quod in P est *tamen* litt. *en* expunctis item ut v. 11 ante *expers*; ad p. 138. 14. — P. 21. 20 *mentes maxime* a schol. Halm. I, Kays., Eb. — P. 21. 25 *quicq.* PW, Kays., Eb., *quidq.* (G?) Halm., item p. 50. 4, nisi quod ibi Halm. II in ed. Weidm. *quicq.*, et sic codd., ubicumque diligenter collati sunt, 68. 9, 83. 20, 147. 7 et 9, 159. 11, in Planc. T (et schol.) 'ubique', 217. 3, 224. 33, 230. 13, 233. 22, Mil. 289. 32 TE, in Phil. VD constanter (500. 22 V *quiquam*); *quidq.* tac. scrib. Halm. in Pis. p. 168. 37, 169. 25, 188. 24, Rab. 268. 36, 269. 3 et 25, 269. 25, 273. 1, ubi mei codd. *quicq.*; ad Tull. p. 4. 4. — P. 21. 26 sq. *virgines —, regis — filiae,* edd.; ad p. 12. 30. — P. 21. 30 *Porsennae* W, Halm. II, *Porsenae* 'corr. ex *porsinae*' P, Halm. I, Kays., Eb. Parad. 1. 12 Halm. e codd. *Porsennae*, Att. IX 10. 3 Med. *Porsinam.* — P. 21. 32 *aliquot annos* et v. 36 *in variis bellis* del. Paul. p. 328, Kimmig. p. 41. — P. 22. 31 *vi* Halm., Kays., Eb., *vim — fugisset* Keil. p. 19, *vim* defend. Dietrich. p. 511 ex., Hirschf. Dubito. — P. 22. 34 *Minturnensium* Passerat., Lamb., Halm. II, Eb. (cf. ad p. 145. 14), *Minturnis* codd., Klotz., secl. Halm. I, Kays., Ortm. p. 422, Kimmig. p. 17. — P. 22. 37 *Atqui* Fleckeis. 'Krit. Misc.' p. 27, Halm. II, Eb. non recte, credo; ad p. 13. 30. — P. 23. 1 *fatum* Pantag. auct. edd., Iw. Mueller. 'Jahresb.' XIV p. 218, dub. Madv. p. 463 n., *ratum* PG^1W, dett. *statum*, Lamb. codd. *rata, ratam, randum, et alium rei p. statum* coni. Garat., *naufragium* Weidner. p. 10, *vulnera tum* Urlichs. p. 152, *motum* Lehmann. Herm. 1879 p. 213 sq. cf. Flacc. 37. 94, infr. 166. 7, *recuperationem* Paul. p. 311 sq. — P. 23. 3 De v. *peric. reip. vivebam* v. Flacc. 17. 41 *nostro periculo vivere tuos contubernales*, quem locum melius expl. du Mesnil. quam hunc interpr., et Fabri Liv. XXIII 49. 2 *ut publico periculo essent*, 'i. e. ut, si quid damni veniret, id ad remp. pertineret'. — P. 23. 15 *horumq.*

Eberh., Hein.; ad Cluent. p. 175. 23, et identidem in his oratt. non solum *iis* pro *his*, sed etiam *eo* pro *hoc*, *eius* pro *huius*. — P. 23. 23 *aut record.* Halm. II. *Et* pro *aut* raro script. in hoc vol., p. 72. 13 et 120. 35 in W, 191. 3 in omnibus praeter V, 384. 26 in b, 468. 1 in a, *aut* pro *et* 60. 35 (*aut conv.*) W, 512. 18 b (*it* t, *ita* ag); ad p. 44. 4, 96. 9, 219. 12, 324. 10, leg. agr. p. 212. 26. — P. 23. 32 *denique* (aut *etiam* cum Man. aut *autem*) Garat. ('Madvigii coni. *denique* Garatonianae *autem* longe anteponenda' Wesenb. p. 33), Halm., Kays., Eb., *etiam*, *iam* all., *enim* codd., Seyffert., Klotz. — P. 24. 16 *dico?* edd., p. 177. 2 nemo *quaero?*; ad p. 223. 11, 262. 16, 304. 22, 309. 6, 339. 23, 383. 17, 391. 20, 397. 23, 439. 17, 524. 27, 559. 16, 562. 28, ad Sull. p. 365. 4. — P. 24. 18 *Proh* Klotz. contra codd., item 53. 12, 161. 1, 386. 1; sed 105. 26 saltem H (E *per*), 482. 33 g *proh*; ad Cluent. p. 118. 7. — Ib. *immortales, cust.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 24. 25 *vastato* WG, Klotz., Kimmig. p. 9 sq., Hertz. p. 17 n. 15, *uasto* P¹ ('*uasta* corr. 1 m., cui superscr. est *ta* m. 2'), Halm., Kays., Eb. — P. 25. 7 *mitto legum* Richter. p. 274. — P. 25. 20 *lege potestas per novam* 'Halmium potissimum secutus' Hein., Urlichs. p. 152, Halm. II, Eb., *lege utrique potestas contra Semproniam* Halm. I, Kays., *lege nova potestas contra suam* Richter. p. 274. — P. 25. 32 *eam* coni. Man., Lamb., Halm. II, Eb., *ea* codd., Halm. I, Kays. — P. 25. 36 *Ptolom.* GW (*pthol.*), *ptolaemeus* P, *Ptolem.* edd.; p. 89. 9 *ptolemei* P, *phtomei* H; ad p. 260. 17, leg. agr. p. 204. 15. — P. 26. 2 *honorem istum cons.* P²GW, Hertz. p. 28, Hein., *illum* potius quam *istum* Wesenb. p. 9, Kimmig p. 11 (ad p. 306. 18), *iustum* Landgraf. 'Jahresb.' XXXV p. 59, *illum hon. cons.* Halm. I litt. inclin. (om. P¹), Kays., *societatis et amicitiae hon. cons.* Vahlen. Mus. Rhen. 1858 p. 298, Halm. II, Eb. — P. 26. 5 *munitus* (aut *tutus*) *regno* Keil. p. 19 sq., Hirschf. — P. 26. 21 sq. *nuper ipsi* Halm., Kays., Eb., *aut per ipsi* P, sed m. 1 (?) expunct., om. W, Wesenb. p. 64 m., *per* G, vulg., *nuper* Klotz. — P. 26. 23—28 *[Hic — mansit]* Eberh., Kimmig. p. 41 sq. In his v. 27 *animo hostili* del. Ortm. p. 422, *animo tamen host.* Paul. p. 324 sq. — P. 26. 24 *hostis vehemens* Dietrich. p. 513, *veh. hostis* Richter. p. 274, Halm. II, Eb. — P. 26. 26 *a* P²GW, *ab* Halmio auct. recc. edd. omnes, quod in P¹ est *ad* om. *L.*, quod add. Madv. p. 464; ad p. 3. 31. — P. 26. 27 *pulsus* vulg., codd. *pulsum*, 'quae videtur repetitio ex v. 25, qua verum verbum suo loco motum est' Halm., † *pulsus* Kays., *repulsus* Halm. II, *victus* Klotz., *profligatus* Hirschf., *pluribus proeliis pulsus* Weidner. p. 11, *perculsus* Paul. p. 313 prob. — P. 26. 33 sq. *Hic — gessit* scr. (*gessitque* quamvis proclive esset, scribere nolui), *Hic igitur, qui* — Wesenb. p. 8, Iw Mueller. 'Jahresb.' XIV p. 218, 'Solus P ante *tulit* lacunam habet 15 fere litterarum'. G¹ habet *gessitque*, W *tulit gessit qui*

*et ipse gessit qui et ipse hostis fuit, *** tulit* Halm. I, *: qui bellum sociis intulit, gessit* Maehly, Kays., *Rex igitur Armenius, qui et ipse hostis fuit* Halm. II, *is igitur, qui bellum intulit, qui lacessivit* Koch., Eb., *Hic igitur, qui cum sociis nostris bellum gessit* Richter. p. 274 sq., *Videte, inter hos quantum intersit: qui* — Paul. p. 325. — P. 27. 6 *Em* P, *En* rell.; v. Ribbeck. 'Beiträge z. Lehre v. d. lat. Part.' p. 31, infr. p. 249. 23, 349. 36, 424. 26, 442. 36, 449. 15. — P. 27. 14 *et in temp.* Halm. II tac.; ad p. 4. 18. — P. 27. 15 *exsul* ante *haeret* ins. Dobree, Eb., *haeret impavida spl.* Pluyg. p. 333. — P. 27. 29 et all. *poenit.* Klotz. de suo, in hoc vol. nusquam Halm. aut Bait., codd. saepe *penit.* ut p. 84. 34 et 120. 15 P (et W), *paen.* G, 260. 32 et 268. 31 mei, 235. 27 T (ex E Bait. affert *poen.* ut 120. 15), 371. 31 V a b i (g t *paen.*), 422. 33 V a b t (g *paen.*), 547. 33 et 548. 1 omnes, 565. 10 a i v, *poenit.* 42. 1 G (P et, ut videtur, W *paen.*), 233. 12 TE(?), 311. 29 T (*paen.* Bait. ex E, in quo '*ę* ubique pro diphthongis *ae* et *oe* sine ullo discrimine positum est', nusquam *ae* aut *oe*, Freund. Mil. p. 25), 340. 16 et 36 GE (A *pen.*); ad Cluent. p. 131. 1. — P. 27. 32 *iurarit* codd., Halm. II, Eb., *iuraverit* schol., Halm. I, Kays. Dett. codd. longiores formas habent his amplius 40 locis: 5. 29 *decreverint* (*decrevit* W), 69. 17 *rogavero*, 163. 3 *noveramus*, 181. 26 *optaverat*, 192. 8 *collocaverunt*, 212. 34 *servaverat* (omnes praeter TE), 232. 36 *cognoveram* (solus T *cognor.*), 237. 10 *siuerint* (aut sim. omnes pr. TE), 238. 35 *commovissem*, 287. 35 *necaverit*, 298. 6 *dubitaverit* et *cogitaverit*, 313. 22 *vexaverat*, 323. 24 *audivimus*, 324. 3 *vindicavisti*, 350. 14 *celavisset*, 350. 26 *ivisti*, 354. 19 *repudiaveritis* (*repudiaritis* A), 371. 2 *significaverunt*, 387. 27 *liberavisset* (*liberasset* a), 397. 13 *ingurgitavisset*, 402. 4 *cognoverat*, 403. 18 *nuntiavisti*, 408. 2 et 519. 7 *iudicaverit*, 418. 26 et 28 *iudicavisset*, 427. 24 sq. *stipaverit*, 447. 26, 469. 24 et 31 sq. *iudicavistis*, 447. 35 sq. *collaudavistis* et *comprobavistis*, 469. 3 *explicavero*, 490. 17 *privavistis*, 508. 14 *audivisset*, 512. 30 *triumphaverat*, 513. 6 *negavero*, 515. 4 *communicavisses*, 516. 7 *colligavissemus*, 533. 37 *iudicavero*, 518. 30 *probavistis*, 556. 21 *ivisse*, 567. 29 *desideraverit*, 568. 1 *conservaverint*, breviores his viginti: 88. 35 *accommodastis*, 182. 34 Asc. *collocarunt*, 307. 24 *implerunt*, 350. 19 *negasti* (FAW), 354. 37 *vocasset*, 380. 5 *collocasti*, 386. 36 *liberasti*, 421. 17, 469. 20, 536. 8 *iudicastis*, 427. 13 *compilarit*, 21 *curarit*, 27 sq. *iugularit*, 433. 2 sq. *comprobastis*, 481. 21 *triumpharunt*, 490. 23 *iudicasset*, 493. 16 *locarint*, 510. 14 *iudicasse*, 525. 28 *concupierunt*, 536. 7 *excitastis*, 556. 1 *cognossem*; ad p. 11. 13, 31. 3, 68. 1, 81. 29, 88. 35, 124. 7, 200. 25, 312. 23, 358. 2, 362. 27, 370. 23, 418. 1 et 28, 470. 13, 525. 18, ad Pomp. p. 79. 36. — P. 28. 5 *ipse eius* et Paul. p. 308 et Eberh. — P. 28. 8 *talis* pro *eius* Halm., Eb., quod in P litterae *ei* m. 2 scriptae sunt. — P. 28. 10 sq.

improborum auctoritate, impetum Koch. 'Ztschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 385, Eb. — P. 28. 22 post *quam* perisse verbum aliquod probabiliter coni. multi, Gulielm. *dilapidari*, Zumpt., Wesenb. p. 36, Eberh. *dissipari* (*dissup.*), Seyff. *alienari*, all. *perverti, perire, amitti, diripi*. — P. 28. 36 *cuius* Pluyg. p. 333 sq., Eb. prob.; cf. p. 260. 19, Sull. p. 364. 33. P. 241. 19 solus T *cuius*, rell. *huius*. — P. 29. 4 sq. *defenderant* — *protexerant* Ern., Kays., Halm. II, Eb. prob.; sed v. ad S. Rosc. p. 35. 36, infr. ad p. 36. 19, (128. 19,) 199. 31. 246. 15, 411. 12, 422. 20, 436. 12, 447. 6, 564. 3. P. 36. 23 quoque Ern. *potuerant*; 172. 16 *donarunt* E G S et Arus., ib. 19 *defenderunt* M, 22 *revocarunt* omnes codd. — P. 29. 11 sq. *ne cui* Momms., Kays., Halm. II, Eb., *neque* codd., *neve* Lamb., Wesenb. p. 36, Halm. I. — P. 30. 19 *videremur* O. Mueller. Herm. 1877 p. 300. — P. 30. 32—35 *[et cum cons. — flagitabant]* Eberh.; v. Kimmig. p. 27 sq. De pron. *illi* v. 35 praeter Madv. p. 468 et Fin. p. 731 v. Wesenb. p. 37 cf. Verr. II 64. 155. — P. 30. 36 *hanc* H. A. Passow. 'Ztschr. f. d. G.-W.' 1860 p. 350. — P. 31. 3 *promulgarunt* P^2 et plerique codd., ut videtur, certe edd. vett. fort. recte, *promulgarent* W, *promulgerunt* P^1; ad p. 27. 32. — P. 31. 4 *decrevisse* Kays., *defuisse* Momms. — P. 31. 8 *tunc* 'P in loco eraso habet, quo firmatur Ernesti coni., qui *ante* (*antea*) maluit', et sic Eberh., *tamen* Kays. *Tunc* tuetur codicum consensus tantum p. 69. 27, 174. 15, 515. 22 (*hunc*), aliquot habent, plerumque dett., p. 36. 10, 36. 34 (W, ut solet, *tamen*), 173. 1, 293. 23 (Asc.), 328. 18 (GEB), 329. 22, 352. 19, 355. 11 (A), 361. 3, 417. 25, ut *nunc* pro *num* non raro velut p. 187. 20 omnes praeter TV, ad p. 209. 9. *Tunc* pro *tu* 350. 32 (*tum* all.), pro *tamen* 351. 5 et 37; ad p. 269. 17 et 20 et 21, 336. 21, 337. 35, 470. 26, Cluent. p. 135. 30. — P. 31. 15 *meam* post *causam* add. W. Bauero auct. Halm. II non prob. *Causam* et *partes* saepe sine pron. possess. aut genet. poni non satis cognitum esse videtur. De *partibus* errat Muetz. Curt. IV 34. 13, Madv. et Seyff. Liv. XLV 31. 8; v. Jeep. Iust. XIII 8. 3, infr. 550. 12; de *causa* infr. p. 193. 3, 268. 34, 341. 5, ubi G add. *huic*, 501. 2, Flacc. 5. 13 cett. — P. 31. 22 *designatus* iam Garatonio in mentem venit del., secl. Bakio et Jacobo auctt. Halm. I, Kays., *designatus tribunus* Eb., Halm. II, *trib. des.* cod. C. Steph. — P. 31. 28 *[Ingredior — tribunatum]* Madv. p. 468 sq., Wesenb. p. 38, Bak. p. 89, *[Ingredior — suscepit]* Schuetz. (errat Halm.), Maehly Fleckeis. ann. 1854 p. 46, Keil. p. 21 sq., Ortm. p. 423, Kimmig. p. 43 sq., Eberh., om. Halm. II, post *abhorrere* v. 32 transf. Weidnero auct. Hein. Ego sic interpretor: 'Damit komme ich bereits zu seiner amtlichen Thätigkeit als Tribun; denn diese Reise war die erste Handlung, die er vor seinem eigentlichen Amtsantritte im Staatsinteresse unternahm (zu der er sich bewogen fühlte, weil) er glaubte —.'

Nec melius verba p. 31. 32 *Abiit ille annus* — 32. 1 *perdidissemus* post *sustulit* p. 32. 10. coll. Spengelio auct. Kays. et Halm. olim, qui nunc W. Bauerum et E. Ortmannum laudat. — P. 31. 36 sqq. *precabantur, neque — perdidissemus!* Eberhardo auct. Halm. II fals., ut opinor. Neque v. *nos* sic collocatum magnum pondus habet (haberet, si scriptum esset *nos neque*; v. v. c. p. 18. 8, 19. 25, 27. 17 et 18; cf. ad p. 74. 30), neque, si haberet, sequeretur, ut necessario v. *neque perdidissemus* ex eadem particula *utinam* penderent. An non recte dicitur: *Utinam tu fortunatus esses! ego quoque salvus essem?* — P. 32. 2 sq. *Quod omnes — confirmarant, ex iis* PGW, Oehler. Phil. XIII p. 669, Klotz., Hirschf., quod non defenditur iis exemplis, quae attuli ad Cluent. p. 110. 34; ad p. 473. 8. — P. 32. 6 *nitedula* 'firmat' praeter schol. etiam cod. Cus. et Prisc. I p. 107. 9. — P. 32. 8 *Gavii † olaeliore* Halm. I, *Gavii Oleli rure* Madv. p. 470 sq., Halm. II, *deserta Gaviorum oliveti area* Koch., Eb., *Gavii Ofilii horto* Bak. p. 90, *Gavii (Gaviorum, Gavioli) oleario* Wagner. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 148, *Gavi horto olitorio* Koch. ib. p. 385, *Gavii Ofellae horto* Klotz. — Ib. *Galatis* Momms., *calatis* codd. et edd. — P. 32. 27 *temporum: iure iudiciisq. sublatis, magna* Richter. p. 275, Halm. II, *temporum iure — sublatis; magna* vulg. — P. 33. 20 *in concilio* Madv. p. 472, Wesenb. p. 40, Halm. II, Eb., *concilio* P[1], Halm. I, Kays. (ad p. 130. 26), *concilii* P[2]WG, *consilii* all., *in comitio* Lamb., Hein., *consilio* Bak. p. 91. — P. 33. 26 *Quid illi*, edd., nemo 337. 12 *Quid tu* etc.; ad p. 49. 25, 53 13, 263. 22, 298. 18. 318. 16, 328. 12, 372. 31, 426. 19, 445. 4, 478. 22, 524. 31, Font. p. 22. 10. — P. 33. 31 *Venientem item* Paul. p. 318. — P. 33. 35 sq. *[virum — amantiss.]* Kays., *[fort. — amant.]* Bak. p. 92; v. Kimmig. p. 28. — P. 33. 37 sq. *[in tanto — causa]* Ern., Bak. p. 92, *[non rep. — causa]* Kays.; v. Kimmig. p. 28 sq. — P. 34. 22 *vel const.* Eberh. sine causa; Seyff. Lael.[2] p. 289. — Ib. *seditio, culpa* edd., *seditio, oritur ex culpa* Hein. Mihi verbis *culpa — largitione* addi videtur, quando et qua causa pertinaces sint intercessores. — P. 34. 23 *proposito* hic add., *oblato* Halm., Kays., *proposita* post *largitione* vulg., Eb. — P. 34. 25 *primo?*; ad Caec. p. 52. 35, infr. 51. 5. P. 350. 8 mell. codd., 378. 32 D *primo.* — P. 34. 28 *lata* Halm. p. 1451 ed. Tur., Kays., Halm. II, Eb., *lege lata* Halm. I, *lege recitata* G, sed om. *concitata* (sic P), vulg., Klotz., *lege promulgata* Lamb. — P. 35. 2 *[Fabricio]* Bak. p. 94, Kays., dubit. Kimmig. p. 17. — Ib. *[praetor]* Madv. p. 473, Bak. p. 94, del. Eb. fort. recte, *·P·R·* codd. — Ib. sq. *qui se — dixerat* del. Kimmig. p. 55 sq., *qui servasset de coelo* coni. Madv. (*se* om. PW, all. *servasse se*; ad p. 66. 11), *servasset de coelo, sicut saepe irridens dixerat* coni. Keil. p. 22, *se serv. — diceret* Man., Wesenb. p. 41. — P. 35. 4 *gemere non posset* Bak.

p. 94 sq., Klotz., *reddere posset* Koch. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 385, *contemnere poss.* Paul. p. 313 sq. cf. p. 129. 16, *qua accepta tamen ingemere poss.* Weidner. p. 10. — P. 35. 6 *rei p.* Momms., Seyff., Urlichs. p. 150, *rem p.* vulg., *R. P.* P, *p. r.* W (Taedet enumerare sexcentos locos, quibus in hoc vol. ea re, quod vocc. *res p.*, *pop. Rom.*, *praetor*, *quaestor*, *trib. pl.*, *patr. conscr.*, *Quir.* cett. singulis binisve litteris scribi solebant, errores nati sunt; v. ad leg. agr. p. 186. 37, hic p. 439. 32, 6. 22, 38. 34, 46. 30, 131. 11, 181. 11, 182. 25, 205. 15 (*magistrat.*), 241. 30, 355. 34, 365. 6, 379. 25, 405. 1, 407. 29, 426. 22, 430. 20 et 29, 434. 13, 512. 27, 533. 26, 543. 20, 548. 24, 562. 13, 563. 10), *[rem publ.]* Wunder., Madv. p. 475, Wesenb. p. 43, Halm., Kays., Eb. — P. 35. 9 *spurces* Manut., Kays., *ferro purges* Probst. Fleckeis. ann. 1868 p. 354, *perturbes* Paul. p. 314. — P. 35. 14 sq. *gereret et* Eberh. (ad p. 4. 18), *[rem p. admin.]* Bak. p. 97, *[magistrat. gereret]* F. L. Abresch. diss. Lugd. Bat. 1878 p. 70 thes. XVII. *in foro dum mag.* Madv. p. 476 'ex lectione *tum*, quam ex falso Krarupii testimonio in P esse ratus est', Wesenb. p. 43. Fort. scrbnd. est *in foro tuto*, nam PGW habent *tuto in foro tuo.* — P. 35. 18 *sacratis satis esse* Pluyg. Mn. 1881 p. 140. — P. 35. 24 *[ac]* Garat. auct. Kays., Eb., Kimmig. p. 16 (ad p. 120. 21); quod si probabile esset, melius etiam v. *acceptis* tolleretur. — P. 35. 28 *defetig.* P, Halm. I, Kays., Eb., *defat.* W, Halm. II. P. 207. 7 *defetig* ex T, 326. 21 ex GM[1] edd., illic E, hic EFM[2]AB *defat.*, p. 444. 21 edd. tac. *defat.*; ad Catil. p. 270. 25. — P. 35. 34 *totum* potius quam *locum* Eberh., Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 118, Luterbacher. 'Ztschr. f. d. G.-W. Jahresb.' 1884 p. 171. — Ib. *Titio Sab., hom. Reat.* Halm. I, Kays., *Titio, Sab. hom., Reat.* Momms., Halm. II, Eb.; ad p. 12. 30. — P. 35. 36 sq. *ut — solet* suspect. Eberh., assent. Kimmig. p. 45. — P. 36. 12 *facineros.* e cod. P Klotz., item p. 80. 32, 87. 18; p. 414. 7, 480. 30 (ubi Halm.: 'illud (*facineros.*) codd. antiqui constanter habent'), 527. 30 ex Vat., p. 544. 18 contra codd. etiam Halm. et Kays. *Facinor.* in codd. esse videtur p. 42. 7, 104. 14, 295. 22, 349. 27 (; *facineribus* P p. 73. 20); ad Catil. p. 270. 34. — P. 36. 13 *iugulatam* Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 10 prob., *occultam* codd. — P. 36. 18 *ecfren.* P, p. 43. 16 *ecferri* PG, *et fi* W, edd. *effr.* et *effer.*, sed p. 45. 7 *ecf.* e P, *haec feras* G; ad p. 40. 22, 97. 25, 183. 9, 227. 31, 333. 14, 417. 31, leg. agr. p. 208. 8. — P. 36. 19 *perhorruerunt* all., Madv. p. 478, Kays., Eb., *perhorruerant* codd., ut videtur, omnes, nisi quod de P non constat, Halm.; ad p. 29. 4. — P. 36. 25 *mulionicam* a Prisc. I p. 70. 7 Lamb. ('quam scripturam postea reperi in uno cod. manuscr. expressam'), Klotz.: 'Forma *mulionicus*, quae sola vera est, legitur etiam apud Lampr. Hel. 32. 9', *multionam* W. — P. 37. 7 *[causam] bene* Eb. 'Es fehlt

viri', inquit, 'da *meritus* nicht substantivisch stehen kann'; v. p. 239 8, red. sen. 9. 23, Quir. 9. 22 ex. — P. 37. 31 *[anno sup.]* Koch, Eb.; v. Kimmig. p. 29. — P. 37. 35 *templo* Pluyg. Mn. 1881 p. 140 inscite. — P. 37. 37 *conprensi* PG, *comprehensi* edd. P. 109. 10 *comprend.* P et edd., *conprendid.* T, 129. 34 P (*repend.* W), 130. 34, 151. 27, 158. 4 PW, 132. 5 PGW *reprend.*, 163. 27 *compend.* PG, 297. 17 *rp̄ndi*, 304. 26 *dep̄ndi* E, 355. 2 *prendi* AR, 388. 24 *reprend.* t, sed p. 135. 25 P[1] *compreend.*, 136. 34 *repreend.*; p. 233. 7 T *respondentis*; ad Font. p. 18. 35. — P. 38. 6 *[divini]* Momms., all., Kays., Eb., del. Halm. II, retin. Halm. I, Hertz. p. 48 alter. *divini* v. 8 in parenth. adiungens; cf. ad p. 72. 16. — P. 38. 14 *bonorum, omnia* edd. Coniungo v. *praeter hoc iudicium*, non *praeter hoc praemium*. — P. 38. 19 *audacium, evers.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 38. 26 *[trib. pl.]* Bak. p. 100, Kays., Eb., Kimmig. p. 46 fort. recte. — Ib. post v. *Milo* posui —, ut appareret *adiit ad rem p.* non esse 'causam rei p. suscepit' (Halm.), sed interrumpi orationem: *adiit — sic, ut.* — P. 38. 34 *e re p. ereptum* Hertz. p. 48, nam in codd. est *e re .P. tum* aut sim.; ad p. 35. 6. — P. 38. 36 *Coll. adi. habebat* p. 39. 3 post *Italia* transf. Paul. p. 320. — P. 39. 8 *et fort.* vett. edd., e Klotzi ed. Kays.; ad p. 100. 19. — P. 39. 13 sq. *ad ferrum, faces* P[2]GW, Hertz. p. 30 sqq., Hein., om. P[1], recc. edd., *ad ferrum, ad faces* vett. edd., Klotz. — P. 40. 2 *abiceret* Ruhnk. Mn. 1854 p. 232, Momms., Halm. II, Eb., *adfligeret* (*affl.*) codd., vulg. — P. 40. 3 *et latere. Perfecit, ut* Madv. p. 478 sq., edd., *etiam eripere eicit ut* P[1], *etiam eripi recicit ut* P[2], *etiam eripere elegit ut* G, *etiam eripi reicit et tamen* W, *et clam se eripere, ita ut* Oehler. Phil. XVI p. 411, *affligeret ac se d. c.?* — *ita e re p. fecit* (aut *e re p. id egit*), *ut* Richter. p. 275, *lamentari* potius quam *latere* Hertz. p. 49 sq., an *abdere se?*, *et tegi ianua. Manum emere et parare coepit, ut* Landgraf. 'Phil. Rundschau' 1883. 1613 et Phil. 1883 p. 202 sq. cf. p. 73. 25, 288. 15. — P. 40. 6 *[praes. comp.]* Pluyg. p. 334, Kays., improb. Kimmig p. 30. — P. 40. 21 *dissup.* P, Eberh., *dissip.* vulg., *disput.* G[1]. Illud in codd. praeterea script. p. 19. 14 (*superat.*), 78. 9 sq. AP, 478. 11 V. — P. 40. 22 *feritate* G, Kays., Halm. II, Eb., Dietrich. p. 512, Paul. p. 317 sq., *efferit.* W, Halm. I, Hirschf., *ecf.* P; cf. ad p. 36. 18. — P. 40. 26 post *sunt* inser. *instituerunt* Madv. p. 480 sq., Wesenb. p. 43, Eb., impr. Kimmig. p. 30. — P. 40. 27 *ut moen.* Rau, Halm. I, Kays., Weidner. p. 10, *tamquam moen.* Bak. p. 102; v. Keil. p. 22. — P. 40. 34 sq. *[ut — depelleret]* Pluyg. p. 335 (qui quod hic quoque *vim vi depell.* scribendum fuisse censet, errat), Kays., Eb., all., Kimmig. p. 46, *ut et ius exp. et vim dep.* coni. Bak. p. 103. — P. 41. 9 *[Gab. et Pis.]* Pluyg. p. 335 et Mn. 1881 p. 141, Kays., Eb., impr. Kimmig. p. 17. — P. 41. 10 *paratiss.* C. Fr. Hermann., Eberh. non bene, ut

opinor, *beatiss.* G. K(iessling.) 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1865 p. 255 et coni. Halm., *pacatissimae atq. opulentissimae* Hein., Hirschf. Mihi non tam exploratum est quam multis viris doctis ferri non posse *pacatissimas gazas*, certe errare Eberh. de significatione vocabuli docent vel ex hac oratione petita exempla p. 23. 12 et 26. 4, ubi *pacatus* dicitur, *qui semper amicus, semper socius fuit* (cf. p. 116. 26, 126. 10, 333. 8, 446. 4 etc.), et ipse usus superlativi. *Minutum* quoque saepe dicitur, quod numquam magnum fuit. *Pacatiss. atque opul. gazae* autem verto 'die reichen friedlichen Schätze', non 'die friedlichen und reichen' neque 'die reichen, friedlichen'. — P. 41. 12 *quietis gentibus* Weidner. p. 10, *gentibus* Richt. p. 275 sq. — P. 41. 22 *creditorum, civ.* edd. praeter Halm. I non melius quam si scriberetur *debitoribus, Graecis*; ad p. 12. 30. — P. 41. 27 *illos* Halm., Eb., *hos* codd., in P *Hos* corr. ex *Hoc*, *eos* Wesenb. p. 64 in., Kays., *sociis* pro *illos sic* Paul. p. 314 sq.; ad p. 512. 8. — P. 42. 4 *exscidit* Lamb., Halm. II, Eb., quo non uterer, etiamsi ab *excindendo*, non ab *excidendo*, ductum concederem; ad p. 16. 11. — P. 42. 7 *idoneos* del. Bak. p. 70, impr. Kimmig. p. 31. — P. 42. 8 *[in tribunatu]* Bak. p. 104, Kays., Eb., Kimmig. p. 16. — P. 42. 32 *maxime eorum* Weidn. p. 10. — P. 43. 1 sq. *nec nat. impr.* del. Paul. p. 323, Kimmig. p. 47 sq., at Richter. p. 271 addit *et boni* v. 4 post *integri sunt.* — P. 43. 3 *Sequitur igitur* Madv. p. 484 sq., Wesenb. p. 43, *Efficitur ig.* Bak. p. 109, *En ig.* Jeep. — P. 43. 4 primum *et* codd. habent ante *qui*, del. Madv., Halm., Kays., *quiqui* vett. edd.; ad p. 4. 18. — P. 43. 6 *opibus* Koch., Eb., *opinis* PG, *opinus* aut *opimis* W, *opinioni* vulg., *opinionibus* Halm., Kays. — P. 43. 10 *derig.* P, Halm., Kays., Eb., *dirig.* GW, Klotz.; v. infr. p. 97. 17, 98. 32, 99. 11, Caec. p. 44. 27. — P. 43. 23 *aerarium* post *fides* v. 22 coll. Dietrich. p. 515. — P. 43. 33 *auctores* potius quam *tutores* vett. edd., Halm. II, Eb. nescio an vere. — P. 43. 34 *nancti* Halm. II, Eb. sua sponte, item p. 59. 3 (nemo 309. 2 aut 428. 25), sed p. 6. 34 *nanctus* P^1G^1, non W; ad Catil. p. 258. 5, Wagener. 'Phil. Rundschau' 1882. 1528 sq. — Ib. *excitant* F. L. Abresch. Observ. crit. ad Plut. Mor. Lugd. Bat. 1878 p 70 thes. XVIII prob. — P. 44. 4 *et insid.* Kays. (ad p. 23. 23), *atque* coni. Garat. (ad p. 11. 6). — P. 45. 2 pron. *te* poëtae dat Halm. I, del. all., Wesenb. p. 2. — P. 45. 8 *alio loco* del. Bak. p. 205 sq. idemque v. 11 praefert *ille.* — Ib. *dixisset*, quod invenit Wesenb. p. 1 sqq., non *dixisse*, habere schol. testatur Ziegler. progr. Monac. 1873 p. 22, *dixit* codd.; ad p. 191. 25. — P. 45. 12 *haec* pro *ac* P (*hec*) et G (ut p. 304. 23 E all. et contra; ad p. 128. 9), *ac ratio* del. Madv. p. 485, etiam *reip. capess.* Bak. p. 111, *via ac* om. W. — P. 45. 14 *ac* Lamb. e suis 'vett. libris', Garat., Eb., quos secutus sum non sane ea de causa, quam hic adfert, *ad* codd.,

aut Jacob., plerique rec. edd. *Ad* script. pro *aut* invenitur in hoc vol. p. 14. 9 in W *ad quid*, 285. 35 in T et 290. 36 in TS *ad summum* ut Quinct. 25. 78 ex. in aliquot codd. (, Mur. p. 332. 23 *ad quid*), *aut* pro *ad* p. 79. 5, 424. 1 V corr., ad 501. 16 (, Mur. 34. 70 p. m. *aut sectentur*, dom. 26. 68 P[1] *aut caedem*), *ad* pro *ac* aut *atque* p. 98. 9 in T, 267. 35 in plerisque, 259. 25 et 266. 22 et 271. 30 in omnibus, 336. 27 in A, 488. 16 in V, 508. 23 in t, *ac* pro *ad* p. 155. 5 in GE: ad p. 7. 33. — P. 45. 22 *et* transp. v. 23 ante *spoliari* C. Fr. Hermann., Eb. — P. 45. 28 *videbatur* P[2]G[2] et plerique, ut videtur, vett. edd., Kays., *videbantur* P[1]G[1]W. — P. 45. 30 *condicione* Richter. p. 276 cf. p. 323. 8. — P. 46. 8 *quicquid* P, Kays. Sic MT 'ubique' et A in or. pro Marc., p. 322. 31, 323. 28, 328. 17, DRS et A 353. 16, agt et Cus. 480. 24 (V *quidq*, ut videtur), V (*quicquit*) abt 484. 4, ag 501. 4 (V *quiquid*), Vagt 508. 19, p. 137. 21 P[1] *quodqui*, sed '*quod* in *quicquid* corr.'. *Quidquid* Halm. et Bait., tac. p. 100. 25, 201. 15, 340. 22, quo loco A *quicq.*, p. 111. 36 P[2] *quicquit*, P[1] *quit*; ad Font. p. 19. 35. — Ib. *dicunt* Halm. II in orat. obliqua; v. ad Caec. p. 39. 15, infr. ad p. 49. 3, 62. 25, 63. 11, 68. 28, 88. 36, 91. 17, 113. 2, 116. 4, 120. 28, 137. 3, 146. 20, 151.12, 156.18, 174. 35, 188.18, 199. 31, 201.12, 227. 36, 240. 4, 257. 3, 270. 5, 284. 20, 287. 36, 323.14, 327. 20, 335. 27, 351.15, 442. 26, 455. 37, 486. 22, 565. 21. — P. 46. 20 *sed* multos offendit, *et* Bak. p. 111, Hirschf., *sed ut* Oehler. Phil. XVI p. 411, *sed* transf. v 21 ante *multit.* Koechly, Paul. p. 322, Kimmig. p. 31 sq. *Sed valebant — erant* est *Sed cum valerent* —, de quo usu ad Caec. p. 39. 21; infr. ad 138. 32, 271. 4. Prorsus eodem modo p. 429. 24 (cf. 464. 1), de quo praeclare Halm. p. 1288. 29 cf. Flacc. 4. 9 et hunc ipsum locum, Mur. 31. 66 p. m. *sed tamen*, magis etiam alienum a nostra consuetudine *neque* p. 312. 7. — P. 46. 28 *conductorum* 'glossema videtur' O. M. Muellero, Madv. p. 486, Wesenb. p. 43, *conductas* coni. Lamb., scr. Eb.; v. Kimmig. p. 32. — P. 46. 30 *de re p. pop. R.* Bait. apud Kays., *de re p.* Momms., *de nobis* aut *de civibus* aut *de principibus civitatis pop. R.* Hertz. p. 14, nam codd. habent *de P. R.* (ad p. 35. 6), *populi Rom.* edd. — P. 47. 10 *praebuit pop. R.* Wesenb. p. 44, Hertz. p. 14 ex., *pop. R. praeb.* Madv. p. 487, Halm., Kays., *pop. R. professus est* Koch., Eb., Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 6 haud scio an melius. — P. 47. 11 *semper gravis* L. Spengel., Halm., Kays., *pergravis* codd., Eb., idem *in contionibus omnibus*, *in contione omnibus* Or. auct. Klotz., *Huius — fuit* del. Madv p. 487 sq., Wesenb. p. 43 ex. — P. 47. 12 sq. *neque sententiam eius auctoritate* P[2]GW, Klotz., Hertz. p. 22, ante *neque* om. P[1], unde *numquam* (*eum* add. Eberh.) *neque eloquentia* (*eum* add. Oppenriedero auct. Halm. II) *neque iucund.* L. Spengel., Halm., Kays., Eb. De *sententia* v. Seyff. Lael.[2]

p. 18 et 90, Fin. III 2. 8 ex., IV 1. 2 p. m., Tusc. III 10. 22, IV 23. 51, legg. II 7. 18 ex., Att. VIII 3. 6 a. m., Cluent. 53. 146, Mur. 29. 61 m., har. resp. 4. 8, Plaut. Most. 171. — P. 47. 36 *mente* add., *voce* Koch, Eb. — P. 48. 9 *petulanti* Eb.; ad p. 16. 37. — P. 48. 10 *deliciis* Pantag., Eb. non male ('coniect. plane divina', inq. Ursin.), si serves *regulam*. — Ib. *reculam* Latendorf. Fleckeis. ann. 1860 p. 728, Keil. Mus. Rhen. 1861 p. 316, Seyffert. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 701, Kays., Halm. II, *regulam* codd., Halm. I, Hertz. p. 25 n. 21, *tegulam* C. Fr. Hermann. Mus. Rhen. 1843 p. 580, *pergulam* Bezzenberger., *perulam* Scheib. Fleckeis. ann. 1860 p. 373, Koch. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 385, Eb. — P. 48. 12 sq. *suavitates iuv. anagn., lib.* scr., *saneate* (ante *t* altera *t* sup. lin.) *libelli* P[1], sup. lin. est ante *libelli* m. 2 recentiore: *iuuabant anangnostae, sane atte iuuabant anagnoscae libelli* G, *sane acte iuuabant an agnosce libelli* W, † *saneate [iuv. anagn.,] libelli,* Halm. I, † *saneate libelli,* Kays., *satiabant eum libelli* Koch. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 385, Halm. II, Eb., *sane Athenae iuvabant* Kahnt. progr. Ciz. 1829 p. 11 sq., *sane Attici iuv. anagn., libelli* Madv. p. 489 sq., Wesenb. p. 44, *sane ad eum libelli* Koechly, *sapientiae anagn. iuvabant* L. Spengel. Phil. II p. 298, *sane erat: libelli pro v.* Jeep. progr. Wolfenb. 1863 p. 7, *nec hic satiatum iuv. anagn.; libelli etiam* Bak. p. 114, *sane alebant te libelli* Weidner. p. 10, *savia te iuv. anagn.* Hertz. Mus. Rhen. 1862 p. 152 sqq. et 1867 631 sqq., 'zur Kritik —' p. 23 sqq., *sanitatem iuvab. anagn.* Paul. apud Hirschf., *ganeonem tamen iuv. an.* Landgraf. 'Blätter f. d. bayer. G.-W.' 1883 p. 46 et 'Phil. Rundschau' 1883. 1613 sq., *sane attente: libelli* Vitelli (Iw. Mueller. 'Jahresb.' X p. 246). — P. 48. 13 *etiam saepe pro vino* W, *pro vino etiam saepe* PG, recc. edd., *etiam pro vino saepe* S, vett. edd. — P. 48. 36 *elatus* P[2]W, vett. edd., Eb., *latus* P[1]G, Halm., Kays.; ad p. 179. 30. — P. 49. 3 *est act.* Madv. p. 490, Wesenb. p. 44 et 68, recc. edd. omnes; cf. p. 69. 26; ad p. 46. 8, 120. 28. — Ib. *latum* quam *actum* 'maluit Or. prob. Wesenb. p. 68 Corrig.', Eb. haud scio an recte. — P. 49. 14 *duo vehem.* schol., G, Halm. I. — P. 49. 22 *gratam* Manutio auct. recc. edd. praeter Klotz., '*grata* altera coni. Manutii, probata Wesenbergio p. 12 sqq.'; ad Off. p. 11. 9 ed. 1882, Font. 5. 12 m. *hominum et civitatum, qui*, Fam. X 24. 6 ex. *quae mens aut quorum consilia avocarit.* — P. 49. 25 sq. *quid populares illi duo, quid egerunt?* Eb., *quid pop. illi duo? [quid egerunt?]* Pluyg. p. 335, Kays.; ad p. 33. 26. — P. 50. 3 *ordiebantur* Eb., *solebant* Koch., *pestes posse vex.* Lehmann. Herm. 1879 p. 214. — P. 50. 13 sq. v. *interdum verae, sunt* om. in P[1] certatim eiciunt recc. edd., vel Klotz. uncis circumscr., praeter Hein.; v. Hertz. p. 19 sq. Mihi id unum dubium est, an melius quam G rell. codd., ut

videtur, omnes et vulg. habeant *sign. interdum verae sunt, non numq. vit.* — P. 50. 24 *locuntur* scr. e cod. P (*locontur*), edd. nusquam; v. infr. p. 101 6, 370. 12, 434. 15, 467. 20 et 23, 471. 29. *Secuntur* p. 156. 21, 411. 22 (, ad 421. 31), 470. 6, 478. 17, 501. 10, ad 545. 17; p. 42. 32 *sequontur* P, *secuntur* G[1]; ad Caec. p. 44. 5. — P. 51. 1 *praesidium* potius quam *sedem* Paul. p. 315, *sen. consult.* Karsten. Spicil. p. 8. — P. 51. 3 sq. *sentiret, utroque* Paul. p. 315, impr. Hertz. p. 50, Kimmig. p. 52. — P. 51. 5 *primum* Halm. II tac., Klotz., Eb., Hein., Hirschf., *primo* P (corr. ex *primum* 1 m., ut videtur', rell. codd., ut videtur, omnes, vulg., Halm I, Kays.; ad p. 34. 25. — Ib. *rei* Garat., Dobree, recc. edd., *ore* codd. (*cons. ore* ipsi* P), *auctori, praeconi, consuli, relatori* all., *consultori* Hertz. p. 50 sq., *primum nondum audito Scto rumori ipsi — deinde senatoribus* Bak. p. 117. — P. 51. 23 sq. scr., quod est in codd. (G *etua*, W *vitae tuae*), edd. Halmi auctoritatem secuti *huíc, Tite, Tua póst princ. atq. éx. vit. vitae*, Ribbeck. Afr. com. 304 p. 203 *haec, taetérrime, Sunt póstprinc atq. éx. malae vit. vítae* repreh. eos, qui *post principia* 'in bina vocabula perperam dispescunt', scilicet quod Cic. infr. p. 236. 34 sq. *principia* et *exitus* coniungit. *Hinc díscitote* vel *Haec íntueto* Buechel. apud Ribb., *Spéctatores, hinc conicite póstpr. atq. éx. Vítiosae v.* Fleckeis. ann. 1875 p. 547 sqq., *Huíc licet tua éxaequare póstpr.* Koch. ib. p. 856, *Spéctatores, ém videte* — G. Loew. ib. — P. 51. 25 sq. *convitio* Kays. ut semper, sic hic P et W (*comitio*), 75. 22 PG (idem v. 21 *inditium*, p. 76. 7 P *malefitium*), ter codd. *convic.*, ut videtur, 85. 4, 94. 1, 187. 15; ad Cluent. p. 114. 35. — P. 51. 33 *in loco* schol., Halm. I, Kays., Eb.; ad p. 130. 26. — P. 52. 13 et 15 *scen.* G, Kays. semper, p. 180. 26 nullus cod., ut videtur, 213. 36 E, p. 214. 29 etiam T; ad Quinct. p. 25. 11, Catil. 265. 28. — P. 52. 17 *ad pop.* Madv. p. 494 sq., Klotz., Eb., quod in cod. P (W) est *egitu P. R.*; cf. ad Cluent. p. 166. 6. — P. 52. 20 sqq. *Quia enim — demonstrabat, revoc.* Klotz., *vi* add. Koechly et Maehly, cett. recc. edd. praeter Kays. — P. 52. 21 *animo certo* Ribbeck. Att. trag. 357 p. 182 falsa, ut opinor, opinione de accentu ductus, Eb. — P. 53 4 *putarat* codd., Halm. I, Kays. ut p. 260. 29 codd. omn. *rogarat*, 394. 4 V *restituerat*; 300. 32 S *putabat*, 307. 34 codd. praeter P *iudicabant*, 308. 14 *terminabat*, 414. 23 V *cogitabat*, v. 25 *deleniebat*, 506. 4 D *optabat*; ad p. 10. 28, 418. 1, Verr. 225. 25. — P. 53. 8 sq *incensam, eversam,* aut :) *quae sic egit* Bak. p. 121 sq. corr., quod ante eum edebatur: *eversamque? Sic*, eumque secuti sunt recc. edd. omnes. Mihi remoto apparatu critico legenti orationem scribendum visum est, quod codd. habent et Halm. ed. 1845. — P. 53. 13 *quid illa, quemadm. — idem!* Halm. II, Eb.; ad p. 33. 26. — P. 53. 19 *Grai* certatim edd. e codd. PG (*gray* W)

et schol. Lachmanno obsecuti Lucr. p. 163 (qui scr. *Graj*). Codd. saepissime *soci*, *Sergi*, *socis*, *Sergis* etc., edd. nusquam alibi. — P. 54. 6 *Attium* Halm. contra codd., item 373. 4 (*act.* W et D); ad Cluent. p. 123. 33 et Arch. p. 384. 22. — P. 54. 23 *ad columnam Maeniam* schol., S, vett. edd., Wesenb. p. 67 m., *ab columna Maen.* Klotz.; ad p. 3. 31. — P. 55. 21 *Carthag.* (*chart.*, *cart.*) in hoc quoque vol. codd. plerumque, hic, 62. 27, 136. 25, 147. 15, 154. 1, 179. 5 (unus G *Karth.*), 255. 15, 558. 19, sed V *Karth.* 435. 30, 447. 6, 509. 5 (rell. per *c*), et sic recc. edd.; ad Pomp. p. 92. 36. — P. 55. 22 *quam iis invitis, a q.* Jeep. Fleckeis. ann. 1857 p. 300, *invitis* iam Bak. p. 125 sq. — P. 55. 25 *armatos.* Klotz.; ad p. 59. 31, 68. 6, 128. 25, 169. 17 et 25, 191. 19, 193. 23, 209. 29, 216. 6, 224. 7, 233. 3 et 21, 268. 27, 272. 32, 300. 29, 349. 29, 386. 6, 389. 8, 394. 15, 399. 5, 406. 34, 412. 9, 424. 14, 439. 9, 462. 31, 479. 12, 496. 3, 501. 2, 547. 30, ad Caec. p. 40. 3. — P. 55. 28 *quis* rell. codd., *quid* P[1], *qui* Klotzio auct. Halm., Kays., Eb. — P. 56. 33 *ut* del. Ziegler. progr. Monac. 1873 p. 22 ex schol. — Ib. *eidem* Halm. II, Eb. ut v. 36, *idem* schol. quoque. — P. 57. 5 *senatus, tum* Klotz., Halm. II, Eb. (*patrum conscr., tum* Wesenb. p. 54), om. codd., Halm. I, Kays. — Ib. *incredibili* add. Man., Halm. I, Kays. (sed hi *Servilii, tum incred. quad.*), Eb., *divina* Klotz., Halm. II. — P. 57. 25 *reditusque natalis, idem* Bait., Halm. II, Eb., *reditusq., nat. idem* Grut., Madv. p. 499, all., *reditus qui nat. id.* codd., *reditusque, qui nat. id.* Halm. I, Kays. (sed hic v. 24 *Sext. * idem*), *natalis* dupl. Hertz. p. 20 n. — P. 57. 28 *Salutis* Man. (sed *et Sal.*), Buechner. progr. Schwerin. 1866 p. 4 sq., Kochio auct. Eb., *ut scitis* codd., *ut scitis, Salutis* Hein., secl. *ut scitis* Wesenb. p. 55 sq. ('edidissem', inquit, '*idem [ut scitis] Salutis* vel potius ita: *idem † ut scitis*'; Halm. errat), Klotz., *ut scitis, aedis Salutis* Halm., Kays. — P. 57. 29 *fortiss.* coni. Garat., prob. Madv. p. 500, Wesenb. p. 56 in., *dulciss.* Buechner. l. l. — P. 57. 32 *Cunctae* Ieep. ep. grat. 1851 p. 8, Madv. Adv. III p. 142 sq., *cumque* codd., Halm. I, Kays., *tum vero* Eb., del. Madv. p. 500, Halm. II. — P. 58. 8 *hominem et a caede ab* ante *ho-* om. P[1], inclinatis litteris scr. Halm. I, *hom. et ab omni vi abh.* Halm. II, Eb., *hominem temperantem* Paul. p. 316. — P. 58 17 post *mihi* add. *uni* Lehmann. Herm. 1879 p. 214. — P. 58. 19 sq. *de me ficti* Man., Halm., Kays., *defecti* codd., *ficti* 'alteram Man. emend. praefert' Madv. p. 501, Eb.; ad p. 66. 11. — P. 58. 23 sq. *[quam adiuvabat]* Eb., Kimmig. p. 50, *quam adi. Sex. Clodius,* Bak. p. 128 sq. — P. 58. 25 *tubam Vatinium* (aut *illum*), *sese* scr., *toumbuam essese* P, *toumbuames sese* W, *tabulam esse se* G, *tabulam, sese* et v. 23 *illum meae* a schol. recc. edd., *baiulum esse, se scriptorem [esse]* Klotz., *illius — ambo una sese scriptores* Madv. Adv. III p. 143. — P. 58. 32 sq. *[petierit aut]* Madv. p. 501,

Wesenb. p. 56, Kays., Kimmig. p. 50, impr. Bak. p. 129 sq.; v. Luebbert 'Archiv f. lat. Lexic.' II p. 221 sqq. — P. 59. 1 sq. *Est enim nimia gl. cup.* Jeepio auct. Halm. I, del. Halm. II, *Iste animia* — G, *ista nimia* — all. codd. et W. — P. 59. 3 *nanctus* ut p. 43. 34 Halm., Eb. — P. 59. 8 *et* recte del. Halm. II, Eb.; ad p. 4. 18. — P. 59. 13 *non* 'Or. cum Garatonio' ut p. 20. 37, 106. 14, *contemptione non* W et all. codd, *contemptione* (-*onnem*) etiam PG, *cont. hominumque non* Paul. p. 317. Cf. infr. ad p. 138. 14, 228. 1, 236. 2, 355. 25 '*non* 2 Monacc., ut voluit Ernesti', 559. 33, ad Catil. p. 258. 34. — P. 59. 16 *scripta est* (aut *glad. est*) Wesenb. p. 57, Halm., Kays., Eb.; ad p. 6. 20. — P. 59. 31 *!* pos. cum Halmio II, poteram etiam *?* cum vulg.; ad p. 55. 25. — P. 60. 2 *mei* scr., *me* codd. et edd.; v. Philol. XVII p. 103 sqq. P. 13. 8 *sui* scr. primus Halm., *se* priores, in P ras. trium quattuorve litter., p. 384. 19 *mei* solus V, cett. *me*; ad p. 489. 31, 90. 16. — P. 60. 10 sq. *a bonis — diligi* del. Kimmig. p. 62. — P. 60. 11 sq. *discript.* PG, Kays., Halm. II, Eb., *descr.* Halm. I. P. 29. 22 etiam Halm. I *discr.* e P (GW *descr.*); ad p. 220. 5, 271. 8, 445. 22, 539. 2; *descr.* p. 40. 16, 102. 1, ubi P[1] *discr.*; ad Cluent. p. 134. 6. — P. 60. 12 *a* omittere videntur paene omnes codd. (Halm. adfert ex S), Wesenb. p. 67 ex., Kays., qua praepos. pauca vocabula saepius vel omissa vel addita inveniuntur in codd.; ad p. 152. 8, 515. 18, 530. 16. — P. 60. 21 *[voluerunt]* Dietrich. p. 516 in., Eb., Hein., impr. Kimmig. p. 15; ad leg. agr. p. 215. 1, infr. p. 132. 18 sq., 151. 31 sq., 221. 22 et 24, 262. 10 et 12, 265. 6 et 9, ad 388. 35, 448. 33 sqq., 449. 24 sqq., 456. 30, 31, 34, 469. 20. 21, 24, 31 et 470. 5, 10, 483. 29 sq., 519. 10, ad 567. 16; cf. ad p. 77. 30. — P. 60. 27 *principes, auct.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 61. 26 *sepulchrum* Halm. I tac. ut p. 478. 7, 492. 12, 20, 21, 23, 493. 25, 28 e codd., Bait. 240. 20, *sepulcr.* Kays., Halm. II, Eb., 190. 30 Halm. I; ad p. 319. 19, 365. 4, Rab. perd. 246. 32. — P. 61. 27 *littore* G, Klotz., item p. 139. 8 (et W), sed 497. 35 nullus cod., ut videtur; ad Flacc. p. 400. 21. — P. 61. 29 *[semper]* C. Fr. Hermann., Eb.; v. Kimmig. p. 33. — P. 62. 6 *Them., illum cons.* Halm. II prob.; cf. 356. 19. — P. 62. 8 *nec* codd. omnes, ut videtur, quamquam de W tacet Wramp., *neque* schol., recc. edd. Saepius etiam quam in all. voll. (II p. 189. 16) in hoc *nec* et *neque* permut.; ad p. 104. 23, 147. 6, 217. 3, 259. 6, 340. 6, 346. 23 et 37, 391. 19. Etiam *necque* (*nec quae*) reperitur ut p. 282. 25 T et corr. E 365. 27, 398. 12, 428. 26 V, *nequec* 510. 15 V. — P. 62. 19 *laudabilius* scr. (ad Rab. perd. p. 235. 2), *non aliud* codd. (* *ñ aliud* P), Klotz., cum cruce Halm. I, *honestius* Seyfferto auct. Kays., *optabilius* Schuetz., Halm. II, Eb., *maius* Madv. p. 505 sq., Wesenb. p. 60 sq., *melius* Bak. p. 135 (Wesenb. p. 61), *praestabilius* Hirschf., *ornatius* Paul. p. 317, *nobilius*, *immortalius*,

amplius all. — P. 62. 25 *sunt* S, vulg., recc. edd. prob., non necess.; ad p. 46. 8, 120. 28. — P. 62. 27 *Annib.* P[1] (non Arus. p. 499. 10 K.), recc. edd. praeter Klotz., non p. 116. 3, 153. 36, 364. 12, 446. 10, 558. 20 neque usquam in cett. oratt. praeter Cat. IV 10. 21; cf. *Asdrub.* p. 153. 26. — P. 63. 11 *auxerunt* — *defenderunt* — *servarunt* 'cod. Lamb., quod Wesenb. p. 68 praefert', etiam W; ad p. 46. 8. — P. 63. 19 *T.* add. Hein., Eb. — P. 63. 26 *liberorumq.* Halm. II, Eb., *eorumque* P (sup. *eo* est *r*) GW, *rerumq. nostrarum* S, vulg., Halm. I, Kays. — P. 63. 30 *patre fort.* — *cive depr.* sine interp. hic raro exemplo recc. edd. praeter Halm. I, Hein.; ad p. 12. 30. — P. 64. 2 *At si* non minus recte e vett. edd. Or.; ad p. 269. 9. — P. 64. 4 *coniunx* P[2]G, Halm. II, Eb. ut p. 413. 11 Halm. e codd. (*coiunx* V), *coniux* P[1]W, ut videtur, Halm. I, Kays. — P. 64. 7 *dis* Kays., Eb., *diis* G et constanter W. — P. 64. 8 *corpore texeram* Koch., Eb., *certadeie* (*ie* exp.) *texeram* P, *certa detexeram* W, *certo detexeram* G, † *certe texeram* e dett. codd. Halm. I, sine cruce II, *certe dilexeram* dubit. Madv. p. 507, Kays., *certe erexeram* Wesenb. p. 61, *iacentem erexeram* Bezzenberg., *certe defenderam* Klotz. Error ortus e confusione syllabarum *re* et *de*, de qua ad leg. agr. p. 182. 32; hic p. 17. 29 var. *repuls.* et *depreh.*, 186. 18 *retuli* et *det.*, 419. 22 *repuls.* D; 535. 15 *dimis.* D, 558. 11 *defugit* t, ad 239. 9 etc. — P. 64. 20 *sese* P[2]W, vett. edd., Klotz., *esse* per compend. G. P. 178. 35 *sese* codd. praeter V, 338. 23 Or.; 4. 30 *se* W, 100. 35 EG; ad p. 193. 36, 267. 12, Cluent. p. 155. 25. — P. 64. 21 *eos* Madv. p. 507 sq., Klotz., *uos* codd., vett. edd.

Vatinianae orationis eadem est causa quae Sestianae. Codicis W collationem edidit Wrampelm. progr. Clausth. 1880 p. 28—30. Disputarunt de multis locis huius orat. Madv. Op. I p. 508—524, Bak. Schol. hyp. V p. 212—220, Mn. 1859 p. 198—202 et 1860 p. 204 sq.

P. 65. 1 *tantum modo tua* Halm., quod *tua* in P (et W et 'S. Victoris membranis' Grut.) om. 'in codd. rell. et edd. alieno loco suppletum esse videatur'. — P. 65. 7 *ita* om. PW, Halm., sed p. 1451 *ita rog.* 'nunc cum G praefert.' — P. 65. 8 *ante in te intemp.* Lamb. auct. Kays., *in te int.* vett. edd. — Ib. *intemperatior* PGW. Halm., 'etsi *intemperant.* verum videtur', Kays. Eadem varietas p. 170. 30, 190. 20; ad Mur. p. 326. 34. Cf. p. 404. 10 *peterens*, 407. 27 et 445. 19 *locuplent.*, 415. 1 et 429. 1 *occans.*, 419. 24 *trae gens* (*post reges*), 444. 22 *sapientas*, 474. 24 *egens*, 491. 1 *descendens* V, 433. 6 sq. *considerante* t. — P. 66. 5 *impulit* de coni. Ern. Kays. fals.; v. ad Verr. p. 334. 14. — P. 66. 6 bis *ut* pro *et* Bak. p. 212 et 204 sq.. — P. 66. 11 *te die* add., *hesterno die* 'de Lambini sententia' (*te hesterno die*) Schuetz., *Hesterno* remoto *die* defend. Madv. ep. ad Or. 60

exemplo Sisennae apud Char. p. 200. 20. Utuntur etiam Auson. et Sulp. Sev. dial. III 1. 1 p. 198. 8 Ha. et III 5. 2 p. 203. 5, alii praeter ea, quae similia collegit Neue II² p. 646, *meridiano, vespertino, proximo anno*), omnia a Ciceronis consuetudine aliena, qui dixit *in posterum*, quod fals. corr. Wesenb. Q. fr. II 3. 2 ex. (Fam. X 12. 3 sq., Caes. G. VII 11. 5, civ. III 86. 5), non dixit *postero*. Pronomm. autem person. in hoc vol. non rarius vel omissa vel addita inveniuntur quam in cett. (ad Caec. p. 45. 35) ut p. 67. 12 *se* deest in S, 68. 1 *te* in G, 69. 16 in S, 79. 36 *se* in omnibus; ad p. 35. 2, 58. 19, 79. 5 et 36, 139. 24, 152. 4, 159. 14, 176. 27, 192. 23, 195. 8, 197. 21, 200. 37, 201. 22, 222. 5, 233. 27, 265. 29, 266. 12, 316. 14, 343. 16, 366. 11, 368. 13, 385. 8, 410. 3, 422. 37, 476. 8, 515. 4, 541. 7. — P. 66. 15 *qui et* vulg., Klotz., *qui et uel quia* G, *qz et*, i. e. *qui et et* aut *quia et*, W, *cum et* Halm., Kays., '*cum* om. P in rasura, *et* autem in loco raso habet sup. lin. est *quia* a manu multo recentiore)'. — P. 66. 26 *iudicasse* Lehmann. Herm. 1879 p. 215 sq., *iudicasses* vulg., quod potest defendi. — P. 67. 1 v. *veterem meum amicum, sed tamen* om. Kays. — P. 67. 30 *respondebo* G, Erf. et Franc. Grut., Klotz. non minus recte; ad p. 92. 22 et 30, 100. 2, 108. 34, 212. 6, 223. 24, 237. 37, 243. 10, 324. 5 et 12, 327. 37, 334. 32, 339. 17, 385. 9, 389. 6, 407. 17, 412. 21, 414. 11, 447. 6, 481. 19, 514. 22, 530. 28; ad Pomp. p. 80. 16. — P. 68. 1 *cum — peperci* C. Fr. Hermann., Halm., Kays. *cum — pepercerim* codd. (*perceperim* W), *cum — pepercissem* schol., *quod — pepercerim* Lamb., Klotz., *quod — peperci* Madv. p. 510. Res incerta; sed *-i* et *-erim*, *-it* et *-erit* etc. non raro permut. P. 157. 33 *ornaverit* W, 224. 15 *ostenderis* fere omnes praeter TE, 304. 37 *fuerit* (post *quin*; ad p. 8. 14) omnes, 328. 20 B, 357. 15 ut hic post *cum* F, 508. 24 VD, 544. 25, 546. 26 i, 328. 32 *venerit* M, 427. 37 *effecerit* V, 484. 7 *occiderit* at, 538. 5 *licuerit* a, 542. 24 *responderit* t; deciens *-it* pro *-erit* positum numeravi; ad p. 146. 36, 174. 35, 284. 20, 422. 20, 426. 13, Cluent. p. 104. 17. — Ib. *servaveram* a schol. (*serueueram*) Halm., Kays., Klotz.; ad p. 27. 32. — P. 68. 6 *revocatum?* Klotz.; ad p. 55. 25. — Ib. *Ita enim* Bak. p. 212. — P. 68. 22 *ad mem.* 'codd. vulg.', praepos. del. Madv. p. 511 fort. recte (ad p. 6. 33), *in mem.* PGW, Halm., Kays., Klotz. certiss. fals. (ad p. 130. 26); ad Cat. p. 292. 6. — P. 68. 25 *reddo mutuum* Pluyg. Mn. 1881 p. 141. — P. 68. 28 *es* Wesenb., Halm., Kays., *sis* codd., Klotz.; ad p. (46. 8,) 120. 28. — P. 69. 5 *cum* om. GS, Memmian. et Cleric. Lambini, Erf., all. haud scio an recte. — Ib. sqq. *non solum ** impudentissimo et mihi inim.* Halm., nam in P desunt v. *atque infimo conferam* (*conservande* W) *de te ipso homine et arrogantissimo* (*abrog.* W), *non solum sordidissimo atque infimo conf., sed etiam impudentissimo et mihi inim.* Halmio auct. Kays., *non solum imp., sed con-*

temptissimo atque infimo conferam, de te Madv. p. 511. — P. 69. 16 *te* om. dett. codd., Klotz.; ad p. 66. 11. — P. 69. 18 *[tuae]* Halm., Kays., quod 'P sup. lin. a m. vetere habet'. — P. 69. 19 *[in adulescentia]* Bak. p. 213 sq. et 199 et 205 auct. Kays. — P. 69. 22 *tuis* om. schol., Madv. p. 512, secl. Kays., *suis* Bak. p. 213 et 198 sq. — P. 69. 26 *[quaestor]* Bak. p. 214, Kays. — Ib. *esset* Ern. (aut del. *tunc*), Bak., Kays. Idem est coni. perf. qui p. 49. 3, quamquam hoc loco poni potuit plusquamp. — P. 70. 9 *Mauretan.* Klotz. et 'sic semper, *Maurit.* non invenitur' in inscriptt., *Maurit.* Halm., Kays. (*mauretiniam* P). Nollem scripsisem Sull. 20. 56. — P. 70. 16 in v. *iam inde* haesitavit Garat. 'Mihi nihil ad explicandum *iam inde*, nisi contortum', inquit, 'nihil ad emendandum, nisi audax, occurrit. Omnes ad superiora hoc ita retulisse arbitror: iam inde ab hac mea priore de tuo tribunatu interrogatione', idque ipsum 'iam ab hac orationis meae parte' Ciceronem dicere sibi videri ait Halm. ed. 1845. Recte offendit Garat., nam nusquam sic Cic. scripsit et debebat scribere *iam hinc* (quo usi sunt Liv., Colum., Fronto, Paneg., Ammian.). Delevi comma, quod edd. habent post *praescribo*, ut appareret *iam inde* pertinere ad v. *ne — permisceas*; *iam ante* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 284 cf. Verr. V 17. 42 p. m. — P. 70. 28 *succep.* e P recc. edd. — P. 71. 21—23 v. post *vides* posita *te aedilic. — vendidisse* post *vides* v. 30 transp. Schuetz. admodum prob., *de quibus quum duos — vendidisse meministi* Bak. p. 215 et 199; v. 21 *aediliciam* om. schol.. prob. Madv. p. 512 sq., secl. Klotz. — P. 72. 6—9 *quae — conflagraverunt* del. Bak. p. 216 sq. et 199 sq. — P. 72. 16 *[cogitaris]* Madv. p. 513, Kayser.: nam scribendum fuisse saltem *cogitarisne.* Cf. Verr. V 25. 62 *Huncine — hancine — hanc*, infr. p. 81. 15 et 17 *dixerisne — etiam illud dixeris*, Flacc. 32. 80 *sintne — habeant.* 'Tum certe post parenthesin non tam nude idem verbum repetisset, sed aut *sed cogitarisne* aut simili modo dixisset.' Halm. comm. p. 70 affert p. 73. 5 sqq. *cum M. Bibulus — cum eum tu*, add. p. 81. 4 et 11 *quaero — quaero* (,175. 2 sqq.). — P. 72. 22 *et fortissimi* G, Klotz., om. PW, Halm., *ac fort.* 'Lamb. in marg.', secl. Kays.; ad p. 100. 19. — P. 72. 31 *deletum iri* Ern., Halm., Kays. — P. 73. 10 *a tab.* 'A(?)SO', *ab tabula* PW, edd., *adtabula* G et Erf.; v. Meusel. Fleckeis. ann. 1885 p. 403; ad p. 3. 31. — P. 73. 22 sq. *locis publ. omn.* del. Bak. p. 218 et 205. — P. 73. 26 *M. Bibulum* Ern. auct. del. Schuetz. — P. 73. 28 *id* 'cum Garatonio et Schuetzio Madv. p. 514 delendum censet'; cf. ad har. resp. p. 527. 11. — P. 74. 20 sq. *spoliaras* 'in P a m. 2 sup. lineam est. Falsum esse additamentum ex ipsa verborum collocatione apparet; videtur potius post *consulatu* participium, velut *exutum, deiectum* intercidisse' Halm., scr. *volueras, consulatu ** patria, [spoliaras]* Kays., *consulem*

patria pr. cup. Bait. p. 1451. — P. 74. 25 *in libert.* 'ed. Iunt. et cod. Nuernbergeri', Halm. haud scio an recte (ad p. 130. 26); post *consilii* comma pon. edd. — P. 74. 29 *tuos, Vatini,* Jordan., Klotz. 'parum probabiliter', inquit Halm., nec aptum videtur Madvigio p. 516, *oculos † Vatinii* Halm. coni. *oculos Vettii, oculos [Vatini]* Ern. et Madv. auctoribus Kays. — P. 74. 30 *tum* Lamb. Errat Halm., cum aliquantum ponderis in pronomine pers. post relat. esse opinatur. Cf. ad p. 31. 36. — P. 75. 4 *domest. hostes* commatis includ. edd.; ad p. 12. 30. — P 75. 7 *ego* potius quam *ergo* dett. codd., vett. edd., Halm. ed. 1845, Klotz. fort. recte ut p. 443. 12. *Ergo* pro *ego* habent codd. p. 101. 19, 103. 6 EG, 164. 1 EP, 221. 5, 237. 17, 288. 28 T, 261. 1 BN, 295. 15 S, 387. 27 gt Cus., 396. 3 bt, 411. 3 abt, 425. 34 at, 481. 17 agt, 519. 26, 530. 30 t, 531. 30 a, saepe W, *ego* pro *ergo* p. 19. 3 P², 424. 24 a; Verr. p. 276. 16. — P. 75. 19 *et perditissime* om. PW, codd. Lamb. et C. Stephani, Halm., secl. Kays. — P. 75. 32 *Quicumque* Cobet. Mn. 1858 p. 218 cf. p. 263. 28, quem locum multi ante attulerant, *in eum* (*eam* P¹) *qui* codd., edd., *[in eum] qui* Ern., nec potest illud intellegi. — P. 76. 2 *commodiorem* (*-re* codd.) *inimico suo conditionem* (S, *conditione* G¹, *concionem* W, *contionē* P²) *reiect.* P²GW, Klotz., ** *cōmodiore iectionis* P¹ oculis aberr. ab *-ore* ad *re*, *reo commodum rei.* Halm., *commodiorem reo rei. condic.* Kays. — P. 76. 4 *illis viris* 'edd. ex lectione interpolata codd. dett.', Klotz., *illius* PW, *illis* G Erf., Halm., Kays., *illius familiarissimis clar. viris* (*viris clar.*) S et all. — P. 77. 2 *visendum* coni. Bait. apud Kays. — P. 77. 6 *Q. Arrius* del. Pluyg Mn. 1881 p. 141. — P. 77. 14 *coquos* vett. edd., Klotz.; ad S. Rosc. p. 74. 20; infr. p. 188. 29 *coquus* omnes. — P. 77. 17. *Videras* add. Madv. Adv. III p. 143 sq., *dominum — ante convivium?* edd. — P. 77. 26 *causam* P¹, *causamque* W (ut p. 78. 11 pro *causa*), *clarissimis viris causam* rell. codd., vulg. vett. edd., Halm. 1845, Klotz. fort. vere. — P. 77. 28 *tricensimo* P¹, Kays., Klotz., *trices.* rell. ut 454. 26, 456. 25. — P. 77. 30 *numquam est, sed — est* Wesenb. in Sest. p. 45, Klotz., *numq. est, sed* ('sed habet P *ē* in fine versus in loco eraso, qui amplius unam litteram habuerat; *sed* in sequenti versu extra lineam scriptum est') — *sit* codd. (ad p. 120. 28), *numq. [est], sed — est* Kays., *numq., sed — est* Garat., Madv. p. 522 ex. in P *factum ante nunquam est in o. m. sit* esse ratus, Halm. De duplici *est* ad Cluent. p. 144. 25, hic p. 3. 7 sq., ubi Ern. alterum est 'obelo notavit', 29. 13 sq., 33. 15, 104. 10, 124. 25, 28, 142. 36 sqq., 153. 29 sqq., 156. 7 sq., 199. 1, ad 205. 9, 233. 2 sq , 251. 8, 10, 286. 22 sq., 332. 9 et 13, 333. 6 sqq., ad 336 21, 347. 18, 356. 6 sq., 411. 35 sq., 413. 32 sq., 420. 24 sq., 447. 2, 449. 21 sq., ad 477. 25, 554. 4; ad p. 111. 4 *fuit*, 176. 32 *erat*, 297. 16 *sit*, 382. 18 sq. *esse*; cf. ad p. 60. 21.
P. 77. 35 *[Clodium]* Bak. p. 218 fort. recte, *P. Clodium* Kays.

Baitero auct. — P. 78. 9 sq. *dissip.* edd.; ad p. 40. 21. — P. 79. 5 *ad se summi cons. gubernationem transferre* scr., *aut summi cons. gub. auferre* (*aut ferre* G) codd., nisi quod P[1] ab altero *numquam* v. 4 ad alterum aberrans v. *sibi pop. R. appet. qui numquam* om.; eo fundamento suo more nixus *quae numquam populus ab summi consilii gubernatione auferre* Halm., *quae numq. sibi pop. R. app., qui numquam, ut tu, summi cons. gub. auferre* Or. auctore Kays., *quae nunq. — qui nunq. a senatu summi cons. gub. auferre* Madv. de Asc. p. 39 n., Op. I 523. De confusione partic. *ad* et *aut* p. 45. 14, de om. *se* (ante *summ.*) ad p. 66. 11. — P. 79. 15 sq. *hominum, Sab. — virorum, Mars.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 79. 36 *se* add. Bait. p. 1451, Kays., Klotz.; ad p. 66. 11. — P. 80. 4 *illum* schol., Rau., Klotz., Kays., *ipsum* (*ipse*) codd., Halm. P. 312. 16 T, 395. 35 a *ips.* pro *ill.*, 345. 29 R *ipsum* pro *eum*; *ille* pro *ipse* p. 216. 15, 288. 20 T, 293. 7, 300. 35 S, 448. 4 et 537. 10 a; ad p. 179. 7, 322. 4, 354. 7, 488. 20, dom. p. 463. 22. — P. 80. 12 *ingemesc.* P[1], Klotz., *ingemisc.* hoc loco rell. codd., ut videtur, Halm., Kays., p. 64. 20 PG[1] (non W), edd. Nihil simile praeter *delitisc.* p. 107. 2 ex P (in W alter. *i* in *e* corr.), *revivisc.* 310. 28 ex omnib., ut videtur, et 550. 14 excepto t; 466. 12 D *revivisc.* pro *reviresc.*, 99. 34 *adulisc.* P, 497. 31 *aduliscentis* V; ad Mur. p. 308. 34. — P. 80. 19 *urbanorum* add. post *rustic.* Madv. Adv. III p. 144 prob. — P. 80. 20 sq. *mortem? praes. — possis.* edd. ut p. 41. 8 *quaerat? cum*, 178. 16 *extollitis? cum*, 253. 33 *putem? praes.* Mai, sed nemo 182. 8 *adsciscere? cum* etc., Bait. et Kays. soli p. 351. 18. Nihil interest; ad p. 95. 13, 122. 10, Arch. p. 382. 5. — P. 81. 29 *negaveris* schol., Halm., Kays.; ad p. 27. 32.

Caelianae orationis extat unum fragmentum palimps. Ambros. p. 110. 31—111. 31, tria Taurin. 97. 20 — 99. 22, 103. 30—104. 30, 108. 34—109. 35, quae saepius iniuria censeo a recc. edd. praelata esse ceteris libris (v. ad p. 97. 20, 98. 17, 99. 9, 103. 34 et 35, 104. 5 et 16 et 25, 109. 5 et 17 et 32, 110. 34 et 35 et 37, 111. 6). Praeter Par., Gembl., Salisb. Halmius adhibuit Erfurt., Colon. 'gymnasii catholici Colon. num. 70, qui excerpta ex compluribus scriptis Tullianis continet.' Codicis W 'omnium Italicorum inprobissimi nequissimique' (Baehr. p. 39 n.) Wrampelm. collationem dedit in progr. Hannov. 1872 p. XVII—XXI, cod. Harleiani n. 4927, H, Baehrens. 'Revue de phil.' 1884 p. 33 sqq. Praeterea saepe infra mentionem facio Madvigi Op. I p. 375—410, Bak. Schol. hyp. III p. 284—310, F. Schoell. 'Die Interpolationen der Ciceron. Caeliana' Mus. Rhen. 1880 p. 543—563, Francken. Mn. 1880 p. 201—229, Karsten. Spicil. crit. 1881 p. 9—15.

P. 83. 13 *Atratini* del. all., Madv. p 392 ex., Halm., tuetur

Klotz.; *filii* pro *illius* Franck. p. 202; v. Iw. Mueller. 'Jahresb.' XXII p. 253. — P. 83. 15 sq. *vos — esse* transf. v. 2 post *exerceatur* Bak. p. 285; *existimet* del. Franck. p. 202. — P. 83. 16 sq. *attendere diligenter* del. Franck. l. l., *et existimare* Grut., Schuetz. (ad p. 4 18), *atque exist.* marg. cod. S. Vict., Lallem. e suis, ut ait, et Graevii (S. Vict.) codd. (ad p. 120. 21), *existimareque* Baehr. p. 39 (ad p. 107. 3). Grill. p. 602. 32 *Etenim si existimare de omni hac re vol.* — P. 83. 23 *adul., meo* edd.; ad p. 12. 30. — P. 83. 30 *deformandae huius* (*eius* Fr.) *causae* Cobet. Mn. 1854 p. 232 et Francken. p. 203, *causa et detr.* Bak. p. 285, Kays.; ad p. 4. 18. — P. 84. 1 *ei* Kays., *hi* codd., vulg. — P. 84. 6 *criminis in loco* Kays. Halmio auct.; in P enim est *criminis* ** *loco*, *is* in ras. — P. 84. 9 *quidem ista nostra* codd., Klotz., *ista quidem n.* Lamb., *quidem ista vestra* Kays., *ista quidem vestra* Halm., quem bene refellit Klotz. p. XXXI, *ista quidem vestra, alia nostra* Saupp. Phil. XIX p. 156, ind. Gott. hib. 1867 p. 5 sq., Franck. p. 203, *quidem de ista nostra* Jeep. progr. Wolf. 1863 p. 8 et Baehr. p. 40. *Est de ista* (pietate) *nostra existimatio* Latine est *ista nostra exist. est* ut p. 190. 24 *illa invidia*, 352. 35 *haec laetitia*, 455. 18 *iste timor* etc. De colloc. *quidem ista* v. Div. I 5. 8 ex., Tusc. V 14. 40 (*quidem ista* codd.), Legg. I 13. 36, Madv. Fin. p. 545, Fin. V 15. 43 ex., Fam. V 16. 2 (Andresen. II p. 55), har. resp. 26. 55; sed v. ed. Tur. p. 1161. 26, 1162. 18, 1191 13, 1217. 2, 1228. 4, 1230. 2, 1231. 14, 1233. 1, 1249. 14, 1291. 3, 1313. 3, 1317. 20, 1321. 28, 1340. 25, 1356. 17, Halm. ad 1374. 23, 1388. 1, 1392. 15, 1404. 15, 1408. 31, 1409. 7, ad Acad. p. 18. 13, Verr. 129. 14, infr. 328. 13, 458. 4, 479. 28, 490. 19, 502. 18, 528. 29. — P. 84. 15 *Puteolani* vett. edd., *Praetutiani* Grut., *Tusculani* Bait. p. 1451, secl. Kays., *Cumani* Wegehaupt. progr. Vratisl. 1878 p. 2 sq., *praetori populi R.* Franck. p. 203 non recte, ut opinor. — P. 84 16 *absenti* om. H, Baehr. p. 37 ex. — P. 84. 25 *parenti, tali* edd.; ad p 12. 30. — P. 84. 26—30 *Equidem — meorum* del. cens. Vollenhov., Wrampelm. progr. Detmold. 1868 p. 14 n. 7, Franck. p. 205, impr. Schwarz. 'Miscell. phil.' Tubing. 1878 p. 26, Schoell. p. 550, sed uterque del. v. 29 *ad exist. hom.*, hic etiam *ut ad me revertar.* Miram sedulitatem hominum talia inculcantium! Eodem modo idem verbum positum est Quinct. 18. 57 *ad ephemeridem*, Varr. r. r. I 1. 4 *ad libros* et *redire* ib. 3, infr. p. 96. 33, Fam. XI 14. 2, Att. V 11. 6, XIII 21. 3, Gell. XVI 8. 4 (*Rediimus*), Hor. ep. II 1. 48 *in fastos.* Baehr. p. 40 corr. *ut ad me devortar* vel *devortam* et v. 29 *omnium.* — P. 85. 1 *[homin. ut notet]* Kays., *nomine* Man., Franck. p. 205 sq. (del. *ut* superv.), Baehr. p. 41 (*defin. nomine et not.*) cf. Inv. I 8. 11, dubit. Kays., quod probabile esset, nisi necessario requireretur, quod *rei* opponeretur; nam *nomen* hoc loco non est contrarium *rei* (*ideo nominis esse*

controversiam, quod de re ipsa non conveniat Inv. l. l.), *accusatio desiderat rem, ut definiat, hominem, ut notet: argumento probat, teste confirmat* Karst. p. 11 prob. — P. 85. 11 *male dicendi* del. Schoell. p. 553 fort. recte, sed non hercle eam ob causam, quam affert ille, quod Cic., cum dicat, quid alios facere vellet, non possit id eo vocabulo appellare, quod ipsi aptum videatur. Fort. ne v. 12 sq. quidem Cic. addidit *male dicendi*. — P. 85. 16 sq. *[qualis — existiment]* Schoell. p. 555, *te* ** *exist.* recc. edd., *talem fac alii te exist.* Franck. p. 206, *te exist. ut cures; tum, ut* Baehr. p. 41, *ut, qualis es, talem omnes te esse exist., tu quant.* Karst. p. 12. — P. 85. 21 *quis* Franck. p. 206. — Ib. *atque — dignitati* om. PSH, secl. Halm., Kays., del. Schoell. p. 553 ex., *atque huic dignitati* Agroec. T. VII p. 118. 29. — P. 85. 22 sq. *si non sine ulla susp., at sine argum.* Bak. p. 287 sq., Franck. p. 206, *etiam sine ulla suspitione*, del. *at non sine argum.*, Schoell. p. 554, *etiam sine ulla susp. atque sine argum.* Baehr. p. 41 sq. Facile esse dicit Cic. petulanter maledicere illi aetati atque etiam illi dignitati ita, ut maledicta (de fictis enim maledictis, non de veris criminibus agitur) argumentum habeant (de *argum.* vi v. p. 107. 34, 108. 33, 109. 29), etiamsi culpae nulla suspicio subsit; cf. p. 91. 12. — P. 85. 26 *docteque* Klotz. nulla auctoritate. — P. 85. 32 *a patre hunc* Franck. p. 206. — P. 85. 33 *hunc* del. Schoell. p. 556, *umquam* corr. Baehr. p. 42. — P. 86. 2 *quem tum si* Lehmann. Herm. 1879 p. 216. — Ib. *numquam* H, Baehr. p. 42. — P. 86. 3 sq. *(quamquam — studuerunt), tum* vett. edd., quod si ita scripsit Cic., non laudo, sed multo tamen melius scripsisse contendo, quam quae viri docti substituerunt; *quamquam — studuerunt, tamen* codd., Madv. p. 391, Klotz. p. XII tamquam suo consilio, Halm., Kays., Franck. p. 207. Mihi videntur v. *quamq. — studuerunt* neque ullo modo posse ad ea, quae secuntur, referri et commode referri ad antecedentia, neque vero *tum* post *si* ullam habet offensionem (ad p. 13. 30). Bak. scr. p. 288 *num existimetur*, Baehr. p. 42 *tacite exist.*, Schoell. p. 561 sq. *mecum ex.* — P. 86. 9 sq. 'videndum, ne Cic. scripserit *mecum praetore*, non *mecum pr. me*, altero pronomine prorsus abundante' Madv. Adv. III p. 144 n. prob.; cf. p. 366. 11, 515. 4; ad 66. 11. — P. 86. 11 *quo* add. Weisk., all., Kays., Klotz., *cum* 'in mentem venit' Garatonio, sed defend. vulgatam, scr. Halm. — P. 86. 13 *umquam* del. Franck. p. 207. — P. 86. 17 *at stud.* id. ib.; *studuit — petenti* Arus. Mess. p. 508. 3. — P. 86. 18 *putatis* Baehr. p. 42. — P. 86. 26 *infamiae ventum* vel sim. Bak. p. 289 sq., — *auram* Karst. p. 12, *inf. universam* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 284 cf. p. 93. 7, *inf. morum* Baehr. p. 42, *inf. veram* def. Leutsch. Phil. XXIV p. 9, melius Garat. cf. Hor. ep. I 16. 39 *mendax inf.*, Cluent. 3. 7 *falsa inf.*, Franck. p. 207; Off. p. 173. 24 ed. 1882. — P. 86. 34 *lineamenta* add. Franck. p. 207 sq., *simulacra* Koch.

progr. Port 1868 p. 14, *non expressa, sed adumbr. signa virt.* Baehr. p. 42. — P. 87. 1 sq. *[Flagrab. — militaris]* Bak. p. 290 sq., Kays., Schoell. p. 549, *vitia luxuriae* Baehr. p. 43. — P. 87. 4 *et inter se* e cod. Col. recc. edd., *atque inter se* Schuetz. et iam ante Lamb., fort. *inter se et*, quod etiam Garatonio in mentem venit; ad p. 4. 18. Asyndeton defend. Nipperd. Opusc. p. 66 sq. — Ib. *repugn.* cod. Barb., edd. quaedam vetustiss., e suo cod. H Baehr. p. 37 ex. cf. p. 98. 31 fort. recte, non necess.; errat enim Seyff. Pal. p. 188 § 3 ex.; ad Pomp. p. 82. 12, infr. 90. 14, 218. 27; 131. 14 W, 183. 35 codd. praeter V *respons.*, 176. 7 V *reput.*, 209. 20 T *repetiv.*, 397. 4 t *refug.*, 400. 28 bgt *repeter.*, 418. 34 V *religio*, 419. 37 D *refer.*, 474. 21 *retin.*, 500. 27 *repon.*, 501. 8 V *recertiss.*; 356. 10 F *servat.*, 397. 4 a *formid.*, 421. 29 V[1]t *ferri*, 432. 29 b *ferretur*, 445. 12 V *clam.*, 484. 13 b *laxat*, 493. 25 D *mittere*, 518. 13 omnes *ferant*, 545. 25 ai *fertur*, 547. 11 bt *mov.*, 552. 23 t *coleris*, 556. 7 t *servare*, 558. 12 omnes *formid.*, 559. 34 t *ferre*, 563. 32 av *servavit*; ad 502. 12. — P. 87. 5 *naturis* Pluyg. Mn. 1861 p. 100 sq. et 1881 p. 141 fals.; *naturae* est naturalibus; ad Off. p. 45. 1 ed. 1882, Cluent. 5. 12, dom. 36. 97 m., infr. p. 194. 7, 312. 10, Tusc. I 10. 21 ex., IV 6. 11, 21. 47 ex. cett. — P. 87. 18 *audaciter* EG, Lamb. e suis codd., Klotz. — P. 87. 25 *facult.* Madv. Adv. III p. 144, *facillit.* P[1], *facilit.* vulg. — P. 87. 26 *convitia — respuatis* Franck. p. 208 fals. nec melius Baehr. p. 43 *condicio — respiciatur*. *Condicio* est, quod nos dicimus 'Annahme, Voraussetzung, Möglichkeit'; v. infr. p. 205. 8, Rab. perd. 2. 6 m., cf. p. 435. 6, 534. 3 cett.; Ern. cf. Mur. 28. 60. — P. 87. 27 sq. *comm. ei cum multis, quibusd.* Franck. p. 208 supervac., incredibilia Baehr. p. 43. Scribnd. videtur *cum multis, tum quibusd.* Solent permutari *cum* et *tum* (ad p. 4. 18). — P. 88. 11 *[coniurationis]* Bak. p. 291, Kays. — P. 88. 12 *coniurat. potissimum* e v. 13 Baehr. p. 44. — P. 88. 20 *perpetuom silentium* Baehr. p. 44, quod si opus esset, facilius corrigeretur *reticentiam*. — P. 88. 24 *cupidus* del. Lamb., all., Madv. p. 392, secl. Kays., Klotz., tuetur Halm. ita, quasi de vi verbi controversia sit, *eiusmodi gloriae cup.* Turn., *cupidius ut* Weisk., *cupide ut* Pluyg. Mn. 1861 p. 101 fort. recte, *cupiditas eius* Koch. progr. Port. 1868 p. 15, *iudices* Wrampelm. progr. Hannov. 1872 p. XXII n. 1. — P. 88. 35 *accommodastis* 'Lambini codices' (non 'cod. Lamb.'), Klotz., *accommodatis* E, *commendatis* G; ad p. 27. 32. — P. 88. 36 *semigravit* 'unus Oxon. prob. Bakio' p. 292; ad p. 46. 8. — P. 88. 37 *iam* 'om. O' (ad p. 151. 16), *in hac iam aetate* Franck. p. 208 sq., del. *Quod — repreh. est* Schoell. p. 551 v. *in hac aetate* nullo modo ferri posse ratus. Duas distinguit Cic. aetates, *illam* (p. 85. 33, 86. 7, 18, 27) ineuntem, de qua a p. 85. 27 usq. ad p. 86. 15, et *hanc* aliquanto magis iam corroboratam, in qua id agit ut

probet iam tum fuisse Caelium. — P. 89. 5 sq. aut del. *cum — abesset* aut *et* transp. v. 6 post *abesset* H. Schwarz. progr. Hirschberg. 1883 p. 9, hoc etiam Baehr. p. 44. — P. 89. 12 *licet* Baehr. p. 44. — P. 89. 15 *aegro* PEG, Halm., Kays., *aegra* SH, Klotz. — P. 89. 17 *eamque migrationem* Kays., *migrationem Medeamque* Baehr. p. 44, *migrationemq.* del. Schoell. p. 559. *Palat. Medeam* affert Fortun. p. 124. 27. — P. 89. 25 *cur non lege egerit* Baehr. p. 44, *statim* del. H. Schwarz. progr. Hirschb. 1883 p. 9. *Nihil agere* non est non in ius vocare. — Ib. del. *id* Franck. p. 210, v. 27 *queri mal.* Karst. p. 12. Miror non v. 28 *arguteq.*, 30 *et nascetur*, 32 *et ductus* et *vestrae*, 33 *vestra*, 34 *solum* innumerabiliaque talia Cicerone indigna videri. — P. 89. 31 *accersitus* codd., *arcess.* edd.; ad Catil. p. 276. 30, infr. ad 348. 20 et 459. 35; 433. 16 *accers.* agt. — P. 89. 35 † *tamen* scr., *tandem* Baehr. p. 44, *magis* Franck. p. 210; fort. *valde* (ad leg. agr. p. 193. 5), fort. *vero*, fort. *totum.* — P. 90. 7 *perspicitis* Baehr. p. 44, quod miror probari Landgrafio 'Jahresber.' XLIII p. 41 sq. — P. 90. 11 *ego eo* Rinkes Mn. 1859 p. 441, *eo* Schuetz., Kays. — P. 90. 12 *hoc* del. Schoell. p. 556. — P. 90. 14 *repugn.* ut p. 98. 31 Pluyg. Mn. 1861 p. 101 et 1881 p. 114 cf. Fam. V 2. 10; ad p. 87. 4. — P. 90. 16 *Caeli* scripsisse Ciceronem censeo; v. Philol. XVII p. 108 sqq., infr. ad 439. 32, 459. 14, 477. 12; cf. ad 60. 2, 343. 9. — P. 90. 17 *[vos]* Garat. auct. Kays.; v. Madv. p. 392 n. 1, Fin. p. 355 sq., cf. supr. p. 76. 6 sq., Verr. II 70. 172 ex., Cluent. 54. 149. — P. 90. 31 *facillime fingi* del. Schoell. p. 560. — P. 91. 10 *in* add. (ad p. 130. 26), *causa* del. Schoell. p. 560. — P. 91. 15 ante *Sed Cael.* aliquid deesse statuit Baehr. p. 45. — P. 91. 17 *autem est* Klotz.; ad p. 46. 8. — Ib. *eius* om. W, vett. edd., Schoell. p. 556 fort. recte. — P. 91. 20—24 *Coponii — ei* om. P[1] in spatio quattuor versuum et dimidii, Halm., Kays., codd. P[2]EGH habent *omni cum doctrina homo atque humanitatis — fuerat ei.* Quod nos dedimus, est in S admodum incerta auctoritate. V. Madv. p. 393, Franck. p. 210 sqq., Schoell. p. 545 sq. — P. 91. 34 *accideret* Grut. codd., Graev., Schuetz., Franck. p. 214, *accederet* PEG (ut 357. 31 mell. codd.), Ern., Klotz., Halm., Kays., *accenderet* SH, pleriq. edd. ante Grut., *arreperet* Baehr. p. 45. — P. 92. 1 *homines* H, vulg. vett. edd., Baehr. p. 37 ex. — P. 92. 10 sq. *Non me haec movent* et v. 11 *eos* del. Schoell. p. 557 locum ita interpretans, ut intellegere videatur dixisse illum incertos homines una cenasse ac testes esse. Hoc dicit Cicero: Ii homines, quos una cenasse et testimonium dicere in Caelium posse dixit, aut non possunt dicere, quia absunt, aut necessitate coacti non possunt non idem dicere; in quo Ciceronem puto consulto ambigue dixisse '*idem dicere*'. — P. 92. 22 *respondebo* vulg., Klotz., Kays., *respondeo* ut v. 30 codd., Halm.; ad p. 67. 30. — P. 92. 23 † pos,

eo lenior Kays. tac., Franck. p. 215, hic v. 24 *disputatio ista humanitatis*. — P. 92. 30 *ita* aut *sic litig*. Baehr. p. 46 oblitus, credo, non *dicentem*, sed *litig*. dicere Ciceronem. — Ib. *respondebo* Don. Ter. Hec. IV 1. 36, Klotz. haud scio an recte ut v. 22; ad p. 67. 30. — P. 92. 31 *scilicet* Bak. p. 294 ex 3 Oxonn. et uno Leid. cod., Franck. p. 216, *si licet* vulg. — P. 92. 32 *[qui in hortis fuerit]* Klotz., om. codd., habet Donat. — P. 92. 33 *viserit* Bait. p. 1451 (v. p. 1435 ad Verr. IV 7), Baehr. p. 46, *viderit* vulg. — P. 92. 37 *dedidiss*. Hervag., Franck. p. 216; ad Verr. p. 101. 19. — P. 93. 2 *industrios* Baehr. p. 46; cf. p. 84. 26. — P. 93. 8 *atquei* Baehr. p. 46 (cf. ad p. 399. 13) sine causa. — P. 93. 12 *etiam* pro *iam* Franck. p. 216 (ad p. 12. 1), transf. v. 13 post *sententiam* Baehr. p. 46. — P. 93. 15 *sed vitia* del. Bak. p. 294 sq., Baehr. p. 46 sq. Multo promptius est eicere v. 13 sqq. *de corrupt. — oratio est*, v. 19 *in rem* (id quod fecit Leutsch. Phil. XXV p. 66, itemque) v. 20 *in hominem* (*et in rem* del. Schoell. p. 559 n. 2), ib. *in mores*, v. 23 *ita*, v. 24 sq. *veniamque petere*, v. 27 *hoc tempore*. — P. 93. 16 *et copiose* W, Naug., multi vett. edd., *copiose* all., Bak. p. 294 sq., inclinatis litteris recc. edd., om. Halmi codd. et H. — P. 93. 17 *est, iud.* vett. edd., Halm. contra codd., quod P post *iudic*. habet *ẽ* in ras., *est* om. E (ad p. 6. 20); v. Madv. p. 379. — P. 93. 27 *qua* codd. (*siquaest* P), vett. edd., *quae* recc. — P. 93. 28 *iuventuti invidia* (e v. 27) Baehr. p. 47. — P. 93. 34 sqq. *Aurum — dicitur* del. Schoell. p. 552 sq. — P. 93. 36 *alia non sunt* Weisk., Baehr. p. 47, *illa* potius quam *alia* Ern. ('*illa* pro *alia* non videtur talis vir', inquit Garat., 'nisi dormitans, malle potuisse'), Schuetz. P. 106. 15 codd. praeter S *aliam*; ad p. 157. 20, 171. 17, 266. 10, 361. 35, leg. agr. 207. 31. — Ib. sq. *maledicta iurgii* edd., *non crim., sed maled*. del. Schoell. p. 553. — P. 94. 10 *sollic. servos, potionem paravit* Baehr. p. 47 ingeniose. — P. 94. 34 *Si enim* Baehr. p. 47, nam codd. habent *sin*, ut 421. 27 dett., 449. 30 vulg. — P. 95. 10 *abavum* ante *atavum* add. Nipperd. 'Die legg. annales' in 'Abh. der Sächs. Gesellsch. der Wiss.' V p. 42 n. et Franck. p. 218 recte, ut videtur. — P. 95. 13 *amantissimi? qui* edd. ut 105. 12 *servos? quibus* etc., non v. 22 *Claudia? quae* nec 106. 10 *restitisset? qui* nec 217. 14 *Hortensio? cui* etc.; cf. ad p. 80. 20, 182. 2, 314. 22, 352. 19, 439. 35, Mur 337. 7. — P. 95. 32 *et* PEG, om. HS, *etiam* dubit. Wesenb. ad Sest. p. 2 n. 1, recc. edd., *utei* Baehr. p. 47; ad p. 4. 18. — P. 96. 1 sq. v. *facis — arguis* om. P[1] in spatio vacuo unius versus et dimidii, 'lacuna manu alia, sed vetere his verbis ineptis expleta est: *facis quae dicis quae in sororem tuam moliris quae argumenta*, ut item G habet' et W. Has ineptias non esse excogitatas ab aliquo grammatico per se patere crederem, nisi refellerer ab edd. (om. Halm. et Kays.). Verba *in*

sororem tuam S sine dubio coniectura non nimis plausibili correcta habet sic: *insimulas quae, argumenta: arguis*; v. Franck. p. 212. — P. 96. 9 *ac* Halm., Klotz., *aut* codd., *et* vett. edd. (ad p. 100. 19 et 23. 23), *[aut falsa esse doceas]* Bait. p. 1452, Kays., Schoell. p. 549; ad p. 11. 6. — P. 96. 14 *ex his (is) igitur* omnes codd., Klotz., in quo intellegere non possum quid displiceat. Madvigium quidem, nisi scriptum invenisset *ex hisque tuis*, numquam in eam opinionem venturum fuisse puto, ut scribendum censeret p. 395 *ex istis tuis*, quod accep. Halm. et Kays.; nam quod 'id pronomen (*istis*) esse debere' ait, vehementer errat. *Hi* sunt, quos his temporibus hic ante oculos nostros volitare videmus, contrarii *illi seni duro*; *ex his iunioribus* Baehr. p. 48, *ex tuis igitur* Schoell. p. 556. — P. 96. 17 *credo* om. G, Kays. — P. 96. 18 *cubitabat* Quint. VIII 3. 22, *cum — cubitaret* Iul. Vict. p. 435. 8. — P. 96. 21 *clamorem* Ribbeck. Com. p. 123 v. 72 (an *clamare*?), *clamore* vulg., *turbas* pro *verbis* Baehr. p. 48. — P. 96. 24 *perpulerunt* P, Halm. — P. 96. 25 *eius domi, in hortis* Schoell. p. 557 cf. p. 97. 31, Bak. p. 295 sq. *pepulerunt; vidisti nonnumquam domi, in hortis; saepius videre uoluisti; vis vidua, locuples mulier fil. fam.* — P. 96. 29 *†* add. — P. 97. 6 *Egón quid dicam, quíd velim?* Franckenio auct. scr., *Egóne quid dicam? quíd velim?* L. Spengelio auct. Ribbeck. Com. p. 73, *Egone quid dicam? egone quid velim?* codd., Halm., Klotz., alter. *egone* secl. Kays., *'O infelix, ó sceleste! egón quid dicam, quíd velim? Quae ómnia tu tuis* Franck. p. 219. — P. 97. 8 *vix ferendi* del. Franck., Schoell. p. 559, v. *Ferrei sunt isti patres* e v. 5 huc ante *vix ferendi* transp. Baehr. p. 48; ne hoc quidem opus esse videtur. — Ib. sq. *Istam ín vicinitátem te meretríciam Cur cóntulisti? cúr inlecebris cógnitis Non ... refúgisti ..... ‖ .... cur álienam ullam múlierem Ností .... ‖ .... dide ac díssice, Per mé licebit .... ‖ .. si egebis, tíbi dolebit, míhi sat est, Qui aetátis quod* — Ribbeck. Ego Franckenium secutus sum; v. 12 *disice* Ribb. p. XIII, Franck., *dissice* Putean., edd., *disce* codd.; v. 13 *per me licebit* codd., edd., *si egebis* del. Spengel., Schoell. — P. 97. 20 *est qui* e pal. T, v. 21 *possit* contra codd. recc. edd. — P. 97. 24 *patre* H. Schwarz. diss. Tubing. 1878 p. 27, Franck. p. 221, *patri* vulg. — P. 97. 25 *ecfregit* P[1], 'ut videtur', *effregit* edd.; ad p. 36. 18. — P. 97. 27 *Caelii* pro *filii* all., Pluyg. Mn. 1881 p. 141. — P. 97. 33 *parcim.* Klotz. et alibi, codd. nusquam. — P. 98. 9 *atque* Halm., *ad* T (ad p. 45. 14), *ac* PEGH, Kays., Klotz., *et* Col.; ad Verr. p. 441. 14, Caec. p. 43. 26, add. Div. II 2. 4 ex. *ac coërc.*, Fam. IV 5. 5 *ac cogit.*, V 10 a ex. *ac ceteri*, XII 7. 1 ex. *ac glor.*, Or. 7. 22 *ac graviter* (ad p. 127. 1). *Ac* et *atque* non tam saepe permut. in hoc vol. quam in aliis (Pomp. p. 75. 33), fere 20 locis; ad p. 106. 2, 176. 16, 353. 26, 435. 10. De *atque — atque* ad Verr.

p. 198. 15, quo multa addi possunt. — P. 98. 13 *qui* add. de Halmi coni. Kays., Klotz. — Ib. *expetund.* PH, *expetend.* edd. — P. 98. 16 *putate* Franck. p. 222; cf. ad Pomp. p. 94. 25, infr. 115.15, 121.13, 170. 4. — P. 98.17 *illos Fabricios fuisse arbitror, Cam., Cur.* e pal. T Klotz. — P. 98. 26 *mut. Gr. temp.* del. Franck. p. 222. — P. 98. 32 *derect.* Kays., *dir.* vulg., sed p. 97.17 et 99.11 *der.* e P etiam Halm. et Klotz.; ad p. 43. 10. — P. 99. 4 *pulcrit.* Klotz., non constanter in hoc vol., 564. 8 etiam Kays., codd. nusquam nisi Phil. p. 405. 30 at, 414. 35 ag; ad Flacc. p. 412. 34. — P. 99. 9 *aliqui ludus* T, Halm. — P. 99. 11 *severa* Baehr. p. 49, *vera* codd. et edd.; ad p. 524.13, Verr. p. 123.10, Flacc. 410. 4. — P. 99.14 *ut parc.* Bak. p. 299 fort. recte. — P. 99. 16 *nomen atque famam* Bak. p. 299, *dom. atque familiam* cod. Memm., Schuetz. fort. vere, — *fanum* EG. — P. 99.19 sqq. *dederit — cupiditates* del. Franck. p. 222, etiam *cum paruerit uolupt.* Karst. p. 13, *aetati, satiaverit naturalis hasce adul.* Baehr. p. 49. — P. 100. 2 *audebo* Bak. p. 300; ad p. 67. 30. — P. 100. 6 *gulae* potius quam *gurgitis* Franck. p. 213, *gutturis* e cod. Col. vett. edd.; cf. Lucil. apud Non. 207. 19. — P. 100. 8 *infirm.* Bak. p. 300 sq., *quam firm.* P. — P. 100. 9 *et celer.* del. susp. Schoell. p. 559 n. 2. — P. 100.13 *loquor* vulg. vett. edd. haud scio an recte; cf. ad p. 179. 30. — Ib. *genus* del. Franck. p. 223. — P. 100. 19 *ac vigil.* sua sponte Klotz. supervac. (ad Off. p. 48. 2 ed. 1882), quamquam *et* et *ac* aut *atque* saepissime permutantur, in una orat. Sest. terdeciens in cod. W, p. 16. 7 *ac peric.* G all., Wesenb. p. 62, 74. 1 *et ac* 'P, sed *et* pr. m. deletum', 75. 18 *et noct.* W, 87. 31 (H), 94. 37, 95. 5, ib. 12 (W), 98. 6 et 9, 109. 25 (*ac clar.* H), 122. 19 et 123.11 (W), 123. 29, 131. 28, 139. 32, 142. 25 (*et max.* W), 174. 30, 178. 7 et 18, 182. 29, 187. 27 et 28, 189. 21, 197. 13 et 28, 199. 27, 203. 3 (W), 207. 4 (omnes praeter TE), 225. 27 (paene omnes praeter TE *ac persubt.*), 284. 17, 291. 21, 299. 8, 308. 1, 315. 19 et 20, 316. 10, 321. 17, 323. 9, 328. 23, 332. 29, 334.1, 336.36, 340. 34 (A), 350. 25 et 37, 356. 28, 366. 5, 369. 12, 388. 8 (*et* ag, *ac* bt), 392.10, 425. 21, 476. 9, 491.14, 506. 37, 551. 27; ad p. 39. 8, 72. 22, 96. 9, 109.17, 155. 3, 171.1, 315. 20, 363. 26, Pomp. p. 85. 36. — P. 100. 20 *Atqui* Lamb., *Atque* vulg.; ad p. 13. 30. — P. 100. 23 *desidia* C. A. Lehmann. Herm. 1879 p. 216 cf. p. 112. 3 prob. — P. 100. 26 *non modo* S, Bak. p. 301 sq., *quoquo modo* PEGH, *quoquo modo facimus, non modo* Madv. p. 396, recc. edd.; Schoellio p. 560 *facimus in dicendo* v. 25 videtur 'bedenklich, weil dieser Ausdruck Begleitendes beim Reden, nicht die eigentliche Rednerthätigkeit bezeichnen würde'. V. Merguet. lex. II p. 91 b, Cluent. 69. 195 *in iudicando* etc. etc., Off. p. 4. 3 ed. 1882. — P. 101. 2 *in iud. voc.* del. Leutsch. Phil. XXV p. 66, — *vocans* Baehr. p. 49. — P. 101. 16 *concessis* verum non videtur, *concessu* Ern. non bene:

consensu? — P. 101. 19 *nullam* scr., *iam* codd., vulg., *ipsam* Halm. auct. recc. edd., Baehrensio p. 49 sq. 'praeplacet *solam*', i. e. *ipsam* (ad dom. p. 463. 22). Non definit rem ullam, sed, ut nos dicimus, 'hypothetice loquitur'. — P. 101. 20 *totum* Koch. progr. Port. 1868 p. 15, *tantum* vulg., *factum* Baehr., scil. 'Das Factum'. — Ib. *non* codd. et edd., del. Franck. p. 223 ex.; ad p. 20. 32. — P. 101. 22 *sese — conlocarit* del. Schoell. p. 551 sq., *conlocans* Baehr. p. 50; eandem vim habet asynd. *collocarit — instituerit*. — P. 101. 24 primum *si* om. Klotz., Kays. inviti, ut opinor. — Ib. sq. *faciet — geret* codd. PEGH, nisi quod P[1] *facit*, *faciat — gerat* duo tresve Oxonn., Bak. p. 303, recc. edd.; *patefecerit* v. 21 etc. ut *faciet* futura esse puto, *fuerit* v. 30 ut *videatur* coniunctivum. — P. 101. 27 sq. *aquis, navig., conv.* del. Schoell. p. 552, Baehr. p. 50 sq. *oculorum modo et lib. serm., sed etiam compl., osculationeque in salutatione: cum hac*. — P. 101. 28 sq. *sed etiam proterva meretrix* codd. WS 'et aliquot dett.' (Palat. 1 nomin. Grut.), om. post *meretrix* PEGH, Palatt. 2, 3, 4, 9 Gruteri, 'lectio pro supplemento prudentis alicuius Itali habenda' videtur Halmio, Baehrensius 'nihil ad rem referre' putat, 'quod etiam procax atque proterva sit meretrix'. Vel inter meretrices procacitate excellere dicitur; v. Franck. p. 213. — P. 102. 10 *ad hunc defend.* scr. ad Pomp. p. 79. 15 et ante iam alii, *et huic defendendum* (*defendendi* HG[2]S) codd., cum cruce Halm., *ei sui defendendi* Madv. p. 400, Klotz., Kays. *Nobis* tam facile repetitur e v. 8 quam *tua* ad *impud.* e v. 9. Secando sanat locum Schoell. p. 562 sq. — P. 102. 24 sq. *quam ad rem — si non* om. P[1] in spatio vacuo unius versus et dimidii, inclin. litteris scr. Halm. et Kays., sed *aurum tum iret* P[2]EGH, Pall. 4, 9, S. Vict. Gruteri (Pal. 5 et 18 'adhuc *aurum* abjiciunt'), *aurum obiret* W, *aur. tum sumeret* S coni., opinor, et sic Klotz., Kays., cum cruce Halm., *aur. sumeret* Franck. p. 213, *aur. mutuum sum.* Weisk., *aur. servis obiceret* coni. Schoell. p. 548; scrbnd. videtur *auro uteretur*. — P. 102. 26 *conscientiae* del. H. Schwarz. progr. Hirschb. 1883 p. 10, quod 'Caelio ab accusatoribus non id crimini datum erat, quod servos Lucceii ad Dionem necandum sollicitari scivisset, sed quod ipse eos sollicitavisset'; *dando* pro *eodem* Baehr. p. 51. *Conscientiae* est 'als Mitwisserin', brevitur dictum quasi: eodem se scelere devinxit ita, ut conscientiae scelere se devinciret. — P. 102. 29 sq. v. *ad necem legati* miror ab uno Bakio tolli p. 303, *ad nec. scilicet leg.* H et 'Barb. cum omnibus ante Grut. editis, qui codex habet praeterea superscriptum, *scilicet Dionis*' (Garat.), Baehr. p. 38 in. — P. 103. 2 *petiit* pro *dedit* Pluyg. Mn. 1881 p. 141 cf. p. 104. 26 *num petivit?* (scil. Clodia); cf. potius p. 102. 25. — P. 103. 26 sq. *hominem et gravissimum testem* vulg. edd. sine interp. e codd., *hom., grav. t.*, del. *et*, Or., Halm.

(ad p. 4. 18), *testem* del. Franck. p. 224. — P. 103. 28 sq. *neq. neglex.* del. Schoell. p. 549 sq., *neque tulisset* del. Franck. et Karst., *neq. negl., si quis attulisset* Baehr. p. 52. — P. 103. 33 *intentum* unus cod. T[1], *intantum* T[2], *inlatum* (*illatum*) rell. codd., *intentatum* Or. recte, ut opinor, etsi Madvigio p. 402 sq. 'minus aptum' videtur. — P. 103. 34 *cum comper.* S, vulg. vett. edd., Franck. p. 214, *cumpetisset* P, *competisset* G, *cum competisset* E om. *actum*, *si comper.* T et 'aliquot libri Lambini', Madv. p. 405 n. 2 ex., recc. edd. Non ita multum interest, sed tamen paulo verius et elegantius est (*si*) *actum* (*esset*) *doleret, cum comperisset* quam: *si comperisset* (*cum*) *actum* (*esset*), *doleret.* Cf. Inv. II 41. 120 ex., de or. I 14. 62 m., 36. 167, Brut. 52. 194, Or. 8 ex. 27, Acad. II 47. 146 m., Fin. IV 19. 52, 22. 61 ex., Tusc. I 41. 98 p. m., N. D. II 37. 95 m., Div. II 8. 20 ex., 52. 108, 61. 126 ex., Fat. 11. 23 p. m., Legg. III 13. 31, S. Rosc. 22. 62 ex. *Haec cum sint*, 31. 86, Verr. I 10. 28, 20. 54, III 12. 30 ex., 31 ex., 13. 32 ex., 68. 160 ex., V 52. 136, Cat. III 7. 17 ex. inc., Sull. 5. 14 p. m., Arch. 7 (8). 17, dom. 52. 133 m., hic p. 22. 24, 37. 6, 103. 22, 140. 11, 225. 25, 337. 17 (vulg. *si voluisses*), 346. 14, 390. 32, 400. 18, 444. 20, 482. 14, Ter. Ph. 396, Sen. contr. 13. 5 m., Val. M. III 1. 3. P. 345. 30 *si — consideres* GR. — P. 103. 35 *servis* om. rell. codd., Madv. p. 402, habet T, recc. edd. — Ib. *esse* del. Franck. p. 214 et 224, Pluyg. 1881 p. 142, Karst. p. 13 fort. recte, hi etiam v. 37; ad p. 11. 4. — P. 103. 37 *domi suae* T, recc. edd., sed Klotz. *domui*, quod habet hic E; ad p. 287. 18, 349. 2, 378. 30; p. 376. 30 a *domui*; ad Cat. p. 256. 1. — P. 104. 5 sq. *Recita L. Lucc. test.* edd. e cod. T; ad Verr. p. 187. 36. Fort. melius rell. codd. *testimonium Luccei.* — P. 104. 7 *aliam quam* Ern., Baehr. p. 52, *aliam aliq.* Rinkes Mn. 1859 p. 455; v. Off. p. 34. 9 ed. 1882. — P. 104. 8 *posse per se mitt.* Baehr. p. 52, nam PH habent *posse* (*possem* P) *pro se* (*prose* corr. ex *posse*, ut videtur, P) *mitt.* (H *causam pro se et ver. posse pro se*). — P. 104. 9 *viva vox* Pluyg. Mn. 1881 p. 142; ad leg. agr. p. 190. 1. — P. 104. 16 sq. *dignitatis* add. T, recc. edd. — P. 104. 21 *irrelig.* Franck. p. 225, Schwarz. progr. Hirschb. 1883 p. 10. Non rectius *utrum — an* Caec. 10. 29 ex., dom. 3. 7 ex. — P. 104. 23 *nec princ.* T, Halm., *de* — P[1], *neque* — vulg., Klotz., Kays.; ad p. 62. 8. — P. 104. 25 *vellet dare*, v. 27 *nemini*, non *nullius*, codd. praeter T nescio an melius. — P. 104. 28 *L.* add. Lamb., Klotz., Kays. — P. 104. 34 *alterius causa* SH, Klotz., *causa* post *fuisse* habet W, om. PEG, ante *alterius* ins. Halm., Kays. — P. 105. 1 *est obi.* W; ad p. 6. 20. — P. 105. 4 *magno opere* unus cod. G[1], recc. edd.; ad Font. p. 27. 16. — P. 105. 12—14 *quibus — voluptatibus* del. Schoell. p. 549, v. 13 *per quos omnia gerantur* Lamb., Kays. — P. 105. 28 *praesentis* codd., Klotz. genetivum esse ratus et suo more

Kays., *praesentes* Halm. — P. 106. 2 *atque* e vett. edd. Klotz., Kays.; ad p. 98. 9. — P. 106. 3 *mihi* Or., Halm., Kays., *ibi* PEG, *urbi* S, *rei p.* Garat., *nobis* Rau., Klotz. — P. 106. 7 *emori* codd. praeter P, Klotz., *mori* P, Halm., Kays. ut 489. 29 ag; v. Bak. Mn. 1859 p. 197 sq. et Schol. hyp. V p. 311 sq., ad Cluent. p. 171. 36, infr. 168. 12; ad 179. 30. — P. 106. 17 *etenim* ʻprave Gruterus' (Halm.), Ern., *sed enim* codd., recc. edd.; ʻest nostrum ʻaber freilich'', inquit Halm., ʻcuius loco orator etiam *quamquam* vel *etsi* scribere potuit', *sat enim* Schoell. p. 562 n.; cf. ad p. 110. 3, 171. 17. *Sed* pro *et* scr. p. 38. 17 omnes codd., 44. 9 G, 75. 30 *etiam* S pro *iam*, G[1] *sed iam*, 182. 11, 184. 30, 185. 21 omnes praeter V, 265. 15 post *s* ACD, 314. 31 E (*S; fut*, tacet Bait.), 329. 26 (*set*) et 355. 3 (*sed si*) A, 405. 22 V, 501. 29 omnes praeter t (*set* V, *se* i), 557. 32 a; *et* pro *sed* 18. 23, 50. 1 et 22 G, 45. 2 P, 132. 34 omnes, 193. 21 E, 307. 11 TA, 321. 23 A, 330. 20 AFM, 351. 10 Col., ib. 32 A, 445. 36 a, 529. 7 V, 557. 9 omnes; ad p. 126. 23, 190.18, Cluent. 155. 8. — P. 106. 22 *bono. Caelii* edd.; ad p. 12. 30. — P. 106. 28 *Caelii* del. Pluyg. Mn. 1881 p. 142, etiam v. 29 *cum Clodia* Franck. p. 215 prob., *cum Clodia tantaque familiaritas* SH, vett. edd., Baehr. p. 38 in. — P. 106. 30 *iam tum* Pluyg. fort. recte; ad p. 404. 24, cf. 266. 10; Caec. 31. 89 in. omnes codd. *iam res.* — P. 106. 34 sq. *et malef. Caelii* del. Baehr. p. 52. — P. 106. 36 *sed ut* praeter ES etiam HW. — P. 107. 1 *locum* Ern. auct. del. Schuetz. — P. 107. 3 *que* praeter cod. Leid. etiam W (Bak. p. 304). Ea particula amplius 100 locis vel om. vel add.; ad p. 15. 20 et 26, 83. 16, 164. 33, 175. 29 et 32, 216. 2, 220. 14, 263. 9, 327. 28, 393. 26, 404. 6, 453. 27, 517. 27, 519. 17, 532. 32, Caec. p. 39. 4. — P. 107. 7 *possit* Or., Kays. male; ad p. 307. 10, 456. 36, 542. 36. *Posset* fals. codd. p. 128. 8 P[1], 142. 35 W, 339. 30 A, 345. 24 W, 467. 14 D, 554. 1 i, *possit* 28. 20 et 27, 79. 1, 89. 4, 155. 8 (fere) omnes, 89. 7 P[1], 345. 25 AR, 346. 16 et 353. 33 A, 365. 35 V[1] corr. ex *posset*, 490. 21 t, 542. 36 ai, 560. 4 i, *possimus* 336. 14 AS, 418. 18 ab[1]t, *possitis* 463. 29 i, *possim* 501. 34 b[1]g; ad Cluent. p. 173. 32. — P. 108. 1 *enim Lic.* del. Baehr. p. 52 *qui* relat. esse statuens, v. 3 idem scr. *quam si retinuisset* (cod. H *retraxisset*), *enim* del. Bak. p. 304 ex uno Ox., uno Leid. (ad p. 20. 4), *Licinius* del. Karst. p. 14 haud scio an recte, itemque v. 4. — P. 108. 13 sq. *cum — si* scr. dubit., *quae si iam* codd., *quae si cum iam* vulg., Halm., coni. *quae si iam — si evasiss.*, p. 1452 *qua si iam tradita* itemq. Baehr. p. 53 fort. recte, *qui si* (Ern.) *iam ea* (Bait.) *trad. s. evas. subito ex b. [mulieris amici]* (Ern., Bak. p. 304 sq.) Kays., *quae si — si tum* Klotz., *quod si iam ea trad.* Franck. p. 227. — P. 108. 16 *ullam* Franck. — P. 108. 18 *adseverarent* Bak. p. 305 sq. Quam inani verborum sonitu, quam futtili ac paene absurdo argumentandi genere saepe Cic. usus

sit. credere nolunt viri docti. — P. 108. 23 *Mimi ergo est ei iam* (*etiam* codd.; ad p. 12. 1) *exitus fabulae* Baehr. p. 53. — P. 108. 26 *cum Lic.* Kays. sine dubio invit. — P. 108. 34 *reperitur* 'G, ut voluit Ern.'; ad p. 67. 30. — P. 108. 37 *testes* del. Franck. p. 228; ad Cluent. p. 160. 31, infr. 144. 13 sq. etc., ad 217. 29. — P. 109. 3 *iuvenes, mul.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 109. 5 *colloc.* T, recc. edd. ut p. 108. 9, *loc.* rell. codd.; infr. 118. 21 G *conclam.*, 124. 12 G, 228. 33 omnes praeter T E et schol., 239. 4 tres Wunderi, 561. 1 v *congrat.*, 143. 16 GE *condit.*, 175. 31 GEFS, 356. 29 F *conservat.*, 191. 5 V *conloc.*, 205. 11 T *conferri* (propter *confit.*), 261. 25 E *condamn.*, 368. 14 ab *condemn.*, 339. 5 C *compon.*, 372. 32 b *cursus*, g *concurs.*, 373. 16 a *consens.*, 376. 32 t *conlatas*, 378. 16 *contractabo*, 392. 8 b *consimilis*, 395. 10 *consecuti*, 489. 33 t *cohortati*, 554. 16 *consenatui*, 560. 33 tv *coniuncta*; 108. 28 E *prehend.*, 146. 15 omn. *secuti*, 149. 6 omnes, 175. 36 omnes praeter T, 183. 7 G, 376. 14 D *serr.*, 156. 32 GE *cessit*, 190. 23 omnes praeter V *laudat.*, 191. 6 sq. G *cessur.*, 221. 8 T *ferre*, 357. 34 AF *mor.*, 371. 20 b *sequeb.*, 384. 14 g *arguer.*, 390. 11 D *locavit*, 431. 16 t *parav.*, 492. 12 abt, 521. 2 i, 533. 8 it *prob.*, 527. 32 agt *opertos*, 534. 2 agt *scelerat.*, 535. 12 t *firmare*; ad Verr. p. 206. 3, Cat. 267. 3, infr. 523. 3. — Ib. sq. *quonam modo* codd. praeter T; paene paenitet non scripsisse, quamquam p. 189. 22 quoque codd. praeter V *quo modo*. — P. 109. 6 *an* del. Franck. p. 228, *illic ut equi Troi.* Bak. p. 306; neutro opus est. — P. 109. 12 *hunc loc.* Bak. p. 307. — P. 109. 17 *et* codd. praeter T, *ac* T, recc. edd.; ad p. 100. 19. — P. 109. 32 *inquit* ex uno T (*inquid*) recc. edd. fals.; ad Verr. p. 171. 18. — P. 109. 35 *obscaen.* Klotz. ut dom. p. 509. 17, sed Flacc. 15. 34 m. *obscen.* — P. 109. 36 *est fab.* Halm. et videtur voluisse Kays.; ad p. 120. 28, S. Rosc. p. 39. 33. — P. 109. 37 sq. *Aud. et pervulgata et percel.* H, Baehr. p. 38 in. fort. recte. — P. 110. 3 *iactum*, v. 4 *sct enim ab aliq.* Baehr. p. 53 (cf. ad p. 106. 17), *facete dictum — etenim ab al. ad. est fort. — verecundo. Sin totum est — sed tamen non inf. mend. est* Franck. p. 229. — P. 110. 18 sqq. *hacine —?* scr., *hac enim* codd., . *Hac enim* vulg., *hac nunc — deposcitur.* Halm. auct. recc. edd. (. *Hac nunc* Klotz.), *hac iam* Wrampelm. progr. Hann. 1872 p. XVI n., *hac etiam* aut — *eadem* Karsten. p. 14; p. 369. 17 *hoc enim* V^2Di, cf. Verr. p. 469. 1; infr. p. 138. 36 *utrumne inscient.* W. — P. 110. 20 *libidinosae delic.* 'liber unus antiquus' Lamb., Madv. p. 405 n. 2, Halm., Kays., *libidin* **** *del.* P[1]. Si quid optandum sit, malim *libidinem*, quod video etiam Garatonium voluisse, cuius v. adnot. — P. 110. 21 *M. Camurti* codd., *M. † Camurtii* Halm., Kays., *M. Camurii* Garat. — Ib. *C. Aesernii* Lamb., Bait., Kays., *Caeserni* hic et v. 31 codd. AP, *Caesernii* Halm., Klotz. — P. 110. 28 *nefario* del. Schoell. p. 558. — P. 110. 32 *certe nomine teneb.* Baehr. p. 53. — P. 110. 34

emittendi rell. codd., *eximendi* A, recc. edd. — P. 110. 35 sq. *crimen quaest.* A, Klotz. — P. 110. 37 *et cum* codd. praeter A, in P 'in marg. manu 2' add. *et cum — coniunctum* (ad p. 4. 18), *sed* aut *at* (sic coni. Ern.) *cum* Bak. p. 308. — P. 111. 4 *[fuit]* Ern. auct. Halm., Kays., serv. Klotz., ad p. 77. 30. — P. 111. 5 sq. *eum — velitis* Madv. Adv. III p. 144, *velitis* codd., *velit* edd. — P. 111. 6 *studiis aequal.* A, Halm., Kays. — P. 111. 9 *proconsuli* Halm., Kays., *procōs.* PG. — P. 111. 13 sqq. *Ut decessit — cognoscetis, voluit* Bak. p. 309, *tributus ad adquirendum, adquirebatur. iam ubi decessit —, voluit* Baehr. p. 54. — P. 111. 35 *ex errore* Baehr. p. 54. — P. 111. 37 *se erexit* Karst. p. 15. — P. 112. 17 *ing. viribus* Baehr. p. 54; v. Halm. ad Sest. 2. 5 ex., infr. p. 138. 7, (204. 37,) Fin. II 14. 47 p. m. — P. 112. 19 *sive fer. sive pert.* Bak. p. 309 sq., Franck. p. 215, *uis ferocitas* PEG, *uis fer. pertinacia* S, vulg., *suis feroc.* Halm., Klotz., *ferocitas* Madv. p. 408, Kays. — P. 112. 23 *iam satietas mitig.* Baehr. p. 54, nam codd. habent *iam ista d. m.*, P *ia* et *ista* in ras. m. 2; cf. Mur. 31. 65. — P. 112. 25 *studiosum* add., *bonorum virorum* del. Schoell. p. 558, *bonorum morum* Weisk., all. — P. 113. 2 *est* Bait. p. 1452, Kays., Klotz.; ad p. 46. 8, 120. 28; cf. ad Caec. p. 64. 4. — P. 113. 5 sqq. *hominem — inquinatum* transf. v. 3 post *vidistis* Garat. auct. Kays. — P. 113. 10 *ad inflamm.* Bak. p. 310, Kays.; ad p. 6. 33. — P. 113. 13 *et fratre* del. Schoell. p. 558. — P. 113. 30 *adlevasse* scr. (poteram etiam *adiuvisse*), *aluisse uos* P, 'sed praeter litteras *al* reliqua omnia in ras. et partim sup. lin. m. 2 scripta sunt', vulg., *aluisse* GS, sed G 'addito *uos* sup. lin.', Halm., *aluis seruos* E, *abiecisse* Franck. p. 213 cf. Fam. X 12. 4, *absolvisse* Schoell. p. 544 sq.

Orationem de provinciis consularibus Baiterus recensuit e codd. Paris., Gemblac., Erfurt. Non multum adfert W, de quo Wrampelm. progr. Clausth. 1880 p. 30—32. Madvigium cum nomino, intellego commentationem eius Op. II p. 1—13, Pluygers. Mnem. 1857 p. 266—274.

P. 115. 18 *expiandas* P^2GE et pleriq. codd., quod defend. Madv. Op. I p. 519 sq., *expiendas* P^1W (*expediendas* unus Palat. Gruteri). — P. 115. 21 *ego ero* Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 119; v. Seyff. Lael.[2] p. 37 sq. — P. 115. 31 sq. *sunt nobis* P^1W, Kays. — P. 116. 4 *effecerunt* Tischero auct. Kays. fort. recte; ad p. 46. 8. — P. 116. 18 *ille noster* Bait. invitus. — P. 116. 24 *expiatum* (sed *in exercitum*) Kappeyne van de Coppelle Mn. 1854 p. 232 sq. cf. p. 195. 26, Kays., Klotz., *expetitum* P, Bait., Trojel. Fleckeis. ann. 1856 p. 183, *expetitam* W, *expetitus* GE all., *expetisse* Gulielm. Dubito. — P. 118. 9 *protervior* Lamb., Bait., *posterior* codd., Klotz., Kays., 'quam lectionem defendunt' (etiam Madv. p. 7 n. 2) 'coll. frgm. or. C. Gracchi apud Gell. XV 12. 3

et Pis. § 66' (p. 188. 19), 'sed prior locus diversus est, alter e cod. Vat. corrigendus'. — P. 118. 32 *pro dign. sua ben.* Pluyg. p. 267, *dignitate sua, ben.* codd. et edd. — P. 118. 33 *magistratuum* coni. Kays.; cf. ad Cluent. p. 137. 7, hic p. 85. 2, 142. 29. — P. 119. 24 *vix* Bait. coni., Pluyg. p. 268 et Mn. 1881 p. 142, Klotz., *ui* G, om. rell. codd., nisi quod in P post *cum* erasa est una littera, ut videtur, et edd., *cum in prov. iam* vett. edd. sine dubio e dett. codd.; ad p. 151.16. — P. 120.11 *perfer.* Kays. e Klotzi ed. priore. — P. 120. 13 *cur* Ant. August., Bait. p. 1452, Klotz. (an intercidit post *imperator*?), om. P[1]E, Bait. cum lacunae signo, *ne* P[2]GW, Kays., *ut* all., H. Weber. progr. Wimar. 1871 p. 8, impr. Madv. p. 9 n. — P. 120. 18 *Quod est* G, Klotz., *quid est* PE (nam errat Bait.; v. Freund. Mil. p. 41) W all., *Quid? Est* Garat., ut ait (in quo errat), auct. Bait., Kays. fals., *Quid? Estne* Seyff., *Quid est? Est* Weber. l. l. — P. 120. 21 *et* Bait., Kays. (ad p. 4. 18), *ac* vulg., Klotz. non multo minus probab.; ad leg. agr. p. 222. 17, hic 83. 16, 240. 10, 267. 32; om. *ac* p. 417. 24, *atque* 539. 29 t, add. p. 176. 32, 194. 7, 270. 13 (*accedo* A), 335. 32 (*ac lacrim.* A), 527. 26, 537. 12; ad p. 342. 33, 366. 11, 399. 11. — P. 120. 27 *solatio* Bait. e codd., ut videtur (v. 31 *audatia* P, plerumque *provintia* etc.), *solac.* Halm. p. 491. 37 e V, *solat.* D, 567. 5 ex a v; ad Cluent. p. 106. 3. — P. 120. 28 *sit* Halm. auct. Bait., Kays., *est* codd. (om. W), Klotz.; ad p. 46. 8. *Est* codd. pro *sit* 270. 5 omnes, 414. 12 t, 424. 27 a et Cus.; *sit* pro *est* 137. 20 W, *sed si* P[1]GE, 179. 34 FS, 221. 3 E, 270. 15, 463. 25 omnes, 349. 25 BDES, 393. 16 a, *si* bgt, 405. 4 abg, *si* t, 409. 5 D, 470. 19 Vb[1], ad p. 49. 3, 77. 30, 109. 36, 113. 2, 137. 3, 151. 12, 158. 8, 264. 12, 335. 27, 455. 37, 549. 10; *sis* pro *es* 187. 25 V, 481. 17 D, ad p. 68. 28; *sunt* pro *sint* 132. 29, 141. 19, 143. 36 W, 189. 12 omnes (praeter V?), 220. 23 omnes praeter TE, 241. 35 E et 2 Wund., 298. 37 S, 322. 27 T, 378. 10 at, 413. 34 ab, 439. 10, 517. 20 D, 495. 26 D et Cus., 472. 5, 514. 12 a, 483. 27 agt, 491. 18 ag[1], 509. 6, 552. 17 b, ad 435. 26; *sint* pro *sunt* 79. 24 S, 116. 3 P[1], 224. 36 TE, 259. 24 complures (*sitit* A[1]F[1]), 391. 5 g, 527. 36 V, ad p. 62. 25, 552. 27; *sumus* pro *simus* 513. 13 D, 564. 36 omnes; *simus* pro *sumus* 412. 17 t, 482. 27 g, ad 485. 27; *si* pro *est* 126. 9 PW, Halm. p. 1256. 20 (*est* pro *si* 423. 31 D), *s* p. 399. 33: *prolatas* V, 407. 27 *tabulas* V[1] etc., *sunt* V 454. 19, *et* ad p. 189. 15, *es* V 465. 8, *e* id. 455. 8; ad Caec. p. 73. 3. — P. 121. 5 *praet. in suas prov. abeant* Mommsenum nescio ubi scribere velle adnotatum habeo (*statim in suas pr.*?). — P. 121. 24 *An Ti.* — Ciceronem scripsisse non credo; ferrem, si scriptum esset *possimne improbari, cum — possim? an Ti. Gr.*, ut simillimum esset illi p. 122. 10 sqq. *quis me reprehendet —? an vero M.*, *An non Ti. Gr.* Lamb., Ern. (ad p. 20. 32), *At Ti.* Gryph. — P. 122. 7 sq. *senator, inim.*

— *homini, am.* edd. (*senator inim. — homini, am.* Bait.); ad p. 12. 30. — P. 122. 10 sqq. *reprehendet? praesert. — petenda. An vero* edd.; ad p. 121. 24; 80. 20. — P. 122. 22 *omnibus* colloc. v. 21 post *cum* C. Gneisse Fleckeis. ann. 1879 p. 176. — P. 122. 28 *resp.* Graev. ex Erf. (*r. p.*), vulg., Klotz., *rei p.* Baiteri codd., *rei publicae*** Bait., *rei p. utilitas* coni. Bait., scr. Kays. fort. vere; sed v. ad p. 439. 32. — P. 122. 32 *illa P. Serv.* Pluyg. p. 258 cf. p. 57. 5. — P. 123. 14 *familiares essent* Halm. auct. Kays. prob.; cf. ad p. 150. 2. — P. 123. 34 *est et* GE, vulg., Klotz., Kays., *est* P, Bait., om. W; ad p. 4. 18. — P. 124. 2 *eius* post *rebus* add. Halm. p. 1452 dubito an recte. — P. 124. 7 *decrerim* vulg., Kays., *decre**rim* P, *decernerim* W, *decreverim* GE, Bait., Klotz.; ad p. 27. 32. — P. 124. 20 *decem* Man., Kays., Klotz., *duodecim* Bait. e suis codd., *XV* all. codd. (Verr. p. 318. 7). — P. 125. 8 *fuerint* non placet; *apud me valuerint*? — P. 125. 20 *missus est* 'Cod. Barb., quatuor Britann. et omnes ante Grut. editi' (Garat.), Klotz., Kays. (ad p. 6. 20). — P. 125. 21 *desiderium an* sine interp. Kays., ? Pluyg. p. 269. — P. 125. 37 *terrebantur* Weidner. progr. Colon. 1864 p. 11; v. p. 116. 13. — P. 126. 8 *regione, de omni* post *omni* om. P[1], Kays., secl. Bait., hic errore etiam *genere.* — Ib. *hominum*, non *hostium*, W. — P. 126. 17 *irruentes* Pluyg. Mn. 1881 p. 142 vix credib. — P. 126. 23 *sed* potius quam *et* id. p. 270, Kays. superv.; ad p. 106. 17. — P. 126. 30 *plurimis proeliis* Weidner. progr. Colon. 1864 p. 11 prob. — P. 126. 34 *has* codd., Bait., sed coni. *eas*, et sic Kays., Klotz.; Seyff. Lael.[2] p. 487, in hac or. p. 115. 21, 119. 8 et 9, 122. 34, ad 128. 9. — P. 127. 1 *at certe* Pluyg. p. 270 sqq., *ac certe* Madv. Adv. II p. 226 (ad p. 11. 6 et 98. 9), 'nam tutius esse puto', inquit, 'sic haec corrigere quam illa duo vocabula (*aut incognitis*) tollere'; ad Off. p. 63. 32, p. 21. 5 ed. 1882, supr. ad p. 5. 34, 11. 6, 44. 4, p. 63. 10, ubi Or. *ac labor*, de quo Wesenb. p. 68, ad 225. 12. — P. 127. 6 *esse putaret* Klotz., *deputaret* P[2]GEW; v. Madv. p. 11; ad p. 268. 15. — P. 127. 20 *acerbae* codd., Klotz., cum cruce Bait., *asperae* Nipperd. Op. p. 458 sq., Kays., *crudae* coni. Halm. — P. 127. 29 *laurea* pro *laude* Iunt., Kays.; v. Madv. p. 11. — P. 128. 7 *se tenere* Madv. p. 11 sq., Pluyg. p. 272, Klotz., *sentire* P, cum cruce Bait., *se scire* GE, om. W v. *disserui — quam esse*, *se tueri* Kays., *se sancire* Halm., *se sciscere* vulg., *se servare* H. Weber. progr. Wimar. 1871 p. 9. — P. 128. 9 *hanc* GE, vulg., Klotz., *an* PW ut p. 115. 19 et saepius *ac* pro *hac* (ad 45. 12), *eam* Bait., Kays.; ad p. 126. 34. — P. 128. 12 *habet et* Pluyg. p. 272 sq., Kays. (ad p. 4. 18), idem v. 13 *sed legem* et v. 14 *is quoque.* — P. 128. 19 *fuerat* Madv. Adv. III p. 144 sq. n. nescio cur; *cui fuerit, antequam est* est *cum ei fuerit.* De indicat. aut coni. in sententiis relat. in hoc quoque vol. saepe dubitatur; p. 2. 12 sqq. Bak. voluit

excitarunt cett., 43. 17 *abhorret* codd., 63. 9 *dicitur* S, Bak. p. 135 sq., ad p. 143. 16, 158. 8, 185. 14, 198. 26, 201. 5, 231. 20, 284. 20, 304. 16, 323. 14, 326. 4, 351. 15, 381. 16, 421. 31 sq., 422. 20, 423. 21, 426. 13, 442. 26, 549. 10, Cluent. p. 174. 7, hic p. 29. 4. — P. 128. 25 *provincia?* edd., emend. Madv. Adv. III p. 144 n.; ad p. 55. 25. — P. 128. 29 *id ne* scr., *ne* edd.; ad p. 138. 14. — P. 129. 12 *detur* Klotz., Kays. (v. Madv. p. 12), ** Bait., *alii detur nescio cui* Momms. 'Abh. der hist. phil. Ges. in Breslau' I p. 42 n. 110. — P. 129. 22 *aut* PGE, edd., *atque* W, *ac*, quod 'omnes libros, duobus exceptis, aut fortasse tribus exhibere' dicit Garat., Pluyg. p. 273; ad p. 11. 6. — P. 129. 23 *et per* Pluyg.; ad p. 4. 18. — P. 129. 34 et 130. 34 et 132. 5 *reprehend.* edd.; ad p. 37. 37. — P. 130. 20 *accipiundi* Klotz., Kays., idem v. 24 *civem* e Naugeriana 'non sine libris' (Gar.). — P. 130. 26 *in* del. Pluyg. p. 273 tam fals. quam p. 510. 9, alii p. 311. 8; ad Font. p. 31. 19; quamquam eam praep. saepissime vel add. codd. (p. 7. 32 *in re p.* P²W, 8. 21 *in illa* idem, 17. 11 *in ea*, 19. 20, 120. 32 *in hac*, 72. 18 *in tuo*, 74. 18 *in eo* W, 68. 1 *in quam* G¹, *perceperim quam* W, 78. 17 *in reum* G, 90. 24 *in se* H, 98. 8 T, 158. 5, 321. 24, 453. 16 omnes, 177. 1, 178. 11 omnes praeter V, 236. 14 omnes praeter TE, 143. 8 *in magno*, 143. 34 *in his*, 153. 7, 28, 31 *in civit.*, 156. 9 *in crim.* W, 263. 12 *incognita* D, 266. 11 *ut in hoc* U, *in hoc* A, 302. 34 E, 322. 7 *in laudis* A, 322. 22 *inlustr.* AFMT, 323. 24 *insuperba* M, 333. 1, 339. 33 G, 338. 36 *in prov.* A, 347. 15 compl., 348. 13 GR Col., 350. 34 D, 354. 24 *in spe*, 358. 24 *in munera* A, 357. 1 R, 369. 14 agi, 376. 35 *illustrisq.* t, 377. 14, 400. 32, 545. 16 (*intemper.*), 549. 34 a, 394. 28, 411. 5 V, 394. 5 (*inmisericors*), 482. 12, 499. 12, 541. 34, 546. 4 (*indign.*), 550. 23, 564. 23 b, 425. 14, 472. 13, 488. 10, 491. 8 (*inobscur.*), 493. 2, 509. 2 et 6, 511. 13 D, 464. 18 i et rell. praeter V, ut videtur, 486. 13, 542. 23 (*inferus*) t, 560. 2 i, 566. 9 *insepulta* vi) vel om. (fere 120 loc. numeravi); ad p. 5. 1, 9. 1, 33. 20, 51. 33, 74. 25, 68. 22, 91. 10, 138. 36, 139. 36, 146. 21, 150. 25, 174. 4, 179. 24, 192. 12, 208. 33, 249. 30, 257. 5, 265. 35, 268. 9 et 13 et 15, 271. 18, 286. 24, 306. 27, 315. 17, 321. 14, 366. 35, 381. 37, 393. 16, 423. 26, 525. 19. — P. 131. 2 *debuit* GE, Klotz., *debuis* P¹ ante *s.* — P. 131. 11 *[Romanum]* Bait., Kays., ·*r*· supra vers. P; ad p. 35. 6. — P. 132. 14 *tribunatus ratus* Ern. prob.

Ad orat. pro Balbo praeter eos codd., quibus usus est Bait., Paris., Gembl., Erfurt., adhibui Wolfenb. (Wrampelm. progr. Clausth. 1880 p. 32—37) et commentationes Madvigi Op. II p. 13—52, Pluygersi Mnem. 1861 p. 102—106, Pauli progr. gymn. Soph. Berol. 1875. I. Reidi editione Cantabrigiensi a. 1879 ab ipso viro doctiss., dum hoc vol. typis man-

datur, liberalissime ad me missa forte evenit ut antehac uti non possem. Nunc postquam recuperavi, huc inde transtuli, quae visa sunt notabilia.

P. 135. 1 *valere debent* scr. (v. Merg. lex. II p. 24 b), *valerent* codd., Klotz., *valent* Ern., Bait., Kays., Reid. P. 473. 30 codd. praeter V *conlaudaremus.* — P. 135. 2 *viris* deesse in codd. nescio quibus Lamb. in marg. adnot., om. Klotz., Kays., Reid. — P. 135. 25 *recte se dare* Madv. p. 14 sq. auct. recc. edd., *tractare* codd., *recte cadere* Reid. et sic aut — *habere* Paul. p. 12 sq.; an *procedere*? — P. 136. 4 *gerend.* EW, Kays. e Klotz. ed. priore, Reid. — P. 136. 9 *auctor.* P^1, Bait. ut p. 63. 18 G; ad 407. 20, har. resp. 531. 32. — P. 136. 28 *propria* Klotz., Bait., Reid., *proelia* codd., del. Madv. p. 17, *praesidia* Kays., *promerita* Paul. p. 8. — Ib. *Corneli, pietas* scr., item Reid., *cornelitas* P^1, *Cornelii: talis* P^2W, vulg., *cornelii hic* GE, *Corn. tantus* Halm., *talis in r. p. n. amor* Paul. p. 10, idem v. 30 sq. *proeliorum* et p. 20 sq. del. v. 31 sq. *praemia — dedit.* — P. 136. 32 *est igitur* 'Orellius e codicum Lamb. lectione *est ergo*', W, *est* om. P (ad p. 6. 20), *igitur est* P^2GE. — P. 136. 34—137. 1 ter idem similiter ut c. 16. 37 sq., p. 271. 6—13 quater, 446. 24, 30, 36. Hoc agite, glossematum venatores! Paul. p. 21 sq. del. *Sic — volunt.* — P. 137. 3 *sit* codd., Klotz., *est* Bait., Kays., Reid.; ad p. 46. 8, 120. 28. — P. 137. 10 *huiusce* P^2G, *Huiusne* Klotz., *huiuscemodi* dett. codd., *Huiuscine* all. fort. recte. — P. 137. 23—25 v. *sic agere — fateamur?* om. cod. P^1 relicto spatio 4 versuum, Bait., Kays., Reid., v. 24 *dubitare* Ern. ex cod. Guelf., Klotz., hic v. 25 *licuisse* (Lamb.) — *decuisse, decuisse — debuisse* P^2W. — P. 137. 33 *bellorum?*, v. 37 *tribueretur?* edd.; cf. ad Arch. p. 377. 31, Seyff. Schol. I^3 p. 161 sq., infr. ad 502. 2. — P. 138. 8 *amplissima* Paul. p. 3 ex.; cf. ad leg. agr. p. 191. 17, hic p. 110. 15 sq., 122. 36, 143. 28, 145. 28, 362. 21, 433. 24, 511. 33, ad p. 170. 24, 254. 14, 341. 36, 406. 6, 426. 27, 531. 9; p. 102. 31 *sempiterni* omnes codd., 137. 28 *extremae* PW, 383. 15 *istius* D, 445. 24 *divini* codd. praeter b; 417. 6 *minima* D, 423. 11 *pulcherrimam* agt. — P. 138. 14 *non* voluit Garat., *nonne* vulg. fort. ort. ex *non*$\overset{u}{\text{n}}$*obis*; ad p. 59. 13, cf. ad 154. 34. Syllabam *ne* add. p. 335. 31 *quodne* ACS, 351. 14 *itane*, 355. 16 *idcircone* F, 365. 22 *ne non* V, 413. 3, 432. 35 D, 560. 3 t *nonne*, 459. 37 *oppugnetne*, 460. 3 *denuntiatione*, ib. 27 *fluvione* V, om. 128. 29 omnes, 193. 4 EFGMP, 265. 15 UV mei, 287. 27, 299. 11 T, 349. 30 GR, 370. 7, 424. 13, 482. 17, 520. 17, 529. 21, 535. 7, 540. 11 t, 392. 34 abt, 402. 25 V, 440. 24, 527. 21 a, 500. 29 ag, 539. 32 i, 552. 32 codd. Ferrarii; ad p. 21. 10, 539. 10. — Ib. *est* post *vobis* in P esse ratus add. Madv. p. 19, Klotz.; ad p. 6. 20. — P. 138. 16 *repetend.* W, Klotz., Kays. — Ib. *ille, ille vir* PW, Klotz., Reid., *vir* om. P^1; v. Madv. p. 19 sq. —

P. 138. 21 *grav. viris* commatis disting. edd.; ad p. 12. 30. — P. 138. 25 *iudicium* recte om. edd. — P. 138. 32 *Cum — noluerint* vett. edd., *Cum — noluerunt* codd. (*vol.* W), Klotz., *[cum] — noluerunt* Kays., *cum* del. Bait. Madvigio, ut ait, auctore, qui 'posse aliquem suspicari' dicit '*quum* subditicium esse', et Reid. (ad p. 46. 20); ad Caec. p. 39. 21, infr. 233. 37, 400. 31; *Quid? — noluerunt* Weidner. progr. Col. 1864 p. 11, *An — noluerunt* Paul. p. 5, cui assent. Iw. Mueller. 'Jahresber.' III p. 690. — P. 138. 36 *scientem* GE, Klotz., Reid., *sicientem* P[1] (ad p. 3. 20), *inscientem* P[2]W (sed hic *utrumne insc.*), Bait., Kays. (ad p. 130. 26); v. 37 *insc.* GE, Klotz., Reid., *scient.* PW, Bait., Kays.; v. Madv. p. 20 n. 2. — P. 139. 15 *non* add. de Memmi sent. Lamb., Madv. p. 20 (v. ad p. 20. 32); hoc est enim contrarium ei, quod p. 137. 19 dicitur *gravius*, *levius* cum cruce Bait., Kays.; Klotz. p. XXXVI 'miratur tanto opere offendisse criticos in his verbis', *nequius* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 285 sq., *turpius* Weidner. progr. Colon. 1864 p. 11, *setius* Rumpf. progr. Francof. 1868 p. 22, *alienius* Paul. p. 13, *levioris* Reid., omnia minus commoda quam *non levius*. — P. 139. 24 *liberali* Paul. p. 8. — Ib. *se* add. Lamb., Bait., Kays.; ad p. 66. 11. — P. 139. 27 *excelleat* GE, non PW, Klotz.; ad p. 198. 36, Mur. p. 311. 34. — P. 139. 28 *eius* Bait., Kays., Reid., *et* codd., Klotz.; fort. *esse praest. eius*. — P. 139. 36 *vitiis quam* Bait., Reid., *vitiis* (*ut iis* P, *in hiis* W, *citius* E, *huius* all.) *inquam* codd. (ad p. 130. 26), *vitio quam* Madv. p. 23, Klotz., Kays. — P. 140. 2 *Cn. Pomp.* GE, vett. edd., Klotz., Reid. — P. 140. 11 *cum* om. Reid. tac. — P. 140. 13 *niterentur* codd., *niterent* Nuernbergero auct. Bait., Kays., Reid. fort. recte, *nitescerent* Klotz., *sustinerentur* Paul. p. 15, i. e. niterentur, i. e. fultae starent ac viverent. Garat. cf. Q. fr. I 2. 2 m. — P. 140. 15 *laedatur* Bait. tac., *laederetur* W, *laedetur* vulg., Klotz., Kays., Reid. — P. 140. 16 sq. *Pomp.: iam or. m. relinquam* Baiteri codd. (*reliquam* W, *reliqua* vett. edd. tac.), Klotz. — P. 140. 27 *officio* Paul. p. 4 vide ne rect. — P. 141. 14 sq. *potius* (*tot.*) *causae* GE, Madv. p. 23 n. 2. — P. 141. 18 *satis esse sancti* (sic Bait. codd.) verum videtur Klotzio, — *sanctum* Turn., vulg., Bait., Kays., — *factum* W (ut p. 147. 37, sed 155. 13 *sanctos*), *ita esse sanctum* Reid., *sanxisse senatum* Pantag., *satis aperte, dilucide, definite* aut sim. — Paul. p. 19; v. Madv. p. 23 n. 2. *Sancti* fort. est *sanciri*. — P. 141. 28 *faciant* Lehmann. Herm. 1879 p. 216. — P. 142. 6 *[qua]* scr. et *ita — ut* add. post alios fort. nimis audacter. P. 197. 9 codd. *qui cum*, *quid cum*, *quid quod cum* pro *quod*, 263. 15 *quae qui* EV et mei, 302. 35 *quod prius* T, ad 312. 23. — P. 142. 30 *his* P, Madv. p. 24 n. 2, Klotz., Kays., *hiis* W, *illis* GE, vulg., *iis* Bait., Reid. (*eis*). — P. 142. 31 *auxilio laboris, commeatus* recte scribi non credo, *labore, commeatu* Lamb., *laboribus, commeatibus* Kraffert. progr. Aurich. 1883

p. 119. — P. 143. 3 *his* — *his* e cod. G Klotz., Kays. — P. 143. 5 *Nam et* codd. praeter P, Klotz.; ad p. 4. 18. — P. 143. 12 *videmus* 'cum duobus codd. Oxonn. et Manutio' Klotz., *videbamus* codd., Bait., Kays., Reid.; ad p. 163. 10, Cluent. p. 172. 36, infr. 144. 23. — P. 143. 15 *magnis adi. op. a maioribus tuis* Madv. Adv. III p. 145, *magnis adiutoribus tuis* codd., cum cruce Bait., *[magnis] adiutoribus illis usi* Kays., *avis adiut. tuis* Klotz., *Gaditanis adiut.* Lamb., *magnis adiuti a maioribus tuis animis* Paul. p. 16, *Magni armis adiutoribus tuis subeg.* Reid. — P. 143. 16 *ditionem* P et, ut videtur, W, Bait., nusquam alibi, *condition.* GE; ad Font. p. 21. 23. — Ib. *licet* GE, Klotz., Kays., Reid. fals. propter *permiserit*; ad p. 128. 19. — P. 143. 17 sq. *et ab imp. nostris* scr., *et imp. nostris* Paul. p. 9 fort. melius (ad p. 6. 33), *etiam per imperatoribus nostris* P (ortum, credo, dittographia litterarum *imper*; cf. ad p. 151. 16), *etiam per imperatores nostros* GE, Klotz., *etiam ab imp. nostris* Ern., Kays., Reid., *ab imp. nostris* Bait. — P. 143. 23 *ut liceret* Paul. *(Gaditanorum ut auxil.* Pluyg. p. 102), *non liceret* codd., *liceret* Madv. p. 25 sq., recc. edd., *tantum lic.* Halm. p. 1452, *non liceret, privatus vero quis — dimicaret?* Kahnt. progr. Ciz. 1829 p. 4 sq., *omnino lic.* Weidner. progr. Colon. 1864 p. 11. Caec. 19. 55 m. cod. T *non opinor* pro *ut op.*; ad p. 20. 32. — P. 143. 28 *externa* Iunt., Klotz., Madv. Adv. III 145 (ad 138. 8), *paterna* PGW, Bait., Kays., Reid., *patria* E, *privata* coni. Halm. cf. v. 23, *patente* Paul. p. 3. — P. 143. 32 *Nihilo* Lamb., assentitur Garat., Paul. p. 4, *Nihil* codd. ut p. 49. 36, edd.; v. Wesenberg. ad Tusc. I 8. 15. — P. 144. 5 *foederatis* pro *fundis* Schuetz. prob. — Ib. *quod* P^2 in ras. WGE, Klotz., Reid., *quia* Halm., Bait., Kays. — P. 144. 8 *nostrum* A. G. Kok. Quaest. Plut. Lugd. Bat. 1863 p. 84 thes. XXXII et C. A. Lehmann. Herm. 1879 p. 216, *nostris te* GE, *noster* vulg. — P. 144. 11 *mutari civitate* et v. 12 *mutari* Reid.; v. v. 9 et 16, 145. 25, 154. 19. — P. 144. 13 sq. *se civem velit* 'post Lamb.' (*civitatis civem*) 'Cobet.' Mn. 1854 p. 233, *civis velit* Paul. p. 9; cf. ad Cluent. p. 160. 31, supr. 108. 37. — P. 144. 18 *Duarum enim civitatum esse*, del. *civis noster*, Pluyg. p. 102 sq.; ad p. 20. 4; c. 12. 29 ex. — P. 144. 23 *videmus* Madv. p. 28 auct. recc. edd. recte, nisi *nos* esse possent Romani omnes, nostra civitas, ut alibi genus humanum, velut Tusc. I 25. 62 p. m. *defluximus* etc., 26. 64 *nos erudivit*, non is certus numerus, in quo ipse est, qui loquitur, *vos* iudices p. 283. 6; cf. ad p. 143. 12, 342. 4, 339. 25. — P. 144. 24 *cum* Madv. p. 27 sq., Klotz., Reid., *nam* Halmio auct. Bait., Kays. non recte; v. 25 *quam hoc solum* et v. 26 *vertissent* del. Paul. p. 22 sq. — P. 144. 31 *his* E, vulg., Klotz., Reid., *iis* PG, *hiis* W (ad p. 23. 15), *suis* Halm., Bait., Kays. Ablativi *his rebus* nomin. et acc. est *haec* ut p. 98. 18, 304. 11 cett. (du Mesn.

Flacc. p. 218 sq.); paulo aliter *has res* Tusc. I 31. 76, sed etiam *haec* (Reid. ad Acad. II 38. 120). — P. 145. 14 *Athenienses,* Pluyg. p. 103 sqq., *,Athenis Rhodios* vulg., quod miror defendi a Reidio. In omnibus civitatibus Graecis omnium civitatum cives (Athenienses, Rhodii, Lacedaemonii, ceteri undique) ascribebantur, non: in omnibus civitatibus ascribebantur (nescio qui), Athenis Rhodii, Laced., ceteri: cf. ad p. 22. 34. — P. 145. 17 *hom., nostros civ.,* edd.; ad p. 12. 30. — P. 145. 20 sq. *nisi* — *recip.* del. Pluyg. Mn. 1881 p. 142. — P. 145. 21 *reciper.* P, Bait., *recup.* cett. Illud habent codd. p. 383. 36. 407. 12 et 14 et 17, 413. 17, 419. 4, 423. 22, 426. 37, 427. 3, 428. 11 et 17, 435. 4. 438. 6. 483. 37. 523. 35, 534. 3. 538. 26 (a solus), hoc 38. 34, 56. 31, 64. 35. 272. 20, 384. 17. 431. 4, 441. 20. 449. 30, 473. 1 et 7, 497. 17. 502. 29, 506. 31. 518. 11, 524. 29, 539. 14, 540. 19. 567. 12. 568. 9; ad Cluent. p. 108. 22. — P. 145. 31 *ut ne* E, all. dett., Klotz. — P. 145. 36 sq. v. *iuris* — *mutetur* om. P¹. cum lac. signo Bait., Kays. — P. 146. 9 sq. *ut* — *ut* P¹, Bait., Kays., *et* — *et* P²GEW, *ut* — *et* Madv. p. 30 de P nesciens, Klotz., Reid. — P. 146. 16 *At enim* 'cum ed. Naug. O', Reid. forte recte; sed v. Madv. p. 30; ad Rab. perd. p. 239. 25. — P. 146. 20 *non sit exc., ibi* Madv. p. 32, Klotz., *non est exc., ibi* Bait., Kays., Reid.; ad p. 46. 8. — P. 146. 21 *in* Halm. p. 1452, Klotz. (cf. p. 148. 5 et 7), *exceptum* vett. edd., Bait., Kays., *in foed. Gad. exceptum* Reid.; ad p. 130. 26. — P. 146. 24 *civitate*, non *civitatem*, Ciceronem scripsisse arbitror (cf. ad 90. 16); p. 153. 8 P¹ *civitatem donavit*, ad 471. 14. — P. 146. 26 *si quid* potius quam *si quidem* vett. edd., Reid., q. v. p. 106 ad § 33 v. 7. — P. 146. 31 *[sacros.]* Madv. p. 33 auct. recc. edd. praeter Reid., 'nihil est cur tollatur' Madv. Adv. III p. 146. — P. 146. 34 sq. † ante prius *aut* pos. Bait., *aut gen. ipso atque obt. [et cons.] legis aut poena* Madv. p. 34, Adv. III 146, Klotz., Kays., *poenae denuntiatione* Lübbert. Quaestt. pontif. p. 12 sqq., *poenae irrogatione* Lang. De consecr. cap. et bon. Giss. 1867 p. 15 n. 57, *genere ipso poenae aut cum obtest. et cons. legis, caput eius* Reid. Mihi non liquet; ad p. 11. 6. — P. 147. 3 sq. v. *neque* — *esse* codd. habent v. 5 post *latum esset* primo om., ut opinor, post *latum esse*, post *dico* v. 4 colloc. Ern., Madv. Adv. III p. 146, secl. Man., all., Madv. p. 35 auct. recc. edd., om. Reid.; v. 4 *consecratam* scr. cf. p. 63. 7, 146. 35, *sacratam* Paul. p. 23, *gratam* codd., Bait., *latam* vett. edd., Klotz., Kays., *rogatam* Madv. Adv. III p. 146; ib. *igitur* om. Reid. — P. 147. 6 *neque* GE, Klotz., Reid.; ad p. 62. 8. — P. 147. 7 *esset* codd., Klotz.; ad 191. 25. — P. 147. 10 *haec oratio* codd. praeter P. Klotz., Reid. — P. 146. 16 *lumina* coni. Ern., Hirschf. Fleckeis. ann. 1871 p. 202, scr. Reid. — P. 148. 9 *sint illi* — *inferiores.* scr., *sit ille* (*illi* P¹) — *inferior* codd., cum interrog. signo Madv. p. 36 auct. recc. edd.,

quasi vero hoc cuiquam in mentem venire potuerit quaerere, videreturne populus R. Gaditano inferior; *sit ille — inferiore.* Paul. p. 1 sq. (cui assent. Iw. Mueller. 'Jahresber.' III p. 690) scilicet *illum* populum posse intellegi Gaditanum ratus et errans in eo, quod, qui populus *in superiore condicione causaque* (eiusdem foederis) sit v. 14, eum in superiore foedere esse opinatur; *inferius* enim *foedus* p. 151. 7 dicitur Gaditanum comparatum cum aliis foederibus. Halm. p. 1452 coni. *illis in foed. inferior locus.* — P. 148. 29 *populi R. maiestas*, del. v. 30 *per pop. R.*, Paul. p. 23 sq. *Per pop. Rom.* potius quam *beneficio populi R.* cur dixerit, apparet. — P. 149. 12 † add., *[aut st. rei p. ii]* Bait., Kays., *ac rei p., id est* Klotz., Reid., *aut* om. GE, idem *iis* (*his*) pro *ii*, om. W. Mihi ne *studium* quidem *sensusque Poenorum* ferri posse videtur; ferrem *omni studio sensuq. a Poenorum re p.*; *sui generis fastidio rapti* Paul. p. 16 sq., *sive genere sive studio rei p. ducti* Weidner. progr. Colon. 1864 p. 11. — P. 149. 15 *eos — inferrentur* add. Madv. Adv. III p. 146 n., *Magonem* Weidner. l. l., lac. sign. recc. edd., *eos moen. excl.* Reid. — P. 149. 18 *ara* Lamb., Bentl. Hor. carm. saec. 65, quod spretum esse permirum mihi videtur (cf. Verr. II 3. 8, V 48. 126, red. sen. 5. 11), *arce* (*-re marce* P, *arte* W all.) codd., edd., *iure* Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 119 prob. Luterbacher. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1884 p. 171, Landgraf. 'Jahresber.' XXXV p. 67. — P. 149. 21 *itinerum* GE, Madv. p. 38, *ipse inrum* P[1], *ipse uirium* P[2]W, *ipse itinerum* recc. edd. 'pronomine vitiose redundante et aequalitatem membrorum turbante' (Madv.), *ipse Herc. itin.* vett. — P. 149. 25 *memoria et gloria* GE, vulg., Bait. invitus, *memoriae gl.* P (*memoria egloria*) et W, Bait. p. 1452; ad red. Quir. p. 447. 14, infr. 179. 24, 165. 28 *aeliae fusia* SM Asc., sen. 33. 84 *turbae colluvione* N et all.; cf. ad p. 378. 25. — Ib. sq. *Brutos Flaccos* (Garat.) *Crassos* (Man.) Reid. — P. 149. 29 *ipsum* G[2], Bait., Kays., *ipso* PG[1]W, vulg. (ad 415. 6); ad Off. p. 42. 3 ed. 1882. — P. 149. 32 *fuerint* codd. praeter P, Klotz., Reid. — P. 150. 2 *nobiscum ictum* Koch. progr. Port. 1868 p. 15 eadem de causa qua p. 123. 14 Halm. *essent* addendum cens. — P. 150. 10 *huic ut* e vett. edd. Klotz., *audita, ne forte huic ab illo periculum crearetur, gravissima in istum civem suum Gad. in senatu convicia fecerunt* Reid.; id. v. 14 *delectaris.* — P. 150. 18 *iudic.* codd., Klotz., Reid., *indic.* Madv. p. 39, Bait., Kays. ne probab. quidem, ut mihi videtur, non modo necess.; cf. Tull. 18. 43, hic 54. 11, 191. 14, ad 191. 14, 207. 36, p. 218. 3, ad 219. 3, 224. 6, 250. 37, 367. 25, 420. 27, ad Sull. p. 368. 20. — P. 150. 25 *in perpetuum* 'esse potuit', inquit Garat., Wrampelm. p. 35, *perpetuum* codd., Paul. p. 4 fort. recte (v. p. 115. 37, 175. 16, 474. 1), *perpetuo* vulg.; ad p. 130. 26. — P. 150. 32 *ut controv.* Rau., Kays.,

qui — Ern. coni., *quod* — Schuetz., *quot* — Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 119. Cf. Div. II 43. 91 p. m. *Docet, quantum absit a proxima stella, multo longius a Veneris, deinde alio intervallo distet a sole.* — P. 150. 33 *quondam* codd., Reid. — P. 150. 36 *cotidiano* Paul. p. 3, assent. Iw. Mueller. 'Jahresber.' III p. 690 prob. — P. 151. 12 *est* Halmio auct. Bait., Kays., Reid.; ad p. 46. 8, 120. 28. — P. 151. 14 *publici iuris* Paul. p. 9 sq. — P. 151. 16 *iam* del. Pluyg. p. 105, Paul. p. 9 fort. recte (cf. ad p. 143. 17; an *multa iam*?), *quiam* imp. P[1]. *Iam* add. p. 292. 23 T(S), 429. 23 D, 558. 32 i, om. p. 76. 6 post *etiam* G, 100. 1 post *enim* GE, 101. 4 omnes praeter P, in quo est *tot tamenses*, 127. 31 W, 171. 17 S, 180. 5 post *eam* V, 181. 12 G, 185. 28 omnes praeter V, 225. 18 T, 305. 27 S et Asc., 308. 36 E, 324. 2 GEB, 325. 12 ATMF, 325. 26 GE, 365. 1 omnes praeter V; ad p. 88. 37, 119. 24, 295. 12, 376. 37, 435. 14, Cluent. p. 135. 5. — P. 151. 24 *hominibus* 'vetus liber F. Ursini', recc. edd., '*omnibus* recte codd. habent' Halm. p. 1452 cf. p. 155. 35, Reid. — P. 151. 27 *reprend.* PW, *reprehend.* vulg.; ad p. 37. 37. — P. 151. 29 *religione, aequitate. Is igitur M. Ann.* ex ed. Iunt. vett. edd., *religionis igitur aequitate M. Ann.* codd., corr. Halm., *religione aequitate? Is igitur Iguv. M. Ann.* Reid. — P. 151. 31 sq. *idem — donavit* add. Madv. p. 43 sq. (ad p. 60. 21), *idem — Camertium* Reid., om. Klotz. — P. 151. 32 *foedus omnium* add. — P. 151. 37 *quem iam oculis* coni. Halm. p. 1452, scr. Reid. — P. 152. 1 *foederum* Paul. p. 4 idemque p. 19 v. 9 *coniunctissima quaque.* '*Foederis* est Camertini. Sed alios dedisse *foederum* Lamb. admonet' Garat. — P. 152. 2 *bellici iuris* Halmio auct. Bait., Kays., Reid., *belli*** P; v. Paul. p. 10. — P. 152. 4 *se*, quod habent codd. et edd., necessario tollendum videtur (*vel* nolo commendare); ad p. 66. 11. — Ib. *attigisset* scr., *egisset* codd. ('in alio Brit.' *adisset*), *legisset* Ald., Klotz., Bait., Reid. ut imp. Pomp. 10. 28 aptissimum, sic hic inept., *gessisset* Halm. p. 1452, *legatus obisset* Kays. (melius erat *obisset* aut *miles obisset*), *collegisset* Paul. p. 17 sq. — P. 152. 5 *et gessit et conf.* Klotz., Reid., Madv. p. 42 in P esse opinatus, habent vetustiss. edd. quaedam; melius fort. del. *confecit.* — P. 152. 8 prius *a* om. rell. codd. fort. recte, habet W; ad p. 60. 12. — P. 152. 14 *venisset* recte scribi non credo; *extitisset*?; ad 414. 31. — P. 152. 24 *de C. Mario*?; ad p. 268. 15. 'Pater cogitavit fortassis legendum *detulerat*' Iac. Gron. — P. 152. 32 *dilectum* scr., item Reid., *delectum* vulg., *delictum* P[1]; ad p. 15. 27. — P. 153. 1 *otiosos* C. A. Lehmann. Herm. 1879 p. 217 non prob. — P. 153. 13 *servos novem* Reid., *homines nov.* Wrampelm. — P. 153. 18 *Aveniensem* codd. nescio qui, Reid. tac., *anniens.* W. — P. 153. 23 sq. *quod M. Crassum* Baitero auct. post *quod Q. Metellum* add. Klotz., ante Kays. — P. 153. 25 *patrem suum* commatis incl. edd.; ad p. 12. 30. — P. 153. 26

Asdr. codd. praeter G², Bait., Kays.; cf. ad p. 62. 27. — P. 153. 28 *Fabius* del. Paul. p. 24 et iam ante e v. 15 'huc inlatum nomen' susp. Garat. prob. — Ib. *donavit* habet cod. W. — P. 154. 3 sq. *cuiatis siet'. Habent hoc* Klotz., Vahlen. Herm. 1882 p. 271 (qui tandem *habent*?), *cuiatis* (*ciuitatis* GE, *ciuatis* W) *siet id habent hoc* codd., *Cuius civitatis sit, id habent hodie* (sic coni. Halm., sed iam ante Schuetz.) Bait., Kays., Reid., *cuiatis erit'. Id habent sollemne* Paul. p. 18 sq., *quisqui' siet, cuiati' siet* Merula, L. Mueller. Enn. ann. 283. — P. 154. 16 *[liberati]* Bait., Kays., om. Klotz., *liberati sunt* a cod. P abesse ratus del. Madv. p. 45 sq., *Multis in civ. receptis — populis nemo* Reid. tac. — P. 154. 26 *aënea* P² W, Klotz., constanter codd. et edd. Verr., p. 351. 11 Halm. tac., 492. 3 V *ahen.*, sed 493. 8 *aën.*, hic *ahen.* P¹, Bait., Kays., Reid., *athenea* GE. — P. 154. 34 *an* P. Man. et C. Steph., *anne* codd. et edd.; cf. ad p. 138. 14. — P. 155. 3 sq. *et grav.* Halm. auct. Bait., Kays., *agrav.* P¹, *āt* (i. e. vel *aut* vel *atque*) *grav.* W, *ac gr.* P², vulg. (ad p. 98. 9, 100. 19), *grav.* GE, Klotz. (ad p. 4. 18), *atque grav.* Reid. — P. 155. 4 *[et sapient.]* Bait., Kays., om. Reid., supra vers. habet P²; ad p. 158. 33. — P. 155. 11 *iudiciorum* Reid. (cf. p. 217. 9). *Iudicum praemia*, i. e. iudicia (quae praemia appellantur, quia iudiciis praemia accusatoribus dantur), contraria sunt *imperatorum iudiciis*, i. e. praemiis, sicut *ratum esse* idem est quod *valere.* — P. 155. 20 *omnino* scr. (ad Off. p. 46. 11 ed. 1882), *omnia* vulg., *Graecanica omnia* Paul. p. 11, *Graece omnia* Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 129 prob. Luterbach. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1884 p. 171. — P. 155. 35 '*peritissimis* malim abesse' Bait., *peritissime* Paul. p. 4; ad p. 151. 24, Brut. 42. 154 *duobus peritissimis.* — P. 156. 1 *invidiosorum* P et, ut videtur, W, recc. edd. praeter Reid.; ad dom. p. 487. 22, infr. 176. 21. — P. 156. 18 (*per*)*venit* Madv. p. 49; ad p. 46. 8. — P. 156. 19 *invidiose* Paul. p. 2 et tac. Reid., *-sa* Kays. err. — P. 156. 21 *consecuntur* P¹, Reid., *consequntur* G; ad p. 50. 24. — P. 156. 27 *malo* W recte, ut opinor (cf. *lingua, manus, dolus, venenum malum*), *male* PGE, *maledico* vulg., *maligno* Madv. p. 49 n., Kays. — P. 157. 2 *nostris vestrisque sordibus* Paul. p. 11 sq., *vestris nostrisq. discordiis* codd. et, secl. *discord.*, Bait., *nostris vestrisque disc.* Klotz. et, secl. *discord.*, Kays., *nostris lacrimisq.*, del. v. 3 *lacrimis*, Madv. p. 40 sq. De plurali inter singularia v. v. c. p. 149. 37 sq., 152. 2. — P. 157. 3 *amoris* pro *lacr.* Paul. p. 12. — P. 157. 9 *hominis* scr., *huius* codd. multis suspect. (v. Madv. p. 27 de p. 144. 24 sq. *hanc — huius* pro *hoc*, ut vulg. scribebatur, Seyff. Lael.² p. 297, 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1880 p. 614), *eius* Lamb., Reid., del. cens. Garat., *facultatibus, pro* Paul. p. 2 sq. — P. 157. 15 *erit* scr. progr. Landsberg. 1865 p. 13 ex., *erat* codd., edd.; v. Paul. p. 12. — P. 157. 20 *apud alios* Paul. p. 7 sq.; ad p. 93. 36. — P. 158. 4 *Reprehend.* edd.; ad

p. 37. 37. — P. 158. 6 *atq. curs.* del. Cobet. Mn. 1862 p. 329. — P. 158. 8 *susc. sit* codd., Klotz., *est* Bait., Kays., Reid.; ad p. 128. 19, 120. 28. — P. 158. 33 sq. *et familiar.* om. unus cod. P, Bait.; cf. p. 155. 4. — P. 159. 14 *qui saepe hoc* Klotz., Reid. (*qui persaepe hoc* vett. edd.), *qui se hoc* codd. praeter G²; ad p. 66. 11. — P. 159. 16 *cogitatote* GE, Klotz.; ad p. 379. 31.

Pisonianam orationem si quis tanta fide, quanta fieri omnino hodie potest, editurus est, ei opus est accuratioribus collationibus codicum T, palimps. Taurin., et V, Vatic. H 25, quam quibus nos utimur a Peyrone et Garatonio factis. Nam quamquam ego paulo plus diffido eorum integritati quam recc. edd., tamen nemo potest dubitare, quin longe praestent ceteris codicibus. Horum ut inter malos optimus est Salisburg. S, quocum 'fere conspirat Monac. 68 M foedissime scriptus'. Erfurt. E etsi non numquam solus aut cum G aut cum P, 'lectionibus codicis Pithoeani', qui raro commemoratur, de quo ad leg. agr., meliora habet (ut p. 174. 7 *hos*, quod om. rell., 189. 13 *recte nam*, FS *recte an*, V *recteneant*, 191. 29 *quid*, rell. *quidem*, et *tu de*, rell. *de*, 195. 19 *praedatores*, G *preditores*, FS *perditores*, 201. 4 *morbum*, v. 10 *se ipse*, SFM *mortem* et *se ipsum*), plerumque tamen deterior est quam S(F), ut p. 179. 3 *nota inusta* V corrupit: *nota iusta*, FS *nota iusti*, E *non iussu*. Frising. 520 F nihil proprii nec boni nec vitii insignis habet, Erlang. G in hac orat. melior est quam in orat. post red. in sen., nam nec tanta libidine correctus est et aliquot locis solus uera servavit ut p. 168. 3 *vi terrere*, 172. 3 *Vibellio*, 173. 20 *icceras*, rell. *ieceras*, 180. 21 *n* pro *numquam*, rell. praeter V om., 196. 2 *appoliniate*, rell. *apollinate* aut *appoll.*, saepius vetustiores formas.

Tractarunt hanc orat. correctorum inscitia ac libidine inquinatissimam Bak. Schol. hyp. IV p. 298—314 et Mnem. 1860 p. 211—213, Francken. Mnem. 1884 p. 62 sqq.

Fragmenta Cusana XI habet Kayser. T. XI p. 3, non habent Halm. et Klotz. — P. 162. 3 *Caesonini* Momms. auct. Kiessl. et Schoell. p. XLI, *Caesoniani* (*-niam*) codd., *Caesoninum* vulg. — P. 162. 9 sq. Oratio 'Mommseno viam monstrante ita fere restituenda videtur' Kiesslingio et Schoellio p. XLI: *Lautiorem igitur et tu et pater tuus socerum quam C. Piso invenistis. Iam in illo luctu* (*finito illo luctu* Momms.) *nonne ei filiam meam collocavi, quem ego, licet mihi potestas* —. — P. 162. 27 Frgm. 18 Halmio p. 1101 'ex Pisoniana petitum videtur', Beiero Orat. frgm. p. 196 ex libro De suis consiliis. Eius loco edd. habent frgm. 10 *Proximus Pompeium sedebam*, de quo v. Keil. Diom. p. 410. 7. — De frgm. 19 Halm. ad Quint. VIII 5. 18 'ex or. Cic. in Pisonem?' — P. 163. 2 *eras* Lallem., Bak. p. 298, Halm.

p. 1452, Kays., *erat* vulg., etiam Gell. XIII 25. 23; ad p. 192. 31. — P. 163. 10 *gloriatur* ed. 1472, Halm, Kays., *gloriabatur* codd., Klotz. (ut p. 151. 16 E, 155. 33 P^1G^1E (WP^2G^2 *arbitrabimur*) *arbitrabamur*, 356. 32 A *arbitrabatur*, 364. 1 Di *videbantur*, 483. 24 a g, 484. 8 a *postulabat*, ad p. 143. 12, 377. 33, 424. 10, 507. 15), vulg. *gloriabitur* fort. vere. — P. 163. 13 *[homini]* Halm., tuetur Klotz., *non nomini* 'cod. (?) Ursini, quod commendant Wunderus p. XLIII et Bakius p. 298 sq.', Kays., *homini novo* vulg. — P. 163. 27 *comprehend.* edd.; ad p. 37. 37. — P. 164. 13 *[meo]* Kays., om. F. — P. 164. 29 sq. *gesta — conservata re p.* Garat. coni., sed 'nihil mutare audet', Bak. p. 299, Halm., *gestae — conservatae rei p.* codd., Klotz., Kays., sed hic stellula post *rei p.* addita, 'excidisse videtur', inquit, '*gratulatione decreta*', *rei p. testimonium dedit et sing.* 'Lamb. in marg. ed. 1581 e vet. cod., ut ait'; ad Cat. p. 296. 34, cf. hic 124. 15 *est supplicatio decreta Mithridate interfecto*, ib. 19 *confectis bellis supplicationem decrevistis*, p. 379. 15 sq., 559. 15 sqq., ad 563. 9; *r. p.* autem an *re p.* an *rei p.* habeant codd., admodum nihil refert; ad 439. 32. — P. 164. 33 *ea, quae* Kays., *[ea], quae* Asc. p. 6. 1. — Ib. *cum* Asc., Kays., *cumque* codd, Halm., Klotz.: ad p. 107. 3. — P. 164. 36 *salvam, ac mihi* Kays., *ut iurari —, mihi pop.* Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 9. — P. 165. 14 *Q. Marc.* Manut., Klotz. — P. 165. 18 *auxilio fretos* Ern., Kays. — P. 165. 25 *culo* L. Roche Phil. XVII p. 672, *oculo* vulg., *ore* Bak. Schol. hyp. I p. 63. — P. 165. 28 *eversae sunt* all., Madv. Adv. II p. 227, Kiessl. et Schoell. p. 7. 15, *leges — eversae* 'coni. Pighius'; cf. p. 72. 3, 552. 28 sq., red. sen. 5. 11 ex., ad p. 286. 29, 438. 32, Mur. 323. 35. — P. 165. 34 *, censura,* Asc., S, recc. edd., *severitas* EFGMP, del. cens. Bak., Halm. p 1101, *severitas censoria* vulg. — P. 166. 9—13 *. Quas —, haec* Madv. Adv. II p. 227, *, quas —. Haec* edd. — P. 166. 13 *prooemio* Madv. Adv. III p. 146 sq., *gremio* vulg. — P. 166. 14 *continentes* Asc., Halm., Kays., *conexos* (*conexus, connexos*) codd., Klotz. — P. 166. 19 *Armati* Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 6 prob. — P. 166. 27 *Ciceronem* Wund. et Bak. auctt. om. Halm. recte. — P. 166. 29 *palam facta* coni. Halm.; malim *acta* aut *gesta sunt*. — P. 166. 36 *sordidissime* Madv. p. 1452, Adv. II p. 227 n., *foris esse* vulg.; fort. praestat (*turpissime* aut) *foedissime*. — P. 167. 1 *sua cons. — coniunxisset* Halm., Madv. p. 1452, Klotz., *sua* (*tua* S) — *coniunxeris sed* codd. (ad 68. 1), *tua cons. — coniunxeris* Kays.; cf. ad p. 169. 20. — P. 167. 13 *vinul.* scr., *vinol.* vulg.; ad p. 398. 14, 409. 6, 460. 13, leg. agr. p. 179. 11. — P. 167. 20 *inlaqueatum* scr. cf. har. resp. 4. 7, *sic aequatum* codd., Klotz., cum cruce Halm., Kays., coni. *succenturiatum* Schuetz., *sic addictum* Or., *emancipatum* Kays., *pigneratum* ego Phil. XIX p. 630 sq., *solo aequatum* Koch. progr. Port. 1868 p. 15, *optionatum* Madv. Adv. II p. 227, *cuius sicae necandum* Weidner.

progr. Dortm. 1885 p. 9 sq. — P. 168. 2 *extinguere* scr. (*ex* periit post *es*), *incendere* codd., vulg., *rescindere* Koch. l. l. et Landgr. 'Jahresb.' XXXV p. 67 (aut *incidere* cf. p. 313. 30, in quo errat), melius *evertere* Schwarz. progr. Hirschberg. 1883 p. 10. — P. 168. 3 *vi terrere* G, 'ut coniecit Zumptius ad Verr. p. 38', Madv. p. 1452 sq., Klotz., *interire* rell. codd., *interimere* Iunt., Halm., *vim inferre patriae* Kays. — Ib. *[vos adiuvistis]* Madv. auct. Kays., retin. Halm., Klotz. — P. 168. 12 *ei mori* Halm., Kays., *emori* codd., Klotz., *mori* Bak. Mnem. 1859 p. 198; ad p. 106. 7. — P. 168. 20 *[mortuorum]* Abram. auct. Halm., Kays. fort. recte. — P. 168. 33 sq. *maerorem rei p., ampl. ord. luctum* Madv. Adv. III p. 147, *maerere rem p. ampl. ord. luctu* vulg. — P. 169. 5 *suum* post *vestitum* add. Madv. Adv. III p. 147 n., Franck. p. 62, quod cui non in mentem venit praesertim memori loci p. 14. 28? Sed vide, ne dictum sit ut *ad locum*, *in viam redire*, et ut dixit Cic. infr. p. 556. 6 *reditus ad vestitum*; Garat. ad p. 556. 19. — P. 169. 10 *consilio, patres* Klotz., Kays. — P. 169. 12 *[potestatis] tua* Madv. Adv. II p. 227, *potestatis tuae* vulg. — P. 169. 17 poteram etiam scribere *vetuisti?*; ad p. 55. 25. — Ib. *At* codd. praeter T, Klotz., *Atque* Halm., Kays., cod. T *ADQ. AREBAT*; v. Hand. Turs. I p. 448, ad p. 269. 9. — P. 169. 20 *fuerim* T, Halm., Kays., *fuissem* rell., Klotz. melius, ut opinor.; cf. ad p. 167. 1, 342. 10; 430. 35 *inierint* g. — P. 169. 25 sq. *niti? — expetebam?* edd.; ad p. 55. 25. — P. 170. 16 *Epicuro* M et Memmiani codd. Lambini et praefert ipse Lamb., H. A. Koch. progr. Port. 1868 p. 15 cf. p. 185. 17, *Epicureo* (*-rio*) rell. codd., edd. — P. 170. 18 *bis* Momms., Ieep. Fleckeis. ann. 1857 p. 301, *his* codd. (*sic his* E), Klotz., secl. Wundero auct. Halm., Kays. Eodem modo quo hic *unus bis* p. 22. 18, quod non intellegunt, si qui interpretantur 'solus' (praeter me nemo); ad Off. p. 39. 10 ed. 1882. — P. 170. 24 *omni* T, Klotz., Kays., Franck. p. 64 ut p. 145. 28, *omnium* vulg.; ad p. 138. 8, Off. p. 58. 14 ed. 1882. Eadem varietas p. 341. 36, 432. 9. — P. 170. 25 sq. *eodem in templo* del. Franck. p. 64. — P. 170. 26 *et loci* codd. praeter T, Klotz.; ad p. 4. 18. — P. 170. 35 *suum* TEFGP, Klotz., Kays., Franck. p. 64, om. rell., Halm., *illum suum* vett. edd. — P. 171. 1 *et caeno* cod. Cus., Klotz., Halm. Fleckeis. ann. 1866 p. 625, Saupp. Ind. lect. Gotting. hib. 1867 p. 4, Schenkl. 'Ztschr. f. d. österr. G.' 1867 p. 453, *atque vino* vulg. — P. 171. 3 *[aut Cent.]* Wundero auct. Kays. prob.; v. Halm. p. 1101; *ac Cent.* coni. Garat., *atque* aut *et Cent.* Saupp. l. l.; ad p. 11. 6. — P. 171. 4 *[an vomuerit]* Wund. auct. Halm., Kays.; v. Saupp. l. l. — P. 171. 5 *cons. [tui]* Klotz., *tui* habent codd. praeter T. — P. 171. 7 *[in toga]* Wundero auct. Kays. et iam Garat.: 'forte *in toga* glossema est', del. Halm., *et in toga praet.* 'O. cum Garatonio', Klotz. — P. 171. 9 *voluisti, his tu, Clod. canis, ins.*

Kays., *voluisti. His tu, Cl. canis, ins.* Lamb., Halm., *huius tu clodiane* (S) aut *clodiani* (EFG) *c. i.* codd., *Huius tu Clodianae canis* Klotz., 'ut Garat. aliquando legere voluerat' (immo 'Si mutandum aliquid est', inquit, 'legerim ex Rom. et sec. Ven. *Huius tu Cl. c.* Verum nihil muto'), Halm. p. 1453 (*tu, Clod.*). — P. 171. 17 *Sed enim* Lehmann. Herm. 1879 p. 451 sq. non melius quam p. 106. 17, quamquam *Etenim illa* recte scribi non videtur; fort. scribnd. *Ut enim alia iam omittam* (cf. p. 349. 4, Quinct. 22. 70 p. m., Verr. IV 52. 116); ad p. 93. 36. — P. 171. 19 *[et]* Kays., del. cens. Garat., om. unus cod. Ox. H, Halm.; ad p. 4. 18. — P. 171. 36 *rerum salutarium* Koch. progr. Port. 1868 p. 15 sq., *sclarium* E. — P. 172. 9 *purpuriss.* coni. Halm., Georges Lexic., *pulsataeq.* codd., cum cruce Halm., Kays., *ceruss.* Iunt., vulg., Klotz., *pallidaeq.* Ieep. progr. Wolfenb. 1863 p. 9, *pumicataeq.* Schenkl. 'Zeitschr. f. Oe. G.' 1867 p. 457. — P. 172. 26 *prope a meis aedibus* om. Asc., Saupp. Ind. Gotting. hib. 1867 p. 3 sq. — P. 172. 27 *[domum]* Kays., om. Asc., Halm. — P. 173. 1 *Caesonine* P. Man., Halm., Kays., *ceso* codd. EFS et Asc. MP, *caesone* Asc. S, *quaeso* Klotz. a Don. Ter. Eun. III 5. 7. — P. 173. 8 *Gabinius* defend. Garat., Klotz. — P. 173. 20 *[in pact. prov.]* Bak. p. 302, Pluyg. Mn. 1881 p. 143, Kays. — P. 173. 23 *[ut]* Klotz., om. SM, Halm., Kays., 'ex *tu*?' Halm. — P. 173. 30 *tu* M et 4 Oxonn., Klotz., Nipperd. Op. p. 460 sq., *tum* EFGPS, *tune* Wunder., Halm., Kays. ut p. 171. 5 *tum* ES pro *tune*. — P. 173. 32 *is domi se aut deniq.* Madv. Adv. II p. 227 sq., *idemq.* codd., cum cruce Halm., *is se* 'amicus Ursini', Kays., *serv. in Italia, itemq.* Klotz., *serv., in Italia, itemque qui* Nipperd. Op. p. 460 sq. — P. 173. 36 *[aut ref. ad sen.]* Wundero auct. Halm., Kays. (ad 192. 21), defend. Huebner. De sen. pop. q. R. actis p. 23, *ausi ref. ad sen.* Ieep. Fleckeis. ann. 1860 p. 618 sq. Cf. v. 29. — P. 174. 4 *iussa* Ern. coni., Madv. Adv. II p. 228, *iusta* M, *inusta* vulg.; ad p. 130. 26. — P. 174. 23 *aut* codd., Klotz., *ac* Halm., Kays., Saupp. Ind. Gotting. hib. 1867 p. 4, *ut* Nipperd. Op. p. 461; ad p. 11. 6. — P. 174. 25 *illum, testem* edd.; ad p. 12. 30. — P. 174. 30 *semiviri* Draeger. Phil. XXVI p. 565, Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 119, *semivivi* vulg. — P. 174. 35 *inflixerit* Bak. p. 303; ad p. 46. 8, 68. 1. — P. 175. 9 *dico* Bak. p. 303 eodem errore, quo v. 6 sq. *esse duco* ferri posse negavit, et Kays. Halm. quidem comma post *augendum* om. — P. 175. 15 *funestam* pro *unam* Franck. p. 64. — P. 175. 21 *profectionis* om. T, Halm., Kays. recte. — P. 175. 25 *[conc. It.]* scr. Franckeno auct. p. 64. — P. 175. 27 *[cons. atq.]* scr., oportebat esse saltem *consentiens* aut *consensu* ut p. 165. 3; sed errore puto in codd. TV omissa esse v. *populo Rom.*, quae addunt cett. codd., idque esse glossema ut *concursu Italiae*. — P. 175. 29 *que* add. unus cod. V, Halm., Klotz.,

om. Kays.; v. 32 idem vocab. addunt VG, Halm., Kays., Klotz.; ad p. 107. 3. — P. 175 33 *hominis fracti et debilitati* aut sim. Franck. p. 64. — P. 176. 12 *duo* GP, p. 179. 27 EF, de V incert. — P. 176. 15 sq. *eius* et *virtute — sapientiaq.* del. Franck. p. 64. — P. 176. 16 *atque* Halm., Kays. ut p. 201. 13; v. Bait. p. 1453; ad p. 98. 9. — P. 176. 21 *splendorem* 'S pr. m. et 2 Oxx., ut coniecit Faërnus' ('haec cum scripsissemus', inquit, 'inuenimus in alio libro nostro scriptum, *splendorem*') 'prob. Wund. p. LX', Klotz., Kays., *splendidiorem* vulg. ortum ex *splendiorem*; ad p. 3. 20, cf. 156. 1. — P. 176. 27 *te* unus V, Klotz., Kays., om. Halm.; ad p. 66. 11. — P. 176. 32 *erant* om. V solus, Halm., Kays.; ad p 77. 30. — P. 177. 19 *Paulle* ut constanter *paullum* Klotz.; ad Catil. p. 297. 3. — P. 177. 20 *Romam* post *laurea* add. Asc., ante *cum laurea* codd., del. Pluyg. Mn. 1861 p. 106. — P. 177. 29 *an* codd. et recc edd., del. Graev., *et* Lamb., utrumque recte; vehementer enim errant, ut opinor, Garat. et Halm., cum dicunt, si quid mutandum sit, *aut amicos* scribi oportere. Nihil vero intellexerunt Klotz. et Kays. ne comma quidem ante *an* ponentes, quasi esset *utrum — an.* — P. 177. 30 *et pud.* codd. praeter V, Klotz. fort. recte, om. *et* V, Halm., Kays.; ad p. 4. 18. — P. 178. 16 *deprimitis? — extollitis?* edd., p. 180. 33 *putem? qui* non item; ad p. 80. 20. — P. 179. 7 *ab ipso* ?; ad p. 80. 4. — P. 179. 10 *poena* del. Bak. p. 304, *suppl. — peccati* del. Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 10 probab. — P. 179. 14 *precabar* Bak. l. l., *Neque vero ego sic umq. — non morbum* Weidner. l. l. Verba *si umq. precarer* ferri non posse mihi quoque videtur certum esse, sed non satisfacit *precer — precer.* — P. 179. 24 *in* V, Halm., Kays., om. cett. codd. et Asc., Garat., Klotz. (ad p. 130. 26); *glorie laude* codd. praeter V, vulg. vett. edd.; ad p. 149. 25. — P. 179. 30 alter. *ex* habent codd. praeter V, Klotz., om. V, Halm., Kays. Res dubia; cf. Fam. V 16 in., Att. III 15. 4, de or. I 22. 99, 24. 112. Praepos. *ex* (*e*) om. codd. p. 37. 20 GW, ad 48. 36, 171. 23 G, ad 183. 24, 191. 13, 417. 29, 444. 17 omn. praeter V, 212. 30 omnes praeter schol., 319. 29 (*legit*) E, 348. 21 (*vocatus*) AC, 354. 16 (*vocavit*) AR, 356. 31 (*recto*) BES, 369. 1 (*vertendas*) D, 395. 13, 504. 28 a, 391. 22 abg, 401. 10, 404. 36 (*mentitis*), 420. 22 (*spectat*), 510. 14 V, 423. 17 (*dixit*) D, 424. 31 (*dictis*) abt, 433. 27 (*dicto*) agt, 435. 12 (*merserit*) a, 436. 18 (*niti*) V, 456. 27 (*dedissent*), 458. 6 i, 474. 4 (*citati*) D, 478. 31 (*spectant*) t, 486. 1 bgt, 493. 23 (*aestim.*) V, 499. 21 (*vertend.*), 504. 16, 544. 18 b, 531. 11 (*surgere*) i, ib. 31 (*eam*), 557. 10 (*vento*) t, 540. 21 omnes; add. ad p. 2. 6, 100. 13 (*eloqui*), ad 106. 7 (*emori*), 225. 36, 347. 19 (*elapsus* R), 351. 36 (*edicto* E), 352. 20 (*expoliare* AR), 408. 32, 424. 35, 444. 7 (*expostul.*), ad 408. 32, 474. 3 (*expectat*), 545. 37 (*electus*), ad 559. 30. — P. 179. 32 *modo rediens* Koch. progr. Port. 1868

p. 16. — P. 180. 1 *a te* Bakio auct. Kays.; ad p. 60. 12. — P. 180. 16 *recordationem — ipsam* EFG, Bak. p. 305, Kays., ablat. VMS, Halm., Klotz. — P. 180. 21 *sed valde ex vol.* del. Bak. p. 305, *voluntate: Mihi* scr., ne dubium esset, quid valeret *illud.* Alii quo modo interpretati sint, nescio, punctum pon. Halm., colon Klotz., Kays.: sed his colon nihil non significat; Baitero quidem p. 1453 scribendum videtur *voluntate — mihi.* — Ib. *venerat* S, Kays., 'ut Garatonio legendum videtur, probabilius est, quod Bakius ad Cic. de Legg. p 545 coniecit: *venit*', *veniret* rell. codd., Halm., Klotz. — P. 180. 23 *Nec me tamen* Bak. p. 305, *mene tum* Mn. 1860 p. 211 sq. — P. 181. 4 † add., *furere? Non cogn. hom.? Gravius est non cogn. leges* Madv. Fin. p. 659, *furere, non cogn.* Franck. p. 65 haud scio an recte; nihil mutat etiam Landgraf. 'Jahresber.' XXXV p. 53 cf. Sorof. ad Tusc. I 31. 75 'krit. Anhang' p. 149 ed. VII, *furere nisi non noscere hominem, non leg.* Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 10 non prob. Cf. p. 368. 17, ad dom. p. 474. 8. — P. 181. 6 *leve est* V solus, om. rell., Klotz. — Ib. *maior* del. Franck. p. 66. — P. 181. 11 *Rom.* e codd. TV, v. 23 et 182. 1 e T Halm., Klotz.; cf. p. 182. 25, ad 35. 6. — P. 181. 17 sq. *per mutuationes* Havet 'Revue de phil.' 1885 p. 150, *partim mutat.* V, om. T. — P. 181. 18 *in monte* om. TVMS, 'sed V spatio intermisso ante montem', Halm., *Tusculano in monte* Franck. p. 67, *tusculam* EFG, *tusculanum* PMS. Omnia hic ut ante incerta. — P. 181. 21 *nomen* Kays. err. — P. 182. 1 sqq. *accedere, quae — — vetat; sed* Halm, Kays., *accedere? Quae — vetat.* Klotz.; ad p. 95. 13. — P. 182. 2 sq. *maiest. Corn.* T, Klotz. — P. 182 3 *tum Iulia* coni. Halm., *vel Iul.* Schenkl. 'Ztschr. f. d. Oe. G.' 1867 p. 457 fals. — P. 182. 24 *quo* codd. praeter V, Hoffmann. 'Zeitpartikeln' p. 141, *cum* V, recc. edd. — P. 182. 25 sq. *Rom.* codd. praeter V, Klotz., om. V, Halm., Kays.; ad p. 181. 11. — P. 183. 1 *Qui quidem* Bak. p. 306 sq. — P. 183. 9 *ecferri* Franck. p. 70, quod olim 'legendum putavit' F. Ursinus, 'nunc contra', *efferri* S, *referri* vulg.; ad p. 219. 37, 36. 18. — P. 183. 12 *braccat.* contra codd. Klotz., Kays., non Font. 15. 33. — P. 183. 18 *devinctus* aut *obstrictus* potius quam *dignior* Franck. p. 70 sq. — P. 183. 24 *numero* V, recc. edd. Verr. p. 257. 2 codd. praeter Lag. 42 omnes, infr. 227. 36 tres codd. Wunderi *numer.*; ad p. 179. 30, red. in sen. p. 429. 10. — P. 183. 35 *eum* unus V, ut videtur, Halm., Klotz. — Ib. *porta* codd. praeter V, om. recc. edd. — P. 184. 3 sq. *[tu — triumphares]* Kays. — P. 184. 24 *[levis]* Lamb. auct. Kays., del. Halm., Madv. p. 1453, serv. Klotz., Halm. Fleckeis. ann. 1866 p. 625, habet etiam cod. Cus., *laevi* Faërn., *vilis* Man., *tenuis* Lehmann. Herm. 1879 p. 452. — P. 184. 30 *non ev. — et perd.* V, *non ev. — sed perd.* rell., Halm., *non ..... sed ev. per te et perd.* Klotz.; ad p. 20. 32, 106. 17. — P. 185. 12 *o* S, Asconi codd. Pa, g, Klotz., om. V,

Halm., Kays., *voment.* F, *camert.* E, *ornamentum* Asc. cod. M, *so ornam.* Asc. SPb,c. — P. 185. 14 *triumpharunt* codd. praeter V, Asc. fort. vere; ad p. 128. 19. — P. 185. 16 sq. *homullus ex — [Epicureus]* scr., *homullus, ex — Epicurus* recc. edd. ex uno cod. V, rell. *Epicureus*, quod scripsisse eum censeo, qui interpretandi causa addiderit. — P. 185. 18 *imper., genero* edd.; ad p. 12. 30. — P. 185. 19 *[ardet]* Bait. p. 1453, Kays., tuentur Halm., Klotz. — P. 185. 26 sq. *factus* A. August., all., Halm., Kays., *facetus* etiam Cusan., v. 27 *[perfectus]* Dobraeo auct. Kays.; *ex* VM, Halm., Kays., *e* rell. codd. et Cus., Klotz. Variant codd. p. 6. 32 (*ex* W), 71. 25, 173. 2, 210. 6 et 240. 23 (*ex* codd. praeter TE), 210. 8 (*e* idem), 289. 10, 341. 28, 379. 14 (bt *e*, g *ex*, a *et*), 546. 11, 551. 9; ad Sull. p. 364. 29; *concinnus, festivus, perpolitus ex schola* Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 10 sq. Mihi nec *facetus ad pers.* nec *perf., pol. ex schola* placet; facile est hariolari. — P. 185. 28 sqq. *suppl. tot dierum totiens i. decr.*, del. *in quibus — ducuntur*, Franck. p. 72. — P. 186. 17 *lex tua* Halm., Kays. tamquam ex cod. V, in quo Faërn. testatur sicut in cett. omnibus esse *tua lex*. — P. 186. 21 *scriba ad aer.* sine interp. Franck. p. 72; cf. ad Verr. p. 161. 6. — Ib. sq. *[perscr. rationibus]* Schuetzio et Dobraeo auctt. Kays., impr. Franck. p. 72. — P. 186. 28 *o* quater codd. praeter T, *O tenebrae, o lutum, o surdes* Cus., bis T, recc. edd.: *O ten. — o pat.* — P. 186. 33 *specillis* Madv. p. 1453, Kays., Klotz., *spiculis* rell. codd., Halm., Franck. p. 72, *speculis* G, *peculiis* V. — P. 187. 2 *praeripuit* T, recc. edd., *peremit* V, cod. S Asc. p. 13. 9 (v. Kiessling. Ind. schol. Gryph. aest. 1873 p. 9), *ademit* rell. codd. — P. 187. 10 *[coronae]* Klotz., Kays., om. T, 'si fides est Peyronii silentio'. — P. 187. 16 *egomet mihi* Garat., Kays., Klotz., *met mihi* V, *mihimet* rell. codd., Halm. — P. 187. 21 *[adsidua]* Baitero auct. Kays., Franck. p. 73 prob. — P. 187. 32 *et* abesse a cod. V ait Halm. nescio quo auctore, om. Kays.; ad p. 4. 18. — P. 188. 4 *times* hic om. codd. praeter V (habent post *afferantur*), Klotz. — P. 188. 6 *decus* Rinkes Mn. 1859 p. 441. — P. 188. 10 *amoribus* Man., Madv. Adv. III 147, *amatoribus* V, edd., *maioribus* rell. codd., etiam T, *cum paribus sui patribus, hoc est cum amat.* Franck. p. 73, *cum P. Clodio, hoc est, cum amoribus* vulg. vett. edd. — P. 188. 18 *videtur* Madv. Fin.[1] p. 51, Kays.; v. ed. II et III p. 52, Em. Liv.[1] p. 415 n. 1; ad Divin. p. 220. 26, cf. ad p. 46. 8. — Ib. *hoc scitote* Franck. p. 74. — P. 188. 19 *posterius* codd. praeter V, Kays.; ad p. 118. 9, Franck. p. 74. — P. 188. 20 *hanc * cogit.* Kays. 'fortasse excidit *volgarem*', *hanc ..... cog.* Klotz. — P. 188. 24 *cui ne* V, *quin ne* Halm. (Fleckeis. ann. 1855 p. 118 ex.), Kays., Klotz., ut p. 183. 25 V habet *cui dico* (rell. *qui*). V. Madv. Fin. p. 704; ego dubito. — P. 188. 31 *lectulis* codd. praeter V, Klotz.; ad Catil. p. 252. 19;

sed p. 304. 31 *malleorum*, non *malleolor.*, E, de quo tacet Bait. — P. 188. 32 † *solio* Halm., *dolio* A. August., *dolio imo* Badeno auct. Kays., *solido* Ieep. Fleckeis. ann. 1860 p. 619 sq., *dum bellaria ministrantur* Pantag. Non liquet. — P. 189. 2 sq. *vere ut* codd. praeter V, Asc., Klotz., *ut vere* V, Halm., Kays. — P. 189. 4 *quamdiu aut* K. et Sch. Asc. p. 14. 21 haud scio an recte, *aut* codd. Asc., om. *quamdiu*. — Ib. *humanis* scr., *aliis* vulg.; v. Phil. XIX 631, progr. Landsb. 1865 p. 13. — P. 189. 5 *cum* Pluyg. Mn. 1861 p. 106 sq., *tum cum* codd. praeter V fort. recte (cf. 269. 17, ad 271. 27). — P. 189. 15 *et* scr., *est* V, recc. edd., om. cett. codd., vett. edd. (ad p. 4. 18), *est et* Pluyg. Mn. 1861 p. 107, Madv. Adv. II p. 228. *Est* pro *et* scr. p. 54. 15 omnes (*st* P), 217. 26 TE, 368. 23, 392. 21 (corr.), 411. 28, 466. 3 (*estsi*) V, 400. 34, 413. 10 t, 500. 1 D; *et* pro *est* p. 14. 20 P[1], 144. 5 omnes, 144. 9, 155. 4 W, 350. 10 G (*esset* BFR), 386. 2, 407. 8, 428. 15 bis, 447. 2, 460. 12 (om. i Cus.), 485. 5, 489. 11 corr., 501. 8, 528. 37 V, 471. 17 g, 512. 23 t, 565. 13 b; ad Flacc. p. 405. 26, infr. 262. 15; cf. ad p. 120. 28, 477. 25. — P. 189. 17 † add., *strigatus* coni. Madv. Adv. II 228, *tricatus* ib. p. II; fort. *aliud nihil exp.*? — P. 189. 21 *arbitrari videretur* Franck. p. 74 non melius, quam si quis corrigat *ut si — arbitraretur*, p. 194. 26 *ut si timeres* aut *timere viderere*, 330. 33 sqq. *ut cumulum accessisse praedicem*, quod fecerunt all. in eadem causa leg. agr. p. 207. 8. Idem est breviloquentiae genus quod *Sic existimo, ut aliquid. sit*, de Or. I 25. 115 *haec ita dico, ut ars possit*. — P. 189. 23 *pilam retin.* Kays., Klotz.; v. Franck. p. 74. — P. 189. 25 *Is autem* scr., *est tamen* V, om. rell. codd. (idem *decernere* pro *dicere*), *etenim* Madv. Fin. p. 147, recc. edd., *Iste enim* Schenkl. 'Zeitschr. f. d. Oest. G.' 1867 p. 457 sq. *Dicit autem* scripsisset Cic., nisi ante posuisset *dicere* de Pisone — P. 189. 28 *senatorem* potius quam *imper.* codd. praeter V, Garat., Franck. p. 68 del. *pop. R.* nescio an verius. — P. 189. 30 *[ceteros]* Or. auct. recc. edd. prob. — P. 189. 35 *non ut impurum* v. 34 post *leviter* codd. praeter V, Kays. — P. 190. 1 *tota tam sapiens* Madv. Adv. III 148 n., *tot sapientes* V, recc. edd., *tam sapiens* cett. codd., *tot sapientes et tota civitas* Pluyg. Mn. 1861 p. 107. — P. 190. 4 *ipso* 'Coni. Tull.' p. 20 sq., Kays. tac., Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 11, *isto* vulg. P. 266. 10 omnes codd. *huius istius*, 352. 22 A *isto*, 377. 16 sq. D *hoc isto*, 538. 13 g *ista*; 147. 2 W, 350. 3 BDES *ipso*, 397. 32 D *ipse*; ad p. 253. 30, Caec. p. 70. 5. — Ib. *hominis* codd. praeter V, Klotz., Kays., om. V, Halm. — P. 190. 5 *omnia stupra* solus V, recc. edd., del. Weidner. progr. Dortm. 1885 p. 11. — P. 190. 18 *et* pro *Sed* Madv. Adv. III 148 n. non recte, opinor; ad p. 106. 17. — P. 190. 24 *ulla* EGMS, Bak. p. 309, Pluyg. Mn. 1861 p. 107 male; v. Garat., ad p. 84. 9. — P. 191. 5 *conlocutus* V ('libros veteres' dicit Lamb.), *sum loc.* Madv. p. 1453, Klotz., *cum*

locutus sum coni. Halm., scr. Kays.; ad p. 109. 5. — **P. 191.** 7 *tuo, Graeco* edd.; ad p. 12. 30. — P. 191. 14 *iudic.* ES, Bak. p. 309 fort. vere; ad p. 150. 18. — P. 191. 16 *ratione* FS, vett. edd., Klotz. — P. 191. 19 fort. melius *quaesita?*; ad p. 55. 25. — P. 191. 23 *offensus primo: nonne* Bait. p. 1453, Klotz., *offensus. Primo nonne* vulg., quod debebat esse *Primum.* — Ib. *compensavit* Klotz., *compensabit* vulg., *compensabat* Madv. p. 1453, Adv. III 148. P. 307. 23 *abrogavit* PS, *-bit* E, *-bat* T, 350. 5 *subornabit* B, *-bat* E etc. — P. 191. 25 *esset* Schuetz., Kays.; malui scribere v. 29 *fuit*, nam *si est — fuisset* (sic codd. et edd.) nullo modo ferri potest. P. 146. 33 *sanxisset*, 152. 6 *fuisset* omnes codd., 366. 24 b, 168. 10 *expetissetis* F, 242. 20 *discessisset* T, 147. 7 *esset*, 339. 16 *essetis* omnes, 391. 16 et 404. 8 *potuisset* a, 422. 23 sq. *haberetis* V²D all.; ad p. 45. 8, 296. 22, 338. 26, 393. 1. — P. 191. 30 *Complecti vis* e cod. E edd., *complecteris* SF fort. recte, *Socios compl.* Franck. p. 75. — P. 192. 8 sq. *vestrae — effecerunt* om. T, Halm., rell. codd. habent v. 5 post *mearum*, ubi *insid. mearum* om. SF. — P. 192. 10 *mecum illius glor.* Bak. p. 309 sq., Kays. — P. 192. 11 *sermone eius* Franck. p. 75 sq. — P. 192. 12 *suo stare* codd praeter T, *stare in suo* T, Kays., Klotz., Halm. p. 1453, *stare suo* Halm.; ad p. 130. 26. — P. 192. 17 *multiq. undiq.* Franck. p. 76. — P. 192. 21 *[ut — referr.]* scr.; cf. 173. 36. — P. 192. 23 *sed* post *nolle* Klotz., Halm., *se* T; v. Franck. p. 76, ad p. 66. 11. — P. 192. 31 sq. *neque te — neq. coll. tuum* 'susp. Garatoni' ('Facile heic esset —' inquit. 'Sed notanda potius est personae mutatio'). Mihi huius modi personae mutatio vix tolerabilis videtur, etsi, quousque progressi sint Latini, difficile est dictu; v. Eberh. ad Phil. II 4. 9, Garat. ad h. l. et ad Phil. II 16. 41 (hic p. 389. 10), qui etiam p. 401. 30, quod est in codd., *habuit* defendit, 293. 22, 388. 24, 400. 34, 481. 13, ad 163. 2, 250. 24. Similis est libertas in varianda recta et obliqua oratione; ad p. 484. 17. — P. 193. 16 *senatu sententiam suam praest.* Franck. p. 77 sq., *senatus* T, *senatui* rell.; v. Madv. Op. I p. 151 n. — P. 193. 20 *[C. Caes.]* Bak. p. 299, Halm. p. 1101, Kays. — P. 193. 23 *debere?* Klotz., Kays., *Iamne — vides —?* Lamb.; v. vel p. 187. 16, 195. 31; ad p. 55. 25. — P. 193. 28 sq. vehementer displicent v. *Neque — dissidebamus.* — P. 193. 32 *cognita* (aut *perspecta*) scrbnd. visum est, *posita* codd., vulg., *conspecta* Franck. p. 78. *Cognita* est *experta* ut p. 263. 12, 353. 13 sq. cett. — P. 193. 36 *seseq.* codd. praeter T, Klotz.; ad p. 64. 20. — P. 194. 2 *imperium* 'T et Ox. H, ut iam Lamb. voluit', Halm., Kays., *imperio* T corr. et rell. codd., Klotz. — P. 194. 6 sqq. *[perfecit — haberemus]* Bak. p. 311 sq., Kays., *[perfecit ille] ut — praesidio, sed huius victoriis rebusq.* Bak. p. 212 sq. — P. 194. 10 *ad depositam simultatem rev.? tuis scel.* Pluyg. Mn. 1861 p. 107 sq., *tu me tuis scel.* coni. Garat., *tu tuis scel.* Schuetz., '*ad sim. C. Caesaris* coni.

Lamb.; aegre sane adiectio, ut *illius* vel *cum illo*, desideratur' Halm.; mihi nullo modo Caesaris mentio abesse posse videtur; † add. — P. 194. 12 † add., *In quo* Koch. progr. Port. 1868 p. 16, *Quod quidem, tu quam bene —, elucebat* Madv. Adv. II 229 non prob. — P. 194. 34 *devertisti* Momms., Kays., Klotz., *evertisti* codd., Halm., *everristi* Man., Madv. Adv. II 229, quod 'Ciceronem scripsisse ostendunt etiam', inquit, 'pronomina *eius ipsius*', quae mihi multo melius ad devertendi verbum accommodata esse videntur, idque ipsum *devertisti* ad ea, quae secuntur, *confirmasti* et *venire iussisti*. P. 224. 33 omnes codd. praeter schol., duos Oxonn. et duos Lamb. *effugere*, 322. 26 T *extrahere*, 348. 31 R *elegisti*, praeterea *e* (*ex*) pro *de* 379. 14, 443. 36, 482. 16 D, 398. 15 a, *de* pro *e* 399. 8 ag, 422. 5 b, 510. 14 t, 319. 29 *delegit* S, 352. 36 *delatum* R; ad Verr. p. 366. 11. — P. 195. 3 *tum* Halm., Kays., Klotz., vulg. om. *tu*; *hinc*? an *tu* pro *sed*? — P. 195. 8 *[te]* Momms., Kays., serv. vulg.; ad p. 66. 11. — P. 195. 10 alter. *et* om. EG (ad p. 4. 18), ex quo Halm. suspicatur v. '*praesidia* ex glossa ad *auxilia* adiectum' esse, idem p. 1453 'glossema', inquit, 'potius in verbo *auxilia*, ut monet Bait., quaerendum est', et invenit Kays. — P. 195. 23 *oppido desperare* non puto Ciceronem scripsisse, fort. *oppido defensuros se desp.* — P. 195. 36 *quasi* del. Pluyg. Mn. 1861 p. 109. — P. 196. 1 *CC* SFM, Klotz., Kays., *C* EGP, Halm. — P. 196. 11 *Bottiaei* Madv. Adv. II 229, *boetii* codd., *Boeotii* edd. — P. 196. 12 *et Byzantii* codd. (*bizantii*, *buzancii*) et edd., *et* delevi ex *ei* (*aei*) ortum ratus; ad p. 4. 18. — Ib. *Cherronensus* scr., *Cherronenses* codd., *Cherronesus et* Halm., Kays., Klotz.; v. Ieep. Iust. IX 1. 7. — P. 196. 27 *publicanis* tuetur Klotz. — P. 196. 36 *aediliciis reiectis praep.* Gulielm. (v. Grut.), Madv. p. 1453 sq., Kays., Klotz., *aedilicius reiectus? praepositus **?* e codd. Halm. — P. 197. 9 *et* Madv. Fin. p. 563 auctore recte del. recc. edd.; ad p. 4. 18. — P. 197. 21 *te* retin. Klotz., omittere praeter cod. Faërni etiam 'quatuor Britann.' testatur Garat.; ad p. 66. 11. — P. 197. 22 *acceptam iam et devoratam pecuniam* Klotz., *acceptam et* — Abram., *accepta tamen et devorata pecunia* codd., Halm., Kays. — P. 197. 29 sq. *[ne fieri liceat]* Halm., Kays.; v. Pluyg. Mn. 1861 p. 109 sq. — P. 197. 30 *sancitum* Halm. Diomedem adferens, qui p. 371. 19 nihil de Cic. — P. 197. 31 *est* del. all., Halm., *disc. est gentibus [et in sinu pacis posita]* Klotz.; ad p. 6. 20. — P. 198. 7 *cognosci* Lallem., Pluyg. Mn. 1861 p. 110 et 1881 p. 143, *cognoscere* vulg., *recognoscere* de Halmi coni. Kays., *quam quemquam — cognoscere* Madv. Adv. II 229 sq. prob. — P. 198. 13 *monim.* G, *monum.* edd. Illud habent mell. codd. p. 234. 1, 240. 10, 288. 6 (E Freund.), 295. 32, 324. 9, 329. 8, 357. 4, 358. 2, 381. 31, 410. 21, 488. 28, 491. 25, 492. 10, 545. 2, D, non V, 443. 17, 527. 4 (*munim.*), *monum.* 37. 14, 42. 2, 44. 36,

50. 37, 56. 10, 61. 25, 113. 7, 247. 31, 255. 13, 271. 34, 287. 36, 319. 18, 333. 29, 414. 23, 451. 30, 491. 10, 23, 34, 537. 26, 565. 22, 566. 10, 20, 24, 567. 6, 568. 20; ad Cat. p. 284. 36. — P. 198. 26 *arbitrarentur* S, Halm., Kays., *arbitrantur* EFGM, *arbitrabantur* vulg., Klotz.; ad p. 128. 19. — P. 198. 36 *excellunt* vulg., Halm., Kays., *excellent* Halmi codd., Klotz.; ad p. 139. 27. — P. 199. 1 alter. *est* om. 4 Oxonn., M, secl. Halm., Kays.; ad p. 6. 20 et 77. 30. — P. 199. 10 *aemulationem connitetur* Madv. Adv. III p. 148, *connitetur* iam Faërn., *simulationem conietur* superscr. *n* G, — *conicientur* EF, — *coniicientur* S, — *coiicientur* M, *simultatem † coniicietur* Halm., Klotz., *insimulationem † conicietur* Kays., *ad simultatem conferetur* Lamb. 'olim putabat reponendum. Sed', inquit, 'Faërni emendationem tueamur'. — P. 199. 22 *haec civitas* vulg., *hic civis* (*cuius*) codd., recc. edd., *haec urbs* Madv. Adv. II 230. — P. 199. 28 *est* om. codd., Klotz. fort. recte, *est absol.* Lamb.; ad p. 6. 20. — P. 199. 31 *iudicarant* Madv. Adv. II 230, *iudicarint* rell. codd., edd., *iudicarunt* M; ad p. 29. 4, 46. 8. — P. 199. 37 *putat* cod. Cus., Pluyg. Mn. 1861 p. 110 sq., Saupp. Ind. Gotting. hib. 1867 p. 5, *putet* vulg. — P. 200. 2 *fuerunt* Halm. auct. Klotz., *fuerint* M, *fuere* vulg. — Ib. sq. *militares* Or., Halm., Klotz., *mil.* codd., *militum* vulg., Kays.; p. 213. 22 *miles* TE. — P. 200. 8 *Bulidenses* Halm. auct. scr., *Bullidenses* F. Ursin. ex 'antiquis libris', *Bulienses* G, Halm., Kays., *Bullienses* EFMS, Klotz.; cf. ad Flacc. p. 416. 4. — P. 200. 9 *Boeoti* commendat Madv. Adv. II 229 ad § 86. Singul. est *Boeotius*. — P. 200. 13 *his* (*hiis*) EGMS, Cus. corr. ex *nis*, Klotz. — Ib. *suum sociorumq.* Cus., Halm. Fleckeis. ann. 1866 p. 625, Saupp. Ind. Gott. hib. 1867 p. 5, Schenkl. 'Zeitschr. f. d. Oe. G.' 1867 p. 453, *solum suum* vulg. — P. 200. 16 sq. *[sent. damn. tuae]* Bak. p. 313, Halm., *[sent. et damn. tuae]* Kays., sic enim codd. EGP (ad p. 4. 18), sine uncis Klotz. — P. 200. 23 *laurea* E et Pith., Klotz. — P. 200. 24 idem *tum* hic et p. 421. 17, 423. 12 (, 469. 31, 470. 4), 537. 18 non offendit edd., quod Tusc. I 6. 12 (p. 283. 7 huius ed.) vulgo delere solent, Brut. 75. 261 secl. Kays. — P. 200. 25 *pronuntiasti* S et Turn. e suis fort. vere; ad p. 27. 32. — P. 200. 28 *visus eras* scr., *volueras* vulg. (ad p. 5. 36), *potueras* Madv. Adv. II 230; v. Seyff. Lael.[2] p. 87, infr. p. 206. 1, Fam. XIII 68. 2, Ov. a. a. III 521. — Ib. *si* om. codd., Klotz. fort. recte; habent iam vett. edd. — P. 200 37 *te* codd., Klotz.; ad p. 66. 11. — P. 201. 5 *putant* codd., Klotz. intolerabili inconstantia modorum (ad Font. p. 35. 16, infr. 455. 37; multo tolerabilius 464. 18 *qui gessi* — 20 *qui geram*, ad 552. 27); ad p. 128. 19. — P. 201. 6 sq. *non* — *Rom.* et v. 8 *ad ignosc.* tuetur Klotz. — P. 201. 12 *posset* codd., Klotz., *potest* Bak. p. 314, Halm., Kays. non necess., ut mihi videtur; ad p. 46. 8. — P. 201. 13 *atque*

ind. Halm. ut p. 176. 16. — P. 201. 21 sq. *et ind. et timid. nec te* cod. Cus. (*fruar vero tua*), Halm., Saupp., Schenkl. ll. ad p. 200. 13 ll., *ind. nec* vulg.; ad p. 4. 18 et 66. 11. — P. 201. 24 *viderim* Cus., Klotz. invitus.

In Planciana oratione Baiterus suo more paucis codicibus contentus fuit, Tegerns. T et Erfurt. E, quos constat maxime excellere inter omnes, non ita tamen, ut ceteros neglegi liceat, velut p. 233. 36 soli TE illud *libenter* post *minus* insertum habent, ib. 27 *praeferam*; permultum vero, ubi ipsi inter se discrepant, interest, quid ceteri habeant. Multa omisit T, non pauca vel neglegentia vel temeritate pervertit, ut plerumque fide dignior sit E, sed tamen in hac quoque oratione ut multo saepius in Caeciniana non desunt loci, ubi T ceteris omnibus fidelius archetypum referat, velut p. 205. 15 solus verba *tu magistratuum* non magis corrupit quam sic: *tu magni*, E: *tum? An*, rell.: *tu inanem*, *ne manem* et sim., 208. 5 T in locum verbi *ludi* substituit *iudi*, ceteri *iudices*.

Infra cum nomino Cobetum, dico comment. eius Mnem. 1862 p. 313—333, Keil. Observ. crit. Erlang. 1864, Camp. Fleckeis. ann. 1867 p. 265—273, Karsten. Spicil. crit. 1881 p. 16—25, Weidner. progr. Dortmund. 1885.

P. 203. 12 *benevol., praes.* vett. edd., etiam Wund. et Kays. — P. 203. 30 *probitatem* pro *pietatem* Camp. p. 265, Koepk. [ed. II Teubn. a. 1873]; v. p. 214. 1. — P. 205. 9 *deser. est* codd. praeter TE, Wund., Klotz. fort. recte; ad p. 6. 20, 77. 30. — P. 205. 12—206. 5 *[Itaq. — attingere]* Camp. p. 265 sq., p. 205. 16—206. 5 *[Fortasse — atting.]* Koepk., nam 'Cicero', inquit, 'wird sich nicht in Tautologieen bewegt haben'; v. ad p. 136. 34. — P. 205. 15 *tu magistratuum* Lehmann. Herm. 1879 p. 217, *tu magni* T, cum cruce Bait., *tum? An* E, *tu inanem*, *tu inane*, *tu ne manem* rell., *tune † magni* Kays., *tune acrem* Klotz., *tu* Ern., Keil. p. 9, Koepk., *tu candidati* Ieep. Fleckeis. ann. 1857 p. 301 sq., *tu aequum* Cobet. p. 313, *tu in magistratibus* Madv. Adv. II 230. P. 208. 4 E *macc.*, T *·cc·* pro *magistratum*, 226. 37 TE *magg.*, rell. *magis*, 430. 35 V *mags*, 454. 7 *mac*, 456. 9 *magna*; ad p. 35. 6. — P. 205. 32 *vel* fere omn. codd. (om. W, duo Wunderi *id vel quod*), Bait., Klotz. recte, nam sequitur, quod etiam minus ferendum sit, *exitio ut reprehendatur iudicium populi*, quam id, quod antecedit, ut reprehendatur, *[vel]* Kays., del. Cobet. p. 199 et 314, Koepk., *id* coni. Halm. p. 1454, *atque id multo* Hirschf. — P. 205. 35 *exitio* Cobet. p. 199 et 314 et 1880 p. 189, Koepk., *exilio* vulg.; ad p. 21. 5. — P. 205. 37 *iam, quoniam* Klotz. Keilio auct. p. 7, T *iam qm̃*, E *iam quõ* pro *quamquam*. — P. 206. 4 *ego eam* codd. praeter TE, Klotz. — P. 206. 17 *dilectu* TE et 5 all. codd., Bait., Kays., Klotz., *del.*

Koepk.; ad p. 15. 27. — P. 206. 33 *maris illud esse* E solus, Klotz., Kays. — P. 207. 3 alter. *nostrum* om. codd. praeter TE, Cobet. p. 314 et 332, Koepk. — P. 207. 27 *Mallium* unus cod. (unus *Malium*), Man., Koepk., *Manl.* TE et pleriq., Bait., Kays., Klotz.; ad Mur. p. 315. 27. — P. 207. 31 *aberat* TE et 12 all., Kays., Klotz., Keil. p. 6 sq., Koepk., Karst. p. 19, *aberas* pleriq. codd. dett., Bait., *desiderabaris* Camp. p. 267. — Ib. *cum te* TE, Klotz., Kays., Keil., Koepk., Karst., *mecum te* Fritschio auct Bait., *certe* rell. codd., *cur te* Madv. Adv. II 230. Mihi *cum te non vid.* non 'inepta temporis notatio' videtur esse, sed aptissima causae ('identitatis') significatio: *eo ipso longe a me aberat tua virtus, quod te non videbam*, interrogatio autem ista sane incommoda. — P. 207. 33 *dereling.* paene omn. codd. praeter TE, Koepk. fort. recte; ad p. 268. 15. — P. 207. 36 *iudicasti* paene omn. codd. fort. vere; ad p. 150. 18. — P. 208. 2 *vero te* pro *quoq.* Weidn. p. 4 del *te*, quod om. T, *item* coni. Or., *autem* T unus. Quid displiceat in v. *quoque*, non intellego. Nam si quis codici T tantum tribuit, ut eius testimonio ceterorum fidem infirmari putet: idem cod. solus in locum vocabulorum *ergo* p. 211. 23, *cum* 239. 33, *aut* 561. 24, *enim* 563. 16 substituit *etenim*, *enim*, *nam*, *ergo* cett. — Ib. *[inq. pop. R.]* Cobeto p. 315 auct. Hirschf., omnino tollit Koepk. fals., praesertim cum, qua de causa repetitum sit *inquit*, manifestum sit. Ad ea, quae collegit Madv. Fin. p. 752, add. Acad. II 29. 94, Tusc. III 6. 12, sen. 22. 81, Quinct. 17. 55, Q. Rosc. 11. 32, Mur. 35. 74, infr. 236. 4, 315. 35 et 316. 8, (484. 13 sqq.,) Gron. Gell. II 13. 5, XII 5. 10. — P. 208. 3 *reservari — reservaras* Camp. p. 266, Koepk. — P. 208. 17 *suffragiorum* post *dirib.* pos. Keil. p. 12, Koepk., v. 18 post *renuntiatio* habent codd., ubi secl. Garat. auct. Bait., Kays., tuetur Klotz. — P. 208. 18 *[suppl. magistr.]* Man. auct. Bait., Kays., del. Koepk., def. Klotz. — P. 208. 23 *nec cont.* codd. praeter TE, Klotz. — P. 208. 25 *erunt?* — P. 208. 33 *tanto nos in* scr., *tanto nos* 11 codd. Wund., quos secutus essem, nisi plures haberent *in* et quodam modo TE, in quibus est *tamen nos*, *tamen nos in* W, Bait., Kays., Koepk., *tamen in tanto nos* Klotz., *in tanto nos* rell. codd.; ad p. 130. 26. — P. 209. 9 *Nam* pleriq. codd. Wund., vulg., Klotz., Kays., Koepk., *Num* W, Bait., *nunc* TE et 10 codd. Wund.; ad p. 31. 8. *Nunc* pro *nam* B p. 325. 10, *num* P[1] 125. 33. — P. 209. 10 *assequerer* codd. (unus *assequitur*), Koepk., *assequerere* Grut., recc. edd. praeter Koepk.; v. Wunder. — P. 209. 12 *quoq.* del. Camp. p. 267 ex., Koepk. — P. 209. 27 *homini, famil.* edd.; ad p. 12. 30. — Ib. *sed ab* Koepk. male, ut Lamb. Caec. 20. 58 ex., Halm. p. 411. 28 et 553. 1; v. Seyff. Lael.[2] p. 192, Off. p. 17. 9 ed. 1882. — P. 209. 29 possis etiam scr. *putas?*; ad p. 55. 25. — P. 209. 31—33 *[Sed — vincebar]* Camp. p. 267, Koepk. — P. 210. 8 *tot, quot* Wund.,

Madv. Adv. II 231, Karst. p. 19, *tot* TE et 18 codd. Wund., edd., *quot* rell. codd., *tot sunt familiae cons. — quot ex rel.* Cobet. p. 317. — P. 210. 11 *utros*, del. *Atin. an Tusc.*, Cobet. p. 203 et 317, Koepk. — P. 210. 20 sq. *municipum* del. Cobet. p. 318, Koepk. — P. 210. 22 *quid de fratre* Cobet. p. 319, Koepk. — P. 210. 23 sq. '*agri ipsi*' — '*montesq. favebant*' O. Mueller. Herm. 1875 p. 118. — P. 210. 24 *favebant* schol. solus, Bait., Kays., quod necessarium videretur, nisi *favere* non modo animi voluntatem, sed etiam declarationem favoris significaret, quod fit in multis verbis sentiendi, ut *laetari*, *gaudere*, *dolere*, *lugere*, *indignari*, *stomachari*, *irasci*, *despicere*, *contemnere*, *spernere*, *mirari*, *optare*, *existimare*, *desperare*, cett.; ad p. 506. 24. — P. 210. 26 *munic. suo* del. Cobet. p. 318, Koepk. — P. 210. 35 *fort. est, sic* Momms., Kays. et del. *sic* Hirschf.; ad p. 6. 20. — P. 211. 10 *imitanda* Karst. p. 19 sq. — P. 211. 11 *illam off. rationem* potius quam *illum — morem* Wund. in T *illam* esse ratus, Kays., Koepk., quod in uno T est *ĩntẽ* aut *m̃tẽ*. — P. 211. 17 *nostra illa* codd. praeter TE (unus *uestra illa*, duo *illa nostra*), Klotz., Kays., *nostra* Keil. p. 9, Koepk., *anostra ita* TE, *ea nostra ita* Bait; ad Cluent. p. 141. 2; infr. 225. 22 sex codd. Wund. *illa*, 5 *ista* pro *ita*, 399. 33 *ita tab.* V; cf. ad p. 350. 1. — P. 211. 20 sq. *[legat.]* Weidner. p. 5, *legat. et testim.* edd., cod. nullus (ad p. 4. 18). — P. 211. 34 *eius ord.* ex uno E Klotz., Koepk. — P. 211. 37 *is* om. schol. solus, Bait., Koepk. — P. 212. 6 *dicam* schol., Wund., *dico* vulg.; ad p. 67. 30. — P. 212. 17 *rogatio haec semper* schol., *rog. [haec] ipsa semp.* Klotz. — P. 212. 27 *hic* del. Cobet. p. 319, Koepk. — P. 212. 28 *[meum]* Wund., Boot. Att. XI 15. 2, hic del. etiam *meas*. — P. 212. 34 *ominibus* Halm. p. 1454, Klotz., *omnibus* TE, Bait., Kays., Koepk., *lacrimis votisq. omnibus* aut *ominibus* 13 codd. Wund., *votis ominibusq.* Wund., *votis ominibusq. et lacrimis* Madv. — P. 213. 13 *vinclis* TE, Bait., *vinculis* rell.; ad Rab. perd. p. 237. 10. — P. 213. 21 *qui* add. Keil. p. 8, Koepk., C. A. Lehmann. Herm. 1879 p. 218, om. rell. — P. 214. 10 *Atqui* Wund. codd. praeter duo, Klotz., Koepk.; ad p. 13. 30. — P. 214. 11 *[indicia]* et *[haec]* Wund., Kays., del. Koepk. — P. 214. 13 *Futilis* O. Mueller. Herm. 1877 301 (ad Acad. p. 47. 23), *Facilis* vulg., *Fragilis* all., *Fallax* Camp. p. 268, Koepk. — P. 214. 15 *[non in m. sum.]* Wund., Kays., Keil. p. 12, Weidner. p. 12, del. Koepk. fort. rect., nequaq. cert., *non excutitur* del. Karsten. p. 20. — P. 214. 17 sq. *genere — nomine* coni. Garat., scr. Bait., Kays., Hirschf. admodum veri sim., certe de genet. explicativo apposito ad v. *rebus* nugae sunt. Si Cic. scripsit genet., concedere noluisse videtur toto genere totoque nomine inferiorem esse Plancium, sed quasi quibusdam partibus. — P. 214. 21 *istis* del. Cobet. p. 319, Koepk. — P. 214. 22 *crimine* pro *nomine* coni. Lamb., *crimina — suspiciones* Kraffert.

progr. Aurich. 1883 p. 119 prob. Luterbach. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1884 p. 171, quod miror. — P. 214. 25 *dicas* TE, an *dictitas*? (Verr. p. 325. 8). — P. 214. 26 sq. *in maledicto* del. Cobet. p. 319 sq., *maledici hominis* Cobeto auct. Hirschf. — P. 214. 32 *est e* de Bait. coni. Kays., Hirschf.; ad p. 6. 20. — P. 215. 26 *[lib. eq. R.]* Wund., del. Koepk. — P. 215. 31 *maledicta*, v. 33 *et libere* del. Weidner. p. 5, hoc prob., praesertim cum om. schol. — P. 215. 34 *in medio* schol., Klotz. — P. 216. 1 *pl., pot.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 216. 2 *et* add. W, Bait., Kays., Koepk., *dixissetque* Wund. codd., Klotz. male; ad p. 4. 18, 107. 3. — P. 216. 6—9 melius erat sic interpung. orat.: *inpune; nunc — libertas?*; ad p. 55. 25. — P. 216. 9 *fuit Planci* (sic E, pleriq. *plancio*) *vox* omn. codd. praeter T, Koepk. (*Plancii*), *Plancii* (*plancio* T) *vox fuit* ex uno T Bait., Kays., Klotz. — P. 216. 21—29 *[Ego — conferuntur]* Koenighoff. progr. Trevir. 1861 p. 14, Koepk. — P. 216. 28 *stomachor vero* codd. praeter TE, Klotz. haud scio an recte, *sed stom.* Cobet. p. 320, Koepk. — P. 216. 36 *tunc* pro *hunc* idem et Hirschf. (ad p. 31. 8). — P. 217. 2 *[quae est de sod.]* Bak., Kays. — P. 217. 3 *Nec* Klotz. falso de schol. testimonio credens, quem habere *NEQ.* testatur Ziegler. progr. Monac. 1873 p. 12; ad p. 62. 8. — P. 217. 4 *assec.* Cobet. Mn. 1854 p. 231: cf. p. 227. 18, ad Off. p. 78. 12 ed. 1882. — P. 217. 5 *iudicum* Cobet. p. 320, Koepk. male (cf. v. 23) nec melius v. 9 sq. Madv. Adv. III 148 sq. *iudiciorum* cf. p. 75. 26 sq., ad quem locum schol. Bob. p. 321. 2 Vatinium legem perrogasse dicit, *ut alternorum iudicum reiectio fieret.* — P. 217. 15 *[tum]* Keil. p. 8 sq. — P. 217. 16 *cuius quisque* Cobet. p. 320, Koepk., Hirschf. — Ib. *et* omn. codd. praeter unum Wunderi, del. ut 'prava geminatione' ortum Baitero auct. recc. edd. praeter Klotz. (ad p. 4. 18), del. etiam v. 18 *quam — corrumperet* Cobet. p. 321 (hic etiam *iis* v. 19), Koepk., Hirschf. Est haec sollemnis illa legum ac sen. consultorum ubertas orationis. — P. 217. 23 *si cui* Cobet. p. 321, Koepk. mirabil. — P. 217. 29 *tribum* del. Cobet. l. l., Koepk.; ad Cluent. p. 160. 31, hic p. 81. 25, 110. 13—19, 398. 6, 420. 34 (,440. 36 sqq.); ad 108. 37. — P. 217. 31 *lubet* T solus, Bait., Klotz., *libet* rell. — P. 217. 34 *Oufent.* Bait., Kays., Hirschf. sine dubio propter Fest. p. 194. 2. — P. 218. 10—13 *[tu — iniquos?]* Wund., Cobet. p. 322 sq., Camp. p. 268, Koepk., Hirschf. — P. 218. 11 *inimicos* Cobet.; ad p. 225. 6. — P. 218. 27 *ferret* J. Fr. Gronov., Lehmann. Herm. 1879 p. 217 sq., *referret* vulg., *retineret* Cobet. p. 323; ad p. 87. 4. — P. 219. 3 *iudic.* TE et 6 all.; ad p. 150. 18. — P. 219. 12 *Vel si* Keil. p. 9 sq., Koepk., *ut si* TE soli frequenti errore, *aut si* W, Halm. p. 1454, Hirschf.; ad p. 23. 23. — P. 219. 14 *quem habet* del. Cobet. p. 323, Koepk. — P. 219. 20—23 *[Neque — senatus]* Camp. p. 269, Koepk. neglecta particula *nunc* putantes laudari consilium Laterensis. — P. 219. 26 *[repudiarent]* Wund., Keil.

p. 12, del. Koepk. fort. vere. — P. 219. 37 *exspect.* Cobet. p. 323, Klotz., Koepk., *resp.* codd., vulg. P. 183. 9 omnes praeter S *referri*, 176. 17 T *recepta*, Cluent. 65. 184 S *referuntur* pro *prof.*, 503. 29 ag *reposita*, Mur. 26. 54 T *repugnatus* pro *perpurg.*, 432. 29 et 489. 7 V *respic.*, 568. 9 omnes praeter b *resolut.*, 425. 17 V *residio.* — P. 220. 1 *humanitatis* Camp. p. 269, Hirschf.; impr. Karst. p. 20 sq. — P. 220. 4 *videmus* pro *volumus* nonnulli codd. Wund., Cobet. p. 324, Koepk. — Ib. *[gratiosos]* Wund., Keil. p. 13; defend. Koenighoff. progr. Trevir. 1861 p. 15. — P. 220. 5 *discr.* Buechel., Kays., Koepk., Hirschf., *descr.* vulg.; ad p. 60. 11. — P. 220. 7 *odium* scr., *vim* vulg., *iram* Cobet. Mn. 1854 p. 231, all., Koepk., Hirschf. — Ib. *excitarent* T solus, Kays. — P. 220. 14 *que* om. Kays., Hirschf., quod unus cod. T habet 'tu vel *cu*' pro *cumque*; ad p. 107. 3; p. 400. 27 V *cumque* pro *tu.* — P. 221. 18 *[adversario]* Kays. — P. 221. 27 *tabellae* add. Wunder., Bait., Kays., Klotz., *[renuntiatae]* Wunder. — P. 221. 31 *prior* pon. v. 32 ante *consul* Paulo auct. Hirschf. — P. 222. 5 *se* add. (post *omnis*) Cobet. p. 324, Koepk., Hirschf., om. codd., Arus. Mess. p. 462. 21 (*quin omnes conũ. ũ. f. m̃.*). — P. 222. 9 *[sicuti esse debuit]* Koenighoff. progr. Trevir. 1861 p. 15, Koepk., ne Ciceronis sententia discrepet ab iis, quae p. 207 dixit. — P. 222. 13 *loco* add. Hirschf.; cf. Mur. p. 307. 2. — P. 222. 23 *fratre* Borghes., Or. Onom. 149 in., Momms. Pr. Lat. mon. ep. p. 75, Henzen. C. I. I p. 448 ad ann. 675, Nipperd. 'Die leges annal.' p. 41 sq. n., *patre* vulg. — P. 222. 31 sq. *aedilitatibus repulsus* ex uno E Wund., Koepk. — P. 223. 5 *scimus factos* E solus, recc. praeter Bait. — P. 223. 6 alter. *tui* del. Cobet. p. 324, Koepk. prob.; cf. ad 86. 9. — P. 223. 7 *quae tu* suspicor Ciceronem scripsisse; cf. ad har. resp. 530. 11. — P. 223. 11 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 223. 16 *rei p.* Wund. e multis codd., Kays.; paenitet me sic scripsisse e Lag. 42 Verr. II 61. 149 ex. — P. 223. 23 *demov.* Ern., Kays.; ad p. 268. 15. — P. 223. 24 *Dubitabitis* schol. et aliquot codd. Wund., Wund. in comm. fort. recte; ad p. 67. 30. — Ib. *inquit* del. Cobet. p. 324, Koepk., habet etiam schol. (*inquit quin*, non *inquin*; v. Ziegler. progr. Monac. 1873 p. 12 sq.); cf. p. 260. 35 *dicunt.* Kays., Klotz., Hirschf. haec sic interpungunt, quasi v. *Dubitatis* — *totidem* omnia sint adversarii. — P. 223. 32 *vidissent* 'scribendum propter grammaticam' Koepk. et scr. oblitus, credo, cum innumerabilia similia, tum p. 237. 26 corrigere *vidissem*, 33 *Fuisset*; *nisi accidere posset* Cobet. p. 325. — P. 224. 6 omnes codd. praeter unum, v. 9 TE et 9 Wunderi *iudic.*; ad p. 150. 18. — P. 224. 7 *rogatus?* recc. praeter Bait.; ad p. 55. 25; *provocatus* Karst. p. 21. — P. 224. 15 *Atqui* Hirschf.; ad p. 13. 30. — P. 224. 21 *magni habes* Karst. p. 21 sq. *Habere* neque 'credere' est neque 'scire', sed 'in causa

habere' ut S. Rosc. 32. 91 p. m., Q. Rosc. 12 ex. 37 al. — P. 224. 29 *[suis testim.]* Wund., del. Koepk. — P. 225. 6 *inimici* potius quam *iniqui* Cobet. p. 322 ut 218. 11, Camp. p. 269, Koepk., Hirschf. fort. recte; ad Cluent. p. 124. 28. — P. 225. 9 alter. *[nihil]* Wund., del. Koepk. fals., ut opinor; est enim *nihil neque fac. emittitur neque citius exc. et lat. dissem.*; cf. etiam dom. 46. 121, de or. I 28. 130, infr. 283. 15 sq. — P. 225. 12 *atque* scr., *aut quid* (*quod* TE et unus) pleriq. codd., Klotz., Bait., Kays.; deberet esse aut *aut si quid* (sic aliquot codd. dett.) aut *aut* (sic Wund. et Koepk.), nisi idem esset *sine capite manare* et *eius modi esse, ut non extet auctor.* — P. 225. 13 *si* add. Koepk., *qui autem* de Bait. coni. Kays., Hirschf.; facilius erat *quique.* — P. 225. 20 *expostulabo* Pantag., Camp. p. 269. — P. 225. 28 *sudore* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 285 non bene; *pudor* est fere i. q. v. 30 *humanitas, verecundia.* — P. 225. 36 *e famil.* ex uno cod. E Kays.; ad p. 179. 30. — P. 226. 5 *grandis* Klotz. (Fleckeis. ann. 1865 p. 803 sq.), Hirschf., *gravis* T, ut videtur, Bait., Kays., *gnarus, gnatus, generatus* cett. codd., del. all., Cobet. p. 325, Koepk. — Ib. *quae rex* Klotz., Hirschf., *quare* TE et all. codd., *quae* vulg. — P. 226. 6 *praecipit* T et duo, Bait., Kays. — P. 226. 9 sq. *nonne — invideant* del. Madv. Adv. II 231, *bonis. Sed quod multi invideant, cetera. Quae* Koepk. — P. 226. 11 *[scripsit]* Wund., Madv. l. l., del. Koepk. Cobeto auct., qui p. 326 expunxit *scripsit — sed* v. 12. — P. 226. 20 *Duellio* fere omn. codd., Bait., Klotz., *Duilio* nullus cod., vulg. — P. 226. 21 *A. Atilio* Kays., Hirschf. — P. 226. 36 *sit simile* coni. Bait., scr. Kays. — P. 227. 1 *triumpharint* Lamb., unus cod. *triumpharent*, pleriq. *triumpharunt*, TE et 7 Wunderi et edd. *triumpharant*, quasi vero verum sit eos triumphasse ante initos magistratus. — P. 227. 2 sq. *in quibus — triumpharint* scr., *in quibus* del. Garat. auct. Bait., Keil. p. 12, Koepk., secl. Kays., *in quibus triumpharent, re h. q. triumpharint* Wex. Fleckeis. ann. 1865 p. 268, Hirschf., *et non triumpharint —, in quibus — triumpharent* Klotz. — P. 227. 4 *hoc Q. Metello* Camp. p. 270 in., quod si scriptum legerent, alii profecto exploderent. — P. 227. 5 *[militum]* Cobet. p. 326 sq., Hirschf., del. Koepk. — P. 227. 11 *requiruntur* Cobet. p. 327, Hirschf., Madv. Adv. III 149 non recte, ut opinor. *Ars in aliquo reprehenditur* etiam, si is parum habet artis, ut *officium accusatur* (Fam. II 1. 1) eius, qui non satis officiosus videtur, aut *obicitur alqd. de pudicitia* (hic p. 84. 31) ei, cuius impudicitia accusatur. Nam quod negat Madv. artem reprehendi posse in eo, qui eam nec habeat nec habere studuerit, fugisse eum videtur Ciceronem loqui de iis, *qui cum professi sint, satisfacere non possint*, per negationem tantum adiungi eos, *qui se afuisse ab istis studiis confiteantur*, in quibus id ipsum conceditur, quod vult Madv., artes reprehendi non posse. Cf. Flacc. 401. 13. —

P. 227. 18 *nesciverit* pleriq. codd. Wund. (singuli *nescierit*, *nescivit*, *nescierint*, *nesciverunt*), Wund., Kays., Hirschf. prob. — P. 227. 30 *putabis* (*in se*) tuetur solus Klotz., toll. Bait., Koepk. — P. 227. 31 *ecfers* Wund., *effers* vulg., *ut fers* T; ad p. 36. 18. — P. 227. 33 *defensurus* Klotz., *defensori* E, in T 'ultima littera v. *defensor* puncto notata'. — P. 227. 36 *enumeras* — *conquiris* Halm. p. 1454; ad p. 46. 8. — P. 228. 1 *non* pro *nonne* unus cod. Wund., Ern., Gar., Wund., Koepk.; ad p. 59. 13. — P. 228. 21 *decedens e prov.* del. Camp. p. 270, Koepk. — P. 229. 8 *suarum* del. Cobet. p. 327. — P. 229. 17 *virtutis* codd. praeter TE, Wund., Klotz. — P. 229. 35 *huic* potius quam *hoc* Wund., Bait., Kays., Hirschf.; v. Keil. p. 7. — P. 230. 2 *aes retin.* 9 Wund. codd., Wund., Klotz., Madv. Adv. II 587 n. (v. Hertz. Vind. Gell. alter. p. 18). Neque *retinere aes alienum* commode dici puto potuisse (multo minus *aes retin. alien.*), et per se *alienum* (i. e. non suum) aptius videtur quam aes alienum. — P. 230. 9 *quod* om. codd. praeter TE et unum, Kays., Hirschf. sine dubio e Klotzi ed. priore. — P. 230. 24 *esse* post *illum* codd. praeter TE, del. Ern., Wund., hic substit. *illum et*, Koepk. tac. *illum et suum et fam. esse nob.*; ad har. resp. p. 530. 4, supr. 44. 1, infr. 477. 5. — P. 230. 25 *fam. suae* codd. praeter TE, *[suae]* Klotz. — P. 230. 37 *At enim nimis ego* codd. praeter T, Klotz. Koepk., *At ego nimis* T, Bait., Kays. — P. 231. 20 *est* Madv Adv. II 231, 'nam hoc Cic. interponit contrarium falsae illi praedicationi', fort. recte, non necess., credo; nam recte dicitur *vita mea, quae conservata sit, adpetitur*; ad p. (120. 28,) 128. 19. — Ib. *molestia* TE et pauci, Klotz., Kays., Hirschf. — P. 231. 24 *ementiri* Bakio auct. Kays.; ad p. 179. 30. — P. 231. 27 *vinclis* E solus, Wund., Kays.; ad Rab. perd. 237. 10. — P. 232. 2 *onus officii* Cobet. Mn. 1854 p. 231 cf. v. 26; cf. potius p. 234. 13 sq. — P. 232. 8 *[tuae]* Hirschf., *tum* Wex. Fleckeis. ann. 1865 p. 268. — P. 232. 26 *servitute me* Camp. p. 270, Hirschf.; v. ad Off. p. 195. 6 ed. 1882. — P. 232. 37 *contenderit* pauci codd. Wund., Keil. p. 10, Koepk. scilicet pronomina *is* et *qui* ut apud nos 'derjenige, welcher' tertiae personae esse rati. Immo si Cic. de se dicit *debebat is, qui peperisset otium* (Off. III 1. 3 ex.) aut hic 171. 28 *civis is pelleretur* aut 173. 31 *qui rem p. servarat*, eadem figura dicit qua *M. Cicero defendit* p. 333. 30; cf. ad p. 342. 4. — P. 233. 3 *?* pos., punctum edd.; ad p. 55. 25. — P. 233. 4 *quod* add., *et id ipsum* Cobet. p. 328 et sic, si statuas Wunderum recte omnia et plene referre, unus cod. D, *et ipsum id* 12 codd. Wund., *et ipsum* 2, *ipsum id* 5, *ipsum* 2, *id ipsum* TE et 4 Wund., recc. edd.; ad p. 4. 18. — P. 233. 5 *dicere* Cobet. p. 328, Hirschf. — P. 233. 7 *is in* (aut *his in*) codd. praeter TE, Wund., Klotz., *in his* TE, *in iis* (*eis*) Bait., Kays., Hirschf., Koepk., *in iis caus. patr.* del. Karst. p. 22. — P. 233. 12 *tui verbi* solus T,

recc. edd. omnes. — P. 233. 21 *videri.* edd.; ad p. 55. 25. - P. 233. 26 *sicut Cn.* Or., Wund., Klotz., *sicut in* codd., *sicuti* Lamb., Bait., Kays., *sicuti Cn.* Koepk. — P. 233. 27 *prae me feram* rell. codd., Klotz., Koepk., *praeferam* TE (sed v. 25 uterq. *me quidem*), Bait., Kays. Nusquam prolatum invenio, ne a Landgrafio quidem ad S. Rosc. 31. 87, locum de rep. I 34. 52. Ad p. 66. 11. — P. 233. 36 *esse* om. Wunderi codd., Klotz., Kays., Hirschf.; ad p. 11. 4. — P. 234. 1 sq. *monim.* T, Kays., Hirschf., *monum.* rell.: ad p. 198. 13. — P. 234. 4 post *mag.* add. *[aut pro magistratibus]* Klotz., habent hoc additament. E et plures Wund. — P. 234. 6 *Atqui* pauci Wund. codd., unus in marg., Or., Wund., Koepk.; ad p. 13. 30. — P. 234. 14 *gratia* malim abesse, item Karsten. p. 22 sq. — Ib. *[propter]* Wund., Kays., Hirschf., del. Bait., sed idem mirum in modum defend. p. 1454 (om. unus W), *propriae* Keil. p. 10 sq., Koepk., *conturbor propter* Koch. progr. Port. 1868 p. 16 (*concurrit* codd. praeter TE); an *contingit* aut *evenit* aut *fit*? — P. 234. 21 sq. *laus aedilitatis* delend. videtur. — P. 234. 30 *Haec est enim* pleriq. codd. praeter TE (unus om. *est*, tres *enim*), Bait., Koepk., *Haec enim est* T, Kays., Klotz., Hirschf., *Est enim haec* E. — P. 235. 11 *tam imm.* del. Karst. p. 23. — P. 235. 16 *gratum* codd., vulg., del. Keil. p. 12 sq., Koepk. *Id ipsum, in quo nihil potest esse nimium*, est *gratum esse*, in quo nemo potest *nimium gratus esse.* — P. 235. 29 *frequenter* del. Camp. p. 270 sq., Koepk. prob. — P. 236. 2 *Nonne* Hirschf., *Non* vulg.; cf. ad p. 59. 13. — P. 236. 28 *[me]* Klotz., del. Keil. p. 9, *fateor hercule* v. 27 Wund., *fateor mehercule* multi codd. dett. Cur iteratum sit pronomen, apparet. — P. 236. 30—33 *[Tribun. — viceram?]* Camp. p. 272, Koepk. — P. 236. 35 sq. *quorum — provinciis* del. Camp. p. 273, Koepk. — P. 237. 3 † add., *inlatis* post *altaribus* inser. Halm. p. 1454. — P. 237. 6—18 *[At — sed]* et v. 23 sq. *[quibus — fuisset]* Koepk. — P. 237. 26 sq. *quem — videbam* om. TE et 4 codd. Wund., Koepk., serv. Kays., Hirschf. — P. 237. 30 *armis* Weidn. p. 6, *armata* Karst. p. 23 prob. — P. 237. 33 sq. *[Esset — consulibus]* Camp. p. 272, Koepk. prob. — P. 237. 37 *fateor* Weidn. p. 5 cf. p. 243. 10; ad p. 67. 30. — P. 238. 9 alt. *cum* del. Karst. p. 23. — P. 238. 11 *ob id ipsum* Hirschf. — P. 238. 31 sq. *[retinendo]* Garat. auct. Wunder., Bait., Kays., del. Koepk., *restituendo* coni. Garat. — P. 238. 36 *consulum* del. Cobet. p. 327, Koepk. — Ib. *reccid.* Wund. recte, ut videtur, quamquam neque hic neque alibi sic scrib. codd., nisi quod Verr. V 63. 163 cod. Paris. 7776 *reccid.* habere testatur Thomas ed. Par. 1885; cf. ad p. 248. 11. — P. 239. 9 *recuso* scr., *desino* codd., Klotz., Bait., Kays., *debeo* Lamb., Camp. p. 273, Koepk., Hirschf. Postquam pro *re* script. est *de* (ad p. 64. 8), ex *decuso* factum verb. Latin. — P. 240. 3 *navis rectorem* Cobet. p. 328, Hirschf. — P. 240. 4 sq. *probarim*

(*pbari* E, non *probari*, ut ait Wund.) ex uno E Klotz, vide ne recte. Etiam p. 239. 24 *contenderimus* scripsisse Ciceronem suspicor; ad p. 68. 1, 323. 26; 46. 8. — P. 240. 10 *monim.* TE, Bait., *monum.* rell.; ad p. 198. 13. — Ib. *et* add. Madv. Adv. II 231 sq., Hirschf. tac., om. vulg. (ad p. 4. 18), *monum. ac litterae nobis* Koepk. (ad p. 120. 21), *[litterae]* Wund., *litterarum* all. — P. 240. 18 *cum* ed. Iunt., Bak. — P. 240. 19 *arcum* Cobet. p. 330, Koch. progr. Port. 1868 p. 16, Hirschf. — P. 240. 31 *domus mea* Karst. p. 23 sq. — P. 241. 14 *vellet* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 285, Koepk., Hirschf., *vel* codd., Klotz., Bait., Kays., del. Halm. p. 1454. — P. 241. 16 *omnes* 2 codd. Wund., Wund., Koepk.; ad Off. p. 20. 16 ed. 1882. — P. 241. 29 *tamen* TE, Klotz., Kays. (ad p. 13. 30), *tantum* 2 codd. Wund., Wund., Bait., Koepk., *tum* cett. codd., *etiam tum* Madv. Adv. III 149 non ita prob., quamquam *etiam* om. p. 32. 32, 131. 25, 149. 5 W, 101. 12, 191. 15 G, 206. 17 omnes praeter TE, 206. 19 T et 2 Wund., 262. 36 A, 263. 19 N[1], 303. 24 E, 305. 25 T, 323. 19 B, 327. 37, 329. 27 F, 329. 18 AF, 329. 31 FM, 335. 18 AG, 336. 12 AC, 352. 9 R, 353. 19 AF, 354. 23 D, 364. 1, 379. 32, 398. 1 D, 355. 7 'aliquot Lamb.', 380. 31, 395. 18, 413. 24, 428. 30 a, 441. 28, 527. 9 t, 516. 17 g, 527. 24 agt, 534. 4 ag, 566. 7 i, add. 285. 10 TS, 313. 12 T, 313. 37 dett., 321. 25 TFM, 323. 8 F, 327. 21 M, 352. 7 AR, 355. 10, 356. 35 F, 364. 5 V, 366. 20 omnes praeter V, 565. 11 i; ad p. 329. 34, 351. 10, 352. 26, 355. 35, 519. 15, Cluent. p. 142. 13. — P. 241. 30 *ad Pl. Quaestorem* Man., Wund., Koepk. (ad p. 35. 6); cf. 242. 6 sq. — P. 241. 34 *huic autem* cod. E solus, Wund., *[autem]* Klotz. *Autem* temere adiect. p. 329. 11 T, 348. 15 S, 354. 4 post *Pharsalicum* AR, 392. 20 ag. — P. 242. 11 *sed qui, si* coni. F. Ursin. fort. recte ut Tusc. V 14. 41 bis, Off. I 19. 65, III 32. 114, Q. fr. I 1. 27 ex., Or. 58. 198 m., Verr. IV 31. 69 ex., Caec. 18. 53 ex., Mur. 27. 56, hic p. 92. 34 sqq., 249. 37, 270. 11, nec prorsus eiusdem generis sunt, quae afferri possunt, Verr. V 64. 165 p. m. *non qui novisse, sed se vidisse dicerent*, Caec. 17. 50 *non modo qui, sed* —, N. D. II 15. 40, Fat. 8. 15, Fam. XV 6. 2, S. Rosc. 7. 19 m. *non* (*modo*) *ut, sed*, ad Off. III 10. 40 p. 157. 15 ed. 1882 *non cum, sed*, Att. IX 15. 2 *vel ut, vel [ut]* Wesenb. — P. 242. 19 *vi,* iter. ante *inquam* coni. Or., scr. Kays., Klotz., *vi me, vi me, inq.* e tribus suis codd. Wund., Koepk. male; v. Madv. Op. I 453 sq. — P. 242. 20 *quaestoris* unus cod. Wund., Cobet. p. 331. — P. 242. 29 *gratiam* codd. praeter TE, Hirschf. — P. 242. 30 *autem* potius quam *aut* codd. praeter TE, Wund., Klotz.; ad p. 498. 8. — P. 243. 6 *tuam* pro *te cum*, v. 7 *negare* pro *dare* Karst. p. 24 sq. — P. 243. 10 *profiteor* Weidner. p. 6 cf. p. 237. 37; ad p. 67. 30. — P. 243. 20 *per fortunas vestras* codd. praeter TE, Klotz., *per, vos, fort., per* Garat., Wund.

Scaurianae orationis reliquias servarunt duo codd. palimpsesti, Ambrosianus et Taurinensis, quorum hunc aliquanto meliorem esse recte statuit Francken. Mnem. 1883 p. 385. Bene de ipsa causa et de Ciceronis oratione disputavit H. Gaumitz. in 'Studiis Lips.' II p. 251—289, quem secutus sum in disponendis fragmentis. In Klotzi et in Turic. ed. oratio est inter fragmenta, in hac ab Orellio 'secundis curis recognita' vol. IV p. 953—965.

P. 245. 6 sqq. locum Grilli addidi; p. 246. 4 *causae pr. persona*? — P. 246. 7 *anquir.* coni. Momms.; ad Caec. p. 39. 17. — P. 246. 15 *erat* potius quam *est* Halm.; ad p. 29. 4. — P. 246. 20 sq. *virtute me — contendissem* (sic codd.) Momms., Kiessl. et Schoell., *virtutem* (codd) — *contendisset* Manut. auct. vulg. — P. 246. 26 *dixit* om. edd. add. Beieri supplem.: *Triarius criminatur* e. q. s. — P. 247. 4 *obveniat* Mart. Cap., *eveniat* Cic. edd., partim *saepe eveniat*. — P. 247. 24 *At* Beier.; ad p. 269. 9. — P. 247. 34 sq. *victor ínsolens Ignominiae sé dolore víctum non potuít pati* Ribbeck. Trag. inc. inc. p. 244 v. 67. — P. 248. 11 *retulisset* T, ut videtur, Or., sed p. 252. 31 *rettulit*; cf. ad p. 238. 36. — P. 248. 30 *uxorem, anum* Klotz., Kays.; ad p. 12. 30. — P. 249. 1 *pelicatus* pleriq. codd. Prisc. I p. 219. 12, Klotz., Kays.; ad Cluent. p. 105. 35. — P. 249. 3 *amica* add.; an *cum amica sua*?; cf. ad 398. 25. — P. 249. 23 *Em* cod., *En* edd.; ad p. 27. 6. — Ib. sq. *En quibus testibus commoti* (e v. 24 sq.) *quibus familiis* Franck. p. 375. — P. 249. 25 sqq. *commoti de quo homine — feratis! Obliv. vobis putatis matrum — scelera? Cernitis* edd., interp. emend. Francken. l. l., idem del. v. *de quo homine* scr. *de quo genere, de quo homine.* De verbis *genere et nomine* Heinr. cf. p. 250. 23, Mur. 5. 12, Fam. XV 10. 1. — P. 249. 30 *infamata* coni. Schuetz. (aut *diffam.*), Kays., *famata* A, Or., *formata* Klotz.; ad p. 130. 26. — P. 249. 32 *residet etiam* Heinr., Kays., *resitetiam* A, *residet iam* Mai., Or., Klotz. fort. recte; ad p. 12. 1. — P. 250. 8 *infinita* Franck. p. 376; cf. p. 214. 26, de Or. I 52. 226, Nep. XX 5. 3 ex. — P. 250. 10 sq. *quod rerum — nota, id* Kays.; v. Francken. p. 376 sq. — P. 250. 14 *enim* Madv. Adv. II 232, *omni* vulg. — P. 250. 24 *doces* 'anonymo' auct. Kays. prob.; sed v. ad p. 192. 31. — P. 250. 32 *literar.* Or. tac.; nusquam sic aut codd. nisi p. 71. 14 P[1], 393. 18 t aut recc. edd.; ad Verr. p. 337. 21. — P. 250. 36 sqq. interpunxi, ut potui, edd. *non habuisti, quod dares? Habuisse se dicet. Quis — causam? Finget fuisse. Qui refellemus potuisse —*, Franck. p. 377 sq. '*Quid? non habuisti, quod dares.*' *Habuisse se dicet.* '*Quis id scit? quis indicavit?*' *Non fuisse causam dicam?* (probab.) *Finget fuisse. Qui refellemus? Pot. non dare, si noluisset? Vi erept.* — P. 250. 37 *sciet* T et A, *iudicabit* T, *id iudicavit* A, *sciet — iudicabit* Or., *scit — iudicabit* Kays., Klotz., *scit — indicavit* all., Franck.; ad p. 150. 18. —

P. 251. 2 *si voluisset* (scil. non dare) Wesenb. Obs. in Sest. p. 47 ex. — P. 251. 5 *et* ante *coacto* add. Mai. tac., Klotz., Kays.; ad p. 4. 18. — P. 251. 6 *acuta quaedam et enucl.* Kreyssig. apud Beier. p. 284 cf. de Or. III 9. 32 recte, ut opinor. — P. 251. 7 *istorum* T, Klotz., Kays., Franck. p. 385 ex., *istum illorum* A, Or. (ad p. 306. 18). — P. 251. 14 *[genus]* Gaumitz. p. 285. — P. 251. 17 *fund. iacere* T, Franck. p. 385 ex., *iacere fund.* A, recc edd. — P. 251. 22 *terribile* Mai. — P. 251. 24 sq. *genus? Primum — ieris. Quae* edd., sed Beier.: 'Aptius certe non interrupta ἀναφορᾷ *Quod — Quae* distinguitur sic: *genus: primum — ieris?*'. — P. 251. 29 *T. Quincti Muttonis* coni. Franck. p. 385 sq., quod in T est *Titi Q. Mutt.* — P. 251. 34 *Romam* Franck. p. 378, *Romae* vulg., v. 35 *Romam* T, Or., *Romae* A, Klotz., Kays. P. 249. 3 *Roma* A, ad 251. 37 et 252. 24, 253. 10 *gratia* T, 255. 33 *amica* A. — P. 251. 36 *Atqui homines prud.* edd., corr. Madv. Adv. II p. 232. — P. 251. 37 sq. *in provinciam ipsam* codd. (ad v. 35), Or. — P. 252. 24 *Scaurum* coni. Or., Kays., *Scauro* T, vulg. — P. 252. 26 sq. *vero comp. uno teste* Halm. 'Beiträge zur Berichtig. der Cic. Fragm.' p. 27, *tuocop* rendinastium teste* A, *uno comp. reum teste* Beiero auct. recc. edd. — P. 253. 6 *Fuerint* Franck. p. 378 sqq., *Fuerant* vulg. — P. 253. 17 *successor* Kays. — P. 253. 18 *et* ante *voluit* A, Or., Klotz., om. T, Kays.; ad p. 4. 18. — P. 253. 20 *etiamnum* (*et vulgata*) A, Or.; v. Franck. p. 386. — P. 253. 27 *[hoc]* Franck. p. 381. — P. 253. 30 *iste* scr. (an *ille*?), *ipse* T, Klotz., om. A, Or., Kays.; ad p. 190. 4. — P. 254. 12 *et iniqua multa* Franck. p. 382 (ad p. 329. 33). — P. 254. 14 *toti* scr., *totius* vulg.; ad p. 138. 8. — P. 254. 15 *[nihil modo]* Franck. p. 382, *nihilmodenihilmodo* A. — P. 254. 16 *rabide* Baitero auct. Kays., *cupide* coni. Beier.; v. Franck. p. 382. — P. 254. 27 *Neque ego dico Sard.* Or. — P. 254. 30 *his* edd. — P. 254. 34 *hoc perf. vero* Franck. p. 382 sq. — P. 254. 35 *via* om. Klotz., Beiero auct. add. Or., Kays., *coniurationi* A. — P. 254. 37 sq. *cum Megabocco* Franck. p. 383. — P. 255. 15 *Carthag.* A, *Karth.* Or., Kays., Klotz.; ad p. 55. 21. Delend. videtur. — P. 255. 20 *gente Poena* coni. Franck. p. 384. Oport. saltem *Punica.* — P. 255. 23 *denique omnes* Beier., Or., Klotz. 'En certas litteras *D ONES*, mihi etiam apparebat *C*' Peyron., Mai. scr. *Deletones*; v. Franck. p. 384 sq. — P. 255. 28 *sed tamen est* 'liceret emendare', inquit Mai., quod in cod. A est *sedamen*, sed 'additia littera *N* obelo configitur' Peyr. — P. 256. 4 sqq. add. Halm., 'Beiträge' p. 27. — P. 256. 13 *[suum]* Halmio auct. Kiessl. et Schoell., serv. Cic. edd. — Ib. *subsignaverat* Momms. auct. K. et Sch., *obsignaverat* vulg. — Ib. *[ceteras]* K. et Sch., *ceteras, steteras, stateras* codd., *litteras* Beiero auct. recc. edd. — P. 256. 15 frgm. Eugraphi om. Or., Kayser. habet etiam T. XI p. 4. — P. 256. 18 Testimonium schol. Bob. add. Gaumitz.

p. 286. — Fragm. 45 m Quint. VIII 6. 47 *Hoc miror enim* e. q. s. dempsit Halm. 'Beiträge' p. 7 sq., Gaumitz. p. 287. Habent etiam inter incerta Or. H II 17 p. 1056, Kays. C 17 p. 35. — P. 256. 26 sqq. Halm. l. l. p. 8 Spaldingio assentitur 'nondum comperisse' se dicenti, 'haec quare orationi pro M. Scauro tribuantur'; sed v. Gaumitz. p. 287 sq. — P. 256. 28 *alienos* Cic. codd., Klotz., Kays., *alienis* Rufin., Or. (Quint., Diom., Aq. Rom., Mart. Cap. his verbis carent), *alas*, *antis aëneis* all. — P. 256. 36 *vaniss., leviss.* e mell. codd. Kiessl. et Schoell., *lev.*, *van.* vulg. — P. 257. 3 *inciderunt* Klotz., Kays., Halm. 'Beiträge' p. 27; ad p. 46. 8. — P. 257. 5 *in templo* dett. codd. Asc., Klotz., Kays., praep. om. etiam cod. T; ad p. 130. 26. — P. 257. 36 om. edd.

Orationem pro C. Rabirio Postumo Halmius ex his maxime codicibus diligenter collatis recensuit: Monac. E, Salisb. 15734 S, Vindobb. U et V; nam 6 Oxonn. et codex Mureti G non satis noti sunt. Idem postea nactus collationes sex codicum a Studemundo factas, cum se ipsum iis usurum esse desperaret, qua erat liberalitate singulari, a. 1881 ultro ad me misit. Ii sunt Ambros. C 175 inf., A, Ambros. C 121 inf., B, Ambros. C 96 sup., C, Laurent. XLVIII 24, D, Laurent. XVIII (XLVIII?) 25, N, Ambros. C 236 inf., F, quem Studem. usque ad § 20 excussit. Omnes huius orationis codices satis constat foedissime depravatos esse nec unum alterumve ita inter ceteros eminere, ut ex fonte puriore manasse videatur; plerumque enim vitiis vel isdem vel similibus corrupti sunt omnes. Sed sunt tamen codices, qui quamvis raro paulo minus inquinati esse videantur, ut cod. U p. 260. 2 solus cum S et V corr. habet *homines*, cett. *in eos* (BDNF[1] *in eo*), p. 260. 27 cum G non habet *spem magnam*, 261. 36 cum B *hunc*, non *habent*, 262. 6 sq. cum S *qui in*, rell. *quin*, 262. 24 cum SV *quo teste*, non *quod iste*, 265. 29 et 266. 12 *se*, quod rell. omittunt, 268. 4 *discamus*, non *dicamur* aut *dicamus* (C *ducamus*), V p. 259. 1 sq. solus *fortunas suas*. Sed non tam iis confidimus codicibus, qui pro aperte corruptis emendata habeant, quam iis, qui aut nihil ipsi neque corruperint neque emendaverint, aut qui corruperint potius non nihil inscitia quam quicquam emendaverint sapientia. Utrumque autem codicem, U et V, in hoc genere suspectum faciunt et quaedam perversae emendationes (ille habet p. 267. 17 *qui a rege*, hic 271. 4 *in hunc ordinem*) et natura eorum, quae recte emendarunt. At cod. S non solum 259. 17 cum BC *huius*, rell. *eius*, 261. 3 cum BND[2] et ed. Ven. *hoc*, 262. 10 cum G *in infer.*, 265. 27 cum BN *quare* pro *quarum*, non *quae* aut *que*, 266. 6 cum BCN *isto*, rell. *loco*, 273. 24 cum ed. Ven. *in*, rell. *ut in*, sed etiam

272. 34 ex Halmi et nostris codd. solus cum Oxon. ψ et ed. Ven. *servi vel*, quae verba non possunt ab emendatore aliquo addita esse. Nostrorum codicum longe optimus est B, deterrimus A.

Scripserunt de hac oratione Bakius Schol. hyp. V p. 208—212, Mnem. 1859 p. 195—198, ten Brink. Philol. XI p. 92—100 et Mnem. 1874 p. 80—88, Pluygers. Mnem. 1861 p. 111 sq., Kayser. Fleckeis. ann. 1855 p. 647—654. Quae Klotzius sumpsit ex 'Hotomanni codice', neglexi pleraque.

P. 259. 3 *opes* tuetur Klotz. — P. 259. 6 *neque* ed. Crat., Kays. e Klotzi ed. priore; ad p. 62. 8. — P. 259. 19 sq. *Non satis est humanum homines* Koch. progr. Port. 1868 p. 17; cf. ad 373. 17, p. 559. 33. — P. 259. 23 *ut, si* Bipont. et Weisk., *uti* vulg. Curtium, Gaium aliosque dixisse *qui forte* scio, Cicero ubi posuerit, nescio. — P. 259. 25 sq. *quod* (*quam* Momms., Halm.) *sermo hom. ac memoria p virtutem celebret* Momms., Halm., Madv. p. 1454, *quod sermo hom. ad memoriam p. virtute celebretur* codd., cum cruce et secluso v. *virtute* Kays., *quod sermone h. ac memoria p. virtutes celebrentur* Klotz. 'praeeunte Schuetzio', del. cens. Ern., Bak. p. 208 sq. et 196 sq.: de *ad* pro *ac* ad p. 45. 14, nisi forte scribendum videtur *ad memoriam posteritatis patr.* — P. 259. 28 *Maximum filium* codd., *Maximum filius* edd., *Maximus [filii]* Madv. p. 1454; v. 27 *Scipio* delendum videtur Kaysero p. 651. — P. 260. 1 *fortunatissimus* Halm. Fortitudo eadem est virtus quae *magnitudo animi* (v. 2 et 15), quae in negotiis gerendis est 'Unternehmungs-, Speculationsgeist'. — P. 260. 5 *[ille]* Kays., *Hic ex illo natus* Georges Phil. XXXII p. 540. — P. 260. 6 *quamvis — videret —* v. 9 *deductus esset* Madv. Adv. III 149 sq., *quamv. — viderat — ded. est* codd., cruce not. Halm., Kays., *quamquam — viderat — ded. est* Klotz., *quamquam vix — viderat* ten Brink. p. 81 (*quam vix —* cod. Franc.), *qui oculis — viderat* Klussmann. progr. Ger. 1877 p. 16—18. Cf. p. 339. 20 sq. etc. — P. 260. 8 *curae* Man. auct. Klotz., non *vitae*, *culpae* codd. — P. 260. 12 *ante* Klotz., Kays. nulla auctoritate. — P. 260. 17 *ptolomeus* EVABF, *phtolomeus* SU, *phtolemeus* DN, *Ptolemaeus* C, edd.; ad p. 25. 36. — P. 260. 18 *Sibulla* Halm., *sybulla* ESCDF, *sybilla* ABN. — P. 260. 19 *Cui* scr., *Huic* codd., vulg., secl. Halm., Kays., *Tum* Lehmann. Herm. 1879 p. 452; cf. ad. p. 28. 36. — P. 260. 22 malim *restitui iuberetur.* — P. 260. 26 *audebit* scr., *audet* Madv., *amouet* (*ammonet* U, *amodo* V) codd., *volet* Halm., *avet* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 285, *amovet culpam ab eo, quod male cecidit? [bene cons. putares] at est* Kays., *non admonet? Quod m. c., b. cons. putares? Id* Klotz., *putares* (aut *putaret*) *id est* codd., *admonitus rem, quae m. c., b. c. putaret?* ten Brink. p. 81. — P. 261. 1 *Quid? ego* Halm., Kays.; v. Pluyg. p. 111. — P. 261. 3 *hoc* SBND^2, Klotz., *omni* EUVACD^{1}F^1 (F^2 del. hic *omni tempore* et add. in marg. post *debeo* v. 2), Halm., Kays.

— P. 261. 8 sq. *quo modo* Patric., Halm., Kays., *cum* codd., *quo* vulg., Klotz. — P. 261. 11 sq. *consuli mandatum a senatu* Lamb. 'incerta coni.' Halm., Kays., *consultum* (ESUADF, *consulucum* GCN, *consolatum* B, *consulto* V) *datum senatum* (*senatus* EV) codd., *reditui consultum a senatu* Klotz., *consuli commendatum a sen.* ten Brink. p. 82 sq. — P. 261. 14 *creditor est in culpa, non is* Klotz., *creditor is in culpa non sit* codd., *creditoris culpa est, si* Madv., Halm., Kays., *creditor sit in culpa, non sit* Lehmann. Herm. 1879 p. 452 sq., *creditores in culpa sunt, si* Momms. — P. 261. 15 non solum *est* intercidisse videtur, sed etiam *necesse est*. — P. 261. 27 *populo universa pec. exacta est* Momms., Halm., Kays., *populi seruari lex aequa est* codd., *praedes dari nec ex bonis populo servari lex antiqua est, sed iubet lex* ten Brink. p. 93, *nec ex bonis populo summa litium exacta est* id. p. 83. — P. 261. 30 *[Iulia]* Kays. — Ib. *sicut in ea multa?* — P. 261. 37 *Est enim* ten Brink. p. 93. — P. 262. 5 *non mea fuit* F², Ald., vulg., Klotz., Kays., *mea* (*in ea* DNF¹) *fuit* codd., *a me afuit* Halm.; ad p. 20. 32. — P. 262. 15 *et* scr. cf. leg. agr. II 10. 26, *est* codd., vulg., Klotz., *est et* Patric., Halm., Kays.; ad p. 189. 15. — P. 262. 16 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 262. 24 sq. *qua aestimatione* Pantag., Halm., Kays., ten Brink. p. 83, *qua appellatione* GS, corr. V, Klotz., *quam appellationem* cett. codd. — P. 262. 37 *[iudicii]* (sic codd.) Cobet. Mnem. 1854 p. 233, Kays. — P. 263. 2 *Immo illo* Kays., *imo* pro *illo* coniec. iam Madv. p. 1455. — Ib. sq. *quo ea — audisti* Madv., Kays., Klotz., † *quod erat in Postumum* e codd. Halm. — P. 263. 5 *aestimares* Madv. p. 1454 sq., Halm., Kays., *aestimaret* codd., *aestimarentur* vulg., Klotz. — P. 263. 9 *iudicio hoc* Patr., Kays., *iudicioq;* BN; ad p. 107. 3. — P. 263. 17 sq. *[et sen. frequens] restitistis* Kayser. — P. 263. 20 *nostri* scr. ut Verr. I 8. 22 ex., *non* codd. (omisso *ri* ante *re* ortum), Klotz., secl. Kays., *nostrum* Madv. p. 1455, Halm. — P. 263. 22 *Quid vos* Klotz., Kays., Pluyg. p. 111; ad p. 33. 26. — P. 264. 2 *novam* Madv., Halm., Kays., *unam* codd., *illam* Klotz.; cf. red. sen. p. 440. 8. — P. 264. 8 *iis* Patr., Halm., Kays. (*eis*), *his legibus* Klotz. — P. 264. 10 *Te delect.* Patric., Halm., Kays. non recte; v. Kahnt. progr. Ciz. 1844 p. 6 sq., qui affert Att. I 11. 3, IV 16. 1, 18. 2 (16. 10), XIV 12. 3, Q. fr. II 13. 1 ex., III 1. 5 p. m.; add. Fam. IV 4. 5 p. m., VI 4. 4 (*delectatur* codd., vulg.), Off. I 33. 120 ex., Brut. 53. 197 (ubi Madvigio 'sine dubio scribendum' videtur *delectavit animos* Adv. III p. 106, ut in plerisq. epist. locis Wesenb. aliiq. add. *me*, *te*); *Si delectat* Klotz. — P. 264. 12 *sit* Momms. auct. recc. edd. non necess., credo. *Sollic.*, *metus est* valet 'causa est sollicitudinis'; ad Off. p. 6. 6 ed. 1882; ad p. 120. 28. — P. 264. 17 *At tam* Pluyg. p. 111; cf. p. 367. 13, 422. 3. — P. 264. 18 *senator* defend. Klotz., del. Halm. — P. 264. 20 *liceat* scr., *legem* (*legem*

lege sen. non timere) codd., del. Patricio auct. recc. edd. — P. 264. 26 *de ea re ferr.* Momms., Halm., Kays., *referretur* codd., *ferretur* vulg., Klotz. — P. 265. 4 *Alexandriam: si* vulg., recte distinx. Pluyg. p. 111 sq., Klotz. — P. 265. 11 sq. *qui* 'lectio varia in marg. Lamb.', *Quid* (codd.) *vociferabare? Decem* Madv. auct. recc. edd., *Quid voc. — promissa?* vett. — P. 265. 13 † *Huic* Halm., *aliqui perblandus* Momms., Kays., *persuasor blandus* 'cod. Hotom.', Klotz., *Regi vid. orator blandus* Rau., *Hic vid. Postumus regi rep. fuit, qui — perblande exoraret* ten Brink. p. 84, *a rege. Huic vid.* Kays. p. 653. — P. 265. 19 *non — enim* add. Madv. Adv. III 150, *quaes., sibi quaesivit *** non Gab.* Halm., Kays., *quaes., quaes. sibi .....* Klotz. — P. 265. 20 *[vel sectator]* scr. — P. 265. 23 *contenderat* vulg., Madv. l. l., *contenderet* codd., recc. edd. — P. 265. 25 *vis vitae eius* Madv. auct. Halm., Kays., *vitae eius vis* Bait. p. 1455, *vita eius ablata* (sic Halmi codd. praeter EG et 2 Oxonn. et nostri BN, D *illata*) Klotz., *vita ei ablata* Patric. — P. 265 29 *se* solus U (ad p. 66. 11, cf. 266. 12 et 265. 37), *regis se* de Halmi coni. Kays. prob. — P. 265. 33 *ego* om. 'cod. Hotom.', Klotz., Kays. — P. 265. 34 *tamen* 'cod. Hotom.', Klotz., *tandem* cett. codd., *tantum* Patr., Halm., *labenti* Kays., *offendenti* id. p. 653. — P. 265. 35 *quo* codd. (*qui* U), *quum* Klotz.; ad p. 130. 26. — P. 266. 4 *Athenis* Madv. auct. del. Halm., *quam opt. Athenis gess.* ten Brink. p. 84 del. v. 5 sq. *qui Phal. voc. est.* — P. 266. 5 *digesserat* codd.; forsitan aliquis coniciat *diu gess.*; sed cf. ad 268. 15. — P. 266. 6 *isto* Halmi cod. S, nostri BCN, vulg., *loco* EUAD, Kays. p. 652 del. *Aegyptio regno*, *illo* Halm.; ad p. 306. 18. — P. 266. 10 *ipsius* Halm., Kays., *istius* codd., Klotz.; ad p. 190. 4. — Ib. *alia iam* Madv., Kays., *mali iam iam* codd. (*mali ianuam* B, ut videtur; ad 106. 30), *illa iam* Halm. forte recte (ad p. 93. 36), *maior iam* vulg., Klotz. — P. 266. 11 sq. *[facinus]* Ern. auct. Halm., Kays. — P. 266. 12 *regi se* U solus ut p. 265. 29, 'fort. *se regi*' Halm.; ad p. 66. 11. — P. 266. 21 sq. *illa perpet.* Halm. Incert. supplem. — P. 266. 22 *ac suos* certissima, ut mihi videtur, coni. Lallem., Kays.; cf. p. 270. 28; *ad suos* codd., vulg. *Ad* pro *ac* scriptum quater in hac una orat.; ad p. 45. 14. — P. 266. 25 et 267. 31 et 369. 29 *quippiam* codd. et edd., nusquam *quidpiam*: ad Caec. p. 60. 37. — Ib. *idem* add., pro *illud* v. 26 scr. Lamb., *atque* del. Patr., Halm., Kays., secl. Klotz. — P. 266. 29 *erat aut* Halm., Kays. fort. recte. — P. 266. 32 *civis Romanos, sed et* del. Halm., secl. Kays., v. 33 idem edd. scr. *sed quosdam* nescio cur. — P. 266. 35 *cum † maeciapella saepe videmus.* Halm., Kays. dubito an errantes de praepos. *cum*, quae abest a meis omnibus, *cum Graeca palla saepe videmus* Klotz., Georges Philol. XXXII p. 477 et Fleckeis. ann. 1881 p. 808, *cum mitella —* vett. edd., *cum soccis ac pallio* Koch. progr. Port. 1868 p. 17, *cum chlanide* (idem olim *mitra*), *quam Graeci*

appellant, saepe vidi; videmus ten Brink. p. 85. — P. 266. 36 *chlamydatum etiam L. Sullam* Bak. p. 210 et 197, Kays. — P. 267. 11 *quo uno* Patric., Kays. fort. recte. — P. 267. 12 *se* cod. B solus, Patr. auct. Halm.; ad p. 64. 20. — P. 267. 13 *Alex. est* Quint. IV 2. 18, Klotz.; idem et codd. EGCN *Alexandream*, rell. *Alexandriam. Alexandrea* semel habet cod. V p. 482. 37, *Alexandram* 410. 3, *Alexandirieam* 391. 13, *Alexandria* codd. 91. 24, 181. 32, 265. 4, 266. 29, 269. 22, 270. 26, 352. 12, 395. 36 (in V in ras.), 396. 26 etiam V, 548. 10 et 563. 1, ubi deest V; *Laudicia* aut sim. 489. 10 dett.; Verr. p. 168. 25; cf. ad p. 407. 7, Arch. 377. 9. — P. 267. 16 *[facere]* Patricio auct. Kays. — P. 267. 17 *qui ea regit* Madv. p. 1455, Halm., Kays., *qui pecuniam regiam redigit* Klotz., *qui a reditibus est) a rege esset const.* ten Brink. p. (97,) 86 fals., *qui gazae regiae praepositus est* coni. Halm., possis etiam *qui arcae regiae praeest.* — P. 267. 27 *[emori]* Patr., Bak. p. 210 et 197 sq., Halm., Kays., tuetur Klotz. — P. 267. 32 *libere* codd. melius, ut opinor, quam quod Madv. et Momms. auctt. scr. Halm. et Klotz. *liberi*, *coacti faciant libere* Kays. sine dubio crucem addere oblitus, coni. p. 654 *inliberaliter quippiam coacti faciant*; ad p. 120. 21. — P. 267. 34 *enim* potius quam *autem* scribendum mihi ut Patricio videtur. *Autem* pro *enim* p. 329. 27 FM (om. A), 352. 30 R, 424. 32 abg, om. t, 434. 5 g, 439. 35 *enim autem* V, 516. 19 t; *enim* pro *autem* p. 91. 17 E (G *hoc* ut saepius), 108. 9 E *enim*, G *autem* pro *hoc*, 421. 8 t. — Ib. sq. *animum advorte* Scalig., Halm., *animum adverte* Kays. — P. 267. 35 sq. *si* (*sit* GSBN, 2 Oxonn.) *pie* (*piae*) codd., *si quid* Halm., Kays., *si hisces* Ribbeck. Trag. inc. inc. 158 p. 258, *si sapies* Bergk. Phil. XXXIII 310. — P. 268. 6 *cum* (*quum*) hic Klotz., v. 5 ante *Gabinio* Lamb., Halm., Kays., ib. *dum* all., Madv. p. 1456. — Ib. sq. *decumas imperatarum pecuniarum* Madv. l. l., Kays., Klotz., *decumis imperatorum pecuniam* codd., cum cruce Halm. — P. 268. 9 *in centesima* Halm., Kays., *centesima* B, *centima* Halmi codd. et ACDN, *centesimae* vulg., Klotz.; ad p. 130. 26. — P. 268. 13 *in tam* Kays.; ad p. 130. 26. — P. 268. 14 *[ad — cogendam]* de Halmi coni. Kays. — P. 268. 15 sq. *tantam de merc. — [mille tal.]* Madv. Adv. III 150 auct. scr., nisi quod is *in mercede* scr., *in tanta mercede — mille tal.* codd. et edd., Kays. secl. *tanta.* De add. *in* ad p. 130. 26; *de* om. ut hic ante *me* p. 58. 13 PGW, praeterea 61. 24 G, 79. 19 PGW (hic om. etiam *te*), 83. 34 P[1], 296. 26, 316. 4 T (*futurum*), 342. 35 A, 354. 5 AR (*ponend.*), 364. 16 bg (*esse*), 376. 28, 390. 2 (*coxisse*), 485. 5, 512. 30, 516. 32 a, 388. 13, 393. 15, 414. 24 (*lenierat*), 438. 19 (*ponat*), 503. 20 (*miror*), 514. 10 D, 388. 19, 515. 21, 561. 32 omnes, 402. 7 V[1], 404. 26 V, 485. 5 b, 543. 1 t, ad 152. 24, 207. 33, 223. 23, 438. 34, 460. 5, 538. 29; add. 115. 9 *de fide* W, 127. 6 (*deput.*) P[2]GEW, 341. 2 *de Ligarii* A, *de*

causa, om. *Lig.*, C, 347. 17 (*dereliq.*) F, 392. 10 (*dedecus*) omnes, 410. 7 (*descripsit*), 435. 32 (*inde dic.*), 529. 3 (*deliberatis*), 557. 18 (*deduobus*) t, 412. 13 (*dedeinceps*), 434. 13 (*denegat*), 436. 8 (*depercursorem*) V, 418. 17 bt, 528. 4 abg. — P. 268. 18 *imponi — pati* Graev. — P. 268. 20 *[ii]* Ern., Halm., Kays. — P. 268. 21 *[ille]* Ern. auct. Kays. — P. 268. 24 utrumque *solet* del. Pluyg. p. 112. — P. 268. 27 *solet?* Klotz.; v. Halm.; ad p. 55. 25. — P. 268. 29 *eundem* (*eandē* B) codd., Klotz., *eum* Halm., Kays. prob.; ad Font. p. 29. 29, nec rarius in hoc vol. vel additur vel demitur syll. *dem.* — P. 268. 34 *[causam]* Halm., Kays.; Weisk. genetivum desideravit; ad p. 31. 15. — P. 269. 2 *non* recte del. Madv. auct. Halm., Klotz., cod. D *non*; ad p. 20. 32. — P. 269. 3 *auctoritate* codd., Halm., Kays. ut p. 261. 18 U. — P. 269. 4 *feci* add. Klotz., *egi* Halm., Kays. — P. 269. 9 *Ac* scr., *At* vulg. Aut *sed* aut *ac* locum habet, *at* nullo modo. *At* scr. pro *ac* saepe W, 46. 24 G et pleriq. (*hac* W), item 50. 17, 140. 28 PW, 173. 1 FS, 264. 7 U, 336. 36 G, 416. 5 et 506. 37 V, 435. 32 at, 539. 15 b; ad p. 64. 2, 169. 17, 247. 24, Cluent. 131. 8. — P. 269. 11 *[in. iud. Gab.]* Pluyg. p. 112. — P. 269. 16 *Quid? postea credendum? Non* Hotom., Klotz.; *non* codd., non *nunc*, ut p. 190. 10 E, 380. 23 V corr., 415. 13 D, 435. 14 t; *nunc* pro *non* 47. 20 W, 222. 5 T, 351. 33 DS, 483. 19 V corr.; *non* pro *num* 67. 8 P corr., 102. 3 P^1, 71. 30 et 36, 123. 20, 155. 12 W, 395. 25 bgt, 399. 28, 478. 22 b, 423. 29, 445. 3 V, 516. 35 i, 530. 15 t; *num* pro *non* 268. 3 AC (*miti* B, *añ* D), 365. 35, 377. 1 V, 548. 24 i, 440. 18 agt *non afferre*, b *num aff.*; 95. 9 W *nun* pro *non*, 417. 22 sq. a *nunquam*; ad Pomp. p. 80. 35 (ubi me scripsisse *vide, ne non* non paenitet nec movet dissentientium auctoritas). — P. 269. 17 *tum* ESACDN 4 Oxx., Klotz., *tunc* vulg.; v. 20 *tum cum (veriss.)* codd., *tunc* Madv. auct. Halm., Kays., v. 21 *tum* ES, *tunc* rell.; ad p. 31. 8, 189. 5. — P. 269. 19 *dicentibus* codd., Klotz. Verr. III 28. 69 m. omnes praeter NV, 11 ex. 28 dett. *dicebat* pro *aiebat.* — P. 269. 23 *omnes illim praest.* Kayser. invitus, ut opinor. — P. 269. 29 *umeris* Kays., *humeris* rell., sed p. 290. 20 Baiter. et 515. 23 Halm. *um.*, quamquam illic TE, hic omnes codd. (Non. *um.*) *hum.* habent; ad Flacc. p. 423. 37. — Ib. *tum* delendum esse censenti Madvigio (p. 1456 sq.) credidisse Halmium et Kayserum (*[tum]* scribunt) satis mirari non possum. — P. 269. 30 *At ubi* 'cod. Hotom.', Klotz. et imprudens, ut opinor, Kays., quod corrigendum videtur ten Brinkio p. 86: *Sed ubi.* — P. 269. 35 *iis* EGUBCN (*is* D), Halm., *his* SVA, Klotz., Kays. — Ib. *neve* scr. propter *quid*, *neque* vulg., *ut, cum eis n. s. o., ne quid* Pluyg. p. 112. — P. 269. 36 sq. *Qui causam dicunt QUO — iudiciis rei facti* partim Halmio, partim Madvigio auct. Kays. — P. 270. 5 *qua reorum quis* Madv. p. 1457, Halm., Kays., *quae ad quem eorum qui* codd., *quam ceperit is, qui*

Cuiac., Klotz. — Ib. *sit* Madv., Halm., Kays., *est* codd. (om. B), Klotz.; ad p. 120. 28, 46. 8. — P. 270. 9 *perversum praeposterumve* ed. Crat., Klotz., *pervers.* tollit Halm. — P. 270. 12 *huic non* Lamb., Halm., Kays. — P. 270. 14 sq. *illi acquir. pec. est an huic redd.?* Madv. Adv. III 151, *illa quo ea pecunia sit an* (*a* G et mei omnes, *at*, *at non* singuli Oxonn.) *nunc de ea* codd., cum cruce Halm., cum lacunae signo Kays., *illi eam pecuniam reddidit an etiam nunc debet?* ed. Iunt., Klotz. — P. 270. 17 *illud* e Klotzi ed. priore Kays., 'quod vitium esse typographicum ed. Ernest. iam Orelli notavit'; ad p. 306. 18. — P. 270. 18 sq. *si* (sic ex meis ACD, *is* SVBN) et *habere* (om. codd. praeter SBN) om. Halm., Kays., *se — habere* all., Klotz. — P. 270. 28 *vinclis* codd. praeter N, *vinculis* N, edd.; ad Rab. perd. p. 237. 10. — P. 270. 31 *subductae* Madv. p. 1457, Kays., *ductae* (*dictae* etiam mei praeter B) codd., Halm., Klotz. — P. 270. 32 recte interp. Madv., Halm., sine interpunctione Klotz. et Kays., cui videntur haec verba usque ad v. 34 ficti adversarii esse. — P. 270. 33 *relatae* all., Madv. Adv. III 151, *delatae* codd., Klotz., cum cruce Halm., *delatis* Momms., Kays. — P. 270. 34 *non completa* (sic malo quam *plena fuit* scr., *non potuerit* (*patuerit* C, om. D) codd., cum cruce Halm., *non patuit* all., Klotz., *summa non potuit parari* (loco verborum *una — parva*) Momms., Kays., *opus fuerit parca arca* Madv. Adv. III 151, in quo *arcam* sumpsit ex eo, quod sequitur in codd. *artata* (*arcata* G, *arctata* D) *plus*. — P. 271. 4 *omnis, incred.* edd., quod non reprehendo, modo ne intellegatur *nisi Caes. liberalitas summa extitisset in omnis, incred. in hunc*, sed eo modo, de quo supr. p. 46. 20: *nisi Caes. lib., quae est summa in omnis, in hunc eadem incred. extitisset*. Sed ita se intellexisse ostendunt edd. eo, quod scribunt Halm. † *eadem*, Kays., Klotz. [*eadem*]. Madv. quidem etsi recte interpretatur, tamen *eadem* mutat in *et divina* Adv. III 151 sq. — P. 271. 5 *Postum.* retin. Klotz., del. Halm. — P. 271. 8 *discr.* Kays., *descr.* vulg.; ad p. 60. 11. — P. 271. 13 *C. Caesar* Halm., Kays. — P. 271. 16 prius *et* om. Iunt., Halm., secl. Kays.; ad p. 4. 18. — P. 271. 17 *aliena* codd., Klotz. — P. 271. 18 *et in* add. Lamb., Klotz., *et* Halm., Kays., neutrum codd. fort. recte; ad p. 4. 18, 130. 26. — P. 271. 19 *ut vel* ed. Crat., Klotz., Kays., *vel* plerique codd., *ut* Oxon. C, Halm. — P. 271. 20 sq. [*vel, si — probare*] Weisk. auct. Halm., Kays. 'Ineptam et languentem sententiam' exagitantibus viris doctis non repugno, a Ciceronis elegantia alienam esse censentes recte iudicare de Cicerone nego. — P. 271. 26 *hiememque* codd., Klotz. — P. 271. 27 *tum* del. Patric., Ern., Halm., Kays. fort. recte (ut p. 417. 25 V solus *cum*, D *tunc cum*; ad 189. 5), non necess., modo ne scribatur *tum, cum*, quod fecit Klotz.; cf. Cluent. 35. 95 m. — P. 271. 29 *more gentium* Lehmann. Herm. 1879 p. 453. —

P. 271. 30 *excitantur* Madv. p. 1457, Halm., Kays. prob. — P. 271. 33 *nimirum* verissime et certissime corrigenti (postquam *ni* periit ante *mi*, *mira laus* facta est ex eo, quod intellegi non posset: *mirum laus*) Ernestio ne Halmium quidem assensum esse eo magis miror, quod, cum idem ipse primus invenisse mihi visus essem memor eorum locorum, quos collegi Seyff. Lael. p. 358 in., nemini non probatum iri confidebam. Halm. scr. † *mira* et coni. *eximia*, *mera* Ieep. Fleckeis. ann. 1856 p. 295, Klotz., *vera* Patric. — P. 271. 37 sq. *[cupiditatum]* Kays. Halmio auctore, qui del.; v. Madv. Adv. III 152 n. — P. 272. 2 *[corruere non sivit]* Schuetz., Halm., Kays.; v. Madv. l. l. — P. 272. 3 *fortuna* tuetur Klotz. — Ib. sq. *[nec — patitur]* Madv. l. l. et Kayser. p. 652, † *prudentem* Halm., *ruentem* de Halmi coni. Kays., *imprudentem* Klotz. — P. 272. 19 *et* scr., *nec* codd. et edd. del. *non*, quod habent codd. praeter G ante *speret* (ad p. 20. 32), nimis perplexe, ne dicam perverse. *Nec* mut. dett. codd. in *et* p. 64. 19. — P. 272. 29 *[filius]* Ern. auct. Kays.; v. Madv. p. 1457 sq. — P. 272. 32 *?* Klotz., Kays., punct Halm.; ad p. 55. 25. — P. 272. 34 sq. *sive servetur sive cond.* ten Brink. p. 87 sq. et Lehmann. Herm. 1879 p. 453 sq., *servi vel cond.* codd. S*v*, ed. Ven., *si vel cond.* Klotz. (debeb. saltem *vel si*), *condemnetur* rell. codd., *cond. a vobis* del. Madv. p. 1458, Halm., secl. Kays. — P. 273. 5 sq. *ut* et *tibi dedi* add. Madv. p. 1458, Kays., Klotz., † *quam praest.* Halm., *sero fidem antiquam* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 285, *ut sp., fidem, quam praestitisti, tibi reddidi* ten Brink. p. 88, et *prestitisti* habet cod. A casu, credo, sed tamen fort. recte: *quam praestitisti, Postume, reddidi, reddam.* — P. 273. 14 *reductos* Madv. auct. del. Halm., secl. Kays., Klotz.: scrbnd. videtur *[productos]*; ad 219. 37. — P. 273. 15 *Curtio* Madv., Halm., Kays., *C. Curtio* Klotz., *cui id* codd.

Milonianae orationis praeter palimpsesti Taurin. P reliquias vellem Baiterus non duobus tantum codicibus paulo diligentius collatis usus esset, Erfurt. E et Tegerns. 18787 T (de E identidem errat, de T idem suspicor). Salisburgensis 15734 S 'selectas lectiones' ei 'exscripsit Halmius'. De Coloniensi C rectius iudicare videtur Bait. quam Madvig., 'quamquam egregiae aliquot ei debeantur emendationes, haud raro esse interpolatum'. P. 301. 12 habet *mora et tergiversatio*, ib. 25 *Clodius, ipse Clodius tamen*, 305. 18 *diligentiam pro tota re p. suscepta*, 310. 13 sq. *ut ea cernamus, quae non videmus*, 316. 19 *suam se fecisse*, ib. 25 sq. *fortunae caeperit*, 317. 24 *saltem* pro *tamen*; ad 299. 26. Secundum palimpsestum in hac quoque oratione sicut in Pompeiana principatum tenet Erf.

Saepius infra commemorantur comment. Baki Schol. hyp. IV p. 285—298, Trojeli in Fleckeis. ann. 1855 p. 312—334,

Wexi ib. 1861 p. 207—213, Richteri ib. 1862 p. 631—638, L. Langi 'Observ. ad Cic. or. Mil.' Gissen. 1864 et 1865.

P. 282. 10 *nam* pro *non* S, Wex. p. 207 sqq. del. *non* v. 11, *nec* coni. Garat., Madv. Op. II 321 sq. haud scio an recte. — P. 282. 11 *collocata* habet E apud Freund., non *collata.* — P. 282. 12 *[oratori]* Heumann., Ern., Gar., Or. auctt. Kays., Eberh. [Richteri ed. III Teubn. a. 1881]; multi codd. addunt *terroris* (*-es* E) aut *horroris*, unde Heum. et Ern. *tamen horroris aliquid*; *oratori* retin. Bait., Halm. [ed. Weidm. VIII a. 1879], *nova illa praes.* — *novi adf. tamen terroris al.* Linker. Fleckeis. ann. 1865 p. 398. — P. 282. 17 *orationi* E, Memmiani codd., all., Halm., Eberh., *oratori* TS, Bait., Kays. — P. 283. 6 *[vobis]* Bak. p. 288, Kays., impr. Lang. II p. 8 sq., Richter. p. 635. Dictum est de iudicibus, ut *nos* de Romanis p. 144. 23. — P. 283. 8 *[erga — cives]* Lang. II 8, Eberh. — P. 283. 35 *Sin* pro *Sed si* E solus, Wirz., Halm., Eberh. — P. 284. 1 *nobis* (*uobis*) *saltem* TS, Richter. p. 632. — Ib. *vitam* hic pon. ES, Halm., Eberh., ante *ut* v. 2 vulg., Bait., Kays. — P. 284. 19 *[trib. pl. sed.]* Bak. p. 289, Kays.; *seditiose* susp. iam Weiskio; *sed. in cont.* ES, Kays., Halm., Eberh., *in cont. sed.* vulg. — P. 284. 20 *respondit* S (*-d't* E), Bak. p. 289 fort. recte; ad p. 46. 8, 128. 19; 68. 1. — P. 285. 20 *modo* om. dett. codd., Bait., Kays.; v. Richter. p. 633. — P. 285. 27 *interf. iure* E solus, Wirz., Halm., Eberh. — P. 285. 34 *etiam* pro *enim* Bak. p. 289 sq., *quidem* Hirschf., Hein. — P. 285. 35 *summum* del. Lang. I 18 sq. — P. 286. 24 *in quo* codd., Klotz.; ad p. 130. 26, Cluent. p. 152. 35; ib. p. 149. 30 ST, infr. 564. 23 b *in tempore*, supr. 74. 18 W *in eo temp.*, 493. 2 *in — munere* D. — P. 286. 25 *quo* om. cod. Col., Madv. Op. I 153 sq., Bait., idem *non, etiamsi* (sic Baiteri codd., ut videtur, omnes) del. v. 26 *non* (ad p. 20. 32), *quo arma Sat. oppressa sunt, etiam si e re p. oppr. sunt, rem p. t. non voln.* Kays., *etiamsi e re p., oppr.* Eberh., *aut oppr. arma Sat., etiamsi e re p. oppr. sunt* Wex. p. 211 et Fleckeis. ann. 1865 p. 268, *aut ille, quo arma Sat. e re p. oppr. sunt, rem p. non vuln.* Lang. I 19—23, *gladius* potius quam *dies* Linker., *caedes* Richter. Emendatum esse locum non credo. — P. 286. 29 *inesset* plerique codd. (T *esset*), *inessent* E, recc. edd. praeter Bait., Kays. non prob.; ad Mur. p. 323. 35, hic 165. 28, 289. 36, 309. 18, Anz. progr. Quedlinb. 1884 p. 7. — P. 287. 15 *puniendum* post *interitum* ins. Lehm. 'Wochenschr. f. kl. Phil.' 1886. 586 sq.; v. p. 292. 28. — P. 287. 16 *ipse dicet* ES, Kays., Halm., *dicet ipse* vulg., Bait., *ipsum docet* Hedickio auct. Eberh., *illud, ipse* Lang. I 13—16. — P. 287. 18 *Domui* hic T, Klotz. etiam v. 24; ad p. 103. 37. — Ib. *vir, sen.* et v. 20 *nostri, fort.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 287. 25 *adlata* e cod. T Klotz. — P. 287. 36 *est interf.* Madvig. et Hedick. apud Eberh.; ad p. 46. 8. — P. 288. 6 *monim.* E, *monum.* rell.; ad

198. 13. — P. 288. 13 *ei* om. S, vett. edd., Klotz. — P. 288. 25 (*poen.* T) et 27 (*pen.* E) et 293. 26 (*penit.* T, *poenit.* Quint. IX 3. 6) et 294. 37 (*poenit.* PT, *penit.* E) *poen.* Peyron., Bait., Kays., *pun.* vulg., Halm., Eberh.; ad p. 312. 34, p. 477. 32, Freund. p. 24 sq.; Caec. p. 39. 22. — P. 288. 35 *nemo aequo an. ferre* E, Wirz., Halm., *aequo an. nemo ferre* S, vulg. vett. edd., *mortem nemo ferre potest* Lang. I 17. — P. 289. 23 *[aliud]* Kays., om. T, eiciend. cens. Or. — P. 289. 31 *iniusti* pro *inusitata* Lang. I 24 sq. — P. 289. 36 *disceptent* Eberh., Hein.; Schuetz.: 'si *electi*' (sic codd.) 'verum est, legendum postea *disceptent*'; ad p. 286. 29. — P. 290. 2 *persp. poss. arg.* E, Hein. — P. 290. 11 *prox. annum* E solus, Halm., *prox. [annum]* Eberh. — P. 290. 24 *virum, in.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 290. 30 *Apenn.* Klotz., Kays., Laubm. [Halm. ed. IX a. 1885] contra codd., Kays. etiam 531. 32 et 36 (bi *apenn.*), p. 6. 33 idem *Appenn.*; ad Cat. p. 271. 18. — P. 290. 31 sq. *dict. palam* e cod. E solo solus Eberh., v. 32 *eripi Miloni* etiam Wirz., Halm., Hein. — P. 291. 2 *id* hic E, Wirz., Halm., Eberh., ante *difficile* T, ante *erat* Richter. p. 632, om. S, Klotz., Kays. fort. recte. — P. 291. 4 sq. *[quod — Milo]* 'utpote manifesto a scholiasta profecta eiecerunt' Bak. p. 290, Richter. p. 634, Weber. Phil. XXXIII 739 sq., recc. edd. praeter Klotz. Mihi manifestum nondum factum est; v. etiam Trojel. p. 315, Lehm. 'Wochenschr.' 1886. 587. — P. 291. 9 verba *quae — hab. est* 'scholiastae deberi' Bakio p. 290 sq. ex edd. unus credidit Kays., probare sibi videtur Weber. l. l. — P. 291. 17 (Quint.), 20, 25, 26, 28 (schol.), 33, 301. 5, 16 E, 394. 36 V *raeda* (*rhaeda*), *reda* (aut *rheda* aut *rhreda*) cett., p. 301. 2 etiam E, Bait., Halm. — P. 291. 25 *impetum, adversi raed.* edd., corr. Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 120. — P. 292. 3 *sicuti* TE, Bait., Kays., *sicut* S (de P incert.), Quint. IV 4. 2 (*si ut* codd. AB ut schol. Bob. et Iul. Vict. p. 416. 35), Wirz., Halm., Eberh. — P. 292. 21 *non* ante *occisusne* v. 22 codd. praeter P, Klotz., Richter. p. 628. — P. 292. 31 *tum* pro *ut* codd. praeter P, Halm. — Ib. *nos* ante *scelere* add. codd. praeter P, Bait., Halm., Wirz. — P. 293. 3 sq. *facere nihil* e cod. E solo Eberh., Hein. fort. recte. — P. 293. 6 *posse se* ex uno T recc. edd. praeter Bait. — P. 293. 7 sq. *si cup., repr. possent* codd., Klotz. — P. 293. 19 *extulisse* E, 1 Lg., Halm., Eberh., *sustulisse* rell. codd., Bait., Kays., Wirz. — P. 293. 22 post *posses* haec addunt edd.: *** *An huius ille legis, quam* (*Sex.* add. Or., Wirz., Halm., Hein.) *Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? De nostrum enim* (om. Wirz., Halm., non Laubm., schol. *nostrorum* pro *nostrum enim*) *omnium — non audeo totum dicere. Videte, quid ea vitii* (*eaitii* cod., *exitii* W. Meyer., Wirz., Halm., Eberh., Ziegler. Mus. Rhen. 1872 p. 432 sq.) *lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est* (*sit* Hedick. auct.

Eberh.), quae partim a Quint. IX 2. 54 (*An huius — totum dicere*), partim a schol. Bob. p. 346. 14 *nostrorum omnium — reprehensio est*) servata concinnavit Garat., huc inser. Peyron. Nihil deesse docuit Gaumitz. progr. Dresd. 1884 p. 1—6 (de personae mutatione ad p. 192. 31). Scholiastae verba sunt: *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone atque per* 'relicto spatio duorum ferme uocabulorum', quod sic explet Gaumitz. p. 10 sq.: *τεχνογράφους excepta*; nam totum locum non ex hac, quae scripta extat, oratione, sed ex ea, *quae habita est pro Milone*, sumptum esse plane dicit schol. Bait. autem et Kays. et Klotz. et Hein. etiam vv. *Atque per* Ciceroni dant. — P. 293. 26 *tu* om. T, Bait., Kays. — P. 293. 30 *semust.* Wirz., Halm., Eberh. ut Tull. 8. 18. infr. 405. 32 omnes, *semiust.* hic codd., vulg. — P. 293. 35 sqq. Severiani locum huc pertinere vidit Wirz., om. edd., sine lac. nota praeter Eb., Hein. — P. 295. 12 *[eum]* Hedick., Eberh.; ad p. 151. 16; *illum* om. codd. praeter P. — P. 295. 13 *coarguat* Bak. p. 291, Kays., Eberh. non bene; cf. 296. 24. 438. 32. — P. 295. 33 *haec* iterat E, Klotz. — P. 296. 11 *labens* Baiteri codd., ut videtur, omnes, certe E, *lib.* edd. praeter Bait., Hein. ut 297. 8 etc. etiam Bait.; v. Freund. p. 36. — P. 296. 14 *[P. Lentulus]* Bak. p. 291, Kays., Wirz., Eberh.; v. Richter. p. 635. — P. 296. 19 *[omnis]* Bak. p. 291, Kays., Wirz., om. E. — P. 296. 21 sq. *decretum de me* ex uno E Wirz., Halm., Eberh. — P. 296. 22 *fecit* E et all. codd., Halm., Eberh., *fecisset* TS, Bait., Kays., Wirz.; ad p. 191. 25. — P. 296. 23 *[et — imploranti]* Wirz. — P. 296. 24 *concurrerent* codd., vulg., *concurreret* Richter., Wirz., Halm., Eberh.; cf. p. 108. 28 sqq., 254. 27, 308. 24, 438. 32, ad 295. 13. Longe alia res est leg. agr. II 20. 54 ex. — Ib. *omnia tum* codd., Klotz. — P. 297. 1 *tenebras* ES[1], Wirz., Halm., Eberh., *tenebris* TS[2], Bait., Kays. — P. 297. 18 *obsc. quae* T et pleriq. Lagg., Bait., Kays., Eberh., *quae obsc.* ES, Wirz., Halm. — P. 297. 19 *falsam, fictam, levem* E, Eberh., *fictam, falsam, levem* T, Halm., *fictam fals., lev.* Wirz., *fictam, levem* 'libri Fr. Modii', Bait., Kays., *fictam vel levem* Lang. II 9—11. — P. 297. 20 *est enim* et v. 24 *igitur diem* E, recc. edd. — P. 297. 29 *cum* Halmio auct. recc. edd. praeter Klotz., *quin* ET, Klotz., *qui*, om. *illi*, S, all., Garat. — P. 297. 30 *[audaciae]* Garat. aliisque auctt. Kays., del. Halm. fort. recte, def. Richter. p. 634, *est, audac.* Wex., Seyffert. Schol. I[2] p. 47 ex., Bait., Wirz. — P. 298. 6 *cogitarit* TE (Severian. codd. p. 362. 7 var.), Eberh., *cogitaret* S ut codd. ibid. *dubitaret*, pleriq. edd. Res dubia. — P. 298. 15 *adprop.* E, non *appr.* — P. 298. 17 *[facultas]* Bak. p. 291 sq., Kays. — P. 298. 18 *Quid? si* hic edd., quod ego pono (ut *quid? quod*), ubi sequitur apodosis; ad p. 33. 26, 328. 12, 445. 4, 460. 34, 530. 26. — P. 298. 26 *omn. scil. Lan.* retin. Klotz., del. Bait., Halm. — P. 298. 30 *Cassin.* codd. Ascon., Bait.; sed

v. p. 1459. — P. 299. 9 *ii* del. Garat., Bait., Halm., *hi* TE, *eis qui* Richter., Eberh., *his qui* Hirschf.; fort. *qui quidem* aut *siquidem ii.* — P. 299. 20 *[cum Clodio]* Richter. p. 635, Wirz., Halm., Eberh., retin. Bait., Kays. Cod. E post *testamentum* add. *Cyri.* — P. 299. 26 *Ecquid aff. fest.* post -*et* Wex., Kays., Wirz., Halm., *Quid aff. fest.* codd. praeter Col. omnes, ut videtur, vulg., *quid aff. festinatio?* Richter. p. 635 sq., — *festinationes* id. in ed., *quid aff. causa fest.* cod. Col., unde — *causam fest.?* Ern., Klotz. 'refutati a Bakio' p. 292. — P. 299. 33 vett. edd. et Klotz. e cod. S et 'cod. Electorali n. 68' aliisque ante *Nemo* haec addunt: *Noctu, insidioso* (*invidioso*) *et pleno latronum in loco occidisset*, quae defend. etiam Trojel. p. 332 et Richter. p. 632, quem repreh. Lang. II 12. — P. 299. 36 *cum* Ern., Bak. p. 292, Kays., Halm., *tum* TE, Klotz., Hirschf., secl. Eb., *dum* S et pauci Lagg., Garat., *denique* all. codd., *ubi* Lang. II 11—16, Wirz. — P. 300. 1 *ibi* E, vulg., *ubi* TS², om. CS¹, Wirz., Eberh., Lang. l. l. — P. 300. 3 *Atqui* Eberh., Hein., *Atque* vulg.; ad p. 13. 30. — P. 300. 5 *Quodut sciret Milo illum* scr. Eberh. et interpretantur plerique contra Cic. consuetudinem, verius Halm. — P. 300. 10 *constare adhuc* ex uno E Eberh. — P. 300. 16 *praedictam* Gruter., Wirz., Halm., Eberh., *praedicat.* codd. (ut saepius *paratus* pro *partus*), Bait., Kays. — P. 300. 29 *est?* edd.; ad p. 55. 25. — P. 300. 31 *versabantur* opt. et plur. Cic. codd., Pomp. Gramm. T. V p. 186. 3, Bait., Kays., Eberh., *versabatur* aliquot dett. codd., Gellius I 16. 15 illud 'in libris minus accuratis scriptum' esse testatus (Macr. I 5. 5), Wirz., Halm. — P. 300. 35 *ope* Mayhoff. Fleckeis. ann. 1873 p. 647; cf. ad Verr. p. 249. 10, Rab. perd. 239. 23, Off. ed. 1882 p. 61. 13. — P. 301. 12 *Morae et tergiversationes* de Bait. coni. Kays., Wirz., Eberh., *morae et tergiversationis* codd., quod corr. Col. scr. *mora et tergiversatio* eumq. sec. vulg., Bait., Halm. — P. 301. 18 *in comit. nugarum* ex solo E Wirz., Halm., Eberh. — P. 301. 25 *[Clodius]* Richter. p. 635. Eberh., Hirschf., tuentur rell. — P. 301. 28 *[ille]* Garat. auct. recc. edd. praeter Klotz., Wirz., Halm. Quae comparant, sunt dissimillima. — P. 302. 11 *indagamus* Momms., Kays. ('requiritur *id indagamus*'). — P. 302. 33—37 v. *De servis — sed tamen* plane eodem modo distinxi quo Trojel. p. 320 sq., vulg. *De servis — in Clodium. Proxime — quaeritur. Sed tamen*, in quo mirum non est fuisse qui offenderent, del. *De servis — in Clod.* Heum., Bak. p. 293, secl. Kays., *in Clodium: proxime — Clodius (proprius — penetrarat), cuius — quaeratur* (sic Hedick. auct.); *sed tamen* Eberh. — P. 302 37 sq. *de servo* om. E, secl. Kays. — P. 303. 2 *dominis* CS¹, Madv., *[domini]* Wund. auct. Kays. — P. 303. 6 *mentiare* S, Wirz., Halm., *mentiaris* vulg. — P. 303. 9 *sep. tamen* T, Wirz., Halm. — P. 303. 12 *[accusatore]* Halm., non Laubm., Wirz. — P. 303. 15 *eluceat*

Richter., Wirz.; ad 179. 30. — P. 303. 34 *enim* om. E, serv. edd.; ad p. 20. 4. — P. 304. 1 sq. *intimorum* Hedick., Eberh. prob. — P. 304. 10 *[legibus]* Ern. et Wund. auctt. Kays., Eberh. — P. 304. 16 sq. *obliviscantur — suspicentur* Hedick., Eberh. tam supervac. quam 302. 36 *quaeratur*; ad p. 128. 19. — P. 304. 26 † *frenorum* Eberh., *ferramentorum* Klotz., *soliferreorum* Wirz. — P. 304. 28 *non Mil. cond. esset* E, Wirz., Halm., Eberh., *Mil. cond. non esset* T, Kays., *Mil. non esset cond.* S, *Mil. non cond. esset* Bait. — P. 304. 37 *Quin etiam fuit* ed. Iunt., vulg., — *fuerit* TE (*fuit*) S propter *quin* (ad p. 8. 14), — *sit* 'codd. plerique', *cui etiam fuerit* Madv. Op. II 328, Trojel. p. 323; ad p. 68. 1. — P. 305. 3 *dein* ES, Kays., Halm., Eberh., *deinde* vulg. Variatur etiam p. 107. 2 et 23, 291. 14; Freund. p. 35. — P. 305. 25 *Verum* F. Schultz., Hirschf., *cum* codd., Klotz., cum cruce Bait., Kays., *Nunc* Ieep. Fleckeis. ann. 1856 p. 296 (v. Richter. p. 636), *ac* H. Weber. progr. Wimar. 1871 p. 6, *sunt, cum tamen met. e. n. Milo. Non* Madv. Op. II 328 sq., Wirz., secl. *si* Eberh., *Cur tamen met. — Milo?* Bak. p. 294, Trojel. p. 324, Hein., *Quodsi tamen met.* Halm., *Cur tamen ei met. etiam nunc? Non* Lang. II 16—21, *cum tamen, si metuitur et. nunc Miloni* (sic iam G. Wolff. Philol. XVII 727) aut *metuit — Milo* Lehm. 'Wochenschr.' 1886. 587 sq. — P. 305. 28 *[tuas]* Halm., Wirz., Hein., vulg. sine uncis. — P. 305. 33 *dilecta* T (non E, errat Bait.), Bait., Kays., Klotz., p. 283. 7 etc. non item, sed item fals. codd. p. 13. 35, 45. 32, 74. 6, 76. 1, 79. 3 et 7 W, 60. 15, 79. 1 PW, 155. 22 P¹G¹EW, 218. 7, 239. 27 T (idem 218. 28 *delictis*) cett., p. 152. 10 Reid. sua sponte *dilectum*; ad Cn. Pomp. p. 76. 15, infr. 511. 36. — P. 305. 36 *certe in hoc* ex uno E Eberh. — P. 306. 9 *ipsa illa* TS, ut videtur, Bait., Kays. Variant codd. etiam p. 36. 17, 372. 8, 385. 36; ad Verr. p. 356. 26. — P. 306. 18 † *iste* Bait., *ille* 'unus e codd. Lagom.', Kays., Wirz. Rara in hoc quoque vol. permutatio. *Iste* codd. pro *ille* 174. 25 G, 367. 36 Di, 388. 18 g, 469. 27 V; *ille* pro *iste* 346. 35 F, 367. 12 b, 409. 7 a, 421. 17 *istud* pro *tum* D, g *illud*, 439. 22 g; 411. 3 t *istas illius*; ad p. 26. 2, 251. 7, 266. 6, 270. 17, 317. 23, 440. 8, Caec. 45. 12. — P. 306. 20 *ante testar.* Richter. p. 631 n., Eberh. — P. 306. 23 *amicitiis* E (*-ciis*), Wirz., Halm., Eberh., *amicis* vulg. — P. 306. 24 sq. *fugae, proximorum quantae* Richt., Eberh. codicem Erf. testans, in quo est v. c. p. 318. 20 *procreavit vos? Vos appello.* — P. 306. 26 *ille aliquando* ex solo E Wirz., Halm., Eberh. — Ib. *salvis stantibus* Lang. II 3—7, *stantibus* Klix. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1866 p. 68 sq., *salubritatibus — robustus tuis* Seyffert. ib. 1861 p. 702, *salvis rebus, ut spero, tuis* coni. Kays., scr. Wirz., *salubritatibus* T, *salubribus* Gar., fort. *salvis privatis*? — P. 306. 27 *in* ante *commun.* TE, *inclinatis* coni. Halm., *impendente* Lang. II 7 sq., Wirz., *iniquo* Weber. progr. Wimar. 1871 p. 6 ex., *metu* (sic E) *al. in c. t. conversione*

(inclinatione, perturbat.), *quae* Richter. p. 632; ad p. 130. 26. — P. 307. 2 *vel iud.* codd. praeter Col., Richter. p. 633, Eberh. — P. 307. 9 sq. *animadv.* TS, Kays.; ad Verr. p. 327. 5. — P. 307. 10 *possit* Hedick., Eberh.; ad p. 107. 7. — P. 308. 19 *aedif. exstr.* codd. praeter P, Wirz., Halm. — P. 308. 24 *T.* add. Richter. p. 637, Halm., Wirz., Eberh., *(ausus) ēet furf.* E, *esse Furf.* vulg. fort. vere. — P. 309. 6 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 309. 18 *in civitate* E non ante *leges* habet, sed post. — Ib. *manerent* S, Klotz., Halm., Wirz.; ad p. 286. 29. — P. 310. 4 *mear. inim.* ex E solo Eb. — P. 310. 6 *etsi enim* Hirschf., *Etenim etsi* S, Klotz. — P. 310. 15 *meae: si* Bait., Eb. — P. 310. 22 *non ferre* Uppenkamp. Fl. ann. 1882 p. 472 et 1883 p. 483 sqq., Rhod. ib. p. 485, cui assent. Landgraf. 'Jahresb.' XXXV p. 68 sq., impr. E. Meyer. Fl. ann. 1882 p. 859 et Holub. 'Zeitschr. f. d. öst. G.' 1883 p. 588, *omittere* Eberh. — P. 310. 24 *avocare* TE, Halm., Wirz., Eberh., *evoc.* S, Bait., Kays. Praeposs. *a* et *e* (*ex*) permut. in codd. p. 13. 35, 175. 12, 182. 15, 199. 24, 211. 19, 228. 25, 263. 30 (A), 334. 21, 351. 11, 391. 25, 401. 10 et 35, 488. 1, 545. 20, 563. 32, in verbis compositis p. 78. 9, 186. 26, 403. 36, 404. 9, 414. 10, 545. 2. — P. 310. 27 *nolletis* etiam E. — P. 310. 27 sq. *eadem lege* dett. codd., Klotz., Halm., Wirz. — P. 311. 7 sq. *nisi vero — fuisse* transp. v. 10 post *amplissimos* Heerwag., Halm., Hein. — P. 311. 8 *[in]* Heumanno et Zumptio auctt. Kays.; ad p. 130. 26. — P. 311. 22 *cum* pro *quod* E solus (*cū*), Madv., Eberh. — P. 312. 5 *et non* dett. codd., Kays., p. 312. 10 *et tam* Halm., Wirz.; ad p. 4. 18, 46. 20; cf. 342. 33. — P. 312. 23 *quae* edd. ex Erf., Col., Werd., *quae cum* T et all., all. *cum quae*, all. *quae tum*, S. et 'Palatini' *cum* dub. an recte; ad 142. 6, 321. 14, 336. 11. — Ib. *commovisse* E, Halm., Wirz.; ad p. 27. 32. — P. 312. 26 *arae, sacr.* edd.; ad 12. 30. — P. 312. 30 *irae* Richt., Eb., Wirz., *arae* codd., Halm., secl. Kays., del. all., Bait. — P. 312. 34 *poen.* T, Klotz., Bait., Kays., *pun.* vulg.; ad p. 288. 25. — P. 314. 12 sq. *[quae — Clodianis]* Bak. p. 297, Bait., Kays., Eberh. — P. 314. 21 *Sex. Clodio* om. Halm. — P. 314. 22 sq. Quoniam alibi Cic. dicit *Quo* (*Hoc*) *quid miserius vidimus quam —?* ut N. D. I 15. 38, de quo post Madv. Fin. I 6. 19 ex. (add. Div. I 39 ex. 87, Att. VIII 9. 3 m., Quinct. 2. 8, supr. 128. 15, infr. 525. 20) Ieep. Fleckeis. ann. 1860 p. 615, facile conicias intercidisse post *vidimus* v. *quam* aut *quam quod* (*cum*) *vidimus*, neque enim potest comparari loc. leg. agr. II 2. 4 *magnificentius esse illo nihil potest, quod.* Edd. scribunt *vidimus? templum* (cf. ad p. 95. 13), W. Meyer. Mus. Rhen. 1868 p. 699 *luctuosius? Vidimus.* — P. 315. 17 *in* om. codd., ut videtur, omnes, Bait., Kays., add. vett. edd., certe non Or. primus, Halm., Wirz., Eberh.; ad p. 6. 33, 130. 26. — P. 315. 20 *et animos.* non modo Iul. Sever. habet p. 368. 3, sed etiam E (*&*) ut v. 19 omnes

praeter P *et suppl.*; ad p. 100. 19. — P 315. 36 *o* pro *et* codd. praeter P omn. et Quint. VI 1. 27 (idem *meas*), Eberh. — P. 316. 8 *[illi]* Kays., semel P. — P 316. 14 *se* post *fecisse* inser. v. 15 Bait., Kays., Halm., Wirz., om. P, qui deficit in v. *negat enim negat*; ad p. 66. 11. — P. 316. 20 *delen.* T, ut videtur, solus, edd. praeter Klotz. ut 414. 24: ad Cluent. p. 105. 32. — P. 316. 27 *vocem sibi* ex uno E Halm., Eberh. — P. 317. 9 *cunctis* pro *meis* Halm., nam paene omnes codd. praeter Col. et S habent *suis*, *tuis* Lamb., Garatonio 'pronomina ab interpretibus profecta videntur' cf. p. 284. 5 et 304. 6 multo, ut opinor, veri similius quam aut *meis* aut *cunctis*; cf. ad 342. 34. — P. 317. 20 *eisdem* Halm., Wirz., Eberh. (hic etiam v. 25 et saepius cum Kays. *eis*), *hisdem* codd. — P. 317. 23 *illa* pro *ista* codd., Klotz., Hirschf.; ad p. 306. 18. — P. 317. 28 sq. *mihi umq., iud.* ex uno E Halm., Eberh. — P. 318. 9 *Non abnuo, non recuso* E solus, Eberh. — P. 318. 14 *sed exilium* E, Klotz., Bak. p. 297 sq. — P. 318. 16 sq. *quid vos, iud.?* Klotz., Kays., Hirschf., *quid vos, iud.*, rell.; ad p. 33. 26. — P. 318. 18 sq. *in terris ullus* vulg., *ullus in terris* ES, Halm., Wirz., Eberh. — P. 318. 20 alter. *vos* non om. E, sed habet *procreavit vos? Vos app.* — P. 318. 21 *viri boni* Richter. p. 636, *viri fortis* Wirz. — P. 318. 22 *peric. appello* ES, Halm., Wirz., Eberh., *app. per.* vulg., Bait., Kays. — P. 318. 34 *grata *** gentibus non pot.* Bait., *omnibus. At quibus eam probari* add. coni. Halm., scr. Wirz., Eberh., *omnibus. At quibus iudicantibus* Madv., *omnibus. Eam probari non potuisse —!* Richter. p. 632, *gentibus non potuisse? eam misericordia dignam probari ipsis civibus? non potuisse iis* Lang. I 8 sqq. — P. 319. 1 *sustuli* Wirz. — P. 319. 3 *hi* ES, Halm., Wirz., Eberh., *ii* vulg., Bait., Kays. ut v. 7 *iis* Klotz., all. Incerta res. — P. 319. 17 *non pro patria?* Hirschf., Wirz., *procul patria* 'perversissime' (Or.) tres Lagg., Richter p. 634. — P. 319. 19 *sepulcr.* S, Kays., Halm., Wirz., Eberh., *sepulchr.* TE, Bait.; ad p. 61. 26.

Orationis pro Marcello optimi codd. sunt Gemblac. 5345 G et Erfurt. E, aliquanto inferiores Fuld. F, Medic. M, Tegerns. T etiam 'in hac oratione mutilus' (usque ad p. 325. 18 *diligit*). Praeterea usus sum collationibus codicis Ambros. C 29 part. inf. A a Baitero (Phil. XX 344—346) et Admontani n. 383 B (usque ad p. 329. 29 *duces*) a Petschenigio ('Zeitschr. f. d. öst. G.' 1883 p. 1 sqq.) factis.

P. 321. 2 *usus, non* disting. omnes edd., sed etiam v. 3 sine interp. *verecundia finem* Klotz., Bait., Kays. — P. 321. 5 sq. *invisit.* mihi quoque ut Eberhardo [Richteri ed. II Teubn. a. 1877] scribend. videtur; ad Rab. perd. p. 237. 30. — P. 321. 7 *omnium rerum* nulla auctoritate Klotz. — P. 321. 8 sq. *praet. nullo modo* ATFM, Klotz., Bait., Kays., *nullo m. praet.* GEB, Eberh.

Hoc ordine Cic. in oratt., si Merguet. in Lex. III 185 sqq. omnia recte collegit, paene nusquam verba posuit, bis omnino *nullo modo deesse possum* (nam *nullo m. esse posse* Cat. IV 5. 10 p. 291. 34 falso vulgo scribitur), bis *si ullo m. facere possum*, bis *neque ullo m. fac. possum*, ter *nego ullo m. fieri posse*, at undesexaginta locis sic: *facere nullo (ullo) modo possum*, decem *nullo m. possum facere*, semel *nullo facere m. possum*, semel *non possum ullo m. facere*. — P. 321. 11 alter. *et* om. ATFM, Klotz. nescio an recte; ad p. 4. 18. — P. 321. 13 *angebar, [quum viderem]* Klotz. e codd E²FMT. — P. 321. 14 *cum* GFB, Bait., Kays., Eberh., *qui* EMT, Klotz., *qui cum* A; cf. 312. 23. — Ib. *, in qua ego, fuisset* AF, Bait., Kays., Eberh., *in qua ego fuissem* GMTB, *esset, in qua ego fuissem* E, Klotz. prob. Displicet praepos. *in*. Semel, quod sciam, sic iterata invenitur Fam. I 9. 5 *ab iis adiutus es, a quibus debuisti* certam ob causam; ad p. 130. 26. — P. 321. 21 *[omni]* Kays., om. AT. — P. 321. 24 *in* habent codd. omnes, Klotz., recte om. Bait., Eberh.; ad p. 130. 26. — P. 322. 4 *ipsum* Ern., Klotz., Kays., Eberh., *illum* codd., Bait.; ad p. 80. 4. — P. 322. 8 *nullius* ante *dicendi* Klotz., Kays., Eberh., *nulla* AFGMT, Bait., *nulli* (i. e. *nulli'*) E et B, qui habet etiam *nulli tantum*, quod commendat Petschenig. — P. 322. 23 *ita* AFMT, Klotz., Kays., Eberh., *tam* GEB, Bait. Duo locos adfert Merg., quibus Cic. in oratt. posuerit *tam magnus*, Verr. III 46. 111 ex., ubi Lg. 42 habet *(improbitatem) tuam*, ς *tuam tam*, et Phil. p. 376. 37. — P. 323. 2 *neque enim* Eberh. — P. 323. 11 *victoriae* Bait., Klotz., Eberh., *victoriam* GEFB, Kays., *victum* MT, *victo* A recte, credo, *victu* cod. P. Arus. p. 512. 17: '*temperat huic Cicero de M. Marcello*'. — P. 323. 14 *faciat* AFMT, Wolf. fort. recte; ad p. 128. 19 et 46. 8. — P. 323. 24 *aut* FTM, om. edd. — P. 323. 26 *viderimus* malim ut 239. 24 *contenderimus* (ad p. 240. 4). — P. 323. 37 *meum* (*ineum* T, *meorum* B) *pectus* (om. T) *memoria* (*-iam* FT, om. B) *obfudit* (*offudit* A, *effudit* FTM) codd., Eberh., cum cruce Bait., Kays., *meum p. memoriam effudit* ut F Klotz., *in memoriam meum p. se effudit* Naegelsb., *meo adspectui se mem. obfudit* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 286, *memoria pectus obf.* Petschen., *in meum pectus se mem. effudit* Madv. Adv. III 152. Utrumque, et *aliquem aliqua re* et *alicui aliquid offundere*, tam recte dicitur quam *donare, circumdare* cett., quo ex genere grammatici pauca verba afferre solent, ego circiter 150 collegi. *Oculis tenebras offudit* dixit Val. M. VII 3. 9, *oculos tenebris* II 7. 6 p. m et Cic. ipse Fin. III 14. 45 *obscuratur et offunditur luce solis lumen lucernae*, eodemque modo *affund.*, *inf.*, *perf.*, *superf.*, *suff.* V. etiam Becher. Phil. XLV 192 sq. Madvigium quidem, ut par est, non constructio, sed vis verbi offendit ('inusitate memoria offundere pectus eius dicitur', inquit, 'qui eam cum benevolentia et grato

animo recolit'). Mihi memoria illa dolore et lacrimis non videtur vacare. — P. 324. 5 *anteponis* GEAB, Petschen.; ad p. 67. 30. — P. 324. 9 *ut si ulla* Klotz., *ut nulla* GEFB. — Ib. *monum.* codd. praeter G (et B?), edd. praeter Bait., p. 329. 8 AEM, Klotz., Eberh., *monim.* GFB, Bait., Kays.; ad p. 198. 13. — P. 324. 10 *aut manu* vett. edd., Klotz.; ad p. 23. 23. — P. 324. 11 *[aliquando]* Kays., om. A, schol. Luc. VI 20, Lact. VI 11. 25. — P. 324. 12 *[tua — animi]* Kays. a cod. A abesse ratus. — Ib. *florescit* GEB, Lact., Eberh., *floresc*et FMTA, Bait., Kays., *florescat* Klotz. post *ut, si ulla* v. 9; ad p. 67. 30. — P. 324. 13 *tuis oper.* GEB, Klotz., Kays., Eberh., *oper. tuis* AFMT, Bait. — P. 324. 16 *te ipse* A; ad p. 415. 6. — P. 324. 18 *auditu* codd., Bait. — P. 324. 19 *erant* (sic F) *adempta* Madv. Adv. III 152. Mihi nec nimis 'inusitate *victoria adepta esse* dici' videtur (quae *iracunda* dicitur p. 325. 34) et *remisisti* dictum pro *reddidisti* multo minus aptum quam 'huic sententiae remittendi verbum'. — P. 324. 22 *[es]* scr. Petschen. auct., om. GE[1]AB. Ne audiri quidem posse mihi videtur *es*, sed potius *diceris*; quid est *es recte*? — P. 324. 28 *at scelere* Klotz., *a* F, *ab* AMT. — P. 325. 5 *consilio* potius quam *officio* Klotz., Kays., Eberh. nescio an inviti. — P. 325.16 *fort. mirum* E fort. recte, B om. *mirum.* — P. 325. 25 *illam* GEB, Petschen. — P. 326. 4 *excitaverint* 'cod. Faërni' vide ne recte; ad p. 128. 19. — P. 326. 12 *simul [salvos]* Klotz. e vett. edd.; codd. E[2]FM habent *salvos* pro *simul.* — P. 326. 31 *verbis* post *extenuabo* add. FM, Klotz., Kays. — P. 326. 36 † *an* Bait., *at* C. Fr. Herm., *tamen* Ieep. Fleckeis. ann. 1857 p. 302 sq., del. Halm. Si quid mutandum sit, malim *aut.* — Ib. *eo* pro *hoc* A (*ex eone ex*) FM nescio an melius. — P. 327.7 *superfuerunt* E[2]FM, Klotz. — P. 327.14 *omnia* praeter schol. Luc. V 686 etiam A. — P. 327. 15 sq. *[et inc. ev. valetudinis]* Heumann., Eberh. — P. 327. 20 *accedit* GEAB, Klotz., Kays., Eberh., *accedat* FM, Bait.; ad p. 46. 8. — P. 327. 21 *credimus* A. — P. 327. 28 *tantoque* FM, Klotz.; ad p. 107. 3. — P. 327. 34 *nemo mederi* E, Kays. — P. 327. 36 *te diu — vixisse* FM fort. recte. — P. 327. 37 *addam* A; ad p. 67. 30. — P. 328. 7 *: nunc cum omnium,* v. 9 *sunt, tantum* FM, Klotz. — P. 328. 12 *Quid? si* Bait.; ad p. 33. 26, 298. 18. — P. 328. 13 *tuae quidem* GEFB, Klotz., Bait., Kays., *quidem tuae* AM, *tuae* om. schol., Eberh.; ad p. 84. 9. — P. 328. 15 *igitur* om. AB. — Ib. *magna* GEAB, Bait., Kays., Eberh., *gloriam magnam* E[2]FM, Klotz. — P. 328. 18 *est certe* Klotz., *certe est* M, *certe par. est* vulg. vett. — P. 328. 24 *cives* GEAB, Petschen., om. FM, recc. edd. — P. 328. 29 *et* ante *patr.* AFM, Kays., Eberh., om. GE, Klotz., Bait.; ad p. 4. 18. — P. 328. 31 *enim est* codd., Klotz., *est enim* schol., Serv. Verg. A. X 467 ex., Bait., Kays., Eberh. — Ib. *omnino* om. schol. et Serv., Bait., Eberh., secl. Kays., *hoc* om. FM. — P. 329. 10 *modo*

mallem plures et meliores codd. omitterent quam nescio quis Salisb. — P. 329. 22 *[falso]* Weisk., Eberh. — P. 329. 33 *nec qui* GE, Klotz., Eberh., *neque* FMA, Bait., Kays.; ad 254. 12, leg. agr. p. 213. 2. — P. 329. 34 *etiam* EA, Klotz., om. GFM, Bait., Eberh.; ad p. 241. 29. — P. 330. 1 *[qui — cecidit]* Weisk., Eberh. — P. 330. 20 *[quia — dicere]* Eberh. — P. 330. 25 *communi omnium* e vett. edd. Klotz., Kays.; *non ut de unius sed ut de omnium sal.* A. — P. 330. 27 *C.* habet cod. A, *M.* GE, om. FM.

In Ligariana quoque oratione Baiterus parum pleno apparatu critico usus est, Gembl., Erfurt., Colon. Graevi, deteriorum codicum nullo, qui hic quoque ut alibi saepe minus depravati sunt (v. p. 333. 1, 338. 34, 339. 25, 342. 10 cett.). Ambrosiani collationem edidit Baiter. Philol. XX 346—348.

P. 332. 10 *ut* om. AC, Klotz., Kays. — P. 332. 11 *C.* add. C (*G*), Halm. [ed. VIII Weidm. a. 1879], non Laubmann. [ed. Weidm. IX a. 1885]. — P. 332. 22 *[cum]* Kays., om. A et codd. AB Quintil. IV 2. 109. — P. 332. 33 sq. v. *ad suos redire cupiens* tam diu patienter tolerata esse miror. — P. 333. 1 *privato* cod. Salisb., Bait., Hein., Hirschf., Laubm., *in privato* G (ad p. 130. 26), *a privato* E, Beneck. progr. Posn. 1833 p. 17, *ad privatum* A, Klotz., Kays., Halm., Eberh. — P. 333. 8 *est* G, Bait., Kays., Eberh., om. EA, Halm.; ad p. 6. 20 et 77. 30. — P. 333. 14 *ecfl.* Baiter. Phil. XX 346, Kays., *et flag.* AC, *effl.* vulg.; ad p. 36. 18. — P. 333. 15 *quo* vett. edd., *quidem* C om. *est* (unde Bait. coni. *tertium tempus, quod — restitit, si est crim.*; nam *quod* quoque v. 16 om. CA); scrbnd. videtur *cum.* — P. 333. 22 *illic* pro *hic* Hein., *tunc* Richter. Fleckeis. ann. 1861 p. 279. — P. 333. 27 *cum prodo* vett. edd., an *dum* aut *prodam*? — P. 333. 36 *[hoc]* Wundero auct. Kays., post *populus* Quint. XI 3. 166, Halm., Eberh., *pop. hic. R.* C. — P. 334. 8 *hunc nunt.* ACS, Klotz., Kays. — P. 334. 23 *tuus ille, Tubero* Quint. VIII 4. 27, 6. 12, IX 2. 7 et 38, XI 3. 166 (bis om. *destrictus*), Severian. p. 369. 7, recc. praeter Klotz., Laubm. — P. 334. 28 *eisdem* ut alibi Eberh. — P. 334. 32 *acuet —?* A, Quint. VIII 5. 10, pleriq. recc.. *acuit —.* GE, Diom. p. 471.1, Bait., Kays.; ad p. 67. 30. — P. 335. 7 *[usque — odio]* scr., *[solent]* Kays., Eberh., del. rell. recc. praeter Klotz., *insolenti odio* Ieep. Fleckeis. ann. 1856 p. 297, *inc. odio aut lev. Gr. est* Richter. ib. 1861 p. 279, *isti sunt mores* (sic AC, schol. *isti mores sunt*): *solent odia* ex ed. Iunt. Tittler. ib. 1865 p. 216, *aut levium — barbar.* del. Wunder. — P. 335. 14 *hunc* E, Halm., Eberh., om. G, Bait., ante *ergo* AC, *eum* Klotz., Kays., coni. Halm., *non tu eum* Ps. Asc. p. 108. 7, Mart. Cap. 520. — P. 335. 25 *omnia* om. AC, prob. Madv., Wesenb., Beneck. progr. Posn. 1833 p. 19, Kays. — P. 335. 27 *est* Wesenb. ad Sest. p. 45 ex. auct. recc. edd. omnes, nam 'coniunctivum eo, quod verba *in qua* — sen-

tentiae effectivae (*ut — videamini*) interiecta sunt, non excusari'. Immo 'excusaretur', etiamsi v. *ea poena* penderent ex his verbis: *non estis contenti*; ad p. 46. 8 et 120 28. — P. 335. 31 *domi* serv. Hirschf., recte om. Bait., Halm. petitum ex p. 336. 3, abesse dicitur a cod. Putean. nescio quo, *omnibus* coni. Landgraf. 'Sachlich-kritischer Anhang' ad ed. or. Sull. § 55 p. 71. — P. 336. 6 *[hac]* Kays., om. AC, Quint. VIII 3. 85 (et *tua*). — P. 336. 11 *qui* om. GE[1], Bait., Hein., Laubm. prob.; ad 312. 23. — P. 336. 13 *ipsis* A, *ipse* rell. codd. et edd.; ad p. 415. 6. — P. 336. 21 *est* om. edd. praeter Bait.; ad p. 77. 30, 6. 20. — Ib. *tum* A, *Tunc* GE, edd., *Tune* Wund.; ad p. 31. 8. — P. 336. 25 Non mirer, si quis malit *abiecit*. — P. 336. 30 *quisquam* e recc. Klotz. et Hirschf., Momms. auct. om. Halm., v. 31 *sceleris* retin. unus Klotz., om. Hirschf., 'all. codd.' *facinoris*; an *is*? — P. 337. 30 *nostram, utrum* Madv. Opusc. I 159, Bait., Kays., Hein., Hirschf. — P. 337. 35 *tum* A, vett. edd., *tunc* GE, recc. edd.; ad p. 31. 8. — P. 338. 18 *illum* GE, Klotz., secl. Bait., Kays., Eberh., del. Halm., *ullum* 2 Palatt. codd., Lamb., Madv., Hein., *prohibere illum* CA (*illa*). — P. 338. 20 *gerendum* E, Halm. — P. 338. 21 *aliquis* semper mihi suspectum fuit; cf. ad p. 356 10. — P. 338. 24 *Tubero, vestra* GA, Bait., Kays., *vestra, Tub.* vulg., Klotz., *Tubero* 'in E superscriptum est', om. Halm., Eberh. — P. 338. 26 *fuistis* A, Lamb., Madv. Op. I 199, II 305, recc. edd. praeter Klotz., *fuissetis* rell. codd., Klotz.; ad p. 191. 25. — P. 338. 33 sq. *non tam ne* 'multi codd. Soldani', Madv. Op. II 305, recc. edd. praeter Klotz., *non tam propter id, ne* GE, Klotz., *non t. pr. id ne ultra* C, *non* ^{ul}*tra ne* A. — P. 339. 2 *voluntas, conv.* Bait., Kays., Hirschf. — P. 339. 4 *non dubitem* codd. praeter Colon. Gruteri et A (ad p. 20. 32), *non dubium* Cobet. Mnem. 1854 p. 233. — P. 339. 6 *cum* om. G, Bait., Kays., Hirschf. prave. — P. 339. 17 *confiteor* G, Bait., Kays.; ad p. 67. 30. — P. 339. 19 *L. Tub.* E[2]A, Klotz., *Tub.* Hirschf., *L.* om. GE[1]; v. Cob. Mn. 1854 p. 233. — P. 339. 23 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 339. 25 *[partibus]* scr., 'om. codd. deteriores multi', Klotz., Eberh., Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 120, retin. cett.; v. 27 *eas ipsas partes* (*-is*) CA. *Partibus* (et *partes*) ab iis additum videtur, qui animadvertissent non eosdem significari homines. Sed *ii* pro iis partibus dicti videntur similiter ac *nos* p. 144. 23, 342. 4. — P. 339. 28 *est* post *viri* add. vulg. (all. *esset*), ante *viri* Or. auct. Eberh., Laubm.; ad 6. 20. — P. 339. 33 *Tuberonis fuit* E[2], Klotz. — Ib. sq. *[iusto cum imp.]* B. Nake Fleckeis. ann. 1874 p. 295 sq. — P. 340. 6 *bellis — nec* Bait. 'anacoluthian ex parenthesi ortam' cum Ravio et Putschio statuens. — Ib. *neque* praeter C etiam A; ad p. 62. 8. — P. 340. 9 *sero erat; erat* Madv. Op. I 158. — P. 340. 24 *miseric. tuae* AE[2], Kays. — P. 340. 25 *et quidem* GE, Eberh. non bene, ut opinor. 'Eadem varietas est', inquit Bait., p. 323. 35 (E *et quid.*), 329. 19 (*equidem* FM), 366. 14 (*Et*

quidem a); add. p. 84. 26, 90. 29 G, 92. 33, 107. 13 (*e* quidem, quidem* EG) P[1], 485. 31 a, 559. 31 omnes praeter b *et quidem*; 401. 4. 551. 4 (*quidem* b[1]) a, 402. 6 et 467. 32 ab, 481. 12, 491. 31 D, 496. 18 abt, 509. 5 b, 511. 10 t, 547. 3 at *equidem*; cf. ad p. 404. 35. — P. 340. 35 *agi solet* om. cod. Pithoean., 2 Oxonn., ed. Ven. 1483, Lamb. 'sine dubio ex suis optimis codd.', A, Bait., Kays., secl. Eberh., Hein. fort. recte. — P. 341. 12 *esse illi* E, *illi esse* G; ad p. 11. 4. — P. 341. 29 [*Nam*] Kays., om. A, all. — P. 341. 36 *squalorem* Richter. Fleckeis. ann. 1861 p. 279. — Ib. *omnem* CA fort. recte; sed v. ad p. 138. 8, 170. 24. — P. 342. 4 sq. *minabantur* A, all., Klotz., Halm., Eberh., quod ipse in eo numero non sit, primam personam locum non habere rati. Latini primam et secundam personam plur. ponere non dubitant non solum contra nostram consuetudinem, ut Mur. 22. 45 ex. *qui sumus, praestamus* 'diejenigen von uns, die sind, —', Sest. 65. 136 *vos, qui estis, et qui potestis*, Pis. 1. 1 *pauci noramus*, Verr. V 27. 68 *plerique nostis*, aut contra grammaticam ut Plaut. Amph. 1071 *Neque nostrum quisquam sensimus*, ib. 1099, sed etiam contra rationem ut Plaut. Men. 779 *uter meruistis culpam?*, Epid. 399 *Exite huc aliquis* (Lorenz. Pseud. 1272), Curt. X 2. 16 *pauci praemia potestis ostendere*, Liv. 36. 17. 2 *plerosque inter vos esse video, qui militaveritis* (, Hertlein. Xen. Cyrop. IV 2. 24): cf. ad p. 232. 37, 144. 23, 339. 25. — P. 342. 10 *fuerit* aliquot codd. dett. (*futurus fuerit* all., A), recc. edd. praeter Klotz., *fuisset* GE, Klotz.; ad p. 169. 20. — P. 342. 13 *non* ante *nov.* codd. omnes, Klotz., [*non*] Kays.; ad p. 20. 32. — P. 342. 29 *eum tui* AC (hic *tuis*), Klotz., *tu eum* GE. — P. 342. 33 *ac* om. GCA, Bait., Kays.; ad p. 120. 21; cf. 312. 10. — P. 342. 34 *tuis* GE, Bait., Kays., Eberh., Hein., om. AC nescio an recte, *suis* all., Klotz., Halm.; ad 317. 9. — P. 343. 9 *salute — danda* Ciceronem scripsisse arbitror ut red. Quir. p. 455. 12 et dom. 458. 1 *re p. gerenda*, quod sane audacius, quam ego me scripsisse dixi nimis modeste, ut videor, ferri posse negat Stangl. 'Deutsche Litteraturz.' 1885. 1585; cf. ad p. 412. 19, 90. 16. — P. 343. 12 *postulet* Kays., Hirschf., Hein., *postulat* codd., cum cruce Bait., *postularit* Halm., Eberh., *postulabat* Klotz., antea certe *fortasse postulabat*. — P. 343. 16 *te datur.* AE[2], Klotz., Kays.; ad p. 66. 11.

In oratione pro Deiotaro Halmius his codd. usus est: Gemblac., nunc Bruxell. n. 5345, B, Gudiano 2, D, Erfurtensi, E, Fuldensi, F, Gudiano n. 335, G, Oehleriano nunc Gissensi, R, Salisb. 34 nunc Monac. 15734, S, Kayserus praeterea Ambros. Ex his cognati sunt BDES, quos Halm. nota C complectitur, et GFRA (nos signamus litt. H) utrique satis inter se diversi ita, ut plerumque BDES paulo integriores, GFRA magis corrupti sint, non semper, velut p. 349. 26 C

habent *cadere posset* (A *cadere*), 351. 8 *in cubiculum te ire malle*, ad 352. 6, 352. 16 *ad periculum atque aciem* om. *etiam* et *ad*, A *ad periculum etiam atque etiam*. Sed in altera familia excellit B (ad p. 350. 20), in altera longe ceteris praestant G et A (p. 351. 8 ille solus ex Halmi codd. *in cubiculo male*, A *in cubiculo. Male*, Col. *in cubiculum male*, F *in cubiculo te ire malle*); nam F et R (etsi hic propriam quandam coniunctionem habet cum A), nisi accedit auctoritas Gudiani G aut Ambrosiani, nullam fidem habent.

P. 344. 1 *Gai* hic Halm. II nescio cur, *G*. DGR, 'ut GR fere semper' et saepissime codd.; ad Verr. p. 181. 25. — P. 345. 14 *et ab scel.* H et Col., Klotz.; ad p. 6. 33. — P. 345. 26—36 *Perturbat* — *iudicare* del. Heidtmann. progr. Neustettin. 1858 p. 15 sq. n. 1. — P. 345. 33 *C.* add. vulg. vett. edd., Klotz., Kays., Eberh. — P. 346. 1 sq. *[domesticos]* Kays., om. GACol. — P. 346. 5 *mea* om. HCol., schol. Gron. p. 422. 33, Klotz.; cf. ad 371. 10. — P. 346. 8 *C. Caesar, causam* H, Klotz., Kays. — P. 346. 24 *[atq. exerc.]* Hirschf. — P. 346. 27 *affectum* GFR, Madv. Op. II 308 sq., Klotz., Kays., Halm., *afflictum* CACol., schol., Eberh. — P. 346. 29 sq. *[teq. — cognoverant]* Madv. Op. I 148, Halm., Kays., transf. v. 27 post *nescii* Tittler. Fleckeis. ann. 1864 p. 533. *te[que —, tum] sibi* Eberh. — P. 346. 37 *tam* recte multos offendit, quamquam habet iam et expl. Prisc. I p. 93. 19, secl. Eberh. (fort. ort. ex *tuam*?). P. 526. 22 librarii non dubitarunt scribere *tam gravissimis*; cf. ad 376. 37. — Ib. *nec* C, *neque* HCol., Prisc., recc. edd., v. 23 sq. ex GRA Klotz.; ad p. 62. 8. — P. 347. 4 *[Deiotari]* Heraeo auct. Halm. II, Eberh., Hein. — P. 347. 12 *tum* F 'et alii aliquot' (etiam Wrampelm. W), Klotz., Halm. II, Hein., *cum* CGRA frequenti errore, *tantum* 'Col. et Par. 7 (apud Steinmetzium), ut Ursinus et Patricius coniecerunt', Halm. I, Kays., *[tantum]* Eberh. rectissime, ut opinor, hoc reiciens, *tum* inane esse falso existimans. — P. 347. 18 *est* fuit in utraque codicum familia, nam om. tantum BF, de E dub., del. edd. praeter Klotz.; ad p. 77. 30, 6. 20. — P. 347. 22 *eisd.* Eberh. — P. 347. 25 *sumpta [esse]* e codd. GFR Klotz.; ad p. 11. 4. — P. 347. 30 *sibi* om. CA, Halm. I, Kays., *ut sibi* GFRCol., 'quae lectio ex glossa superscr. '*vel sibi*' orta videtur', *sibi*, om. *esse*, W recte, ut videtur; ad p. 11. 4. — P. 347. 34 *esse* om. HCol., Klotz., Kays.; ad p. 11. 4. — P. 348. 5 *in* pro *ad* GFR, E corr., non A, Halm. II. Eadem varietas p. 340. 1, ubi A *in C. N. p.*, 348. 32 sq. *in bello* R, 371. 22 *inferre* a, all.; ad 68. 22 cett. — P. 348. 10 *illius* H, Klotz., Kays. P. 130. 4 *illas* W, 328. 6 *illud* M, 414. 18 et 500. 32 *illo*, 467. 22 et 472. 2 *illi* D, 473. 21 *illis* b; 149. 27 *eorum*, 150. 11 *eo* W, 340. 18 *ea* dett., 438. 28 b, 508. 17 g *eum*, 520. 28 *eorum* i; ad p. 369. 4, 515. 20. — P. 348. 20 *accers.* codd., *arcess.* edd.; p. 354. 21 FR *accers.*, A *adcers.*; ad p. 89. 31. — P. 348. 22 *ut ad fug., non ut ad* DSFA, Halm. I,

Kays., *ut ad fug., non ad* BEWCol., *ut ad fug., non ut* GR. — P. 348. 30 sq. *[et prob. omn.]* Garat. et Madv. auctt. Kays., *et prob.* om. GFR, *omnibus* all. — P. 349. 2 *domui* R, Klotz.; ad p. 103. 37. — P. 349. 4 *iudicas* H, edd.; v. Seyff. Lael.[2] p. 53 sqq.; cf. ad Quinct. p. 2. 13. — P. 349. 19 *tectior* '2 Parr. 2 Monacenses et Oxon. H', Madv. Op. II 318 n., Halm. II, Eberh., *rectior* pleriq. codd., Klotz., *[quis tectior]* Halm. I, Kays., om. R et cod. C. Steph. — P. 349. 25 *audita est* H, recc. edd. praeter Halm. I, *sit aud.* C (ad p. 120. 28). — P. 349. 29 *confingitis. At* Klotz., Eberh.; ad p. 55. 25. — P. 349. 31 *Peium* G. Wagner. 'Zeitschr. f. d. G.-W.' 1857 p. 945 sq., Halm. II, Hein., *luceium* aut sim. codd., *Blucium* Garat., Halm. I, Kays., Klotz., Eberh. e Strab. XII 5. 2 ex.; ad p. 351. 3 — Ib. sq. *regis, hosp. tui,* edd.; ad p. 12. 30. — P. 349. 33 *munerari* A, Bait., Kays. — P. 349. 36 *Em* bis et *causam* (cf. 442. 36) Ribbeck. 'Beiträge zur Lehre von den Partikeln' p. 35; ad p. 27. 6. — P. 350. 1 *ita* scr. ut Verr. p. 163. 29 et Flacc. p. 408. 10, *ista* codd. et edd. ut 375. 25 et 430. 37 b; ad p. 211. 17, Cluent. 154. 25. Aliquid turbatum esse sentiens Kays. 'post *delata* videtur', inquit, '*audiens* excidisse'. — P. 350. 9 *vel in cibo* GFR, Klotz., *in cibo vel in potu* W, '*in cibo* incl. (del. Ernesti)' Kays. p. XXX. Ern. etiam *in potione* spurium videbatur. — P. 350. 12 *illius* codd., Klotz. — P. 350. 19 *saepe* H, Klotz., Kays. — P. 350. 20 sq. *rex illo — perfecta re* Halmi codd. praeter B, Klotz. — P. 350. 36 *modeste* C, Halm. I, Kays., *moderate* GFR, Klotz., Halm. II, Eberh., *modo* ACol. — P. 351. 1 *lautum* BDSA, Halm. I, Kays., Hirschf., *lotum* rell. — P. 351. 3 *Blucium* G. Wagner. l. p. 349. 31 l., Halm. II, Hein., *luceium* aut sim. hic quoque codd., cum cruce Halm. I, *Peium* Saupp. auct. Kays., Klotz., Eberh. — P. 351. 5 *ficta* Herwerd. 'Obs. crit. in frgm. com. Gr.' p. 140 thes. LXXI, Hein. — P. 351. 10 *etiam* om. GRAWCol., Klotz., Kays. (ad p. 241. 29), A habet *non ita modo impr., sed fatuus et am.* om. cum BDS (E super lin.) *nequam et*, Col. *impr. et fat. et am.* (ad p. 106. 17), C *impr. et fatuus sed etiam am.* — P. 351. 15 *habebat* CAR, *haberet* 'GFCol. 6 Oxonn.' sine dubio consulto corr. eadem, credo, de causa, qua maxime commotus Madv. Op. II 311 indicativo 'nihil posse esse perversius' iudicavit obsequentesque habuit recc. edd. omnes non recte. Nam, quod nobis mirum videatur, Latini saepius aliquem aliquid fecisse ponunt quasi in persona adversarii, quod ipsi negent verum esse, non eo solum modo, qui notissimus est: '*At ego hoc feci*' et interrogative: '*Quo modo hoc feci?*', i. e. me hoc fecisse dicis?, sed etiam aliter, ut Cluent. 30. 83 *cui pecuniam dederant*, i. e. ut vultis, hic p. 268. 7 *Non intellego, utrum accessionem an decessionem fecerit*, i. e. fecisse eum dicat, 270. 26 *concupiscit*, 'das wäre Sucht', 291. 19 *cum hic insidiator* (Milo), *qui iter*

illud apparasset, veheretur in raeda, 299. 31 *cum insidiator esset* (ad p. 46. 8). Nam quod aliis quoque de causis durum esse indicativum dicit Madv., 'cum in sententia relativa a certa persona ad generalem notionem traducta (*eum, quem*) insit significatio causae et oppositionis', esset sane haec vis in coniunctivo, si positus esset, debere haec omnia esse in relativa sententia temere affirmat Madv.; ad p. 128. 19. — P. 351. 20 *vincla* DGSA, v. 33 CGA, *vincula* edd.; ad Rab. perd. 237. 10. — P. 351. 24 *in spec. fuisse semper* GFR, Klotz., Halm. II, Eberh., *in speluncis semper fuisse* A. — Ib. *animo esset* H. Klotz., Halm. II, Eberh. — P. 351. 29 *latr. [hostium]* e GFR Col. Klotz. — P. 351. 34 *non* del. 'Cardenus (item Heumannus et Garatoni)', Klotz., Halm. I, Kays.; ib. *simile non sit* GFR; ad p. 20. 32. — P. 352. 6 *Veteres, credo* CRA (*Veteris craedo*), Klotz. — P. 352. 11 *fuit* om. CA, Madv. Op. I 201 sq., recc. praeter Klotz., Halm. II, qui pon. post *quo modo*. — P. 352. 12 *Alexandreae* 'Prisc. cod. Barberinus, quo Garatoni usus est', Klotz., Eb. Prisc. I p. 73. 2: '*Alexandria* et *Alexandrea*. Cicero pro Deiotaro — *Alexandriae*. Tamen et *Alexandrea* dicitur'; ad p. 267. 13. — P. 352. 13 *regionis* DS, Halm. I, Kays., *um* in B in ras., *regionē* A. — P. 352. 17 *est bellum* GFRE (?), recc. edd. omnes. — P. 352. 19 *[erga te] animo* Klotz., *erga te* post *animo* habent GR, post *fuit* F, post *tum* all. — Ib. *fuit? qui* edd.; ad p. 95. 13. — P. 352. 26 *etiam* om. R solus ut 352. 9 (*ait etiam* id. cum A 352. 7), Klotz., Halm. II; ad p. 241. 29. — P. 353. 2 *regiae* (*-e*) DSR, pleriq. recc., *rege* BEGFA, Halm. I, Kays. — P. 353. 8 *haec* GR, Hein.; ad p. 4. 1. — P. 354. 7 *ipsius* pro *illius* codd. praeter AR fort. recte; ad p. 80. 4. — P. 354. 10 *qui et ab eo, qui* codd. praeter F, Klotz., Halm. I, *qui quod* Madv., rell. recc., cod. F *quod ab eodem, qui* coniectura non tam idonea quam *qui quod*, sed non minus audaci; *eisdem* R, Halm. I, Kays., Eberh. — P. 354. 11 *et* AR et cod. Helmst., om. C, edd., nisi quod Halm. I del. *non modo apud te, sed etiam* scr. *et a suis*, Klotz. *fuerit, † non modo*; ad p. 4. 18. — P. 355. 2 *prendi* AR, *prehendi* 'Coloniensis Gulielmi teste Grutero et Dresdensis', edd., *apprehendi* CF; ad p. 37. 37. — P. 355. 21 *optimi hominis* C, *hominis nom. opt. viri* A. — P. 355. 34 *[populi Rom.]* Halm. I, Kays., om. 'Palat. 1, Par. XI, 3 Oxx.'; ad p. 35. 6. — P. 355. 35 *etiam* om. FR, 3 Oxonn., Lamb., Kays.; ad p. 241. 29. — P. 356. 2 sq. *invidimus* C, Halm. I. — P. 356. 9 *praeteritum* unus cod. R 'et lectio varia ex codice in margine exempli ed. Lamb., quod extat in bibliotheca Bernensi, a viro docto adscripta', Klotz., Halm. (non Laubm.), Kays. — P. 356. 10 *extremum causae res.* AR, Klotz., Kays. — Ib. sq. *quid est?* 'margo Bernensis', Halm., Kays. Mihi nec *quid* nec *aliquid* placet; ad p. 338. 21. — P. 356. 12 et, ut videtur, 13 *succens.* FRS, Halm. II. P. 95. 2

PEGH, 209. 26 TE (rell. *succ.*), 357. 12 omnes, ut videtur, 427. 9 V[1] (*suscepere*) at *susc.*; ad Arch. p. 379. 19. — P. 356. 19 sq. *Magnus, ille rex* (p. 62. 6) *Asiae, posteaq. — devictus, Tauro* Hoffmann. 'Zeitpartikeln' p. 47 del. *cum* et *est*, quod add. Lamb., Klotz. posuit ante *devictus*; ad p. 6. 20. — P. 356. 26 *distulerat* A. — P. 356. 37 *enim est iis* Klotz., *est enim iis* (*his, is*) AR, 'Col. Grut., ed. Ven. 1472' fort. recte, *enim is orn. est* F. — P. 357. 31 *te iterum tim.* Lehmann. Herm. 1879 p. 454. — P. 358. 2 *denegavisti* DES, Halm. I, Kays., Hein.; ad p. 27. 32. — P. 358. 3 *maxima* Wesenb. Sest. p. 67 m., recc. edd. praeter Halm. I, *maxime* codd., Halm. I.

Philippicarum orationum longe praestantissimum codicem esse constat Vaticanum illum H 25, qui continet p. 360 — 514. 20 *ad virum*, 526. 27 *sumus iudicare* — 530. 19 *corpo*, 534 — 538. 18 *acerbam*. Multo levior est auctoritas ceterorum codicum omnium, ex quibus Halmius maxime adhibuit quattuor, quos littera D comprehendit, Bamberg. a, Bernens. b, Gudianum g, Tegerns. t, in or. I et in iis 'reliquarum orationum partibus, quae aut in V aut in D desiderantur', Alani cod. i, in XIV or. Vatic. 3327 v. Sed tamen optimum cod. non ita praestare deterioribus, ut horum nulla sit auctoritas, in his oratt. multo manifestius est quam in Sestiana aliisque, in quibus Halmius prae Parisini m. 1 ceteros fere neglegit. Librarium archetypi codicum D multa in locum eorum, quae vel legere vel intellegere non potuerit, sua inventa substituisse, quae displicuerint, correxisse, alia suo arbitrio addidisse, alia dempsisse innumerabilia exempla docent, sed non desunt, quibus ostendatur communem omnium archetypum a V vel neglegentius vel inscitius lectum aut descriptum esse quam a ceteris. Maxime notabilia sunt quaedam vitiorum genera Vaticani propria velut ea, de quibus dixi ad p. 3. 20, 453. 33, Halm. p. 1277. 2 (hic p. 416. 2 *postulabatuit*). Codicum D multo meliores sunt b et t quam a et g (hic deficit p. 542. 17 *operibus*). Illi ita inter se differunt, ut librarium illius aliquanto doctiorem, huius paulo diligentiorem et modestiorem fuisse appareat, non quin hic ut in aliis orationibus (v. ad Caec. et Sull.) permulta omiserit, ad arbitrium quaedam mutaverit (velut p. 374. 7 cum Isid. *pertimescere* scr. pro *perhorrescere*, 389. 8 *quippe* pro *praeterea*, 432. 21 *fuisse* pro *Suessae*, V *suessat*, ag *suesse*, b *suesce*, 441. 1 *lucidissime* pro *tulisse*, 441. 3 sq. *per vim uitioseque*, ib. 10 *dissipasse* pro *perire potuisse*, 472. 4 *si* pro *cum*, 529. 20 *argenteos* pro *aureos*), sed primum haec sunt tam rara exempla, ut non multo plura inveniantur, et si quae sunt similia, inscitiam potius hominis arguunt quam fraudem (ut quod 469. 27 *non enim* scripsit pro *omine*, V *homine*, ag *hominem*, 491. 13

sicōsumitur parabitur pro *silebitur*, 501. 11 sq. *arma decernendi*, 508. 33 *logos fuit*, 511. 33 *magnum*), plerumque autem non magis discrepat a V quam ceteri aut propius ad similitudinem eius accedit (v. ed. Tur. p. 1232. 7, 1328. 22, 1339. 26, 1340. 2 et 24, 1344. 17, 1345. 12 bis, 1356. 4, 1358. 27), quo in genere maxime notabiles sunt ii loci, quibus ea, quae difficilia essent lectu, accuratius descripsit quam abg aut certe minus licenter neglegenterve tractavit, ut p. 410. 36 V habet *sed cum uinus*, t *et sermulcinus*, abg *et simul*, ad 479. 27 sq., 480. 14 sq. t *autem syllos* (*aut consules illos*), bg *autem illos*, a *aut illos*, 504. 35 sq. t *cum q. proue q.*, V *cum questoribus proue questores*, abg *cum q. cepione procos.*, 512. 18 V *et comfecta*, t *itconta*, abg *ita* (*aut* b) *consummata*, 515 29 t *quo ante* (*quoad ne*), b *quo nec*, a *quo*, gi *quo ne*, 518. 23 t *profectione* (*profecto ne*), abgi *profectus ne*, 521. 3 sq. t *illisues* (*illi suis*), bg *illis*, ai *illis uel*, 527. 1 *elui* V, *eui* t, *eius* abg, ad 532. 2, 547. 10 t *caēs. etium* (*Caesetium*), ab *caēs. etiam*, i *caesār. etiam*, 560. 1 *Parilibus* t, *per idus quintiles* rell., ad 563. 9. Codicis b scriptor quanta usus sit licentia, satis est pauca exempla adferre: p. 366. 35 scr. *ego ipse coniveo*, 369. 10 *religiones nominas*, 379. 7 *Sed quid ego* docte sane, 504. 22 *custodiat* pro *conservet*, 507. 10 sine dubio idem scriptum invenit quod at, *ad praesentem partum* (i. e. *pastum*), corr. — *statum*; quamquam idem interdum solus cum V consentit ut 501. 13 Vb *opibus*, cett. *copiis*, ib. 31 Vb *obsit*, rell. *sit*, 510. 21 *ominetur*, agtb² *dominetur*. Codicum iv admodum parva est fides. Multos locos harum oratt. tractarunt Bak. Schol. hyp. I p. 193—207, Madvig. in Fleckeis. ann. 1856, Ieep. Gratul. ad phil. Germ. Brunsw. congress. 1861, Pluyg. Mn. 1862 p. 47—61, C. A. Iordan. progr. Soest. 1864, Camp. Fleckeis. ann. 1865 p. 163—174, Weber. progr. Wimar. 1871, Hirschf. Fleckeis. ann. 1871 p. 206—210, 'Ztschr. f. d. G.-W.' 1871 p. 36—43, Cobet. Mn. 1879 p. 113—179.

P. 361. 13 *reperiebat* Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 120, prob. Luterbacher. 'Zeitschr. f. d. G.-W. Jahresber.' 1884 p. 171. Sapienter credo omnes hanc emendationem nemini non, ut opinor, occurrentem aspernatos esse. — P. 361. 14 sq. Melius vellem haec interpungere possem, ut appareret v. *Num qui ex rest.* et *Num imm. datae* oblique interrogari. Edd. ut saepe in obliquis interrogationibus ? ponunt. — P. 361. 16 *Nullas* 'Madv. in ed. 3 ex coni. Wesenbergii' haud scio an recte. — P. 361. 21 *possederat* Hirschf.; cf. dom. p. 498. 14. — P. 361. 22 *re* add. Klussmann. 'Tulliana' p. 1—6. — P. 361. 31 *funestum* Camp. p. 163, *invisum, peius tum* Klussm. l. l. p. 6, *iniustum* Hammer. 'Blätter f. d. b. G.-W.' 1882. — P. 361. 35 *illa porro* Eberh. [Kochi ed. II 1879] tac.; ad p. 93. 36. — P. 362. 1 *urbe* bgti, Eberh., *urbem* Va, Klotz., Halm., Kays. — P. 362 5

minarentur Di, Klotz., Kays. — P. 362. 10 *edixerat* gti, Kays., Eberh., *edixerant* Vab, Klotz., Halm. — P. 362. 16 *et in cont.* Di, Klotz., Kays.; ad p. 4. 18. — P. 362. 17 *[qui app.]* Iordan. p. 3, Eb. Hirschf. (p. 37) auctore v. 19 post *habebant* ins. *appellabantur*, om. Halm. II [ed. Weidm. VI a. 1881], serv. Klotz., Halm. I, Kays. — P. 362. 27 *vitassem* gi dubito an vere, *vitauisessem* V; ad p. 27. 32. — P. 363. 14 † *Sextilibus* Halm. I, del. Madv. Op. I 163 sq., Klotz., Kays., Halm. II, Bak. p. 193, Cobet. p. 113, *proximis* Hirschf. p. 40, Eberh. — P. 363. 19 *non* om. Di, Bak. p. 193; ad p. 20. 32. — P. 363. 26 *et* pro *ac* bt, Klotz. (ad p. 100. 19), *atque* ag (ad p. 98. 9). — P. 363. 27 *ex quo* Di, Bak. p. 194 verba v. 21—27 *quanto — querebatur* per parenthesin interposita ratus. — P. 363. 36 *nec sperare pot.* Pluyg. p. 47, Eberh., Pricaeum (ad Apul. Apol. p. 12) 'Iac. Gronovius iam reprehendit, quod *praestabam* pro *sperabam*, et *sperare* hic pro *praestare* maluerit' Garat. Oportebat saltem, ut opinor, *nec poteram sper.* Gelli quoque XIII 1. 1 codd. omnes *praestare.* — P. 364. 8 *[esse]* Ern. (ad p. 11. 4), v. 9 *[hesterno die]* Halmio auct. Kays. — P. 364. 26 *esset* H. Weber. p. 12; ad 365. 32. — P. 365. 3 *deor.* Di, Hirschf. p. 37, Eberh., om. V, Klotz., Halm., Kays. — P. 365. 4 *sepulchr.* Vgt, Halm., *sepulcr.* abi, Klotz., Kays., Eberh.; ad p. 61. 26. — P. 365. 6 *patr. conscr.* om. V, Halm., Kays., Eberh.; cf. 426. 22; ad p. 35. 6. — P. 365. 27 *necessaria; ** neque* Kays., inser. *repellenda est voluntaria* Ieep. p. 10 sq. — P. 365. 32 *metus* V, Halm., Kays., Eberh., *metu*, om. *modo*, Di, Cobet. p. 114, *modo metu* Klotz. — Ib. *est turpe* i fort. recte; ad dom. p. 469. 5, supr. 364. 26. — P. 366. 1 *rationem* Gomperz. 'Wiener Stud.' II 143, Gantrelle 'Revue de phil.' V 191, *orat.* vulg., *orat. atque* del. Cobet. p. 115. *Ratio atq. auct.* idem est quod *consilium auctoritasq.* p. 360. 4, 387. 17. — P. 366. 8 *licebat* D, 'ut in V pr. m. scriptum fuisse contendit Deycks', Klotz. — P. 366. 11 *[se]* scr.; ad p. 66. 11, 86. 9. — Ib. *ac* Di, Klotz., Halm. II, Camp. p. 164, om. V, Halm. I, Kays., Eberh. (ad 120. 21), *vel potius* Cobet. p. 115, *prolatis?* Iw. Mueller 'Jahresber.' XXII 258 non prob. Si opus sit, malim *immo.* — P. 366. 17 *non facere potuit* post Muret. edd., quod cur placeat, intellego, cur necessarium visum sit, miror. — P. 366. 35 *in* add. Klussmann. 'Tulliana' p. 6—14, *i. e. legibus* del. Iordan. p. 3; ad p. 130. 26. — P. 367. 11 *[est]* Halm. I, om. V, Halm. II, Eberh.; ad p. 6. 20. — P. 367. 13 *At cens.* Pluyg. p. 47 fals.; ad 264. 17. — P. 367. 25 *iudex* i, Klotz.; ad p. 150. 18. — P. 367. 35 *valere* Or. (3) 'probabiliter, nisi malis *sanciri*' (Halm.), *manere* Vi, Klotz., Kays., cum cruce Halm., *venire* D, *habere* Iordan. p. 6, *avere* Urlichs 'Eos' II 203, *[quis est — manere?]* Eberh., Hirschf. — P. 368. 13 *obici se* Di, Klotz., *se* om. V^1; ad p. 66. 11. — P. 368. 17 *adhort.* Di, Klotz. — P. 368. 30 *multi*

post *reducti* add. Eberh., Hirschf. prob. — P. 368. 35 *promulgavit* ante *recit.* add. O. Mueller. Herm. 1877 p. 301 sq.; v. Eberh. — P. 369. 4 *illud* V²Di, vulg., om. V¹, *id* Halm. II, Eberh., Hirschf.; ad p. 348. 10. — P. 369. 7 *plebi* V¹, Halm., Klotz., *plebis* V², Kays., Eberh., Hirschf. — P. 370. 1 *quam — habui* om. V¹, Halm., Eberh., defend. Hirschf. — P. 370. 11 *eidem* non Eberh. solum, qui saepe, sed etiam Halm. II contra codd. — P. 370. 12 *locuntur* V, *loquuntur* recc. edd. (ad p. 50. 24), om. Di, vulg. fort. recte. — P. 370. 16 sq. *[qui — cariss.]* Halm. I, Kays., Klotz., om. V¹, Halm. II, Eberh. — P. 370. 23 *concupisse* Di, Kays., Eberh.; ad p. 27. 32. — P. 370. 31 sq. *urbe — liberata* add. V², Kays., Eberh., om. V¹Di, Halm. — P. 371. 2 *significarunt* b, *significarerunt* ag; ad p. 27. 32. — P. 371. 10 *oratio tua* Muret., Eberh. prob.; cf. ad 346. 5, 377. 14, p. 412. 27, ubi Vbgt om. *tuam*. — P. 371. 11 *senatus* Ern. auct. Halm. II, Eberh., Camp. p. 166, Iw. Mueller. 'Jahresber.' XXII 259, *veterani* codd., secl. Kays., *veterum malorum* Halm. I, *veteris mali* Klotz., *veteris anni* Ieep. p. 11, *vestri animi* Weber. p. 3 sq., *veteranorum* O. Schmidt. Mus. Rhen. 1880 p. 315 sq. — P. 371. 19 *voluerunt* Klotz. errore, ut videtur. — P. 371. 20 *[Proximo]* Eberh., *[altero]* Cobet. p. 116, Iw. Mueller. 'Jahresber.' XIV 220 et XXII 259, Ortmann. progr. Schleusing. 1882 p. 8, impr. Landgraf. 'Jahresber.' XXXV 72, *conseq. proxime. Altero* Th. Hasper. Fleckeis. ann. 1878 p. 269, impr. Iw. Mueller. — P. 371. 31 *[num glor.]* Halm. I, Kays., om. V¹, Halm. II, Eberh., tuetur Klotz. — P. 372. 3 sq. *quam dil. malis* Di, A. Fulda diss. Bonn. 1864 thes. IV, om. V, recc. edd. — P. 372. 28 *tutus* Muret., recc. edd., *unctus* V (*nec tut.* om. rell.), *auctus (quisquam esse omni potestate potest*, nam V habet *quisq. esse omnipotestate*) Turn. et Ieep. p. 12 (*q. esse omni potest aetate*), *munitus* P. R. Mueller. Phil. XII 315, *ullus* Ostermann. ib. XIV 331, *impunitus* Schanz. Spec. crit. Gotting. 1867 p. 49, *iucundus* H. Weber. p. 4. — P. 372. 30 sqq. *Quid enim glad. —? quid pop. —? quid Pomp. —? quid duobus* edd.; ad p. 33. 26. — P. 373. 1 *qui, quamquam* Eberh. auct. Halm. II, Hirschf., *illos! quamquam* Eberh. — P. 373. 4 *Accio* Vi, Klotz., Kays., Eberh., *actio* D, *Attio* Halm.; ad p. 54. 6. — P. 373. 9 *popularibus* codd. (sed i *a popul.*, quod commendant cum alii, tum Garat.), Klotz., Halm. I, Kays., *a populi parte* Camp. p. 166 sq., Halm. II, Eberh. Popularibus civibus tribuuntur plausus non a summis, mediis, infimis, sed a populi parte. — P. 373. 13 *assens.* Eberh. — P. 373. 17 *Satis erat notum* Camp. p. 167. *Satis est* est 'satis magnum est'; cf. ad 259. 19. — P. 373. 19 *[ipse]* Halm. II, Eberh., recte om. D, nam non solum 'supervacaneum est', ut ait Ferrar., qui primus delevit. — P. 373. 21 *omnium* om. V, Halm.

Philipp. II.

P. 374. 6 *optaram* all., Madv., Eberh. multo probabilius quam p. 180. 3 Garat. *optaram?*, *optarem* codd., vulg. — P. 375. 9 *mihi quam* Camp. p. 167, *cuiq. quam mihi* Seyff. Schol. I[3] p. 110, Kays., *mihi* del. Koch. progr. Port. 1868 p. 17, *quam me hic* Ieep. Fleckeis. ann. 1860 p. 620, *mihi* ante *plenius* coll. Th. Hasper. ib. 1878 p. 269 sq., impr. Iw. Mueller. 'Jahresber.' XIV 221 sq. — P. 375. 10 *est* add. D, Eberh., Hein. Cf. Fam. XII 22. 2 ex. *Illud profecto, quoad potero: tuam dignitatem tuebor*, et quae collegi Off. p. 186. 18 ed. 1882, Tusc. I 25. 60, red. Quir. 4. 9, Q. fr. II 6 ex., Vahlen. Ind. lect. Berol. aest. 1880 p. 7 sq. et Herm. 1882 p. 608 sq.; ad p. 6. 20. — P. 375. 22 *uti* Halmio auct. recc. edd. omnes, quod in V est *uit*; ad p. 3. 20; cf. ad 415. 4, 536. 36. — P. 375. 24 *[Q. Fadii]* Camp. Phil. X 631, Halm. II, Eberh., def. Hirschf. p. 40, *G. Fadii* Boot. Att. XVI 11. 1. — P. 376. 14 *ii qui* D; cf. 399. 36. — Ib. *serrati* D, Klotz.; ad p. 109. 5. — P. 376. 35 *pudica* Cobet. p. 116 cf. 398. 18 haud inscite; cf. 392 10. — P. 376. 37 *tam* ante *magn.* Halm., Kays. (ad p. 322. 23) *iam* V (ad 151. 16), *sane* Hirschf. p. 40 et p. 208, Eberh., om. D, Klotz., Hein.; cf. ad 346. 37. — P. 377. 7 *politiorum* aut *elegantiorum* Camp. p. 167, *urbanor.* Eberh. auct. Hirschf., *hominum* Eberh. — P. 377. 12 *epistul.* V ut 401. 19, Kays., Halm. II, Eberh., *epistol.* vulg., p. 449. 12, 525. 25, 553. 27 omnes codd., ut videtur; ad Sull. p. 363. 8. — P. 377. 14 *tuae* D, Halm. I, Kays., Eberh. fort. recte, om. V, Klotz., Halm. II; ad p. 371. 10. — P. 377. 15 sq. *ut Must. et Tir. Num. videris* scr., *mus et laetamesse uid.* V, *ut mustelae tamen scio* (*tantum seius* b, *tantum scius* g) *et tironi numisio uid.* D, *ut Mustelae Tamisio et Tironi Numisio vid.* i, *ut mustele tam inscio et tyroni numisio vid.* cod. Cheltenham., 'welches unverändert den richtigen Text ergiebt', inquit Landgraf 'Jahresber.' XLIII 47, mihi non videtur, *ut Tironi et Mustelae iam esse vid.* Halm., del. *iam* Cobet. p. 117, *ut Must. iam esse et Tir. vid.* Kays., Eberh., *ut Must. et Tir. esse vid.* Klotz., *ut Must. iam esse et Tir. Num. vid.* Hein., *ut Tir. certe et Must. tam esse vid.* Th. Hasper. Fleckeis. ann. 1878 p. 269, impr. Iw. Mueller. 'Jahresber.' XIV 221. — P. 377. 24 *[quant. iam prof.]* O. Mueller. Herm. 1875 p. 119, Eberh. — P. 377. 32 *[tuum]* Manut. auct. Kays. — P. 377. 33 *scribebam* 'V, ut Muretus edidit', Halm. II; ad p. 163. 10. — P. 378. 1 sq. *impetrasti* Bak. p. 198, Wesenb., Kays., Halm. II, Eberh., *impetras* vulg. — P. 378. 25 *sententiae* V, i. e. fort. *sententia? Et*, nam ut e v. *est* sic ex *et* saepius *t* periit; ad p. 149. 25, 4. 18. — P. 378. 28 *Publiumque* P. R. Mueller., Halm., Kays., Eberh., *·p· aut* V, *et P.* Mur., Klotz., *praeter P. Clod.* D. — P. 378. 29 *sicuti* e vett. edd. Klotz., Kays., Hirschf., Eberh. — P. 378. 30 *domus* V, Halm. II, Eberh. ('doch ist wohl *domui* zu lesen'), *domui* cod.

Cheltenh. (Landgraf. 'Jahresber.' XLIII 46), Klotz., Hein.; ad p. 103. 37. — P. 378. 36 sq. *M. Glab.* cum codd. Halm. II invitus. — P. 379. 2 *idem qui* Koch. progr. Port. 1868 p. 17. — P. 379. 25 *consul tum* Halm. I, *consultus* V; ad p. 35. 6. — P. 379. 30 *natalicia* D, vett. edd., Hirschf. p. 38, in ed. non item. — P. 379. 31 *putatote* D fort. recte; ad p. 159. 16, Verr. p. 298. 29. — P. 380. 26 sq. *cui quia iure inim. — vitiis eum* (sic V) *esse* Stuerenb., Halm. II, Eberh. forte recte, *[eum]* v. 27 Halm. I, Kays., *iam* D, Klotz., Hein., *tamen* H. Weber. p. 4. — P. 380. 33 *cum non modo* coni. Halm., *ut non m.* D, 'excidisse videtur *qui*, vel *et*' Hein.; v. Jordan. p. 6 sq. — P. 380. 34 *diiunct.* 'Klotzius, ut alias V habet', Kays., Halm. II, Eberh.; ad p. 21. 8. — P. 381. 15 *Itur.* Klotz., Kays., Eberh., '*yturaeis* t ex *Ituraeis*, quae vera scriptura videtur'; p. 413. 1 *itureos* t, *itiraeos* b, *Ityr.* ag (Kays.), *ytyr.* V, 541. 19 *itir.* agi, *ytur.* b, *tyr.* t. — P. 381. 16 *qui* D, *quia* V, *quia, qui* Halm. I, *quia, cum* Halm. II, Klotz., Hirschf., Hein., *quia — vides* (Ern., Madv. Op. I 204 sq., Kays.). *[nihil prof. sapis.]* Koch., Eberh., *Si haec tu — quia — non videas, nihil* Madv. Adv. III 152 sq., qui quod negat Ciceronem 'posse negare audaciam hanc esse', neglexit, quod dictum est v. 5 sq. Ad p. 128. 19. — P. 381. 31 *perf. [operis subsecivis]* Klotz. e codd. D. — P. 381. 37 *inspect.* bgt, schol. Bob. Mil. p. 288. 27, Klotz., Cobet. p. 118; ad Verr. p. 159. 32, hic p. 130. 26. — P. 382. 11—14 malui cum Hirschf. interpungere, ut suasit Kramarczik. progr. Muehlhus. 1855 p. 18, Iordan. p. 12 quam ut vulg. recc. edd. Halmio auct.: *quaestio (non satis — constituta; quid enim — constituta? quaest. est tamen): quod igitur.* — P. 382. 14 *[constituta]* Bak. p. 205 sq., Eberh. — P. 382. 37 *ego* om. a (ut v. 34), Klotz., Kays. — P. 383. 3 *Cn. Pomp.* et *C. Caes.* codd. praeter V et Prisc. I p. 395. 3 et 407. 21, Klotz. — P. 383. 14 *sed etiam oneraret alienis* D, Klotz. — P. 383. 17 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 383. 19 *[conscii]* 'Madv. ex Ferrarii coni.', Kays., Eberh., def. Hirschf. p. 39, *socii* D, *[cum consc. non fuiss.]* Cobet. p. 119 sq. — P. 383. 22 *[nem. occ.]* Koch., Eberh., Gomperz. 'Wiener Stud.' II 143, def. Hirschf. l. l. — P. 383. 24 *actoribus* Madv. Op. I 165, Bak. p. 199, Hirschf. l. l., Cobet. p. 120, Klotz., Halm. II, *auct.* codd., Halm. I, *[illis auct.]* Ern., Kays., Eberh., Camp. p. 168; cf. p. 407. 20. — P. 384. 2 *qua re* pro *quo* Halmio auct. Kays., *quae* V. — P. 384. 12 sq. *[fuisse tam mult.]* Bak., Gomperz. ll. ll. prob. — P. 384. 37 *aute* V, 'fort. ex *abs te*' Halm. prob.; ad p. 3. 31. — P. 385. 7 et 389. 15 *exal.* e V (bt) recc. edd. praeter Klotz., Verr. III 11 ex. 28 nemo, ubi V et Lg. 42 *exalassent.* Idem cod. V habet v. c. p. 396. 28, 397. 2, 434. 20, 478. 28 *asta*, 478. 25 *ista* (Div. p. 174. 31), 409. 35 sq., 410. 10 non item, 405. 11 *adortare*, 409. 33 *credum*, 412. 3 *ortis*, 6 *onorem* cett., 397. 22 *habund.*, 411. 9 *habes*, 469. 27 *homine* cett. — P. 385. 8 *te*

om. V[1], Kays., Halm. II, Eberh., serv. Hein.; ad p. 66. 11. — P. 385. 9 *intelligis* abg, Klotz.; ad p. 67. 30. — P. 385. 19 *qui dicis?* Th. Hasper. Fleckeis. ann. 1878 p. 271, quod immerito placet Eberhardo, impr. Iw. Mueller. 'Jahresber.' XIV 221 cf. dom. 20. 51; add. N. D. II 6. 16 p. m., Enn. apud Rut. Lup. I 12 ex., Mart. XIV 58. 1, Plaut. Rud. 653 *quid illum praedicem?*, Sen. Nat. q. VI 25. 3 *quid aliud appellem loca vacua?*, multo saepius *quid vocatur?* ut de Or. II 24. 104 ex., Sen. ep. 93. 11, 95. 54 ex., 110. 3, 111. 1; cf. Ben. VII 31. 3 ex. *quidvis potius quam deum appellat*, Tac. G. 6. 17 *id ipsum inter suos vocantur*, Liv. 38. 17. 9 *quod appellantur*, Pl. As. 653 *id* (vocabo vos, patronos), Madv. Fin. p. 371. Nec aliter dictum puto p. 401. 25 *Quid aliud dicam?* — P. 385. 25 *Bruto et Cass.* e recc. solus Halm. e vett. edd., D *cassio et bruto*; cf. p. 426. 2, 545. 11, 549. 36, N. D. II 66. 165 p. m., Off. II 27. 59, Att. IV 17. 5 (16. 8), VI 1. 13, dom. 52. 133; ad p. 4. 18. — P. 385. 26 *Atqui* O. Iahnio auct. recc. edd. praeter Klotz., *atque* codd., Klotz.; ad p. 13. 30. — P. 386. 6 *includis? Non* edd.; ad p. 55. 25, S. Rosc. p. 55. 19. — P. 386. 18 *ego* ante *enim* ins. Eberh., quod miror; multo magis desidero *in eo*; an *interfuissem*? — P. 386. 33 *illud quidem fuit, ut tu dic.* D (*quidem illud* ag; ad 84. 9), Klotz., —, *ut tum dic.* Madv. Op. I 207, Eberh., —, *ut dicebam* Madv. et Eberh., ut ait, auctt. Hein., *illud fuit tu ut dicebas quidem* V et del. *tu* Halm., Kays., *fuit* post *quamquam* posuit Koch., quod non iniuria placet Eberhardo. — P. 388. 13 *prosec.* Ern. auct. Eberh., Hein. non recte, opinor; cf. ad 408. 17, 503. 30, 394. 2. — P. 388. 27 *Heredidatem* D, Halm., Hirschf. p. 39 in., *hereditate* V. — P. 388. 35 *[fecit heredem]* Madv. Op. I 165 sq., Cobet. p. 119, Kays., Eberh., del. Halm. II, def. Hirschf. p. 40; ad p. 60. 21. — P. 388. 37 *praeteriit* D (*-eo* t), Halm. I, Kays., Klotz., hic del. Heusingero auct. 389. 2 *ne nom. quidem.* — P. 389. 6 *inquis* Klotz.; ad p. 67. 30. — P. 389. 7 *Is* V[2] (eadem fide qua 406. 31 idem et i *Is igitur*), Pluyg. p. 48 auct. Kays., Klotz., Eberh., Hein. — P. 389. 8 *?* pos., punct. edd.; ad p. 55. 25. — P. 389. 10 *esses, invasisti* Heum., Cobet. p. 122; ad p. 192. 31; *heres, iste invasit* Eberh. auct. Hirschf. — P. 389. 15 sq. *ing. acuendi* D, vulg., *ingeniendi* V, — *exercendi* Halm. II, Hein., *alendi* O. Mueller. Herm. 1877 p. 302; *excolendi*? — P. 389. 17 *magistrum, suffr.* edd. praeter Klotz. et Kays.; ad p. 12. 30. — Ib. sq. *rhetorem* et v. 16 *causa* del. Bak. p. 200. — P. 389. 37 *Sic, opinor* Madv. Fin. p. 354 auct. Halm., Kays., Klotz., *Sic, opinor, a pr.* Hirschf. p. 41; v. Eberh. et cf. Verr. IV 17. 37 ex. *Ita opinor*, Fin. I 11. 39, S. Rosc. 41. 120 p. m. *Ita credo*, Q. Rosc. 10. 27 ex. *Sic puto*, al. *sic* aut *ita placet* cett., et Verr. II 58. 143 m. melius scribitur *Non opinor* ut III 53. 122 et 123, Tull. 12. 29 m., 20. 48, Inv. I 35. 56. — P. 390. 4 *ordinibus* del. Cobet. p. 122. — P. 390. 6 *[constitutus]*

Klotz., Hein., om. (post *locus*) V[1], Halm., Kays., Eberh. — P. 390. 21 *te* pro *se* D, Klotz. — P. 390. 24 *confirmavit* Halm. I, quod V habet *confirmauiat*, de quo ad p. 3. 20; cf. ad 416. 2. — P. 391. 8 *oportet* pro *opinor* D, Klotz. — P. 391. 13 sq. *Alexandream* recc. edd., item 395. 36, 396. 26, 410. 3; ad p. 267. 13. — P. 391. 18 *[erat] domus* e V²ab²gt Hein. — P. 391. 19 *neque* D, Klotz.; ad p. 62. 8. — P. 391. 20 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 391. 22 *Venis* Halm. I, Kays., Hirschf., *uenisse gallia* Vt (*-am*), *uenisti galliam* abg; ad p. 179. 30. — P. 391. 24 *tuam* vulg., *tuum* codd., *tum* Frotscher., Halm. I, Kays. — P. 391. 27 *observatus* D, Klotz., Halm. I, Landgraf. 'Jahresber.' XXXV 72. *ouatus* V, *auctus* Ieep. p. 13, Kays., Weber. p. 4, *adiutus* Halm. II, *sublevatus* Muret. Var. lect. XVIII 7, Eberh., Hirschf., Hein., *ornatus* amicus F. Ursini, *comitatus* Ant. Augustin., *commendatus* Hammer. 'Bl. f. d. b. G.-W.' 1882. — P. 391. 36 *Quoniam* Man. auct. Eberh.; Heinio v. '*Quamquam — gratiam* transponenda videntur ante prius enuntiatum *In quo demiror*'. — P. 392. 6 *haurire* add. Faërn. (aut *devorare*), Madv., Klotz., Eberh., *devorare* Hein. et post *effundas* Halm. II, *rapere* Graev., *exhaurire* Heusing., *ingerere* Schuetz.; an *sorbere*?; lac. sign. Halm. I, Kays., *si hoc expleare* Hirschf. (p. 41 sq.). — P. 392. 10 *dedecus* codd., Klotz.; ad p. 268. 15; cf. 376. 35. — P. 392. 12 *fecit* Camp. Phil. X 631; ad leg. agr. 186. 7. — P. 392. 33 *[id] semel* e D Klotz. — P. 393. 1 *potuisset, tum* Madv., Halm. II, Eberh., Hein., Hirschf. (*potuissent*), *velles, cum* (p. 392. 35) — *potuit? Tum* vulg.; ad p. 191. 25. — P. 393. 8 sq. *[in]ferendi* Eberh., *ferendi* Hirschf. Mihi (aut *gerendi* aut *patriae* scrbnd. aut) v. *contra patriam* delenda videntur. — P. 393. 16 *in* D, Klotz., om. rell. ut 423. 26; ad Arch. p. 381 25 (sed v. Inv. I 39. 70), supr. 130. 26. — P. 393. 26 *uno[que]* Ferrar. auct. Kays., Eberh., Hein.; ad p. 107. 3. — P. 393. 31 *vobis* D, Hein. fort. recte, *bonis* V, *cives vobis ereptos: erip.* Camp. p. 170 (*ereptos vobis* id. Phil. X 628), Klotz.; cf. ad p. 509. 22. — P. 393. 36 *[belli]* Halmio, Cobeto Mn. 1861 p. 366 et p. 123, Madv. Adv. II p. 232 auctt. Eberh., Hein., del. Halm. II, post *Troianis* coll. H. Weber. p. 4, *belli causa, causa* Klotz., Halm. I, Kays., *causa belli causa* D. — P. 394. 2 *providerat* Camp. p. 170, Halm. II, Eberh., *perfecerat* vulg. (ad 388. 13), *effecerat* Cobet. p. 123. — P. 394. 6 sq. *Denticulum* Buechel. auct. recc. edd. praeter Halm. I et Kays., qui scr. *Denticulam* e codd. — P. 394. 9 *scilicet* pro *sed* Koch., Eberh., Hirschf. *Sed* est 'in Wirklichkeit' ut leg. agr. II 31. 85 sq., dom. 6. 14 m., *verum* S. Rosc. 16. 47 post *quasi vero*; nam *quasi vero* falsam speciem inducit (cf. Seyff. Lael.² p. 234). Longe aliter *quasi vero — scilicet* p. 68. 7 sqq. — P. 394. 15 *corruptum?* Klotz., Kays., Hirschf.; ad p. 55. 25. — P. 394. 24 *coloniarum* pro *itinerum* Camp.

p. 171, Phil. X 632 sq., Koch., Eb., Hirschf., Hein., *Italiae* Hammer. 'Bl. f. d. b. G.-W.' 1882. — P. 394. 31 *[tant. turp.]* Ern., Kays., Eberh., def. Hirschf. p. 39; cf. Cluent. p. 149. 17. — P. 394. 37 *[com. neq.]* Koch., Eb., Hein. prob., def. Hirschf. p. 40. — P. 395. 23 *ausurum viderem?* Eberh., Hirschf. — P. 395. 30 *iter obviam* scr. Phil. XIX 632, Eberh., Hirschf., *uia* V, Halm. I, Kays., *viam* D, Halm. II, Klotz. — P. 396. 9 *herus* Ieep. progr. 1863 p. 10. — P. 396. 33 *[serv. animis]* Eberh. et add. *que* post *cum* Bak. p. 202 sq., *servientibusque omnibus, cum animi* Camp. p. 171, Hirschf., *servientibusque cunctis* ille Phil. X 628, *servientibusq. manibus* Koch., — *amicis* Hammer. — P. 397. 9 prius *et* om. V, recc. edd. praeter Klotz. non recte, credo; ad p. 4. 18. — P. 397. 16 *dilabuntur', incr.* H. Weber. p. 5. — P. 397. 23 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 397. 25 sq. *[tam dist. — positas]* Eberh. Cobeto auct., qui p. 123 sq. et iam ante Mnem. 1861 p. 366 *dissipatas* mut. in *dissitas* male. — P. 398. 9 *spolia* del. Eberh., Halm. II, Hein., *ac spolia* Graev., secl. Klotz., *rostrorum spolia* Hirschf. (p. 40 sq.), *rostran* V. — P. 398. 14 *vinol.* g t, vulg., *viol.* V a b, Halm. I, Kays.; v. Iordan. p. 7 sq.; *violentus et ferox* Hein.; ad p. 167. 13. — P. 398. 16 *ruere* pro *furere* Eberh., Halm. II, Hirschf., *stupere* Ieep. Fleckeis. ann. 1860 p. 621, impr. Iordan. p. 8, *furiis agitari saepe* Camp. Phil. X 629 sq. *Furere* non est idem quod *furentem esse* v. 14. — P. 398. 23 *aedilibus* F. Ursin., Kays., Eberh., Hein., Hirschf.; cf. ad p. 410. 12, Sull. 346. 1. — Ib. sq. *conclavibus pop.* Halm., Eberh., *concl. popinae triclinis* V, *concl. [tricliniis] pop.* Kays., *tricliniis popinae* D, Klotz. — P. 398. 25 *mimulam* Cornelissen., Halm. II, Eberh., *illam* codd., Klotz., Kays., cum cruce Halm. I, *illam mimam* Eberh. auct. Hirschf.; cf. ad 249. 3, 401. 21. — P. 399. 5 *defuisti?* Klotz.; ad p. 55. 25. — P. 399. 11 *ac* add. Schuetz. solus; ad p. 120. 21. — P. 399. 13 *Atq.* Th. Hasper. Fleckeis. ann. 1878 p. 271 sq., impr. Iw. Mueller. 'Jahresber.' 1878 p. 221; ad p. 402. 37, Caec. p. 43. 29; cf. ad 93. 8. — P. 399. 31 *explosis* Hirschf. (p. 206), *exclusis* all., Madv. — P. 399. 36 *is, qui* D, Klotz., Halm. I, Kays.; ad 376. 14, 401. 9, 414. 11. — P. 400. 2 *sordida* g, Klotz. — P. 400. 3 *reliqui* Pluyg. p. 48 et Mn. 1881 p. 143, Kays. — P. 400. 6 *iis* 'malim' Halm., scr. recc. praeter Halm. ipsum. Cf. Tusc. I 35. 85 ex., Rep. II 32. 56, Verr. act. I 9. 25, I 16. 43 ex., supr. 31. 11, 34. 14 cett. — P. 400. 24 *quid audes?* Hirschf. p. 42, *quid secutus es?* in ed., *quid censes* b g. *Quid es?* verum esse non credo. — P. 400. 26 *deos [penates]* ex a b g Klotz. — P. 400. 27 *quae cuncta tu* Or. auct. Eberh., Hein., Hirschf., *quencumque* V; ad 220. 14. — P. 400 30 sq. *aequius* (*simul* aut *una*) — *pugnare quam te sect.* scribnd videtur; *quem* v. 31 om D. — P. 400. 31 *cum tu* Klotz., Halm. I, Kays., *tutu* V, *tu* D, Halm. II, Eberh.; *cum* Serv. ad Don. T. IV p. 416. 12, Serg. IV 511. 13, Cledon. V 22. 13; ad p. 138. 32.

— P. 401.9 *[is] per* Klotz., Kays. ex D; ad 399.36. — P. 401.10 *e* Halm., Eberh., om. V (ad p. 179.30), *a* D, Klotz., Kays.; ad p. 310.24. — P. 401.15 *vesperum* D, Gell. VI 11.6, Weber. p. 5 fort. vere. — P. 401.18 sq. *deducitur* D, Gell., Klotz., om. Halm., Kays., Eberh. — P. 401.21 *mima* fort. tollend.; cf. ad 398.25. — P. 401.22 *illinc* D (*illic* t, *illinon* V), Klotz. — P. 402.9 *ind., ut peteret* om. V, Halm. II, Eberh., def. Klotz. add. etiam *ille* ante *prom.* — P. 402.34 *si* om. Klotz. sine dubio Garat. auct., qui sic scribit: Vatic. '*et qui serv.*, ubi manus recentior adiecit *si*, et certe *qui* restituendum est, ut Mur. fecit'. — Ib. *habitis* del. Cobet. p. 124, impr. Iw. Mueller. 'Jahresber.' XXII 260. — P. 402.37 *Atque* potius quam *Itaque* D, vett. edd. prob.; ad p. 399.13. — P. 403.7 sq. *deinde VI, ut ads.* Hirschf., Eberh., *sex suffragia* Momms., *suffragia equitum* Mommseno auct. Kays. 'Nemo mortalium hunc locum intelligit, neque haec verba explicari aut emendari ullo modo possunt. — Itaque satius est non tangere' Cobet. p. 124 sq. — P. 403.8 *vocatur* om. D, all., Klotz. — P. 403.31 *[nauseet]* Cobet. p. 125, Pluyg. Mn. 1881 p. 143. — P. 403.33 sq. *[id est — appareat]* Camp., Halm. II, Eberh., Hein., O. Mueller. Herm. 1875 p. 120, serv. Halm. I, Kays., Klotz., *sit* et *id est ubi camp. Leont.* del. Pluyg. l. l. — P. 404.2 *domo, med.* Halm. II, *domo. Med.* Klotz.; v. Camp. p. 172. — P. 404.6 *que* b, Halm. II, Eberh., Hein., om. rell.; ad p. 107.3. — P. 404.11 *[ut facile servires]* Cobet. p. 125, Eberh. — P. 404.24 *Iam* semel Madv. Em. Liv.[2] p. 384 n. 2; v. Woelfflin. 'Sitzungsber. der k. b. Acad. der Wiss.' 1882 p. 470; cf. ad p. 106.30. — P. 404.27 *bibere* correxisse etiam Hauschildium in corpore Dissert. Hal. 1885 (quod non vidi, novi ipsam dissertat.) invenio apud Landgraf. 'Jahresber.' XLIII 48, *vivere* vulg. — P. 404.30 *est* post *exactus* add. Madv., Halm. II, Eberh., Hein.; ad p. 6.20. — P. 404.32 *[quod — est]* Camp., Corneliss., Halm. II, Eberh. — P. 404.33 *rebus* post *quibus* add. D, Klotz., secl. Kays., etiam *Idib.* om. V. — P. 404.35 *quidem* D, Klotz. Idem vitium p. 107.13 in EG, 261.2 in ED[1]F, 436.17 in t, 540.14 in i; *equidem* 417.28 t, 496.35 D; cf. ad p. 340.25, 485.24, 489.19, Tull. p. 9.17. — P. 405.1 *populi Rom.* agt, Klotz., Kays.; v. Hirschf. p. 42, ad p. 35.6. — P. 405.19 *[M.] Ant.* e D Klotz. — P. 406.1 *cuius[quam]* ex agt Klotz. — P. 406.6 *omen omne* Halm. II, Eberh., Hein., Hirschf., *omen nomen* V, *omnem* D, Klotz., *omne nomen* Mur., Halm. I, Kays., *omen*, del. *propter*, Madv. Adv. III 153. Dubito. — Ib. *proximum* codd., Halm. II, *proximi* rell. edd. (ad p. 138.8), *propter proximum dictatorem metum* Klotz. — P. 406.34 *gratiosus?* Halm. II; ad p. 55.25. — P. 406.35 *impetrarat* (*inp-*) codd. praeter i (propter v. 33), Halm., Kays. — P. 407.7 *gynaeceo* i, Klotz., *gynicaeo* V (codd. D defic.); cf. ad p. 267.13. — P. 407.15 *iure* Kochio auct. del. Eberh. — P. 407.17 *dicet*

Halmio auct. recc. edd. praeter Halm. I, Klotz., *dicit* vulg.; ad p. 67. 30. — P. 407. 20 *actorem* Koch., Eberh., Seyffert. 'Ztschr. f. d. G.-W.' 1861 p. 64 n., *auctorem* vulg.; cf. ad p. 136. 9, 535. 3, 383. 24. — P. 407. 29 *pro consule* Halmio auct. recc. edd. praeter Kays. et Hirschf., *procos* V, *proconsulem* vulg.; ad p. 35. 6. — P. 407. 30 *es* D V², Halm. I, Klotz., om. V¹, Halm. II, Eberh. — Ib. *An* vulg., recc. edd. praeter Halm., *In* codd., Halm. — P. 407. 34 *[Cretam]* Eberh. — P. 407. 36 'interrogationis signum', quod se 'auctore Gul. Christio addidisse' ait Halm., vulg. habent edd. — P. 408. 1 *exaequatos* Weber. p. 6, *aequatos* Camerar., Ern., Schuetz., Madv., Eberh., Hein., Hirschf., *inquinatos* vulg. — P. 408. 16 sq. *sororem tuam* commatis incl. edd.; ad p. 12. 30. — P. 408. 17 *prosp.* Graev., all., Klotz.; ad p. 388. 13. — P. 408. 25 *patre* D, Prisc. I p. 93. 8, Klotz., Hein., *patruo* etiam Cus. (*patuo* superscr. *r*). — P. 408. 32 *ex Kal.* D, vulg. vett. edd., Klotz.; ad p. 179 30; etiam *ut* om. V. — P. 408. 34 *advoc.* D, Klotz. — P. 409. 6 *vinul.* V, *vinol.* edd., item 460. 13; ad p. 167. 13. — P. 410. 1 *veniisse* a, Halm. II nescio quid novi in hoc verbo etiam alibi captans (S. Rosc. p. 71. 8, Sull. p. 360. 18). — P. 410. 3 *te* D, vulg., Halm. I, Kays., Klotz., om. V, Halm. II, Eberh., *missum esse* Hirschf., quod in V est *misisse*; ad p. 66. 11. — P. 410. 12 *aedib.* Pluyg. p. 48 sq., Kays., Eberh., Hein., Hirschf.; ad p. 398. 23. — P. 410. 18 *M.* om. V¹, Klotz., Kays., Eberh., Hirschf. — P. 410. 35 *consul, sal.* V² D, Cobet. p. 128 sq., Madv., Kays., Hirschf., Eberh., *colem* V¹. — P. 410. 36 *sed cum uinus* V, *et* (om. a) *simul* (*sermulcinus* t) D, *et simul unum cinus* cod. Cheltenh. (Landgraf. 'Jahresber.' XLIII 46 ex.), *sed tum nimis* 'cod. Colotianus et Palat. primus Gruteri', Hirschf. p. 42, cum cruce Halm. I, Kays., *sed nihilo minus* Cobet. p. 129, Klotz., *est; sed sum vicinus* Madv. Op. II 329 sq., Halm. II, *est, verum vicinos* Koch. Mus. Rhen. p. 1858 p. 288, Eberh., Hein., *sed tum visu* Nipperd. Op. p. 462, Hirschf. in ed., *est, sed tum vicinos* Iw. Mueller. 'Jahresber.' XXII 261; fort. *est, (sed cum salutaretur ab omnibus* — P. 411. 12 *fuerant* de Ern. coni. Eberh. saltem *erant* scribendum fuisse ratus. *Fuerunt* est perf. praesens; ad p. 29. 4. — P. 411. 22 *scortorum* O. Sieroka Fleckeis. ann. 1884 p. 616 fals.; v. p. 443. 32. — P. 411. 28 *et* D, Klotz., Hein., *est* V, *sed* Halm., Kays., Eberh., Hirschf.; ad p. 189. 15, 209. 27. — P. 411. 30—33 *[is — idemq.]* Eberh. — P. 412. 9 *Antonius?* Klotz., Kays., Hirschf.; ad p. 55. 25. — P. 412. 10 *inaugurare* D, Klotz., *inauguraras* V, corr. Halm. — P. 412. 12 *eo* V, om. recc. edd. — Ib. *tyranni* potius quam *Caesaris* D, Klotz. — P. 412. 19 *die* Ciceronem scripsisse arbitror; ad p. 343. 9. — P. 412. 20 *contaminari* om. D, Klotz., Kays., Eberh.; cf. ad 60. 21. — P. 412. 21 *Quaeres* D, vett. edd.; ad p. 67. 30. — P. 413. 1 *[Ityr.]* O. Mueller. Herm. 1875 p. 120, Eberh. — P. 413. 3 *Nonne* D, Klotz.; ad

p. 138. 14. — P. 413. 5 *istuc* V^2D, Klotz., Kays., Hirschf. — P. 413. 11 *coniux* contra codd. Klotz., Kays., Eberh., Hirschf.; ad p. 64. 4. — P. 413. 15 *est omne* e vett. edd. Klotz. — P. 413. 17 sq. *[habet — defensores]* Eb. — P. 413. 28 *Romae [regem]* e D Klotz., Kays. — P. 414. 3 *nundin.* Lamb., Madv., *inmanum latione* V, *nũmatione* D om. *hac*, *immani nund.* A. Augustin., vulg., *immani mutatione* Ieep. p. 14, Kays., Hirschf. — P. 414. 11 *intelleges* Kays. tac., Eb., *intellegeris* V, *intellegis ei* D (ad 399. 36); ad p. 67. 30. — P. 414. 31 *extitit* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 288, Eb., Halm. II, Hein., *est* DV^2, vulg., *bonis ẽ et* V^1; ad p. 152. 14. — P. 415. 3 *Resipisce* Ieep. p. 15, recc. praeter Halm. I, Klotz., *Respice* codd., Halm. I, Klotz., D add. post *aliquando* v. *rem p.*, *M. Antoni*, quae serv. Klotz., secl. Halm. I et Kays. — P. 415 4 *uti* Halm., Hein , *utiles* pro *ut uoles* V (ad 5. 36); cf. ad p. 375. 22. — P. 415. 6 *ipso* a g, Klotz., *ipse ipso* t. P. 68. 32 *ipso* W, 107. 32 *ipsa* solus P^1, rell. *ipsam*, 324. 31 *ipsis* F, 330. 12 *ipso* A F M, ad (149. 29.) 324. 16, 336. 13, 342. 33 *ipsis* 'cod. Barberinus Garatonii et ex Ernestii coniectura O'; ad dom. 491. 25. — P. 415. 15 sq. v. *adeptus — ut* om. V^1, 'litteris inclinatis imprimenda curavimus', inquit Halm., 'qui vehementer vereamur ne falsum sit supplementum lacunae antiquissimae'.

Philipp. III.

P. 416. 2 *postulavit* D, Klotz., Iordan. p. 4 n., *postulabatuit* V; cf. p. 475. 2, ad 390. 24 cet. — P. 417. 9 *nisi* D, vulg., *nihil* V, *si nihil* Halm. — P. 417. 25 *tum cum* V^2 ut p. 437. 5, *tunc cum* D, a om. *cum* (ad p. 31 8), *cum* V^1, sed *c* in ras., Halm., Kays.; cf. ad 271. 27. — P. 417. 31 et 32 *ecfud.* scr., *etfuit* et *etfudit* V; ad p. 36. 18. — P. 418. 1 *putarat* 'O cum Garatonio' ('potuit esse *putarat*', inquit), Klotz., *putaverat* D; ad p. 27. 32, 53. 4. — P. 418. 26 *M. Ant.* D, Klotz. — P. 418. 28 *iudicavisset* a b g, Klotz., Kays., non v. 26, ubi D *iudicavisset*, V utroq. loco *iudicas sed*; ad p. 27. 32. — P. 418. 32 *fideliorum ac fort.* Pluyg. p. 49, Kays.; ad p. 11. 6. — P. 419. 2 *veteranorumque, fort.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 419. 30 *Brutus* et 31 *Antonium* om. multi codd. dett., Ferrar., Garat., Wernsd., all. — P. 420. 8 *non numer.*, del. *pecunia* aut *aurum*, Cobet. Mn. 1854 p. 233 et 1879 p. 131 cf. p. 407. 25 sq. — P. 420. 18 *solemn.* hoc loco Klotz. et Kays. inviti, ut opinor; p. 291. 2 Klotz. *sollenne.* — P. 420. 24 *est* ante *omnis* V, Klotz., post *omnis* a b fort. recte; ad p. 453 33. — Ib. sq. *intolerabilis* V D, Halm. et secl. *servire* Kays., *intolerabilis est condicio* Klussmann. 'Tullian.' p. 16, *intolerabilius* Weber. progr. Wimar. 1881 p. 6; *int. res est*? ad 465. 8. — P. 421. 27 *Sin autem* D, Klotz.; ad p. 94. 34. — P. 421. 31 *persequuntur* D, Klotz., Kays. (*persecuntur* a b t; ad p. 50. 24 , v. 32 *iudicantur* V b. Klotz., Halm., Kays.; ad p. 128. 19. — P. 422. 3 *At Aric.*? cf. 264. 17. —

P. 422.6 *paene?* — P. 422. 20 *traxerit* D, vulg, Klotz., Weber. p. 5 ex., *traxerat* Halm., Kays., *traxit tarxerat* V; ad p. (29. 4,) 68. 1, 128. 19. — P. 422. 24 *convenit* Ferrar., Klotz.; cf. ad 467. 26, Flacc. 404. 26. — P. 422. 25 *Iulia* sine cruce Klotz., *Aricina* D. — P. 422. 37 *se* ante *esse* (aut post) addend. videtur; ad p. 66. 11. — P. 423. 21 *pertineant* Halm., Klotz., *pertitnenat* V¹; ad p. 128. 19. — P. 423. 26 *in* om. V¹ ut 393. 16, hic Halm. solus (ad p. 130. 26). — P. 423. 31 sq. *sunt. Diem* Halm., Kays. fals., ut opinor, 'ad *retentus* repetendum esse *non adfuit*' rati. — P. 424. 9 *C.* om. V ut v. 36 *Ti.* cett., recc. edd. — P. 424. 10 *refert* D, vulg., *referebat* Halm., Kays., Klotz. (ad 163. 10), *referat* V, Wernsd. — P. 424. 14 fort. praestat *audet?*; ad p. 55. 25. — P. 424. 26 *Em* Ribbeck. l. p. 27. 6 l. p. 35. — P. 424. 35 *[mortis]* Cobet. p. 137 prob. — P. 424. 36 sq. *contention.* codd. (sed V *contionibus et s. et iure contentionibusq. uex.*) et edd., corr. Nipperd. Op. 308. Flacc. 8. 19 T (S W *contentionem et concionem*), hic 371. 17 et 445. 4 a, 527. 25 et 560. 31 t, 560. 29 tv, 560. 35 atv *content.* (192. 29 T, 477. 27 V *contion.*); cf. 354. 31 A *intentus*, 506. 31 V *uestras potente.* — P. 425. 3 *At quod —?* coni. Halm., *Atque id —.* vulg.; cf. p. 485. 6. — P. 425. 24 sq. *[nullam — provinciam]* Halm., Kays., Cobet. p. 137 sq., om. V¹ ante *nullam.* — P. 426. 2 *et M. Ant.* e vett. edd. Klotz., Kays.; ad p. 385. 25, 4. 18. — P. 426. 8 *M. Iccius Siciliam, Q. Cassius Hispaniam* Klotz. e vett. edd., *micus* (*m. iccius* g) *nisi illa* (*illam* a b g) *q.* (*quae* a g) *cassii* (*cassi* b cum V) *hispania* (*-am* b) *est* (om. t cum V) D. — P. 426. 10 *absentem* pro *adul.* Cobet. p. 138 cf. p. 371. 6 prob. (aut *absentem enim adul.*). — P. 426. 13 *fecerit* D, Kays. e vett. edd., *fecit* V (*fec̃*), Halm., Klotz.; ad p. 68. 1, 128. 19. — P. 426. 14 *seque* Mur., recc. edd., om. D, vulg. vide ne recte; quod habet V, *sequasque ad*, fort. ortum est ex v. *insequens* v. 13. — P. 426. 19 *Quid illud?* edd.; v. Seyff. Schol. I³ p. 48, supr. ad p. 33. 26. — P. 426. 22 *patr. conscr.* add. D, Klotz.; ad p. 365. 6. — P. 426. 23 *possessione* Klotz., *-nem* vulg. — P. 426. 26 *quieui* P. Victor., vulg., *quod volui* O. Schmidt. Mus. Rhen. 1880 p. 316 sq., '*ui* (vel *iu*) V¹; *qui* V²; *qui fui* a g t; om. b; fort. *afui*' Halm. — P. 426. 27 *illorum* Lamb.; ad p. 138. 8. — P. 426. 30 *vitiis* V (*uiciis*) et Cus., om. D (tam fals. quam p. 470. 25 *rebus*), vulg. — P. 426. 37 prius *et* om. D, Cobet. p. 138 prob. cf. p. 420. 23, 433. 30, 469. 27, 500. 8; ad p. 4. 18. — P. 427. 6 *quae — tulimus* del. Iordan. p. 3 sq. non bene; parenthesin feci. — P. 427. 25 *[armatis]* Madv. auct. Halm., Kays., *armis* D; v. Hirschf. p. 209. — P. 427. 29 *dispertitionem* Klotz., Kays. (hic imprudens, ut videtur), *dispersionem* V t, Halm., *disperditionem* a b g, *direptionem* Lamb., Garat., Cobet. p. 138 non improb., sed v. Hauschild. Diss. Hal. 1885 p. 17 sq. — P. 427. 37 *effecit* Klotz., Halm., *effecerit* V, cum stellula ante *quas* Kays., *fecit* D; ad p. 68. 1. —

P. 428. 1 *Fudit apothecas* (haec om. codd.), *cecidit* Serv. Verg. Ecl. 6. 55, Klotz. — P. 428. 27 *Romani, de dign.* agt, vett. edd., Klotz., *et* om. b; ad p. 6. 33, 4. 18. — P. 428. 37 *erat* add. Halm., Kays., *reliquis esset* gi, vulg. — P. 430. 10 *virorum* D, Kays. invitus, credo, om. V, Halm. — P. 430. 15 *a* e vett. edd. Klotz., Kays., *bdbr*io* V; ad p. 3. 31. — Ib. *et [ab] L.* e D Klotz.; ad p. 6. 33. — P. 430. 20 *Rom.* add. D, Klotz., om. V, Halm., Kays.; ad p. 35. 6. — P. 430. 29 sq. *Egn. quaest. duce, civi egr.* Garat. (aut *Egn. Quaestore, civi egr., duce*), *egn. que opti egregio mo* V, *legnatio lecto* (*tulcio* in ras. b, om. g) *duce civi egr.* D, *Egn. duce, civi egr.* Halm., *duce L. Egn., quaest., civ. egr.* Or., Klotz., Kays.; ad p. 35. 6.

Philipp. IV.

P. 432. 6 *cum* pro *quod* ag, vett. edd., Klotz. prob., *congratiss.* bt. — P. 433. 10 *[Martiae]* Man. auct. Kays. — P. 434. 13 *vos, Quirites* Buecheler. Mus. Rhen. 1856 p. 518 prob.; ad p. 35. 6. — P. 434. 15 *locuntur* codd. praeter g; ad p. 50. 24. — P. 435. 4 *Non est* dupl. D, Klotz. — P. 435. 7 *concupiscit* (v. Seyff. Lael.[2] p. 229, cf. infr. ad 506. 17) et v. 10 *atque* (ad p. 98. 9) i, Kays. e Klotzi ed. priore. — P. 435. 14 *iam* V[2]D, Klotz., Kays., om. V[1], Halm.; ad p. 151. 16. — P. 435. 24 *nominis* Ern., Schuetz., Cobet. p. 138: v. leg. agr. II 35. 95. — P. 435. 25 *hereditate* Cobet. p. 138 sq. — Ib. *Nam cum* P. R. Mueller. Phil. IX 186, Halm., *quamquam* codd., secl. Madv. auct. Kays., v. 26 id. scr. *sunt* cum codd. D prob. (p. 120. 28), *Quirites: quum* Klotz. — P. 435. 26 *falsa* 'om. DO; *fluxa* vel *fragilia* Muellerus l. c.; fortasse *fallacia*' Halm. prob. — P. 435. 29 *[virtute]* Kays., om. dett. codd. et multae vett. edd. prob. — P. 436. 18 *eniti* D, Klotz., Cobet. p. 139, *niti* V, Halm., Kays.; ad p. 179. 30. — P. 436. 23 *M. hoc* D, Klotz.

Philipp. V.

P. 438. 32 *laudantur* D, edd.; v. ad p. 165. 28 et cf. ad p. 295. 13. — P. 438. 34 sq. *ut et de* bgt, vulg., *ut et* V (ad p. 268. 15), *ut de* a, Halm.; ad p. 4. 18. — P. 439. 7 *Cotylam tum* 'O cum Ferrario', Kays. prob. (fort. praestat *Cot. olim*), *cotyian an cotyionem* V, *cotylonem* abg. — P. 439. 9 *consulares.* all., Halm.; ad p. 55. 25. — P. 439. 17 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 439. 30 sq. *urbis dividundae* Halm. p. 1459, Kays., Klotz., *urbis eruendorum* V, 'sed *urbis eruen* m. 2 in ras. scriptum est, ita ut spatium vix ad litteras suppletas suffecerit', *eripiendorum urbis* Di, *diripiendae urbis* Faërno auct. vulg., *urbis diripiendae* Halm. — P. 439. 32 *populi Romani* certissima coni. Manut., 'cum Ferr. legit optime Sanctius Correct. ad Min. p. 457' Garat., *populum Romanum* codd. (*rem p.* abg) et edd. multo minore auctoritate quam, quod V habet, *opprimendum*; nam talia fere solent recte scribi, *pop. Rom.*, *r. p.* et sim. vv. librarii suo arbi-

tratu declinarunt, velut in hac una orat. praeter hunc locum in V *populus romanus* ter est nomin., quater genet. (p. 450. 13, 452. 11, 454. 23, 456. 28), ter accus. (450. 20, 451. 8 et 12), *populi romani* quinquiens deciens genet., quinquiens dat. (438. 11, 450. 19, 451. 19, 452. 34, 456. 6), bis accus. (452. 12 et 17), *populo romano* bis dativ., bis ablat., dativ. p. 455. 32 *p. R.*, abl. 441. 31 *populo romani*, 454. 35 *populo romanos*; p. 454. 6 *populi romani* valet *praetorio* (*quaestorio*), 456. 33 *populo romano* est *pro praetore*; p. 449. 32 *rei publicae* est ablat., 450. 25 *rem publica* accus., 453. 31 *re publica* gen., 455. 23 sq. *rei publi* ablat., 456. 3 *r. p.* gen., 456. 7 *re p.* dat.; ad p. 90. 16, 35. 6 cett. — P. 439. 35 *cadit? qui* edd.; ad p. 95. 13. — P. 440. 3 *Silet* Madv. Adv. III 153, *Sed* vulg. — P. 440. 8 *hi* A. W. Zumptio auct. Kays., *hic* V, Halm., Klotz., *iste* abg, *ille* t (ad p. 306. 18). — P. 440. 19 *[tempestatis]* Madv. Fin.[2] p. 563. — P. 440. 32 *ita* huc transf. Iunt., Ern., Schuetz., Madv. Adv. III 154, v. 31 ante *castellis* codd. (om. a), vulg. — P. 440. 37 *coloniis* g, all., Garat., Klotz., Cobet. p. 139, *colonis* Vabt, Halm., Kays.; ad leg. agr. p. 184. 6. — P. 441. 11 *tota* codd. (*toto* t), Halm., *una* Ern., *sola* Klotz., *tota ex re p.* (aut *toto ex orbe terrarum*) *hausit* Pluyg. p. 50, Kays., *tot una* coni. Halm.; (*tam*) *vorax*? — P. 441. 32 *unam in domum* 'probabiliter Garat.' (is: 'In Vatic. est, *unam in domo*, quasi velit, *unam in domum*'), impr. Iord. p. 10 cf. S. Rosc. 46. 133 ex., prob. Cobet. p. 139. Incertum. — P. 441. 33 *pecuniae* F. Ursin. (aut *penu*), Klotz., Iordan. p. 10, *pene* V, cum cruce Halm., Kays., om. D, coni. alii alia, Halm. *ingens fenus*, *poena* Kan Mn. 1881 p. 341. — Ib. *in aerarium* all., Klotz., *in unum* vulg., *unum* Ern. — P. 441. 36 *integer, iud.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 442. 2—4 *Graecos. O consess. — — dicere. Cydam* vulg.; corr. Kayser. — P. 442. 11 *Cortyn.* VD, Halm., Kays. — P. 442. 12 *Lysiadem* vulg. vett., Klotz., *lisiadẽ* b, *siadem* t, *silisiadem* g, *lisiade* a; cf. Verr. p. 467. 4. — P. 442. 26 *faciat* e vett. edd. Klotz. male; ad p. 46. 8, 128. 19. — P. 442. 36 *Em* V et Cus. (*haec* D), *En* vulg., *Hem* b[1], Klotz.; ad p. 27. 6. — P. 443. 12 *ego* b, Faërn. prob.; ad p. 75. 7. — P. 443. 27 *Crassicius* 'Bardili ex or. XIII § 3', Klotz. fort. vere, *classitius* gtb[2], *cassinus* b[1], *classicus* a. — P. 443. 34 *non modo adspectu, sed etiam auditu* ante P. R. Muellerum (v. Halm. Fl. ann. 1855 p. 119) 'praetulit' iam Schuetz. 'vulgatae' *auditu, non modo aspectu*, quae est in D, *non modo auditu* (*aditu*, in marg. corr.) *sed etiam aspectu* habet etiam Cus. ut V. — P. 444. 2 *etiam* hic coll. Halm., Kays., V habet ante *Kal.*, D et Klotz. v. 1 post *Huc* fort. recte. — P. 444. 35 *dicetur* Madv. Adv. III 154; cf. p. 430. 35 sqq., 452. 19, 456. 19 sqq. cett. — P. 445. 4 sq. *Quid vero, quod — ausus est, se* edd.; ad p. 33. 26, 298. 18. — P. 445. 6 *et exiturum* add. Cobet. p. 139 sq. cf. 426. 18 prob. — P. 445. 9

nisi ut ad abg, vett. edd., Klotz. — P. 445. 16 *coëgit* del. Cobet. p. 140. — P. 445. 22 *discr.* Buechel., Kays., *descr.* vulg.; ad p. 60. 11. — P. 445. 37 *[et fort.]* Halm., Kays., om. V[1], *prov. fidissimam et fortiss.* Pluyg. p. 49 ex. cf. p. 459. 17. — P. 446. 31 *molliet* post *hominum* add. vett. edd., Klotz., *animos molliet*, om. *hominum*, D. — P. 447. 5 sqq. *(qui — Antonius?)* scr., Halm. et Kays. *(nostros — Ant.?)*, vulg. sine parenthesi et v. 9 *oppugnet?*. — P. 447. 6 *iussi sunt* V[2]D, vulg., *iusserunt* V[1], *iussi erant* Halm., Kays., Klotz.; ad p. 29. 4. — Ib. *iubebimus* ag, Cobet. p. 140; v. 17 idem codd. et t, Ern., Schuetz. corrigendum putarunt *mittemus*; ad p. 67. 30. — P. 447. 16 *hostibus,* edd.; ad p. 12. 30. — P. 447. 28 *tum* Halm., Hirschf. p. 39, *tum deinde* V, *deinde* D, vulg., Klotz., Iordan. p. 4 sq., *atque* Kays. errore, ut videtur. — P. 447. 29 *atque* Halm., Kays., Klotz., *tum atque* V, *tum* D, vulg., Iordan. l. l. — P. 447. 31 *comprobastis* del. Iordan. p. 4 sq., om. D. — P. 448. 28 sq. *[afferemus]* Halm., om. V[1]; v. Cobet. p. 141. — P. 448. 37 *praeter Galliam* del. Iordan. p. 5, quo sublato Ciceronem non *in Italia tota*, sed *tota Italia* dicturum fuisse credo. — P. 449. 15 *Em* codd., *En* Lamb., Halm., Kays., *Hem* Iunt., Klotz.; ad p. 27. 6. — P. 449. 25 sq. *provideantq. — accipiat* del. Kleyn. Obs. crit. in Cic. ep. p. 13 sq. — P. 449. 31 *sero* Cobet. p. 141 sq. — P. 449. 32 non '*quod* Faërn.', sed *quoad*, *quod* codd. dett. et vett. edd. — P. 449. 33 *dixisse* Lehmann. Herm. 1879 p. 454. — P. 450. 7 sq. *atque* pro *quamquam* Man., Faërn., Lamb., Ern., Wernsd. nulla auctoritate. — P. 451. 21 sq. *et clementia* Klotz. iam in ed. a. 1839, coni. Halm. (aut *et humanitate* aut *et mansuetudine*), *etiam* codd., cum cruce Halm., Kays. — P. 451. 32 *imperio* codd., recc. edd. Non inveni, ubi homo dicatur *lumen*, *decus*, *columen*, *firmamentum*, *ornamentum imperio*, *imperii* passim; v. p. 393. 22, 421. 7. — P. 452. 19 *velit* Ern. auct. Schuetz., Kays.; ad p. 444. 35. — P. 452. 29 *Antonius* del. Cobet. p. 142, Madv. Adv. III 154 n. 'incommodissimo loco' positum ratus; cf. p. 5. 24, 147. 17, 193. 20, 558. 27, Rab. perd. 3. 8 in., Mur. 9. 20 in., red. Quir. 7. 17 ex., dom. 27. 70 ex.; Cluent. 57. 156, 63. 176 in., Mur. 15. 32, supr. 102. 27 sq., 122. 16 sq., 263. 23. — P. 453. 6 *paratiore* Halm., Kays., impr. Iord. p. 9, Cob. p. 142, *partior* V. — P. 453. 24 *illi aetati* codd. praeter V, 'editi ante Graev. omnes praeter Muret.' (Gar.), *illa aetate* Graev., all., recc. edd. non recte, ut opinor, *illa aetati* V. — P. 453. 27 sq. *ornandi honorandiq.* 'O cum Ferrario', vulg., Klotz., Kays., *hortandi honorandique* V[2]i (D def., *hortandi honorandi* V[1] (ad p. 107. 3), *honorandi* Halm. prob., nisi praestat *ornandi*; cf. 497. 9. — P. 453. 29 *decernend.* i, Kays. e Klotzi ed. 1854. — P. 453. 33 *quartaque* i. vulg., *atque quarta* Halm., Kays., Klotz., quod V habet *q. quarta* frequentissimo errore ut p. 444. 10 *maxi*adie* (i. e. *idem*) *cum laudes*, 446. 24

nonme, 451.11 *maiestita*, 454.7 sq. *per ut haberi leges*, 504.26 sq. *imperet frumentumq.*, 506.25 *in hostem quam*, 508.3 sq. *num tradita*, ad p. 84.9, 420.24, 477.25, 485.22, 496.10, 497.7, 498.8, 500.31, 507.37, 509.3, 511.5, 536.36. — P. 454.6 *quaestorio* Nipperd. 'Die leges annales' in 'Abhandl. der Sächs. Ges. der Wiss.' V 1865 p. 85, *praetorio* vulg., *populi romani* V, *pr.* i. — P. 454.7 *peteret* Schuetz., *appeteret* Ern., *appetet* V^2i. — P. 454. 17 *esset* Momms. 'Staatsr.' I^2 p. 519 n. 2, *essent* vulg., *inter* del. Nipperd. 'Die leges ann.' p. 7. — P. 455.21 aliquid deesse post *Ita enim* (ut *institutus*, *paratus*, *animatus*, *parato animo* aut sim.) suspicatus eram, cum vidi in V esse *ita enim ut enim.* — P. 455.33 † add. Unus offendisse videtur Ern., quem sic refellit Wernsd.: 'Ern. etiam vana quadam opinione tenetur, post: *facere non auderem* excidisse *nisi eum plane perspectum haberem*, quibus facile carere possumus, quum lateat haec sententia in superioribus: *audebo etiam obligare fidem, etc.*', quod quo modo fieri possit, non intellego. — P. 455.37 *est* coni. Halm. prob.; ad p. 201.5, 46.8, 120.28. — P. 456.8 *triennio* Lamb. recte, credo. — P. 456.9 *magistratus* i, vulg., Klotz., Kays., Nipperd. 'Die leges ann.' p. 53 ex., *magistratum* Halm. (cf. ad 471.18), *magna* V; ad p. 205.15. — P. 456.15 post *pontificis* add. etiam *pro praetore* cum Lamb. et Garat. Klotz. fort. recte. — P. 456.17 *ipsis* pro *iis* me auct. Kays.; v. progr. Berol. Ioach. 1871 p. 15 n. — P. 456.36 *habeant* — *possit* i, Klotz., Kays., *habent* — *possit* V; ad p. 107.7.

Philipp. VI.

P. 458.4 *illa quidem* scrbnd. videtur; ad p. 84.9. — P. 459. 14 aut *Antoni* (ad p. 90.16) aut *ad insequendum* scrbnd. vid. — P. 459.19 *decerni* vulg. vett. edd., Klotz., Cobet. p. 143; *esse* v. 18 del. Ern., Schuetz. — P. 459.25 sq. *spe n. q. pacis obi.* Buechel. Mus. Rh. 1857 p. 467, Koch. ib. 1858 p. 287, Kays., Cobet. p. 143, *spe n. q. eis obiecta* Ieep. Fl. ann. 1860 p. 621, Klotz., *dies non est pene. Scio quaeis obiectarem* V, *eis* om. i, *nescio qua eis obiecta re* vulg., Halm. — P. 459.35 *accersierit* i, *accerserit* V, *arcessierit* vulg., *arcesserit* Wernsd.; ad p. 89.31. — P. 460.5 *denunt.* Pluyg. Mn. 1881 p. 144 cf. v. 31; ad 268.15. — P. 460.13 *vinol.* edd. contra codd.; ad p. 167.13. — P. 460.25 *[qui — Galliae]* Iordan. p. 5, Kraffert. — P. 460.34 sqq. *Quid, quod — — fore? Passur.* aut *passur.* pleriq. edd., Klotz., Kays.; ad 298.18. — P. 461.12 sq. *eximere* 'edd. ex coni. Budaei, ut videtur: *exhibere* codd.', *[nullam]* all., Halm., *ullam* all., Klotz., Kays., *excubare nullam* Lamb., *moram exhibere ullam* F. Ursin., *curam exhibere nullam* Hirschf. p. 206 sq. Emendatus non videtur locus. — P. 462.12 *postq.* i, vett. edd., Kays. — Ib. sq. '*ipsum Trebellium* delendum videtur Lambino, *Trebellium* Orellio', Co-

beto p. 144. — P. 462.16 *Fide* Pluyg. p. 51, Kays., Klotz., *fides* vulg. — P. 462. 31 *?* post *Ant.* vulg., punctum recc.; cf. 463. 24 sq., ad 55.25. — P. 463.3 *Quodam* Pluyg. p. 51, Klotz. — P. 464. 36 *horam* 'Oxon. v, ut coniecit Graevius', Klotz. — P. 465. 8 *res est* D, Mur., Graev., Ern., Schuetz., Alanus 'Observatt.' p. 14 non improb. Quod V habet *es* (ad p. 120. 28), dubium est, utrum testimonio sit perisse *r* (post *rom.*) et *est* (ad p. 6. 20), an inde factum sit *res est*; cf. ad 420. 24.

Philipp. VII.

P. 466.8 *istam* om. V, Halm. — P. 467.11 *qui Maced.* Pluyg. p. 52, Kays. — P. 467. 12 *inde* D, Halm., Kays.; etiam *Gaius* om. V. — P. 467.17 *irritari* 'D, fort. recte', Klotz., *inritatu* V², *inr.* — *est* om. V¹. — P. 467. 20 Vabt, v. 23 Vbt *loc.*; ad p. 50. 24. — P. 467. 26 *convenit* D, Klotz.; ad p. 422. 24. — P. 467. 28 *quae* pro *quod* Pluyg. p. 52, Kays. male; invidiosius est *quod*. — P. 468. 12 vide ne *fuisse* falso scribatur (*fuisse faut.* om. D). Non fuerat fautor, antequam cura in periculis perspecta docuit, sed tum ipsum erat. Suspicor Ciceronem scripsisse *eum esse*, librarios autem, ut saepius *forum* pro *eorum*, sic *fu* posuisse pro *eū*. — P. 468. 13 *esset consul* V¹bt, Klotz., *consul esset* V³ag, Halm., Kays. — P. 468. 21 *gubernabit* Klotz., *gubernauit* V. — P. 469. 30 *[Galliam]* Baitero auct. Kays. — P. 470. 6 *sequuntur* unus ex Halmi codd. g, 478. 17 duo bg, 501.10 gt; ad p. 50. 24. — P. 470. 13 '*probauisse* D: *probisse* V¹; *probasse* V²D' (sic Halm.); ad p. 27. 32. — P. 470. 18 sqq. *(denunt. — ordini)* Pluyg. p. 53 sq., Kays.; nihil interest. — P. 470. 26 *tunc* V, edd.; ad p. 31. 8. — P. 471. 14 *M. Ant.*, quod in V est *ciuitatem*, Halm., Kays.; ad 146. 24. — P. 471. 18 *magistratus* D, vulg., Cobet. p. 145, *magistratum* V, recc. edd., 'vide tamen', inquit Halm., 'ne *magistratum* ortum sit ex *magistratuum* et substantivum, velut *comitia* vel *nominationem* interciderit', *qua cum — part. est* del. Nipperd. Phil. III 145 (Op. 462 sq.), non 'defendit lectionem *magistratum*' (v. Nipp. Op. p. 436 n.); cf. ad 456. 9, 205. 15. — P. 471. 29 *locuntur* Vat; ad p. 50. 24. — P. 471. 37 *repuls.* Klotz. sua sponte, *quaeret expulsos* ab²g, vulg. vett. edd. — P. 472. 32 *illum? Quid?* edd. *Age* eodem modo dictum est quo p. 299. 24, 543.19; v. Seyffert. Schol. I³ p. 46. — P. 472.37 *vos* i, Kays. e Klotzi ed. priore. — P. 473. 8 *Itaque* (aut *Ita cum esset*) Nipperd. Op. p. 145, *Ita quod* e V vulg., *itaque quod* (*qui* b¹) D (ad p. 477. 25). Non opus est enumerare, quam saepe *quod*, *quo*, *qui*, *que*, *quam*, *cum* cett. confusa sint, sed p. 384. 4 V habet *depulsor quod*; cf. ad p. 32. 2, Cluent. p. 110. 34.

Philipp. VIII.

P. 476. 8 *dicturum fuisse se* coni. Bait., quod V om. *se*, scr. Kays.; ad p. 66. 11. — P. 476. 31 *Nolumus* D (*vol.* g), Mur., Lamb., all., Halm., *Nolimus* V, Graev., Wernsd., Klotz., Kays. tolerab. — P. 477. 2 sq. *colonia vetus et firma* Lehmann. Herm. 1879 p. 454 cf. p. 446. 6, 471. 5, *dominaretur seturna* V, om. D, edd. — P. 477. 5 *quo cons.* Garat., Klotz., Kays., *quo* D, *consulem* V, vulg., *quod cons.* coni. Halm. — P. 477. 12 *belli* D, vulg., *bellum* V (*geren*), recc. edd.; ad p. 90. 16. — P. 477. 25 *an est* scr. sine ulla dubitatione, *etiam* V, Halm., *an etiam* D, vulg. Illud natum est ex *et* (pro *est*; ad p. 189. 15) *an* (ad 453. 33), in hoc pars veri servata, falsum adsumptum est ut 473. 8 in *itaque quod*. De repetito v. *est*: *non est an est* Seyff. Lael.[2] p. 85, supr. ad p. 77. 30. — P. 477. 28 sq. *consul Sulla lat.* Halm., *con sulla l.* V. — P. 478. 22 et 29 *quid nos?* edd. (Wernsd. v. 29 *quid nos nostris exerc.?*); ad p. 33. 26. — P. 479. 9 sq. *quid tu? Serv. — vocas.* Pluyg. p. 53, *quid? tu — vocas?* vulg., *quid tu? — vocas?* Halm., Kays., *quid* del. Ern. auct. Schuetz. — P. 479. 12 *serviamus?* Halm., Kays.; v. Pluyg. l. l.; ad p. 55. 25. — P. 479. 27 sq. *Pater quidem tuus* all., Or., *Pater tuus quidem* V, vulg. Turbatum fuisse in archet. probant D, nam t habet *qui pater dem tuus*, quod sic corrupit b: *quid pat. tandem t.*, a g: *quid pater dein t.*; ad p. 84. 9. — P. 479. 28 *auctore* V, Halm., Kays., om. D, vulg., Klotz. — P. 479. 33 *civis* tranf. v. 34 post *omnes* Schwarz. 'Miscell. phil.' p. 28 cf. v. 24, 480. 9; v. 480. 16 sq. — P. 481. 3 sq. *[ego D. Bruto — Antonio]* Pluyg. p. 54 et Mn. 1881 p. 144, Kays.; v. Hirschf. p. 207. — P. 481. 8 sq. *conductae liniae* V, — *lineae* rell. codd., cum cruce Halm., *cond. vineae* vulg., Klotz., Kays., *gladio, actae vineae* Koch. progr. Port. 1868 p. 17 sq., *comminus, actae vineae* F. W. Schmidt. Fleckeis. ann. 1874 p. 743, *constructae loricae* Hirschf. p. 207. — P. 481. 10 *hoc* Kays. err. — P. 481. 13 *ei* Klotz. sine dubio codicis V auctoritatem se sequi ratus, in quo loco antec. voc. *se* est *ei*. — P. 481. 19 *faciet* Pluyg. p. 54, Klotz.; ad p. 67. 30. — P. 481. 28 *de iracundia* Cobet. p. 147, quod nemini mediocriter docto non in mentem venisse opinor, prob. — P. 482. 7 sq. *[si — inducias]* Pluyg. p. 54, Kays., *quid? ut ille* — coni. Halm., Hirschf. p. 209. — P. 482. 19 *sper. fore* scr., *fore putabam* 'Aldus senior', multi vett. edd. (all. *putabam fore*), Klotz., *fore* codd., del. *quod* v. 14 Lamb., secl. Kays., *foret* Halm., quod in V est *tu* pro *ut*. — P. 483. 2 † add., *[senatui]* Nipperd. Op. p. 464, Kays., *se non ante ren. sen.* D. Halmio quoque 'potius aliquid deesse quam superesse' videtur; v. etiam Hirschf. p. 209. — P. 483. 23 *praemia* Ern., Garat. (aut *pecuniam*), Cobet. p. 147 (idem Mn. 1854 p. 233 *praemium*), Klotz., Kays., *praedam* codd., Halm. — P. 483. 32 sq. *[chir.] sua [et comment.]* Schelle progr. Franken-

berg. 1883 p. 18, Kays. *sua* cum D coll. post *comm.*, sine uncis Klotz., *chiragr.* secl. Momms. auct. Halm. — P. 484. 12 *urguet* contra codd. Klotz., Kays., p. 516. 14 et al. non item; ad Sull. p. 372. 24. — P. 484. 17 *obtineam* Cobet. p. 147 sq. recte, nisi esset oratio obliqua (ad p. 192. 31), quod ex edd. unus significat Kays. — P. 484. 20 sq. *Ipsi — obtineant* Schelle l. l. p. 15 n. 19 et p. 17. — P. 484. 34 *[huic — fuit]* Pluyg. Mn. 1881 p. 144. — P. 485. 14 *a senatu et a pop. R.* D, vett. edd., *a senatui et populi romani* V, em. Halm. — P. 485. 22 *conv. sui pot.* D, vulg., Klotz., *conueniendùi potest autem sui* V, *conv. pot. sui* Halm., Kays. (ad p. 453. 33), *conv.* del. Cobet. p. 148 fort. recte. — P. 485. 24 *equidem* D 'fort. recte', Klotz., *quidem* V, Halm., Kays.; ad p. 404. 35. — P. 485. 27 *sumus* Vb, Hoffmann. 'Zeitpartikeln' p. 75, *simus* agt, edd.; ad p. 120. 28. — P. 486. 22 *videbitur* Vt, Halm., Kays., *videatur* abg, Klotz.; p. 493. 13 potius D *videbitur*, ib. v. 26 *videtur* D, *videbatur* V; ad p. 46. 8, 518. 10.

Philipp. IX.

P. 487. 3 *mortuo honores* D, Cobet. p. 148. — P. 487. 8 sq. *illis — omnibus* D, Arus. Mess. p. 454. 12, Klotz. Dubito. — P. 488. 4 *quam in S. Sulp.* retin. Klotz., om. V[1]. — P. 488. 13 *asperitates* coni. Halm., scr. Klotz., *asperitatis* V, *viarum asperitas praepediat* cod. Cus. — P. 488. 19 *es* Klotz. pos. ante *et nos*; V enim habet *quodenset nos — cohort. est et.* — P. 488. 20 *ipsius* pro *illius* Vg, Halm.; ad p. 80. 4. — P. 488. 27 sq. *causa mortis* scr. 'Coni. Tull.' 1860 p. 17, Kays., *morti* codd., vulg., *mortem attulisset* F. W. Schmidt. progr. Neu-Strelitz. 1868 p. 12. — P. 488. 28 sq. *ut in* om. V, *ut [in]* Halm., 'fortasse Cicero ne *ut* quidem scripsit, sed *quo*' Coni. Tull. l. l. — P. 489. 4 *Et* pro *At* Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 121. — P. 489. 13 *honestarit* Cobet. p. 148 sq. — P. 489. 14 *restaret* codd., Klotz. — Ib. *Clurio* codd. (*clinito* a), Halm., Kays., *Cluilio* Garat., Klotz., *T. Cloelio* F. Urs. — P. 489. 19 *equidem* D, Halm., *quidem* V, vulg., Klotz., Kays.; ad p. 404. 35. — P. 489. 31 *sui* Ciceronem scripsisse arbitror; ad p. 60. 2. — P. 489. 32 *et* om. V, Faërn., Wernsd., Halm.: ad p. 4. 18. — P. 490. 8 sq. *memor. sempiternam oportere arb.* Cobet. p. 149 cf. p. 568. 23. — P. 490. 19 *crudeles quidem* V, Klotz.; ad p. 84. 9. — P. 490. 22 *eius* post *vehementius* coni. add. Lamb., scr. Kays. — P. 491. 20 *ab legibus* Klotz. in omnibus suis edd. nescio unde (*a iure* D); ad p. 3. 31. — P. 493. 11 sq. *[quod — obierit]* Man. et Ern. auctt. Kays.; v. Hirschf. p. 209. — P. 493. 23 *aestimare* V, Halm.; ad p. 179. 30; p. 513. 24 V *extimand.* — P. 493. 29 *eius sit* et v. 30 *est* D, Klotz.

Philipp. X.

P. 495. 22 *ut* vetus coni., Schuetz., *cum* codd., vulg., *quo* Faërn., Iordan. p. 10. P. 347. 31 S *cum aud.*, 544. 9 b *cum ut facieb.*; 11.13 W *ut T. R. p. l.*, 335.35 C *sicut*, Acad. II 32.104 m. codd. *nec* aut *ne ut placeat*, Div. II 61.126 *praesertim ut Chrys.*, ad Verr. p. 337. 34, dom. 493. 23. — P. 496.3 *perfecit* V, Halm., Kays.; v. Iordan. p. 11, Cobet. p. 149 sq. — Ib. *?* pon. edd.; ad p. 55. 25. — P. 496.4 *? Brutos tu* coni. Ern., scr. Schuetz., Kays. — P. 496. 10 *eumne Bruti* V, recc. edd.; ad p. 453.33. — P. 496. 19 *nisi — nossem* recte om. V¹t, Halm., serv. Klotz. cum vett. edd. — P. 497. 6 *videre* Cobet. p. 150 cf. XIV 7. 17. — P. 497. 7 sq. *[deserueritis et]* Faërn. auct. Kays., *eprodideritis des.* V; ad p. 453. 33. — P. 497. 9 *cui fav.* om. V, Halm., secl. Kays. prob.; cf. ad 453.27. — P. 498.8 sq. *potuisset autem* i (in D lac.), vulg., Klotz., *aut potuiset* V, *aut potius* Muret., Halm., Kays. prave; ad p. 453. 33. *Aut* pro *autem* codd. praeter V p. 189. 36 (om. *seu*), E 260. 23 (om. *et*), a 376. 16; *autem* pro *aut* ad p. 242. 30, 501. 16 V²abg, 524. 1 t, 533. 28 omnes, 548. 17 at. — P. 498. 15 *[exercitum]* Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 121, *quare qui* 'probabiliter coni. Faërn.' (Halm.), 'temere recepit Lamb.' (Garat.), Kays. — P. 498. 18 *M. Ant.* coni. Halm., scr. Kays. — P. 498. 25 *unica* coni. Halm., scr. Kays., quod in V est *eis pecunia*; ad p. 3. 20. — P. 499. 17 *quacunq.* ab, all., Schuetz., Or., *quocumq.* Vg (*quocum* t), recc. edd. — P. 499. 26 *di duint* coni. Halm., scr. Klotz., *di (dii) dent* V²abg, vulg., *dicit* V¹, *didicit* t; cf. Cat. p. 257. 6. — P. 499. 37 *[Syriaco]* Pluyg. p. 55. — P. 500. 31 *eo* add. 'Coni. Tull.' 1860 p. 17, Kays., *iratioreces* V, *ratiores* bg¹ (Verr. p. 254. 28), *actiones* ag²; ad p. 453. 33. — P. 500. 36 *acta* Pluyg. p. 55 et Mn. 1881 p. 145, Cobet. p. 150 sq., Kays., Klotz., *res actas* post *-ris* vulg. — P. 500. 37 *non acrius* Cobet. p. 151; cf. ad S. Rosc. p. 48. 9. — P. 501. 2 *veteranor.* add. post *causae* Pluyg. p. 55 ne recte quidem, ut opinor, *huic* cod. Barb. sec.; ad p. 31. 15. — Ib. *filius?* edd.; ad p. 55. 25. — P. 501. 16 sq. *aut sapientior aut acutior ad coni.* coni. Halm., quod in V est *aut sap. aut ad coni.*, quod unde ortum sit, docet cod. Cus., qui habet *Quis illo aut pacientior aut coni.*; ad 45. 14. — P. 501. 21 *M. Bruti* D, Klotz., Kays. — P. 501. 29 *aut hi cauti* Halmio auct. Kays., nam in V est *aut hicarte.* — P. 501. 34 *An* V², vulg., Pluyg. p. 55, *At* V¹D, Halm. *At* pro *an* p. 314. 17 TS, 327. 2 FB² (*Ac* B¹), 559. 12 omnes praeter b, ed. Tur. p. 560. 26 omnes praeter ST, 659. 2 u; ad Arch. p. 378. 3; *an* pro *at* p. 36. 17 PGW, 223. 27 TE, 376. 23 et 439. 33 D, 399. 23 ab (*ac* gt), 476. 12 a, 499. 6 t (*ac* abg), ed. Tur. p. 799. 3 et 818. 24 W, 825. 31 T cett.; ad Sull. p. 356. 34 (, dom. 479. 9 et 16). — P. 501. 35 *vincla* Vb, Kays. e Klotzi ed. priore, *vincula* agt, Halm., Klotz., sed p. 508. 16, ubi unus V, non

etiam b, *vincla* habet, breviorem formam praetulit etiam Halm.; ad Rab. perd. 237. 10. — P. 502. 2 sqq. *excitetur. Potest — iuventutis? quos* edd.; quod cum pravum esse intellexisset Pluyg., corr. p. 56 sq. et al. *res p. sine veteranis freta magno subs. iuv.* Sed pertinet ad haec quoque illud *credo* p. 501. 36, et relativa sententia *Quos quidem* — quasi refutantur illa *Non sunt enim, credo, — iuvent.* ut 501. 26, 520. 19; ad p. 137. 33. — P. 502. 12 † pos., corruptum esse locum fere consentiunt edd., *P. C. datis* Faërn., Lamb., *ecquodnam fuerit princ. lib. cap.* Graev., Wernsd. e Graevi 'vetusto cod.' et 'omnibus Regiis' del. *putatis, etquenam* V, *ecquandone* coni. Halm., *ecquamnam* Ieep. Fleckeis. ann. 1869 p. 622, *spectatis* Momms.; an *repudiatis*? (ad p. 87. 4). — P. 502. 18 *nos quidem* D, vett. edd., *quidem nos* V, recc. edd.; ad p. 84. 9. — P. 503. 1 '*sunt*, quod om. codd. et O, incertum quo loco orator posuerit', *sec. sunt* vulg.; om. potius *qui* 502. 37 all., Cobet. p. 152 fort. recte (ad 142. 6), *ueteranique* D. — P. 503. 13 *rediit* Lamb., 'ut habet b, sed est in eo *iit* manu altera scriptum', Landgraf. 'Jahresber.' XXXV p. 73 cf. p. 462. 11 sqq., *redit* vulg. — Ib. *T. Planc.* D, Klotz., Kays. — P. 503. 14 *[id agunt]* Kleyn. Obs. in Cic. ep. p. 10. — P. 503. 15 *Et* VD, Klotz., Kays., om. i, vulg., Halm.; ad p. 4. 18. — P. 503. 24 *paene* om. t, I. Frey Mus. Rhen. 1857 p. 631 fort. recte, *paene tientes* V[1]. — P. 503. 30 *proficeret* ag, vulg., Halm., Klotz., *prosp.* V, *perfic.* bt, Kays.; ante *proficere* i, vulg. vett. edd. Quam saepe in hoc quoque vol. (ad Caec. p. 53. 16) *pro* et *per* confusa sint, non opus est exponere (ad p. 388. 13). — P. 504. 16 *Brutum* om. V, Halm. non bene.

Philipp. XI.

P. 506. 17 sq. *conspirare* 'admodum probabiliter Ernesti', non credo; cf. 421. 1, ad 435. 7. — P. 506. 24 *volumus* D, Cobet. p. 152. *Voluimus* quodam modo est 'tum velle nos declaravimus'; ad p. 210. 24. — P. 506. 26 *[poenam]* Faërno auct. all., Halm., Kays.; v. Hirschf. p. 209. — P. 507. 11 sqq. distinctionem orationis sumpsi ab Halmio et Kays., nisi quod ii *complexusq.: summae*; emendasse verba permutato loco vocc. *falsi indices* v. 14 Nipperdeium Op. 464 sq. et sibi et illis visum esse miror. Vulgo sic interp. v. 5: *legione praemisso — egenti? qui* (aut *legione? praemisso — egente, qui*) — *mendic. suae. Consec. est Dol. nulla s. belli. Quis — putaret? Secutae.* — P. 507. 15 *solent*?; ad p. 163. 10. — P. 507. 23 *[Asiam]* Schelle progr. Frankenberg. 1883 p. 35 n. 4 prob. — P. 507. 30 *[atq. lan.]* Halm., om. V[1], *[tract. atq. lan.]* Kays. Pluyg., ut ait, auct., qui p. 56 aut nihil aut etiam *tractum* includend. censet; v. Cobet. p. 152. — P. 507. 37 *idem unumque* V, Halm., Kays., *unum idemq.* D, vulg. prob.; ad 453. 33. — P. 508. 20 'posterius *si evenerit*

(v. 22) abesse malit Ernesti, ego prius' Kays.; cf. ad p. 60. 21. — P. 508. 30 sqq. interp. Madv. p. 124, Kays., rell. *Dolores — magnos: multi — dicere. Longus f. dolor bidui, at.* — P. 509. 3 *si qui* P. R. Mueller., Halm., Kays., *si ui* V, *is qui* D, vulg. fort. melius; ad p. 453. 33. — P. 509. 22 *nobis* Halm., Kays., *bonis* V et Cus., *uobis* D, vulg. fortasse recte; cf. ad p. 393. 31. — P. 510. 8 *quinquiens* Klotz., Kays., *quinquies* vulg. et Halm. tac. sine dubio invitus, nam nusquam alibi solent sic scribere edd. Turic., ne iis quidem paucis locis, ubi mell. codd. auctores sunt, semel 119. 26 omnes *toties*, nusquam *quoties, aliquoties* cett.; nam p. 132. 26 de E certe errat Bait., in quo esse *aliquotiens* testatur Freund. Mil. p. 23, 265. 15 *milies* Halmi et mei codd., sed hi etiam *quadringenties*, de quo tacet Halm., 222. 32 TE, 441. 7, 526. 29 sq., 539. 1 omnes praeter t, 483. 37 omnes *septies* (et *milies*), 406. 22 praeter t *quadringenties* (ib. 18 *septiens miliens* Vt, 407. 5 *centiens* omnes); ad Cluent. p. 119. 17. — P. 510. 9 *etiam gladiatori* Pluyg. Mn. 1881 p. 145; ad p. 130. 26. — P. 510. 15 *eisd.* hic Klotz. ex i. — P. 511. 5 *emergere ex* scr. (ad p. 453. 33), *exercere* V, *exire* D, vulg., Klotz., *exserere* Halm. (Fleckeis. ann. 1855 p. 116), Kays., *expedire* Cobet. Mn. 1854 p. 233 sq. — P. 511. 7 *vindicem* i, Halm., *vindicis* Ferrar., Garat. ('ferme praefero'), Kays., Klotz., *uindices* D, *uindicem is* V, *vindicem — tabulam proferre vid.* Cobet p. 152. — Ib. sq. *tab. nov.* i, e vett. edd. Klotz. — P. 511. 13 *Gr. verbo* def. Klotz., Hirschf. p. 209. — P. 511. 22 *Q. Fufio* agt, cum vett. edd. Klotz. — P. 511. 23 *re p. dignam* D, edd., *grecauem re publicam sent.* V, corr. Buechel. Mus. Rhen. 1856 p. 530. — P. 511. 36 *dilig.* Vat, 512. 20 V, recc. edd., qui idem innumerabilibus locis scripserunt *deligere imperatorem* et sim.; ad p. 305. 33, 520. 28. — P. 512. 8 *illius* coni. Ern. et Garat., scr. Klotz., *huius* codd., Halm., secl. Kays.; ad p. 41. 27. — P. 512. 27 *Romanus* add. ex V (*populi romani*; ad 439. 32) recc. edd., 'poterat tamen facile in V *r* ante *remisit* falso repeti' Halm., etiam sine ea causa; ad p. 35. 6. — P. 512. 33 *gerund.* Klotz., Kays. nulla auctoritate. — P. 514. 22 *cogit* agi, vulg., Klotz., Madv. p. 124, *coget* bt, Halm., Kays.; ad p. 67. 30. — P. 515. 1 *omissa alia omni* coni. Halm., scr. Kays. prob. — P. 515. 4 *te* delendum esse non suspicarer, nisi saepius pronomina ita inculcata esse veri simile esset; ad p. 86 9, 66. 11. — P. 515. 18 *a multis* Halm., Kays.; ad p. 60. 12. — P. 515. 20 *illud* Ern. (aut del.), Halm., Kays., *id* codd. (V deest), vulg.; ad p. 348. 10. — P. 516. 6 sq. *multa 'consules, alter ambove,'* scr., *multa consulib;* (t. *cos.*, *consulem* rell.) *alter* (at, *alterum* rell.) *ambosue* codd., *multa in consulibus, alterum ambosve* Halm., *multa consulibus, alterum ambosve* (*ambove*) Pluyg. p. 56, Kays., Klotz., *alter ambove* Madv. p. 124. *Sicut multa* iniuria suspectum fuit

Orellio, qui coni. *sicut solent*; est enim fere *sicut multis in rebus*; v. Fin. I 3. 7 ex., IV 26. 73, Tusc. I 17. 40, III 10. 22 ex., N. D. II 25. 65, III 19. 50 p. m., Off. III 10. 42, Att. VI 1. 18, cf. Off. p. 17. 1 ed. 1882. — P. 516. 8 *vexillum* pro *auxilium* Ieep. Fleckeis. ann. 1860 p. 622. — P. 516. 9 *ex ea Graeciae resp.*, v. 10 *ipsa Graecia* id., *ut ex Graecia resp. hab. aciei, sed ut ipsa acies* Lehmann. Herm. 1880 p. 572 sq., *ut eo ex acie* Ferrar., Madv., Kays., *ut ex ea acie* Klotz. sine cruce, *ut ex acta — ipsa acta* Koch. Mus. Rhen. 1858 p. 287. — P. 516. 20 *Quem* pro *Quod* coni. Halm., scr. Kays. — P. 516. 34 *summa* Faërn., Lamb., Kays., Klotz., '*summi uiri* ex *cum imperio* (*imp.*) corruptum esse' susp. Halm. — P. 517. 2 *velletis* gi, Kays. e vett. edd. fort. recte. — P. 517. 16 *iis* t, Halm., Kays. — P. 517. 17 *ea — firmentur* Bak., Halm., Kays., *ea — firmetur* vulg., Klotz., *ex — firmetur* codd.; *ea lex — firmetur*? — P. 517. 27 *eumque* vulg., Klotz., Kays. nulla auctoritate, nam ne cod. a quidem habet *cumque a Q.*, sed *eumq.*; ad p. 107. 3. — P. 518. 10 sq. *videatur* Klotz. sua sponte, *videbitur* all. prob.; ad 486. 22. — P. 518. 19 sine aster. Halm., *fortes et constantes* codd., Klotz. cum aster. et v. 21 e codd. *sivissent*, Madv. p. 125 add. *primum legiones egregiae Q. Marcii — deinde L. Statii*,. — P. 519. 7 *diiudic.* Halm., Kays., impr. Madv. p. 118; cf. Fam. VIII 14 ex., ubi Wesenb. auct. Bait. *diiud.* scr., ad Mur. 328. 24, Verr. 223. 25. — P. 519. 12 *tanti* codd., Klotz. — P. 519. 15 vereor, ne, si V haberemus, non careremus particula *etiam* (post *peritum*) ut alibi; ad p. 241. 29. — P. 519. 17 *Pacori nobilissimi ducis* e 'cod. Ursini' Halm., Kays., ille coni. *Pacori, Parthorum nobiliss. ducis*; *maximasque* 'cum codice Langiano' et vulg. Klotz.; ad p. 107. 3. — P. 519. 23 scripsi, quod est in t, *ex auditu* b, *exornari* agi, *exaudiri* Halm., *exaudivi* Pluyg. p. 57, Kays., Klotz., *et audio videri* Madv. Adv. III 154, quod idem mihi in mentem venit, sed praeterea *quibusdam* pro *etiam*, *dici iam a quibusdam exornari* Naug. auct. vulg. — P. 519. 24 [*nimium Cassium*] Halm., Kays., improb. Madv., *nim.* om. t. — P. 519. 29 *reprehendistis* de Ern. coni. Kays. — Ib. *ornem* Kays. — P. 520. 2 *ẽ* (om. t) *quod iis quos* ('punctatum' b) *quibus* bt, *sed his* (*hos* i) *quibus* agi, † *sed eos, quibus* Halm., sine cruce Kays., Klotz., *sed hos, quibus* vulg. — Ib. *ceteros* pro *certe* Cobet. Mn. 1854 p. 234. — P. 520. 6 *vitae suae per.* Halm., *uideo eperic.* t, *magno per.* bg, *cum magno per.* ai, vulg., Klotz., Kays. — P. 520. 16 *et* ante *bellum* ai (om. post *bell.*), e vett. edd. Klotz., Kays.; ad p. 4. 18. — P. 520. 21 sq. † add., *ne acerbus nuntius cuiq.* Madv. p. 125, Kays. non multo melius, quam quod codd. habent; *Cassi honos cuiq.*? — P. 520. 28 *dilig.* abt, recc. edd.; ad p. 511. 36. — P. 521. 3 *prom. sunt praemia* 'O cum libris Ferr.', *praemia sunt prom.* tac. Kays.

Philipp. XII.

P. 522. 3 *assentiebamini* t (v. 8 *videantur*), Halm., Kays.; v. Iordan. p. 12. — P. 523. 3 *cum ced.* Ieep. progr. 1863 p. 10, Lehmann. Herm. 1879 p. 455, *concedente* t, Halm., *concedenti* b, Iordan. p. 11, *cedente* ag (ad p. 109. 5), *Antonio cedente* i, Klotz., *Antonio concedente* Kays. — P. 523. 8 *non de* i, vulg., Klotz., Kays.; ad p. 6. 33, Off. p. 66. 19 ed. 1882. — P. 523. 11 ***hic* de Ern. sententia etiam Halmio probata Kays. — P. 523. 17 miror neminem scripsisse *atqui*; ad p. 13. 30. — P. 523. 20 *decepti* 'semel habent ait, fort. recte' Halm., scr. Kays. — P. 524. 13 *veriss.* codd., vulg. vett., Klotz.; ad p. 99. 11. — P. 524. 25 *paenitendi* coni. Phil. XIX p. 632. — P. 524. 27 *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 524. 31 sq. *Quid mun. censetis? quid col.? quid c. Italiam?* edd.; ad p. 33. 26. — P. 525. 1 *vestrum* i, Klotz. e vett. edd. — P. 525. 3 *constringere* post *conanti* add. Koch. Mus. Rh. 1858 p. 287. — P. 525. 9 *[Martium]* Manut. auct. Kays. prob. — P. 525. 11 *in Ant. esse debere* e vett. edd. Klotz., *esse deb. in Ant.* all. — P. 525. 18 *audiverit* i, vulg. vett., Klotz.; ad p. 27. 32. — P. 525. 19 *sistet* 'Gulielmus recte, ut videtur' (Halm.), Kays.; ad p. 130. 26. — P. 526. 37 *servitutis foeditate* Lehmann. Herm. 1879 p. 455. — P. 527. 27 *auerterent* abg, *auerterit* V, *auertent* t, *(quod — averterint!)* edd.; sed v. Halm. — P. 528. 29 *illum quidem* 'probabiliter Muretus' inquit Halm. recte; ad p. 84. 9. — P. 529. 13 *Petusio* scr., *Petissio* V, edd., *pitisio* abg, *pisidio* t; p. 535. 25 *petusium* V, *pestutum* t, *peditum* bg, *pelitum* a; v. H. Iordan. 'Krit. Beitr. z. Gesch. d. lat. Spr.' p. 113. — P. 529. 23 *[non tr. pl.]* Garat., Kays., impr. Hirschf. p. 210. — P. 530. 12 *mensium* Klotz., *mensunũsum* V, i. e. fort. *mensuum* (ad Verr. p. 266. 11), om. D. — P. 530. 16 *a* codd. et edd., del. Madv. Adv. III 155 n. 1; ad p. 60. 12. — P. 530. 26 *Quid? si — venerit?* Halm., *Quid, si — venerit, pot.* Klotz., Kays.; ad p. 298. 18. — P. 530. 28 *habebo* ab, Klotz.; ad p. 67. 30. — P. 530. 30 *viis me* dett. codd., Klotz., Kays. — P. 530. 34 *in urbe [maneo]* e codd. D Halm. — P. 530. 36 *gerant res* 'Orelli in adnot. (praeeunte Schuetzio, qui scripsit *regant res*)', Halm., *regna. tres* t, *regna, res* abgi, vulg. — Ib. *superent* Madv. Adv. III 155, *oderint* codd., edd., *adierint* Ferrar., *fuderint* Faërn., *adeant* Ursin., *custodiant* Rau.; 'at potius exspectares fortius verbum, ut *urgueant*, *concidant* simileve aliud' Halm. — P. 530. 37 *didicimus* Grut., Madv. l. l., *dicimus* codd., Halm., Kays., *facimus* Klotz., *diximus* Ern. — P. 531. 9 *circumsaeptus* Faërn. et Kays., Halm. *circumsess.* cum cruce, 'nam lectio vulg. non minus falsa videtur quam quae sequitur *lectis*', illud certe fals., nam circumsessum se et circumventum dicere Ciceronem docet vel adiect. *valentiss.*, quod non dicitur cum laude; *lectae homin. vires* possunt esse *lectorum hom. vires* (ad

p. 138. 8); t habet *circumcisses lectus.* — P. 531. 11 *exsurgere possem* 'nonnulli vett. libri', Klotz., Kays. — P. 531. 31 *dextram* ab, Kays. — P. 532. 2 *me vix tutum* Halm., prob. Madv. p. 118, *me vix in tuto* Hauschild. diss. Hal. 1885 p. 33 sq. (melius erit *tuto*), *me ui ac toto* t, *ac tutum* a, *mortem actutum* (*acutum* b) *futuram* bgi, vulg. — P. 532. 9 *acerbissime* 'cod. Lang.', Klotz., Kays. — Ib. *dissentientibus* codd praeter t, Klotz. — P. 532. 12 *quo q. tempore* Ern., Halm., Kays. — P. 532. 15 *Scato cum* i, Klotz. — P. 532. 23 *agentes* Koch. progr. Port. 1868 p. 18, *legis* codd., *leges — et condit.* Garat., recc. edd., *leges — conditionesque* Ferrar., all. — P. 532. 32 *meaque* D, *Mea* i, vulg. (ad p. 107. 3), . *Mea quidem* Halm., Kays., Klotz. non prob., ut opinor; nam sic vix intellegi possunt v. *Ergo erimus in castris.* — P. 533. 3 *nonnullis* i, vulg. vett. edd. (ad p. 20. 32), *multis* Pluyg. Mn. 1881 p. 145. — P. 533. 7 *cogitantes* Madv. p. 126 cf. p. 557. 23, ubi cod. v *dubitatis*, et Em. Liv.[1] p. 117 ex., Kays., Klotz., *[cogitetis]* Halm. e codd., sed t *cogitatis.* — P. 533. 8 *certe* codd., Halm., Kays. — P. 533. 24 *hi* ag, Klotz., Kays. — P. 533. 26 *vita † r. p. mea* e cod. t Halm., *vita mea* (*mea vita* i, Klotz.) *rei p.* (*r. p.*) *eaque* agi, vulg., Klotz., Kays., *uita r. p. eaque* b, *vita, patres conscr., mea atque* coni. Halm. haud improb. (ad p. 35. 6), sed possis etiam v. c. *vita rei p. cara atq.* aut *eaq.* — P. 533. 33 *peric. meo* codd. praeter t, Klotz.

Philipp. XIII. Antoni epistulam p. 543. 3 sqq. diligenter tractavit Aem. Schelle progr. Frankenberg. 1883.

P. 535. 3 *actorem* Eberh. ad II 37. 96 ex. (ad p. 407. 20), *auct.* codd. et edd. — P. 535. 13 sq. *hominum — potuisset* om. V[1] post *-isset*, inclinatis litteris scr. Halm., secl. Kays., *omnium* pro *hom.* Cobet. Mn. 1854 p. 234. — P. 535. 24 *Pontium* om. V, Halm.; *Caelium* Di, Klotz., Kays. (ad 545. 8), *Caelium, [Pontium]* ex i Kays. — P. 535. 25 *Petissium* edd.; ad p. 529. 13. — P. 535. 34 sq. *et max. Ant.* Ern. auct. del. Schuetz. fort. recte. — P. 535. 36 inter duo *alios* Klotz. cum vulg. ins. *[sequentes alios]*, quae v. absunt a VD. — P. 536. 15 *belli est. Est* ag, Klotz.; ad p. 6. 20. — P. 536. 31 *Tuere* Madv. p. 126, Kays., *tu vero* codd., vulg., 'vide ne *tuere* post *tu vero* interciderit' Halm.; *servato* D, vulg., om. V, del. Madv., Kays. — P. 536. 36 *uti* edd., quod in V est *uideariquitu*; ad p. 453. 33; cf. ad 375. 22. — P. 537. 1 *his* codd. praeter at, Klotz., Kays. — P. 537. 3 *[interfectis illis]* Or. auct. Kays.; v. Hirschf. p. 209. — P. 537. 35 *cur ei* Lamb., Kays. — P. 538. 4 *sapientia* (aut *clementia*) pro *silentio* Pluyg. p. 57, Kays. — P. 538. 29 *de* om. agi (b om. *sed*, t *sed de*) Klotz.; ad p. 268. 15. — P. 538. 36 *[thesaurum]* Halm., Madv. p. 118, Kays., om. t. — P. 539. 2 *discr.* a, Kays., Klotz., 'quae uera forma videtur' Halm., *descr.* vulg.; ad p. 60. 11. — P. 539. 8 *Iupiter opt. max.* Pluyg. Mn.

1881 p. 145. — P. 539. 9 *nos* add. Madv. p. 126, Kays., 'aliquid intercidisse' susp. Halm. — P. 539. 10 *-ne* om. i, Klotz., Kays.; ad p. 138. 14. — P. 539. 19 *conveniendi* codd. praeter t, Kays. — P. 540. 21 *resting.* 'probabiliter Ursinus'. — P. 540. 22 sq. *[aut — bello]* Cobet. p. 153 cf. p. 525.19, Pluyg. Mn. 1881 p. 145. — P. 541.7 *[se]* Kays., om. hic ti; ad p. 66.11. — P. 541. 12 *comparare debebat?* Pluyg. p. 57 sq., Mn. 1881 p. 146 inscite; ad S. Rosc. p. 44. 24. — P. 541. 13 *interfecto qualem* Klotz., Kays. — P. 541. 14 *[in ceteros]* Pluyg. p. 58, Kays. non sine causa. — P. 541. 32 *in eum* bt, Halm. secl. *in sanct. adol.*, om. agi, Klotz., Pluyg. p. 59, secl. Kays.; *diceret* codd., Halm., *edic.* Pluyg., Kays., *intenderet* Klotz. — P. 542. 22 *latronum gladiatorem* scr., *latrones ·m· gladiatorum* bt, *latronem ·m· gladiatorem* a, *latronem M. Ant., gladiatorum* i, vulg., *latronum et gladiatorum* Halm., Kays., Klotz.; cf. p. 540. 28 sq. — P. 542. 27 *vestros* i, Klotz. — P. 542. 28 *imper., cons.* Klotz., Kays.; ad p. 12. 30. — P. 542. 36 *possit* ai, all., Kays. certe non necess.; ad p. 107. 7. — Ib. *desinet* Ern., Kays., 'vere, ut videtur' Halm., *desinat* vulg., *designat* t. — P. 543. 17 *scribere?* Halm. — P. 543. 20 sq. *A sen.* (i. e. *a s.* post *-as*) add., *hostem populi R.* feci ex eo, quod codd. et edd. habent: *hoc tempore* (ad p. 35. 6), *Iudicatum hostem a senatu* Schelle p. 21 et 26, *hostem* ante *iudic.* add. i, Klotz., Kays., post *hoc tempore* b, Halm., om. at. — P. 543. 25 *iudicatum* add. Sittl. 'Archiv f. lat. Lex.' I 1884 p. 505, post *Dolab.* add. i, *[hostem]* Kays. — P. 544. 7 *vitae* add. Schelle p. 36 sq. n. 11, *ingenium* pro *genus* coni. Urs., *industria* Pluyg. p. 58, Kays. — P. 544.15 *eius nomini* edd. praeter Halm., *nomini eius* ab²i (? v. Schell. p. 22 n. 1). — P. 544. 20 *Dolabella?* et v. 23 *obsidione?* vulg., Klotz., Kays. — P. 544. 26 *ut ipse obsidearis* Pluyg. Mn. 1881 p. 146. — P. 544. 35 sq. *priora' — quae tandem? —'castra* Halm., Kays. — P. 545. 7 *[fraud. cred.]* Garatonio, ut ait, ('delerem', inquit Gar., 'tamquam ab homine profectas, qui ironiam detegere voluerit, nisi statim Coelius sine ironia notaretur'), Rauio, Halmio auctt. Kays., Pluyg. Mn. 1881 p. 146 prob. — P. 545. 8 *Caelius* hic recc. auctt., *celius* codd., p. 535. 24 Klotz. et Kays. — P. 545. 17 *Sequuntur* codd. (*sequentur* t) et edd.; ad p. 50. 24. — P. 545. 21 *plurimis* i, Klotz., Kays., *pluribus* abt, Halm. non fals. — P. 545. 25 *referat* Iordan. p. 12. — P. 545. 32 *ibidem* Madv. p. 126, Kays., Klotz., *quidem* codd. praeter b, vulg., *quidam* b 'fort. recte', inquit Halm. — Ib. *[tamen]* Rauio auct. Halm. — P. 545. 34 † *Extitius* Halm. — P. 546. 3 *Albesium* bt, Halm., H. Iordan. 'Kritische Beitr.' p. 113, *Albedium* ai, Klotz., Kays. — P. 546. 13 *non* ante *erip.* i, Klotz., ab bis habent, et ante *Fort.* et ante *erip.*; ad p. 20. 32. — P. 546. 27 *[Antonium]* Iordan. p. 5 prob. — P. 547. 2 sq. *Maced. Bruto traditam mun.* 'dubitanter' Schelle

p. 22, 28, 40. — P. 547. 12 *huius m.* i, Kays. — P. 547.20 *veter., sed tamen eos* (aut *eos tamen*) Madv. p. 126, Kays. — P. 547. 30 *dictitatis?* et v. 33 *poenitere?* Klotz. e vett. edd.; ad p. 55. 25. — P. 547. 31 *Qui* b²i, 'O cum Ferrario', Klotz. — P. 547. 35 *Appul.* i (constanter), Klotz. nusquam alibi in hoc vol., ne in his quidem oratt. p. 458. 7 aut 560. 26. — P. 548. 4 *Petraeum* Hauptio auct. Kays., Klotz., *Petrum* codd., Halm. — P. 548. 9 † *non expuls.* Kays. e codd. abt; ad p. 20. 32. — Ib. sq. *Alexandream* Kays.; ad p. 267. 13. — P. 548. 22 *[decepimus]* Cobet. p. 153. — P. 548. 24 alter. *non* a, Halm., Kays., *an* bti, 'fort. *aut*, ut Ferrarius in aliquot libris invenit' (Halm.), Klotz. — Ib. *pop. Rom.* i, Klotz.; ad p. 35. 6. — P. 548. 37 *posse fieri* i, Klotz. — P. 549. 7 *ost. quam oderint* Lehmann. Herm. 1879 p. 455, *ostenderint* t, *offenderint* 'codd. reliqui noti', vulg., Klotz., Kays., *cum tantum studium consensumque ostend.* Halm. — Ib. sq. *quamquam eos vos* (*vos eos* Klotz.) — *venistis depravatum. Itane? corr.* Madv. p. 127, Kays., Klotz. (hic *An corr.*), *Quoniam vos* — † *venistis. Depravati* (om. t) *an corr.* e codd. Halm. — P. 549. 10 *est* b², all., Madv., Kays., Klotz.; ad p. 120. 28, 128. 19. — P. 549. 13 *patiantur* Klotz., Kays. — P. 549. 20 *[credere]* Madv. p. 127, Adv. III 155, Kays., *putare* potius v. 23 delend. videbatur Manutio, Pluyg. Mn. 1881 p. 146, *hos putare* Schelle p. 23 et 31. — P. 549. 37 *O* om. abi, Klotz. — P. 550. 6 *tutum* scr., *cum* codd., cruce addita Halm. 'fort. *tum* vel *iam*, nisi vox cum Garat. delenda est', secl. Kays., *in* Klotz. — P. 550. 19 *et partibus* b²i, Klotz. — P. 551. 1 † *in me* Halm. (*in mea* bi, *in*, om. *me*, a), *maled. iacere* vel *iactare* coni. idem. — P. 551. 5 *enim* om. Klotz. errore, ut videtur. — P. 551. 9 *ex* Halm., Kays., Klotz., quod t habet *ei*; ad p. 185. 27. — P. 551. 30 *cive* b²i, Klotz., Kays. — P. 552. 6 *[peditatu]* Madv. p. 127, Adv. II 232, *peditatuque* recc. edd., om. *que* codd., all. — P. 552. 7 *quique nisi* Klotz. in tribus suis edd., Kays. — P. 552. 23 *recolis* ai, Klotz., *coleris* t. — P. 552. 27 *sint* 'omnes (?) libri Ferrarii et O', Klotz. (ad p. 120. 28). Inconstantia modorum (ad p. 201. 5) non magna eget excusatione, nam coniunct. *velint* non eodem est numero habendus quo alii coni. — P. 553. 1 *sed intell.* Halm.; ad p. 209. 27. — P. 553. 13 † *quod venias* e cod. t Halm., Kays., *uelim quo uenias* b, *bellum quod ueniat* ai (*-ant*), *bellum quo veniat* vulg., Klotz., *Crudelitatis quo veniat, prop.* Schelle p. 32 fals. — P. 553. 19 *Cum vero* Lehmann. Herm. 1879 p. 455 sq. cf. p. 543. 37. — Ib. *postulant* ab¹t, Halm., *postulent* b corr. et i, vulg.; ad leg. agr. p. 186. 7. — P. 553. 31 *legeret, suaderet,* scr., *uideret* codd. (om. t), edd., *videret, audiret denique, aut* Madv. p. 127, Adv. II p. 232. — P. 553. 32 *fieri aut posse* b, Halm., om. *aut* at. — P. 553. 36 *[et prod.]* ex b²ai Klotz. — P. 553. 37 *suis* post *sedibus* add. 'O cum aliquot

libris Ferrarii', Klotz. — P. 554.1 sq. v. '*nec — audiat*' poëtae esse vidit Cobet. p. 154 (Ribbeck. trag. inc. 119 p. 252).

Philipp. XIV.

P. 556.19 *ad vestit.* i, vulg., secl. Klotz., om. abtv, Halm., Kays.; v. Garat. — P. 556.34 *cum prius* scr., † *cum primis* ex abtv Halm., Klotz., *a primis* i, *primis* 'cum aliquot (?) codd. O', *cum primum* Pluyg. p. 58 sq., Kays.; fort. intercidit adiectiv. velut *taeterrimis.* — P. 557.1 *pecunia comparanda* b, Klotz., Kays., *pecuniae comparandis* v. — P. 557.10 *eventui* avi, Klotz. — P. 557.32 sq. *[his — solet]* Pluyg. p. 59 sq. et Mn. 1881 p. 146 sq., Kays. — P. 558.10 *oderint* bi (typoth. vitium apud Halm.), vulg. vett. edd., Klotz. — P. 558.12 *atque* pro *eaque* coni. Ern. prob.; ad S. Rosc. p. 62.8. — P. 558.14 *[cum dedec.]* Pluyg. p. 60 et Mn. 1881 p. 147, Kays. — P. 558.16 *obtul.* t solus, Halm., *intul.* abvi, vulg. — P. 558.19 *Karth.* edd. contra codd.; ad p. 55. 21. — P. 559.14 *eum* Muret., vulg., *non eum* i (ad p. 20.32), *unum* atv, *illum* coni. Halm., scr. Klotz., om. b, all. — Ib. *increbuit* omnes Halmi codd. (a *increpuit*), *increbruit* Wernsd.; ad Mur. p. 321.20. — P. 559.16 *dico?* edd.; ad p. 24.16. — P. 559.30 *excog.* codd. praeter b, vulg. vett. edd., Klotz.; ad p. 179.30. — P. 559.36 ut nos scr., ab, t om. *invidia*, iv alio loco (nam hic haec verba om.) *in peius crimen inuidia quaereretur* (*queratur* i), † *imp. cr. [invidiaque] quaeretur?* Halm., *impietatis crimine inv. quaer.?* Pluyg. p. 60, Kays., *impensius crimen invidiaque quaer.?* Klotz., *ab impiis crimen* — Koch. Mus. Rh. 1858 p. 286, *fiet impetus, crimen invidiaque* — Lehmann Herm. 1879 p. 456, *impetus crimenque* — 'scribendum' Madv. Adv. III 155 n. 2. Mihi veri similius Halm. conic. videtur *impietatis crimen* (*invidiaque*) *quaer.* — P. 560.5 *ut* del. Faërn., Halm., secl. Kays. prob. — P. 560.11 *uel fusum* t, *uel susum* b, 'fort. ex *uel summum*' Halm. prob. — P. 560.14 *furiis* Madv. p. 127, Koch. Mus. Rh. 1858 p. 286, Kays., *iuris* (aut *uiris*) t, *uiribus* abi, *partibus* Klotz., Halm., alii all. — P. 560.19 *et ut* a, Halm., *ut* t. — P. 560.24 *Quae aegre patefeci* Koch. Mus. Rh. 1858 p. 286. — P. 561.4 *dicerem* Nauger., vulg. edd.; v. Becher. Mus. Rh. 1882 p. 586. — P. 561.31 sq. *Poteritne — meretur, iudicent?* Madv. p. 127 sq. — P. 562.1 *uno quoque* avi, Klotz.; cf. Fin. p. 237.16, Off. III 3 ex. 15, Inv. I 24.34, de Or. I 61.258, Q. fr. I 1.45 m. — P. 562.12 *inimicus idem. P.* Klotz. — P. 562.13 *praetorem* Garat., *p. r. t. r.* b, *.p. t. r. p.* a, *tr. pl.* tiv, Kays., cum cruce Halm., *praetorem, † tribunum* Klotz.; ad p. 35.6. — Ib. *Volusenum* del. Koch. Mus. Rh. 1858 p. 287, serv. recc. edd. (*Volusienum* Klotz.), cum cruce Kays., *uoluissent num* iv, *voluissent* vulg. — P. 562.19 *[uerbis notari]* Pluyg. p. 60 et Mn. 1881 p. 147, Kays. — P. 562.23 *fieri iam* abv, Klotz. — P. 562.

28 *Decreta* 'maluit Faërnus', Klotz. — Ib. *dico?* edd.; ad p. 24. 16. — P. 562. 33 *[Cinnae]* Madv. p. 128, Pluyg. p. 60 sq. et Mn. 1881 p. 147, Kays. — Ib. *victoris* codd. praeter t, vulg. vett., Madv. l. l. — P. 563. 1 *Alexandrea* Klotz.; ad p. 267. 13. — P. 563. 9 *r. p. pulch. gesta* t, Halm., Kays., *ob res publicas pulch. gestas* ex abv Klotz., *ob conservationem rei p. pulcherrime* i; ad p. 164. 29. – P. 563. 10 *publice* post *imper.* add. i, Klotz.; v. Halm.; ad p. 35. 6. — P. 563. 13 *illi* Kraffert. progr. Aurich. 1883 p. 121; v. p. 562. 26. — P. 563. 15 *[cum — imper.]* Ferrar., Pluyg. Mn. 1881 p. 147, Kays.; v. Garat. — P. 563. 18 *est pop. Rom.* i, Klotz. — P. 564. 24 *esset* de Halmi coni. Kays. — P. 565. 4 *[civibus]* Pluyg. p. 61, Mn. 1881 p. 148, Kays. — P. 565. 11 *his* abv, Halm. — P. 565. 21 *occiderunt* i, Kays. prob.; ad p. 46. 8. — P. 565. 30 *oppetita* F. W. Schmidt. Fleckeis. ann. 1874 p. 743 sq. — P. 566. 1 *nobis vita* ai, Klotz., Kays. — P. 566. 18 *litterae, div.* edd.; ad p. 12. 30. — P. 566. 30 *virtutum* aiv, Klotz., Kays. — P. 567. 16 *[censeo]* Pluyg. p. 61; ad p. 60. 21. — P. 567. 24 *[proelio audito]* Pluyg. p. 61, Kays. prob., nisi forte potius v. *re cognita* insiticia sunt; p. 563. 37 dixit *re audita.* — P. 567. 32 *[occiderit]* Hirschf. p. 207 sq. — P. 568. 9 *persolut.* Man., Klotz., *solut.* b, Halm., Kays., *resol.* 'codd. rell. noti'; ad p. 219. 37. — P. 568. 12 *caderent nonnulli* Halm., Kays., Madv. p. 118, *cadere nonnullos* abv, *caperent nonnullos* i, vulg., Klotz. — P. 568. 21 *faciund.* e vett. edd. Klotz. — Ib. *quaestores urb.* Ferrar., Klotz., *que* add. Garat., Halm., Kays.; codd. *urbem* pro *curent.* — P. 568. 22 sqq. *ut testetur — divinam virtutem* (sic iv, *uirtutem diuinam* a) coni. Madv. p. 128. — P. 569 frgm. 1 Kays. habet T. XI p. 37 n. 33, in quo *qui hoc sen. consulto facto — proieceris* scr. Halm. 'Beitr. z. d. Cic. Frgm.' p. 43, *quid? hoc sen. consultum facit clam — proieceris?* codd., Kays., *quid? hoc sen. consultum fecit ut clam — proiceres?* Roth., Halm.; v. Halm. p. 1295 ex. — Frgm. 2 Kays. T. XI p. 37 n. 32, om. Halm. — Frgm. 3 (Halmi 4) om. Kays. — Halm. add. n. 2 frg. Arusiani 467. 15 K., quod nos dedimus B 14 p. 287, Kays. C 19 p. 36, et n. 3 eiusd. Arus. 467. 17 e libro XVII, non XVI, nos B 15, Kays. C 20.

P. 195. 27 *novo* scr., *uno* vulg.; cf. ad p. 264. 2.

Ne quid omnino desit huic editioni, quod suo loco nescio quo errore omissum esse vehementer dolemus, huc saltem addimus fragmenta quaedam codicis Cusani ex orat. Fontei., quae post Fragm. III cod. Vatic. p. 20. 29 Schneidero auctore collocaveramus (apud Kays. T. XI p. 1 sq. n. 10—17):

19. versutissimum hominem et in fallendo exercitatissimum. (*Cus. 10*)

20. Quid est in testimonio vestro praeter libidinem, praeter audaciam, praeter amentiam, cum fortissimi et ornatissimi viri ipsa victoria sit testis? (*Cus. 11*)

21. nec mediocrem in re militari usum, iudices. (*Cus. 12*)

22. defendo fortem egregiumque virum, magni animi, summi laboris, optimi consilii. (*Cus. 13*)

23. multis ab adulescentia in bellis variisque versatum atque in primis bonum ductorem et hominem, ut vere dicam, corpore, animo, studio, consuetudine natum atque aptum ad tempora belli militaremque rationem. (*Cus. 14*)

24. Huic hominum generi maiores nostri sic parcendum, iudices, arbitrabantur, ut eos non modo in invidia, verum etiam in culpa defenderent, itaque non solum recte factis eorum praemia, sed etiam delictis veniam dare solebant. (*Cus. 15*)

25. Exurgite, quaeso, viri optimi atque fortissimi legati amplissimae atque honestissimae civitatis, resistite, per deos immortales! eorum periuriis iniuriisque, quorum saepenumero telis restitistis. (*Cus. 16*)

26. homo omnibus ornamentis virtutis et existimationis praeditus, qui mihi videtur quasi quoddam exemplar pristinae gravitatis et monimentum antiquitatis in re publica divinitus servari. (*Cus. 17*)

LOCI, QUI A GRAMMATICIS EX PHILIPPICIS ADFERUNTUR NEC IN IIS EXTANT.

1. *M. Tullius in Philippicis lib. IV:* Qui hoc senatus consulto facto clam te ex urbe proieceris. (*Non. p. 373. 29.*)

2. *M. Tullius Philippicarum lib. XIV:* Titubare, haesitare, quo se verteret, nescire. (*Non. p. 182. 8.*)

3. *Quos nunc vulgo muliones dicimus, eos scilicet, qui iumenta vehiculis subiuncta moderantur et regunt, eos veteres, ut animadvertis, redarios dicebant, muliones autem proprie eos, qui negotiationem lucri sui causa in huiusmodi iumentis exercebant, quamvis et in Philippicis mulionem Ventidium dixerat eapropter, quod de publico redemerat iumentorum praebitionem, quae esset apud exercitum necessaria.* (*Schol. Bob. ad Mil. 10 Vol. II p. 286. 2.*) — *Ventidius ex mulione Caesaris dictatoris, ut Tullius in epistolis et in Philippicis loquitur, opitulante Antonio et Augusto usque eo provectus est, ut ei crederetur Parthicum bellum.* (*Schol. Iuv. VII 199 p. 287 Jahn.*)

M. TULLI CICERONIS

PRO P. SESTIO ORATIO.

ARGUMENTUM VETERIS ENARRATORIS.

P. Sestius amicissimus familiarissimusque Ciceronis fuit in collegio tribunorum pl., qui fuerunt P. Lentulo Spinthere Q. Metello Nepote coss. [anno p. u. c. 697]. Obstinate igitur et is sese dediderat in consensum partis eius, qui dignitatem suam M. Tullio restituere gestiebant. Sed enim P. Clodio repugnante et conspiratam seditiose multitudinem congregante, ne quis isti ad revocandum Ciceronem daretur effectus, ad dimicationem usque processum est, ut P. Sestius gravissime et paene letaliter vulneratus necessario cogeretur etiam ipse armatorum manum gladiatoriam, quod Milo iam fecerat, adhibere praesidii scilicet gratia; sic enim potuit effici, ut actionem, quam pro Tullio instituerat, obtineret. Postquam tamen Cicero ab exilio rediit, accusare de vi P. Clodius Sestium coepit immisso velut principe delationis M. Albinovano et testimonium dicente P. Vatinio, ut hoc praecipue crimini daret, quod supergressus civilem modum rogationem suam non aequitate persuaserit, sed armis obtinuerit. Cui opponetur huius modi a Cicerone defensio per qualitatem speciei duplicis .... Nam relativum hoc erit, iuste et merito habuisse armatorum praesidia P. Sestium, ut Clodianos impetus ab illa dimicatione, quam facere coeperat, submoveret. Illud vero ad compensationem refertur, pro bona causa et rei publicae necessaria, etiamsi armatos habuerit, impunitum esse debere, cum bene meritum de salute patriae civem restitui vellet omnium favente consensu. Hanc igitur eandem causam plurimi defenderunt, in quis fuit Q. Hortensius, M. Crassus, C. Licinius Calvus, partibus inter se distributis, quas in agendo tuerentur. Itaque Tullius ea peroravit, quae sibi fuerant explicanda, nec, ut plerique arbitrati sunt, extra causam vagatus est; quamvis enim sciamus ....

multa Ciceronem vel iratum vel dolentem de passionibus suis ultra paene, quam res posceret, exaggerare solitum, tamen, quod hic prolixa quadam turbulentissimi temporis descriptione multum voluminis occupat, non mediocriter videtur ad praesens negotium pertinere. Ostendendae sunt enim P. Clodi seditiosae turbulentaeque illius temporis actiones et iniuriae, quas ipse Cicero perpessus, et utilitates, quas in illius restitutione patria consecuta sit, ut recte ac necessario P. Sestius armatos habuisse videatur, propterea sit maxime praesentis criminis invidia liberandus. — Iudicio, cui praeerat M. Aemilius Scaurus praetor, P. Sestius absolutus est; v. epist. ad Q. fratrem II 4. 1.

---

1 1 Si quis antea, iudices, mirabatur, quid esset, quod pro tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperii nequaquam satis multi cives forti et magno animo invenirentur, qui auderent se et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, is hoc tempore miretur potius, si quem bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius quam rei publicae consulentem. Nam ut omittatis de unius cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri potestis eos, qui cum senatu, cum bonis omnibus rem publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico liberarint, maestos, sordidatos, reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantis; eos autem, qui omnia divina et humana violarint, vexarint, perturbarint, everterint, non solum alacris laetosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus peri-
2 culum moliri, de se nihil timere. In quo cum multa sunt indigna, tum nihil minus est ferendum, quam quod iam non per latrones suos, non per homines egestate et scelere perditos, sed per vos nobis, per optimos viros optimis civibus periculum inferre conantur et, quos lapidibus, quos ferro, quos facibus, quos vi, manu, copiis delere non potuerunt, hos vestra auctoritate, vestra religione, vestris sententiis se oppressuros arbitrantur. Ego autem, iudices, *quoniam*, qua

voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum,
qui de me optime meriti sunt, beneficio esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis
depellendis, iis potissimum vox haec serviat, quorum
opera et mihi et vobis et populo Romano restituta est. 2
Et quamquam a Q. Hortensio, clarissimo viro 3
atque eloquentissimo, causa est P. Sesti perorata
nihilque ab eo praetermissum est, quod aut pro re
publica conquerendum fuit aut pro reo disputandum,
tamen adgrediar ad dicendum, ne mea propugnatio
ei potissimum defuisse videatur, per quem est perfectum, ne ceteris civibus deesset. Atque ego sic
statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo
dicendi loco pietatis potius quam defensionis, querellae quam eloquentiae, doloris quam ingenii partis
esse susceptas. Itaque si aut acrius egero aut libe- 4
rius, quam qui ante me dixerunt, peto a vobis, ut
tantum orationi meae concedatis, quantum et pio
dolori et iustae iracundiae concedendum putetis. Nam
neque officio coniunctior dolor ullus esse potest quam
hic meus susceptus ex hominis de me optime meriti
periculo, neque iracundia magis ulla laudanda est quam
mea inflammata eorum scelere, qui cum omnibus meae
salutis defensoribus bellum esse sibi gerendum iudicaverunt. Sed quoniam singulis criminibus ceteri re- 5
sponderunt, dicam ego de omni statu P. Sesti, de
genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili
amore in bonos, de studio conservandae salutis communis atque otii contendamque, si modo id consequi
potero, ut in hac confusa atque universa defensione
nihil a me, quod ad vestram quaestionem, nihil, quod
ad reum, nihil, quod ad rem publicam pertineat, praetermissum esse videatur. Et quoniam in gravissimis
temporibus civitatis atque in ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sesti tribunatus est a Fortuna
ipsa collocatus, non adgrediar ad illa maxima atque
amplissima, priusquam docuero, quibus initiis ac

fundamentis haec tantae summis in rebus laudes excitatae sint.

3
6 Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut
plerique meministis, et sapiente et sancto et severo;
qui cum tribunus pl. primus inter homines nobilissi-
mos temporibus optumis factus esset, reliquis ho-
noribus non tam uti voluit quam dignus videri. Eo
auctore duxit honestissumi et spectatissumi viri, C.
Albini, filiam, ex qua hic est puer et nupta iam filia.
Duobus his gravissumae antiquitatis viris sic probatus
fuit, ut utrique eorum et carus maxime et iucundus
esset. Ademit Albino soceri nomen mors filiae, sed
caritatem illius necessitudinis et benivolentiam non
ademit. Hodie sic hunc diligit, ut vos facillime pot-
estis ex hac vel adsiduitate eius vel sollicitudine et mo-
7 lestia iudicare. Duxit uxorem patre vivo optumi et
calamitosissumi viri filiam, L. Scipionis. Clara in
hoc P. Sesti pietas extitit et omnibus grata, quod et
Massiliam statim profectus est, ut socerum videre
consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum
in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum
vestigiis stare oportebat, et ad eum filiam eius ad-
duxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non
omnem, at aliquam partem maeroris sui deponeret,
et maximis praeterea adsiduisque officiis et illius
aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem susten-
tavit. Possum multa dicere de liberalitate, de do-
mesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali
in eo magistratu apstinentia; sed mihi ante oculos
obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit,
8 haec minora relinquere hortatur. Quaestor hic C.
Antoni, collegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate
consiliorum meus. Inpedior non nullius officii, ut
ego interpretor, religione, quo minus exponam, quam
multa P. Sestius, cum esset cum collega meo, sen-
serit, ad me detulerit, quanto ante providerit. Atque
ego de Antonio nihil dico praeter unum, numquam

illum illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omnium nec propriam non nullorum de ipso suspicionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse. In quo collega sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sesti esse debet, qui ita suum consulem observavit, ut et illi quaestor bonus et bonis omnibus optimus civis videretur.

Idem, cum illa coniuratio ex latebris atque ex 4 9
tenebris erupisset palamque armata volitaret, venit
cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas
belli oportunitates ab illa impia et scelerata manu
temptari suspicabamur; C. Mevulanum, tribunum mi-
litum Antoni, Capua praecipitem eiecit, hominem per-
ditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici
partibus in illa coniuratione versatum. Idemque C.
Marcellum, cum is non Capuam solum venisset, verum
etiam se quasi armorum studio in maximam familiam
coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit. Qua
de causa et tum conventus ille Capuae, qui propter
salutem illius urbis consulatu conservatam meo me
unum patronum adoptavit, huic apud me P. Sestio
maximas gratias egit, et hoc tempore eidem homines
nomine commutato coloni decurionesque, fortissimi
atque optimi viri, beneficium P. Sesti testimonio de-
clarant, periculum decreto suo deprecantur. Recita, 10
quaeso, L. Sesti, quid decrerint Capuae decuriones,
ut iam puerilis tua vox possit aliquid significare in-
imicis vestris, quidnam, cum se conroborarit, effectura
esse videatur. DECURIONUM DECRETA. Non recito
decretum officio aliquo expressum vicinitatis aut clien-
telae aut hospitii publici aut ambitionis aut commen-
dationis gratia, sed recito memoriam perfuncti periculi,
praedicationem amplissimi beneficii, vocem officii prae-
sentis, testimonium praeteriti temporis. Atque illis 11

temporibus eisdem, cum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus atque omnes boni deprehensis atque oppressis domesticis hostibus me duce ex periculis maximis extraxissent, ego litteris P. Sestium Capua arcessivi cum illo exercitu, quem tum secum habebat. Quibus hic litteris lectis ad urbem confestim incredibili celeritate advolavit. Atque ut illius temporis atrocitatem recordari possitis, audite litteras et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogitationem excitate. LITTERAE CICERONIS CONSULIS.

5 Hoc adventu P. Sesti tribunorum pl. novorum, qui tum extremis diebus consulatus mei res eas, quas gesseram, vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis
12 impetus et conatus sunt retardati. Ac posteaquam est intellectum *M.* Catone tribuno pl., fortissimo atque optimo civi, rem publicam defendente per se ipsum senatum populumque Romanum sine militum praesidio tueri facile maiestate sua dignitatem eorum, qui salutem communem periculo suo defendissent, Sestius cum illo exercitu summa celeritate C. Antonium consecutus *est*. Hic ego quid praedicem, quibus hic rebus consulem quaestor ad rem gerendam excitarit, quos stimulos admoverit homini studioso fortasse victoriae, sed tamen nimium communem Martem belli casumque metuenti? Longum est ea dicere, sed hoc breve dicam: Si M. Petrei non excellens animus et amor rei publicae, non praestans in re publica virtus, non summa auctoritas apud milites, non mirificus usus in re militari extitisset, neque adiutor ei P. Sestius ad excitandum Antonium, cohortandum, accusandum, inpellendum fuisset, datus illo in bello esset hiemi locus, neque umquam Catilina, cum e pruina Appennini atque e nivibus illis emersisset atque aestatem integram nanctus Italiae callis et pastorum stabula praeoccupare coepisset, sine multo sanguine ac sine totius Italiae vastitate miserrima concidisset.
13 Hunc igitur animum adtulit ad tribunatum P. Sestius,

ut quaesturam Macedoniae relinquam et aliquando ad haec propiora veniam. Quamquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad exigui praedicationem temporis, sed fixa ad memoriam illius provinciae sempiternam; verum haec ita praetereamus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus; ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum 6
vocat et quodam modo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus.

De quo quidem tribunatu ita dictum est a Q. (6) 14
Hortensio, ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam iuventuti rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere. Sed tamen, quoniam tribunatus totus P. Sesti nihil aliud nisi meum nomen causamque sustinuit, necessario mihi de isdem rebus esse arbitror si non suptilius disputandum, at certe dolentius deplorandum. Qua in oratione si asperius in quosdam homines invehi vellem, quis non concederet, ut eos, quorum sceleris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem? Sed agam moderate et huius potius tempori serviam quam dolori meo; si qui occulte a salute nostra dissentiunt, lateant; si qui fecerunt aliquid aliquando atque eidem nunc tacent et quiescunt, nos quoque simus obliti; si qui se offerunt, insectantur, quoad ferri poterunt, perferemus, neque quemquam offendet oratio mea, nisi qui se ita optulerit, ut in eum non invasisse, sed incucurrisse videamur.

Sed necesse est, antequam de tribunatu P. Sesti 15
dicere incipiam, me totum superioris anni rei publicae naufragium exponere, in quo colligendo ac reficienda salute communi omnia reperientur P. Sesti facta, dicta, consilia versata. † Fuerat ille annus tam in re 7
publica, iudices, cum in magno motu et multorum timore intentus *est* arcus in me unum, sicut vulgo

ignari rerum loquebantur, re quidem vera in universam rem publicam traductione ad plebem furibundi hominis ac perditi, mihi irati, sed multo acrius otii et communis salutis inimici. Hunc vir clarissimus mihique multis repugnantibus amicissimus, Cn. Pompeius, omni cautione, foedere, execratione devinxerat nihil in tribunatu contra me esse facturum. Quod ille nefarius ex omnium scelerum colluvione natus parum se foedus violaturum arbitratus *est*, nisi ipsum cautorem alieni periculi suis propriis periculis ter-
16 ruisset. Hanc taetram immanemque beluam vinctam auspiciis, alligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis solvit subito lege curiata consul vel, ut ego arbitror, exoratus vel, ut non nemo putabat, mihi iratus, ignarus quidem certe et inprudens inpendentium tantorum scelerum et malorum. Qui tribunus pl. felix in evertenda re publica fuit nullis suis nervis (qui enim in eius modi vita nervi esse potuerunt hominis fraternis flagitiis, sororiis stupris,
17 omni inaudita libidine exsanguis?); sed fuit profecto quaedam illa rei publicae fortuna fatalis, ut ille caecus atque amens tribunus pl. nancisceretur — quid dicam? consules? Hocine ut ego nomine appellem eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis, hostes bonorum omnium, qui ad delendum senatum, adfligendum equestrem ordinem, extinguenda omnia iura atque instituta maiorum se illis fascibus ceterisque insignibus summi honoris atque imperii ornatos esse arbitrabantur? Quorum, per deos immortales! si nondum scelera vulneraque inusta rei publicae vultis recordari, vultum atque incessum animis intuemini; facilius eorum facta occurrent mentibus
8 18 vestris, si ora ipsa oculis proposueritis. Alter unguentis affluens, calamistrata coma, despiciens conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae, puteali et faeneratorum gregibus inflatus, a quibus conpulsus olim, ne in Scyllaeo illo aeris alieni tam-

quam [in] fretu ad columnam adhaeresceret, in tribunatus portum perfugerat, contemnebat equites Romanos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque ab iis se ereptum, ne de ambitu causam diceret, praedicabat ab isdemque se etiam invito senatu provinciam sperare dicebat; eamque nisi adeptus esset, se incolumem nullo modo fore arbitrabatur. Alter, o di 19
boni! quam taeter incedebat, quam truculentus, quam terribilis aspectu! Unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen rei publicae diceres intueri. Vestitus aspere nostra hac purpura plebeia ac paene fusca, capillo ita horrido, ut Capua, in qua ipsa tum imaginis ornandae causa duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus ille niti tamquam *vade* videretur. Erat hic omnium sermo: 20
'Est tamen rei publicae magnum firmumque subsidium; habeo, quem opponam labi illi atque caeno; vultu me dius fidius collegae sui libidinem levitatemque franget; habebit senatus in hunc annum, quem sequatur; non deerit auctor et dux bonis.' Mihi denique homines praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra tribunum pl. furiosum et audacem cum amicum et adfinem, tum etiam fortem et gravem consulem.

Atque eorum alter fefellit neminem. Quis enim 9
clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum, cum is praeter spem in altissimo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo tempestatem inpendentem intueri temulentus, sed ne lucem quidem insolitam aspicere posset? Alter multos 21
plane in omnis partis fefellit. Erat enim hominum

opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, com-
mendatus. Omnes boni semper nobilitati favemus, et
quia utile est rei publicae nobiles homines esse dignos
maioribus suis, et quia valet apud nos clarorum ho-
minum et bene de re publica meritorum memoria
etiam mortuorum. Quia tristem semper, quia taci-
turnum, quia subhorridum atque incultum videbant,
et quod erat eo nomine, ut ingenerata familiae fruga-
litas videretur, favebant, gaudebant et ad integritatem
maiorum spe sua hominem vocabant materni generis
22 obliti. Ego autem (vere dicam, iudices) tantum esse
in homine sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse
cum re publica sensi, numquam putavi; nequam esse
hominem et levem et falsa opinione [errore] hominum
ab adulescentia commendatum sciebam. Etenim ani-
mus eius vultu, flagitia parietibus tegebantur; sed
haec opstructio nec diuturna est neque obducta ita,
10 ut curiosis oculis perspici non possit. Videbamus
genus vitae, desidiam, inertiam; inclusas eius libidines,
qui paulo propius accesserant, intuebantur; denique
etiam sermo nobis ansas dabat, quibus reconditos
23 eius sensus tenere possemus. Laudabat homo doctus
philosophos nescio quos neque eorum tamen nomina
poterat dicere, sed tamen eos laudabat maxime, qui
dicuntur praeter ceteros esse auctores et laudatores
voluptatis; cuius et quo tempore et quo modo, non
quaerebat, verbum ipsum omnibus animi et corporis
partibus devorarat; eosdemque praeclare dicere aiebat
sapientis omnia sua causa facere, rem publicam ca-
pessere hominem bene sanum non oportere, nihil esse
praestabilius otiosa vita plena et conferta voluptati-
bus; eos autem, qui dicerent dignitati esse servien-
dum, rei publicae consulendum, officii rationem in
omni vita, non commodi esse ducendam, adeunda pro
patria pericula, vulnera excipienda, mortem oppeten-
24 dam, vaticinari atque insanire dicebat. Ex his assi-
duis eius cotidianisque sermonibus, et quod videbam,

quibuscum hominibus in interiore parte aedium viveret, et quod ita domus ipsa fumabat, ut multa eius † sermonis indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil ab illis nugis esse exspectandum, mali quidem certe nihil pertimescendum. Sed ita est, iudices: Ut, si gladium parvo puero aut si inbecillo seni aut debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat, sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa et ferri viribus vulnerare, *sic*, cum hominibus enervatis atque exsanguibus consulatus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere neminem umquam potuissent, ii summi imperii nomine armati nudatam rem publicam contrucidaverunt. Foedus fecerunt cum tribuno pl. palam, ut ab eo provincias acciperent, quas ipsi vellent, exercitum et pecuniam, quantam vellent, ea lege, si ipsi prius tribuno pl. adflictam et constrictam rem publicam tradidissent. Id autem foedus meo sanguine ictum sanciri posse dicebant. Qua re patefacta (neque enim dissimulari tantum 25
scelus poterat nec latere) promulgantur uno eodemque tempore rogationes ab eodem tribuno de mea pernicie et de provinciis consulum nominatim.

Hic tum senatus sollicitus, vos, equites Romani, 11
excitati, Italia cuncta permota, omnes denique omnium generum atque ordinum cives summae rei publicae a consulibus atque a summo imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, cum illi soli essent praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbines, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent, sed eam nimium tarde concidere maererent. Flagitabatur ab iis cotidie cum querellis bonorum omnium, tum etiam precibus senatus, ut meam causam susciperent, agerent aliquid, denique ad senatum referrent; non modo negando, sed etiam inridendo amplissimum quemque illius ordinis insequebantur. Hic subito cum 26
incredibilis in Capitolium multitudo ex tota urbe cunctaque Italia convenisset, vestem mutandam omnes

meque iam omni ratione privato consilio, quoniam publicis ducibus res publica careret, defendendum putarunt. Erat eodem tempore senatus in aede Concordiae, quod ipsum templum repraesentabat memoriam consulatus mei, cum flens universus ordo cincinnatum consulem orabat; nam alter ille horridus et severus consulto se domi continebat. Qua tum superbia caenum illud ac labes amplissimi ordinis preces et clarissimorum civium lacrimas repudiavit, me ipsum ut contempsit helluo patriae! nam quid ego 'patrimonii' dicam, quod ille tum, † qua quaestum faceret, amisit? Venistis ad senatum vos, inquam, equites Romani et omnes boni veste mutata vosque pro meo capite ad pedes lenonis inpurissimi proiecistis, cum vestris precibus ab latrone illo repudiatis vir incredibili fide, magnitudine animi, constantia, L. Ninnius, ad senatum de re publica rettulit, senatusque frequens vestem pro mea salute mutandam censuit.

12 27 O diem illum, iudices, funestum senatui bonisque omnibus, rei publicae luctuosum, mihi ad domesticum maerorem gravem, ad posteritatis memoriam gloriosum! Quid enim quisquam potest ex omni memoria sumere inlustrius quam pro uno cive et bonos omnis privato consensu et universum senatum publico consilio mutasse vestem? quae quidem tum mutatio non deprecationis causa est facta, sed luctus. Quem enim deprecarere, cum omnes essent sordidati, cumque hoc satis esset signi esse inprobum, qui mutata veste non esset? Hac mutatione vestis facta tanto in luctu civitatis omitto quid ille tribunus omnium rerum divinarum humanarumque praedo fecerit, qui adesse nobilissimos adulescentes, honestissimos equites Romanos, deprecatores salutis meae iusserit eosque operarum suarum gladiis et lapidibus obiecerit; de consulibus loquor, quorum fide res publica niti debuit.
28 Exanimatus evolat ex senatu non minus perturbato animo atque voltu, quam si annis ante paucis in

creditorum conventum incidisset; advocat contionem, habet orationem talem consul, qualem numquam Catilina victor habuisset: errare homines, si etiam tum senatum aliquid in re publica posse arbitrarentur; equites vero Romanos daturos illius diei poenas, quo me consule cum gladiis in clivo Capitolino fuissent; venisse tempus iis, qui in timore fuissent (coniuratos videlicet dicebat), ulciscendi *sui*. Si dixisset haec solum, omni supplicio esset dignus; nam oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam labefactare; quid fecerit, videte. L. Lamiam, qui cum 29
me ipsum pro summa familiaritate, quae mihi cum patre eius erat, unice diligebat, tum pro re publica vel mortem oppetere cupiebat, in contione relegavit edixitque, ut ab urbe abesset milia passuum ducenta, quod esset ausus pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro re publica deprecari.

Quid hoc homine facias aut quo civem inportunum 13
aut quo potius hostem tam sceleratum reserves? qui, ut omittam cetera, quae sunt ei cum conlega inmani impuroque coniuncta atque communia, hoc unum habet proprium, ut ex urbe expulerit, relegarit non dico equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum virum, non amicissimum rei publicae civem, non illo ipso tempore una cum senatu et cum bonis omnibus casum amici reique publicae lugentem, sed civem Romanum sine ullo iudicio ut edicto ex patria consul eiecerit. Nihil acerbius socii et Latini ferre soliti 30
sunt quam se, id quod perraro accidit, ex urbe exire a consulibus iuberi. Atque illis tum erat reditus in suas civitates ad suos Lares familiaris, et in illo communi incommodo nulla in quemquam propria ignominia nominatim cadebat. Hoc vero quid est? exterminabit cives Romanos edicto consul a suis dis penatibus, expellet ex patria, deliget, quem volet, damnabit atque eiciet nominatim? Hic si umquam vos eos, qui nunc estis, in re publica fore putasset, si denique

imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquom credidisset, umquam ausus esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum preces aspernari, civium denique omnium novis et inauditis edictis ius libertatemque pervertere?

31 Etsi me attentissimis animis summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor, ne quis forte vestrum miretur, quid haec mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit, aut quid ad P. Sesti causam eorum, qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt, delicta pertineant. Mihi autem hoc propositum est ostendere, omnia consilia P. Sesti mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut adflictae et perditae rei publicae, quantum posset, mederetur. Ac si in exponendis vulneribus illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote. Nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse rei publicae vulnus iudicastis, et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine; qui cum omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit, necesse est meam causam praeteriti temporis cum huius praesenti defensione esse coniunctam.

14 32 Erat igitur in luctu senatus; squalebat civitas publico consilio veste mutata; nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas vectigalium, nullum collegium aut concilium aut omnino aliquod commune consilium, quod tum non honorificentissime de mea salute decrevisset: cum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. Quis umquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit, quis tyrannus miseros lugere vetuit? Parumne est, Piso, ut omittam Gabinium, quod tantum homines fefellisti, ut neglegeres auctoritatem senatus, optumi cuiusque consilia contemneres, rem publicam proderes, consulare nomen adfligeres? etiamne edicere audeas, ne maererent homines meam, suam, rei publicae calamitatem, ne hunc suum dolorem veste significarent?

Sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit, qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut ceteris supplicare? Quid? sua sponte homines in amicorum 33 periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso, nemone mutabit? ne isti quidem, quos legatos non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi tute legasti? Ergo hominis desperati et proditoris rei publicae casum lugebunt fortasse, qui volent; civis florentissimi benivolentia bonorum et optime de salute patriae meriti periculum coniunctum cum periculo civitatis lugere senatui non licebit? Eidemque consules, si appellandi sunt consules, quos nemo est quin non modo ex memoria, sed etiam ex fastis evellendos putet, pacto iam foedere provinciarum producti in circo Flaminio in contionem ab illa furia ac peste patriae maximo cum gemitu vestro illa omnia, quae tum contra me contraque rem publicam *agebantur*, voce ac sententia sua comprobaverunt. Isdemque consulibus sedentibus atque 15 inspectantibus lata lex est, Ne auspicia valerent, ne quis obnuntiaret, ne quis legi intercederet, ut omnibus fastis diebus legem ferri liceret, ut lex Aelia, lex Fufia ne valeret; qua una rogatione quis est qui non intellegat universam rem publicam esse deletam? Isdemque consulibus inspe- 34 ctantibus servorum dilectus habebatur pro tribunali Aurelio nomine collegiorum, cum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur, ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem incitarentur. Isdemque consulibus arma in templum Castoris palam comportabantur, gradus eiusdem templi tollebantur, armati homines forum et contiones tenebant, caedes lapidationesque fiebant, nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus, unus omnem omnium potestatem armis et latrociniis possidebat non aliqua vi sua, sed, cum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset,

insultabat, dominabatur, aliis pollicebatur, terrore ac metu multos, pluris etiam spe et promissis tenebat.

35 Quae cum essent eius modi, iudices, cum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostes haberet, equester ordo reus a consulibus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur, cum omnes urbem nondum excisam et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus: tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus; sed me alii metus atque aliae curae suspicionesque moverunt.

16 Exponam enim hodierno die, iudices, omnem ra-
36 tionem facti et consilii mei neque huic vestro tanto studio audiendi nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. Nam si ego in causa tam bona tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, tam parato *populo*, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita cessi tribuni pl., despicatissimi hominis, furori, contemptissumorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium me timidum,
37 nullius animi, nullius consilii fuisse confiteor. Quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes boni probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta susceperat. Ad suam enim quandam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei publicae *spiritus* sumpserat, cum unus in legem per vim latam iurare noluerat; denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. Erat autem res ei cum exercitu C. Mari invicto, habebat inimicum C. Marium, conservatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem; res erat cum L. Saturnino, iterum tribuno pl., vigilante

homine et in causa populari si non moderate, at certe
populariter abstinenterque versato. Cessit, ne aut
victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor
multis et fortibus civibus rem publicam orbaret.
Meam causam senatus palam, equester ordo acerrime, 38
cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque
susceperant. Eas res gesseram, quarum non unus
auctor, sed dux omnium voluntatis fuissem, quaeque
non modo ad singularem meam gloriam, sed ad com-
munem salutem omnium civium et prope gentium
pertinerent; ea condicione gesseram, ut meum factum
semper omnes praestare tuerique deberent. Erat autem 17
mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum
operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis;
habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium,
spem subsidiumque patriae, sed duo inportuna pro-
digia, quos egestas, quos aeris alieni magnitudo,
quos levitas, quos inprobitas tribuno pl. constrictos
addixerat; nec mihi erat res cum Saturnino, qui 39
quod a se quaestore Ostiensi per ignominiam ad
principem et senatus et civitatis, M. Scaurum, rem
frumentariam tralatam sciebat, dolorem suum magna
contentione animi persequebatur, sed cum scurrarum
locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stupro-
rum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum
sicario, cum latrone; quos homines si, id quod facile
factu fuit, et quod fieri debuit, quodque a me optimi
et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem,
non verebar, ne quis aut vim vi depulsam reprehen-
deret aut perditorum civium vel potius domesticorum
hostium mortem maereret. Sed me illa moverunt:
Omnibus in contionibus illa furia clamabat se, quae
faceret contra salutem meam, facere auctore Cn.
Pompeio, clarissimo viro mihique et nunc et, quoad
licuit, amicissumo. M. Crassus, quocum mihi omnes
erant amicitiae necessitudines, vir fortissimus, ab
eadem illa peste infestissimus esse meis fortunis

praedicabatur; C. Caesar, qui a me nullo meo merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae saluti
40 ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. His se tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus in re gerenda esse usurum dicebat; ex quibus unum habere exercitum in Italia maximum, duo, qui privati tum essent, et Romae esse et parare, si vellent, exercitum posse idque facturos esse dicebat. Nec mihi ille iudicium populi nec legitimam aliquam contentionem nec disceptationem aut causae dictionem, sed vim, arma, exercitus, imperatores, castra denuntiabat.
18 Quid ergo? inimici oratio, vana praesertim, tam improbe in clarissimos viros coniecta me movit? Me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas, in quos illa oratio tam improba conferebatur; qui tum quamquam ob alias causas tacebant, tamen hominibus omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando confiteri videbantur. Illi autem aliquo tum timore perterriti, quod acta illa atque omnis res anni superioris labefactari a praetoribus, infirmari a senatu atque a principibus civitatis putabant, tribunum popularem a se alienare nolebant suaque sibi propiora esse peri-
41 cula quam mea loquebantur. Sed tamen et Crassus a consulibus meam causam suscipiendam esse dicebat, et eorum fidem Pompeius inplorabat neque se privatum publice susceptae causae defuturum esse dicebat; quem virum studiosum mei, cupidissimum rei publicae conservandae domi meae certi homines ad eam rem positi monuerunt, ut esset cautior, eiusque vitae a me insidias apud me domi positas esse dixerunt, atque hanc eius suspicionem alii litteris mittendis, alii nuntiis, alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, cum a me certe nihil timeret, ab illis, ne quid meo nomine molirentur, sibi cavendum putaret. Ipse autem Caesar, quem maxime homines ignari veritatis mihi esse iratum putabant, erat ad portas, erat cum imperio; erat in Italia eius exercitus, inque eo exer-

citu ipsius tribuni pl. inimici mei fratrem prae-
fecerat.

Haec ergo cum viderem (neque enim erant oc- 19 42
culta), senatum, sine quo civitas stare non posset,
omnino de civitate esse sublatum, consules, qui duces
publici consilii esse deberent, perfecisse, ut per ipsos
publicum consilium funditus tolleretur, eos, qui pluri-
mum possent, opponi omnibus contionibus falso, sed
formidolose tamen auctores ad perniciem meam, con-
tiones haberi cotidie contra me, vocem pro me ac pro
re publica neminem mittere, intenta signa legionum
existimari cervicibus ac bonis vestris falso, sed putari
tamen, coniuratorum copias veteres et effusam illam
ac dissupatam Catilinae inportunam manum novo duce
et insperata commutatione rerum esse renovatam:
haec cum viderem, quid agerem, iudices? Scio enim 43
tum non mihi vestrum studium, sed meum prope vestro
defuisse. Contenderem contra tribunum pl. privatus (43)
armis? Vicissent inprobos boni, fortes inertis; inter-
fectus esset is, qui hac una medicina sola potuit a
rei publicae peste depelli; quid deinde? quis reliqua
praestaret? cui denique erat dubium, quin ille sanguis
tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus,
consules ultores et defensores esset habiturus? cum
quidam in contione dixisset aut mihi semel pereundum
aut bis esse vincendum. Quid erat bis vincere? Id
profecto, ut, cum amentissimo tribuno pl. *si* decer-
tassem, cum consulibus ceterisque eius ultoribus dimi-
carem. Ego vero, vel si pereundum fuisset ac non 44
accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui in-
posuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem quam
bis vincere. Erat enim illa altera eius modi contentio,
ut neque victi neque victores rem publicam tenere
possemus. Quid, si in prima contentione vi tribunicia
victus in foro cum multis bonis viris concidissem?
Senatum consules, credo, vocassent, quem totum de
civitate delerant; ad arma vocassent, qui ne vestitu

quidem defendi rem publicam sissent; a tribuno pl. post interitum *meum* dissedissent, qui eandem horam meae pestis et suorum praemiorum esse voluissent.
20 45 Unum [enim] mihi restabat illud, quod forsitan non nemo vir fortis et acris animi magnique dixerit: 'Restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses.' De quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates patriique dei, me vestrarum sedum templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse. Etenim, si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minitarentur, nisi me unum sibi dedidissent, si id vectores negarent ac mecum simul interire quam me tradere hostibus mallent, iecissem ipse me potius in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in
46 magnum vitae discrimen adducerem. Cum vero in hanc rei publicae navem ereptis senatui gubernaculis fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac discordiarum armatae tot classes, nisi ego essem unus deditus, incursurae viderentur, cum proscriptio, caedes, direptio denuntiaretur, cum alii me suspicione periculi sui non defenderent, alii vetere odio bonorum incitarentur, alii inviderent, alii obstare sibi me arbitrarentur, alii ulcisci dolorem aliquem suum vellent, alii rem ipsam publicam atque hunc bonorum statum otiumque odissent et ob hasce causas tot tamque varias me unum deposcerent, depugnarem potius cum summo non dicam exitio, sed periculo certe vestro liberorumque vestrorum quam [non] id, quod omnibus inpendebat, unus pro omnibus susciperem ac subirem?

21 47 'Victi essent improbi.' At cives, at ab eo privato *armato*, qui sine armis etiam consul rem publicam conservarat. Sin victi essent boni, qui superessent? nonne ad servos videtis rem publicam venturam fuisse?

An mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? Quid tum? mortemne fugiebam? An erat res ulla, quam mihi magis optandam putarem? aut ego illas res tantas in tanta improborum multitudine cum gerebam, non mihi mors, non exilium ob oculos versabatur? non haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda canebantur? An erat mihi in tanto luctu meorum, tanta diiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? nihil audieram, nihil videram, nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram, nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum; cum esset omnibus definita mors, optandum esse, ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata quam reservata naturae videretur? nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse, ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui, alii autem tum maxime mentes sapientium ac fortium virorum, cum ex corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu, alterum etiam optandum, meliore esse sensu. Denique, 48
cum omnia semper ad dignitatem rettulissem nec sine ea quicquam expetendum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam virgines Athenis regis, opinor, Erechthei filiae pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem? praesertim cum eius essem civitatis, ex qua C. Mucius solus in castra Porsennae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset; ex qua P. Decius primum pater, post aliquot annos patria virtute praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute populi Romani victoriaque devovisset; ex qua innumerabiles alii partim adipiscendae laudis, partim vitandae turpitudinis causa mortem in variis bellis aequissimis animis oppetissent; in qua civitate ipse

meminissem patrem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam exhausisse, qua mortem saepe hostibus optulisset.

22 49 Haec ego et multa alia cogitans hoc videbam, si causam publicam mea mors peremisset, neminem umquam fore, qui auderet suscipere contra improbos civis salutem rei publicae. Itaque, non solum si vi interissem, sed etiam si morbo extinctus essem, fore putabam ut exemplum rei publicae conservandae mecum simul interiret. Quis enim umquam me a senatu populoque Romano tanto omnium bonorum studio non restituto, quod certe, si essem interfectus, accidere non potuisset, ullam rei publicae partem cum sua minima invidia auderet attingere? Servavi igitur rem publicam discessu meo, iudices; caedem a vobis liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo dolore luctuque depuli et unus bis rem publicam servavi, semel gloria, iterum aerumna mea. Neque enim in hoc me hominem esse infitiabor umquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidissima coniuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu sine dolore caruisse glorier. Quod si fecissem, quod a me beneficium haberetis, cum pro vobis ea, quae mihi essent vilia, reliquissem? Hoc meo quidem animo summi in patriam amoris mei signum esse debet certissimum, quod, cum abesse ab ea sine summo dolore non possem, hunc me perpeti quam illam labefactari ab improbis
50 malui. Memineram, iudices, divinum illum virum atque ex isdem quibus nos radicibus natum ad salutem huius imperii, C. Marium, summa senectute, cum vim prope iustorum armorum profugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum, deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnensium misericordiam confugisse, inde navigio perparvo, cum omnis portus terrasque fugeret, in oras Africae desertissimas pervenisse. Atque ille vitam suam, ne inultus esset,

ad incertissimam spem et ad rei publicae fatum reser-
vavit; ego, qui, quem ad modum multi in senatu me
apsente dixerunt, periculo rei publicae vivebam, quique
ob eam causam consularibus litteris de senatus sen-
tentia exteris nationibus commendabar, nonne, si meam
vitam deseruissem, rem publicam prodidissem? in qua
quidem nunc me restituto vivit mecum simul exem-
plum fidei publicae. Quod si immortale retinetur, quis
non intellegit immortalem hanc civitatem futuram?
Nam externa bella regum, gentium, nationum iam 23 51
pridem ita extincta sunt, ut praeclare cum iis agamus,
quos pacatos esse patiamur; denique ex bellica victoria
non fere quemquam est invidia civium consecuta; do-
mesticis malis et audacium civium consiliis saepe est
resistendum, eorumque periculorum est in re publica
retinenda medicina; quam omnem, iudices, perdidissetis,
si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui
de me declarandi potestas esset erepta. Quare moneo
vos, adulescentes, atque hoc meo iure praecipio, qui
dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam spectatis,
ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem publicam
contra improbos civis defendendam vocabit, segniores
sitis et recordatione mei casus a consiliis fortibus
refugiatis. Primum non est periculum, ne quis um- 52
quam incidat in eius modi consules, praesertim si erit
iis id, quod debetur, persolutum. Deinde numquam
iam, ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio
bonorum se oppugnare rem publicam dicet illis ta-
centibus nec armati exercitus terrorem opponet to-
gatis; neque erit iusta causa ad portas sedenti impe-
ratori, quare suum terrorem falso iactari opponique
patiatur. Numquam denique erit tam oppressus se-
natus, ut ei ne supplicandi quidem ac lugendi sit
potestas, tam captus equester ordo, ut equites Romani
a consule relegentur. Quae cum omnia atque etiam
multo alia maiora, quae consulto praetereo, accidissent,
videtis me tamen in meam pristinam dignitatem brevi

tempore doloris interiecto rei publicae voce esse revocatum.

24 53 Sed ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni est oratione propositum, omnibus malis illo anno scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, cum ego me *e* complexu patriae conspectuque vestro eripuissem et metu vestri periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis minisque cessissem patriamque, quae mihi erat carissima, propter ipsius patriae caritatem reliquissem, cum meum illum casum tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homines, sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum, nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet: illo, inquam, ipso die — die dico, immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicae pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. Pro dei immortales custodes et conservatores huius urbis atque imperii, quaenam illa in re publica monstra, quae scelera vidistis! Civis erat expulsus is, qui rem publicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine. Erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato; lex erat lata vastato ac relicto foro et sicariis servisque tradito, et ea lex, quae ut ne ferretur, senatus fuerat veste mutata. 54 Hac tanta perturbatione civitatis ne noctem quidem consules inter meum *interitum* et suam praedam interesse passi sunt; statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advolaverunt. Omitto gratulationes, epulas, partitionem aerarii, beneficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu omnium; vexabatur uxor mea, liberi ad necem quaerebantur, gener, et Piso gener, a Pisonis consulis pedibus supplex reiciebatur, bona diripiebantur eaque ad consules deferebantur, domus

ardebat in Palatio; consules epulabantur. Quodsi meis incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius 25 55 anni pestes recordamini (sic enim facillime perspicietis, quantam vim omnium remediorum a magistratibus proxumis res publica desiderarit), legum multitudinem cum earum, quae latae sunt, tum vero quae promulgatae fuerunt. Nam latae quidem sunt consulibus illis — tacentibus dicam? immo vero etiam adprobantibus, ut censoria notio et gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de re publica tolleretur, ut collegia non modo illa vetera contra senatus consultum restituerentur, sed *ab* uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur, ut remissis senis et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur, ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur et uni helluoni bis de eadem re deliberandi et rogata *lege potestas per nov*am legem fieret provinciae commutandae.

Mitto eam legem, quae omnia iura religionum, 26 56 auspiciorum, potestatum, omnis leges, quae sunt de iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit, mitto omnem domesticam labem; etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus. Lege tribunicia Matris Magnae Pessinuntius ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est fanumque sanctissimarum atque antiquissimarum religionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro homini atque indigno illa religione, praesertim cum eam sibi ille non colendi, sed violandi causa adpetisset; appellati reges a populo, qui id numquam ne a senatu quidem postulassent, reducti exules Byzantium condemnati tum, cum indemnati cives e civitate eiciebantur. Rex Ptolomaeus, qui si nondum erat 57 ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater

eius regis, qui cum esset in eadem causa, iam erat a senatu honorem istum consecutus, erat eodem genere eisdemque maioribus, eadem vetustate societatis, denique erat rex si nondum socius, at non hostis; pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno atque avito regali otio perfruebatur —: de hoc nihil cogitante, nihil suspicante eisdem operis suffragium ferentibus est rogatum, ut sedens cum purpura et sceptro et illis insignibus regiis praeconi publico subiceretur et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis cum bonis omnibus publicaretur.

27 Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit
58 ille annus; tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit, haud scio an recte hoc proximum esse dicamus. Antiochum Magnum illum maiores nostri magna belli contentione terra marique superatum intra montem Taurum regnare iusserunt, Asiam, qua illum multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt; cum Armeniorum rege Tigrane grave bellum nuper ipsi diuturnumque gessimus, cum ille iniuriis in socios nostros inferendis bello prope nos lacessisset. Hic et ipse per se vehemens fuit et acerrimum hostem huius imperii Mithridatem pulsum Ponto opibus suis regnoque defendit et a *L.* Lucullo, summo viro atque imperatore, pulsus animo tamen hostili cum reliquis suis copiis in pristina mente mansit. Hunc Cn. Pompeius cum in suis castris supplicem abiectum vidisset, erexit atque insigne regium, quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus imperatis regnare iussit nec minus et sibi et huic imperio gloriosum putavit con-
59 stitutum a se regem quam constrictum videri. *Hic, qui bellum in*tulit, gessit, qui et ipse hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae nomen ac

societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus; ille Cyprius miser, qui semper amicus, semper socius fuit, de quo nulla umquam suspicio durior aut ad senatum aut ad imperatores allata nostros est, vivus, ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publicatus. Em, cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, cum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant per tribunum aliquem et sescentas operas se fortunis spoliari et regno omni posse nudari!

28 60 At etiam eo negotio M. Catonis splendorem maculare voluerunt ignari, quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret, quae in tempestate saeva quieta est et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen atque haeret in patria splendetque per sese semper neque alienis umquam sordibus obsolescit. Non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum, nec illi committendum illud negotium, sed inponendum putaverunt, qui in contione palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. Sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod cum consulibus illis M. Cato, etiam cum iam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit et post meum discessum iis Pisonem verbis flens meum et rei publicae casum vexavit, ut illum hominem perditissimum atque inpudentissimum paene iam provinciae paeniteret. 61 Cur igitur rogationi paruit? Quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste rogatas putaret, iam ante iurarit! Non offert se ille istis temeritatibus, ut, cum rei publicae nihil prosit, se civi rem publicam privet. Consule me cum esset designatus tribunus pl., obtulit in discrimen vitam suam; dixit eam sententiam, cuius invidiam capitis periculo sibi praestandam videbat; dixit vehementer, egit acriter, ea, quae sensit,

prae se tulit, dux, auctor, actor rerum illarum fuit, non quo periculum suum non videret, sed in tanta rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis cogitandum putabat.

29 62 Consecutus est ipsius tribunatus. Quid ego de singulari magnitudine animi eius ac de incredibili virtute dicam? Meministis illum diem, cum templo a collega occupato, nobis omnibus de vita eius viri et civis timentibus ipse animo firmissimo venit in templum et clamorem hominum auctoritate, inpetum inproborum virtute sedavit. Adiit tum periculum, sed adiit ob eam causam, quae quanta fuerit, iam mihi dicere non est necesse. At si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non paruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae turpitudo; regno enim iam publicato de ipso Catone erat nominatim rogatum. Quod ille si repudiasset, dubitatis, quin ei vis esset allata, cum omnia acta illius anni per unum illum labefactari viderentur?
63 Atque etiam hoc videbat, quoniam illa in re publica macula regni publicati maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis boni posset in rem publicam pervenire, id utilius esse per se conservari quam per alios. Atque ille etiamsi alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur. Etenim, qui superiore anno senatu caruisset, quo si tum veniret, me tamen socium suorum in re publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum me expulso et meo nomine cum universo senatu, tum sententia sua condemnata in hac urbe esse posset? Ille vero eidem tempori cui nos, eiusdem furori, eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit. Luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.

30 64 His de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in civitates liberas consulum querella esse debuit; in eius magistratus tutela reges atque exterae nationes semper fuerunt. Ecquae vox umquam est audita

consulum? Quamquam quis audiret, si maxime queri vellent? De Cyprio rege quererentur, qui me civem nullo meo crimine patriae nomine laborantem non modo stantem non defenderunt, sed ne iacentem quidem protexerunt? Cesseram, si alienam a me plebem fuisse voltis, quae non fuit, invidiae; si commoveri omnia videbantur, tempori; si vis suberat, armis; si societas magistratuum, pactioni; si periculum civium, rei publicae. Cur, cum de capite civis (non disputo, 65
cuius modi civis) et de bonis proscriptio ferretur, cum et sacratis legibus et XII tabulis sanctum esset, ut ne cui privilegium inrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus huius imperii pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni pl. concilio ex civitate exturbari? Quae vero pro- 66
mulgata illo anno fuerint, quae promissa multis, quae conscripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? Qui locus orbi terrae iam non erat alicui destinatus? cuius negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit, quae non esset attributa atque discripta? quod genus imperii aut quae provincia, quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur? quae regio orave terrarum erat latior, in qua non regnum aliquod statueretur? quis autem rex erat, qui illo anno non aut emendum sibi, quod non habebat, aut redimendum, quod habebat, arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu petebat? Damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti comparabatur. Haec gemebant boni, sperabant inprobi, agebat tribunus pl., consules adiuvabant.

Hic aliquando, serius, quam ipse vellet, Cn. Pom- 31 67
peius invitissimis iis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam,

sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae. Non est passus ille vir, qui sceleratissimos civis, qui acerrimos hostis, qui maximas nationes, qui reges, qui gentis feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo saepe servasset; accessit ad causam publicam, restitit auctoritate sua reliquis rebus, questus est de praeteritis. Fieri quae-
68 dam ad meliorem spem inclinatio visa est. Decrevit senatus frequens de meo reditu Kalendis Iuniis dissentiente nullo referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. Intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. Res erat et causa nostra eo iam loci, ut erigere oculos et vivere videretur. Quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur; inveniebatur nemo, qui se suffragium de me tulisse confiteretur. Decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore. Huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat; loquebatur liberius senatus; concurrebant equites Romani; Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat; omnia senatus reiciebat, nisi de me primum consules rettulissent.

32
69 Quae cum res iam manibus teneretur, et cum consules provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent, qui, cum in senatu privati, ut de me sententias dicerent, flagitabant, legem illi se Clodiam timere dicebant, cum hoc non possent iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompei.

Quo patefacto ferroque deprehenso ille inclusus domi tamdiu fuit, quamdiu inimicus meus in tribunatu. De meo reditu octo tribuni promulgaverunt. Ex quo intellectum est non mihi absenti crevisse amicos, in ea praesertim fortuna, in qua non nulli etiam, quos esse putaveram, non erant, sed eos voluntatem semper eandem, libertatem non eandem semper habuisse. Nam ex novem tribunis, quos tunc habueram, unus me absente defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus arripuit, quo magis nationis eius esse quam generis videretur. Hoc igitur anno magistratibus 70
novis designatis cum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent, princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua Pisone et Gabinio repugnantibus causam suscepit tribunisque pl. octo referentibus praestantissimam de me sententiam dixit. Qui cum ad gloriam suam atque ad amplissimi beneficii gratiam magis pertinere videret causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius quam per se tardius confici malebat.

Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, designa- 33
tus iter ad C. Caesarem pro mea salute suscepit. 71
Quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam (equidem existimo, si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum; sin iratior, non multum); sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. Ingredior iam in Sesti tribunatum; nam hoc primum iter designatus rei publicae causa suscepit; pertinere et ad concordiam civium putavit et ad perficiundi facultatem animum Caesaris a causa non abhorrere. Abiit ille annus; respirasse homines videbantur nondum re, sed spe rei publicae recuperandae. Exierunt malis ominibus atque execrationibus duo vulturii paludati. Quibus utinam ipsis evenissent ea, quae tum homines precabantur! neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu neque equitatum

72 in Syria et cohortis optimas perdidissemus. Ineunt magistratum tribuni pl.; qui omnes se de me promulgaturos confirmarant; ex iis princeps emitur ab inimicis meis is, quem homines in luctu inridentes Gracchum vocabant, quoniam id etiam fatum civitatis fuit, ut illa ex vepreculis extracta nitedula rem publicam conaretur adrodere. Alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto † gaviolaeliore a Galatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus, subito nominibus in tabulas relatis nomen suum de tabula sustulit. Veniunt Kalendae Ianuariae. Vos haec melius scire potestis, equidem audita dico, quae tum frequentia senatus, quae expectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quae etiam collegae eius moderatio de me. Qui cum inimicitias sibi mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit et temporibus rei publicae permissurum.

34

73 Tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit id, quod dignissimum re publica fuit, nihil de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus; non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio; de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse nisi comitiis centuriatis; vim fuisse illam, flammam quassatae rei publicae perturbatorumque temporum; iure iudiciisque sublatis, magna rerum permutatione inpendente declinasse me paulum et spe reliquae tranquillitatis praesentis fluctus tempestatemque fugisse. Quare, cum absens rem publicam non minus magnis periculis quam quodam tempore praesens liberassem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. Disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pudicitiae scripsisse, quae scripsisset, iis verbis, rebus, sententiis, ut, etiamsi iure esset rogatum, tamen vim habere non posset. Quare me,

qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revo-
cari senatus auctoritate oportere. Hunc nemo erat 74
quin verissime sentire diceret. Sed post eum roga-
tus Cn. Pompeius adprobata laudataque Cottae sen-
tentia dixit sese otii mei causa, ut omni populari
concitatione defungerer, censere, ut ad senatus aucto-
ritatem populi quoque Romani beneficium erga me
adiungeretur. Cum omnes certatim aliusque alio gra-
vius atque ornatius de mea salute dixisset fieretque
sine ulla varietate discessio, surrexit, ut scitis, Atilius
hic Gavianus; nec ausus est, cum esset emptus, inter-
cedere; noctem sibi ad deliberandum postulavit. Cla-
mor senatus, querellae, preces, socer ad pedes abiectus.
Ille se adfirmare postero die moram nullam esse factu-
rum. Creditum est; discessum est. Illi interea deli-
beratori merces longa interposita nocte duplicata est.
Consecuti dies pauci omnino Ianuario mense, per quos
senatum haberi liceret; sed tamen actum nihil nisi de
me. Cum omni mora, ludificatione, calumnia senatus 35 75
auctoritas impediretur, venit tandem *in* concilio de
me agendi dies, VIII Kal. Febr. Princeps rogationis,
vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto
ante lucem occupavit. Quietus eo die Sestius, is qui
est de vi reus; actor hic defensorque causae meae
nihil progreditur, consilia expectat inimicorum meo-
rum. Quid? illi, quorum consilio P. Sestius in iudi-
cium vocatur, quo se pacto gerunt? Cum forum,
comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus
ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt
in Fabricium, manus adferunt, occidunt non nullos,
vulnerant multos. Venientem in forum virum opti- 76
mum et constantissimum, M. Cispium, tribunum pl.,
vi depellunt, caedem in foro maximam faciunt uni-
versique destrictis gladiis et cruentis in omnibus fori
partibus fratrem meum, virum optimum, fortissimum
meique amantissimum, oculis quaerebant, voce posce-
bant. Quorum ille telis libenter in tanto luctu ac

desiderio mei non repugnandi, sed moriendi causa corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. Subiit tamen vim illam nefariam consceleratorum latronum et, cum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit seque servorum et libertorum corporibus obtexit vitamque tum suam noctis et fugae praesidio, non iuris iudiciorumque defendit.
77 Meministis tum, iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatum non privatum aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.

36 Nihil neque ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die criminamini Sestium. Atqui vis in foro versata est. Certe; quando enim maior? Lapidationes persaepe vidimus, non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios, caedem vero tantam, tantos acervos corporum extructos nisi forte illo Cinnano atque Octaviano die quis umquam in foro vidit? Qua ex concitatione animorum? Nam ex pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio culpa atque improbitate latoris commodo aliquo *proposito* imperitis aut largitione, oritur ex concertatione magistratuum, oritur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione contionis, vix sero et raro ad manus pervenitur; nullo vero verbo facto, nulla contione advocata, nulla *lata* lege concitatam nocturnam sedi-
78 tionem quis audivit? An veri simile est, ut civis Romanus aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos, qui ab illo pestifero ac perdito civi iam pridem rei publicae sanguine saginantur? Hic iam de ipso accusatore quaero, qui P. Sestium queritur cum multitudine in tribunatu et cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit. Certe non fuit. Victa igitur est causa rei publicae, et victa non auspi-

ciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu, ferro. Nam si obnuntiasset Fabricio is praetor, qui se servasse de caelo dixerat, accepisset res publica plagam, sed eam, quam acceptam gemere posset; si intercessisset conlega Fabricio, laesisset rem publicam, sed rei publicae iure laesisset. Gladiatores tu novicios pro expectata aedilitate suppositos cum sicariis e carcere emissis ante lucem inmittas, magistratus templo deicias, caedem maximam facias, forum purges et, cum omnia vi et armis egeris, accuses eum, qui se praesidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere?

Atqui ne ex eo quidem tempore id egit Sestius, 37 79
ut a suis munitus tuto in foro magistratum gereret, rem publicam administraret. Itaque fretus sanctitate tribunatus cum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba atque interfationem legibus sacratis esse armatum putaret, venit in templum Castoris, obnuntiavit consuli: cum subito manus illa Clodiana in caede civium saepe iam victrix exclamat, incitatur, invadit; inermem atque inparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis saeptorum et fustibus. A quibus hic multis vulneribus acceptis ac debilitato corpore et contrucidato se abiecit exanimatus neque ulla alia re ab se mortem nisi opinione mortis depulit. Quem cum iacentem et concisum plurimis vulneribus extremo spiritu exsanguem et confectum viderent, defetigatione magis et errore quam misericordia et modo aliquando caedere destiterunt. Et causam dicit Sestius de vi? quid ita? 80
Quia vivit. At id non sua culpa; plaga una illa extrema defuit, quae si accessisset, reliquum spiritum exhausisset. Accusa Lentidium; non percussit locum; male dic Titio, Sabino homini Reatino, cur tam temere exclamarit occisum. Ipsum vero quid accusas? num defuit gladiis, num repugnavit, num, ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit?

38 An haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod
tribunus pl. templum cruentavit? an, quod, cum
esset ablatus primumque resipisset, non se referri
81 iussit? Ubi est crimen? quid reprehenditis? Hic
quaero, iudices: Si illo die gens ista Clodia, quod
facere voluit, effecisset, si P. Sestius, qui pro occiso
relictus est, occisus esset, fuistisne ad arma ituri?
fuistisne vos ad patrium illum animum maiorumque
virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem publicam
a funesto latrone repetituri? an etiam tum quiesce-
retis, cunctaremini, timeretis, cum rem publicam a
facinerosissimis sicariis et a servis esse oppressam
atque conculcatam videretis? Cuius igitur mortem
ulcisceremini, siquidem liberi esse et habere rem publi-
cam cogitaretis, de eius virtute vivi quid vos loqui,
quid sentire, quid cogitare, quid iudicare oporteat,
82 dubitandum putatis? At vero ipsi illi parricidae,
quorum ecfrenatus furor alitur inpunitate diuturna,
adeo vim facinoris sui perhorruerunt, ut, si paulo
longior opinio mortis Sesti fuisset, Gracchum illum
suum transferendi in nos criminis causa occidere
cogitarint. Sensit rusticulus non incautus (neque
enim homines nequam tacere potuerunt) suum san-
guinem quaeri ad restinguendam invidiam facinoris
Clodiani; mulioniam paenulam arripuit, cum qua pri-
mum Romam ad comitia venerat; messoria se corbe
contexit. Cum quaererent alii Numerium, alii Quin-
tium, gemini nominis errore servatus est. Atque hoc
scitis omnes, usque adeo hominem in periculo fuisse,
quoad scitum est Sestium vivere. Quod ni esset pate-
factum paulo citius, quam vellem, non illi quidem
morte mercennarii sui transferre potuissent invidiam,
in quos putabant, sed acerbissimi sceleris infamiam
83 grato quodam scelere minuissent. Ac si tum P. Se-
stius, iudices, in templo Castoris animam, quam vix
retinuit, edidisset, non dubito, quin, si modo esset in
re publica senatus, si maiestas populi Romani re-

vixisset, aliquando statua huic ob rem publicam interfecto in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam, quos a maioribus nostris morte obita positos in illo loco atque in rostris conlocatos videtis, esset P. Sestio aut acerbitate mortis aut animo in rem publicam praeponendus; qui cum causam civis calamitosi, causam amici, causam bene de re publica meriti, causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset, cumque auspiciis religionique parens obnuntiaret, quod senserat, luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima in causa, sanctissimo in magistratu. Eius igitur vitam quisquam spoliandam ornamentis esse dicet, cuius mortem ornandam monumento sempiterno putaretis?

'Homines', inquit, 'emisti, coëgisti, parasti.' Quid 39 84
uti faceret? senatum opsideret, civis indemnatos expelleret, bona diriperet, aedis incenderet, tecta disturbaret, templa deorum immortalium inflammaret, tribunos pl. ferro e rostris expelleret, provincias, quas vellet, quibus vellet, venderet, reges appellaret, rerum capitalium condemnatos in liberas civitates per legatos nostros reduceret, principem civitatis ferro opsessum teneret? Haec ut efficere posset, quae fieri nisi armis oppressa re publica nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi P. Sestius et copias comparavit. 'At nondum erat maturum, nondum res ipsa ad eius modi praesidia viros bonos compellebat.' Pulsi nos eramus non omnino ista manu sola, sed tamen non sine ista; vos taciti maerebatis. Captum 85
erat forum anno superiore aede Castoris tamquam arce aliqua *a* fugitivis occupata; silebatur. Omnia hominum cum egestate tum audacia perditorum clamore, concursu, vi, manu gerebantur; perferebatis. Magistratus templis pellebantur, alii omnino aditu ac foro prohibebantur; nemo resistebat. Gladiatores ex praetoris comitatu conprensi, in senatum introducti,

confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano; mentio nulla. Forum corporibus civium Romanorum constratum caede nocturna; non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera iudicia sublata. Tribunum pl. plus viginti vulneribus acceptis iacentem moribundumque vidistis; alterius tribuni pl., [divini] hominis (dicam enim, quod sentio, et quod mecum sentiunt omnes) divini, insigni quadam, inaudita, nova magni-
40 tudine animi, gravitate, fide praediti, domus est oppu-
86 gnata ferro, facibus, exercitu Clodiano. Et tu hoc loco laudas Milonem et iure laudas. Quem enim umquam virum tam immortali virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudicium bonorum omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit, qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid oporteret a praestantibus viris in re publica fieri et quid necesse esset, oportere hominum audacium eversorum rei publicae sceleri legibus et iudiciis resistere; si leges non valerent, iudicia non essent, si res publica vi consensuque audacium armis oppressa teneretur, praesidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. Hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis, et sentire vero et facere perfectae cumulataeque vir-
87 tutis. Adiit ad rem publicam tribunus pl. Milo — (de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter inpertiam, praesertim cum verbis consequi non possim, sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce conlaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sesti causam existimaturos) adiit igitur T. Annius ad causam rei publicae sic, ut civem patriae recuperare vellet ereptum. Simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiae. Collegas adiutores habebat; consulis alterius summum studium, alterius animus paene

placatus, de praetoribus unus alienus, senatus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. Duo soli erant empti ad impediendum; qui si homines despecti et contempti tantam rem sustinere non potuissent, se causam, quam susceperat, nullo labore peracturum videbat. Agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum ac fortium civium; quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet, diligentissime cogitabat.

Huic gravitati hominis videbat ille gladiator se, 41 88
si moribus ageret, parem esse non posse; ad ferrum, faces, ad cotidianam caedem, incendia, rapinas se cum exercitu suo contulit; domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacessere et terrere coepit. Non movit hominem summa gravitate summaque constantia; sed quamquam dolor animi, innata libertas, prompta excellensque virtus fortissimum virum hortabatur, vi vim oblatam, praesertim saepius, ut frangeret et refutaret, tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem neque eadem se re ulcisceretur, qua esset lacessitus, sed illum tot iam in funeribus rei publicae exultantem ac tripudiantem legum, si posset, laqueis constringeret. Descendit ad accusan- 89
dum. Quis umquam tam proprie rei publicae causa, nullis inimicitiis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione aut etiam opinione id eum umquam esse facturum? Fracti erant animi hominis; hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. Ecce tibi consul, praetor, tribunus pl. nova novi generis edicta proponunt, ne reus adsit, ne citetur, ne quaeratur, ne mentionem omnino cuiquam iudicum aut iudiciorum facere liceat! Quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum conroborata, legibus iudiciisque sublatis? Cervices tribunus pl. privato, praestantissimus vir

profligatissimo homini daret an causam susceptam abiceret an se domi contineret? Et vinci turpe putavit et deterreri et latere; perfecit, ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.

42 Quo modo igitur hoc in genere praesidii conparati
90 accusas Sestium, cum idem laudes Milonem? An, qui sua tecta defendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere volt tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat; qui vulneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur, ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac latera
91 tutetur, hunc de vi accusandum putas? Quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent, quantum manu ac viribus per caedem ac vulnera aut eripere aut retinere potuissent? Qui igitur primi virtute et consilio praestanti extiterunt, ii perspecto genere humanae docilitatis atque ingenii dissupatos unum in locum congregarunt eosque ex [ec]feritate illa ad iustitiam atque ad mansuetudinem transduxerunt. Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus, invento et divino iure et humano moenibus saepserunt.
92 Atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis. Horum utro uti nolumus, altero est utendum. Vim volumus extingui; ius valeat necesse est, id est iudicia, quibus omne ius continetur. Iudicia displicent aut nulla sunt; vis dominetur necesse est. Hoc vident omnes; Milo et vidit et fecit, ut ius experiretur, vim depelleret. Altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret; altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. Eademque ratio fuit Sesti si minus in

accusando (neque enim per omnis fuit idem fieri necesse), at certe in necessitate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et manum conparando.

43 93 O di immortales! quemnam ostenditis exitum nobis, quam spem rei publicae datis? quotus quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? cum sciat duo illa rei publicae paene fata, Gabinium et Pisonem, alterum haurire cotidie ex pacatissimis atque opulentissimis Syriae gazis innumerabile pondus auri, bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres inlibatasque divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat, villam aedificare in oculis omnium tantam, tugurium ut iam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus pl. pictam olim in contionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus ac non cupidus vocaret; alterum Thracibus ac 94 Dardanis primum pacem maxima pecunia vendidisse, deinde, ut illi pecuniam conficere possent, vexandam iis Macedoniam et spoliandam tradidisse, eundemque bona creditorum civium Romanorum cum debitoribus Graecis divisisse, cogere pecunias maximas a Dyrrachinis, spoliare Thessalos, certam Achaeis in annos singulos pecuniam imperavisse neque tamen ullo in publico aut religioso loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse; illos sic inludere, quibus omne supplicium atque omnis iure optumo poena debetur; reos esse hos duos, quos videtis. Omitto iam Numerium, Serranum, Aelium, quisquilias seditionis Clodianae; sed tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis, nec, dum vos de vobis aliquid timebitis, illi umquam de se pertimescent.

44 95 Nam quid ego de aedile ipso loquar, qui etiam diem dixit et accusavit de vi Milonem? Neque hic tamen ulla umquam iniuria adducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se in rem publicam

fuisse paeniteat; sed qui haec vident adulescentes, quonam suas mentes conferent? Ille, qui monumenta publica, qui aedes sacras, qui domos inimicorum suorum oppugnavit, excidit, incendit, qui stipatus semper sicariis, saeptus armatis, munitus indicibus fuit, quorum hodie copia redundat, qui et peregrinam manum facinerosorum concitavit et servos ad caedem idoneos emit et in tribunatu carcerem totum in forum effudit, volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exultantem repressit; hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re deos penatis suos, in re publica iura tribunatus atque auspicia defenderet, accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per sena-
96 tus auctoritatem non est situs. Nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu in accusatione quaesisti, quae esset nostra 'natio optimatium'; sic enim dixisti. Rem quaeris praeclaram iuventuti ad discendum nec mihi difficilem ad perdocendum; de qua pauca, iudices, dicam, et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio vestro nec ab ipsa causa P. Sesti abhorrebit oratio mea.

45 Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere studuerunt; quibus ex generibus alteri se populares, alteri optumates et haberi et esse voluerunt. Qui ea, quae faciebant quaeque dicebant, multitudini iucunda volebant esse, populares, qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optumo cuique probarent,
97 optumates habebantur. Quis ergo iste optumus quisque? Numero, si quaeris, innumerabiles (neque enim aliter stare possemus); sunt principes consilii publici, sunt, qui eorum sectam sequuntur, sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negotii gerentes, sunt etiam libertini optumates. Numerus, ut dixi, huius generis late et varie diffusus est; sed genus universum, ut tollatur error, brevi circumscribi et definiri potest.

Omnes optumates sunt, qui neque nocentes sunt nec natura inprobi nec furiosi nec malis domesticis inpediti. Est igitur, ut ii sint, quam tu 'nationem' appellasti, qui et integri sunt et sani et bene de rebus domesticis constituti. Horum qui voluntati, commodis, opibus in gubernanda re publica serviunt, defensores optumatium ipsique optumates gravissimi et clarissimi cives numerantur et principes civitatis. Quid est igitur propositum his rei publicae guber- 98
natoribus, quod intueri et quo cursum suum derigere debeant? Id quod est praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes optumates, qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur. Neque enim rerum gerendarum dignitate homines ecferri ita convenit, ut otio non prospiciant, neque ullum amplexari otium, quod abhorreat a dignitate. Huius autem otiosae dignitatis haec fundamenta sunt, 46
haec membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt, religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperii laus, res militaris, aerarium. Harum rerum 99
tot atque tantarum esse defensorem et patronum magni animi est, magni ingenii magnaeque constantiae. Etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut propter metum poenae peccatorum suorum conscii novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quendam animi furorem discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter inplicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. Qui cum tutores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit iis, qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia, ut conservatis iis, quae ego paulo ante fundamenta ac membra

esse dixi, tenere cursum possint et capere otii illum
100 portum et dignitatis. Hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum aut insidiarum negem, mentiar, praesertim cum id non modo intellexerim semper, sed etiam praeter ceteros senserim.

47 Maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res publica quam defenditur, propterea quod audaces homines et perditi nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua contra rem publicam incitantur; boni nescio quo modo tardiores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum ipsa denique necessitate excitantur, ita ut non numquam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam
101 sine dignitate retinere, ipsi utrumque amittant. Propugnatores autem rei publicae qui esse voluerunt, si leviores sunt, desciscunt, si timidiores, desunt; permanent illi soli atque omnia rei publicae causa perferunt, qui sunt tales, qualis pater tuus, M. Scaure, fuit, qui a C. Graccho usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit, aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuae, qui cum florentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, censor notasset cumque insitivum Gracchum contra vim multitudinis incitatae censu prohibuisset cumque in eam legem, quam non iure rogatam iudicarat, iurare unus noluisset, de civitate maluit quam de sententia demoveri, aut, ut vetera exempla, quorum est copia digna huius imperii gloria, relinquam neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem, qualis nuper Q. Catulus fuit, quem neque periculi tempestas neque honoris aura potuit umquam de suo cursu aut spe aut metu demovere.

48
102 Haec imitamini, per deos immortalis, qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis! Haec ampla sunt, haec divina, haec immortalia; haec fama celebrantur, monumentis annalium mandantur, posteritati propagantur. Est labor, non nego; pericula magna, fateor.

múltae insidiae súnt bonis

verissime dictum est; sed te

Íd, quod multi invídeant multique éxpetant, inscítia est,

inquit,

Póstulare, nísi laborem súmma cum cura écferas.

Nollem idem alio loco dixisset, quod exciperent inprobi cives:

Óderint, dum métuant.

Praeclara enim illa praecepta dederat iuventuti. Sed 103
tamen haec via ac ratio rei publicae capessendae olim erat magis pertimescenda, cum multis in rebus multitudinis studium ac populi commodum ab utilitate rei publicae discrepabat. Tabellaria lex ab L. Cassio ferebatur. Populus libertatem agi putabat suam. Dissentiebant principes et in salute optumatium temeritatem multitudinis et tabellae licentiam pertimescebant. Agrariam Ti. Gracchus legem ferebat. Grata erat populo; fortunae constitui tenuiorum videbantur. Nitebantur contra optumates, quod et discordiam excitari videbant et, cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, spoliari rem publicam propugnatoribus arbitrabantur. Frumentariam legem C. Gracchus ferebat. Iucunda res plebei; victus enim suppeditabatur large sine labore. Repugnabant boni, quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant et aerarium exhauriri videbant.

Multa etiam nostra memoria, quae consulto praetereo, 49
fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a (104)
consilio principum dissideret. Nunc iam nihil est, 104
quod populus a delectis principibusque dissentiat, nec flagitat rem ullam neque novarum rerum est cupidus et otio suo et dignitate optimi cuiusque et uni-

versae rei publicae gloria delectatur. Itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium amplexatur, conductas habent contiones neque id agunt, ut ea dicant aut ferant, quae illi velint audire, qui in contione sunt, sed pretio ac mercede perficiunt, ut,
105 quicquid dicant, id illi velle audire videantur. Num vos existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam illorum veterum, qui populares habebantur, ullum umquam in contione habuisse conductum? Nemo habuit. Ipsa enim largitio et spes commodi propositi sine mercede ulla multitudinem concitabat. Itaque temporibus illis qui populares erant, offendebant illi quidem apud gravis et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione florebant. His in theatro plaudebatur, hi suffragiis, quod contenderant, consequebantur, horum homines nomen, orationem, vultum, incessum amabant. Qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines habebantur; sed valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum, multitudini iucundi non erant, suffragiis offendebatur saepe eorum voluntas; plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset, pertimescebat. Ac tamen, si quae res erat maior, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

50 Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si ope-
106 ras conductorum removeris, omnes idem de re publica sensuri esse videantur. Etenim tribus locis significari maxime de *re publica* populi Romani iudicium ac voluntas potest, contione, comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. Quae contio fuit per hos annos, quae quidem esset non conducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspici *non* posset? Habitae sunt multae de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer; nemo illum foedum vultum aspicere, nemo furialem vocem bonus

audire poterat. Erant illae contiones perditorum ho-
minum necessario turbulentae. Habuit de eodem me 107
P. Lentulus consul contionem; concursus est populi
Romani factus, omnes ordines, tota in illa contione
Italia constitit. Egit causam summa cum gravitate
copiaque dicendi tanto silentio, tanta adprobatione
omnium, nihil ut umquam videretur tam populare ad
populi Romani aures accidisse. Productus est ab eo
Cn. Pompeius, qui se non solum auctorem meae sa-
lutis, sed etiam supplicem *praebuit* populo Romano.
Huius oratio ut semper gravis et grata in contioni-
bus fuit, sic contendo numquam neque sententiam
eius auctoritate neque eloquentiam iucunditate fuisse
maiore. Quo silentio sunt auditi de me ceteri prin- 108
cipes civitatis! quos idcirco non appello hoc loco, ne
mea oratio, si minus de aliquo dixero, ingrata, si
satis de omnibus, infinita esse videatur. Cedo nunc
eiusdem illius inimici mei de me eodem ad verum
populum in campo Martio contionem! Quis non
modo adprobavit, sed non indignissimum facinus pu-
tavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare?
quis fuit, qui non eius voce maculari rem publicam
seque, si eum audiret, scelere adstringi arbitraretur?

Venio ad comitia, sive magistratuum placet sive 51
legum. Leges videmus saepe ferri multas. Omitto 109
eas, quae feruntur ita, vix ut quini, et ii ex aliena
tribu, qui suffragium ferant, reperiantur. De me,
quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dice-
bat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse.
Quis est, qui se, cum contra me ferebatur, inisse suf-
fragium confiteatur? cum autem de me eodem ex
senatus consulto comitiis centuriatis ferebatur, quis
est, qui non profiteatur se adfuisse et suffragium de
salute mea tulisse? Utra igitur causa popularis debet
videri, in qua omnes honestates civitatis, omnes aetates,
omnes ordines una *mente* consentiunt, an in qua furiae
concitatae tamquam ad funus rei publicae convolant?

110 An, sicubi aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit populare? 'Est enim homo iste populo Romano deditus.' Nihil vidi magis; qui, cum eius adulescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset. Deinde ex inpuro adulescente et petulante, posteaquam rem paternam ab idiotarum divitiis ad philosophorum reculam perduxit, Graeculum se atque otiosum putari voluit, studio litterarum se subito dedidit. Nihil suavitates iuvabant anagnostae, libelli etiam saepe pro vino oppignerabantur; manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant. Itaque semper versabatur in spe rerum novarum, otio et tranquillitate rei publicae consene-
52 scebat. Ecquae seditio umquam fuit, in qua non ille princeps? ecqui seditiosus, cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio, cuius ille non concitator? cui bene dixit umquam bono? bene dixit? immo quem fortem et bonum civem non petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut
111 plebicola videretur, libertinam duxit uxorem. Is de me suffragium tulit, is adfuit, is interfuit epulis et gratulationibus parricidarum; in quo tamen est me ultus, cum illo ore inimicos est meos saviatus. Qui quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. Utrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? Quid? tu meo periculo, gurges ac vorago patrimonii, helluabare, ut, si ego consul rem publicam contra te et gregalis tuos defendissem, in civitate esse me nolles? Te nemo tuorum videre vult, omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt; te sororis filius Postumius, adulescens gravis, senili iudicio, notavit, cum in magno numero tutorem liberis non instituit. Sed elatus odio et meo et rei publicae nomine, quorum ille utri sit

inimicior, nescio, plura dixi, quam dicendum fuit, in
furiosissimum atque egentissimum ganeonem. Illuc 112
revertor: contra me cum sit actum capta urbe atque
oppressa, Gellium, Firmidium, Titium, eiusdem modi
furias illis mercennariis gregibus duces et auctores
fuisse, cum ipse lator nihil ab horum turpitudine,
audacia, sordibus abhorreret. At cum de dignitate
mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem
nec senectutis satis iustam [ullam] putavit; nemo fuit,
qui se non rem publicam mecum simul revocare in
suas sedes arbitraretur.

Videamus nunc comitia magistratuum. Fuit con- 53 113
legium nuper tribunicium, in quo tres minime, vehe-
menter duo populares existimabantur. Ex iis, qui
populares non habebantur, quibus in illo genere con-
ductarum contionum consistendi potestas non erat,
duo a populo Romano praetores video esse factos;
et, quantum sermonibus vulgi et suffragiis intellegere
potui, prae se populus Romanus ferebat sibi illum in
tribunatu Cn. Domiti animum constantem et egregium
et Q. Anchari fidem ac fortitudinem, etiamsi nihil
agere potuissent, tamen voluntate ipsa gratum fuisse.
Iam de C. Fannio quae sit existimatio, videmus; quod
iudicium populi Romani in honoribus eius futurum
sit, nemini dubium esse debet. Quid? populares illi 114
duo quid egerunt? Alter, qui tamen se continuerat,
tulerat nihil, senserat tantum de re publica aliud,
atque homines exspectabant, vir et bonus et innocens
et bonis viris semper probatus, quod parum videlicet
intellexit in tribunatu, quid vero populo probaretur,
et quod illum esse populum Romanum, qui in contione
erat, arbitrabatur, non tenuit eum locum, in quem,
nisi popularis esse voluisset, facillume pervenisset.
Alter, qui ita se in populari ratione iactarat, ut
auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem, con-
sulem, collegas, bonorum iudicium nihili putaret,
aedilitatem petivit cum bonis viris et hominibus primis

sed non praestantissimis opibus et gratia; tribum suam non tulit, Palatinam denique, per quam omnes illae pestes vexare rem publicam dicebantur, perdidit nec quicquam illis comitiis, quod boni viri vellent, nisi repulsam tulit. Videtis igitur populum ipsum, ut ita dicam, iam non esse popularem, qui ita vehementer eos, qui populares habentur, respuat, eos autem, qui ei generi adversantur, honore dignissimos iudicet.

54 115 Veniamus ad ludos. Facit enim, iudices, vester iste in me animorum oculorumque coniectus, ut mihi iam licere putem remissiore uti genere dicendi. Comitiorum et contionum significationes sunt interdum verae, sunt non numquam vitiatae atque corruptae; theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate non nullorum emptos plausus exilis et raros excitare; ac tamen facile est, cum id fit, quem ad modum et a quibus fiat, et quid integra multitudo faciat, videre. Quid ego nunc dicam, quibus viris aut cui generi civium maxime plaudatur? Neminem vestrum fallit. Sit hoc sane leve, quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur, sed, si est leve, homini gravi leve est, ei vero, qui pendet rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi locuntur, favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalitatem, sibilum mortem
116 videri necesse est. Ex te igitur, Scaure, potissimum quaero, qui ludos apparatissimos magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano commiserit. Ipse ille maxime ludius, non solum spectator, sed actor et acroama, qui omnia sororis embolia novit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos alios nisi eos, a quibus vix vivus effugit. Semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo Virtutis honos habitus esset virtuti Gaique Mari, conservatoris huius imperii, monumentum muni-

cipi eius et rei publicae defensori sedem ad salutem
praebuisset.

Quo quidem tempore quid populus Romanus sen- 55
tire se ostenderet, utroque in genere declaratum est, 117
primum cum audito senatus consulto rei ipsi atque
absenti senatui plausus est ab universis datus, deinde
cum senatoribus singulis spectatum e senatu redeunti-
bus; cum vero ipse, qui ludos faciebat, consul assedit,
stantes ei manibus passis gratias agentes et lacru-
mantes gaudio suam erga me benivolentiam ac miseri-
cordiam declararunt. At cum ille furibundus incitata
illa sua vaecordi mente venisset, vix se populus Ro-
manus tenuit, vix homines odium suum a corpore eius
inpuro atque infando represserunt; voces quidem et
palmarum intentus et maledictorum clamorem omnes
profuderunt. Sed quid ego populi Romani animum 118
virtutemque commemoro libertatem iam ex diuturna
servitute dispicientis in eo homine, cui tum petenti
iam aedilitatem ne histriones quidem coram sedenti
pepercerunt? Nam cum ageretur togata 'Simulans',
ut opinor, caterva tota clarissima concentione in ore
inpuri hominis inminens contionata est:

† huic tite tua póstprincipia atque éxitus
Vitiósae vitae.

Sedebat exanimatus, et is, qui antea cantorum con-
vicio contiones celebrare suas solebat, cantorum ipso-
rum vocibus eiciebatur. Et quoniam facta mentio est
ludorum, ne illud quidem praetermittam, in magna
varietate sententiarum numquam ullum fuisse locum,
in quo aliquid a poëta dictum cadere in tempus
nostrum videretur, quod aut populum universum fu-
geret aut non exprimeret ipse actor. Et quaeso hoc 119
loco, iudices, ne qua levitate me ductum ad in-
solitum genus dicendi labi putetis, si de poëtis, de
histrionibus, de ludis in iudicio loquar.

Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam 56

insolens in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper et omnes undique flosculos carpam atque delibem. Scio, quid gravitas vestra, quid haec advocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sesti, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet. Sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quandam iuventuti, qui essent optumates. In ea explicanda demonstrandum est non esse popularis omnis eos, qui putentur. Id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum et si intimos sensus
120 civitatis expressero. Quid fuit illud, quod recenti nuntio de illo senatus consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scaenamque perlato consessu maxumo summus artifex et mehercule semper partium in re publica tam quam in scaena optimarum flens et recenti laetitia et mixto dolore ac desiderio mei egit apud populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? Summi enim poëtae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. Qua enim *vi:*

qui rem publicám certo animo adiúverit,
Státuerit, steterít cum Achivis —

vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat! revocabatur ab universis.

Ré dubia
Haút dubitarit vítam offerre néc capiti pepércerit.

121 Haec quantis ab illo clamoribus agebantur! cum iam omisso gestu verbis poëtae et studio actoris et exspectationi nostrae plauderetur:

Súmmum amicum súmmo in bello —

Nam illud ipse actor adiungebat amico animo et fortasse homines propter aliquod desiderium adprobabant:

súmmo ingenio praéditum.

Iam illa quanto cum gemitu populi Romani ab eodem 57 paulo post in eadem fabula sunt acta!

O páter —

Me, me ille absentem ut patrem deplorandum putabat, quem Q. Catulus, quem multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant. Quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, cum patrem pulsum, patriam adflictam deploraret, domum incensam eversamque, sic egit, ut, demonstrata pristina fortuna cum se convertisset:

Haec ómnia vidi inflámmari

fletum etiam inimicis atque invidis excitaret! Pro di 122 immortales! quid? illa quem ad modum dixit idem! quae mihi quidem ita et acta et scripta videntur esse, ut vel a Q. Catulo, si revixisset, praeclare posse dici viderentur; is enim libere reprehendere et accusare populi non numquam temeritatem solebat aut errorem senatus:

O íngratifici Argívi, inmunes Gráii inmemores bénefici!

Non erat illud quidem verum; non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem, a quo acceperant, non liceret, nec unus in quemquam umquam gratior quam in me universi; sed tamen illud scripsit disertissimus poëta pro me, egit fortissimus actor, non solum optumus, de me, cum omnes ordines demonstraret, senatum, equites Romanos, universum populum Romanum accusaret:

Éxulare sínitis, sistis pélli, pulsum pátimini!

Quae tum significatio fuerit omnium, quae declaratio voluntatis ab universo populo Romano in causa hominis non popularis, equidem audiebam, existimare facilius possunt, qui adfuerunt.

Et quoniam huc me provexit oratio, histrio casum 58 meum totiens conlacrumavit, cum ita dolenter ageret 123

causam meam, ut vox eius illa praeclara lacrimis impediretur; neque poëtae, quorum ego semper ingenia dilexi, tempori meo defuerunt; eaque populus Romanus non solum plausu, sed etiam gemitu suo comprobavit. Utrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? Nominatim sum appellatus in Bruto:

Túllius, qui líbertatem cívibus stabilíverat.

Miliens revocatum est. Parumne videbatur populus
Romanus iudicare id a me et a senatu esse constitutum, quod perditi cives sublatum per nos crimina-
124 bantur? Maximum vero populi Romani iudicium universi consessu gladiatorio declaratum est. Erat enim munus Scipionis dignum et eo ipso et illo Q. Metello, cui dabatur. Id autem spectaculi genus erat, quod omni frequentia atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maxime delectatur. In hunc consessum P. Sestius tribunus pl., cum ageret nihil aliud in eo magistratu nisi meam causam, venit et se populo dedit non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. Venit, ut scitis, a columna Maenia. Tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut numquam maior consensio aut apertior populi Romani universi fuisse ulla in causa diceretur.
125 Ubi erant tum illi contionum moderatores, legum domini, civium expulsores? aliusne est aliquis inprobis civibus peculiaris populus, cui nos offensi invisique
59 fuerimus? Equidem existimo nullum tempus esse frequentioris populi quam illud gladiatorium neque contionis ullius neque vero ullorum comitiorum. Haec igitur innumerabilis hominum multitudo, haec populi Romani tanta significatio sine ulla varietate universi, cum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit nisi optumorum civium salutem et digni-

tatem populo Romano caram esse universo? At vero 126 ille praetor, qui de me non patris, avi, proavi, maiorum denique suorum omnium, sed Graeculorum instituto contionem interrogare solebat, velletne me redire, et, cum erat reclamatum semivivis mercennariorum vocibus, populum Romanum negare dicebat, is cum cotidie gladiatores spectaret, numquam est conspectus, cum veniret. Emergebat subito, cum sub tabulas subrepserat, ut

Matér, te appello

dicturus videretur. Itaque illa via latebrosior, qua spectatum ille veniebat, Appia iam vocabatur. Qui tamen quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis extimescebant. Videtisne igitur, quantum *intersit* inter 127 populum Romanum et contionem; dominos contionum omni odio populi notari; quibus autem consistere in operarum contionibus non liceat, eos omni populi Romani significatione decorari?

Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras, qui redire ipse Carthaginem sua voluntate ad supplicium quam sine iis captivis, a quibus ad senatum missus erat, Romae manere maluerit, et mihi negas optandum reditum fuisse per familias comparatas et homines armatos? Vim scilicet ego desideravi, qui, 60 dum vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non fuisset, nulla res labefactare potuisset. Hunc ego reditum 128 repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear, ne quis me studio gloriae putet idcirco exisse, ut ita redirem? Quem enim umquam senatus civem nisi me nationibus exteris commendavit, cuius umquam propter salutem nisi meam senatus publice sociis populi Romani gratias egit? De me uno patres conscripti decreverunt, ut, qui provincias cum imperio optinerent, qui quaestores legatique essent, salutem et vitam custodirent. In una mea causa post Romam conditam factum est,

ut litteris consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia omnes, qui rem publicam salvam vellent, convocarentur. Quod numquam senatus in universae rei publicae periculo decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. Quem curia magis requisivit, quem forum luxit, quem aeque ipsa tribunalia desideraverunt? Omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et maeroris fuerunt. Quis est Italiae locus, in quo non fixum sit in publicis monumentis studium salutis meae, testimonium dignitatis?

61 Nam quid ego illa de me divina senatus consulta
129 commemorem? vel quod in templo Iovis optimi maximi factum est, cum vir is, qui tripertitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta mihi uni testimonium patriae conservatae dedit; cuius sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut unus dissentiret hostis idque ipsum tabulis publicis mandaretur ad memoriam posteri temporis sempiternam; vel quod est postridie decretum in curia populi ipsius Romani et eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu, ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret; si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referretur. Qua gravitate sua cum frequens senatus non nullorum scelus audaciamque tardasset, tamen illud addidit, ut, si diebus quinque, quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam digni-
62 (130) tate omni recuperata. Decrevit eodem tempore senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis meae causa convenerant, agerentur gratiae, atque ut idem, ad res
130 redeuntis ut venirent, rogarentur. Haec erat studiorum in mea salute contentio, ut ii, qui a senatu de me rogabantur, eidem senatui pro me supplicarent. Atque ita in his rebus unus est solus inventus, qui

ab hac tam inpensa voluntate bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei publicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit. Qui excitatus cum summa auctoritate *senatus, tum* P. Servili *incredibili* quadam gravitate dicendi, cum ille omnis prope ab inferis evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi cum eo commune esset, dignitatem propinqui sui mentem a Clodianis latrociniis reflexisset, cumque eum ad domestici exempli memoriam et ad Numidici illius Metelli casum vel gloriosum vel gravem convertisset, conlacrumavit vir egregius ac vere Metellus totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit, nec illam divinam gravitatem plenam antiquitatis diutius homo eiusdem sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo rediit in gratiam. Quod certe, si est 131
aliqui sensus in morte praeclarorum virorum, cum omnibus Metellis, tum vero uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum, fratri suo, fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum.

Reditus vero meus qui fuerit, quis ignorat? quem 63
ad modum mihi advenienti tamquam totius Italiae atque ipsius patriae dextram porrexerint Brundisini, cum ipsis Nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset reditusque natalis, idem carissimae filiae, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem Salutis, cumque me domus eadem optumorum et doctissimorum virorum, *M.* Laeni Flacci et patris et fratris eius, laetissima accepisset, quae proximo anno maerens receperat et suo praesidio periculoque defenderat. Cunctae itinere toto urbes Italiae festos dies agere adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem accessus incredibili hominum multitudine et gratulatione florebat, iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus erat eius modi, ut summa in laetitia

illud dolerem, civitatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.

132 Habes igitur, quod ex me quaesisti, qui essent
optumates. Non est 'natio', ut dixisti; quod ego verbum agnovi; est enim illius, a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt, hominis eius, qui hanc 'nationem' deleri et concidi cupivit, qui C. Caesarem, mitem hominem et a caede abhorrentem, saepe increpuit, saepe accusavit, cum adfirmaret illum numquam, dum haec natio viveret, sine cura futurum. Nihil profecit de universis; de me agere non destitit, me oppugnavit primum per indicem Vettium, quem in contione de me et de clarissimis viris interrogavit (in quo tamen eos civis coniunxit eodem periculo et crimine, ut a me inierit gratiam, quod me cum am-
64 plissimis et fortissimis viris congregavit); sed postea
133 mihi nullo meo merito, nisi quod bonis placere cupiebam, omnis est insidias sceleratissime machinatus. Ille ad eos, a quibus audiebatur, cotidie aliquid de *me* ficti adferebat; ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pompeium, monebat, ut meam domum metueret atque a me ipso caveret; ille se sic cum inimico meo copularat, ut illius meae proscriptionis, quam adiuvabat, Sex. Clodius, homo iis dignissimus, quibuscum vivit, tubam Vatinium, sese scriptorem esse diceret; ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro palam exultavit. De quo ego, cum cotidie rueret, verbum feci, iudices, numquam neque putavi, cum omnibus machinis ac tormentis, vi, exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me queri convenire. Acta mea sibi ait displicere. Quis nescit? qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladiatores biennio, quo quis pe-
134 tierit aut petiturus sit, dare. In quo eius temeritatem satis mirari, iudices, non queo. Facit apertissime contra legem, facit is, qui neque elabi ex iudicio iucunditate sua neque emitti gratia potest neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere. Quae

res hominem inpellit, ut sit tam intemperans? [Iste nimia gloriae cupiditate.] Familiam gladiatoriam, credo, nactus est speciosam, nobilem, gloriosam. Norat studia populi, videbat clamores et concursus futuros. Hac exspectatione elatus homo flagrans cupiditate gloriae tenere se non potuit, quin eos gladiatores induceret, quorum esset ipse pulcherrimus. Si ob *eam* causam peccaret [et] pro recenti populi Romani in se beneficio populari studio elatus, tamen ignosceret nemo; cum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos nominibus gladiatoriis ornarit et sortito alios Samnites, alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum contemptio nonne quem habitura sit exitum pertimescit? Sed habet 135
defensiones duas, primum 'Do', inquit, 'bestiarios; lex scripta de gladiatoribus.' Festive! Accipite aliquid etiam acutius. Dicet se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus hoc transtulisse. Praeclara aedilitas! unus leo, ducenti bestiarii. Verum utatur hac defensione; cupio eum suae causae confidere. Solet enim tribunos pl. appellare et vi iudicium disturbare, cum diffidit. Quem non tam admiror, quod meam legem contemnit hominis inimici, quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit. Etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris, legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? Et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, cum haec optuma lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglegatur! Et cohortari 65
ausus est accusator in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis rei publicae. Non ea est medicina, cum sanae parti corporis scalpellum adhibetur atque integrae; carnificina est ista et crudelitas; ei medentur rei publicae, qui exsecant pestem aliquam tamquam strumam civitatis.

136 Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut ego ante dicendi finem faciam quam vos mei tam attente audiendi, concludam illud de optimatibus eorumque principibus ac rei publicae defensoribus vosque, adulescentes, et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi et honore et gloria floruerunt,
137 cohortabor. Haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris, a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligi, nosse discriptionem civitatis a maioribus nostris sapientissime constitutam, qui cum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriae ac virtuti pateret. Senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem conlocaverunt; huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consilii esse voluerunt; senatum autem ipsum proximorum ordinum splendorem confirmare, plebis liber-
66 tatem et commoda tueri atque augere voluerunt. Haec
138 qui pro virili parte defendunt, optumates sunt, cuiuscumque sunt ordinis; qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optumatium principes auctores et conservatores civitatis. Huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores; sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia, cum dignitate, non cum voluptate, cum iis, qui se patriae, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non qui somno et conviviis et delectationi natos arbitrantur. Nam, si qui voluptatibus ducuntur et se vitiorum inlecebris et cupiditatium lenociniis dediderunt, missos faciant

honores, ne attingant rem publicam, patiantur virorum fortium labore se otio suo perfrui. Qui autem 139
bonam famam bonorum, quae sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quaerere debent et voluptates, non sibi. Sudandum est iis pro communibus commodis, adeundae inimicitiae, subeundae saepe pro re publica tempestates, cum multis audacibus, inprobis, non numquam etiam potentibus dimicandum. Haec audivimus de clarissimorum virorum consiliis et factis, haec accepimus, haec legimus. Neque eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt mentes imperitorum, aut qui fortis et claros viros et bene de re publica meritos in invidiam aliquam vocaverunt. Levis hos semper nostri homines et audaces et malos et perniciosos cives putaverunt. At vero qui horum inpetus et conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi consiliis audacium restiterunt, hi graves, hi principes, hi duces, hi auctores huius dignitatis atque imperii semper habiti sunt.

Ac ne quis ex nostro aut aliquorum praeterea casu 67
hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem 140
quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissume concidit; cuius monumentum celeberrumum in foro, sepulchrum desertissumum in litore Dyrrachino relictum est. Atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse populus Romanus periculo liberavit; alia quaedam civem egregium iniqui iudicii procella pervertit. Ceteri vero aut repentina vi perculsi ac tempestate populari per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati aut omnino involnerati inviolatique vixerunt. At vero ii, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut

141 praesenti morte aut turpi exilio dependerunt. Quodsi apud Atheniensis, homines Graecos longe a nostrorum hominum gravitate diiunctos, non deerant, qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes, qui ita fecerant, e civitate eicerentur, si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi calamitas, qui illam civitatem paulo ante servarat, nec Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur, si postea summi eiusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis tamen suam rem publicam illam defenderunt, quid nos tandem facere debemus primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi, quae tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere laudabilius sit quam oppugnantem rerum potiri?

68 Homines Graeci, quos antea nominavi, inique a
142 suis civibus damnati atque expulsi tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum, sed etiam apud nos atque in ceteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sint, nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. Quis Carthaginiensium pluris fuit Hannibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit? Hunc sui cives e civitate eiecerunt; nos etiam hostem litteris nostris et memoria videmus
143 esse celebratum. Quare imitemur nostros Brutos, Camillos, Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios, innumerabiles alios, qui hanc rem publicam stabiliverunt; quos equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono. Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis;

praesentis fructus neglegamus, posteritatis gloriae serviamus, id esse optimum putemus, quod erit rectissimum, speremus, quae volumus, sed, quod acciderit, feramus, cogitemus denique corpus virorum fortium magnorumque hominum esse mortale, animi vero motus et virtutis gloriam sempiternam, neque, hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cuius corpore ambusto vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicatur, minus existimemus eos, qui hanc tantam rem publicam suis consiliis aut laboribus aut auxerint aut defenderint aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.

69 144

Sed me repente, iudices, de fortissimorum et clarissimorum civium dignitate et gloria dicentem et plura etiam dicere parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. Video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, actorem, reum; video hunc praetextatum eius filium oculis lacrimantibus me intuentem; video *T.* Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium adflictae rei publicae, extinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis cotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum et reum; video P. Lentulum, cuius ego patrem deum ac parentem statuo fortunae ac nominis mei et fratris liberorumque nostrorum, in hoc misero squalore et sordibus; cui superior annus idem et virilem patris et praetextam populi iudicio togam dederit, hunc hoc anno in hac toga rogationis iniustissimae subitam acerbitatem pro patre fortissimo et clarissimo cive deprecantem. 145 Atque hic tot et talium civium squalor, hic luctus, hae sordes susceptae sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tanto opere deliqui illo die, cum ad vos

indicia, litteras, confessiones communis exitii detuli, cum parui vobis? Ac si scelestum est amare patriam, pertuli poenarum satis; eversa domus est, fortunae vexatae, dissipati liberi, raptata coniunx, frater optumus, incredibili pietate, amore inaudito maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum; ego pulsus aris, focis, deis penatibus, distractus a meis carui patria, quam, ut levissime dicam, corpore texeram; pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium,
146 fraudem invidorum. Si hoc non est satis, quod haec omnia deleta videntur reditu meo, multo mihi, multo, inquam, iudices, praestat in eandem illam recidere fortunam quam tantam inportare meis defensoribus et conservatoribus calamitatem. An ego in hac urbe esse possim his pulsis, qui me huius urbis conpotem fecerunt? Non ero, non potero esse, iudices; neque hic umquam puer, qui his lacrimis, qua sit pietate, declarat, amisso patre suo propter me me ipsum incolumem videbit nec, quotienscumque me viderit, ingemescet ac pestem suam ac patris sui se dicet videre. Ego vero hos in omni fortuna, quaecumque erit oblata, conplectar, nec me ab iis, quos meo nomine sordidatos videtis, umquam ulla fortuna divellet, neque eae nationes, quibus me senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exulem propter me
147 sine me videbunt. Sed haec di immortales, qui me suis templis advenientem receperunt stipatum ab his viris et P. Lentulo consule, atque ipsa res publica, qua nihil est sanctius, vestrae potestati, iudices, commiserunt. Vos hoc iudicio omnium bonorum mentes confirmare, inproborum reprimere potestis, vos his civibus uti optumis, vos me reficere et renovare rem publicam. Quare vos obtestor atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis.

M. TULLI CICERONIS

IN P. VATINIUM TESTEM INTERROGATIO.

ARGUMENTUM.

In iudicio P. Sesti etiam P. Vatinius, idem ille, qui cum esset tribunus plebis anno u. c. 695, omnibus in rebus ad C. Caesaris voluntatem se applicaverat, testis productus erat. In eum M. Tullius iam in ea oratione, quam habuit pro P. Sestio, vehementer erat invectus cap. 13—15 § 132—135. Nihilo minus etiam in interrogatione testium, quae ab utraque parte dictis accusatorum et defensorum orationibus habebatur, ita usus est Cicero occasione oblata, ut eius interrogatio P. Vatini nihil fere haberet nisi reprehensionem tribunatus illius et vituperationem eius vitae turpissimae, quam orationem summo adsensu omnium auditam esse ipse scribit Cicero ad Q. fratrem II 4. 1.

I 1 Si, tua tantum modo, Vatini, quid indignitas postularet, spectare voluissem, fecissem id, quod his vehementer placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem vitae sordesque domesticas nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem. Nemo enim horum aut ita te refutandum ut gravem adversarium aut ita rogandum ut religiosum testem arbitrabatur. Sed fui paulo ante intemperantior fortasse, quam debui. Odio enim tui, in quo etsi omnis propter tuum in me scelus superare debeo, tamen ab omnibus paene vincor, sic sum incitatus, ut, cum te non minus contemnerem quam odissem, tamen vexatum potius

2 quam despectum vellem dimittere. Quare ne tibi hunc
honorem a me haberi forte mirere, quod interrogem,
quem nemo congressu, nemo aditu, nemo suffragio,
nemo civitate, nemo luce dignum putet, nulla me
causa impulisset, nisi ut ferocitatem istam tuam com-
primerem et audaciam frangerem et loquacitatem paucis
meis interrogationibus inretitam retardarem. Etenim
debuisti, Vatini, etiamsi falso venisses in suspicionem
P. Sestio, tamen mihi ignoscere, si in tanto hominis
de me optime meriti periculo et tempori eius et vo-
3 luntati parere voluissem. Sed *te die* hesterno pro
testimonio esse mentitum, cum adfirmares nullum tibi
omnino cum Albinovano sermonem non modo de Sestio
accusando, sed nulla umquam de re fuisse, paulo ante
inprudens indicasti, qui et T. Claudium tecum com-
municasse et a te consilium P. Sesti accusandi petisse
et Albinovanum, quem antea vix tibi notum esse
dixisses, domum tuam venisse, multa tecum locutum
dixeris, denique contiones P. Sesti scriptas, quas neque
nosset neque reperire posset, te Albinovano dedisse
easque in hoc iudicio esse recitatas. In quo alterum
es confessus, a te accusatores esse instructos et sub-
ornatos, in altero inconstantiam tuam cum levitate,
tum etiam periurio inplicatam refellisti, cum, quem
a te alienissimum esse dixisses, eum domi tuae
fuisse, quem praevaricatorem esse ab initio iudicasse,
ei te, quos rogasset ad accusandum libros, dixeris
dedisse.

2 4 Nimium es vehemens feroxque natura; non putas
fas esse verbum ex ore exire cuiusquam, quod non
iucundum et honorificum ad auris tuas accidat. Ve-
nisti iratus omnibus, quod ego, simulac te aspexi, prius-
quam loqui coepisti, cum ante Gellius, nutricula seditio-
sorum omnium, testimonium diceret, sensi atque providi.
Repente enim te tamquam serpens e latibulis oculis
eminentibus, inflato collo, tumidis cervicibus intulisti,
ut mihi renovatus ille tuus in to ***

*** veterem meum amicum, sed tamen tuum familia- 5
rem, defenderim, cum in hac civitate oppugnatio soleat, qua tu nunc uteris, non numquam, defensio numquam vituperari. Sed quaero a te, cur C. Cornelium non defenderem; num legem aliquam Cornelius contra auspicia tulerit, num Aeliam, num Fufiam legem neglexerit, num consuli vim attulerit, num armatis hominibus templum tenuerit, num intercessorem vi deiecerit, num religiones polluerit, aerarium exhauserit, rem publicam compilarit. Tua sunt, tua sunt haec omnia; Cornelio eius modi nihil obiectum est. Codicem legisse dicebatur; defendebat testibus conlegis suis non se recitandi causa legisse, sed recognoscendi. Constabat tamen Cornelium concilium illo die dimisisse, intercessioni paruisse. Tu vero, cui Corneli defensio displicet, quam causam ad patronos tuos aut quod os afferes? quibus iam praescribis, quanto illis probro futurum sit, si te defenderint, cum tu mihi Corneli defensionem in maledictis obiciendam putaris. Ac 6
tamen hoc, Vatini, memento, paulo post istam defensionem meam, quam tu bonis viris displicuisse dicis, me cum universi populi Romani summa voluntate, tum optumi cuiusque singulari studio magnificentissime post hominum memoriam consulem factum, omniaque ea me pudenter vivendo consecutum esse, quae tu inpudenter vaticinando sperare te saepe dixisti.

Nam quod mihi discessum obiecisti meum, et quod 3
horum, quibus ille dies acerbissimus fuit, qui idem tibi laetissimus, luctum et gemitum renovare voluisti, tantum tibi respondeo, me, cum tu ceteraeque rei publicae pestes armorum causam quaereretis, et cum per meum nomen fortunas locupletium diripere, sanguinem principum civitatis exsorbere, crudelitatem vestram odiumque diuturnum, quod in bonos iam inveteratum habebatis, saturare cuperetis, scelus et furorem vestrum cedendo maluisse frangere quam resistendo. Quare peto a te, ut mihi ignoscas, Vatini, 7

cum ei patriae peperci, quam servaram, et, si ego te perditorem et vexatorem rei publicae fero, tu me conservatorem et custodem feras. Deinde eius viri discessum increpas, quem vides omnium civium desiderio, ipsius denique rei publicae luctu esse revocatum. At enim dixisti non mea, sed rei publicae causa homines de meo reditu laborasse. Quasi vero quisquam vir excellenti animo in rem publicam ingressus optabilius quicquam arbitretur quam se a suis
8 civibus rei publicae causa diligi. Scilicet aspera mea natura, difficilis aditus, gravis voltus, superba responsa, insolens vita; nemo consuetudinem meam, nemo humanitatem, nemo consilium, nemo auxilium requirebat; cuius desiderio, ut haec minima dicam, forum maestum, muta curia, omnia denique bonarum artium studia siluerunt. Sed nihil sit factum mea causa; omnia illa senatus consulta, populi iussa, Italiae totius, cunctarum societatum, collegiorum omnium decreta de me rei publicae causa esse facta fateamur. Quid ergo, homo imperitissime solidae laudis ac verae dignitatis, praestantius mihi potuit accidere, quid optabilius ad inmortalitatem gloriae atque ad memoriam mei nominis sempiternam, quam omnis hoc civis meos iudicare, civitatis salutem cum unius mea salute esse con-
9 iunctam? Quod quidem ego tibi reddo tuum. Nam ut tu me carum esse dixisti senatui populoque Romano non tam mea causa quam rei publicae, sic ego te, quamquam es omni diritate atque immanitate taeterrimus, tamen dico esse odio civitati non tam tuo quam rei publicae nomine.

4 Atque ut aliquando ad te veniam, de me hoc sit extremum. Quid quisque nostrum de se ipse loquatur, non est sane requirendum; boni viri *quid* iudicent, id
10 est maximi momenti et ponderis. Duo sunt tempora, quibus nostrorum civium spectentur iudicia de nobis, unum honoris, alterum salutis. Honos tali populi Romani voluntate paucis est delatus ac mihi, salus

tanto studio civitatis nemini reddita. De te autem homines quid sentiant, in honore experti sumus, in salute exspectamus. Sed tamen ne me cum his principibus civitatis, qui adsunt P. Sestio, sed ut tecum, cum homine uno non solum inpudentissimo ** atque infimo, conferam, de te ipso, homine et adrogantissimo et mihi inimicissimo, quaero, Vatini, utrum tandem putes huic civitati, huic rei publicae, huic urbi, his templis, aerario, curiae, viris his, quos vides, horum bonis, fortunis, liberis, civibus ceteris, denique deorum immortalium delubris, auspiciis, religionibus melius fuisse et praestabilius me civem in hac civitate nasci an te. Cum mihi hoc responderis aut ita inpudenter, ut manus a te homines vix abstinere possint, aut ita dolenter, ut aliquando ista, quae sunt inflata, rumpantur, tum memoriter respondeto ad ea, quae te de 5 te ipso rogaro. Atque illud tenebricosissimum tem- 11 pus ineuntis aetatis tuae patiar latere. Licet impune per me parietes in adulescentia perfoderis, vicinos compilaris, matrem verberaris; habeat hoc praemii tua indignitas, ut adulescentiae turpitudo obscuritate et sordibus tuis optegatur.

Quaesturam petisti cum P. Sestio, cum hic nihil loqueretur, nisi quod agebat, tu de altero consulatu gerendo te diceres cogitare. Quaero aps te, teneasne memoria, cum P. Sestius quaestor sit cunctis suffragiis factus, tunc te vix invitis omnibus non populi beneficio, sed consulis extremum adhaesisse; in eo 12 magistratu cum tibi magno clamore aquaria provincia sorte optigisset, missusne sis a me consule Puteolos, ut inde aurum exportari argentumque prohiberes; in eo negotio cum te non custodem ad continendas, sed portitorem ad partiendas merces missum putares cumque omnium domos, apothecas, navis furacissime scrutarere hominesque negotii gerentes iudiciis iniquissimis inretires, mercatores e navi egredientis terreres, conscendentis morarere, teneasne memoria tibi in conventu

Puteolis manus esse adlatas, ad me consulem que-
rellas Puteolanorum esse delatas; post quaesturam
exierisne legatus in ulteriorem Hispaniam C. Cosconio
pro consule; cum illud iter Hispaniense pedibus fere
confici soleat aut, si qui navigare velit, certa sit ratio
navigandi, venerisne in Sardiniam atque inde in Afri-
cam, fuerisne, quod sine senatus consulto tibi facere
non licuit, in regno Hiempsalis, fuerisne in regno
Mastanesosi, venerisne ad fretum per Mauretaniam;
quem scias umquam legatum Hispaniensem istis itine-
ribus in illam provinciam pervenisse.

13 Factus es tribunus pl. (quid enim te de Hispa-
niensibus flagitiis tuis sordidissimisque furtis inter-
rogem?) Quaero aps te primum universe, quod genus
improbitatis et sceleris in eo magistratu praetermiseris
Ac tibi iam inde praescribo ne tuas sordes cum cla-
rissimorum virorum splendore permisceas. Ego te
quaecumque rogabo, de te ipso rogabo neque te ex
amplissimi viri dignitate, sed ex tuis tenebris extra-
ham, omniaque mea tela sic in te conicientur, ut nemo
per tuum latus, quod soles dicere, saucietur; in tuis
6 pulmonibus ac visceribus haerebunt. Et quoniam
14 omnium rerum magnarum ab dis immortalibus prin-
cipia ducuntur, volo, ut mihi respondeas tu, qui te
Pythagoreum soles dicere et hominis doctissimi nomen
tuis inmanibus et barbaris moribus praetendere, quae
te tanta pravitas mentis tenuerit, qui tantus furor, ut,
cum inaudita ac nefaria sacra susceperis, cum infero-
rum animas elicere, cum puerorum extis deos manis
mactare soleas, auspicia, quibus haec urbs condita est,
quibus omnis res publica atque imperium tenetur, con-
tempseris initioque tribunatus tui senatui denuntiaris
tuis actionibus augurum responsa atque eius collegii
15 adrogantiam inpedimento non futura. Secundum ea
quaero, servarisne in eo fidem; num quando tibi mo-
ram adtulerit, quo minus concilium advocares legem-
que ferres, quod eo die scires de caelo esse servatum.

Et quoniam hic locus est unus, quem tibi cum Caesare communem esse dicas, seiungam te ab illo non solum rei publicae causa, verum etiam Caesaris, ne qua ex tua summa indignitate labes illius dignitati aspersa videatur. Primum quaero, num tu senatui causam tuam permittas, quod facit Caesar; deinde, quae sit auctoritas eius, qui se alterius facto, non suo defendat; deinde (erumpet enim aliquando ex me vera vox, et dicam sine cunctatione, quod sentio), si iam violentior aliqua in re C. Caesar fuisset, si eum magnitudo contentionis, studium gloriae, praestans animus, excellens nobilitas aliquo impulisset, quod in illo viro et tum ferendum esset et maximis rebus, quas postea gessit, oblitterandum: id tu tibi, furcifer, sumes, et Vatini latronis ac sacrilegi vox audietur hoc postu- 7
lantis, ut idem sibi concedatur quod Caesari? Sic 16
enim ex te quaero. Tribunus pl. fuisti; seiunge te a consule; collegas habuisti viros fortis novem. Ex iis tres erant, quos tu cotidie sciebas servare de caelo, quos irridebas, quos privatos esse dicebas; de quibus duos praetextatos sedentis vides, te aediliciam praetextam togam, quam frustra confeceras, vendidisse, tertium scis ex illo obsesso atque adflicto tribunatu consularem auctoritatem hominem esse adulescentem consecutum. Reliqui sex fuerunt, e quibus partim plane tecum sentiebant, partim medium quendam cursum tenebant; omnes habuerunt leges promulgatas, in eis multas meus necessarius, etiam de mea sententia, C. Cosconius, iudex noster, quem tu dirumperis cum
aedilicium vides. Volo, uti mihi respondeas, num 17
quis ex toto collegio legem sit ausus ferre praeter unum te; quae tanta in te fuerit audacia, quae tanta vis, ut, quod novem tui conlegae sibi timendum esse duxerint, id unus tu emersus e caeno, omnium facile omnibus rebus infimus contemnendum, despiciendum, inridendum putares; num quem post urbem conditam scias tribunum pl. egisse cum plebe, cum constaret

18 servatum esse de caelo. Simul etiam illud volo uti respondeas, cum te tribuno pl. esset etiam tum in re publica lex Aelia et Fufia, quae leges saepe numero tribunicios furores debilitarunt et represserunt, quas contra praeter te nemo umquam est facere conatus (quae quidem leges anno post sedentibus in templo duobus non consulibus, sed proditoribus huius civitatis ac pestibus una cum auspiciis, cum intercessionibus, cum omni iure publico conflagraverunt), ecquando dubitaris contra eas leges cum plebe agere et concilium convocare; num quem ex omnibus tribunis pl., quicumque seditiosi fuerunt, tam audacem audieris fuisse, ut umquam contra legem Aeliam aut Fufiam concilium advocaret.

8
19 Quaero illud etiam ex te, conatusne sis, voluerisne, denique cogitaris (est enim res eius modi, ut, si tibi in mentem modo venit, nemo sit, qui te ullo cruciatu esse indignum putet) cogitarisne in illo tuo intolerabili non regno (nam cupis id audire), sed latrocinio augur fieri in Q. Metelli locum, ut, quicumque te aspexisset, duplicem dolorem gemitumque susciperet et ex desiderio clarissimi et fortissimi civis et ex honore turpissimi atque improbissimi; adeone non labefactatam rem publicam te tribuno neque conquassatam civitatem, sed captam hanc urbem atque perversam putaris, ut augurem Vatinium ferre possemus.
20 Hoc loco quaero, si, id quod concupieras, augur factus esses (in qua tua cogitatione nos, qui te oderamus, vix dolorem ferebamus, illi autem, quibus eras in deliciis, vix risum tenebant); sed quaero, si ad cetera volnera, quibus rem publicam putasti deleri, hanc quoque mortiferam plagam inflixisses auguratus tui, utrum decreturus fueris, id quod augures omnes usque ab Romulo decreverunt, Iove fulgente cum populo agi nefas esse, an, quia tu semper sic egisses, auspicia fueris augur dissoluturus.

9
21 Ac ne diutius loquar de auguratu tuo (quod in-

vitus facio, ut recorder ruinas rei publicae; neque enim tu umquam stante non modo maiestate horum, sed etiam urbe te augurem fore putasti); verum tamen ut somnia tua relinquam, ad scelera veniam, volo, uti mihi respondeas, cum M. Bibulum consulem non dicam bene de re publica sentientem, ne tu mihi homo potens irascare, qui ab eo dissensisti, sed hominem certe nusquam progredientem, nihil in re publica molientem, tantum animo ab actionibus tuis dissentientem, cum eum tu consulem in vincula duceres et a tabula Valeria collegae tui mitti iuberent, fecerisne ante rostra pontem continuatis tribunalibus, per quem consul populi Romani moderatissimus et constantissimus sublato auxilio, exclusis amicis, vi perditorum hominum incitata turpissimo miserrimoque spectaculo non in carcerem, sed ad supplicium et ad necem duceretur. Quaero, num quis ante te tam fuerit nefarius, qui id 22 fecerit, ut sciamus, utrum veterum facinorum sis imitator an inventor novorum; idemque tu cum his atque huius modi consiliis ac facinoribus nomine C. Caesaris, clementissimi atque optimi viri, scelere vero atque audacia tua M. Bibulum foro, curia, templis, locis publicis omnibus expulisses, inclusum domi contineres, cumque non maiestate imperii, non iure legum, sed ianuae praesidio et parietum custodiis consulis vita tegeretur, miserisne viatorem, qui M. Bibulum domo vi extraheret, ut, quod in privatis semper est servatum, id te tribuno pl. consuli domus exilium esse non posset. Simulque mihi respondeto tu, qui nos, qui de com- 23 muni salute consentimus, tyrannos vocas, fuerisne non tribunus pl., sed intolerandus ex caeno nescio qui atque ex tenebris tyrannus, qui primum eam rem publicam, quae auspiciis inventis constituta est, isdem auspiciis sublatis conarere pervertere, deinde sanctissimas leges, Aeliam et Fufiam dico, quae in Gracchorum ferocitate et in audacia Saturnini et in colluvione Drusi et in contentione Sulpici et in cruore Cinnano, etiam inter

Sullana arma vixerunt, solus conculcaris ac pro nihilo putaris, qui consulem morti obieceris, inclusum opsederis, extrahere ex suis tectis conatus sis, qui in eo magistratu non *modo* emerseris ex mendicitate, sed (10 etiam divitiis nos iam tuis terreas; fuerisne tanta 24) crudelitate, ut delectos viros et principes civitatis 10 tollere et delere tua rogatione conarere, cum L. Vet- 24 tium, qui in senatu confessus esset se cum telo fuisse, mortem Cn. Pompeio, summo et clarissimo civi, suis manibus offerre voluisse, in contionem produxeris, indicem in rostris, in illo, inquam, augurato templo ac loco conlocaris, quo auctoritatis exquirendae causa ceteri tribuni pl. principes civitatis producere consuerunt, ibi tu indicem Vettium linguam et vocem suam sceleri et menti tuae praebere voluisti — dixeritne L. Vettius in contione tua rogatus a te sese auctores et inpulsores et socios habuisse sceleris illius eos viros, quibus e civitate sublatis, quod tu eo tempore moliebare, civitas stare non posset. M. Bibulum, cuius inclusione contentus non eras, interficere volueras, spoliaras consulatu, patria privare cupiebas. L. Lucullum, cuius tu rebus gestis, quod ipse ad imperatorias laudes a puero videlicet spectaras, vehementius invidebas, C. Curionem, perpetuum hostem inproborum omnium, auctorem publici consilii libertate communi tuenda maxime liberum, cum filio principe iuventutis cum re publica coniunctiore etiam, quam ab illa aetate postu- 25 landum fuit, delere voluisti. L. Domitium, cuius dignitas et splendor praestringebat, credo, oculos *tuos*, Vatini, quem tu propter commune odium in bonos oderas, in posterum autem propter omnium spem, quae de illo est atque erat, ante aliquanto timebas, L. Lentulum, hunc iudicem nostrum, flaminem Martialem, quod erat eo tempore Gabini tui competitor, eiusdem Vetti indicio opprimere voluisti; qui si tum illam labem pestemque vicisset, quod ei tuo scelere non licuit, res publica victa non esset. Huius etiam filium

eodem indicio et crimine ad patris interitum adgregare voluisti. L. Paulum, qui tum quaestor Macedoniam optinebat, quem civem, quem virum! qui duo nefarios patriae proditores domesticos hostis legibus exterminarat, hominem ad conservandam rem publicam natum, in idem Vetti indicium atque in eundem hunc numerum congregasti. Quid ergo de me querar? qui etiam 26
gratias tibi agere debeo, quod me ex fortissimorum civium numero seiungendum non putasti. Sed qui 11
fuit tuus ille tantus furor, ut, cum iam Vettius ad arbitrium tuum perorasset et civitatis lumina notasset descendissetque de rostris, eum repente revocares, conloquerere populo Romano vidente, deinde interrogares, ecquosnam alios posset nominare? Inculcarisne, ut C. Pisonem, generum meum, nominaret, qui in summa copia optimorum adulescentium pari continentia, virtute, pietate reliquit neminem, itemque M. Laterensem, hominem dies atque noctes de laude et de re publica cogitantem; promulgarisne, inpurissime et perditissime hostis, quaestionem de tot amplissimis et talibus viris, indicium Vettio, praemia amplissuma; quibus rebus omnium mortalium non voluntate, sed convicio repudiatis fregerisne in carcere cervices ipsi illi Vettio, ne quod indicium corrupti indicii extaret eiusque sceleris in te ipsum quaestio flagitaretur.

Et quoniam crebro usurpas legem te de alternis 27
consiliis reiciendis tulisse, ut omnes intellegant te ne recte quidem facere sine scelere potuisse, quaero, cum lex esset aequa promulgata initio magistratus, multas iam alias tulisses, expectarisne, dum C. Antonius reus fieret apud Cn. Lentulum Clodianum, et, posteaquam ille est reus factus, statim tuleris 'Quicumque tuam post legem reus factus esset', ut homo consularis exclusus miser puncto temporis spoliaretur beneficio et aequitate legis tuae. Dices familiaritatem tibi fuisse 28
cum Q. Maximo. Praeclara defensio facinoris tui! Nam Maximi quidem summa laus est sumptis inimi-

citiis, suscepta causa, quaesitore consilioque delecto commodiorem inimico suo condicionem reiectionis dare noluisse. Nihil Maximus fecit alienum aut sua virtute aut illis viris clarissimis, Paulis, Maxumis, Africanis, quorum gloriam huius virtute renovatam non modo speramus, verum etiam iam videmus; tua fraus, tuum maleficium, tuum scelus illud est, te id, quod promulgasses misericordiae nomine, ad crudelitatis tempus distulisse. Ac nunc quidem C. Antonius hac una re miseriam suam consolatur, quod imagines patris et fratris sui fratrisque filiam non in familia, sed in carcere conlocatam audire maluit quam videre.

12 29 Et quoniam pecunias aliorum despicis, de tuis divitiis intolerantissime gloriaris, volo, uti mihi respondeas, fecerisne foedera tribunus pl. cum civitatibus, cum regibus, cum tetrarchis, erogarisne pecunias ex aerario tuis legibus, eripuerisne partis illo tempore carissimas partim a Caesare, partim a publicanis. Quae cum ita sint, quaero ex te, sisne ex pauperrimo dives factus illo ipso anno, quo lex lata est de pecuniis repetundis acerrima, ut omnes intellegere possent a te non modo nostra acta, quos tyrannos vocas, sed etiam amicissimi tui legem esse contemptam; apud quem tu etiam nos criminari soles, qui illi sumus amicissimi, cum tu ei contumeliosissime totiens male dicas, quotiens te illi adfinem esse dicis.

30 Atque etiam illud scire ex te cupio, quo consilio aut qua mente feceris, ut in epulo Q. Arri, familiaris mei, cum toga pulla accumberes; quem umquam videris, quem audieris; quo exemplo, quo more feceris. Dices supplicationes te illas non probasse. Optume; nullae fuerint supplicationes. Videsne me nihil de anni illius causa, nihil de eo, quod tibi commune cum summis viris esse videatur, sed de tuis propriis sceleribus ex te quaerere? Nulla supplicatio fuerit. Cedo, quis umquam cenarit atratus. Ita enim illud epulum est funebre, ut munus
13 31 sit funeris, epulae quidem ipsae dignitatis. Sed omitto

epulum populi Romani, festum diem argento, veste, omni apparatu ornatuque visendo; quis umquam in luctu domestico, quis in funere familiari cenavit cum toga pulla, cui de balineis exeunti praeter te toga pulla umquam data est? Cum tot hominum milia accumberent, cum ipse epuli dominus, Q. Arrius, albatus esset, tu in templum Castoris te cum C. Fibulo atrato ceterisque tuis furiis funestum intulisti. Quis tum non ingemuit, quis non doluit rei publicae casum? qui sermo alius in illo epulo fuit nisi hanc tantam et tam gravem civitatem subiectam esse non modo furori, verum etiam inrisioni tuae? Hunc tu morem 32 ignorabas? numquam epulum videras, numquam puer aut adulescens inter cocos fueras? Fausti, adulescentis nobilissimi, paulo ante ex epulo magnificentissimo famem illam veterem tuam non expleras? Quem accumbere atratum videras? *Videras* dominum cum toga pulla et eius amicos ante convivium. Quae tanta *te* tenuit amentia, ut, nisi id fecisses, quod fas non fuit, nisi violasses templum Castoris, nomen epuli, oculos civium, morem veterem, eius, qui te invitarat, auctoritatem, parum putares testificatum esse supplicationes te illas non putare?

Quaero etiam illud ex te, quod privatus admisisti, 14 33 in quo certe iam tibi dicere non licebit cum clarissimi viri causa tuam esse coniunctam, postulatusne sis lege Licinia et Iunia; edixeritne C. Memmius praetor ex ea lege, ut adesses die tricensimo; cum is dies venisset, fecerisne, quod in hac re publica non modo factum antea numquam est, sed in omni memoria est omnino inauditum, appellarisne tribunos pl., ne causam diceres — levius dixi; quamquam id ipsum esset et novum et non ferendum — sed appellarisne nominatim pestem illius anni, furiam patriae, tempestatem rei publicae, Clodium. Qui tamen cum iure, cum more, cum potestate iudicium impedire non posset, rediit ad illam vim et furorem suum ducemque se

militibus tuis praebuit. In quo ne quid a me dictum in te potius putes quam aps te esse quaesitum, nullum onus inponam mihi testimonii; quae mihi brevi tempore ex eodem isto loco video esse dicenda, servabo teque non arguam, sed, ut in ceteris rebus feci,
34 rogabo. Quaero ex te, Vatini, num quis in hac civitate post urbem conditam tribunos pl. appellarit, ne causam diceret, num quis reus in tribunal sui quaesitoris escenderit eumque vi deturbarit, subsellia dissuparit, urnas deiecerit, eas denique omnis res in iudicio disturbando commiserit, quarum rerum causa iudicia sunt constituta; sciasne tum fugisse Memmium, accusatores esse tuos de tuis tuorumque manibus ereptos, iudices quaestionum de proximis tribunalibus esse depulsos, in foro luce inspectante populo Romano quaestionem, magistratus, morem maiorum, leges, iudices, reum, poenam esse sublatam; haec omnia sciasne diligentia C. Memmi publicis tabulis esse notata atque testata. Atque illud etiam quaero, cum, posteaquam es postulatus, ex legatione redieris, ne quis te iudicia defugere arbitraretur, teque, cum tibi, utrum velles, liceret, dictitaris causam dicere maluisse, qui consentaneum fuerit, cum legationis perfugio uti noluisses, appellatione improbissuma te ad auxilium nefarium confugisse.

15 35 Et quoniam legationis tuae facta mentio est, volo audire de te, quo tandem senatus consulto legatus sis. De gestu intellego, quid respondeas; tua lege, dicis. Esne igitur patriae certissimus parricida? spectarasne id, ut patres conscripti ex re publica funditus tollerentur? ne hoc quidem senatui relinquebas, quod nemo umquam ademit, ut legati ex eius ordinis auctoritate legarentur? Adeone tibi sordidum consilium publicum visum est, adeo adflictus senatus, adeo misera et prostrata res publica, ut non nuntios pacis ac belli, non oratores, non interpretes, non bellici consilii auctores, non ministros muneris provin-

cialis senatus more maiorum deligere posset? 36 Eripueras senatui provinciae decernendae potestatem, imperatoris deligendi iudicium, aerarii dispensationem, quae numquam sibi populus Romanus appetivit, qui numquam ad *se* summi consilii gubernationem transferre conatus est. Age, factum est horum aliquid in aliis; raro, sed tamen factum est, ut populus deligeret imperatorem; quis legatos umquam audivit sine senatus consulto? Ante te nemo, post continuo fecit idem in duobus prodigiis rei publicae Clodius; quo etiam maiore es malo mactandus, quod non solum facto tuo, sed etiam exemplo rem publicam vulnerasti neque tantum ipse es improbus, sed etiam alios docere voluisti. Ob hasce omnis res sciasne te severissimorum hominum Sabinorum, fortissimorum virorum Marsorum et Paelignorum, tribulium tuorum, iudicio notatum, nec post Romam conditam praeter te tribulem quemquam tribum Sergiam perdidisse.

Atque illud etiam audire *de* te cupio, quare, cum 37 ego legem de ambitu tulerim ex senatus consulto, tulerim sine vi, tulerim salvis auspiciis, tulerim salva lege Aelia et Fufia, tu eam esse legem non putes, praesertim cum ego legibus tuis, quoquo modo latae sunt, paream; cum mea lex dilucide vetet BIENNIO, QUO QUIS PETAT PETITURUSVE SIT, GLADIATORES DARE NISI EX TESTAMENTO PRAESTITUTA DIE, quae tanta in te sit amentia, ut in ipsa petitione gladiatores audeas dare; num quem putes illius tui certissimi gladiatoris similem tribunum pl. posse reperiri, qui se interponat, quo minus reus mea lege fias.

16 38 Ac si haec omnia contemnis ac despicis, quod ita tibi persuaseris, ut palam dictitas, te dis hominibusque invitis amore in te incredibili quodam C. Caesaris omnia, quae velis, consecuturum, ecquid audieris, ecquisnam tibi dixerit C. Caesarem nuper Aquileiae, cum de quibusdam esset mentio facta, dixisse *se* C. Alfium praeteritum permoleste tulisse, quod in homine

summam fidem probitatemque cognosset, graviterque etiam se ferre praetorem aliquem esse factum, qui a suis rationibus dissensisset; tum quaesisse quendam, de Vatinio quem ad modum ferret; illum respondisse Vatinium in tribunatu gratis nihil fecisse; qui omnia in pecunia posuisset, honore animo aequo carere de-
39 bere. Quodsi ipse, qui te suae dignitatis augendae causa periculo tuo nullo suo delicto ferri praecipitem est facile passus, tamen te omni honore indignissimum iudicat, si te vicini, si adfines, si tribules ita oderunt, ut repulsam tuam triumphum suum duxerint, si nemo aspicit, quin ingemescat, nemo mentionem facit, quin execretur, si vitant, fugiunt, audire de te nolunt, cum viderunt, tamquam auspicium malum detestantur, si cognati respuunt, tribules execrantur, vicini metuunt, adfines erubescunt, strumae denique ab ore improbo demigrarunt et aliis iam se locis conlocarunt, si es odium publicum populi, senatus, universorum hominum rusticanorum: quid est, quam ob rem praeturam potius exoptes quam mortem, praesertim cum popularem te velis esse neque ulla re populo gratius facere possis?

40 Sed ut aliquando audiamus, quam copiose mihi ad rogata respondeas, concludam iam interrogationem meam teque in extremo pauca de ipsa causa rogabo.
17 Quaero, quae tanta in te vanitas, tanta levitas fuerit, ut in hoc iudicio T. Annium isdem verbis laudares, quibus eum verbis laudare et boni viri et boni cives consuerunt, cum in eundem nuper ab eadem illa taeterrima furia productus ad populum cupidissime falsum testimonium dixeris. An erit haec optio et potestas tua, ut, cum Clodianas operas et facinerosorum hominum et perditorum manum videris, Milonem dicas, id quod in contione dixisti, gladiatoribus et bestiariis opsedisse rem publicam; cum autem ad tales viros veneris, non audeas civem singulari virtute, fide,
41 constantia vituperare? Sed, cum T. Annium tanto

opere laudes et clarissimo viro non nullam laudatione tua labeculam adspergas (in illorum enim numero mavult T. Annius esse, qui a te vituperantur), verum tamen quaero, cum in re publica administranda T. Annio cum P. Sestio consiliorum omnium societas fuerit (id quod non solum bonorum, verum etiam inproborum iudicio declaratum est; est enim reus uterque ob eandem causam et eodem crimine, alter die dicta ab eo, quem tu unum improbiorem esse quam te *non* numquam soles confiteri, alter tuis consiliis, illo tamen adiuvante) — quaero, qui possis eos, quos crimine coniungis, testimonio diiungere. Extremum illud est, quod mihi abs te responderi velim, cum multa in Albinovanum de praevaricatione diceres, dixerisne nec tibi placuisse nec oportuisse Sestium de vi reum fieri; quavis lege, quovis crimine accusandum potius fuisse; etiam illud dixeris, causam Milonis, fortissimi viri, coniunctam cum hoc existimari; quae pro me a Sestio facta sint, bonis esse grata. Non coarguo inconstantiam orationis ac testimonii tui (quas enim huius actiones probatas bonis esse dicis, in eas plurimis verbis testimonium dixisti; quicum autem eius causam periculumque coniungis, eum summis laudibus extulisti); sed hoc quaero, num P. Sestium, qua lege accusandum omnino fuisse negas, ea lege condemnari putes oportere, aut, si te in testimonio consuli noles, ne quid tibi auctoritatis a me tributum esse videatur, dixerisne in eum testimonium de vi, quem negaris reum omnino de vi fieri debuisse.

M. TULLI CICERONIS
PRO M. CAELIO ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Caelius Rufus, adulescens optimis studiis et litteris a prima adulescentia deditus, quamquam ipse non satis continens ac moderatus, immo libidinosus ac luxuriosus erat, tamen accusando gratiam a populo mereri et honores gradatim consequi studuit. Accusaverat autem primum C. Antonium, Ciceronis in consulatu collegam, maiestatis crimine eumque condemnaverat, deinde L. Sempronium Atratinum patrem in ius vocaverat de ambitu nec tamen perfecerat eius damnationem. Tum anno u. c. 698 cum L. Atratinum iterum iudicio persequi vellet, ipse a L. Sempronio Atratino filio apud praetorem Cn. Domitium Calvinum de vi accusatus est lege, ut videtur, Lutatia, quod Neapoli seditiones contra rem publicam movisset, quod in Pallae cuiusdam bonis male versatus esset, quod Puteolis legatos Alexandrinos pulsasset, maxime vero, quod pecuniam a Clodia, sorore P. Clodi, Ciceronis inimici, cuius impulsu L. Atratinus haec omnia agere dicebatur, quod illa se a M. Caelio desertam esse moleste ferret, mutuam cepisset, quam daret servis L. Luccei, ut Dio, legationis Alexandrinae princeps, necaretur, denique quod ipsius Clodiae tollendae causa venenum parasset. L. Atratino, cuius accusationem orando adiuvit etiam L. Herennius Balbus, respondit primum ipse M. Caelius, tum M. Crassus, qui de seditionibus Neapolitanis, de Alexandrinorum pulsatione Puteolana, de bonis Pallae dixit, et M. Cicero, cui potissimum de morte Dionis et de veneno contra Clodiam parato dicendum erat totaque causa peroranda, id quod hac ipsa, quae infra legitur, oratione fecit. Constat autem M. Caelium hoc iudicio absolutum esse.

---

1 Si quis, iudices, forte nunc adsit ignarus legum,
1 iudiciorum, consuetudinis nostrae, miretur profecto,
quae sit tanta atrocitas huiusce causae, quod diebus

festis ludisque publicis, omnibus forensibus negotiis intermissis unum hoc iudicium exerceatur, nec dubitet, quin tanti facinoris reus arguatur, ut eo neglecto civitas stare non possit; idem cum audiat esse legem, quae de seditiosis consceleratisque civibus, qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint, cotidie quaeri iubeat: legem non improbet, crimen quod versetur in iudicio, requirat; cum audiat nullum facinus, nullam audaciam, nullam vim in iudicium vocari, sed adulescentem inlustri ingenio, industria, gratia accusari ab eius filio, quem ipse in iudicium et vocet et vocarit, oppugnari autem opibus meretriciis: [Atratini] illius pietatem non reprehendat, muliebrem libidinem comprimendam putet, vos laboriosos existimet, quibus otiosis ne in communi quidem otio liceat esse. Etenim si adtendere 2
diligenter, existimare vere de omni hac causa volueritis, sic constituetis, iudices, nec descensurum quemquam ad hanc accusationem fuisse, cui, utrum vellet, liceret, nec, cum descendisset, quicquam habiturum spei fuisse, nisi alicuius intolerabili lubidine et nimis acerbo odio niteretur. Sed ego Atratino, humanissumo atque optumo adulescenti meo necessario, ignosco, qui habet excusationem vel pietatis vel necessitatis vel aetatis. Si voluit accusare, pietati tribuo, si iussus est, necessitati, si speravit aliquid, pueritiae. Ceteris non modo nihil ignoscendum, sed etiam acriter est resistendum.

Ac mihi quidem videtur, iudices, hic introitus 2
defensionis adulescentiae M. Caeli maxime convenire, 3
ut ad ea, quae accusatores deformandi huius causa, detrahendae spoliandaeque dignitatis gratia dixerunt, primum respondeam. Obiectus est pater varie, quod aut parum splendidus ipse aut parum pie tractatus a filio diceretur. De dignitate *M.* Caelius notis ac maioribus natu et sine mea oratione et tacitus facile ipse respondet; quibus autem propter senectutem, quod iam diu minus in foro nobiscumque versatur, non aeque

est cognitus, ii sic habeant, quaecumque in equite Romano dignitas esse possit, quae certe potest esse maxuma, eam semper in M. Caelio habitam esse summam hodieque haberi non solum a suis, sed etiam ab omnibus, quibus potuerit aliqua de causa esse notus. 4 Equitis Romani autem esse filium criminis loco poni ab accusatoribus neque his iudicantibus oportuit neque defendentibus nobis. Nam quod de pietate dixistis, est quidem ista nostra existimatio, sed iudicium certe parentis; quid nos opinemur, audietis ex iuratis; quid parentes sentiant, lacrimae matris incredibilisque maeror, squalor patris et haec praesens maestitia, quam 5 cernitis, luctusque declarat. Nam quod est obiectum municipibus esse adulescentem non probatum suis, nemini umquam praesenti † praetoriani maiores honores habuerunt quam absenti M. Caelio; quem et absentem in amplissimum ordinem cooptarunt et ea non petenti detulerunt, quae multis petentibus denegarunt; idemque nunc lectissimos viros et nostri ordinis et equites Romanos cum legatione ad hoc iudicium et cum gravissima atque ornatissima laudatione miserunt. Videor mihi iecisse fundamenta defensionis meae, quae firmissima sunt, si nituntur iudicio suorum. Neque enim vobis satis commendata huius aetas esse posset, si non modo parenti tali viro, verum etiam muni-3 6 cipio tam inlustri ac tam gravi displiceret. Equidem, ut ad me revertar, ab his fontibus profluxi ad hominum famam, et meus hic forensis labor vitaeque ratio dimanavit ad existimationem hominum paulo latius commendatione ac iudicio meorum.

Nam quod obiectum est de pudicitia, quodque omnium accusatorum non criminibus, sed vocibus maledictisque celebratum est, id numquam tam acerbe feret M. Caelius, ut eum paeniteat non deformem esse natum. Sunt enim ista maledicta pervulgata in omnes, quorum in adulescentia forma et species fuit liberalis. Sed aliud est male dicere, aliud accusare. Accusatio

crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet,
argumento probet, teste confirmet; maledictio autem
nihil habet propositi praeter contumeliam; quae si
petulantius iactatur, convicium, si facetius, urbanitas
nominatur. Quam quidem partem accusationis admi- 7
ratus sum et moleste tuli potissimum esse Atratino
datam. Neque enim decebat neque aetas illa postu-
labat neque, id quod animadvertere poteratis, pudor
patiebatur optumi adulescentis in tali illum oratione
versari. Vellem aliqui ex vobis robustioribus hunc
male dicendi locum suscepisset; aliquanto liberius et
fortius et magis more nostro refutaremus istam male
dicendi licentiam. Tecum, Atratine, agam lenius, quod
et pudor tuus moderatur orationi meae et meum erga
te parentemque tuum beneficium tueri debeo. Illud 8
tamen te esse admonitum volo, primum [qualis es,
talem te existument] ut, quantum a rerum turpitudine
abes, tantum te a verborum libertate seiungas; deinde
ut ea in alterum ne dicas, quae cum tibi falso responsa
sint, erubescas. Quis est enim, cui via ista non pateat,
qui isti aetati atque etiam isti dignitati non possit
quam velit petulanter, etiamsi sine ulla suspicione, at
non sine argumento male dicere? Sed istarum partium
culpa est eorum, qui te agere voluerunt; laus pudoris
tui, quod ea te invitum dicere videbamus, ingenii, quod
ornate politeque dixisti. Verum ad istam omnem ora- 4
tionem brevis est defensio. Nam quoad aetas M. Caeli 9
dare potuit isti suspicioni locum, fuit primum ipsius
pudore, deinde etiam patris diligentia disciplinaque
munita. Qui ut huic virilem togam dedit — nihil dicam
hoc loco de me; tantum sit, quantum vos existumatis;
hoc dicam, hunc a patre continuo ad me esse de-
ductum; nemo hunc M. Caelium in illo aetatis flore
vidit nisi aut cum patre aut mecum aut in M. Crassi
castissuma domo, cum artibus honestissumis erudiretur.

Nam quod Catilinae familiaritas obiecta Caelio est, 10
longe ab ista suspicione abhorrere debet. Hoc enim

adulescente scitis consulatum mecum petisse Catilinam. Ad quem si accessit aut si a me discessit umquam (quamquam multi boni adulescentes illi homini nequam atque improbo studuerunt), tum existimetur Caelius Catilinae nimium familiaris fuisse. At enim postea scimus et vidimus esse hunc in illius amicis. Quis negat? Sed ego illud tempus aetatis, quod ipsum sua sponte infirmum aliorum lubidine infestum est, id hoc loco defendo. Fuit adsiduus mecum praetore me; non noverat Catilinam; Africam tum praetor ille optinebat. Secutus est annus, *quo* causam de pecuniis repetundis Catilina dixit. Mecum erat hic; illi ne advocatus quidem venit umquam. Deinceps fuit annus, quo ego consulatum petivi; petebat Catilina mecum.
5 Numquam ad illum accessit, a me numquam recessit.
11 Tot igitur annos versatus in foro sine suspicione, sine infamia studuit Catilinae iterum petenti. Quem ergo ad finem putas custodiendam illam aetatem fuisse? Nobis quidem olim annus erat unus ad cohibendum brachium toga constitutus, et ut exercitatione ludoque campestri tunicati uteremur, eademque erat, si statim mereri stipendia coeperamus, castrensis ratio ac militaris. Qua in aetate nisi qui se ipse sua gravitate et castimonia et cum disciplina domestica, tum etiam naturali quodam bono defenderet, quoquo modo a suis custoditus esset, tamen infamiam veram effugere non poterat. Sed qui prima illa initia aetatis integra atque inviolata praestitisset, de eius fama ac pudicitia, cum is iam se corroboravisset ac vir inter viros esset, nemo loquebatur.
12 Studuit Catilinae, cum iam aliquot annos esset in foro, Caelius; et multi hoc idem ex omni ordine atque ex omni aetate fecerunt. Habuit enim ille, sicuti meminisse vos arbitror, permulta maxumarum non expressa signa, sed adumbrata *lineamenta* virtutum. Utebatur hominibus improbis multis; et quidem optumis se viris deditum esse simulabat. Erant apud illum inlecebrae lubidinum multae; erant etiam industriae

quidam stimuli ac laboris. Flagrabant vitia lubidinis
apud illum; vigebant etiam studia rei militaris. Neque
ego umquam fuisse tale monstrum in terris ullum puto,
tam ex contrariis diversisque *et* inter se pugnantibus 6
naturae studiis cupiditatibusque conflatum. Quis cla- 13
rioribus viris quodam tempore iucundior, quis turpioribus
coniunctior? quis civis meliorum partium aliquando, quis
taetrior hostis huic civitati? quis in voluptatibus inqui-
natior, quis in laboribus patientior? quis in rapacitate
avarior, quis in largitione effusior? Illa vero, iudices, in
illo homine mirabilia fuerunt, comprehendere multos
amicitia, tueri obsequio, cum omnibus communicare, quod
habebat, servire temporibus suorum omnium pecunia,
gratia, labore corporis, scelere etiam, si opus esset, *et*
audacia, versare suam naturam et regere ad tempus
atque huc et illuc torquere ac flectere, cum tristibus
severe, cum remissis iucunde, cum senibus graviter, cum
iuventute comiter, cum facinerosis audacter, cum libi-
dinosis luxuriose vivere. Hac ille tam varia multipli- 14
cique natura cum omnis omnibus ex terris homines
improbos audacesque collegerat, tum etiam multos fortis
viros et bonos specie quadam virtutis adsimulatae tene-
bat. Neque umquam ex illo delendi huius imperii tam
consceleratus impetus extitisset, nisi tot vitiorum tanta
immanitas quibusdam facultatis et patientiae radicibus
niteretur. Quare ista condicio, iudices, respuatur, nec
Catilinae familiaritatis crimen haereat; est enim com-
mune cum multis et cum quibusdam etiam bonis. Me
ipsum, me, inquam, quondam paene ille decepit, cum
et civis mihi bonus et optumi cuiusque cupidus et
firmus amicus ac fidelis videretur; cuius ego facinora
oculis prius quam opinione, manibus ante quam su-
spicione deprehendi. Cuius in magnis catervis ami-
corum si fuit etiam Caelius, magis est ut ipse moleste
ferat errasse se, sicuti non numquam in eodem homine
me quoque erroris mei paenitet, quam ut istius ami-
citiae crimen reformidet.

7 Itaque a maledictis pudicitiae ad coniurationis
15 invidiam oratio est vestra delapsa. Posuistis enim, atque id tamen titubanter et strictim, coniurationis hunc propter amicitiam Catilinae participem fuisse; in quo non modo crimen non haerebat, sed vix diserti adulescentis cohaerebat oratio. Qui enim tantus furor in Caelio, quod tantum aut in moribus naturaque volnus aut in re atque fortuna? ubi denique est in ista suspicione Caeli nomen auditum? Nimium multa de re minime dubia loquor; hoc tamen dico: Non modo si socius coniurationis, sed nisi inimicissimus istius sceleris fuisset, numquam coniurationis accusatione adulescentiam suam potissimum commendare
16 voluisset. Quod haud scio an de ambitu et de criminibus istis sodalium ac sequestrium, quoniam huc incidi, similiter respondendum putem. Numquam enim tam Caelius amens fuisset, ut, si se isto infinito ambitu commaculasset, ambitus alterum accusaret, neque eius facti in altero suspicionem quaereret, cuius ipse sibi perpetuam licentiam optaret, nec, si sibi semel periculum ambitus subeundum putaret, ipse alterum iterum ambitus crimine arcesseret. Quod quamquam nec sapienter et me invito facit, tamen est eius modi [cupidus], ut magis insectari alterius innocentiam quam de se timide cogitare videatur.

17 Nam quod aes alienum obiectum est, sumptus reprehensi, tabulae flagitatae, videte, quam pauca respondeam. Tabulas, qui in patris potestate est, nullas conficit. Versuram numquam omnino fecit ullam. Sumptus unius generis obiectus est, habitationis; triginta milibus dixistis eum habitare. Nunc demum intellego P. Clodi insulam esse venalem, cuius hic in aediculis habitat decem, ut opinor, milibus Vos autem dum illi placere voltis, ad tempus eius mendacium vestrum accommodavistis.

18 Reprehendistis, a patre quod semigrarit. Quod quidem iam in hac aetate minime reprehendendum

est. Qui cum et ex rei publicae causa iam esset mihi quidem molestam, sibi tamen gloriosam victoriam consecutus et per aetatem magistratus petere posset, non modo permittente patre, sed etiam suadente ab eo semigravit et, cum domus patris a foro longe abesset, quo facilius et nostras domus obire et ipse a suis coli posset, conduxit in Palatio non magno domum. Quo loco possum dicere id, quod vir claris- 8
simus, M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemaei quereretur, paulo ante dixit:

Utinám ne in nemore Pélio —

Ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret:

Nam númquam era érrans

hanc molestiam nobis exhiberet

Medéa animo aegro, amóre saevo saúcia.

Sic enim, iudices, reperietis, quod, cum ad id loci venero, ostendam, hanc Palatinam Medeam migrationemque huic adulescenti causam sive malorum omnium sive potius sermonum fuisse.

Quam ob rem illa, quae ex accusatorum oratione 19
praemuniri iam et fingi intellegebam, fretus vestra prudentia, iudices, non pertimesco. Aiebant enim fore testem senatorem, qui se pontificiis comitiis pulsatum a Caelio diceret. A quo quaeram, si prodierit, primum cur statim nihil egerit, deinde, si id queri quam agere maluerit, cur productus a vobis potius quam ipse per se, cur tanto post potius quam continuo queri maluerit. Si mihi ad haec acute arguteque responderit, tum quaeram denique, ex quo iste fonte senator emanet. Nam si ipse orietur et nascetur ex sese, fortasse, ut soleo, commovebor; sin autem est rivolus accersitus et ductus ab ipso capite accusationis vestrae, laetabor, cum tanta gratia tantisque opibus accusatio vestra nitatur, unum senatorem solum esse, qui vobis gratificari vellet, inventum. Nec † tamen illud genus alte- 20

rum nocturnorum testium pertimesco. Est enim dictum
ab illis fore, qui dicerent uxores suas a cena redeuntis
attrectatas esse a Caelio. Graves erunt homines, qui
hoc iurati dicere audebunt, cum sit iis confitendum
numquam se ne congressu quidem et constituto coe-
9 pisse de tantis iniuriis experiri. Sed totum genus
oppugnationis huius, iudices, et iam prospicitis animis
et, cum inferetur, propulsare debebitis. Non enim
ab isdem accusatur M. Caelius, a quibus oppugnatur;
palam in eum tela iaciuntur, clam subministrantur.
21 Neque id ego dico, ut invidiosum sit in eos, quibus
gloriosum etiam hoc esse debet: Funguntur officio,
defendunt suos, faciunt, quod viri fortissumi solent;
laesi dolent, irati efferuntur, pugnant lacessiti. Sed
vestrae sapientiae tamen est, iudices, non, si causa
iusta est viris fortibus oppugnandi M. Caelium, ideo
vobis quoque vos causam putare esse iustam alieno
dolori potius quam vestrae fidei consulendi. Quae sit
multitudo in foro, quae genera, quae studia, quae
varietas hominum, videtis. Ex hac copia quam
multos esse arbitramini, qui hominibus potentibus,
gratiosis, disertis, cum aliquid eos velle arbitrentur,
ultro se offerre soleant, operam navare, testimonium
22 polliceri? Hoc ex genere si qui se in hoc iudicium
forte proiecerint, excluditote eorum cupiditatem, iudi-
ces, sapientia vestra, ut eodem tempore et huius saluti
et religioni vestrae et contra periculosas hominum
potentias condicioni omnium civium providisse vide-
amini. Equidem vos abducam a testibus neque huius
iudicii veritatem, quae mutari nullo modo potest, in
voluntate testium conlocari sinam, quae facillume fingi,
nullo negotio flecti ac detorqueri potest. Argumentis
agemus, signis luce omni clarioribus crimina refelle-
mus; res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione
pugnabit.

10 Itaque illam partem causae facile patior graviter
23 et ornate a M. Crasso peroratam de seditionibus

Neapolitanis, de Alexandrinorum pulsatione Puteolana, de bonis Pallae. Vellem dictum esset ab eodem etiam de Dione. De quo ipso tamen quid est quod expectetis? quod is, qui fecit, aut non timet aut etiam fatetur; est enim rex; qui autem dictus est adiutor fuisse et conscius, P. Asicius, iudicio est liberatus. Quod igitur est eius modi crimen, ut, qui commisit, non neget, qui negavit, absolutus sit, id hic pertimescat, qui non modo a facti, verum etiam a conscientiae suspicione afuit? Et, si Asicio *in* causa plus profuit quam nocuit invidia, huic oberit tuum maledictum, qui istius facti non modo suspicione, sed ne infamia quidem est aspersus? At praevaricatione est Asicius 24
liberatus. Perfacile est isti loco respondere, mihi praesertim, a quo illa causa defensa est. Sed Caelius optimam causam Asici esse arbitratur; cuicuimodi autem sit, a sua putat eius esse seiunctam. Neque solum Caelius, sed etiam adulescentes humanissumi et doctissumi, rectissumis studiis atque optumis artibus praediti, Titus Gaiusque Coponii, qui ex omnibus maxime Dionis mortem doluerunt, qui cum doctrinae studio atque humanitatis, tum etiam hospitio Dionis tenebantur. Habitabat is apud L. Lucceium, ut audistis. Fuerat ei cognitus Alexandriae. Quid aut hic aut summo splendore praeditus frater eius de M. Caelio existimet, ex ipsis, si producti erunt, audietis. Ergo 25
haec removeantur, ut aliquando, in quibus causa nititur, ad ea veniamus.

Animadverti enim, iudices, audiri a vobis meum 11 (25)
familiarem, L. Herennium, perattente. In quo etsi magna ex parte ingenio eius et dicendi genere quodam tenebamini, tamen non numquam verebar, ne illa suptiliter ad criminandum inducta oratio ad animos vestros sensim ac leniter accideret. Dixit enim multa de luxurie, multa de libidine, multa de vitiis iuventutis, multa de moribus et, qui in reliqua vita mitis esset et in hac suavitate humanitatis, qua prope iam

delectantur omnes, versari periucunde soleret, fuit in hac causa pertristis quidam patruus, censor, magister; obiurgavit M. Caelium, sicut neminem umquam parens; multa de incontinentia intemperantiaque disseruit. Quid quaeritis, iudices? ignoscebam vobis attente audientibus, propterea quod egomet tam triste illud et tam
26 asperum genus orationis horrebam. Ac prima pars fuit illa, quae me minus movebat, fuisse meo necessario Bestiae Caelium familiarem, cenasse apud eum, ventitasse domum, studuisse praeturae. Non me haec movent; quae perspicue falsa sunt; etenim eos una cenasse dixit, qui aut absunt, aut quibus necesse est idem dicere. Neque vero illud me commovet, quod sibi in Lupercis sodalem esse Caelium dixit. Fera quaedam sodalitas et plane pastoricia atque agrestis germanorum Lupercorum, quorum coitio illa silvestris ante est instituta quam humanitas atque leges, siquidem non modo nomina deferunt inter se sodales, sed etiam commemorant sodalitatem in accusando,
27 ut, ne quis id forte nesciat, timere videantur! Sed haec omittam; ad illa, quae me magis moverunt, respondebo.

(27) Deliciarum obiurgatio fuit longa † et ea lenior plusque disputationis habuit quam atrocitatis, quo etiam audita est attentius. Nam P. Clodius, amicus meus, cum se gravissume vehementissumeque iactaret et omnia inflammatus ageret tristissumis verbis, voce maxima, tametsi probabam eius eloquentiam, tamen non pertimescebam; aliquot enim in causis eum videram frustra litigantem. Tibi autem, Balbe, respondeo primum precario, scilicet si fas est defendi a me eum, qui nullum convivium renuerit, qui in hortis fuerit,
12 qui unguenta sumpserit, qui Baias viserit. Equidem
28 multos et vidi in hac civitate et audivi, non modo qui primoribus labris gustassent genus hoc vitae et extremis, ut dicitur, digitis attigissent, sed qui totam adulescentiam voluptatibus dedissent, emersisse ali-

quando et se ad frugem bonam, ut dicitur, recepisse
gravisque homines atque inlustris fuisse. Datur enim
concessu omnium huic aliqui ludus aetati, et ipsa
natura profundit adulescentiae cupiditates. Quae si
ita erumpunt, ut nullius vitam labefactent, nullius
domum evertant, faciles et tolerabiles haberi solent.
Sed tu mihi videbare ex communi infamia iuventutis 29
aliquam invidiam Caelio velle conflare; itaque omne
illud silentium, quod est orationi tributum tuae, fuit
ob eam causam, quod uno reo proposito de mul-
torum vitiis cogitabamus. Facile est accusare luxu-
riem. Dies iam me deficiat, si, quae dici in eam
sententiam possunt, coner expromere; de corruptelis,
de adulteriis, de protervitate, de sumptibus inmensa
oratio est. Ut tibi reum neminem, sed vitia pro-
ponas, res tamen ipsa et copiose et graviter accusari
potest. Sed vestrae sapientiae, iudices, est non ab-
duci ab reo nec, quos aculeos habeat severitas gravi-
tasque vestra, cum eos accusator erexerit in rem, in
vitia, in mores, in tempora, emittere in hominem et
in reum, cum is non suo crimine, sed multorum vitio
sit in quoddam odium iniustum vocatus. Itaque severi- 30
tati tuae, ut oportet, ita respondere non audeo; erat
enim meum deprecari vacationem adulescentiae veniam-
que petere; non, inquam, audeo; perfugiis non utor
aetatis, concessa omnibus iura dimitto; tantum peto,
ut, si qua est invidia communis hoc tempore aeris
alieni, petulantiae, libidinum iuventutis, quam video
esse magnam, ne huic aliena peccata, ne aetatis ac
temporum vitia noceant. Atque ego idem, qui haec
postulo, quin criminibus, quae in hunc proprie confe-
runtur, diligentissime respondeam, non recuso.

Sunt autem duo crimina, auri et veneni; in quibus 13
una atque eadem persona versatur. Aurum sumptum
a Clodia, venenum quaesitum, quod Clodiae daretur,
dicitur. Omnia sunt alia non crimina, sed maledicta,
iurgii petulantis magis quam publicae quaestionis.

'Adulter, inpudicus, sequester' convicium .est, non
accusatio; nullum est enim fundamentum horum cri-
minum, nulla sedes; voces sunt contumeliosae temere
31 ab irato accusatore nullo auctore emissae. Horum
duorum criminum video fontem, video auctorem, video
certum nomen et caput. Auro opus fuit; sumpsit a
Clodia, sumpsit sine teste, habuit, quamdiu voluit.
Maximum video signum cuiusdam egregiae familiari-
tatis. Necare eandem voluit; quaesivit venenum,
sollicitavit, quos potuit, paravit, locum constituit,
attulit. Magnum rursus odium video cum crudelis-
simo discidio extitisse. Res est omnis in hac causa
nobis, iudices, cum Clodia, muliere non solum nobili,
sed etiam nota; de qua ego nihil dicam nisi depellendi
32 criminis causa. Sed intellegis pro tua praestanti
prudentia, Cn. Domiti, cum hac sola rem esse nobis.
Quae si se aurum Caelio commodasse non dicit, si
venenum ab hoc sibi paratum esse non arguit, petu-
lanter facimus, si matrem familias secus, quam matro-
narum sanctitas postulat, nominamus. Sin ista muliere
remota nec crimen ullum nec opes ad oppugnandum
Caelium illis relinquuntur, quid est aliud, quod nos
patroni facere debeamus, nisi ut eos, qui insectantur,
repellamus? Quod quidem facerem vehementius, nisi
intercederent mihi inimicitiae cum istius mulieris viro
— fratre volui dicere; semper hic erro. Nunc agam
modice nec longius progrediar, quam me mea fides
et causa ipsa coget. Neque enim muliebres umquam
inimicitias mihi gerendas putavi, praesertim cum ea,
quam omnes semper amicam omnium potius quam
cuiusquam inimicam putaverunt.

14 33 Sed tamen ex ipsa quaeram prius, utrum me secum
severe et graviter et prisce agere malit an remisse et
leniter et urbane. Si illo austero more ac modo, ali-
quis mihi ab inferis excitandus est ex barbatis illis
non hac barbula, qua ista delectatur, sed illa horrida,
quam in statuis antiquis atque imaginibus videmus,

qui obiurget mulierem et pro me loquatur, ne mihi ista forte suscenseat. Existat igitur ex hac ipsa familia aliquis ac potissimum Caecus ille; minimum enim dolorem capiet, qui istam non videbit. Qui (34)
profecto, si extiterit, sic aget ac sic loquetur: 'Mulier, quid tibi cum Caelio, quid cum homine adulescentulo, quid cum alieno? Cur aut tam familiaris huic fuisti, ut aurum commodares, aut tam inimica, ut venenum timeres? Non patrem tuum videras, non patruum, non avum, proavum, atavum audieras consules fuisse; non denique modo te Q. Metelli matrimonium tenuisse 34
sciebas, clarissimi ac fortissimi viri patriaeque amantissimi, qui simul ac pedem limine extulerat, omnis prope civis virtute, gloria, dignitate superabat? Cum ex amplissimo genere in familiam clarissimam nupsisses, cur tibi Caelius tam coniunctus fuit? cognatus, adfinis, viri tui familiaris? Nihil eorum. Quid igitur fuit nisi quaedam temeritas ac libido? Nonne te, si nostrae imagines viriles non commovebant, ne progenies quidem mea, Q. illa Claudia, aemulam domesticae laudis in gloria muliebri esse admonebat, non virgo illa Vestalis Claudia, quae patrem complexa triumphantem ab inimico tribuno plebei de curru detrahi passa non est? Cur te fraterna vitia potius quam bona paterna et avita et usque a nobis cum in viris, tum etiam in feminis repetita moverunt? Ideone ego pacem Pyrrhi diremi, ut tu amorum turpissimorum cotidie foedera ferires, ideo aquam adduxi, ut ea tu inceste uterere, ideo viam munivi, ut eam tu alienis viris comitata celebrares?'

Sed quid ego, iudices, ita gravem personam induxi, 15
ut [et] verear, ne se idem Appius repente convertat 35
et Caelium incipiat accusare illa sua gravitate censoria? Sed videro hoc posterius, atque ita, iudices, ut vel severissimis disceptatoribus M. Caeli vitam me probaturum esse confidam. Tu vero, mulier, (iam enim ipse tecum nulla persona introducta loquor) si ea,

quae facis, quae dicis, quae insimulas, quae moliris, quae arguis, probare cogitas, rationem tantae familiaritatis, tantae consuetudinis, tantae coniunctionis reddas atque exponas necesse est. Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Baias, actas, convivia, comissationes, cantus, symphonias, navigia iactant, idemque significant nihil se te invita dicere. Quae tu quoniam mente nescio qua effrenata atque praecipiti in forum deferri iudiciumque voluisti, aut diluas oportet ac falsa esse doceas aut nihil neque crimini tuo neque testimonio credendum esse fateare.

36 Sin autem urbanius me agere mavis, sic agam tecum; removebo illum senem durum ac paene agrestem; ex his igitur tuis sumam aliquem ac potissimum minimum fratrem, qui est in isto genere urbanissimus; qui te amat plurimum, qui propter nescio quam, credo, timiditatem et nocturnos quosdam inanes metus tecum semper pusio cum maiore sorore cubitavit. Eum putato tecum loqui: 'Quid tumultuaris, soror? quid insanis?

Quíd clamorem exórsa verbis párvam rem magnám facis?

Vicinum adulescentulum aspexisti; candor huius te et proceritas, vultus oculique pepulerunt; saepius videre voluisti; fuisti non numquam in isdem hortis; vis nobilis mulier illum filium familias patre parco ac tenaci habere tuis copiis devinctum; non potes; calcitrat, respuit, non putat tua dona esse tanti; confer te alio. Habes hortos ad Tiberim † ac diligenter eo loco parasti, quo omnis iuventus natandi causa venit; hinc licet condiciones cotidie legas; cur huic, qui te spernit, molesta es?'

16

37 Redeo nunc ad te, Caeli, vicissim ac mihi auctoritatem patriam severitatemque suscipio. Sed dubito, quem patrem potissimum sumam, Caecilianumne aliquem vehementem atque durum:

Núnc enim demum mi ánimus ardet, núnc meum cor cumulátur ira

aut illum:

O infélix, o sceléste!

Ferrei sunt isti patres:

Egón quid dicam, quíd velim? quae tu ómnia
Tuis foédis factis fácis ut nequiquám velim,

vix ferendi. Diceret talis pater: 'Cur te in istam vicinitatem meretriciam contulisti? cur inlecebris cognitis non refugisti?'

Cúr alienam ullám mulierem nósti? Dide ac dísice;
Pér me *tibi* licét. Si egebis, tíbi dolebit, *nón mihi.*
Míhi sat est, qui, aetátis quod relícuom est, oblectém meae.

Huic tristi ac derecto seni responderet Caelius se 38
nulla cupiditate inductum de via decessisse. Quid signi? Nulli sumptus, nulla iactura, nulla versura. At fuit fama. Quotus quisque [est, qui] istam effugere potest in tam maledica civitate? Vicinum eius mulieris miraris male audisse, cuius frater germanus sermones iniquorum effugere non potuit? Leni vero et clementi patre, cuius modi ille est:

Forés ecfregit, réstituentur; díscidit
Vestém, resarciétur,

filii causa est expeditissima. Quid enim esset, in quo se non facile defenderet? Nihil iam in istam mulierem dico; sed, si esset aliqua dissimilis istius, quae se omnibus pervolgaret, quae haberet palam decretum semper aliquem, cuius in hortos, domum, Baias iure suo libidines omnium commearent, quae etiam aleret adulescentis et parsimoniam patrum suis sumptibus sustentaret; si vidua libere, proterva petulanter, dives

effuse, libidinosa meretricio more viveret, adulterum ego putarem, si quis hanc paulo liberius salutasset?

17 39 Dicet aliquis: 'Haec est igitur tua disciplina? sic tu instituis adulescentes? ob hanc causam tibi hunc puerum parens commendavit et tradidit, ut in amore atque in voluptatibus adulescentiam suam conlocaret, et ut hanc tu vitam atque haec studia defenderes?' Ego, si qui, iudices, hoc robore animi atque hac indole virtutis atque continentiae fuit, ut respueret omnis voluptatis omnemque vitae suae cursum in labore corporis atque in animi contentione conficeret, quem non quies, non remissio, non aequalium studia, non ludi, non convivia delectarent, *qui* nihil in vita expetundum putaret, nisi quod esset cum laude et cum dignitate coniunctum, hunc mea sententia divinis quibusdam bonis instructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuisse arbitror Camillos, Fabricios, Curios omnisque
40 eos, qui haec ex minimis tanta fecerunt. Verum haec genera virtutum non solum in moribus nostris, sed vix iam in libris reperiuntur. Chartae quoque, quae illam pristinam severitatem continebant, obsoleverunt; neque solum apud nos, qui hanc sectam rationemque vitae re magis quam verbis secuti sumus, sed etiam apud Graecos, doctissimos homines, quibus, cum facere non possent, loqui tamen et scribere honeste et magnifice licebat, alia quaedam mutatis Graeciae temporibus
41 praecepta extiterunt. Itaque alii voluptatis causa omnia sapientes facere dixerunt, neque ab hac orationis turpitudine eruditi homines refugerunt; alii cum voluptate dignitatem coniungendam putaverunt, ut res maxume inter se repugnantis dicendi facultate coniungerent; illud unum derectum iter ad laudem cum labore qui probaverunt, prope soli iam in scholis sunt relicti. Multa enim nobis blandimenta natura ipsa genuit, quibus sopita virtus coniveret interdum; multas vias adulescentiae lubricas ostendit, quibus illa insistere aut ingredi sine casu aliquo aut prolapsione vix posset;

multarum rerum iucundissimarum varietatem dedit,
qua non modo haec aetas, sed etiam iam corroborata
caperetur. Quam ob rem si quem forte inveneritis, 42
qui aspernetur oculis pulchritudinem rerum, non odore
ullo, non tactu, non sapore capiatur, excludat auribus
omnem suavitatem, huic homini ego fortasse et pauci
deos propitios, plerique autem iratos putabunt. Ergo 18
haec deserta via et inculta atque interclusa iam frondi-
bus et virgultis relinquatur; detur aliquid aetati; sit
adulescentia liberior; non omnia voluptatibus denegen-
tur; non semper superet severa illa et derecta ratio;
vincat aliquando cupiditas voluptasque rationem, dum
modo illa in hoc genere praescriptio moderatioque
teneatur: parcat iuventus pudicitiae suae, ne spoliet
alienam, ne effundat patrimonium, ne faenore truci-
detur, ne incurrat in alterius domum atque famam
ne probrum castis, labem integris, infamiam bonis
inferat, ne quem vi terreat, ne intersit insidiis, scelere
careat; postremo, cum paruerit voluptatibus, dederit
aliquid temporis ad ludum aetatis atque ad inanis
hasce adulescentiae cupiditates, revocet se aliquando
ad curam rei domesticae, rei forensis reique publicae,
ut ea, quae ratione antea non perspexerat, satietate
abiecisse, experiendo contempsisse videatur.

Ac multi et nostra et patrum maiorumque memoria, 43
iudices, summi homines et clarissimi cives fuerunt,
quorum cum adulescentiae cupiditates deferbuissent,
eximiae virtutes firmata iam aetate extiterunt. Ex
quibus neminem mihi libet nominare; vosmet vobiscum
recordamini. Nolo enim cuiusquam fortis atque in-
lustris viri ne minimum quidem erratum cum maxuma
laude coniungere. Quod si facere vellem, multi a me
summi atque ornatissimi viri praedicarentur, quorum
partim nimia libertas in adulescentia, partim profusa
luxuries, magnitudo aeris alieni, sumptus, libidines
nominarentur, quae multis postea virtutibus obtecta
adulescentiae, qui vellet, excusatione defenderet. At vero 19 44

in M. Caelio (dicam enim iam confidentius de studiis eius honestis, quoniam audeo quaedam fretus vestra sapientia libere confiteri) nulla luxuries reperietur, nulli sumptus, nullum aes alienum, nulla conviviorum ac lustrorum lubido. Quod quidem vitium ventris et gurgitis non modo non minuit aetas hominibus, sed etiam auget. Amores autem et hae deliciae, quae vocantur, quae firmiore animo praeditis diutius molestae non solent esse (mature enim et celeriter deflorescunt), numquam hunc occupatum impeditumque
45 tenuerunt. Audistis, cum pro se diceret, audistis antea, cum accusaret (defendendi haec causa, non gloriandi eloquor); genus orationis, facultatem, copiam sententiarum atque verborum, quae vestra prudentia est, perspexistis: atque in eo non solum ingenium elucere eius videbatis, quod saepe, etiamsi industria non alitur, valet tamen ipsum suis viribus, sed inerat, nisi me propter benivolentiam forte fallebat, ratio et bonis artibus instituta et cura et vigiliis elaborata. Atqui scitote, iudices, eas cupiditates, quae obiciuntur Caelio, atque haec studia, de quibus disputo, non facile in eodem homine esse posse. Fieri enim non potest, ut animus libidini deditus, amore, desiderio, cupiditate, saepe nimia copia, inopia etiam non numquam impeditus hoc, quicquid est, quod nos facimus in dicendo, non modo agendo, verum etiam cogitando possit sus-
46 tinere. An vos aliam causam esse ullam putatis, cur in tantis praemiis eloquentiae, tanta voluptate dicendi, tanta laude, tanta gratia, tanto honore tam sint pauci semperque fuerint, qui in hoc labore versentur? Opterendae sunt omnes voluptates, relinquenda studia delectationis, ludus, iocus, convivium, sermo paene est familiarium deserendus. Quare in hoc genere labor offendit homines a studioque deterret, non quo aut ingenia
47 deficiant aut doctrina puerilis. An hic, si sese isti vitae dedidisset, consularem hominem admodum adulescens in iudicium vocavisset? hic, si laborem fugeret,

si obstrictus voluptatibus teneretur, in hac acie cotidie versaretur, adpeteret inimicitias, in iudicium vocaret, subiret periculum capitis ipse, inspectante populo Romano tot iam menses aut de salute aut de gloria dimicaret? Nihil igitur illa vicinitas redolet, nihil 20
hominum fama, nihil Baiae denique ipsae locuntur? Illae vero non locuntur solum, verum etiam personant, huc unius mulieris libidinem esse prolapsam, ut ea non modo solitudinem ac tenebras atque haec flagitiorum integumenta non quaerat, sed in turpissimis rebus frequentissima celebritate et clarissima luce laetetur.

Verum si quis est, qui etiam meretriciis amoribus 48
interdictum iuventuti putet, est ille quidem valde severus (negare non possum), sed abhorret non modo ab huius saeculi licentia, verum etiam a maiorum consuetudine atque concessis. Quando enim hoc non factum est, quando reprehensum, quando non permissum, quando denique fuit, ut, quod licet, non liceret? Hic ego nullam rem definiam, mulierem nullam nominabo; totum in medio relinquam. Si quae [non] nupta 49
mulier domum suam patefecerit omnium cupiditati palamque sese in meretricia vita conlocarit, virorum alienissimorum conviviis uti instituerit, si hoc in urbe, si in hortis, si in Baiarum illa celebritate faciet, si denique ita sese geret non incessu solum, sed ornatu atque comitatu, non flagrantia oculorum, non libertate sermonis, sed etiam complexu, osculatione, aquis, navigatione, conviviis, ut non solum meretrix, sed etiam proterva meretrix procaxque videatur: cum hac si qui adulescens forte fuerit, utrum hic tibi, L. Herenni, adulter an amator, expugnare pudicitiam an explere libidinem voluisse videatur? Obliviscor iam iniurias 50
tuas, Clodia, depono memoriam doloris mei; quae abs te crudeliter in meos me absente facta sunt, neglego; ne sint haec in te dicta, quae dixi. Sed ex te ipsa requiro, quoniam et crimen accusatores abs te et testem eius criminis te ipsam dicunt se habere: Si quae mulier

sit eius modi, qualem ego paulo ante descripsi, tui dissimilis, vita institutoque meretricio, cum hac aliquid adulescentem hominem habuisse rationis num tibi perturpe aut perflagitiosum esse videatur? Ea si tu non es, sicut ego malo, quid est, quod obiciant Caelio? Sin eam te volunt esse, quid est, cur nos crimen hoc, si tu contemnis, pertimescamus? Quare nobis da viam rationemque defensionis. Nam aut pudor tuus defendet nihil a M. Caelio petulantius esse factum, aut inpudentia ad hunc defendendum facultatem dabit.

21 Sed quoniam emersisse iam e vadis et scopulos
51 praetervecta videtur oratio mea, perfacilis mihi reliquus cursus ostenditur. Duo sunt enim crimina una
in muliere summorum facinorum, auri, quod sumptum
a Clodia dicitur, et veneni, quod eiusdem Clodiae
necandae causa parasse Caelium criminantur. Aurum
sumpsit, ut dicitis, quod L. Luccei servis daret, per
quos Alexandrinus Dio, qui tum apud Lucceium habitabat, necaretur. Magnum crimen vel in legatis in-
sidiandis vel in servis ad hospitem domini necandum
sollicitandis, plenum sceleris consilium, plenum auda-
52 ciae! Quo quidem in crimine primum illud requiram,
dixeritne Clodiae, quam ad rem aurum sumeret, an
non dixerit. Si non dixit, cur dedit? Si dixit, eodem
se conscientiae scelere devinxit. Tune aurum ex armario
tuo promere ausa es, tune Venerem illam tuam spoliare ornamentis, spoliatricem ceterorum, cum scires,
quantum ad facinus aurum hoc quaereretur, ad necem
legati, ad L. Luccei, sanctissimi hominis atque integerrimi, labem sceleris sempiternam? Huic facinori
tanto tua mens liberalis conscia, tua domus popularis
ministra, tua denique hospitalis illa Venus adiutrix
53 esse non debuit. Vidit hoc Balbus; celatam esse
Clodiam dixit, atque ita Caelium ad illam attulisse,
se ad ornatum ludorum aurum quaerere. Si tam
familiaris erat Clodiae, quam tu esse vis, cum de

lubidine eius tam multa dicis, dixit profecto, quo vellet aurum; si tam familiaris non erat, non dedit. Ita, si verum tibi Caelius dixit, o immoderata mulier, sciens tu aurum ad facinus dedisti; si non est ausus dicere, non dedisti.

Quid ego nunc argumentis huic crimini, quae sunt 22
innumerabilia, resistam? Possum dicere mores M. Caeli longissime a tanti sceleris atrocitate esse disiunctos; minime esse credendum homini tam ingenioso tamque prudenti non venisse in mentem rem tanti sceleris ignotis alienisque servis non esse credendam. Possum etiam illa et ceterorum patronorum et mea consuetudine ab accusatore perquirere, ubi sit congressus cum servis Luccei Caelius, qui ei fuerit aditus; si per se, qua temeritate; si per alium, per quem. Possum omnes latebras suspicionum peragrare dicendo; non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non vestigium maxumi facinoris reperietur. Sed 54
haec, quae sunt oratoris propria, quae mihi non propter ingenium meum, sed propter hanc exercitationem usumque dicendi fructum aliquem ferre potuissent, cum a me ipso elaborata proferri viderentur, brevitatis causa relinquo omnia. Habeo enim, iudices, quem vos socium vestrae religionis iurisque iurandi facile esse patiamini, L. Lucceium, sanctissimum hominem et gravissimum, testem, qui tantum facinus in famam atque fortunas suas neque non audisset inlatum a Caelio neque neglexisset neque tulisset. An ille vir illa humanitate praeditus, illis studiis, illis artibus atque doctrina illius ipsius periculum, quem propter haec ipsa studia diligebat, neglegere potuisset et, quod facinus in alienum hominem intentum severe acciperet, id omisisset curare in hospitem? quod per ignotos actum cum comperisset, doleret, id a suis [servis] temptatum esse neglegeret? quod in agris locisve publicis factum reprehenderet, id in urbe ac suae domi coeptum esse leniter ferret?

quod in alicuius agrestis periculo non praetermitteret, id homo eruditus in insidiis doctissimi hominis dissi-
55 mulandum putaret? Sed cur diutius vos, iudices, teneo? Ipsius iurati religionem auctoritatemque percipite atque omnia diligenter testimonii verba cognoscite. Recita. L. Luccei testimonium. Quid expectatis amplius? an aliquam vocem putatis ipsam pro se causam et veritatem posse mittere? Haec est innocentiae defensio, haec ipsius causae oratio, haec una vox veritatis. In crimine ipso nulla suspicio est, in re nihil est argumenti, in negotio, quod actum esse dicitur, nullum vestigium sermonis, loci, temporis; nemo testis, nemo conscius nominatur, totum crimen profertur ex inimica, ex infami, ex crudeli, ex facinerosa, ex libidinosa domo; domus autem illa, quae temptata esse scelere isto nefario dicitur, plena est integritatis, [dignitatis,] officii, religionis; ex qua domo recitatur vobis iure iurando devincta auctoritas, ut res minime dubitanda in contentione ponatur, utrum temeraria, procax, irata mulier finxisse crimen an gravis, sapiens moderatusque vir religiose testimonium dixisse videatur.

23 Reliquum est igitur crimen de veneno; cuius ego
56 nec principium invenire neque evolvere exitum possum. Quae fuit enim causa, quam ob rem isti mulieri venenum dare vellet Caelius? Ne aurum redderet? Num petivit? Ne crimen haereret? Numquis obiecit? num quis denique fecisset mentionem, si hic nullius nomen detulisset? Quin etiam *L.* Herennium dicere audistis verbo se molestum non futurum fuisse Caelio, nisi iterum eadem de re suo familiari absoluto nomen hic detulisset. Credibile est igitur tantum facinus ob nullam causam esse commissum? et vos non videtis fingi sceleris maximi crimen, ut alterius causa sceleris suscipiendi fuisse videatur?
57 Cui denique commisit, quo adiutore usus est, quo socio, quo conscio, cui tantum facinus, cui se, cui salutem suam credidit? Servisne mulieris? Sic enim

obiectum *est.* Et erat tam demens hic, cui vos ingenium certe tribuitis, etiamsi cetera inimica oratione detrahitis, ut omnis suas fortunas alienis servis committeret? At quibus servis? (refert enim magnopere id ipsum) iisne, quos intellegebat non communi condicione servitutis uti, sed licentius, liberius, familiarius cum domina vivere? Quis enim hoc non videt, iudices, aut quis ignorat, in eius modi domo, in qua mater familias meretricio more vivat, in qua nihil geratur, quod foras proferundum sit, in qua lustra, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia ac flagitia versentur, hic servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur isdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex cotidianis sumptibus ac luxurie redundet? Id igitur Caelius non videbat? Si enim 58
tam familiaris erat mulieris, quam vos vultis, istos quoque servos familiares esse dominae sciebat. Sin ei tanta consuetudo, quanta a vobis inducitur, non erat, quae cum servis potuit familiaritas esse tanta? Ipsius autem veneni quae ratio fingitur? ubi quae- 24
situm est, quem ad modum paratum, quo pacto, cui, quo in loco traditum? Habuisse aiunt domi vimque eius esse expertum in servo quodam ad eam rem ipsam parato; cuius perceleri interitu esse ab hoc comprobatum venenum. Pro di immortales! cur inter- 59
dum in hominum sceleribus maximis aut conivetis aut praesentis fraudis poenas in diem reservatis? Vidi enim, vidi et illum hausi dolorem vel acerbissimum in vita, cum Q. Metellus abstraheretur e sinu gremioque patriae, cumque ille vir, qui se natum huic imperio putavit, tertio die post quam in curia, quam in rostris, quam in re publica floruisset, integerruma aetate, optumo habitu, maximis viribus eriperetur indignissume bonis omnibus atque universae civitati. Quo quidem tempore ille moriens, cum iam ceteris ex partibus oppressa mens esset, extremum

sensum ad memoriam rei publicae reservabat, cum me
intuens flentem significabat interruptis ac morientibus
vocibus, quanta inpenderet procella mihi, quanta tem-
pestas civitati, et cum parietem saepe feriens eum,
qui cum P. Catulo fuerat ei communis, crebro Catu-
lum, saepe me, saepissime rem publicam nominabat,
ut non tam se emori quam spoliari suo praesidio cum
60 patriam, tum etiam me doleret. Quem quidem virum
si nulla vis repentini sceleris sustulisset, quonam modo
ille furenti fratri suo [patrueli] consularis restitisset,
qui consul incipientem furere atque conantem sua se
manu interfecturum audiente senatu dixerit? Ex hac
igitur domo progressa ista mulier de veneni celeritate
dicere audebit? Nonne ipsam domum metuet, ne quam
vocem eiciat, non parietes conscios, non noctem illam
funestam ac luctuosam perhorrescet? Sed revertar ad
crimen; etenim haec facta illius clarissimi ac fortissimi
viri mentio et vocem meam fletu debilitavit et mentem
dolore impedivit.

25 Sed tamen venenum unde fuerit, quem ad modum
61 paratum sit, non dicitur. Datum esse aiunt huic P.
Licinio, pudenti adulescenti et bono Caeli familiari;
constitutum factum esse cum servis, ut venirent ad
balneas Senias; eodem Licinium esse venturum atque
iis veneni pyxidem traditurum. Hic primum illud
requiro, quid attinuerit fieri in eum locum constitutum,
cur illi servi non ad Caelium domum venerint. Si
manebat tanta illa consuetudo Caeli, tanta familiaritas
cum Clodia, quid suspicionis esset, si apud Caelium
mulieris servus visus esset? Sin autem iam iam
suberat simultas, extincta erat consuetudo, discidium
extiterat, 'hinc illae lacrimae' nimirum, et haec causa
62 est omnium horum scelerum atque criminum. 'Immo',
inquit, 'cum servi ad dominam rem istam et male-
ficium Caeli detulissent, mulier ingeniosa praecepit
suis, omnia Caelio pollicerentur; sed ut venenum, cum
a Licinio traderetur, manifesto comprehendi posset,

constitui locum iussit balneas Senias, ut eo mitteret
amicos, qui delitiscerent, dein repente, cum venisset
Licinius venenumque traderet, prosilirent hominemque
comprehenderent.' Quae quidem omnia, iudices, per- 26
facilem rationem habent reprehendendi. Cur enim
potissimum balneas publicas constituerat? in quibus
non invenio quae latebra togatis hominibus esse posset.
Nam si essent in vestibulo balnearum, non laterent;
sin se in intimum conicere vellent, nec satis commode
calceati et vestiti id facere possent et fortasse non
reciperentur, nisi forte mulier potens quadrantaria
illa permutatione familiaris facta erat balneatori.
Atque equidem vehementer expectabam, quinam isti 63
viri boni testes huius manifesto deprehensi veneni
dicerentur; nulli enim sunt adhuc nominati. Sed non
dubito, quin sint pergraves, qui primum sint talis
feminae familiares, deinde eam provinciam susceperint,
ut in balneas contruderentur, quod illa nisi a viris
honestissimis ac plenissimis dignitatis, quam velit sit
potens, numquam impetravisset. Sed quid ego de
dignitate istorum testium loquor? virtutem eorum
diligentiamque cognoscite. 'In balneis delituerunt.'
Testis egregios! 'Dein temere prosiluerunt.' Homines
temperantes! Sic enim fingunt, cum Licinius venisset,
pyxidem teneret in manu, conaretur tradere, nondum
tradidisset, tum repente evolasse istos praeclaros testes
sine nomine; Licinium autem, cum iam manum ad
tradendam pyxidem porrexisset, retraxisse atque illo
repentino hominum impetu se in fugam coniecisse.
O magna vis veritatis, quae contra hominum ingenia,
calliditatem, sollertiam contraque fictas omnium insi-
dias facile se per se ipsa defendat! Velut haec tota 27 64
fabella veteris et plurimarum fabularum poëtriae quam
est sine argumento, quam nullum invenire exitum potest!
Quid enim? isti tot viri (nam necesse est fuisse non
paucos, ut et comprehendi Licinius facile posset et
res multorum oculis esset testatior) cur Licinium de

manibus amiserunt? Qui minus enim Licinius comprehendi potuit, cum se retraxit, ne pyxidem traderet, quam si tradidisset? Erant enim illi positi, ut comprehenderent Licinium, ut manifesto Licinius teneretur, aut cum retineret venenum aut cum tradidisset. Hoc fuit totum consilium mulieris, haec istorum provincia, qui rogati sunt; quos quidem tu quam ob rem 'temere prosiluisse' dicas atque ante tempus, non reperio. Fuerant hoc rogati, fuerant ad hanc rem conlocati, ut venenum, ut insidiae, facinus denique ipsum ut mani-
65 festo comprehenderetur. Potueruntne magis tempore prosilire, quam cum Licinius venisset, cum in manu teneret veneni pyxidem? Quae cum iam erat tradita servis, *si* evasissent subito ex balneis mulieris amici Liciniumque comprehendissent; imploraret hominum fidem atque a se illam pyxidem traditam pernegaret. Quem quo modo illi reprehenderent? vidisse se dicerent? Primum ad se revocarent maximi facinoris crimen; deinde id se vidisse dicerent, quod, quo loco conlocati fuerant, non potuissent videre. Tempore igitur ipso se ostenderunt, cum Licinius venisset, pyxidem expediret, manum porrigeret, venenum traderet. Mimi ergo est iam exitus, non fabulae; in quo cum clausula non invenitur, fugit aliquis e manibus,
28 deinde scabilla concrepant, aulaeum tollitur. Quaero
66 enim, cur Licinium titubantem, haesitantem, cedentem, fugere conantem mulieraria manus ista de manibus amiserit, cur non comprehenderint, cur non ipsius confessione, multorum oculis, facinoris denique voce tanti sceleris crimen expresserint. An timebant, ne tot unum, valentes imbecillum, alacres perterritum superare non possent?

Nullum argumentum in re, nulla suspicio in causa, nullus exitus criminis reperietur. Itaque haec causa ab argumentis, a coniectura, ab iis signis, quibus veritas inlustrari solet, ad testis tota traducta est. Quos quidem ego, iudices, testis non modo sine ullo

timore, sed etiam cum aliqua spe delectationis ex-
specto. Praegestit animus iam videre primum lautos 67
iuvenes mulieris beatae ac nobilis familiares, deinde
fortis viros ab imperatrice in insidiis atque in prae-
sidio balnearum [col]locatos; ex quibus requiram, quem
ad modum latuerint aut ubi, alveusne ille an equus
Troianus fuerit, qui tot invictos viros muliebre bellum
gerentes tulerit ac texerit. Illud vero respondere
cogam, cur tot viri ac tales hunc et unum et tam
inbecillum, quam videtis, non aut stantem com-
prenderint aut fugientem consecuti sint; qui se num-
quam profecto, si in istum locum processerint, expli-
cabunt. Quam volent in conviviis faceti, dicaces, non
numquam etiam ad vinum diserti sint, alia fori vis
est, alia triclinii, alia subselliorum ratio, alia lectorum;
non idem iudicum comissatorumque conspectus; lux
denique longe alia est solis et lychnorum. Quam ob
rem excutiemus omnis istorum delicias, omnis ineptias,
si prodierint. Sed me audiant, navent aliam operam,
aliam ineant gratiam, in aliis se rebus ostentent,
vigeant apud istam mulierem venustate, dominentur
sumptibus, haereant, iaceant, deserviant; capiti vero
innocentis fortunisque parcant.

At sunt servi illi de cognatorum sententia, nobi- 29
lissimorum et clarissimorum hominum, manu missi. 68
Tandem aliquid invenimus, quod ista mulier de suo-
rum propinquorum fortissimorum virorum sententia
atque auctoritate fecisse dicatur. Sed scire cupio,
quid habeat argumenti ista manumissio; in qua aut
crimen est Caelio quaesitum aut quaestio sublata aut
multarum rerum consciis servis cum causa praemium
persolutum. At propinquis [inquit] placuit. Cur non
placeret, cum tu rem te ad eos non ab aliis tibi ad-
latam, sed a te ipsa conpertam deferre diceres? Hic 69
etiam miramur, si illam commenticiam pyxidem obsce-
nissima sit fabula consecuta? Nihil est, quod in eius
modi mulierem non cadere videatur. Audita et per-

celebrata sermonibus res est. Percipitis animis, iudices, iam dudum, quid velim vel potius quid nolim dicere. Quod etiamsi est factum, certe a Caelio non est (quid enim attinebat); est enim ab aliquo fortasse adulescente non tam insulso quam non verecundo. Sin autem est fictum, non illud quidem modestum, sed tamen est non infacetum mendacium; quod profecto numquam hominum sermo atque opinio comprobasset, nisi omnia, quae cum turpitudine aliqua dicerentur, in istam quadrare apte viderentur.

70 Dicta est a me causa, iudices, et perorata. Iam intellegitis, quantum iudicium sustineatis, quanta res sit commissa vobis. De vi quaeritis. Quae lex ad imperium, ad maiestatem, ad statum patriae, ad salutem omnium pertinet, quam legem Q. Catulus armata dissensione civium rei publicae paene extremis temporibus tulit, quaeque lex sedata illa flamma consulatus mei fumantis reliquias coniurationis extinxit, hacine lege Caeli adulescentia non ad rei publicae poenas,
30 sed ad mulieris libidines et delicias deposcitur? Atque
71 hoc etiam loco M. Camurti et C. Aeserni damnatio praedicatur. O stultitiamne dicam an inpudentiam singularem! Audetisne, cum ab ea muliere veniatis, facere istorum hominum mentionem? audetisne excitare tanti flagitii memoriam non extinctam illam quidem, sed repressam vetustate? Quo enim illi crimine peccatoque perierunt? Nempe quod eiusdem mulieris dolorem et iniuriam Vettiano nefario stupro sunt persecuti. Ergo ut audiretur Vetti nomen in causa, ut illa vetus aeraria fabula reficeretur, idcirco Camurti et Aeserni est causa renovata? qui quamquam lege de vi certe non tenebantur, eo maleficio tamen erant inplicati, ut ex nullius legis laqueis
72 emittendi viderentur. M. vero Caelius cur in hoc iudicium vocatur? cui neque proprium quaestionis crimen obicitur nec vero aliquod eius modi, quod sit a lege seiunctum, cum vestra severitate coniunctum;

cuius prima aetas dedita disciplinae fuit iisque artibus, quibus instituimur ad hunc usum forensem, ad capessendam rem publicam, ad honorem, gloriam, dignitatem; iis autem fuit amicitiis maiorum natu, quorum *eum* imitari industriam continentiamque maxime velitis, iis aequalium studiis, ut eundem quem optimi ac nobilissimi petere cursum laudis videretur. Cum autem paulum iam roboris accessisset aetati, in 73
Africam profectus est Q. Pompeio pro consule contubernalis, castissimo homini atque omnis officii diligentissimo; in qua provincia cum res erant et possessiones paternae, tum etiam usus quidam provincialis non sine causa a maioribus huic aetati tributus. Decessit illinc Pompei iudicio probatissimus, ut ipsius testimonio cognoscetis. Voluit vetere instituto eorum adulescentium exemplo, qui post in civitate summi viri et clarissimi cives extiterunt, industriam suam a populo Romano ex aliqua inlustri accusatione cognosci. 31
Vellem alio potius eum cupiditas gloriae detulisset; sed 74
abiit huius tempus querellae. Accusavit C. Antonium, collegam meum, cui misero praeclari in rem publicam beneficii memoria nihil profuit, nocuit opinio maleficii cogitati. Postea nemini umquam concessit aequalium, plus ut in foro, plus ut in negotiis versaretur causisque amicorum, plus ut valeret inter suos gratia. Quae nisi vigilantes homines, nisi sobrii, nisi industrii consequi non possunt, omnia labore et diligentia est consecutus. In hoc flexu quasi aetatis (nihil enim 75
occultabo fretus humanitate ac sapientia vestra) fama adulescentis paulum haesit ad metas notitia nova mulieris et infelici vicinitate et insolentia voluptatum, quae cum inclusae diutius et prima aetate compressae et constrictae fuerunt, subito se non numquam profundunt atque eiciunt universae. Qua ex vita vel dicam quo ex sermone (nequaquam enim tantum erat, quantum homines loquebantur) — verum ex eo, quicquid erat, emersit totumque se eiecit atque extulit, tantum-

que abest ab illius familiaritatis infamia, ut eiusdem
76 nunc ab sese inimicitias odiumque propulset. Atque
ut iste interpositus sermo deliciarum desidiaeque more-
retur (fecit me mehercule invito et multum repugnante,
sed tamen fecit), nomen amici mei de ambitu detulit;
quem absolutum insequitur, revocat; nemini nostrum
obtemperat, est violentior, quam vellem. Sed ego
non loquor de sapientia, quae non cadit in hanc
aetatem; de impetu animi loquor, de cupiditate vin-
cendi, de ardore mentis ad gloriam; quae studia in
his iam aetatibus nostris contractiora esse debent, in
adulescentia vero tamquam in herbis significant, quae
virtutis maturitas et quantae fruges industriae sint
futurae. Etenim semper magno ingenio adulescentes
refrenandi potius a gloria quam incitandi fuerunt;
amputanda plura sunt illi aetati, siquidem efflorescit
77 ingenii laudibus, quam inserenda. Quare, si cui nimium
efferbuisse videtur huius vel in suscipiendis vel in
gerendis inimicitiis sive ferocitas *sive* pertinacia, si
quem etiam minimorum horum aliquid offendit, si
purpurae genus, si amicorum catervae, si splendor, si
nitor, iam ista deferbuerint, iam aetas omnia, iam
usus, iam dies mitigarit.

32 Conservate igitur rei publicae, iudices, civem bonarum
artium, bonarum partium, bonorum virorum *studiosum*.
Promitto hoc vobis et rei publicae spondeo, si modo
nos ipsi rei publicae satis fecimus, numquam hunc a
nostris rationibus seiunctum fore. Quod cum fretus
nostra familiaritate promitto, tum quod durissimis se
78 ipse legibus iam obligavit. Non enim potest, qui
hominem consularem, quod ab eo rem publicam vio-
latam diceret, in iudicium vocarit, ipse esse in re
publica civis turbulentus; non potest, qui ambitu ne
absolutum quidem patiatur esse absolutum, ipse inpune
umquam esse largitor. Habet a M. Caelio res publica,
iudices, duas accusationes vel obsides periculi vel pignora
voluntatis. Quare oro optestorque vos, iudices, ut,

qua in civitate paucis his diebus Sex. Clodius absolutus sit, quem vos per biennium aut ministrum seditionis aut ducem vidistis, qui aedis sacras, qui censum populi Romani, qui memoriam publicam suis manibus incendit, hominem sine re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis, ore, lingua, manu, vita omni inquinatum, qui Catuli monumentum adflixit, meam domum diruit, mei fratris incendit, qui in Palatio atque in urbis oculis servitia ad caedem et inflammandam urbem incitavit: in hac civitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratia, M. Caelium lubidini muliebri condonatum, ne eadem mulier cum suo coniuge et fratre *et* turpissimum latronem eripuisse et honestissimum adulescentem oppressisse videatur.

79 Quodcum huius vobis adulescentiam proposueritis, constituitote ante oculos etiam huius miseri senectutem, qui hoc unico filio nititur, in huius spe requiescit, huius unius casum pertimescit; quem vos supplicem vestrae misericordiae, servum potestatis abiectum non tam ad pedes quam ad mores sensusque vestros vel recordatione parentum vestrorum vel liberorum iucunditate sustentate, ut in alterius dolore vel pietati vel indulgentiae vestrae serviatis. Nolite, iudices, aut hunc iam natura ipsa occidentem velle maturius extingui vulnere vestro quam suo fato aut hunc nunc primum florescentem firmata iam stirpe virtutis tamquam turbine aliquo aut subita tempestate pervertere.

80 Conservate parenti filium, parentem filio, ne aut senectutem iam prope desperatam contempsisse aut adulescentiam plenam spei maximae non modo non adlevasse, sed etiam perculisse atque adflixisse videamini. Quem si nobis, si suis, si rei publicae conservatis, addictum, deditum, obstrictum vobis ac liberis vestris habebitis omniumque huius nervorum ac laborum vos potissimum, iudices, fructus uberes diuturnosque capietis.

M. TULLI CICERONIS

DE PROVINCIIS CONSULARIBUS IN SENATU ORATIO.

ARGUMENTUM.

Cum Cn. Cornelio Lentulo L. Marcio Philippo coss. anno p. u. c. 698 provinciae decernendae a senatu essent duae, e lege Sempronia, qua hoc erat sancitum, ut ante comitia consularia senatus decerneret, in quas provincias, qui designarentur consules, post consulatum irent, et de quattuor provinciis sententiae essent dictae, de Galliis duabus, quae illo tempore uno C. Caesaris imperio erant coniunctae, et de Syria et Macedonia, quarum illam L. Calpurnius Piso, hanc A. Gabinius obtinebat imperio consulari, M. Tullius sententiam rogatus hac ipsa, quae infra legitur, oratione censuit consulibus, qui designarentur, in annum 700 provincias Syriam et Macedoniam esse decernendas ita, ut eas proximo quidem anno p. u. c. 699 duo praetores obtinerent, C. autem Caesari duas Gallias coniuncto imperio esse relinquendas, cui aut citeriorem Galliam aut ulteriorem non nulli detrahere studebant. Dictis a senatoribus sententiis senatus consultum in hanc sententiam factum est, ut C. quidem Caesari imperium utriusque Galliae prorogaretur, L. autem Pisoni Q. Ancharius in Macedonia et A. Gabinio in Syria M. Licinius Crassus succederent.

1
1 Si quis vestrum, patres conscripti, exspectat, quas sim provincias decreturus, consideret ipse secum, qui mihi homines ex provinciis potissimum detrahendi sint; non dubitabit, quid sentire me conveniat, cum, quid mihi sentire necesse sit, cogitarit. Ac si princeps eam sententiam dicerem, laudaretis profecto, si

solus, certe ignosceretis; etiamsi paulo minus utilis vobis sententia videretur, veniam tamen aliquam dolori meo tribueretis. Nunc vero, patres conscripti, non parva adficior voluptate, vel quod hoc maxime rei publicae conducit, Syriam Macedoniamque decerni, ut dolor meus nihil a communi utilitate dissentiat, vel quod habeo auctorem P. Servilium, qui ante me sententiam dixit, virum clarissimum et cum *in* universam rem publicam, tum etiam erga meam salutem fide ac benivolentia singulari. Quodsi ille et paulo ante, et 2
quotienscumque ei locus dicendi ac potestas fuit, Gabinium et Pisonem, duo rei publicae portenta ac paene funera, cum propter alias causas, tum maxime propter illud insigne scelus eorum et inportunam in me crudelitatem non solum sententia sua, sed etiam verborum gravitate esse notandos putavit, quonam me animo in eos esse oportet, cuius illi salutem pro pignore tradiderunt ad explendas suas cupiditates? Sed ego in hac sententia dicenda non parebo dolori meo, non iracundiae serviam. Quo animo unus quisque vestrum debet esse in illos, hoc ero; praecipuum illum et proprium sensum doloris mei, quem tamen vos communem semper vobis mecum esse duxistis, a sententia dicenda amovebo, ad ulciscendi tempora reservabo.

Quattuor sunt provinciae, patres conscripti, de 2
quibus adhuc intellego sententias esse dictas, Galliae 3
duae, quas hoc tempore uno imperio videmus esse coniunctas, et Syria et Macedonia, quas vobis invitis et oppressis pestiferi illi consules pro perversae rei publicae praemiis occupaverunt. Decernendae nobis sunt lege Sempronia duae. Quid est, quod possimus de Syria Macedoniaque dubitare? Mitto, quod eas ita partas habent ii, qui nunc optinent, ut non ante attigerint, quam hunc ordinem condemnarint, quam auctoritatem vestram e civitate exterminarint, quam fidem publicam, quam perpetuam populi Romani salutem.

quam me ac meos omnis foedissime crudelissimeque
4 vexarint. Omnia domestica atque urbana mitto, quae tanta sunt, ut numquam Hannibal huic urbi tantum mali optarit, quantum illi effecerint; ad ipsas venio provincias. Quarum Macedonia, quae erat antea munita plurimorum imperatorum non turribus, sed tropaeis, quae multis victoriis erat iam diu triumphisque pacata, sic a barbaris, quibus est propter avaritiam pax erepta, vexatur, ut Thessalonicenses positi in gremio imperii nostri relinquere oppidum et arcem munire cogantur, ut via illa nostra, quae per Macedoniam est usque ad Hellespontum militaris, non solum excursionibus barbarorum sit infesta, sed etiam castris Thraeciis distincta ac notata. Ita gentes eae, quae, ut pace uterentur, vim argenti dederant praeclaro nostro imperatori, ut exhaustas domos replere possent, pro empta pace bellum nobis prope iustum intulerunt.

(3) Iam vero exercitus noster ille superbissimo dilectu
5 et durissima conquisitione collectus omnis interiit.
3 Magno hoc dico cum dolore. Miserandum in modum milites populi Romani capti, necati, deserti, dissipati sunt, incuria, fame, morbo, vastitate consumpti, ut, quod est indignissimum, scelus imperatoris in poenam exercitus expiatum esse videatur. Atque hanc Macedoniam domitis iam gentibus finitimis barbariaque compressa pacatam ipsam per se et quietam tenui praesidio atque exigua manu etiam sine imperio per legatos nomine ipso populi Romani tuebamur; quae nunc consulari imperio atque exercitu ita vexata est, vix ut se possit diuturna pace recreare; cum interea quis vestrum hoc non audivit, quis ignorat, Achaeos ingentem pecuniam pendere L. Pisoni quotannis, vectigal ac portorium Dyrrachinorum totum in huius unius quaestum esse conversum, urbem Byzantiorum vobis atque huic imperio fidelissimam hostilem in modum esse vexatam? quo ille, posteaquam nihil exprimere ab egentibus, nihil ulla vi a miseris extorquere potuit,

cohortis in hiberna misit; iis praeposuit, quos putavit
fore diligentissimos satellites scelerum, ministros cupidi-
tatum suarum. Omitto iuris dictionem in libera civitate 6
contra leges senatusque consulta, caedes relinquo, libi-
dines praetereo, quarum acerbissimum extat indicium
et ad insignem memoriam turpitudinis et paene ad
iustum odium imperii nostri, quod constat nobilissimas
virgines se in puteos abiecisse et morte voluntaria neces-
sariam turpitudinem depulisse. Nec haec idcirco omitto,
quod non gravissima sint, sed quia nunc sine teste
dico. Ipsam vero urbem Byzantiorum fuisse refertis- 4
simam atque ornatissimam signis quis ignorat? quae
illi exhausti sumptibus bellisque maximis, cum omnis
Mithridaticos impetus totumque Pontum armatum
effervescentem in Asiam atque erumpentem ore repul-
sum et cervicibus interclusum suis sustinerent, tum,
inquam, Byzantii et postea signa illa et reliqua urbis
ornamenta sanctissime custodita tenuerunt; te impe- 7
ratore infelicissimo et taeterrimo, Caesonine Calventi,
civitas libera et pro eximiis suis beneficiis a senatu
et a populo Romano liberata sic spoliata atque nudata
est, ut, nisi C. Vergilius legatus, vir fortis et innocens,
intervenisset, unum signum Byzantii ex maximo numero
nullum haberent. Quod fanum in Achaia, qui locus
aut lucus in Graecia tota tam sanctus fuit, in quo
ullum simulacrum, ullum ornamentum reliquum sit?
Emisti a foedissimo tribuno pl. tum in illo naufragio
huius urbis, quam tu idem, qui gubernare debueras,
everteras, tum, inquam, emisti grandi pecunia, ut tibi
de pecuniis creditis ius in liberos populos contra
senatus consulta et contra legem generi tui dicere
liceret. Id emptum ita vendidisti, ut aut ius non
diceres aut bonis civis Romanos everteres. Quorum 8
ego nihil dico, patres conscripti, nunc in hominem
ipsum; de provincia disputo. Itaque omnia illa, quae
et saepe audistis et tenetis animis, etiamsi non audiatis,
praetermitto; nihil de hac eius urbana, quam ille

praesens in mentibus vestris oculisque defixit, audacia loquor; nihil de superbia, nihil de contumacia, nihil de crudelitate disputo. Lateant libidines eius illae tenebricosae, quas fronte et supercilio, non pudore et temperantia contegebat; de provincia quod agitur, id disputo. Huic vos non summittetis, hunc diutius manere patiemini? cuius, ut provinciam tetigit, sic fortuna cum improbitate certavit, ut nemo posset,
9 utrum protervior an infelicior esset, iudicare. An vero in Syria diutius est Semiramis illa retinenda? cuius iter in provinciam fuit eius modi, ut rex Ariobarzanes consulem vestrum ad caedem faciendam tamquam aliquem Thraecem conduceret. Deinde adventus in Syriam primus equitatus habuit interitum, post concisae sunt optimae cohortes. Igitur in Syria imperatore illo nihil aliud *neque gestum* neque actum est nisi pactiones pecuniarum cum tyrannis, decisiones, direptiones, latrocinia, caedes, cum palam populi Romani imperator instructo exercitu dexteram tendens non ad laudem milites hortaretur, sed omnia sibi et empta et emenda esse clamaret.

5 10 Iam vero publicanos miseros (me etiam miserum illorum ita de me meritorum miseriis ac dolore!) tradidit in servitutem Iudaeis et Syris, nationibus natis servituti. Statuit ab initio et in eo perseveravit, ius publicano non dicere; pactiones sine ulla iniuria factas rescidit, custodias sustulit, vectigalis multos ac stipendiarios liberavit; quo in oppido ipse esset aut quo veniret, ibi publicanum aut publicani servum esse vetuit. Quid multa? crudelis haberetur, si in hostis animo fuisset eo, quo fuit in civis Romanos, eius ordinis praesertim, qui est semper *pro* dignitate sua beni-
11 gnitate magistratus sustentatus. Itaque, patres conscripti, videtis non temeritate redemptionis aut negotii gerendi inscitia, sed avaritia, superbia, crudelitate Gabini paene adflictos iam atque eversos publicanos; quibus quidem vos in his angustiis aerarii tamen subveniatis

necesse est; etsi iam multis non potestis, qui propter
illum hostem senatus, inimicissimum ordinis equestris
bonorumque omnium non solum bona, sed etiam hone-
statem miseri deperdiderunt, quos non parsimonia, non
continentia, non virtus, non labor, non splendor tueri
potuit contra illius helluonis et praedonis audaciam.
Quid? qui se etiam nunc subsidiis patrimonii aut 12
amicorum liberalitate sustentant, hos perire patiemur?
An, si qui frui publico non potuit per hostem, hic
tegitur ipsa lege censoria; quem is frui non sinit, qui
est, etiamsi non appellatur, hostis, huic ferri auxilium
non oportet? Retinete igitur in provincia diutius eum,
qui de sociis cum hostibus, de civibus cum sociis faciat
pactiones, qui hoc etiam se pluris esse quam collegam
putet, quod ille vos tristitia vultuque deceperit, ipse
numquam se minus, quam erat, nequam esse simularit.
Piso autem alio quodam modo gloriatur se brevi tem-
pore perfecisse, ne Gabinius unus omnium nequissimus
existimaretur.

Hos vos de provinciis, si non aliquando deducendi 6 13
essent, deripiendos non putaretis et has duplicis pestes
sociorum, militum cladis, publicanorum ruinas, provin-
ciarum vastitates, imperii maculas teneretis? At idem
vos anno superiore hos eosdem revocabatis, cum vix
in provincias pervenissent. Quo tempore si liberum
vestrum iudicium fuisset nec totiens dilata res nec
ad extremum e manibus erepta, restituissetis, id quod
cupiebatis, vestram auctoritatem iis, per quos erat
amissa, revocatis et iis ipsis praemiis extortis, quae
erant pro scelere atque eversione patriae consecuti.
Qua e poena si tum aliorum opibus, non suis, invi- 14
tissimis vobis evolarunt, at aliam multo maiorem gra-
vioremque subierunt. Quae enim homini, in quo aliqui (14)
si non famae pudor, at supplicii timor est, gravior
poena accidere potuit, quam non credi litteris iis,
quae rem publicam bene gestam in bello nuntiarent?
Hoc statuit senatus, cum frequens supplicationem

Gabinio denegavit, primum homini sceleribus flagitiis*que* contaminatissimo nihil esse credendum, deinde a proditore atque eo, quem praesentem hostem rei publicae cognosset, bene rem publicam geri non potuisse, postremo ne deos quidem immortalis velle aperiri sua templa et sibi supplicari hominis impurissimi et sceleratissimi nomine. Itaque ille alter aut ipse est homo doctus et a suis Graecis subtilius eruditus, quibuscum iam in exostra helluatur, antea post siparium solebat, aut amicos habet prudentiores quam Gabinius, cuius nullae litterae proferuntur.

7 15 Hosce igitur imperatores habebimus? quorum alter non audet nos certiores facere, *cur* imperator appelletur, alterum, si tabellarii non cessarint, necesse est paucis diebus paeniteat audere. Cuius amici si qui sunt, aut si beluae tam immani tamque taetrae possunt ulli esse amici, hac consolatione utuntur, etiam T. Albucio supplicationem hunc ordinem denegasse. Quod est primum dissimile, res in Sardinia cum mastrucatis latrunculis a propraetore una cohorte auxiliaria gesta et bellum cum maximis Syriae gentibus *et* tyrannis consulari exercitu imperioque confectum. Deinde Albucius, quod a senatu petebat, ipse sibi in Sardinia ante decreverat. Constabat enim Graecum hominem ac levem in ipsa provincia quasi triumphasse, itaque hanc eius temeri-
16 tatem senatus supplicatione denegata notavit. Sed fruatur sane hoc solacio atque hanc insignem ignominiam, quoniam uni praeter se inusta sit, putet esse leviorem, dum modo, cuius exemplo se consolatur, eius exitum expectet, praesertim cum in Albucio nec Pisonis libidines nec audacia Gabini fuerit ac tamen hac una plaga conciderit, ignominia senatus.

17 Atqui duas Gallias qui decernit consulibus duobus, hos retinet ambo; qui autem alteram Galliam et aut Syriam aut Macedoniam, tamen alterum retinet *et* in utriusque pari scelere disparem condicionem facit. 'Faciam', inquit, 'illas praetorias, ut Pisoni et Gabinio

succedatur statim.' Si hic sinat! Tum enim tribunus
intercedere poterit, nunc non potest. Itaque ego idem,
qui nunc consulibus iis, qui designati erunt, Syriam
Macedoniamque decerno, decernam easdem praetorias,
ut et praetores annuas provincias habeant et eos quam
primum videamus, quos animo aequo videre non pos-
sumus. Sed, mihi credite, numquam succedetur illis, nisi 8
cum ea lege referetur, qua intercedi de provinciis non
licebit. Itaque hoc tempore amisso annus est integer
vobis exspectandus, quo interiecto civium calamitas,
sociorum aerumna, sceleratissimorum hominum im-
punitas propagatur.

Quodsi essent illi optimi viri, tamen ego mea sen- 18
tentia C. Caesari succedendum nondum putarem. Qua
de re dicam, patres conscripti, quae sentio, atque illam
interpellationem mei familiarissimi, qua paulo ante
interrupta est oratio mea, non pertimescam. Negat
me vir optimus inimiciorem Gabinio debere esse quam
Caesari; omnem illam tempestatem, cui cesserim, Cae-
sare impulsore atque adiutore esse excitatam. Cui si
primum sic respondeam, me communis utilitatis habere
rationem, non doloris mei, possimne probare, cum id me
facere dicam, quod exemplo fortissimorum et clarissi-
morum civium facere possim? An Ti. Gracchus (patrem
dico, cuius utinam filii ne degenerassent a gravitate
patria!) tantam laudem est adeptus, quod tribunus pl.
solus ex toto illo collegio L. Scipioni auxilio fuit
inimicissimus et ipsius et fratris eius Africani iuravit-
que in contione se in gratiam non redisse, sed alienum
sibi videri dignitate imperii, quo duces essent hostium
Scipione triumphante ducti, eodem ipsum duci, qui
triumphasset? Quis plenior inimicorum fuit C. Mario? 19
L. Crassus, M. Scaurus alieni, inimici omnes Metelli.
At ii non modo illum inimicum ex Gallia sententiis
suis non detrahebant, sed ei propter rationem Gallici
belli provinciam extra ordinem decernebant. Bellum
in Gallia maximum gestum est; domitae sunt a Caesare

maximae nationes, sed nondum legibus, nondum iure
certo, nondum satis firma pace devinctae. Bellum
adfectum videmus et, vere ut dicam, paene confectum,
sed ita, ut, si idem extrema persequitur, qui inchoavit,
iam omnia perfecta videamus, si succeditur, periculum
sit, ne instauratas maximi belli reliquias ac renovatas
(20) audiamus. Ergo ego senator inimicus, si ita vultis,
homini amicus esse, sicut semper fui, rei publicae
20 debeo. Quid? si ipsas inimicitias depono rei publicae
causa, quis me tandem iure reprehendet, praesertim
cum ego omnium meorum consiliorum atque factorum
exempla semper ex summorum hominum factis mihi
9 censuerim petenda; an vero M. ille Lepidus, qui bis
(21) consul et pontifex maximus fuit, non solum memoriae
testimonio, sed etiam annalium litteris et summi poëtae
voce laudatus est, quod cum M. Fulvio collega, quo
die censor est factus, homine inimicissimo, in campo
statim rediit in gratiam, ut commune officium censurae
21 communi animo ac voluntate defenderent? Atque, ut
vetera, quae sunt innumerabilia, mittam, tuus pater,
Philippe, nonne uno tempore cum suis inimicissimis
in gratiam rediit? quibus eum omnibus eadem res
22 publica reconciliavit, quae alienarat. Multa praetereo,
quod intueor coram haec lumina atque ornamenta rei
publicae, P. Servilium et M. Lucullum. Utinam etiam
L. Lucullus illic adsideret! Quae fuerunt inimicitiae
in civitate graviores quam Lucullorum atque Servili?
quas in viris fortissimis non solum extinxit res publica
dignitasque ipsorum, sed etiam ad amicitiam consuetudinemque traduxit. Quid? Q. Metellus Nepos nonne
consul in templo Iovis optimi maximi permotus cum
auctoritate vestra, tum illius P. Servili incredibili gravitate dicendi apsens mecum summo suo beneficio rediit
in gratiam? An ego possum huic esse inimicus, cuius
litteris, fama, nuntiis celebrantur aures cotidie meae
23 novis nominibus gentium, nationum, locorum? Ardeo,
mihi credite, patres conscripti, (id quod vosmet de me

existimatis et facitis ipsi) incredibili quodam amore patriae, qui me amor et subvenire olim impendentibus periculis maximis cum dimicatione capitis et rursum, cum omnia tela undique esse intenta in patriam viderem, subire coëgit atque excipere unum pro universis. Hic me meus in rem publicam animus pristinus ac perennis cum C. Caesare reducit, reconciliat, restituit in gratiam.

Quod volent denique homines existiment, nemini 24 ego possum esse bene merenti de re publica non amicus. Etenim, si iis, qui haec omnia flamma ac 10 ferro delere voluerunt, non inimicitias solum, sed etiam (24) bellum indixi atque intuli, cum partim mihi illorum familiares, partim etiam me defendente capitis iudiciis essent liberati, cur eadem res publica, quae me in amicos inflammare potuit, inimicis placare non possit? Quod mihi odium cum P. Clodio fuit, nisi quod perniciosum patriae civem fore putabam, qui turpissima libidine incensus duas res sanctissimas, religionem et pudicitiam, uno scelere violasset? Num est igitur dubium ex iis rebus, quas is egit agitque cotidie, quin ego in illo oppugnando rei publicae plus quam otio meo, non nulli in eodem defendendo suo plus otio quam communi prospexerint? Ego me a C. Cae- 25 sare in re publica dissensisse fateor et sensisse vobiscum; sed nunc isdem vobis adsentior, cum quibus antea sentiebam. Vos enim, ad quos litteras L. Piso de suis rebus non audet mittere, qui Gabini litteras insigni quadam nota atque ignominia nova condemnastis, C. Caesari supplicationes decrevistis numero ut nemini uno ex bello, honore ut omnino nemini. Cur igitur exspectem hominem aliquem, qui me cum illo in gratiam reducat? Reduxit ordo amplissimus, et ordo is, qui est et publici consilii et meorum omnium consiliorum auctor et princeps. Vos sequor, patres conscripti, vobis optempero, vobis adsentior, qui, quamdiu C. Caesaris consilia in re publica non

maxime diligebatis, me quoque cum illo minus coniunctum videbatis; posteaquam rebus gestis mentes vestras voluntatesque mutastis, me non solum comitem esse sententiae vestrae, sed etiam laudatorem vidistis.

11 26 Sed quid est, quod in hac causa maxime homines admirentur et reprehendant meum consilium, cum ego idem antea multa decrerim, quae magis ad hominis dignitatem quam ad rei publicae necessitatem pertinerent? Supplicationem quindecim dierum decrevi sententia mea. Rei publicae satis erat tot dierum quot C. Mario; dis immortalibus non erat exigua eadem gratulatio quae ex maximis bellis. Ergo ille
27 cumulus dierum hominis est dignitati tributus. In quo ego, quo consule referente primum decem dierum est supplicatio decreta Cn. Pompeio Mithridate interfecto et confecto Mithridatico bello, et cuius sententia primum duplicata est supplicatio consularis (mihi enim estis adsensi, cum eiusdem Pompei litteris recitatis confectis omnibus maritimis terrestribusque bellis supplicationem dierum decem decrevistis), sum Cn. Pompei virtutem et animi magnitudinem admiratus, quod, cum ipse ceteris omnibus esset omni honore antelatus, ampliorem honorem alteri tribuebat, quam ipse erat consecutus. Ergo in illa supplicatione, quam ego decrevi, res ipsa tributa est dis immortalibus et maiorum institutis et utilitati rei publicae, sed dignitas verborum, honos et novitas et numerus dierum Cae-
28 saris ipsius laudi gloriaeque concessus est. Relatum est ad nos nuper de stipendio exercitus; non decrevi solum, sed etiam, ut vos decerneretis, laboravi; multa dissentientibus respondi; scribendo adfui. Tum quoque homini plus tribui quam nescio cui necessitati. Illum enim arbitrabar etiam sine hoc subsidio pecuniae retinere exercitum praeda ante parta et bellum conficere posse; sed decus illud et ornamentum triumphi minuendum nostra parsimonia non putavi. Actum est de decem legatis, quos alii omnino non dabant,

alii exempla quaerebant, alii tempus differebant, alii sine ullis verborum ornamentis dabant; in ea quoque re sic sum locutus, ut omnes intellegerent me id, quod rei publicae causa sentirem, facere uberius propter ipsius Caesaris dignitatem.

At ego idem nunc *in* provinciis decernendis, qui 12 29 illas omnis res egi silentio, interpellor, cum in superioribus causis hominis ornamenta fuerint, in hac me nihil aliud nisi ratio belli, nisi summa utilitas rei publicae moveat. Nam ipse Caesar quid est cur in provincia commorari velit, nisi ut ea, quae per eum adfecta sunt, perfecta rei publicae tradat? Amoenitas eum, credo, locorum, urbium pulchritudo, hominum nationumque illarum humanitas et lepos, victoriae cupiditas, finium imperii propagatio retinet. Quid illis terris asperius, quid incultius oppidis, quid nationibus immanius, quid porro tot victoriis praestabilius, quid Oceano longius inveniri potest? An reditus in patriam habet aliquam offensionem? utrum apud populum, a quo missus, an apud senatum, a quo ornatus est? an dies auget eius desiderium, an magis oblivionem, ac laurea illa magnis periculis parta amittit longo intervallo viriditatem? Quare, si qui hominem non diligunt, nihil est, quod eum de provincia devocent; ad gloriam devocant, ad triumphum, ad gratulationem, ad summum honorem senatus, equestris ordinis gratiam, populi caritatem. Sed si ille hac tam eximia fortuna propter 30 utilitatem rei publicae frui non properat, ut omnia illa conficiat, quid ego senator facere debeo, quem, etiamsi ille aliud vellet, rei publicae consulere oporteret?

Ego vero sic intellego, patres conscripti, nos hoc tempore in provinciis decernendis perpetuae pacis habere oportere rationem. Nam quis hoc non sentit, omnia alia esse nobis vacua ab omni periculo atque etiam suspicione belli? Iam diu mare videmus illud 31 immensum, cuius fervore non solum maritumi cursus, sed urbes etiam et viae militares iam tenebantur,

virtute Cn. Pompei sic a populo Romano ab Oceano usque ad ultimum Pontum tamquam unum aliquem portum tutum et clausum teneri; nationes eas, quae numero hominum ac multitudine ipsa poterant in provincias nostras redundare, ita ab eodem esse partim recisas, partim repressas, ut Asia, quae imperium antea nostrum terminabat, nunc tribus novis provinciis ipsa cingatur. Possum de omni regione, de omni genere hostium dicere. Nulla gens est, quae non aut ita sublata sit, ut vix extet, aut ita domita, ut quiescat, aut ita pacata, ut victoria nostra imperioque laetetur. 13 32 Bellum Gallicum, patres conscripti, C. Caesare imperatore gestum est, antea tantum modo repulsum. Semper illas nationes nostri imperatores refutandas potius bello quam lacessendas putaverunt. Ipse ille C. Marius, cuius divina atque eximia virtus magnis populi Romani luctibus funeribusque subvenit, influentis in Italiam Gallorum maximas copias repressit, non ipse ad eorum urbes sedesque penetravit. Modo ille meorum laborum, periculorum, consiliorum socius, C. Pomptinus, fortissimus vir, ortum repente bellum Allobrogum atque hac scelerata coniuratione excitatum proeliis fregit eosque domuit, qui lacessierant, et ea victoria contentus re publica metu liberata quievit. *C.* Caesaris longe aliam video fuisse rationem. Non enim sibi solum cum iis, quos iam armatos contra populum Romanum videbat, bellandum esse duxit, sed totam 33 Galliam in nostram dicionem esse redigendam. Itaque cum acerrimis nationibus et maximis Germanorum et Helvetiorum proeliis felicissime decertavit, ceteras conterruit, compulit, domuit, imperio populi Romani parere adsuefecit et, quas regiones quasque gentis nullae nobis antea litterae, nulla vox, nulla fama notas fecerat, has noster imperator nosterque exercitus et populi Romani arma peragrarunt. Semitam tantum Galliae tenebamus antea, patres conscripti; ceterae partes a gentibus aut inimicis huic imperio

aut infidis aut incognitis aut certe immanibus et barbaris et bellicosis tenebantur; quas nationes nemo umquam fuit quin frangi domarique cuperet. Nemo sapienter de re publica nostra cogitavit iam inde a principio huius imperii, quin Galliam maxime timendam huic imperio putaret; sed propter vim ac multitudinem gentium illarum numquam est antea cum omnibus dimicatum; restitimus semper lacessiti. Nunc denique est perfectum, ut imperii nostri terrarumque illarum idem esset extremum. Alpibus Italiam munierat 14 34
antea natura non sine aliquo divino numine. Nam, si ille aditus Gallorum immanitati multitudinique patuisset, numquam haec urbs summo imperio domicilium ac sedem praebuisset. Quae iam licet considant. Nihil est enim ultra illam altitudinem montium usque ad Oceanum, quod sit Italiae pertimescendum. Sed tamen una atque altera aestas vel metu vel spe vel poena vel praemiis vel armis vel legibus potest totam Galliam sempiternis vinculis adstringere. Impolitae vero res et acerbae si erunt relictae, quamquam sunt accisae, tamen efferent se aliquando et ad renovandum bellum revirescent. Quare sit in eius tutela Gallia, 35
cuius fidei, virtuti, felicitati commendata est. Qui si Fortunae muneribus amplissimis ornatus saepius eius deae periculum facere nollet, si in patriam, si ad deos penatis, si ad eam dignitatem, quam in civitate sibi propositam videt, si ad iucundissimos liberos, si ad clarissimum generum redire properaret, si in Capitolium invehi victor cum illa insigni laude gestiret, si denique timeret casum aliquem, qui illi tantum addere iam non potest, quantum auferre, nos tamen oporteret ab eodem illa omnia, a quo profligata sunt, confici velle. Cum vero ille suae gloriae iam pridem, rei publicae nondum satis fecerit et malit tamen tardius ad suorum laborum fructus pervenire quam non explere susceptum rei publicae munus, nec imperatorem incensum ad rem publicam bene gerendam revocare

nec totam Gallici belli rationem prope iam explicatam
perturbare atque impedire debemus.

15 36 Nam illae sententiae virorum clarissimorum minime
probandae sunt, quorum alter ulteriorem Galliam
decernit cum Syria, alter citeriorem. Qui ulteriorem,
omnia illa, de quibus disserui paulo ante, perturbat;
simul ostendit eam se tenere legem, quam esse legem
neget, et, quae pars provinciae sit, cui non possit
intercedi, hanc se avellere, quae defensorem habeat,
non tangere; simul et illud facit, ut, quod illi a populo
datum sit, id non violet, quod senatus dederit, id senator
37 properet auferre. Alter belli Gallici rationem habet,
fungitur officio boni senatoris, legem quam non putat,
eam quoque servat; praefinit enim successori diem.
Quo mihi nihil videtur alienius a dignitate disciplina-
que maiorum, quam ut, qui consul Kalendis Ianuariis
habere provinciam debet, is ut eam desponsam, non
(37) decretam habere videatur. Fuerit toto in consulatu
sine provincia, cui fuerit, antequam designatus est,
decreta provincia. Sortietur an non? Nam et non
sortiri absurdum est et, quod sortitus sis, non habere.
Proficiscetur paludatus? Quo? Quo pervenire ante
certam diem non licebit. Ianuario, Februario provin-
ciam non habebit; Kalendis ei denique Martiis nascetur
38 repente provincia. Ac tamen his sententiis Piso in
provincia permanebit. Quae cum gravia sunt, *tum*
nihil gravius illo, quod multari imperatorem deminu-
tione provinciae contumeliosum est neque solum summo
in viro, sed etiam mediocri in homine *id ne* accidat
providendum.

16 Ego vos intellego, patres conscripti, multos decre-
visse eximios honores C. Caesari et prope singularis.
Si, quod ita meritus erat, grati, sin etiam, ut quam
coniunctissimus huic ordini esset, sapientes ac divini
fuistis. Neminem umquam est hic ordo complexus
honoribus et beneficiis suis, qui ullam dignitatem prae-
stabiliorem ea, quam per vos esset adeptus, putarit.

Nemo umquam hic potuit esse princeps, qui maluerit esse popularis. Sed homines aut propter indignitatem suam diffisi ipsi sibi aut propter reliquorum obtrectationem ab huius ordinis coniunctione depulsi saepe ex hoc portu se in illos fluctus prope necessario contulerunt. Qui si ex illa iactatione cursuque populari bene gesta re publica referunt aspectum in curiam atque huic amplissimae dignitati esse commendati volunt, non modo non repellendi sunt, verum etiam expetendi. Monemur a fortissimo viro atque optimo 39 post hominum memoriam consule, ut provideamus, ne citerior Gallia nobis invitis alicui *detur* post eos consules, qui nunc erunt designati, perpetuoque posthac ab iis, qui hunc ordinem oppugnent, populari ac turbulenta ratione teneatur. Quam ego plagam etsi non contemno, patres conscripti, praesertim monitus a sapientissimo consule et diligentissimo custode pacis atque otii, tamen vehementius arbitror pertimescendum, si hominum clarissimorum ac potentissimorum aut honorem minuero aut studium erga hunc ordinem repudiaro. Nam ut C. Iulius omnibus a senatu eximiis aut novis rebus ornatus per manus hanc provinciam tradat ei, cui minime vos velitis, per quem ordinem ipse amplissimam sit gloriam consecutus, ei ne libertatem quidem relinquat, adduci ad suspicandum nullo modo possum. Postremo, quo quisque animo futurus sit, nescio; quid sperem, video; praestare hoc senator debeo, quantum possum, ne quis vir clarus aut potens huic ordini iure irasci posse videatur. Atque haec, 40 si inimicissimus essem C. Caesari, sentirem tamen rei publicae causa.

17 (40) Sed non alienum esse arbitror, quo minus saepe aut interpeller a non nullis aut tacitorum existimatione reprendar, explicare breviter, quae mihi sit ratio et causa cum Caesare. Ac primum illud tempus familiaritatis et consuetudinis, quae mihi cum illo, quae fratri meo, quae C. Varroni, consobrino nostro, ab

omnium nostrum adulescentia fuit, praetermitto. Postea-
quam sum penitus in rem publicam ingressus, ita
dissensi ab illo, ut in disiunctione sententiae coniuncti
41 tamen amicitia maneremus. Consul ille egit eas res,
quarum me participem esse voluit; quibus ego si minus
adsentiebar, tamen illius mihi iudicium gratum esse
debebat. Me ille, ut quinqueviratum acciperem, rogavit,
me in tribus sibi coniunctissimis consularibus esse
voluit, mihi legationem, quam vellem, quanto cum
honore vellem, detulit. Quae ego omnia non ingrato
animo, sed opstinatione quadam sententiae repudiavi.
Quam sapienter, non disputo; multis enim non pro-
babo; constanter quidem et fortiter certe, qui cum me
firmissimis opibus contra scelus inimicorum munire
et popularis impetus populari praesidio propulsare
possem, quamvis excipere fortunam, subire vim atque
iniuriam malui quam aut a vestris sanctissimis menti-
bus dissidere aut de meo statu declinare. Sed non
is solum gratus debet esse, qui accepit beneficium,
verum etiam is, cui potestas accipiendi fuit. Ego illa
ornamenta, quibus ille me ornabat, decere me et con-
venire iis rebus, quas gesseram, non putabam; illum
quidem amico animo me habere eodem loco quo prin-
42 cipem civium, suum generum, sentiebam. Traduxit ad
plebem inimicum meum sive iratus mihi, quod me
secum ne in beneficiis quidem videbat posse coniungi,
sive exoratus. Ne haec quidem fuit iniuria. Nam
postea me, ut sibi essem legatus, non solum suasit,
verum etiam rogavit. Ne id quidem accepi; non quo
alienum mea dignitate arbitrarer, sed quod tantum
rei publicae sceleris impendere a consulibus proximis
18 non suspicabar. Ergo adhuc magis est mihi verendum,
ne mea superbia in illius liberalitate quam ne illius
(18) 43 iniuria in nostra amicitia reprendatur. Ecce illa tem-
pestas, caligo bonorum et subita atque inprovisa for-
mido, tenebrae rei publicae, ruina atque incendium
civitatis, terror iniectus Caesari de eius actis, metus

caedis bonis omnibus, consulum scelus, cupiditas, egestas, audacia! Si non sum adiutus, non debui; si desertus, sibi fortasse providit; si etiam oppugnatus, ut quidam aut putant aut volunt, violata amicitia est, accepi iniuriam; inimicus esse debui, non nego; sed, si idem ille tum me salvum esse voluit, cum vos me ut carissimum filium desiderabatis, et si vos idem pertinere ad causam illam putabatis voluntatem Caesaris a salute mea non abhorrere, et si illius voluntatis generum eius habeo testem, qui idem Italiam in municipiis, populum Romanum in contione, vos mei semper cupidissimos in Capitolio ad meam salutem incitavit, si denique Cn. Pompeius idem mihi testis de voluntate Caesaris et sponsor est illi de mea, nonne vobis videor et ultimi temporis recordatione et proximi memoria medium illud tristissimum tempus debere, si ex rerum natura non possim evellere, ex animo quidem certe excidere?

Ego vero, si mihi non licet per aliquos ita glo- 44
riari, me dolorem atque inimicitias meas rei publicae concessisse, si hoc magni cuiusdam hominis et persapientis videtur, utar hoc, quod non tam ad laudem adipiscendam quam ad vitandam vituperationem valet, hominem me esse gratum et non modo tantis beneficiis, sed etiam mediocri hominum benivolentia commoveri. A viris fortissimis et de me optime meritis 19
quibusdam peto, ut, si ego illos meorum laborum atque incommodorum participes esse nolui, ne illi me suarum inimicitiarum socium velint esse, praesertim cum mihi idem illi concesserint, ut etiam acta illa Caesaris, quae neque oppugnavi antea neque defendi, meo iam iure possim defendere. Nam summi civitatis 45
viri, quorum ego consilio rem publicam conservavi et quorum auctoritate illam coniunctionem Caesaris defugi, Iulias leges et ceteras illo consule rogatas iure latas negant; idem illam proscriptionem capitis mei contra salutem rei publicae, sed salvis auspiciis rogatam esse

dicebant. Itaque vir summa auctoritate, summa eloquentia dixit graviter casum illum meum funus esse rei publicae, sed funus iustum et indictum. Mihi ipsi omnino perhonorificum *est* discessum meum funus dici rei publicae; reliqua non reprendo, sed mihi ad id, quod sentio, adsumo. Nam, si illud iure rogatum dicere ausi sunt, quod nullo exemplo fieri potuit, nulla lege licuit, quia nemo de caelo servarat, oblitine erant tum, cum ille, qui id egerat, plebeius est lege curiata factus, dici de caelo esse servatum? Qui si plebeius omnino esse non potuit, qui tribunus pl. potuit esse? et, cuius tribunatus si ratus est, nihil est, quod inritum ex actis Caesaris possit esse, eius non solum tribunatus, sed etiam perniciosissimae res auspiciorum 46 religione conservata iure latae videbuntur? Quare aut vobis statuendum est legem Aeliam manere, legem Fufiam non esse abrogatam, non omnibus fastis legem ferri licere, cum lex feratur, de caelo servari, obnuntiari, intercedi licere, censorium iudicium ac notionem et illud morum severissimum magisterium non esse nefariis legibus de civitate sublatum, si patricius tribunus pl. fuerit, contra leges sacratas, si plebeius, contra auspicia fuisse, aut mihi concedant homines oportet in rebus bonis non exquirere ea iura, quae ipsi in perditis non exquirant, praesertim cum ab illis aliquotiens condicio C. Caesari lata sit, ut easdem res alio modo ferret, qua condicione auspicia requirebant, leges conprobabant, in Clodio auspiciorum ratio sit eadem, leges omnes sint eversae ac perditae civitatis.

20 Extremum illud est. Ego, si essent inimicitiae 47 mihi cum C. Caesare, tamen hoc tempore rei publicae consulere, inimicitias in aliud tempus reservare deberem; possem etiam summorum virorum exemplo inimicitias rei publicae causa deponere. Sed cum inimicitiae fuerint numquam, opinio iniuriae beneficio sit extincta, sententia mea, patres conscripti, si dignitas agitur Caesaris, homini tribuam, si honos quidam,

senatus concordiae consulam, si auctoritas decretorum vestrorum, constantiam ordinis in eodem ornando imperatore servabo, si perpetua ratio Gallici belli, rei publicae providebo, si aliquod meum privatum officium, me non ingratum esse praestabo. Atque hoc velim probare omnibus, patres conscripti; sed levissime feram, si forte aut iis minus probaro, qui meum inimicum repugnante vestra auctoritate texerunt, aut iis, si qui meum cum inimico suo reditum in gratiam vituperabunt, cum ipsi et cum meo et cum suo inimico in gratiam non dubitarint redire.

M. TULLI CICERONIS

PRO L. CORNELIO BALBO ORATIO.

ARGUMENTUM.

L. Cornelius Balbus Gaditanus fuit. Cum Gaditani, qui iam a. u. c. 542 cum L. Marcio, equite Romano, qui mortuis Cn. et P. Scipionibus ab exercitu dux erat factus, foedus fecerant, postea vero a. u. c. 676 M. Aemilio Lepido Q. Lutatio Catulo coss., quod illud foedus Marcianum minus firmum videbatur, a senatu de foedere postulaverant et foedus illud pristinum renovaverant, quod ipsum tamen populi Romani iussu non erat confirmatum, sese ad Cn. Pompei voluntatem, cum is exercitum in Hispania duceret, applicassent, in eo numero etiam Balbus fuit, qui a Cn. Pompeio, cui lex a L. Gellio Poplicola et Cn. Cornelio Lentulo Clodiano coss. a. u. c. 682 lata eam potestatem fecerat, cum aliis Gaditanis ob operam in re militari Romanis navatam civitate donatus est. Qui iam civis Romanus erat factus L. Cornelius Balbus, in Cn. Pompei et in C. Caesaris familiaritatem sese insinuaverat et eorum gratia opibus crescere studuerat. Hac re commoti invidi eius et illi Romani, quibus Cn. Pompei et C. Caesaris reconciliatio gratiae minus placebat, a. u. c. 698 Cn. Cornelio Lentulo Marcellino L. Marcio Philippo coss. effecerunt, ut Gaditanus quidam L. Cornelium Balbum accusaret et civem Romanum esse negaret. Is hoc argumento, ut civitatem L. Cornelio Balbo sine dubio a Cn. Pompeio datam infirmaret, usus erat, quod diceret ex foederato populo neminem potuisse, nisi is populus, cuius civis esset, eius rei fundus factus esset, in civitatem Romanam venire. Hoc ius etiam Gaditanis foedere esse concessum; idcirco L. Cornelium Balbum iniussu populi Gaditani non potuisse civem Romanum fieri. Cum haec accusatio Cn. Pompeio minus grata esset, non solum ipse pro L. Balbo dixit, verum permovit etiam M. Crassum et M. Ciceronem, ut clientem suum defenderent. Cicero igitur ultimo loco hac ipsa, quae

infra legitur, oratione L. Balbum defendere studuit, quem constat esse absolutum et postea a. u. c. 714 etiam consulem populi Romani factum.

Si auctoritates patronorum in iudiciis valere debent, 1 1
ab amplissimis viris L. Corneli causa defensa est, si usus,
a peritissimis, si ingenia, ab eloquentissimis, si studia,
ab amicissimis et cum beneficiis cum L. Cornelio,
tum maxima familiaritate coniunctis. Quae sunt igitur
meae partes? Auctoritatis tantae, quantam vos in me
esse voluistis, usus mediocris, ingenii minime voluntati
paris. Nam ceteris, a quibus est defensus, hunc debere
plurimum video; ego quantum ei debeam, alio loco;
principio orationis hoc pono, me omnibus, qui amici 2
fuerint saluti et dignitati meae, si minus referenda
gratia satis facere potuerim, praedicanda et habenda
certe satis esse facturum. Quae fuerit hesterno die (2)
Cn. Pompei gravitas in dicendo, iudices, quae facultas,
quae copia, non opinione tacita vestrorum animorum,
sed perspicua admiratione declarari videbatur. Nihil
enim umquam audivi, quod mihi de iure subtilius dici
videretur, nihil memoria maiore de exemplis, nihil
peritius de foederibus, nihil inlustriore auctoritate de
bellis, nihil de re publica gravius, nihil de ipso modestius, nihil de causa et crimine ornatius, ut mihi iam 3
verum videatur illud esse, quod non nulli litteris ac
studiis doctrinae dediti quasi quiddam incredibile dicere
putabantur, ei, qui omnes animo virtutes penitus comprehendisset, omnia, quae faceret, recte se dare. Quae
enim in L. Crasso potuit, homine nato ad dicendi
singularem quandam facultatem, si hanc causam ageret,
maior esse ubertas, varietas, copia, quam fuit in eo,
qui tantum potuit inpertire huic studio temporis,
quantum ipse a pueritia usque ad hanc aetatem a
continuis bellis et victoriis conquievit? Quo mihi 4
difficilior est hic extremus perorandi locus. Etenim
ei succedo orationi, quae non praetervecta sit aures

vestras, sed in animis omnium penitus insederit, ut
plus voluptatis ex recordatione illius orationis quam
non modo ex mea, sed ex cuiusquam oratione capere
2 possitis. Sed mos est gerundus non modo Cornelio,
cuius ego voluntati in eius periculis nullo modo deesse
possum, sed etiam Cn. Pompeio, qui sui facti, sui
iudicii, sui beneficii voluit me esse, ut apud eosdem
vos, iudices, nuper in alia causa fuerim, et praedicatorem et actorem.

5 Ac mihi quidem hoc dignum re publica videtur,
hoc deberi huius excellentis viri praestantissimae
gloriae, hoc proprium esse vestri officii, hoc satis
esse causae, ut, quod fecisse Cn. Pompeium constet,
id omnes ei licuisse concedant. Nam verius nihil est,
quam quod hesterno die dixit ipse, ita L. Cornelium
de fortunis omnibus dimicare, ut nullius in delicti
crimen vocaretur. Non enim furatus esse civitatem,
non genus suum ementitus, non in aliquo impudenti
mendacio delituisse, non inrepsisse in censum dicitur;
unum obicitur, natum esse Gadibus; quod negat nemo.
Cetera accusator fatetur, hunc in Hispania durissimo
bello cum Q. Metello, cum C. Memmio et in classe
et in exercitu fuisse, ut Pompeius in Hispaniam venerit
Memmiumque habere quaestorem coeperit, numquam
a Memmio discessisse, Carthagine esse opsessum, acerrimis illis proeliis et maximis, Sucronensi et Turiensi,
interfuisse, cum Pompeio ad extremum belli tempus
6 fuisse. Haec sunt propria Corneli, pietas in rem
publicam nostram, labor, assiduitas, dimicatio, virtus
digna summo imperatore, spes pro periculis praemiorum; praemia quidem ipsa non sunt in eius facto, qui
3 adeptus est, sed in eius, qui dedit. Donatus est igitur
ob eas causas a Cn. Pompeio civitate. Id accusator
non negat, sed reprehendit, ut in Cornelio causa ipsius
probetur, poena quaeratur, in Pompeio causa laedatur,
poena sit nulla nisi famae. Sic innocentissimi hominis
fortunas, praestantissimi imperatoris factum condem-

nari volunt. Ergo in iudicium caput Corneli, factum
Pompei vocatur. Hunc enim in ea civitate, in qua
sit natus, honestissimo loco natum esse concedis et
ab ineunte aetate relictis rebus suis omnibus in nostris
bellis nostris cum imperatoribus esse versatum, nullius
laboris, nullius opsessionis, nullius proelii expertem
fuisse. Haec sunt omnia cum plena laudis, tum propria
Corneli, nec in iis rebus crimen est ullum. Ubi igitur 7
est crimen? Quod eum Pompeius civitate donavit.
Huius crimen? Minime, nisi honos ignominia putanda
est. Cuius igitur? Re vera nullius, actione accusa-
toris eius unius, qui donavit. Qui si adductus gratia
minus idoneum hominem praemio adfecisset, quin etiam
si virum bonum, sed non ita meritum, si denique
aliquid non contra, ac liceret, factum diceretur, sed
contra, atque oporteret, tamen esset omnis eius modi
reprehensio a vobis, iudices, repudianda. Nunc vero 8
quid dicitur? quid ait accusator? Fecisse Pompeium,
quod ei facere non licuerit; quod gravius est, quam
si id factum ab eo diceret, quod non oportuisset. Est
enim aliquid, quod non oporteat, etiamsi licet; quic-
quid vero non licet, certe non oportet.

Hic ego nunc cuncter sic agere, iudices, non esse 4
fas dubitari, quin, quod Cn. Pompeium fecisse constet,
id non solum licuisse, sed etiam decuisse fateamur?
Quid enim abest huic homini, quod si adesset, iure 9
haec ei tribui et concedi putaremus? Ususne rerum?
Qui pueritiae tempus extremum principium habuit
bellorum atque imperiorum maximorum, cuius pleri-
que aequales minus saepe castra viderunt, quam hic
triumphavit, qui tot habet triumphos, quot orae sunt
partesque terrarum, tot victorias bellicas, quot sunt
in rerum natura genera bellorum. An ingenium?
Cui etiam ipsi casus eventusque rerum non duces, sed
comites consiliorum fuerunt, in quo uno ita summa
fortuna cum summa virtute certavit, ut omnium iudicio
plus homini quam deae tribueretur. An pudor, an

integritas, an religio in eo, an diligentia umquam requisita est? Quem provinciae nostrae, quem liberi populi, quem reges, quem ultimae gentes castiorem, moderatiorem, sanctiorem non modo viderunt, sed aut
10 sperando umquam aut optando cogitaverunt? Quid dicam de auctoritate? quae tanta est, quanta in his tantis virtutibus ac laudibus esse debet. Cui senatus populusque Romanus amplissimae dignitatis praemia dedit non postulanti, imperia vero etiam recusanti, huius de facto, iudices, ita quaeri, ut id agatur, licueritne ei facere, quod fecit, an vero non dicam non licuerit, sed nefas fuerit (contra foedus enim, id est contra populi Romani religionem et fidem, fecisse dicitur), non turpe populo Romano, non[ne] vobis?
5 11 Audivi hoc de parente meo puer, cum Q. Metellus L. f. causam de pecuniis repetundis diceret, ille vir, cui patriae salus dulcior quam conspectus fuit, qui de civitate decedere quam de sententia maluit — hoc igitur causam dicente cum ipsius tabulae circumferrentur inspiciendi nominis causa, fuisse iudicem ex illis equitibus Romanis gravissimis viris neminem, quin removeret oculos *et* se totum averteret, ne forte, quod ille in tabulas publicas rettulisset, dubitasse quisquam, verumne an falsum esset, videretur; nos Cn. Pompei decretum [iudicium] de consilii sententia pronuntiatum recognoscemus, cum legibus conferemus, cum foederibus, omnia acerbissima diligentia perpendemus?
12 Athenis aiunt cum quidam, apud eos qui sancte graviterque vixisset, testimonium publice dixisset et, ut mos Graecorum est, iurandi causa ad aras accederet, una voce omnes iudices, ne is iuraret, reclamasse. Cum Graeci homines spectati viri noluerint religione videri potius quam veritate fidem esse constrictam, nos, etiam in ipsa religione et legum et foederum conservanda qualis fuerit Cn. Pompeius, dubitabimus?
13 Utrum enim scientem vultis contra foedera fecisse an inscientem? Si scientem, o nomen nostri imperii! o

populi Romani excellens dignitas! o Cn. Pompei sic late longeque diffusa laus, ut eius gloriae domicilium communis imperii finibus terminetur! o nationes, urbes, populi, reges, tetrarchae, tyranni testes Cn. Pompei non solum virtutis in bello, sed etiam religionis in pace! vos denique, mutae regiones, inploro, et sola terrarum ultimarum, vos, maria, portus, insulae, litora! Quae est enim ora, quae sedes, qui locus, in quo non extent huius cum fortitudinis, tum vero humanitatis, cum animi, tum consilii inpressa vestigia? Hunc quisquam incredibili quadam atque inaudita gravitate, virtute, constantia praeditum foedera scientem neglexisse, violasse, rupisse dicere audebit? Gratifi- 6
catur mihi gestu accusator, inscientem Cn. Pompeium 14
fecisse significat. Quasi vero *non* levius sit, cum in tanta re publica versere et maximis negotiis praesis, facere aliquid, quod scias non licere, quam omnino non scire, quid liceat. Etenim utrum, *qui in* Hispania bellum acerrimum et maximum gesserat, quo iure Gaditana civitas esset, nesciebat an, cum ius illius populi nosset, interpretationem foederis non tenebat? Id igitur quisquam Cn. Pompeium ignorasse dicere audebit, quod mediocres homines, quod nullo usu, nullo studio praediti militari, quod librarioli denique *se* scire profiteantur? Equidem contra existimo, iudices, cum in omni genere 15
ac varietate artium, etiam illarum, quae sine summo otio non facile discuntur, Cn. Pompeius excellat, singularem quandam laudem eius praestabilem esse scientiam in foederibus, pactionibus, condicionibus populorum, regum, exterarum nationum, in universo denique belli iure atque pacis; nisi forte ea, quae nos libri docent in umbra atque otio, ea Cn. Pompeium neque, cum requiesceret, litterae neque, cum rem gereret, regiones ipsae docere potuerunt.

Atque, ut ego sentio, iudices, causa dicta est. Temporum magis ego nunc vitiis quam genere iudicii plura dicam. Est enim haec saeculi quaedam macula

atque labes, virtuti invidere, velle ipsum florem digni-
16 tatis infringere. Etenim, si Pompeius abhinc annos quingentos fuisset, is vir, a quo senatus adulescentulo atque equite Romano saepe communi saluti auxilium expetisset, cuius res gestae omnis gentes cum clarissima victoria terra marique peragrassent, cuius tres triumphi testes essent totum orbem terrarum nostro imperio teneri, quem populus Romanus in*auditis honoribus* singularibusque decorasset, si nunc apud nos id, quod is fecisset, contra foedus factum diceretur, quis audiret? Nemo profecto. Mors enim cum extinxisset invidiam, res eius gestae sempiterni nominis gloria niterentur. Cuius igitur audita virtus dubitationi locum non daret, huius *visa* atque perspecta optrectatorum voce laedatur?

7
17 Omittam igitur Pompeium iam oratione mea reliqua, sed vos, iudices, animis ac memoria tenetote. De lege, de foedere, de exemplis, de perpetua consuetudine civitatis nostrae renovabo ea, quae dicta sunt. Nihil enim mihi novi, nihil integri neque M. Crassus, qui totam causam et pro facultate et pro fide sua diligentissime vobis explicavit, neque Cn. Pompeius, cuius oratio omnibus ornamentis abundavit, ad dicendum reliquit. Sed quoniam me recusante placuit ambobus adhiberi hunc a me quasi perpoliendi quendam operis extremum laborem, peto a vobis, ut me officii potius quam dicendi studio hanc suscepisse
18 operam ac munus putetis. Ac, priusquam adgrediar ad ius causamque Corneli, quiddam de communi condicione omnium nostrum deprecandae malivolentiae causa breviter commemorandum videtur. Si, quo quisque loco nostrum est, iudices, natus, aut si, in qua fortuna est nascendi initio constitutus, hunc vitae statum usque ad senectutem optinere deberet, et si omnes, quos aut fortuna extulit aut ipsorum inlustravit labor et industria, poena essent adficiendi, non gravior L. Cornelio quam multis viris bonis atque fortibus

constitui lex vitae et condicio videretur. Sin autem multorum virtus, ingenium, humanitas ex infimo genere et fortunae gradu non modo amicitias et rei familiaris copias consecuta est, sed summam laudem, honores, gloriam, dignitatem, non intellego, cur potius invidia violatura virtutem L. Corneli quam aequitas vestra pudorem eius adiutura videatur. Itaque, quod maxime 19
petendum est, a vobis idcirco non peto, iudices, ne de vestra sapientia atque de vestra humanitate dubitare videar. Est autem petendum, ne oderitis ingenium, ne inimici sitis industriae, ne humanitatem opprimendam, ne virtutem poeniendam putetis. Illud peto, ut, si causam ipsam per se firmam esse et stabilem videritis, hominis ipsius ornamenta adiumento causae potius quam impedimento esse malitis.

Nascitur, iudices, causa Corneli ex ea lege, quam 8
L. Gellius Cn. Cornelius ex senatus sententia tulerunt; qua lege videmus † satis esse sancti, ut cives Romani sint ii, quos Cn. Pompeius de consilii sententia singillatim civitate donaverit. Donatum esse L. Cornelium praesens Pompeius dicit, indicant publicae tabulae, accusator fatetur, sed negat ex foederato populo quemquam potuisse, nisi is populus fundus factus esset, in hanc civitatem venire. O praeclarum interpretem iuris, 20
auctorem antiquitatis, correctorem atque emendatorem nostrae civitatis, qui hanc poenam foederibus adscribat, ut omnium praemiorum beneficiorumque nostrorum expertis faciat foederatos! Quid enim potuit dici imperitius quam foederatos populos fieri fundos oportere? Nam id non magis est proprium foederatorum quam omnium liberorum. Sed totum hoc, iudices, in ea fuit positum semper ratione atque sententia, ut, cum iussisset populus Romanus aliquid, si id adscivissent socii populi ac Latini, et si ea lex, quam nos haberemus, eadem in populo aliquo tamquam in fundo resedisset, ut tum lege eadem is populus teneretur, non ut de nostro iure aliquid deminueretur, sed ut

illi populi aut iure eo, quod a nobis esset constitutum,
21 aut aliquo commodo aut beneficio uterentur. Tulit
apud maiores nostros legem C. Furius de testamentis,
tulit Q. Voconius de mulierum hereditatibus, innume-
rabiles aliae leges de civili iure sunt latae; quas Latini
voluerunt, adsciverunt; ipsa denique Iulia [qua] lege
civitas *ita* est sociis et Latinis data, *ut*, qui fundi
populi facti non essent, civitatem non haberent. In
quo magna contentio Heracliensium et Neapolitanorum
fuit, cum magna pars in iis civitatibus foederis sui
libertatem civitati anteferret. Postremo haec vis est
istius et iuris et verbi, ut fundi populi beneficio nostro,
22 non suo iure fiant. Cum aliquid populus Romanus
iussit, id si est eius modi, ut quibusdam populis sive
foederatis sive liberis permittendum esse videatur, ut
statuant ipsi non de nostris, sed de suis rebus, quo
iure uti velint, tum, utrum fundi facti sint an non,
quaerendum esse videtur; de nostra vero re publica,
de nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de
9 salute fundos populos fieri noluerunt. Atqui, si impe-
ratoribus nostris, si senatui, si populo Romano non
licebit propositis praemiis elicere ex civitatibus socio-
rum atque amicorum fortissimum atque optimum quem-
que ad subeunda pro salute nostra pericula, summa
utilitate ac maximo saepe praesidio periculosis atque
23 asperis temporibus carendum nobis erit. Sed per deos
immortales! quae est ista societas, quae amicitia, quod
foedus, ut aut nostra civitas careat in suis periculis
Massiliensi propugnatore, careat Gaditano, careat Sa-
guntino, aut, si quis ex his populis sit exortus, qui
nostros duces auxilio laboris, commeatus periculo suo
iuverit, qui cum hoste nostro comminus in acie saepe
pugnarit, qui se saepe telis hostium, qui dimicationi
capitis, qui morti obiecerit, nulla condicione huius
24 civitatis praemiis adfici possit? Etenim in populum
Romanum grave est non posse uti sociis excellenti
virtute praeditis, qui velint cum periculis nostris sua

communicare; in socios vero ipsos et in eos, de quibus
agimus, foederatos iniuriosum et contumeliosum est
iis praemiis et iis honoribus exclusos esse fidelissimos
et coniunctissimos socios, quae pateant stipendiariis,
pateant hostibus, pateant saepe servis. Nam stipen-
diarios ex Africa, Sicilia, Sardinia, ceteris provinciis
multos civitate donatos videmus, et, qui hostes ad
nostros imperatores perfugissent et magno usui rei
publicae nostrae fuissent, scimus civitate esse donatos;
servos denique, quorum ius, fortuna, condicio infima
est, bene de re publica meritos persaepe libertate, id
est civitate, publice donari videmus.

Hanc tu igitur, patrone foederum ac foederatorum, 10 25
condicionem statuis Gaditanis, tuis civibus, ut, quod
iis, quos magnis adiuti *opibus a mai*oribus tuis armis
subegimus atque in dicionem nostram redegimus, liceat,
si populus Romanus permiserit, ut ab senatu et ab
imperatoribus nostris civitate donentur, id ne liceat
ipsis? Qui si suis decretis legibusve sanxissent, ne
quis suorum civium castra imperatorum populi Romani
iniret, ne quis se pro nostro imperio in periculum
capitis atque in vitae discrimen inferret, Gaditanorum
auxiliis, cum vellemus, uti nobis ut liceret, privatus vero
ne quis vir et animo et virtute praecellens pro nostro
imperio periculo suo dimicaret, graviter id iure ferre-
mus, minui auxilia populi Romani, debilitari animos
fortissimorum virorum, alienigenarum nos hominum
studiis atque externa virtute privari. Atqui nihil inter- 26
est, iudices, utrum haec foederati iura constituant, ut
ne cui liceat ex iis civitatibus ad nostrorum bellorum
pericula accedere, an, quae nos eorum civibus virtutis
causa tribuerimus, ea rata esse non possint. Nihilo
enim magis uteremur iis adiutoribus sublatis virtutis
praemiis, quam si omnino iis versari in nostris bellis
non liceret. Etenim, cum pro sua patria pauci post
genus hominum natum reperti sint qui nullis prae-
miis propositis vitam suam hostium telis obiecerint, pro

aliena re publica quemquam fore putatis qui se opponat periculis non modo nullo proposito praemio, sed etiam interdicto?

11 27 Sed cum est illud inperitissime dictum de populis fundis, quod commune liberorum est populorum, non proprium foederatorum, ex quo intellegi necesse est aut neminem ex sociis civem fieri posse aut etiam posse ex foederatis, tum vero ius omne nostrum iste magister mutandae civitatis ignorat, quod est, iudices, non solum in legibus publicis positum, sed etiam in privatorum voluntate. Iure enim nostro neque mutare civitatem quisquam invitus potest neque, si velit, mutare non potest, modo adsciscatur ab ea civitate, cuius esse se civitatis velit. Ut, si Gaditani sciverint nominatim de aliquo cive Romano, ut sit is civis Gaditanus, magna potestas sit nostro civi mutandae civitatis, nec foedere impediatur, quo minus ex cive Romano civis Gaditanus
28 possit esse. Duarum civitatum civis noster esse iure civili nemo potest; non esse huius civitatis, qui se alii civitati dicarit, potest. Neque solum dicatione, quod in calamitate clarissimis viris Q. Maximo, C. Laenati, Q. Philippo Nuceriae, C. Catoni Tarracone, Q. Caepioni, P. Rutilio Zmyrnae vidimus accidisse, ut earum civitatum fierent cives, *cum* hanc ante amittere non potuissent, quam hoc solum civitatis mutatione vertissent, sed etiam postliminio potest civitatis fieri mutatio. Neque enim sine causa de Cn. Publicio Menandro, libertino homine, quem apud maiores legati nostri in Graeciam proficiscentes interpretem secum habere voluerunt, ad populum latum *est*, ut is Publicius, si domum revenisset et inde Romam redisset, ne minus civis esset. Multi etiam superiore memoria cives Romani sua voluntate indemnati et incolumes his rebus relictis alias se in civitates contulerunt.

12 29 Quodsi civi Romano licet esse Gaditanum sive exilio sive postliminio sive reiectione huius civitatis (ut iam ad foedus veniam, quod ad causam nihil pertinet;

de civitatis enim iure, non de foederibus disceptamus),
quid est, quam ob rem civi Gaditano in hanc civitatem
venire non liceat? Equidem longe secus sentio. Nam
cum ex omnibus civitatibus via sit in nostram, cum-
que nostris civibus pateat ad ceteras iter civitates,
tum vero, ut quaeque nobiscum maxime societate,
amicitia, sponsione, pactione, foedere est coniuncta,
ita mihi maxime communione beneficiorum, praemiorum,
civitatis contineri videtur. Atqui ceterae civitates
omnes non dubitarent nostros homines recipere in
suas civitates, si idem nos iuris haberemus quod ceteri.
Sed nos non possumus et huius esse civitatis et cuius-
vis praeterea; ceteris concessum est. Itaque in Graecis 30
civitatibus videmus Atheniensis, Rhodios, Lacedae-
monios, ceteros undique adscribi multarumque esse
eosdem homines civitatum. Quo errore ductos vidi
egomet non nullos imperitos homines nostros civis
Athenis in numero iudicum atque Areopagitarum
certa tribu, certo numero, cum ignorarent, si illam
civitatem essent adepti, hanc se perdidisse, nisi post-
liminio reciperassent. Peritus vero nostri moris ac
iuris nemo umquam, qui hanc civitatem retinere vellet,
in aliam se civitatem dicavit.

Sed hic totus locus disputationis atque orationis 13
meae, iudices, pertinet ad commune ius mutandarum
civitatum; nihil habet, quod sit proprium religionis
ac foederum. Defendo enim rem universam, nullam
esse gentem ex omni regione terrarum neque tam
dissidentem a populo Romano odio quodam atque
discidio neque tam fide benivolentiaque coniunctam,
ex qua nobis interdictum sit ne quem adsciscere civem
aut civitate donare possimus. O iura praeclara atque 31
divinitus iam inde a principio Romani nominis a maio-
ribus nostris comparata, ne quis nostrum plus quam
unius civitatis esse possit (dissimilitudo enim civitatum
varietatem iuris habeat necesse est), ne quis invitus
civitate mutetur neve in civitate maneat invitus!

Haec sunt enim fundamenta firmissima nostrae libertatis, sui quemque iuris et retinendi et dimittendi esse dominum. Illud vero sine ulla dubitatione maxime nostrum fundavit imperium et populi Romani nomen auxit, quod princeps ille creator huius urbis, Romulus, foedere Sabino docuit etiam hostibus recipiendis augeri hanc civitatem oportere. Cuius auctoritate et exemplo numquam est intermissa a maioribus nostris largitio et communicatio civitatis. Itaque et ex Latio multi, ut Tusculani, ut Lanuvini, et ex ceteris regionibus gentes universae in civitatem sunt receptae, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum; quibus ex civitatibus nec coacti essent civitate mutari, si qui noluissent, nec, si qui essent civitatem nostram beneficio populi Romani consecuti, violatum foedus eorum videretur.

14
32 Etenim quaedam foedera exstant, ut Cenomanorum, Insubrium, Helvetiorum, Iapydum, non nullorum item ex Gallia barbarorum, quorum in foederibus exceptum est, ne quis eorum a nobis civis recipiatur. Quod si exceptio facit ne liceat, ubi *non sit exceptum, ibi* necesse est licere. Ubi est igitur *in* foedere Gaditano, ne quem populus Romanus Gaditanum recipiat civitate? Nusquam. Ac sicubi esset, lex id Gellia et Cornelia, quae definite potestatem Pompeio civitatem donandi dederat, sustulisset. 'Exceptum', inquit, 'est foedus, siquidem sacrosanctum est.' Ignosco tibi, si neque Poenorum iura calles (reliqueras enim civitatem tuam) neque nostras potuisti leges inspicere; ipsae enim te
33 a cognitione sua iudicio publico reppulerunt. Quid fuit in rogatione ea, quae de Pompeio a Gellio et a Lentulo consulibus lata est, in quo aliquid sacrosanctum exceptum videretur? Primum enim sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus plebesve sanxit; deinde sanctiones sacrandae sunt aut genere ipso aut obtestatione et consecratione legis aut poenae, cum caput eius, qui contra fecerit, consecratur. Quid habes igitur dicere de Gaditano foedere eius modi? utrum capitis

consecratione an obtestatione legis sacrosanctum esse confirmas? Nihil omnino umquam de isto foedere ad populum, nihil ad plebem latum esse neque legem neque poenam consecratam esse dico. De quibus igitur etiamsi latum esset ne quem civem reciperemus, tamen id esset, quod postea populus iussisset, ratum nec quicquam illis verbis 'Si quid sacrosanctum est' esse exceptum videretur, de iis cum populus Romanus nihil umquam iusserit, quicquam audes dicere sacrosanctum fuisse? Nec vero oratio mea ad infirmandum foedus 15
Gaditanorum, iudices, pertinet. Neque enim est meum 34
contra ius optime meritae civitatis, contra opinionem vetustatis, contra auctoritatem senatus dicere. Duris enim quondam temporibus rei publicae nostrae, cum praepotens terra marique Carthago nixa duabus Hispaniis huic imperio immineret, et cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania, Cn. et P. Scipiones, extincti occidissent, L. Marcius, primi pili centurio, cum Gaditanis foedus icisse dicitur. Quod cum magis fide illius populi, iustitia nostra, vetustate denique ipsa quam aliquo publico vinculo religionis teneretur, sapientes homines et publici iuris periti, Gaditani, M. Lepido Q. Catulo consulibus a senatu de foedere postulaverunt. Tum est cum Gaditanis foedus vel renovatum vel ictum; de quo foedere populus Romanus sententiam non tulit, qui iniussu suo nullo pacto potest religione obligari. Ita Gaditana civitas, quod 35
beneficiis suis erga rem *publicam* nostram consequi potuit, quod imperatorum testimoniis, quod vetustate, quod Q. Catuli, summi viri, auctoritate, quod iudicio senatus, quod foedere, consecuta est; quod publica religione sanciri potuit, id abest; populus enim se nusquam obligavit. Neque ideo est Gaditanorum causa deterior; gravissimis enim et plurimis rebus est fulta. Sed isti disputationi *hic* certe nihil est loci. Sacrosanctum enim nihil potest esse, nisi quod per populum plebemve sanctum est. Quodsi hoc foedus, quod po- 16

pulus Romanus auctore senatu, commendatione et iudicio vetustatis, voluntate et sententiis suis comprobat, idem suffragiis comprobasset, quid erat, cur ex ipso foedere Gaditanum in civitatem nostram recipi non liceret? Nihil est enim aliud in foedere, nisi ut 'PIA ET AETERNA PAX' sit. Quid id ad civitatem? Adiunctum illud etiam est, quod non est in omnibus foederibus: 'MAIESTATEM POPULI ROMANI COMITER CONSERVANTO.' Id habet hanc vim, ut sint illi in foedere inferiores.
36 Primum verbi genus hoc 'conservanto', quo magis in legibus quam in foederibus uti solemus, imperantis est, non precantis. Deinde, cum alterius populi maiestas conservari iubetur, de altero siletur, certe ille populus in superiore condicione causaque ponitur, cuius maiestas foederis sanctione defenditur. In quo erat accusatoris interpretatio indigna responsione, qui ita dicebat, 'comiter' esse 'communiter', quasi vero priscum aliquod aut insolitum verbum interpretaretur. Comes benigni, faciles, suaves homines esse dicuntur; 'qui erranti comiter monstrat viam', benigne, non
37 gravate; 'communiter' quidem certe non convenit. Et simul absurda res est caveri foedere, ut maiestatem populi Romani 'communiter' conservent, id est ut populus Romanus suam maiestatem esse salvam velit. Quodsi iam ita esset, ut esse non potest, tamen de nostra maiestate, nihil de illorum caveretur. Potestne igitur nostra maiestas *a* Gaditanis benigne conservari, si ad eam retinendam Gaditanos praemiis elicere non possumus? Potest esse ulla denique maiestas, si impedimur, quo minus per populum Romanum beneficiorum virtutis causa tribuendorum potestatem imperatoribus nostris deferamus?

17
38 Sed quid ego disputo, quae mihi tum, si Gaditani contra me dicerent, vere posse dici viderentur? Illis enim repetentibus L. Cornelium responderem legem populum Romanum iussisse de civitate tribuenda; huic generi legum fundos populos fieri non solere; Cn.

Pompeium de consilii sententia civitatem huic dedisse, nullum populi nostri iussum Gaditanos habere; itaque nihil esse sacrosanctum, quod lege exceptum videretur; si esset, tamen in foedere nihil esse cautum praeter pacem; additum esse etiam illud, ut maiestatem illi nostram conservare deberent, quae certe minueretur, si aut adiutoribus illorum civibus uti in bellis nobis non liceret aut praemii tribuendi potestatem nullam haberemus. Nunc vero quid ego contra Gaditanos 39
loquar, cum id, quod defendo, voluntate eorum, auctoritate, legatione ipsa comprobetur? qui a principio sui generis † aut studio rei publicae ii ab omni studio sensuque Poenorum mentes suas ad nostrum imperium nomenque flexerunt; qui, cum maxima bella nobis inferrentur, *eos*, *a quibus inferrentur*, moenibus excluserunt, classibus insecuti sunt, corporibus, opibus, copiis depulerunt; qui et veterem illam speciem foederis Marciani semper omni sanctiorem ara duxerunt et hoc foedere Catuli senatusque auctoritate se nobiscum coniunctissimos esse arbitrati sunt; quorum moenia, delubra, agros ut Hercules itinerum ac laborum suorum, sic maiores nostri imperii ac nominis populi Romani terminos esse voluerunt. Testantur 40
et mortuos nostros imperatores, quorum vivit inmortalis memoria et gloria, Scipiones, Brutos, Horatios, Cassios, Metellos, et hunc praesentem Cn. Pompeium, quem procul ab illorum moenibus acre et magnum bellum gerentem commeatu pecuniaque iuverunt, et hoc tempore ipsum populum Romanum, quem in caritate annonae, ut saepe ante fecerant, frumento suppeditato levarunt, se hoc ius esse velle, ut sibi et liberis, si qui eximia virtute fuerit, sit in nostris castris, sit in imperatorum praetoriis, sit denique inter signa atque in acie locus, sit his gradibus ascensus etiam ad civitatem. Quodsi Afris, si Sardis, si Hispanis 18
agris stipendioque multatis virtute adipisci licet civi- 41
tatem, Gaditanis autem officiis, vetustate, fide, peri-

culis, foedere coniunctis hoc idem non licebit, non foedus sibi nobiscum, sed iniquissimas leges inpositas a nobis esse arbitrabuntur. Atque hanc, iudices, non a me fingi orationem, sed me dicere, quae Gaditani iudicarint, res ipsa declarat. Hospitium multis annis ante hoc tempus cum L. Cornelio Gaditanos fecisse publice dico. Proferam tesseram; legatos excito; laudatores ad hoc iudicium summos homines ac nobilissimos deprecatores huius periculi missos videtis; re denique multo ante Gadibus inaudita, fore *ut* huic ab illo periculum crearetur *** gravissima autem in istum
42 civem suum Gaditani senatus consulta fecerunt. Potuit magis fundus populus Gaditanus fieri, quoniam hoc magnopere delectare verbo, si tum fit fundus, cum scita ac iussa nostra sua sententia comprobat, quam cum hospitium fecit, ut et civitate illum mutatum esse fateretur et huius civitatis honore dignissimum iudicaret? potuit certius interponere iudicium voluntatis suae, quam cum etiam accusatorem huius multa et poena notavit? potuit magis de re iudicare, quam cum ad vestrum iudicium civis amplissimos legavit testis huius iuris, vitae laudatores, periculi depreca-
43 tores? Etenim quis est tam demens, quin sentiat ius hoc Gaditanis esse retinendum, ne saeptum sit iis iter *in* perpetuum ad hoc amplissimum praemium civitatis, et magnopere iis esse laetandum huius L. Corneli benivolentiam erga suos remanere Gadibus, gratiam et facultatem commendandi in hac civitate versari? Quis est enim nostrum, cui non illa civitas sit huius studio,
19 cura, diligentia commendatior? Omitto, quantis ornamentis populum istum C. Caesar, cum esset in Hispania praetor, adfecerit, controversias sedarit, iura ipsorum permissu statuerit, inveteratam quandam barbariam ex Gaditanorum moribus disciplinaque delerit, summa in eam civitatem huius rogatu studia et beneficia contulerit. Multa praetereo, quae cotidie labore huius et studio aut omnino aut certe facilius consequantur.

Itaque et adsunt principes civitatis et defendunt amore ut suum civem, testimonio ut nostrum, officio ut ex nobilissimo civi sanctissimum hospitem, studio ut diligentissimum defensorem commodorum suorum. Ac 44 ne ipsi Gaditani arbitrentur, quamquam nullo incommodo adficiantur, si liceat eorum cives virtutis causa in nostram civitatem venire, tamen hoc ipso inferius esse suum foedus quam ceterorum, consolabor et hos praesentis viros optimos et illam fidelissimam atque amicissimam nobis civitatem simul et vos non ignorantis, iudices, admonebo, quo de iure hoc iudicium constitutum sit, de eo numquam omnino esse dubitatum.

Quos igitur prudentissumos interpretes foederum, 45 quos peritissumos bellici iuris, quos diligentissimos in exquirendis condicionibus civitatum atque causis esse arbitramur? Eos profecto, qui iam imperia ac bella gesserunt. Etenim, si Q. Scaevola ille augur, 20 cum de iure praediatorio consuleretur, homo iuris peritissimus consultores suos non numquam ad Furium et Cascellium praediatores reiciebat, si nos de aqua nostra Tusculana M. Tugionem potius quam C. Aquilium consulebamus, quod adsiduus usus uni rei deditus et ingenium et artem saepe vincit, quis dubitet de foederibus et de toto iure pacis et belli omnibus iuris peritissimis imperatores nostros anteferre? Possumusne 46 igitur tibi probare auctorem exempli atque facti illius, quod a te reprenditur, C. Marium? quaeris aliquem graviorem, constantiorem, praestantiorem virtute, prudentia, religione? Is igitur Iguvinatem M. Annium Appium, fortissimum virum *summa* virtute praeditum, civitate donavit; *idem cohortes duas universas Camertium civitate donavit*, cum Camertinum *foedus omnium* foederum sanctissimum atque aequissimum sciret esse. Potest igitur, iudices, L. Cornelius condemnari, ut non C. Mari factum condemnetur? Existat ergo ille vir 47 parumper cogitatione vestra, quoniam re non potest, ut conspiciatis eum mentibus, quoniam oculis non

potestis; dicat se non imperitum foederis, non rudem exemplorum, non ignarum belli fuisse; se P. Africani discipulum ac militem, se stipendiis, se legationibus bellicis eruditum [se], si tanta bella attigisset, quanta gessit *et* confecit, si tot consulibus meruisset, quotiens ipse consul fuit, omnia iura belli perdiscere ac nosse potuisse; sibi non fuisse dubium, quin nullo foedere a re publica bene gerenda impediretur; a se ex coniunctissima atque amicissima civitate fortissimum quemque esse delectum; neque Iguvinatium neque Camertium foedere esse exceptum, quo minus eorum civibus a
21 populo Romano praemia virtutis tribuerentur. Itaque,
48 cum paucis annis post hanc civitatis donationem acerruma de civitate quaestio Licinia et Mucia lege venisset, num quis eorum, qui de foederatis civitatibus esset civitate donatus, in iudicium est vocatus? Nam Spoletinus T. Matrinius unus ex iis, quos C. Marius civitate donasset, dixit causam ex colonia Latina in primis firma et inlustri. Quem cum disertus homo L. Antistius accusaret, non dixit fundum Spoletinum populum non esse factum (videbat enim populos de suo iure, non de nostro fundos fieri solere), sed, cum lege Apuleia coloniae non essent deductae, qua lege Saturninus C. Mario tulerat, ut in singulas colonias ternos cives Romanos facere posset, negabat hoc beneficium re ipsa
49 sublata valere debere. Nihil habet similitudinis ista accusatio; sed tamen tanta auctoritas in C. Mario fuit, ut non per L. Crassum, adfinem suum, hominem incredibili eloquentia, sed paucis ipse verbis causam illam gravitate sua defenderit et probarit. Quis enim esset, iudices, qui imperatoribus nostris in bello, in acie, in exercitu dilectum virtutis, qui sociis, qui foederatis in defendenda re publica nostra spem praemiorum eripi vellet? Quodsi vultus C. Mari, si vox, si ille imperatorius ardor oculorum, si recentes triumphi, si praesens valuit aspectus, valeat auctoritas, valeant res gestae, valeat memoria, valeat fortissimi et clarissimi

viri nomen aeternum. Sit hoc discrimen inter gratiosos civis atque fortis, ut illi vivi fruantur opibus suis, horum etiam mortuorum, si quisquam huius imperii defensor mori potest, vivat auctoritas immortalis.
Quid? Cn. Pompeius pater rebus Italico bello maximis 22
gestis P. Caesium, equitem Romanum, virum bonum, 50
qui vivit, Ravennatem foederato ex populo nonne civitate donavit? quid? cohortis duas universas Camertium *C. Marius?* quid? Heracliensem Alexam P. Crassus, vir amplissimus, ex ea civitate, quacum prope singulare foedus Pyrrhi temporibus C. Fabricio consule ictum putatur? quid? Massiliensem Aristonem *L.* Sulla? quid? quoniam de Gaditanis agimus, idem † erosnovem Gaditanos? quid? vir sanctissimus et summa religione ac modestia, Q. Metellus Pius, Q. Fabium Saguntinum? quid? hic, qui adest, a quo haec, quae ego nunc percurro, suptilissime sunt omnia perpolita, M. Crassus, non † Avennensem foederatum civitate donavit, homo cum gravitate et prudentia praestans, tum vel nimium
parcus in largienda civitate? Hic tu Cn. Pompei bene- 51
ficium vel potius iudicium et factum infirmare conaris, qui fecit, quod C. Marium fecisse audierat, fecit, quod P. Crassum, quod L. Sullam, quod Q. Metellum, *quod M. Crassum*, quod denique domesticum auctorem patrem suum facere viderat? Neque vero id in uno Cornelio fecit. Nam et Gaditanum Hasdrubalem ex bello illo Africano et Mamertinos Ovios et quosdam Uticenses et Saguntinos Fabios civitate donavit. Etenim cum ceteris praemiis digni sunt, qui suo labore et periculo nostram rem publicam defendunt, tum certe dignissimi sunt, qui civitate ea donentur, pro qua pericula ac tela subierunt. Atque utinam, qui ubique sunt propugnatores huius imperii, possent in hanc civitatem venire et contra oppugnatores rei publicae de civitate exterminari! Neque enim ille summus poëta noster Hannibalis illam magis cohortationem quam communem imperatoriam voluit esse:

Hostem qui feriet, erit, inquit, mi Carthaginiensis,
Quisquis erit, cuiatis siet.

† Id habent hoc leve et semper habuerunt itaque et civis undique fortis viros adsciverunt et hominum ignobilium virtutem persaepe nobilitatis inertiae praetulerunt.

23 52 Habetis imperatorum summorum et sapientissimorum hominum, clarissimorum virorum, interpretationem iuris ac foederum. Dabo etiam iudicum, qui huic quaestioni praefuerunt, dabo universi populi Romani, dabo sanctissimum et sapientissimum iudicium etiam senatus. Iudices cum prae se ferrent palamque loquerentur, quid essent lege Papia de M. Cassio Mamertinis repetentibus iudicaturi, Mamertini publice suscepta causa destiterunt. Multi in civitatem recepti ex liberis foederatisque populis [liberati] sunt; nemo umquam est de civitate accusatus, quod aut populus fundus factus non esset, aut quod foedere civitatis
53 mutandae ius impediretur. Audebo etiam hoc contendere, numquam esse condemnatum, quem constaret ab
(53) imperatore nostro civitate donatum. Cognoscite nunc populi Romani iudicium multis rebus interpositum atque in maximis causis re ipsa atque usu comprobatum. Cum Latinis omnibus foedus esse ictum Sp. Cassio Postumo Cominio consulibus quis ignorat? quod quidem nuper in columna ahenea meminimus post rostra incisum et perscriptum fuisse. Quo modo igitur L. Cossinius Tiburs, pater huius equitis Romani, optimi atque ornatissimi viri, damnato T. Caelio, quo modo ex eadem civitate T. Coponius, civis item summa virtute et dignitate, (nepotes T. et C. Coponios nostis) damnato
54 C. Masone civis Romanus est factus? An lingua et ingenio patefieri aditus ad civitatem potuit, manu et virtute non potuit? an[ne] de nobis trahere spolia foederatis licebat, de hostibus non licebat? an, quod adipisci poterant dicendo, id eis pugnando adsequi non

licebat? an accusatori maiores nostri maiora praemia quam bellatori esse voluerunt?

Quodsi acerbissima lege Servilia principes viri et 24
gravissimi et sapientissimi cives hanc Latinis, id est foederatis, viam ad civitatem populi iussu patere passi sunt neque ius est hoc reprehensum Licinia et Mucia lege, cum praesertim genus ipsum accusationis et nomen *et* eius modi praemium, quod nemo adsequi posset nisi ex senatoris calamitate, neque senatori neque bono cuiquam nimis iucundum esse posset, dubitandum fuit, quin, quo in genere iudicum praemia rata essent, in eodem iudicia imperatorum valerent? Num fundos igitur factos populos Latinos arbitramur aut Serviliae legi aut ceteris, quibus Latinis hominibus erat propositum aliqua ex re praemium civitatis? Cognoscite 55
nunc iudicium senatus, quod semper iudicio est populi comprobatum. Sacra Cereris, iudices, summa maiores nostri religione confici caerimoniaque voluerunt; quae cum essent adsumpta de Graecia, et per Graecas curata sunt semper sacerdotes et Graeca omnino nominata. Sed cum illam, quae Graecum illud sacrum monstraret et faceret, ex Graecia deligerent, tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt, ut deos inmortales scientia peregrina et externa, mente domestica et civili precaretur. Has sacerdotes video fere aut Neapolitanas aut Velienses fuisse, foederatarum sine dubio civitatum. Mitto vetera; proxime dico ante civitatem Veliensibus datam de senatus sententia C. Valerium Flaccum praetorem urbanum nominatim ad populum de Calliphana Veliense, ut ea civis Romana esset, tulisse. Num igitur aut fundos factos Velienses aut sacerdotem illam civem Romanam factam non esse aut foedus et a senatu et a populo Romano violatum arbitramur?

Intellego, iudices, in causa aperta minimeque 25
dubia multo et plura et a pluribus peritissimis esse 56
dicta, quam res postularet. Sed id factum est, non ut vobis rem tam perspicuam dicendo probaremus,

verum ut omnium malivolorum, iniquorum, invidorum animos frangeremus; quos ut accusator incenderet, ut aliqui sermones hominum alienis bonis maerentium etiam ad vestras aures permanarent et in iudicio ipso redundarent, idcirco illa in omni parte orationis summa arte aspergi videbatis, tum pecuniam L. Corneli, quae neque invidiosa est et, quantacumque est, eius modi est, ut conservata magis quam correpta esse videatur, tum luxuriam, quae non crimine aliquo libidinis, sed communi maledicto notabatur, tum Tusculanum, quod Q. Metelli fuisse meminerat et L. Crassi, Crassum emisse de libertino homine, Soterico Marcio, ad Metellum pervenisse de Vennoni Vindici bonis non tenebat. Simul illud nesciebat, praediorum nullam esse gentem, emptionibus ea solere saepe ad alienos homines, saepe ad infimos, non legibus tamquam tutelas
57 pervenire. Obiectum est etiam, quod in tribum Clustuminam pervenerit; quod hic adsecutus est legis de ambitu praemio minus invidioso, quam qui legum praemiis praetoriam sententiam et praetextam togam consecuntur. Et adoptatio Theophani agitata est, per quam Cornelius nihil est praeterquam propinquorum suorum hereditates adsecutus.

26 Quamquam istorum animos, qui ipsi Cornelio invident, non est difficillimum mitigare; more hominum invident, in conviviis rodunt, in circulis vellicant, non
58 illo inimico, sed hoc malo dente carpunt. Qui amicis L. Corneli aut inimici sunt aut invident, ii sunt huic multo vehementius pertimescendi. Nam huic quidem ipsi quis est umquam inventus inimicus aut quis iure esse potuit? Quem bonum non coluit, cuius fortunae dignitatique non concessit? Versatus in intima familiaritate hominis potentissimi in maximis nostris malis atque discordiis neminem umquam alterius rationis ac partis non re, non verbo, non vultu denique offendit. Fuit hoc sive meum sive rei publicae fatum, ut in me unum omnis illa inclinatio

communium temporum incumberet. Non modo non (59)
exultavit in ruinis nostris vestrisque sordibus Cor-
nelius, sed omni officio, lacrumis, opera, consolatione
omnis me absente meos sublevavit. Quorum ego testi- 59
monio ac precibus munus hoc meritum huic et, ut a
principio dixi, iustam et debitam gratiam refero spero-
que, iudices, ut eos, qui principes fuerunt conservan-
dae salutis aut dignitatis meae, diligitis et caros
habetis, sic, quae ab hoc pro facultate hominis, pro loco
facta sunt, et grata esse vobis et probata. Non igitur
a suis, quos nullos habet, sed a suorum, qui et multi
et potentes sunt, urguetur inimicis; quos quidem
hesterno die Cn. Pompeius copiosa oratione et gravi
secum, si vellent, contendere iubebat, ab hoc impari 27
certamine atque iniusta contentione avocabat. Et erit 60
aequa lex et nobis, iudices, atque omnibus, qui nostris
familiaritatibus inplicantur, vehementer utilis, ut
nostras inimicitias ipsi inter nos geramus, amicis no-
strorum inimicorum temperemus. Ac, si mea auctoritas
satis apud illos in hac re ponderis haberet, cum me
praesertim rerum varietate atque usu ipso iam per-
doctum viderent, etiam ab illis eos maioribus discor-
diis avocarem. Etenim contendere de re publica, cum
id defendas, quod esse optimum sentias, et fortium
virorum et magnorum hominum semper putavi neque
huic umquam labori, officio, muneri defui. Sed con-
tentio tamdiu sapiens est, quamdiu aut proficit aliquid
aut, si non proficit, non obest civitati. Voluimus 61
quaedam, contendimus, experti sumus; optenta non
sunt. Dolorem alii, nos luctum maeroremque susce-
pimus. Cur ea, quae mutare non possumus, convellere
malumus quam tueri? C. Caesarem senatus et genere
supplicationum amplissimo ornavit et numero dierum
novo. Idem in angustiis aerarii victorem exercitum
stipendio adfecit, imperatori decem legatos decrevit,
lege Sempronia succedendum non censuit. Harum
ego sententiarum et princeps et auctor fui neque me

dissensioni meae pristinae putavi potius adsentiri quam praesentibus rei publicae temporibus et concordiae convenire. Non idem aliis videtur. Sunt fortasse in sententia firmiores. Reprendo neminem, sed adsentior non omnibus neque esse inconstantis puto sententiam tamquam aliquod navigium atque cursum ex rei pu-
62 blicae tempestate moderari. Sed si qui sunt, quibus infinitum sit odium, in quos semel susceptum sit, quos video esse non nullos, cum ducibus ipsis, non cum comitatu adsectatoribusque confligant. Illam enim fortasse pertinaciam non nulli, virtutem alii putabunt, hanc vero iniquitatem omnes cum aliqua crudelitate coniunctam. Sed si certorum hominum mentes nulla ratione, iudices, placare possumus, vestros quidem animos certe confidimus non oratione nostra, sed humanitate vestra esse placatos.

28 Quid enim est, cur non potius ad summam laudem
63 huic quam ad minimam fraudem Caesaris familiaritas valere debeat? Cognovit adulescens; placuit homini prudentissimo; in summa amicorum copia cum familiarissimis eius est adaequatus. In praetura, in consulatu praefectum fabrum detulit; consilium hominis probavit, fidem est conplexus, officia observantiamque dilexit. Fuit hic multorum illi laborum socius aliquando; est fortasse nunc non nullorum particeps commodorum. Quae quidem si huic obfuerint apud vos, non intellego, quod bonum cuiquam sit apud talis
64 viros profuturum. Sed, quoniam C. Caesar abest longissime atque in iis est nunc locis, quae regione orbem terrarum, rebus illius gestis imperium populi Romani definiunt, nolite, per deos inmortales! iudices, hunc illi acerbum nuntium velle perferri, ut suum praefectum fabrum, ut hominem sibi carissimum et familiarissimum non ob ipsius aliquod delictum, sed ob suam familiaritatem vestris oppressum sententiis audiat. Miseremini eius, qui non de suo peccato, sed *de* huius summi et clarissimi viri facto, non de aliquo

crimine, sed periculo suo de publico iure disceptat. Quod ius si Cn. Pompeius ignoravit, si M. Crassus, si Q. Metellus, si Cn. Pompeius pater, si L. Sulla, si P. Crassus, si C. Marius, si senatus, si populus Romanus, si, qui de re simili iudicarunt, si foederati populi, si socii, si illi antiqui Latini, videte, ne utilius vobis et honestius sit illis ducibus errare quam hoc magistro erudiri. Sed si de certo, de perspicuo, de utili, de probato, de iudicato vobis iure esse constituendum videtis, nolite committere, ut in re tam inveterata quicquam novi sentiatis. Simul et illa, iudices, omnia 65
ante oculos vestros proponite, primum esse omnes etiam post mortem reos clarissimos illos viros, qui foederatos civitate donarunt, deinde senatum, qui hoc iudicavit, populum, qui iussit, iudices, qui adprobarunt. Tum etiam illud cogitate, sic vivere ac vixisse Cornelium, ut, cum omnium peccatorum quaestiones sint, non de vitiorum suorum poena, sed de virtutis praemio in iudicium vocetur. Accedat etiam illud, ut statuatis hoc iudicio, utrum posthac amicitias clarorum virorum calamitati hominibus an ornamento esse malitis. Postremo illud, iudices, fixum in animis vestris tenetote, vos in hac causa non de maleficio L. Corneli, sed de beneficio Cn. Pompei iudicaturos.

M. TULLI CICERONIS
IN L. CALPURNIUM PISONEM ORATIO.

ARGUMENTUM Q. ASCONI PEDIANI.

Haec oratio dicta est Cn. Pompeio Magno II M. Crasso II coss. [a. u. c. 699] ante paucos dies, quam Cn. Pompeius ludos faceret, quibus theatrum a se factum dedicavit. Hoc intellegi ex ipsius Ciceronis verbis potest, quae in hac oratione posuit. Dixit enim sic [27. 65]: 'Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi!' Fenestella quidem posuit hanc inter eas orationes, quas dixit Cicero L. Domitio Appio Claudio coss., ultimam. Sed ut ego ab eo dissentiam, facit primum, quod Piso reversus est ex provincia Pompeio et Crasso coss., Gabinius Domitio et Appio, hanc autem orationem dictam ante Gabini reditum ex ipsa manifestum est. Deinde magis quoque naturale est, ut Piso recenti reditu invectus sit in Ciceronem responderitque insectationi eius, qua revocatus erat ex provincia, quam post anni intervallum. Apparet autem Ciceronem respondisse Pisoni. In summa, cum dicat in ipsa oratione Cicero instare magnificentissimos apparatissimosque ludos, non video, quo modo hoc magis Domitio et Appio coss. dictum sit, quibus consulibus nulli notabiliores ludi fuerunt, quam Pompeio et Crasso, quo anno Pompeius exquisitissimis magnificentissimisque omnis generis ludis theatrum dedicavit.

Argumentum huius orationis breve admodum est. Nam cum revocati essent ex provinciis Piso et Gabinius sententia Ciceronis, quam dixerat de provinciis consularibus Lentulo et Philippo coss., reversus in civitatem Piso de insectatione Ciceronis in senatu conquestus est et in eum invectus fiducia maxime Caesaris generi, qui tum Gallias obtinebat. Pisoni Cicero respondit hac oratione.

FRAGMENTA.

1. Pro di inmortales! qui hic inluxit dies mihi quidem, patres conscripti, peroptatus, ut hoc portentum huius loci, monstrum urbis, prodigium civitatis viderem! (*Cus. 1, Quint. IX 4. 76, Charis. p. 235. 8, Diom. p. 468. 10, Claud. Sacerd. T. VI p. 447. 6.*)

2. Equidem nihil malui; vos fortasse consumptum istum cruciatu aut demersum fluctibus audire malletis. (*Cus. 2.*)

3. Perturbatio istum mentis et quaedam scelerum offusa caligo et ardentes Furiarum faces excitaverunt. (*Cus. 3, Quint. IX 3. 47.*)

4. Quem enim iste in scopulum non incidit, quod in telum non irruit? (*Cus. 4.*)

5. Quid est negare ausus aut potius quid non confessus? (*Cus. 5.*)

6. Quid enim illo inertius, quid sordidius, quid nequius, quid enervatius, quid stultius, quid abstrusius? (*Cus. 6.*)

7. Turbulenti, seditiosi, factiosi, perniciosi. (*Cus. 7.*)

8. Quod minimum specimen in te ingenii? Ingenii autem? immo ingenui hominis ac liberi? qui colore ipso patriam aspernaris, oratione genus, moribus nomen. (*Ascon. p. 2. 10.*)

CIRCA VERS. LXXX.

9. Hoc non ad contemnendam Placentiam pertinet, unde se is ortum gloriari solet; neque enim hoc mea natura fert nec municipii, praesertim de me optime meriti, dignitas patitur. (*Ascon. p. 2. 19.*)

PAULO POST.

10. Hic cum a domo *profectus* Placentiae forte consedit et paucis *post annis* in eam civitatem (nam tum erat *civitas*) ascendit. Prius enim Gallus, dein Gallic*anus fuit, ad* extremum Placentinus haberi *coeptus* est. (*Ascon. p. 3. 18.*)

11. Insuber quidam fuit idem mercator et praeco. Is cum Romam cum filia venisset, adulescentem nobilem Caesonini, hominis frugalissimi, filium ausus est appellare *** filiam collocavit. Calventium aiunt eum appellatum. (*Ascon. p. 4. 14.*) — homini levi et subito filiam collocavit. (*Arus. Mess. p. 462. 24 Keil.*)

12. Maiorem sibi Insuber ille avus adoptavit. (*Arus. p. 496. 11.*)

13. Lautiorem .... pater tuus socerum quam C. Piso .... in illo luctu non enim filiam meam collocavi, quem ego .... potestas tum omnium fuisset, unum potissimum delegissem. (*Ascon. p. 4. 9.*) — unum potissimum delegissem. (*Cus. 8.*)

14. Te tua illa nescio quibus a terris apportata mater pecudem ex alvo, non hominem effuderit. (*Cus. 9.*) — quae te beluam ex utero, non hominem fudit. (*Serv. Verg. Aen. VIII 139.*)

15. Cum tibi tota cognatio serraco advehatur. (*Quintil. VIII 3. 21.*)

16. Simulata ista, ficta, fucata sunt omnia. (*Cus. 10.*)

17. Putavi austerum hominem, putavi tristem, putavi gravem, sed video adulterum, video ganeonem, video parietum praesidio, video amicorum sordibus, video tenebris occultantem libidines suas (*Cus. 11.*) — putavi gravem, video adulterum, video ganeonem. (*Grill. p. 599. 5 H.*)

[18. Neque adsidere Gabinium aut alloqui in curia quisquam audebat. (*Arus. p. 452. 11.*)]

[19. Quid, quod miser, cum loqui non posset, tacere non poterat? (*Quint. VIII 5. 18 ex.*)]

1 Iamne vides, belua, iamne sentis, quae sit homi-
1 num querella frontis tuae? Nemo queritur Syrum nescio quem de grege noviciorum factum esse consulem. Non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt; oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus

mentis est, hic in fraudem homines impulit, hic eos, quibus eras ignotus, decepit, fefellit, induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noramus, pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguae. Numquam erat audita vox in foro, numquam periculum factum consilii, nullum non modo inlustre, sed ne notum quidem factum aut militiae aut domi. Obrepsisti ad honores errore hominum commendatione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil praeter colorem. Is mihi etiam gloriatur se omnis magistratus sine 2
repulsa adsecutum? Mihi ista licet de me vera cum gloria praedicare; omnes enim honores populus Romanus mihi ipsi [homini] detulit. Nam tu cum quaestor es factus, etiam qui te numquam viderant, tamen illum honorem nomini mandabant tuo. Aedilis es factus; Piso est a populo Romano factus, non iste Piso. Praetura item maioribus delata est tuis. Noti erant illi mortui, te vivum nondum noverat quisquam. Me cum quaestorem in primis, aedilem priorem, praetorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi, moribus, non maioribus meis, virtuti perspectae, non auditae nobilitati deferebat. Nam quid ego de consulatu loquar, parto 3
vis anne gesto? Miserum me! cum hac me nunc peste atque labe confero! Sed nihil comparandi causa loquar ac tamen ea, quae sunt longissime disiuncta, comprendam. Tu consul es renuntiatus (nihil dicam gravius, quam quod omnes fatentur) impeditis rei publicae temporibus, dissidentibus consulibus [Caesare et Bibulo], cum hoc non recusares iis, a quibus dicebare consul, quin te luce dignum non putarent, nisi nequior quam Gabinius exstitisses. Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas non prius tabella quam voce priorem consulem declaravit. Sed omitto, ut 2
sit factus uterque nostrum; sit sane Fors domina campi. Magnificentius est dicere, quem ad modum gesserimus consulatum, quam quem ad modum ceperimus.

4 Ego Kalendis Ianuariis senatum et bonos omnes legis agrariae maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi, si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL annis ante me consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui contra invidiam atque defendi. Ego adulescentes bonos et fortes, sed usos ea condicione fortunae, ut, si essent magistratus adepti, rei publicae statum convulsuri viderentur, meis inimicitiis, nulla senatus mala 5 gratia comitiorum ratione privavi. Ego Antonium collegam cupidum provinciae, multa in re publica molientem patientia atque obsequio meo mitigavi. Ego provinciam Galliam senatus auctoritate exercitu et pecunia instructam et ornatam, quam cum Antonio commutavi, quod ita existimabam tempora rei publicae ferre, in contione deposui reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam caedem senatus, interitum urbis non obscure, sed palam molientem egredi ex urbe iussi, ut, a quo legibus non poteramus, moenibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatus mei intenta iugulis civitatis de coniuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces iam accensas ad huius urbis 3 6 incendium comprehendi, protuli, exstinxi. Me Q. Catulus, princeps huius ordinis et auctor publici consilii, frequentissimo senatu parentem patriae nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus civicam coronam deberi a re publica dixit. Mihi togato senatus non ut multis bene gesta, sed ut nemini conservata re publica singulari genere supplicationis deorum inmortalium templa patefecit. Ego cum in contione abiens magistratu dicere a tribuno pl. prohiberer, quae constitueram, cum[que] is mihi tantum modo, ut iurarem, permitteret, sine ulla dubitatione iuravi rem publicam atque hanc urbem mea 7 unius opera esse salvam. Mihi populus Romanus universus illa in contione non unius diei gratulationem,

sed aeternitatem immortalitatemque donavit, cum meum ius iurandum tale atque tantum iuratus ipse una voce et consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est a me consulatus peractus, ut nihil sine consilio senatus, nihil non approbante populo Romano egerim, ut semper in rostris curiam, in senatu populum defenderim, ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum senatu coniunxerim. Exposui breviter consulatum meum.

Aude nunc, o furia, de tuo dicere! cuius fuit initium 4
ludi compitalicii tum primum facti post L. Iulium et 8
C. Marcium consules contra auctoritatem huius ordinis; quos Q. Metellus (facio iniuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cuius paucos pares haec civitas tulit, cum hac importuna belua conferam) — sed ille designatus consul, cum quidam tribunus pl. suo auxilio magistros ludos contra senatus consultum facere iussisset, privatus fieri vetuit atque id, quod nondum potestate poterat, optinuit auctoritate. Tu, cum in Kalendas Ianuarias compitaliorum dies incidisset, Sex. Clodium, qui numquam antea praetextatus fuisset, ludos facere et praetextatum volitare passus es, hominem impurum ac non modo facie, sed etiam culo tuo dignissimum. Ergo 9
his fundamentis positis consulatus tui triduo post inspectante et tacente te a fatali portento prodigioque rei publicae lex Aelia et Fufia eversa est, propugnacula murique tranquillitatis atque otii; collegia non ea solum, quae senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quaedam nova ex omni faece urbis ac servitio concitata. Ab eodem homine in stupris inauditis nefariisque versato vetus illa magistra pudoris et modestiae censura sublata est, cum tu interim, bustum rei publicae, qui te consulem tum Romae dicis fuisse, verbo numquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis.

5
10 Nondum, quae feceris, sed quae fieri passus sis, dico. Neque vero multum interest, praesertim in consule, utrum ipse perniciosis legibus, improbis contionibus rem publicam vexet an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio non dicam male sentienti, sed sedenti, cunctanti, dormienti in maximo rei publicae motu consuli? Centum prope annos legem Aeliam et Fufiam tenueramus, quadringentos iudicium notionemque censoriam. Quas leges ausus est non nemo improbus, potuit quidem nemo convellere, quam potestatem minuere, quo minus de moribus nostris quinto quoque anno iudicaretur, nemo tam effuse petulans
11 conatus est, haec sunt, o carnifex! in prooemio sepulta consulatus tui. Persequere continentes his funeribus dies. Pro Aurelio tribunali ne conivente quidem te, quod ipsum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis, quam solitus eras, intuente dilectus servorum habebatur ab eo, qui nihil sibi umquam nec facere nec pati turpe esse duxit. Arma in templo Castoris, o proditor templorum omnium! vidente te constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit te consule arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinae militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium ac religionum. Erat non solum domus mea, sed totum Palatium senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta refertum, cum tu non modo ad eum [Ciceronem] (mitto enim domestica, quae negari possunt; haec commemoro, quae sunt palam) non modo, inquam, ad eum, cui primam comitiis tuis dederas tabulam praerogativae, quem in senatu sententiam rogabas tertium, numquam adspirasti, sed omnibus consiliis, quae ad me opprimendum parabantur, non interfuisti solum, verum etiam crudelissime praefuisti.

6
12 Mihi vero ipsi coram genero meo, propinquo tuo quae dicere ausus es? Egere sordidissime Gabinium, sine provincia stare non posse, spem habere a tribuno

pl., si sua *consilia* cum illo coniunxisset, a senatu
quidem desperasse; huius te cupiditati obsequi, sicuti
ego fecissem in collega meo; nihil esse, quod prae-
sidium consulum inplorarem; sibi quemque consulere
oportere. Atque haec dicere vix audeo; vereor, ne qui
sit, qui istius insignem nequitiam frontis involutam
integumentis nondum cernat; dicam tamen. Ipse certe
agnoscet et cum aliquo dolore flagitiorum suorum recor-
dabitur. Meministine, caenum, cum ad te quinta fere 13
hora cum C. Pisone venissem, nescio quo e gurgustio
te prodire involuto capite, soleatum, et, cum isto ore
foetido taeterrimam nobis popinam inhalasses, excu-
satione te uti valetudinis, quod diceres vinulentis te
quibusdam medicaminibus solere curari? Quam nos
causam cum accepissemus (quid enim facere potera-
mus?), paulisper stetimus in illo ganearum tuarum
nidore atque fumo; unde tu nos cum improbissime
respondendo, tum turpissime ructando eiecisti. Idem 14
illo fere biduo productus in contionem ab eo, cui
inlaqueatum praebebas consulatum tuum, cum esses
interrogatus, quid sentires de consulatu meo, gravis
auctor, Calatinus credo aliquis aut Africanus aut
Maximus et non Caesoninus Semiplacentinus Calven-
tius, respondes altero ad frontem sublato, altero ad
mentum depresso supercilio crudelitatem tibi non
placere. Hic te ille homo dignissimus tuis laudibus 7
collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, senatum consul
in contione condemnas? non enim me, qui senatui
parui; nam relatio illa salutaris et diligens fuerat
consulis, animadversio quidem et iudicium senatus.
Quae cum reprehendis, ostendis, qualis tu, si ita forte
accidisset, fueris illo tempore consul futurus. Stipendio
mehercule et frumento Catilinam esse putasses iuvan-
dum. Quid enim interfuit inter Catilinam et eum, cui 15
tu senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rem
publicam provinciae praemio vendidisti? Quae enim
L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium

facientem consules adiuverunt. Voluit ille senatum interficere, vos sustulistis; leges extinguere, vos abrogastis; vi terrere patriam [vos adiuvistis], quid est vobis consulibus gestum sine armis? Incendere illa coniuratorum manus voluit urbem, vos eius domum, quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent; non enim se tectis privare voluerunt, sed his stantibus nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt. Caedem illi civium, vos servitutem expetistis. Hic vos etiam crudeliores; huic enim populo ita fuerat ante vos consules libertas insita, ut ei mori potius quam
16 servire praestaret. Illud vero geminum consiliis Catilinae et Lentuli, quod me domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis. Neque enim me stante et manente in urbis vigilia neque resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, umquam se illi rem publicam delere posse duxerunt. A me quidem etiam poenas expetistis, quibus coniuratorum manes mortuorum expiaretis; omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum in me profudistis. Quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinae busto vobis ducibus mactatus essem. Quod autem maius indicium exspectatis nihil inter vos et Catilinam interfuisse, quam quod eandem illam manum ex intermortuis Catilinae reliquiis concitastis, quod omnes undique perditos collegistis, quod in me carcerem effudistis, quod coniuratos armastis, quod eorum ferro ac furori meum corpus atque omnium bonorum vitam obicere voluistis?

8 17 Sed iam redeo ad praeclaram illam contionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? qui, cum senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, cum videres maerorem rei publicae, amplissimi ordinis luctum, o noster misericors! quid facis? Quod nulla in barbaria quisquam tyrannus. Omitto enim illud, consulem edicere, ut senatus consulto ne obtemperetur, quo foedius nec fieri nec cogitari quic-

quam potest; ad misericordiam redeo eius, cui nimis
videtur senatus in conservanda patria fuisse crudelis.
Edicere est ausus cum illo suo pari, quem tamen 18
omnibus vitiis superare cupiebat, ut senatus, contra
quam ipse censuisset, ad vestitum rediret. Quis hoc
fecit ulla in Scythia tyrannus, ut eos, quos luctu
afficeret, lugere non sineret? Maerorem relinquis,
maeroris aufers insignia; eripis lacrimas non conso-
lando, sed minando. Quodsi vestem non publico con-
silio patres conscripti, sed privato officio aut miseri-
cordia mutavissent, tamen id his non licere per
interdicta [potestatis] tua crudelitatis erat non feren-
dae; cum vero id senatus frequens censuisset et omnes
ordines reliqui iam ante fecissent, tu ex tenebricosa
popina consul extractus cum illa saltatrice tonsa
senatum populi Romani occasum atque interitum rei
publicae lugere vetuisti. At quaerebat etiam paulo 9
ante de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio; cur
non meis inimicis meis copiis restitissem. Quasi vero
non modo ego, qui multis saepe auxilio fuerim, sed
quisquam tam inops fuerit umquam, qui isto non modo
propugnatore tutiorem se, sed advocato aut adstipu-
latore paratiorem fore putaret. Ego istius pecudis 19
ac putidae carnis consilio scilicet aut praesidio vole-
bam niti, ab hoc eiecto cadavere quicquam mihi aut
opis aut ornamenti expetebam. Consulem ego tum
quaerebam, consulem, inquam, non illum quidem,
quem in hoc maiali invenire non possem, qui tantam
rei publicae causam gravitate et consilio suo tueretur,
sed qui tamquam truncus atque stipes, si stetisset
modo, posset sustinere tamen titulum consulatus.
Cum enim esset omnis causa illa mea consularis et
senatoria, auxilio mihi opus fuerat et consulis et
senatus; quorum alterum etiam ad perniciem meam
erat a vobis consulibus conversum, alterum rei publi-
cae penitus ereptum. Ac tamen, si consilium exquiris
meum, neque ego cessissem, et me ipsa suo complexu

patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore et tecum et cum collega tuo decertandum fuisset.
20 Alia enim causa praestantissimi viri, Q. Metelli, fuit, quem ego civem meo iudicio cum deorum immortalium laude coniungo; qui C. illi Mario, fortissimo viro et consuli et sextum consuli, et eius invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset huius modi? cum C. Mario scilicet aut cum aliquo pari, an cum altero barbaro Epicuro, cum altero Catilinae lanternario consule? Neque hercule ego supercilium tuum neque collegae tui cymbala fugi neque tam fui timidus, ut, qui in maximis turbinibus ac fluctibus rei publicae navem gubernassem salvamque in portu collocassem, frontis tuae nubeculam aut collegae tui contaminatum
21 spiritum pertimescerem. Alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis inpendentibus tempestatibus non cessi, sed bis unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt, cum quidem tu, o vaecors et amens! cum omnes boni abditi inclusique maererent, templa gemerent, tecta ipsa urbis lugerent, complexus es funestum illud animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omni scelerum inportunitate conceptum atque eodem in templo, eodem loci vestigio et temporis arbitria non mei solum, sed patriae funeris abstulisti.

10
22 Quid ego illorum dierum epulas, quid laetitiam et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes praedicem? Quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid, quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegae tui domus cantu et cymbalis personaret, cumque ipse nudus in convivio saltaret; in quo cum suum illum saltatorium versaret orbem, ne tum quidem fortunae rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus helluo nec tam musicus iacebat in

suorum Graecorum foetore et caeno; quod quidem istius in illis rei publicae luctibus quasi aliquod Lapitharum aut Centaurorum convivium ferebatur; in quo nemo potest dicere utrum iste plus biberit an vomuerit an effuderit. Tune etiam mentionem facies consulatus 23 aut te fuisse Romae consulem dicere audebis? Quid? tu in lictoribus [in toga] et praetexta esse consulatum putas? quae ornamenta etiam in Sex. Clodio te consule esse voluisti, his tu, Clodiane canis, insignibus consulatum declarari putas? Animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, cura, toto denique munere consulatus omni officio tuendo maximeque, id quod vis nominis ipsa praescribit, rei publicae consulendo. An ego consulem esse putem, qui senatum esse in re publica non putavit, et sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romae ne reges quidem esse potuerunt? Etenim illa iam omitto. Cum servorum dilectus haberetur in foro, arma in templum Castoris luce [et] palam comportarentur, id autem templum sublato aditu revulsis gradibus a coniuratorum reliquiis atque a Catilinae praevaricatore quondam, tum ultore armis teneretur, cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus e foro pellerentur, senatui non solum iuvare rem publicam, sed ne lugere quidem liceret, cum civis is, quem hic ordo assentiente Italia cunctisque gentibus conservatorem patriae iudicarat, nullo iudicio, nulla lege, nullo more servitio atque armis pelleretur non dicam auxilio vestro, quod vere licet dicere, sed certe silentio: tum Romae fuisse consules quisquam existimabit? Qui latrones igitur, siqui- 24 dem vos consules, qui praedones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur? Magnum nomen est, 11 magna species, magna dignitas, magna maiestas consulis; non capiunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi; non infirmitas ingenii sustinet, non insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia mehercule, ut

dici audiebam, te ut primum aspexit, Campanum con-
sulem repudiavit. Audierat Decios Magios et de Taurea
illo Vibellio aliquid acceperat; in quibus si moderatio
illa, quae in nostris solet esse consulibus, non fuit,
at fuit pompa, fuit species, fuit incessus saltem Seplasia
25 dignus et Capua. Gabinium denique si vidissent duum-
virum vestri illi unguentarii, citius agnovissent. Erant
illi compti capilli et madentes cincinnorum fimbriae et
fluentes purpurissataeque buccae dignae Capua, sed illa
vetere; nam haec quidem, quae nunc est, splendidissi-
morum hominum, fortissimorum virorum, optimorum
civium mihique amicissimorum multitudine redundat.
Quorum Capuae te praetextatum nemo adspexit, qui
non gemeret desiderio mei, cuius consilio cum uni-
versam rem publicam, tum illam ipsam urbem memine-
rant esse servatam. Me inaurata statua donarant,
me patronum unum adsciverant, a me se habere vitam,
fortunas, liberos arbitrabantur, me et praesentem contra
latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderant
et absentem principe Cn. Pompeio referente et de
corpore rei publicae tuorum scelerum tela revellente
26 revocarant. An tum eras consul, cum in Palatio mea
domus ardebat non casu aliquo, sed ignibus iniectis
instigante te? Ecquod in hac urbe maius umquam
incendium fuit, cui non consul subvenerit? At tu illo
ipso tempore apud socrum tuam prope a meis aedibus,
cuius domum ad meam [domum] exhauriendam pate-
feceras, sedebas non exstinctor, sed auctor incendii et
ardentis faces furiis Clodianis paene ipse consul mini-
12 strabas. An vero reliquo tempore consulem te quis-
quam duxit, quisquam tibi paruit, quisquam in curiam
venienti assurrexit, quisquam consulenti respondendum
putavit? Numerandus est ille annus denique in re
publica, cum obmutuisset senatus, iudicia conticuissent,
maererent boni, vis latrocinii vestri tota urbe volitaret
neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo et
Gabini sceleri furorique cessisset?

Ac ne tum quidem emersisti, lutulente Caesonine, 27
ex miserrimis naturae tuae sordibus, cum experrecta
tandem virtus clarissimi viri celeriter et verum amicum
et optime meritum civem et suum pristinum morem
requisivit; neque est ille vir passus in ea re publica,
quam ipse decorarat atque auxerat, diutius vestrorum
scelerum pestem morari, cum tamen ille, qualiscumque
est, qui est ab uno te improbitate victus, [Gabinius,]
collegit ipse se vix, sed collegit tamen et contra suum
Clodium primum simulate, deinde non libenter, ad
extremum tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque
pugnavit. Quo quidem in spectaculo mira populi
Romani aequitas erat. Uter eorum perisset, tamquam
lanista in eius modi pari lucrum fieri putabat, immor-
talem vero quaestum, si uterque cecidisset. Sed ille 28
tamen agebat aliquid; tuebatur auctoritatem summi
viri. Erat ipse sceleratus, erat gladiator, cum scele-
rato tamen et cum pari gladiatore pugnabat. Tu
scilicet homo religiosus et sanctus foedus, quod meo
sanguine in pactione provinciarum iceras, frangere
noluisti. Caverat enim sibi ille sororius adulter, ut,
si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam
ex rei publicae visceribus dedisset, omnium [ut] suorum
scelerum socium te adiutoremque praeberes. Itaque
in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse, cotidie tela,
lapides, fugae, deprehensus denique cum ferro ad sena-
tum is, quem ad Cn. Pompeium interimendum conlo-
catum fuisse constabat. Ecquis audivit non modo 13 29
actionem aliquam aut relationem, sed vocem omnino
aut querellam tuam? Consulem tu te fuisse putas,
cuius in imperio, qui rem publicam senatus auctori-
tate servarat, is *domi se aut* denique in Italia, qui omnis
omnium gentium partis tribus triumphis devinxerat, is
se in publico tuto statuit esse non posse? An tum eratis
consules, cum, quacumque de re verbum facere coepe-
ratis aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamabat
ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi prius de

me rettulissetis? cum vos, quamquam foedere obstricti
tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impe-
30 diri. Quae lex privatis hominibus esse lex non vide-
batur iussa per servos, incisa per vim, imposita per
latrocinium, sublato senatu, pulsis e foro bonis omni-
bus, capta re publica, contra omnes leges nullo scripta
more, hanc qui se metuere dicerent, hos consules non
dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt?
Nam, si illam legem non putabatis, quae erat contra
omnes leges indemnati civis atque integri capitis
bonorumque tribunicia proscriptio, ac tamen obstricti
pactione tenebamini, quis vos non modo consules,
sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa
praemio, lingua astricta mercede? Sin illam vos soli
legem putabatis, quisquam vos consules tunc fuisse
aut nunc esse consularis putet, qui eius civitatis, in
qua in principum numero vultis esse, non leges, non
31 instituta, non mores, non iura noritis? An, cum pro-
ficiscebamini paludati in provincias vel emptas vel
ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque, credo,
si minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque
celebrando, at ominibus saltem bonis ut consules, non
tristissimis ut hostes aut proditores prosequebantur.

14 Tune etiam, immanissimum ac foedissimum mon-
strum, ausus es meum discessum illum testem sceleris
et crudelitatis tuae *in* maledicti et contumeliae loco
ponere? Quo quidem tempore cepi, patres conscripti,
fructum immortalem vestri in me et amoris et iudicii;
qui non admurmuratione, sed voce et clamore abiecti
hominis ac semiviri furorem petulantiamque fregistis.
32 Tu luctum senatus, tu desiderium equestris ordinis,
tu squalorem Italiae, tu curiae taciturnitatem annuam,
tu silentium perpetuum iudiciorum ac fori, tu cetera
illa in maledicti loco pones, quae meus discessus rei
publicae vulnera inflixit? Qui si calamitosissimus
fuisset, tamen misericordia dignior quam contumelia
et cum gloria potius esse coniunctus quam cum probro

putaretur, atque ille dolor meus dumtaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cum vero (forsitan hoc, quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur, sed certe id dicam, quod sentio) — cum tantis a vobis, patres conscripti, beneficiis affectus sim tantisque honoribus, non modo illam calamitatem esse non duco, sed, si quid mihi potest a re publica esse seiunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expetendamque fortunam. Atque ut tuum laetissimum diem 33
cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro et sapienti optabilius putas, sic exire e patria, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit, an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes exsecrarentur, male precarentur, unam tibi illam viam et perpetuam esse vellent? Mihi medius fidius in tanto omnium mortalium odio, iusto praesertim et debito, quaevis fuga quam ulla provincia esset optatior.

Sed perge porro. Nam, si illud meum turbulen- 15
tissimum tempus [profectionis] tuo tranquillissimo praestat, quid conferam reliqua, quae in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Ianuariis, 34
qui dies post obitum occasumque vestrum rei publicae primus illuxit, frequentissimus senatus [concursu Italiae] referente clarissimo ac fortissimo viro, P. Lentulo, [consentiente atque] una voce revocavit. Me idem senatus exteris nationibus, me legatis magistratibusque nostris auctoritate sua consularibus[que] litteris non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum patria, sed, ut senatus illo ipso tempore appellavit, civem servatorem[que] rei publicae commendavit. Ad meam unius hominis salutem senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia, qui rem publicam salvam esse vellent, consulis voce et litteris implorandum putavit. Mei capitis conservandi causa Romam uno tempore quasi signo dato Italia tota convenit. De mea salute P.

Lentuli, praestantissimi viri atque optimi consulis, Cn. Pompei, clarissimi atque invictissimi civis, ceterorumque principum civitatis celeberrimae et gratissimae
35 contiones fuerunt. De me senatus ita decrevit Cn. Pompeio auctore et eius sententiae principe, ut, si quis impedisset reditum meum, in hostium numero putaretur, eisque verbis ea de me senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit triumphus honorificentius quam mihi salus restitutioque perscripta. De me cum omnes magistratus promulgassent praeter unum praetorem, a quo non fuit postulandum, fratrem inimici mei, praeterque duos de lapide emptos tribunos, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de collegae Q. Metelli sententia, quem mecum eadem res publica, quae in tribunatu eius diiunxerat, in consulatu virtute
36 optimi ac iustissimi viri sapientiaque coniunxit. Quae lex quem ad modum accepta sit, quid me attinet dicere? Ex vobis audio nemini civi ullam, quo minus adesset, satis iustam excusationem esse visam; nullis comitiis umquam neque multitudinem hominum tantam neque splendorem fuisse; hoc certe video, quod indicant tabulae publicae, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabellarum, et, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis vel aetatis excusatione vel honoris, id in salute mea nullo rogante vos vestra sponte fecistis.

16 Confer [te] nunc, Epicure noster ex hara producte,
37 non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea. Optinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepigerat. Nam lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi, lege autem ea, quam nemo legem praeter te et collegam tuum putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenae, cuncta Graecia addicta; habebas exercitum tantum, quantum tibi non senatus aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat; aerarium

exhauseras. Quas res gessisti imperio, exercitu, pro- 38
vincia consulari? Quas res gesserit, quaero! Qui ut
venit, statim *** nondum commemoro rapinas, non
exactas pecunias, non captas, non imperatas, non neces
sociorum, non caedes hospitum, non perfidiam, non
immanitatem, non scelera praedico; mox, si videbitur,
ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario dispu-
tabo; nunc meam spoliatam fortunam conferam cum
florente fortuna imperatoris. Quis umquam provin-
ciam cum exercitu optinuit, qui nullas ad senatum
litteras miserit? tantam vero provinciam cum tanto
exercitu, Macedoniam praesertim, quam tantae barba-
rorum gentes attingunt, ut semper Macedonicis impe-
ratoribus idem fines provinciae fuerint qui gladiorum
atque pilorum; ex qua aliquot praetorio imperio, con-
sulari quidem nemo rediit, qui incolumis fuerit, quin
triumpharit! Est hoc novum; multo illud magis.
Appellatus est hic vulturius illius provinciae, si dis
placet, imperator. Ne tum quidem, Paule noster, 17
tabellas cum laurea Romam mittere audebas? 'Misi', 39
inquit. Quis umquam recitavit, quis, ut reci-
tarentur, postulavit? Nihil enim mea iam refert,
utrum tu conscientia oppressus scelerum tuorum
nihil umquam ausus sis scribere ad eum ordinem,
quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras,
an amici tui tabellas abdiderint idemque silentio
suo temeritatem atque audaciam tuam condemna-
rint; atque haud scio an malim te videri nullo
pudore fuisse in litteris mittendis, [an] amicos tuos
plus habuisse [et] pudoris et consilii quam aut te videri
pudentiorem fuisse, quam soles, aut tuum factum non
esse condemnatum iudicio amicorum. Quodsi non tuis 40
nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum
tibi curiam praeclusisses, quid tandem erat actum aut
gestum in tua provincia, de quo ad senatum cum
gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio
Macedoniae an oppidorum turpis amissio an sociorum

direptio an agrorum depopulatio an munitio Thessa-
lonicae an obsessio militaris viae an exercitus nostri
interitus ferro, fame, frigore, pestilentia? Tu vero,
qui ad senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior
inventus es quam Gabinius, sic in provincia paulo
41 tamen quam ille demissior. Nam ille gurges atque
helluo natus abdomini suo, non laudi et gloriae, cum
equites Romanos in provincia, cum publicanos nobis-
cum et voluntate et dignitate coniunctos omnis for-
tunis, multos fama vitaque privasset, cum egisset aliud
nihil illo exercitu, nisi ut urbes depopularetur, agros
vastaret, exhauriret domos, ausus est (quid enim ille
non audeat?) a senatu supplicationem per litteras
18 postulare. O di immortales! tune etiam atque adeo
vos, geminae voragines scopulique rei publicae, vos
meam fortunam deprimitis, vestram extollitis, cum de
me ea senatus consulta absente facta sint, eae con-
tiones habitae, is motus fuerit municipiorum et colo-
niarum omnium, ea decreta publicanorum, ea collegio-
rum, ea denique generum ordinumque omnium, quae
non modo ego optare numquam auderem, sed cogitare
non possem, vos autem sempiternas foedissimae turpi-
42 tudinis notas subieritis? An ego, si te et Gabinium
cruci suffixos viderem, maiore afficerer laetitia ex
corporis vestri laceratione, quam afficior ex famae?
Nullum est supplicium putandum, quo affici casu ali-
quo etiam boni viri fortesque possunt. Atque hoc
quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Graeci (quos
utinam ita audires, ut erant audiendi; numquam te in
tot flagitia ingurgitasses. Verum audis in praesepibus,
audis in stupris, audis in cibo et vino); sed dicunt
isti ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt,
sapientem, etiamsi in Phalaridis tauro inclusus suc-
censis ignibus torreatur, dicturum tamen suave illud
esse seque ne tantulum quidem commoveri. Tantam
virtutis vim esse voluerunt, ut non posset esse um-
43 quam vir bonus non beatus. Quae est igitur poena,

quod supplicium? Id mea sententia, quod accidere nemini potest nisi nocenti, suscepta fraus, impedita et oppressa mens, bonorum odium, nota inusta senatus, amissio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem 19
Carthaginienses resectis palpebris inligatum in machina vigilando necaverunt, supplicio videtur affectus nec C. Marius, quem Italia servata ab illo demersum in Minturnensium paludibus, Africa devicta ab eodem expulsum et naufragum vidit. Fortunae enim ista tela sunt, non culpae; supplicium autem est poena peccati. Neque vero ego, si umquam vobis mala precarer, quod saepe feci, in quo di immortales meas preces audiverunt, morbum aut mortem aut cruciatum precarer. Thyestea est ista exsecratio poëtae vulgi animos, non sapientium moventis, ut tu 'naufragio expulsus uspiam

sáxis fixus ásperis, evísceratus
Látere penderes',

ut ait ille,

'sáxa spargens tábo, sanie
et sánguine atro.'

Non ferrem omnino moleste, si ita accidisset; sed id 44
tamen esset humanum. M. Marcellus, qui ter consul fuit summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari; qui tamen ob virtutem in gloria et laude vivit. In fortuna quadam est illa mors, non in poena putanda. Quae est igitur poena, quod supplicium, quae saxa, quae cruces? Esse duo duces in provinciis populi Romani, habere exercitus, appellari imperatores; horum alterum sic fuisse infrenatum conscientia scelerum et fraudium suarum, ut ex ea provincia, quae fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullam sit ad senatum litteram mittere ausus. Ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus, L. Torquatus, magnis rebus gestis me referente ab senatu imperator est appellatus, unde his paucis annis Cn. Dolabellae, C. Curionis, M. Luculli iustissimos triumphos vidimus,

ex ea te imperatore nuntius ad senatum allatus est
(45) nullus; ab altero allatae litterae, recitatae, relatum
45 ad senatum. Di immortales! idne ego optarem, ut
inimicus meus ea qua nemo umquam ignominia nota-
retur, ut senatus is, qui in eam iam benignitatis
consuetudinem venit, ut eos, qui bene rem publicam
gesserint, novis honoribus afficiat et numero dierum
et genere verborum, huius unius litteris nuntiantibus
20 non crederet, postulantibus denegaret? His ego rebus
pascor, his delector, his perfruor, quod de vobis hic
ordo opinatur non secus ac de acerrimis hostibus,
quod vos equites Romani, quod ceteri ordines, quod
cuncta civitas odit, quod nemo bonus, nemo denique
civis est, qui modo se civem esse meminerit, qui vos
non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur,
recordationem denique ipsam consulatus vestri perhor-
46 rescat. Haec ego semper de vobis expetivi, haec optavi,
haec precatus sum; plura etiam acciderunt, quam
vellem; nam ut amitteretis exercitum, numquam her-
cule optavi. Illud etiam accidit praeter optatum meum,
sed valde ex voluntate: Mihi enim numquam venerat
in mentem furorem et insaniam optare vobis, in quam
incidistis. Atqui fuit optandum. Me tamen fugerat
deorum immortalium has esse in impios et conscele-
ratos poenas certissimas. Nolite enim ita putare,
patres conscripti, ut in scaena videtis, homines con-
sceleratos inpulsu deorum terreri furialibus taedis
ardentibus; sua quemque fraus, suum facinus, suum
scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hae
47 sunt impiorum furiae, hae flammae, hae faces. Ego
te non vaecordem, non furiosum, non mente captum,
non tragico illo Oreste aut Athamante dementiorem
putem, qui sis ausus primum facere (nam id est caput),
deinde paulo ante Torquato, gravissimo et sanctissimo
viro, premente confiteri te provinciam Macedoniam, in
quam tantum exercitum transportasses, sine ullo milite
reliquisse? Mitto de amissa maxima parte exercitus;

sit hoc infelicitatis tuae; dimittendi vero exercitus quam
potes afferre causam? quam potestatem habuisti, quam
legem, quod senatus consultum, quod ius, quod exem-
plum? Quid est aliud furere? † non cognoscere
homines, non cognoscere leges, non senatum, non
civitatem. Cruentare corpus suum leve est; maior
haec est vitae, famae, salutis suae vulneratio. Si 48
familiam tuam dimisisses, quod ad neminem nisi ad
ipsum te pertineret, amici te constringendum puta-
rent; praesidium tu rei publicae, custodiam provinciae
iniussu populi [Romani] senatusque dimisisses, si tuae
mentis compos fuisses? Ecce tibi alter effusa iam 21
maxima praeda, quam ex fortunis publicanorum, quam
ex agris urbibusque sociorum exhauserat, cum partim
eius praedae profundae libidines devorassent, partim
nova quaedam et inaudita luxuries, partim etiam in
illis locis, ubi omnia diripuit, emptiones [,partim per-
mutationes] ad hunc Tusculani [in monte] montem
exstruendum; cum iam egeret, cum illa eius intermissa
intolerabilis aedificatio constitisset, se ipsum, fascis
suos, exercitum populi Romani, numen interdictumque
deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctori-
tatem senatus, iussa populi [Romani], nomen ac digni-
tatem imperii regi Aegyptio vendidit. Cum finis 49
provinciae tantos haberet, quantos voluerat, quantos
optarat, quantos pretio mei capitis emerat, iis se tenere
non potuit; exercitum eduxit ex Syria. Qui licuit
extra provinciam? Praebuit se mercennarium comitem
regi Alexandrino. Quid hoc turpius? In Aegyptum
venit, signa contulit cum Alexandrinis. Quando hoc
bellum aut hic ordo aut populus susceperat? Cepit
Alexandriam. Quid aliud exspectamus a furore eius,
nisi ut ad senatum tantis de rebus gestis litteras
mittat? Hic si mentis esset suae, nisi poenas patriae 50
disque immortalibus eas, quae gravissimae sunt, furore
atque insania penderet, ausus esset — mitto exire de
provincia, educere exercitum, bellum sua sponte gerere,

in regnum iniussu populi [Romani] aut senatus accedere, quae cum plurimae leges veteres, tum lex Cornelia maiestatis, Iulia de pecuniis repetundis planissime vetat? Sed haec omitto; ille si non acerrime fureret, auderet, quam provinciam P. Lentulus, amicissimus huic ordini, cum et auctoritate senatus et sorte haberet, interposita religione sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi adsciscere, cum, etiamsi religio non impediret, mos maiorum tamen et exempla et gravissimae legum poenae vetarent?

22 51 Et quoniam fortunarum contentionem facere coepimus, de reditu Gabini omittamus (quem etsi sibi ipse praecidit, ego tamen os ut videam hominis, expecto); tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus quidem is fuit, ut a Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiae viderit. Neque enim regio ulla fuit nec municipium neque praefectura aut colonia, ex qua non ad me publice venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos, quid effusiones hominum ex oppidis, quid concursus ex agris patrum familias cum coniugibus ac liberis, quid eos dies, qui quasi deorum immortalium festi atque sollemnes apud omnes
52 sunt adventu meo redituque celebrati? Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii, cum senatum egressum vidi populumque [Romanum] universum, cum mihi ipsa Roma prope convulsa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum progredi visa est. Quae me ita accepit, ut non modo omnium generum, aetatum, ordinum omnes viri ac mulieres omnis fortunae ac loci, sed etiam moenia ipsa viderentur et tecta urbis ac templa laetari. Me consequentibus diebus in ea ipsa domo, qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices, consules, patres conscripti conlocaverunt mihique, quod ante me nemini, pecunia publica aedificandam domum censuerunt.

53 Habes reditum meum. Confer nunc vicissim tuum,

quando quidem amisso exercitu nihil incolume domum
praeter os illud tuum pristinum rettulisti. Qui primum
qua veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis scit?
Quos tu Maeandros, dum omnis solitudines persequeris,
quae deverticula flexionesque quaesisti? quod te muni-
cipium vidit, quis amicus invitavit, quis hospes adspexit?
Nonne tibi nox erat pro die, solitudo pro frequentia,
caupona pro oppido, non ut redire ex Macedonia nobilis
imperator, sed ut mortuus infamis ecferri videretur?
Romam vero ipsam, o familiae non dicam Calpurniae, 23
sed Calventiae, neque huius urbis, sed Placentini muni-
cipii, neque paterni generis, sed bracatae cognationis
dedecus! quem ad modum ingressus es? quis tibi non
dicam horum aut civium ceterorum, sed tuorum lega-
torum obviam venit? Mecum enim L. Flaccus, vir 54
tua legatione indignissimus atque iis consiliis, quibus
mecum in consulatu meo coniunctus fuit ad conser-
vandam rem publicam, dignior, mecum fuit tum, cum
te quidam non longe a porta cum lictoribus errantem
visum esse narraret; scio item virum fortem in primis,
belli ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Mar-
cium, quorum tu legatorum opera in proelio imperator
appellatus eras, cum longe afuisses, adventu isto tuo
domi fuisse otiosum. Sed quid ego enumero, qui tibi (55)
obviam non venerint? quin dico venisse paene neminem 55
ne de officiosissima quidem natione candidatorum, cum
vulgo essent et illo ipso et multis ante diebus admoniti
et rogati? Togulae lictoribus ad portam praesto fuerunt;
quibus illi acceptis sagula reiecerunt, catervam impe-
ratori suo novam praebuerunt. Sic iste a tanto exercitu
tantae provinciae triennio post Macedonicus imperator
in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi
reditus umquam fuerit desertior. In quo me tamen,
qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit. Cum
ego [eum] Caelimontana [porta] introisse dixissem, spon-
sione me, ni Esquilina introisset, homo promptus laces-
sivit; quasi vero id aut ego scire debuerim aut vestrum

quisquam audierit aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne triumphali, quae porta Macedonicis semper consulibus ante te patuit; tu inventus es, qui con-
24 sulari imperio praeditus ex Macedonia non triumphares.

56 At audistis, patres conscripti, philosophi vocem. Negavit se triumphi cupidum umquam fuisse. O scelus, o pestis, o labes! Cum exstinguebas senatum, vendebas auctoritatem huius ordinis, addicebas tribuno pl. consulatum tuum, rem publicam evertebas, prodebas caput et salutem meam una mercede provinciae, si triumphum non cupiebas, cuius tandem te rei cupiditate arsisse defendes? Saepe enim vidi, qui et mihi et ceteris cupidiores provinciae viderentur, triumphi nomine tegere atque celare cupiditatem suam. Hoc D. Silanus consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat. Neque enim quisquam potest exercitum cupere aperteque petere, ut non praetexat cupi-
57 ditatem triumphi. Quodsi te senatus populusque Romanus aut non appetentem aut etiam recusantem bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset, tamen erat angusti animi atque demissi iusti triumphi honorem dignitatemque contemnere. Nam ut levitatis est inanem aucupari rumorem et omnis umbras etiam falsae gloriae consectari, sic est [levis] animi lucem splendoremque fugientis iustam gloriam, qui est fructus verae virtutis honestissimus, repudiare. Cum vero non modo non postulante atque cogente, sed invito atque oppresso senatu, non modo nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero provincia tibi ista manupretium fuerit [non] eversae per te et perditae civitatis, cumque omnium tuorum scelerum haec pactio exstiterit, ut, si tu totam rem publicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu velles finibus, traderetur: cum exhauriebas aerarium, cum orbabas Italiam iuventute, cum mare vastissimum hieme transibas, si triumphum contemnebas, quae te, praedo amentissime, nisi praedae ac rapinarum cupi-

ditas tam caeca rapiebat? Non est integrum Cn. Pompeio 58 consilio iam uti tuo; erravit enim; non gustarat istam tuam philosophiam; ter iam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui. Quid est, quod confecto per te formidolosissimo bello coronam illam lauream tibi tanto opere decerni volueris a senatu? P. Servilı, Q. Metelle, C. Curio, L. Afrani, cur hunc non audistis tam doctum hominem, tam eruditum, priusquam in istum errorem induceremini? C. ipsi Pomptino, necessario meo, iam non est integrum; religionibus enim susceptis impeditur. O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! o amentem Paulum, rusticum Marium, nullius consilii patres horum amborum consulum, qui triumpharint!

Sed quoniam praeterita mutare non possumus, 25 quid cessat hic homullus ex argilla et luto fictus 59 [Epicureus] dare haec praeclara praecepta sapientiae clarissimo et summo imperatori genero suo? Fertur ille vir, mihi crede, gloria; flagrat [ardet] cupiditate iusti et magni triumphi. Non didicit eadem ista quae tu. Mitte ad eum libellum et, si iam ipse coram congredi poteris, meditare, quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimas atque restinguas. Valebis apud hominem volitantem gloriae cupiditate vir moderatus et constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer. Dices enim, ut es homo facetus ad persuadendum, concinnus, perfectus, politus ex schola: 'Quid est, Caesar, quod te supplicationes totiens iam decretae tot dierum tanto opere delectent? in quibus homines errore ducuntur, quas di neglegunt; qui, ut noster divinus ille dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent neque irati.' Non facies fidem scilicet, cum haec disputabis; tibi enim et esse et fuisse videbit iratos. Vertes te ad alteram scholam; disseres 60 de triumpho: 'Quid tandem habet iste currus, quid vincti ante currum duces, quid simulacra oppidorum, quid aurum, quid argentum, quid legati in

equis et tribuni, quid clamor militum, quid tota illa pompa? Inania sunt ista, mihi crede, delectamenta paene puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle. Quibus ex rebus nihil est, quod solidum tenere, nihil, quod referre ad voluptatem corporis
61 possis. Quin tu me vides, qui, ex qua provincia T. Flamininus, L. Paulus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii levitate et cupiditate commoti triumpharunt, ex ea sic redii, ut ad portam Esquilinam Macedonicam lauream conculcarim, ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Caelimontanam sitiens pervenerim; quo in loco mihi libertus praeclaro imperatori domum ex hac die biduo ante conduxerat; quae vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem. Nummus interea mihi, Caesar, neglectis ferculis triumphalibus domi manet et manebit. Rationes ad aerarium continuo, sicut tua lex iubebat, detuli neque alia ulla in re legi tuae parui. Quas rationes si cognoris, intelleges nemini plus quam mihi litteras profuisse. Ita enim sunt perscriptae scite et litterate, ut scriba, ad aerarium qui eas rettulit, perscriptis rationibus secum ipse caput sinistra manu perfricans commurmuratus sit:

Ratió quidem hercle appáret, argentum οἴχεται.'

Hac tu oratione non dubito quin illum iam escendentem in currum revocare possis.

26 O tenebrae, o lutum, o sordes, o paterni generis
62 oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quam ut Mediolanensi praecone, avo tuo, dignum esse videatur. L. Crassus, homo sapientissimus nostrae civitatis, specillis prope scrutatus est Alpis, ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quaereret; eadem cupiditate vir summo ingenio praeditus, C. Cotta, nullo certo hoste flagravit. Eorum neuter

triumphavit, quod alteri illum honorem collega, alteri mors praeripuit. Inrisa est abs te paulo ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, a qua te longe dixisti abhorrere. Qui etiamsi minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quam Piso, prudentior quam Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientia quam Crassus ea contemnis, quae illi 'idiotae', ut tu appellas, praeclara duxerunt. Quodsi reprehendis, quod cupidi 63
coronae laureae fuerint, cum bella aut parva aut nulla gessissent, tu tantis nationibus subactis, tantis rebus gestis minime fructum laborum tuorum, praemia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti. Neque vero contempsisti, sis licet Themista sapientior, sed os tuum ferreum senatus convicio verberari noluisti.

Iam vides (quoniam quidem ita egomet mihi fui inimicus, ut me tecum compararem) et digressum meum et absentiam et reditum ita longe tuo praestitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint. Num 64
etiam in hac cotidiana adsidua urbanaque vita splendorem tuum, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam senatoriam nobis aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac despicatissimo antelaturus? Age, senatus 27
odit te (quod eum tu facere iure concedis) afflictorem ac perditorem non modo dignitatis et auctoritatis, sed omnino ordinis ac nominis sui; videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir praestantissimus et ornatissimus, L. Aelius, est te consule relegatus; plebs Romana perditum cupit, in cuius tu infamiam ea, quae per latrones et per servos de me egeras, contulisti; Italia cuncta exsecratur, cuius idem tu superbissime decreta et preces repudiasti. Fac huius odii tanti 65
ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi, quales non modo numquam fuerunt, sed ne

quo modo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? Ubi sunt vestrae scholae? Ne acclametur, times? Ne id quidem est curare philosophi. Manus tibi ne afferantur? Dolor enim est malum, ut tu disputas; existimatio, dedecus, infamia, turpitudo verba atque ineptiae. Sed de hoc non dubito; non
(66) audebit accedere ad ludos. Convivium publicum non dignitatis causa inibit, nisi forte ut cum patribus conscriptis, hoc est cum amoribus suis, cenet, sed plane
66 animi sui causa; ludos nobis 'idiotis' relinquet. Solet enim in disputationibus suis oculorum et aurium delectationi abdominis voluptates anteferre. Nam quod vobis iste tantum modo improbus, crudelis, olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sordidus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur, nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidino-
(67) sius, nihil protervius, nihil nequius. Luxuriem autem
67 nolite in isto hanc cogitare. Est enim quaedam, quamquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo ac libero dignior. Nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum, (laudabo inimicum) ne magno opere quidem quicquam praeter libidines sumptuosum. Toreuma nullum, maximi calices, et ii, ne contemnere suos videatur, Placentini; exstructa mensa non conchyliis aut piscibus, sed multa carne subrancida. Servi sordidati ministrant, non nulli etiam senes; idem coquus, idem atriensis; pistor domi nullus, nulla cella; panis et vinum a propola atque de cupa; Graeci stipati quini in lectis, saepe plures; ipse solus; bibitur usque eo, dum de solio ministretur. Ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat; mensam tolli iubet.

28
68 Dicet aliquis: 'Unde tibi haec nota sunt?' Non mehercules contumeliae causa describam quemquam, praesertim ingeniosum hominem atque eruditum, cui

generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Graecus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam (sic enim cognovi), humanus, sed tamdiu, quamdiu cum humanis est aut ipse secum. Is cum istum adulescentem iam tum hac dis irata fronte vidisset, non fastidivit eius amicitiam, cum esset praesertim appetitus; dedit se in consuetudinem sic, ut prorsus una viveret nec fere umquam ab eo discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum et humanissimorum coetu loquor. Audistis profecto dici philosophos Epicureos omnis res, quae sint homini expetendae, voluptate metiri; rectene an secus, nihil ad nos aut, si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adulescenti non acriter intellegenti et saepe
praeceps. Itaque admissarius iste simul atque audivit 69
voluptatem a philosopho tanto opere laudari, † nihil expiscatus est, sic suos sensus voluptarios omnis incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinnivit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis a se illum inventum arbitraretur. Graecus primo distinguere et dividere, illa quem ad modum dicerentur; iste 'claudus', quem ad modum aiunt, 'pilam'; retinere, quod acceperat, testificari, tabellas obsignare velle, Epicurum desertum dicere. Is autem dicit, ut opinor, se nullum bonum intellegere posse demptis corporis voluptatibus.
Quid multa? Graecus facilis et valde venustus nimis 70
pugnax contra imperatorem populi Romani esse noluit.
Est autem hic, de quo loquor, non philosophia solum, 29
sed etiam ceteris studiis, quae fere ceteros Epicureos neglegere dicunt, perpolitus; poëma porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius. In quo reprehendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut improbum, non ut audacem, non ut impurum, sed ut Graeculum, ut assentatorem, ut poëtam. Devenit autem seu potius incidit in istum eodem deceptus supercilio Graecus atque advena quo

tota tam sapiens et tanta civitas. Revocare se non poterat familiaritate implicatus et simul inconstantiae famam verebatur. Rogatus, invitatus, coactus ita multa ad istum de ipso quoque scripsit, ut omnes [hominis] libidines, [omnia stupra,] omnia cenarum conviviorumque genera, adulteria denique eius delicatissimis versibus
71 expresserit, in quibus, si qui velit, possit istius tamquam in speculo vitam intueri; ex quibus multa a multis lecta et audita recitarem, ni vererer, ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab huius loci more abhorreret; et simul de ipso, qui scripsit, detrahi nihil volo. Qui si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior et gravior esse potuisset; sed eum casus in hanc consuetudinem scribendi induxit philosopho valde indignam, siquidem philosophia, ut fertur, virtutis continet et officii et bene vivendi disciplinam; quam qui profitetur, gravis-
72 simam sustinere mihi personam videtur. Sed idem casus illum ignarum, quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimae atque intemperantissimae pecudis caeno et sordibus inquinavit.

Qui modo cum res gestas consulatus mei collaudasset, quae quidem collaudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat paene turpis, 'Non illa tibi', inquit, 'invidia nocuit, sed versus tui.' Nimis magna poena te consule constituta est sive malo poëtae sive libero. 'Scripsisti enim: '*Cedant arma togae.*'' Quid tum? 'Haec res tibi fluctus illos excitavit.' At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod te consule in sepulcro rei publicae incisum est: 'VELITIS IUBEATIS, UT, QUOD M. CICERO VERSUM FECERIT', sed 'QUOD VIN-
30 DICARIT.' Verum tamen, quoniam te non Aristarchum,
73 sed Phalarin grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versum, sed poëtam armis persequare, scire cupio, quid tandem in isto versu reprehendas: '*Cedant arma togae.*' 'Tuae dicis', inquit, 'togae summum imperatorem esse cessurum.' Quid

nunc te, asine, litteras doceam? Non opus est verbis, sed fustibus. Non dixi hanc togam, qua sum amictus, nec arma scutum aut gladium unius imperatoris, sed, quia pacis est insigne et otii toga, contra autem arma tumultus atque belli, poëtarum more locutus hoc intellegi volui, bellum ac tumultum paci atque otio concessurum. Quaere ex familiari tuo Graeco illo poëta; 74
probabit genus ipsum et agnoscet neque te nihil sapere mirabitur. 'At in altero illo', inquit, 'haeres: 'Concedat laurea laudi.'' Immo mehercule habeo tibi gratiam; haererem enim, nisi tu me expedisses. Nam, cum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abiecisti, indicasti non modo amplissimae, sed etiam minimae laudi lauream concessisse. Atque ista oratione hoc tamen intellegi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum, ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quem is versus offenderit, videatur mihi pernicies esse quaesita. Omitto nihil istum versum pertinuisse ad illum; non 75
fuisse meum, quem, quantum potuissem, multis saepe orationibus scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus primo; nonne compensavit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quodsi est commotus, ad perniciemne non dicam amicissimi, non ita de sua laude meriti, non ita de re publica, non consularis, non senatoris, non civis, non liberi, in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuit? Tu, quid, tu, apud quos, tu, de quo 31
dicas, intellegis? Complecti vis amplissimos viros ad tuum et Gabini scelus, neque id occulte; nam paulo ante dixisti me cum iis confligere, quos despicerem, non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem. Quorum quidem (quis enim non intellegit, quos dicas?) quamquam non est causa una omnium, tamen est omnium mihi probata. Me Cn. 76
Pompeius multis obsistentibus eius erga me studio

atque amori semper dilexit, semper sua coniunctione
dignissimum iudicavit, semper non modo incolumem,
sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit
esse. Vestrae fraudes, vestrum scelus, vestrae crimi-
nationes insidiarum mearum, illius periculorum nefarie
fictae, simul eorum, qui familiaritatis licentia suorum
improbissimorum sermonum domicilium in auribus eius
impulsu vestro collocarant [vestrae cupiditates provin-
ciarum effecerunt], ut ego excluderer omnesque, qui
me, qui illius gloriam, qui rem publicam salvam esse
77 cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur; quibus
rebus est perfectum, ut illi plane suo stare iudicio
non liceret, cum certi homines non studium eius a
(77) me alienassent, sed auxilium retardassent. Nonne ad
te L. Lentulus, qui tum erat praetor, non Q. Sanga,
non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui
omnes ad eum multique mortales oratum in Albanum
obsecratumque venerant, ut ne meas fortunas desereret
cum rei publicae salute coniunctas. Quos ille ad te
et ad tuum collegam remisit, ut causam publicam
susciperetis[, ut ad senatum referretis]; se contra arma-
tum tribunum pl. sine publico consilio decertare nolle;
consulibus ex senatus consulto rem publicam defen-
78 dentibus se arma sumpturum. Ecquid, infelix, recor-
daris, quid responderis? in quo illi omnes quidem,
sed Torquatus praeter ceteros furebat contumacia
responsi tui: 'te non esse tam fortem, quam ipse Tor-
quatus in consulatu fuisset aut ego; nihil opus esse
armis, nihil contentione; me posse rem publicam iterum
servare, si cessissem; infinitam caedem fore, si resti-
tissem. Deinde ad extremum neque se neque generum
neque collegam suum tribuno pl. defuturum.' Hic tu
hostis ac proditor aliis me inimiciorem quam tibi
32 debere esse dicis? Ego C. Caesarem non eadem de
79 re publica sensisse quae me scio; sed tamen, quod
iam de eo his audientibus saepe dixi, me ille sui
totius consulatus eorumque honorum, quos cum pro-

ximis communicavit, socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit. Non sum propter nimiam fortasse constantiae cupiditatem adductus ad causam; non postulabam, ut ei carissimus essem, cuius ego ne beneficiis quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen te consule putabatur, utrum, quae superiore anno ille gessisset, manerent an rescinderentur. Quid loquar plura? Si tantum ille in me esse uno roboris et virtutis putavit, ut, quae ipse gesserat, conciderent, si ego restitissem, cur ego non ignoscam, si anteposuit suam salutem meae? Sed 80 praeterita mitto. Me ut Cn. Pompeius omnibus studiis suis, laboribus, vitae periculis complexus est, cum municipia pro me adiret, Italiae fidem imploraret, P. Lentulo consuli, auctori salutis meae, frequens assideret, senatus sententiam praestaret, in contionibus non modo se defensorem salutis meae, sed etiam supplicem pro me profiteretur, huius voluntatis eum, quem multum posse intellegebat, mihi non inimicum esse cognorat, socium sibi et adiutorem, C. Caesarem, adiunxit. Iam vides me tibi non inimicum, sed hostem, illis, quos describis, non modo non iratum, sed etiam amicum esse debere; quorum alter, id quod meminero, semper aeque mihi amicus fuit ac sibi, alter, id quod obliviscar, sibi aliquando amicior quam mihi. Deinde hoc 81 ita fit, ut viri fortes, etiamsi ferro inter se comminus decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsa pugna armisque deponant. Neque me ille odisse potuit umquam, ne tum quidem, cum dissidebamus. Habet hoc virtus, quam tu ne de facie quidem nosti, ut viros fortes species eius et pulchritudo etiam in hoste cognita delectet.

Equidem dicam ex animo, patres conscripti, quod 33 sentio, et quod vobis audientibus saepe iam dixi. Si mihi numquam amicus C. Caesar fuisset, si semper iratus, si semper aspernaretur amicitiam meam seque mihi implacabilem inexpiabilemque praeberet, tamen

ei, cum tantas res gessisset gereretque cotidie, non amicus esse non possem; cuius ego imperium, non Alpium vallum, contra ascensum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem Germanorum immanissimis gentibus obicio
82 et oppono; perfecit ille, ut, si montes resedissent, amnes exaruissent, non naturae praesidio, sed victoria sua rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet, tu me a tuis inimicitiis ad simultatem revocabis † sic tuis sceleribus rei publicae praeterita fata refricabis? † Quod quidem tu, qui bene nosses coniunctionem meam et Caesaris, eludebas, cum a me trementibus omnino labris, sed tamen, cur tibi nomen non deferrem, requirebas. Quamquam, quod ad me attinet,

Numquam ístam imminuam cúram infitiandó tibi,

tamen est mihi considerandum, quantum illi tantis rei publicae negotiis tantoque bello impedito ego homo amicissimus sollicitudinis atque oneris imponam. Nec despero tamen, quamquam languet iuventus nec perinde, atque debebat, in laudis et gloriae cupiditate versatur, futuros aliquos, qui abiectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, praesertim tam afflicto, tam inopi, tam infirmo, tam enervato reo, qui te ita gesseris, ut timeres, ne indignus beneficio videreris, nisi eius, a quo missus eras, simillimus exstitisses.

34
83 An vero tu parum putas investigatas esse a nobis labes imperii tui stragesque provinciae? quas quidem nos non vestigiis odorantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis et cubilibus persecuti sumus. Notata a nobis sunt et prima illa scelera in adventu, cum accepta pecunia a Dyrrachinis ob necem hospitis tui Platoris eius ipsius domum devertisti, cuius sanguinem addixeras, eumque servis symphoniacis et aliis muneribus acceptis timentem multumque dubitantem confirmasti et Thessalonicam fide tua venire iussisti.

Quem ne maiorum quidem more supplicio affecisti, cum miser ille securibus hospitis sui cervices subicere gestiret, sed ei medico, quem tecum † tu eduxeras, imperasti, ut venas hominis incideret; cum quidem 84
tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris Pleuratus, eius comes, quem necasti verberibus summa senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicae gentis (84)
principem, cum [te] trecentis talentis regi Cotyi vendidisses, securi percussisti, cum ille ad te legatus in castra venisset et tibi magna praesidia et auxilia a Bessis peditum equitumque polliceretur, neque eum solum, sed etiam ceteros legatos, qui simul venerant; quorum omnium capita regi Cotyi vendidisti. Denseletis, quae natio semper oboediens huic imperio etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedoniam C. Sentio praetore tutata est, nefarium bellum et crudele intulisti, eisque cum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniae vexatores ac praedatores effecisti; vectigalia nostra perturbarunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt, Thessalonicenses, cum oppido desperassent, munire arcem coëgerunt. A te Iovis Urii fanum antiquissimum 35
barbarorum sanctissimumque direptum est. Tua scelera 85
di immortales in nostros milites expiaverunt; qui cum novo genere morbi affligerentur neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset, dubitabat nemo, quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello lacessiti, fana vexata hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particula parva scelerum et crudelitatis tuae genus universum.

Quid avaritiae, quae criminibus infinitis implicata 86
est, summam nunc explicem? Generatim ea, quae maxime nota sunt, dicam. Nonne sestertium centiens et octogiens, quod quasi vasarii nomine in venditione mei capitis ascripseras, ex aerario tibi adtributum

Romae in quaestu reliquisti? Nonne, cum CC talenta tibi Apolloniatae Romae dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium, equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? Nonne, hiberna cum legato praefectoque tuo tradidisses, evertisti miseras funditus civitates, quae non solum bonis sunt exhaustae, sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque subierunt? Qui modus tibi fuit frumenti aestimandi, qui honorarii? siquidem potest vi et metu extortum honorarium nominari. Quod cum peraeque omnes, tum acerbissime Bottiaei, Byzantii, Cherronensus, Thessalonica sensit. Unus tu dominus, unus aestimator, unus venditor tota in
36 provincia per triennium frumenti omnis fuisti. Quid
87 ego rerum capitalium quaestiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosissimas liberationes proferam? Tantum locum aliquem cum mihi notum esse senseris, tecum ipse licebit, quot in eo genere et quanta sint crimina, recordere. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, cum omni totius provinciae pecore compulso pellium nomine omnem quaestum illum domesticum paternumque renovasti? Videras enim grandis iam puer bello Italico repleri quaestu vestram domum, cum pater armis faciendis tuus praefuisset. Quid? vectigalem provinciam singulis rebus, quaecumque venirent, certo portorio imposito servis tuis [publicanis] a te factam
88 esse meministi? Quid? centuriatus palam venditos, quid? per tuum servulum ordines assignatos, quid? stipendium militibus per omnes annos a civitatibus mensis palam propositis esse numeratum? quid? illa in Pontum profectio et conatus tuus, quid? debilitatio atque abiectio animi tui Macedonia praetoria nuntiata, cum tu non solum, quod tibi succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, exsanguis et mortuus concidisti, quid? quaestor aediliciis reiectis praepositus, legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus,

tribuni militares non recepti, M. Baebius, vir fortis, interfectus iussu tuo? Quid, quod tu totiens diffidens 89
ac desperans rebus tuis in sordibus, lamentis luctuque iacuisti, quod populari illi sacerdoti sescentos ad bestias socios stipendiariosque misisti, quod, cum sustentare vix posses maerorem tuum doloremque decessionis, Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus et cum Autobulo, Athamante, [et] Timocle, formosis fratribus, contulisti, quod inde te recipiens in villa Euchadiae, quae fuit uxor Execesti, iacuisti maerens aliquot dies atque inde obsoletus Thessalonicam omnibus inscientibus noctuque venisti, quod, cum concursum plorantium ac tempestatem querellarum ferre non posses, in oppidum devium Beroeam profugisti? quo in oppido cum tibi spe falsa, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset, quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovasti! Mitto aurum 37
coronarium, quod te diutissime torsit, cum modo vel- 90
les, modo nolles. Lex enim generi tui et decerni et [te] accipere vetabat nisi decreto triumpho. In quo tu acceptam iam et devoratam pecuniam ut in Achaeorum centum talentis evomere non poteras, vocabula tantum pecuniarum et genera mutabas. Mitto diplomata tota in provincia passim data, mitto numerum navium summamque praedae, mitto rationem exacti imperatique frumenti, mitto ereptam libertatem populis ac singulis, qui erant affecti praemiis nominatim, quorum nihil est, quod non sit lege Iulia ne fieri liceat sanctum diligenter. Aetoliam, quae procul 91
a barbaris disiuncta [est] gentibus in sinu pacis posita medio fere Graeciae gremio continetur, o Poena et Furia sociorum! decedens miseram perdidisti. Arsinoën, Stratum, Naupactum, ut modo tute indicasti, nobiles urbes atque plenas, fateris ab hostibus esse captas. Quibus autem hostibus? Nempe iis, quos tu Ambraciae sedens primo tuo adventu ex oppidis Agria-

num atque Dolopum demigrare et aras et focos relinquere coëgisti. Hoc tu in exitu, praeclare imperator, cum tibi ad pristinas clades accessio fuisset Aetoliae repentinus interitus, exercitum dimisisti neque ullam poenam, quae tanto facinori deberetur, non maluisti subire quam numerum tuorum militum reliquiasque cognosci.

38 Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in re
92 militari imperioque videatis, Albucius, cum in Sardinia
triumphasset, Romae damnatus est; hic cum similem
exitum expectaret, in Macedonia tropaea posuit; eaque,
quae bellicae laudis victoriaeque omnes gentes insignia
et monimenta esse voluerunt, noster hic praeposterus
imperator amissorum oppidorum, caesarum legionum,
provinciae praesidio et reliquis militibus orbatae ad
sempiternum dedecus sui generis et nominis funesta
indicia constituit; idemque, ut esset, quod in basi
tropaeorum inscribi incidique posset, Dyrrachium ut
venit decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus,
quos paulo ante Torquato respondit beneficii causa a
(93) se esse dimissos. Quibus cum iuratus affirmasset se,
quae deberentur, postero die persoluturum, domum se
abdidit; inde nocte intempesta crepidatus veste servili
navem conscendit Brundisiumque vitavit et ultimas
93 Hadriani maris oras petivit, cum interim Dyrrachi
milites domum, in qua istum esse arbitrarentur, obsidere coeperunt et, cum latere hominem putarent, ignes
circumdederunt. Quo metu conmoti Dyrrachini profugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt.
Illi autem statuam istius persimilem, quam stare
celeberrimo in loco voluerat, ne suavissimi hominis
memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt,
dissipant. Sic odium, quod in ipsum attulerant, id
94 in eius imaginem ac simulacrum profuderunt. Quae
cum ita sint (non enim dubito, quin, cum haec, quae
excellunt, me nosse videas, non existimes mediam
illam partem et turbam flagitiorum tuorum mihi esse

inauditam), nihil est, quod me hortere, nihil est, quod
invites; admoneri me satis est. Admonebit autem nemo
alius nisi rei publicae tempus, quod mihi quidem
magis videtur, quam tu umquam arbitratus es, appro-
pinquare. Ecquid vides, ecquid sentis, lege iudiciaria 39
lata quos posthac iudices simus habituri? Neque
legetur, quisquis voluerit, nec, quisquis noluerit, non
legetur; nulli conicientur in illum ordinem, nulli exi-
mentur; non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad
aemulationem conitetur; iudices iudicabunt ii, quos
lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod
cum ita sit, mihi crede, neminem invitum invitabis;
res ipsa et rei publicae tempus aut me ipsum, quod
nolim, aut alium quempiam aut invitabit aut dehor-
tabitur.

Equidem, ut paulo ante dixi, non eadem supplicia 95
esse in hominibus existimo quae fortasse plerique,
damnationes, expulsiones, neces; denique nullam mihi
poenam videtur habere id, quod accidere innocenti,
quod forti, quod sapienti, quod bono viro et civi potest.
Damnatio ista, quae in te flagitatur, obtigit P. Rutilio,
quod specimen habuit haec civitas innocentiae. Maior
mihi iudicum et rei publicae poena illa visa est quam
Rutili. L. Opimius eiectus est e patria, is qui et post
praeturam et consul maximis rem publicam periculis
liberarat. Non in eo, cui facta est iniuria, sed in iis,
qui fecerunt, sceleris et conscientiae poena remansit.
At contra bis Catilina absolutus *est*, emissus etiam
ille auctor tuus provinciae, cum stuprum Bonae deae
pulvinaribus intulisset. Quis fuit in tanta civitate, qui
illum incesto liberatum, non eos, qui ita iudicarant, 40
pari scelere obstrictos arbitraretur? An ego exspectem, 96
dum de te quinque et septuaginta tabellae diribeantur,
de quo iam pridem omnes mortales omnium generum,
aetatum, ordinum iudicaverunt? Quis enim te aditu,
quis ullo honore, quis denique communi salutatione
dignum putat? Omnes memoriam consulatus tui, facta,

mores, faciem denique ac nomen a re publica detestantur. Legati qui una fuerunt, alienati, tribuni militares inimici, centuriones, et si qui ex tanto exercitu reliqui milites exstant non dimissi abs te, sed dissipati, te oderunt, tibi pestem exoptant, te exsecrantur. Achaia exhausta, Thessalia vexata, laceratae Athenae, Dyrrachium et Apollonia exinanita, Ambracia direpta, Parthini et Bulidenses illusi, Epirus excisa, Locri, Phocii, Boeotii exusti, Acarnania, Amphilochia, Perraebia Athamanumque gens vendita, Macedonia condonata barbaris, Aetolia amissa, Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati; cives Romani, qui in iis locis negotiantur, te unum suum sociorumque depeculatorem, vexatorem, praedonem, hostem venisse sen-
97 serunt. Ad horum omnium iudicia tot atque tanta domesticum iudicium accessit [sententiae damnationis tuae], occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis, nullae ad senatum e provincia litterae, nulla ex trinis aestivis gratulatio, nulla triumphi mentio: non modo quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris, dicere audes. Ex illo fonte et seminario triumphorum cum arida folia laureae rettulisses, cum ea abiecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te 'FECISSE VIDERI' pronuntiavisti. Qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus, ubi sumptus, ubi imperium, ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque provincia? Sin autem aliquid sperare visus eras, *si* cogitaras id, quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropaea plena dedecoris et risus te commentatum esse declarant, quis te miserior, quis te damnatior, qui neque scribere ad senatum a te bene rem publicam esse gestam neque
41 praesens dicere ausus es? An tu mihi, cui semper
98 ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cuiusque fortunam ponderari neque in tabellis paucorum iudicum, sed in sententiis omnium civium famam nostram fortunamque pendere, [te] indemnatum videri putas,

quem socii, quem foederati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites, qui ferrum, qui famem, qui morbum effugerunt, omni cruciatu dignissimum putent, cui non apud senatum, non apud ullum ordinem, [non apud equites Romanos,] non in urbe, non in Italia maximorum scelerum venia ulla [ad ignoscendum] dari possit, qui se ipse oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? Numquam ego sanguinem expetivi tuum, 99
numquam illud extremum, quod posset esse improbis et probis commune, supplicium legis ac iudicii, sed abiectum, contemptum, despectum a ceteris, a te ipso desperatum et relictum, circumspectantem omnia, quicquid increpuisset, pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie consulari, horrentem, trementem, adulantem omnis videre te volui; vidi. Quare, si tibi evenerit, quod metuis ne accidat, equidem non moleste feram; sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua et indignitate et timiditate nec te minus libenter metuentem videbo, ne reus fias, quam reum, nec minus laetabor, cum te semper sordidum, quam si paulisper sordidatum viderem.

M. TULLI CICERONIS

PRO CN. PLANCIO ORATIO.

ARGUMENTUM SCHOLIASTAE BOBIENSIS.

M. Tullius orationem lucentam L. Domitio Appio Claudio coss. etiam pro hoc Cn. Plancio dixit, qui reus de sodaliciis petitus est lege Licinia, quam M. Licinius Crassus, Pompei Magni collega, in consulatu suo pertulit, ut severissime quaereretur in eos candidatos, qui sibi conciliassent ea potissimum de causa, ut per illos pecuniam tribulibus dispertirent ac sibi mutuo eadem suffragationis emptae praesidia communicarent. Huic factioni coërcendae legis lator Crassus existimavit etiam genus iudicii multo periculosius comparandum, ut apud iudices editicios accusarentur, id est ut pro voluntate accusatoris ederentur tribus, ex quibus unam tantum modo reicere posset reus, de reliquis autem iudices haberentur utique infestissimi causam dicentibus, utpote quos accusator ad voluntatem suam praelegisset edendo eas potissimum tribus, quas reo minus aequas fore arbitraretur. Sed enim Cn. Plancio summa et religiosa cum M. Tullio familiaritas erat beneficiis non mediocribus copulata. Nam cum P. Clodi, tribuni plebi, inimici sui, lege aqua et igni interdictus urbe cessisset et Macedoniam petisset, nullis opem ferentibus, qui Clodianam potentiam graviter extimescebant, prolixa benignitate et fide non minore quaestoris Cn. Planci sustentatus est. Illo quippe anno sub L. Apuleio praetore quaestura Plancius in Macedonia fungebatur. Diu igitur Thessalonicae fuit auxilio eius ab omni periculo insidiarum Cicero defensus. Dein postea restitutus inter ceteros et ipsi gratias egit iis orationibus, quarum alteram in contione, alteram vero habuit in senatu. Causa pendet ex aedilitatis petitione, in qua designatus est Plancius repulsam ferente Iuventio Laterense patriciae familiae, senatore non minore facundia quam generis nobilitate praedito, qui nunc etiam reum de sodaliciis facit invidioso crimine et reis metuendo propter iudices editicios, de quorum condicione supra diximus. Prin-

cipaliter quidem coniecturalis defensio est, videlicet oratore nitente Plancium non pecuniae largitione, sed integritate morum et rerum gestarum me*moria aedilem esse factum.* — Constat autem Cn. Plancium absolutum esse ac proximo anno aedilitatem gessisse.

Cum propter egregiam et singularem Cn. Planci, 1 1
iudices, in mea salute custodienda fidem tam multos
et bonos viros eius honori viderem esse fautores,
capiebam animo non mediocrem voluptatem, quod,
cuius officium mihi saluti fuisset, ei meorum tempo-
rum memoriam suffragari videbam. Cum autem audi-
rem meos partim inimicos, partim invidos huic accu-
sationi esse fautores eandemque rem adversariam esse
in iudicio Cn. Plancio, quae in petitione fuisset adiu-
trix, dolebam, iudices, et acerbe ferebam, si huius
salus ob eam ipsam causam esset infestior, quod is
meam salutem atque vitam sua benivolentia praesidio
custodiaque texisset. Nunc autem vester, iudices, con- 2
spectus et consessus iste reficit et recreat mentem
meam, cum intueor et contemplor unum quemque
vestrum. Video enim hoc in numero neminem, cui
mea salus non cara fuerit, cuius non extet in me
summum meritum, cui non sim obstrictus memoria
beneficii sempiterna. Itaque non extimesco, ne Cn.
Plancio custodia meae salutis apud eos obsit, qui
me ipsi maxime salvum videre voluerunt, saepiusque,
iudices, mihi venit in mentem admirandum esse M.
Laterensem, hominem studiosissimum et dignitatis et
salutis meae, reum sibi hunc potissimum delegisse
quam metuendum, ne vobis id ille magna ratione
fecisse videatur. Quamquam mihi non sumo tantum 3
neque adrogo, iudices, ut Cn. Plancium suis erga me
meritis impunitatem consecutum putem. Nisi eius
integerrimam vitam, modestissimos mores, summam
fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero,

nihil de poena recusabo; sin omnia praestitero, quae sunt a bonis viris expectanda, petam, iudices, a vobis, ut, cuius misericordia salus mea custodita sit, ei vos vestram misericordiam me deprecante tribuatis. Equidem ad reliquos labores, quos in hac causa maiores suscipio quam in ceteris, etiam hanc molestiam adsumo, quod mihi non solum pro Cn. Plancio dicendum est, cuius ego salutem non secus ac meam tueri debeo,
2 sed etiam pro me ipso, de quo accusatores plura paene
4 quam de re reoque dixerunt. Quamquam, iudices, si quid est in me ipso ita reprehensum, ut id ab hoc seiunctum sit, non me id magnopere conturbat; non enim timeo, ne, quia perraro grati homines reperiantur, idcirco, cum me nimium gratum illi esse dicant, id mihi criminosum esse possit. Quae vero ita sunt agitata ab illis, ut aut merita Cn. Planci erga me minora esse dicerent, quam a me ipso praedicarentur, aut, si essent summa, negarent ea tamen ita magni, ut ego putarem, ponderis apud vos esse debere, haec mihi sunt tractanda, iudices, et modice, ne quid ipse offendam, et tum denique, cum respondero criminibus, ne non tam innocentia reus sua quam recordatione meorum temporum defensus esse videatur.

5 Sed mihi in causa facili atque explicata perdifficilis, iudices, et lubrica defensionis ratio proponitur. Nam, si tantum modo mihi necesse esset contra Laterensem dicere, tamen id ipsum esset in tanto usu nostro tantaque amicitia molestum. Vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint, neque est ullum amicitiae certius vinculum quam consensus et societas consiliorum et voluntatum. Mihi autem non id est in hac re molestissimum, contra illum dicere, sed multo illud magis, quod in ea causa contra dicendum est, in qua quaedam hominum ipsorum videtur
6 facienda esse contentio. Quaerit enim Laterensis atque hoc uno maxime urget, qua se virtute, qua laude Plan-

cius, qua dignitate superarit. Ita, si cedo illius ornamentis, quae multa et magna sunt, non solum huius dignitatis iactura facienda est, sed etiam largitionis recipienda suspicio est; sin hunc illi antepono, contumeliosa habenda est oratio, et dicendum est id, quod ille me flagitat, Laterensem a Plancio dignitate esse superatum. Ita aut amicissimi hominis existimatio offendenda est, si illam accusationis condicionem sequar, aut optime de me meriti salus deserenda.

Sed ego, Laterensis, caecum me et praecipitem 3
ferri confitear in causa, si te aut a Plancio aut ab ullo dignitate potuisse superari dixero. Itaque discedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas, et veniam ad illam, ad quam me causa ipsa deducit. Quid? tu magistratuum dignitatis iudicem putas esse 7
populum? Fortasse non numquam est; utinam vero semper esset! Sed est perraro et, si quando est, in iis magistratibus est mandandis, quibus salutem suam committi putat; his levioribus comitiis diligentia et gratia petitorum honos paritur, non iis ornamentis, quae esse in te videmus. Nam quod ad populum pertinet, semper dignitatis iniquus iudex est, qui aut invidet aut favet. Quamquam nihil potes in te, Laterensis, constituere, quod sit proprium laudis tuae, quin id tibi sit commune cum Plancio. Sed hoc 8
totum agetur alio loco; nunc tantum disputo de iure populi, qui et potest et solet non numquam dignos praeterire; nec, si a populo praeteritus est, quem non oportuit, a iudicibus condemnandus est, qui praeteritus non est. Nam, si ita esset, quod patres apud maiores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum, id haberent iudices, vel quod multo etiam minus esset ferendum. Tum enim magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant facti; nunc postulatur a vobis, ut eius exitio, qui creatus sit, iudicium populi Romani reprehendatis. Itaque, quamquam, qua nolui, ianua sum ingressus

in causam, sperare videor tantum afuturam esse ora-
tionem meam a minima suspicione offensionis tuae,
te ut potius obiurgem, quod iniquum in discrimen
adducas dignitatem tuam, quam ut eam ego ulla con-
4 9 tumelia coner attingere. Tu continentiam, tu indu-
striam, tu animum in rem publicam, tu virtutem, tu
innocentiam, tu fidem, tu labores tuos, quod aedilis
non sis factus, fractos esse et abiectos et repudiatos
putas? Vide tandem, Laterensis, quantum ego a te
dissentiam. Si medius fidius decem soli essent in
civitate viri boni, sapientes, iusti, graves, qui te in-
dignum aedilitate iudicavissent, gravius de te iudi-
catum putarem, quam est hoc, quod tu metuis ne a
populo iudicatum esse videatur. Non enim comitiis
iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia,
cedit precibus, facit eos, a quibus est maxime ambitus,
denique, etiamsi iudicat, non dilectu aliquo aut sapientia
ducitur ad iudicandum, sed impetu non numquam et
quadam etiam temeritate. Non est enim consilium in
vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia, semper-
que sapientes ea, quae populus fecisset, ferenda, non
semper laudanda duxerunt. Quare, cum te aedilem
fieri oportuisse dicis, populi culpam, non conpetitoris
10 accusas. Ut fueris dignior quam Plancius (de quo
ipso tecum ita contendam paulo post, ut conservem
dignitatem tuam) — sed ut fueris dignior, non conpetitor,
a quo es victus, sed populus, a quo es praeteritus, in
culpa est. In quo illud primum debes putare, comitiis,
praesertim aediliciis, studium esse populi, non iudicium;
eblandita illa, non enucleata esse suffragia; eos, qui
suffragium ferant, quid cuique ipsi debeant, considerare
saepius, quam quid cuique a re publica debeatur. Sin
autem mavis esse iudicium, non tibi id rescindendum
11 est, sed ferendum. 'Male iudicavit populus.' At iudi-
cavit. 'Non debuit.' At potuit. 'Non fero.' At multi
clarissimi et sapientissimi cives tulerunt. Est enim
haec condicio liberorum populorum praecipueque huius

principis populi et omnium gentium domini atque victoris, posse suffragiis vel dare vel detrahere, quod velit cuique; nostrum est autem, nostrum, qui in hac tempestate populi iactemur et fluctibus, ferre modice populi voluntates, adlicere alienas, retinere partas, placare turbatas; honores si magni non putemus, non servire populo; sin eos expetamus, non defetigari supplicando.

Venio iam ad ipsius populi partis, ut illius contra 5 12
te oratione potius quam mea disputem. Qui si tecum congrediatur et si una loqui voce possit, haec dicat: 'Ego tibi, Laterensis, Plancium non anteposui, sed, cum essetis aeque boni viri, meum beneficium ad eum potius detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis summisse supplicarat.' Respondebis, credo, te splendore et vetustate familiae fretum non valde ambiendum putasse. At vero te ille ad sua instituta suorumque maiorum exempla revocabit; semper se dicet rogari voluisse, semper sibi supplicari; se M. Seium, qui ne equestrem quidem splendorem incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, praetulisse; praeposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo et sanctissimo viro, non dico C. Serranum, stultissimum hominem (fuit enim tamen nobilis), non C. Fimbriam, novum hominem (fuit enim et animi satis magni et consilii), sed Cn. Mallium, non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contempta ac sordida. 'Desi- 13
derarunt te,' inquit, 'oculi mei, cum tu esses Cyrenis; me enim quam socios tua frui virtute malebam, et, quo plus intererat, eo plus aberat a me, cum te non videbam. Deinde sitientem me virtutis tuae deseruisti ac reliquisti. Coeperas enim petere tribunatum pl. temporibus iis, quae istam eloquentiam et virtutem requirebant; quam petitionem cum reliquisses, si hoc indicasti, tanta in tempestate te gubernare non posse, de virtute tua dubitavi, si nolle, de voluntate; sin,

quod magis intellego, temporibus te aliis reservasti, ego quoque', inquiet populus Romanus, 'ad ea te tempora revocavi, ad quae tu te ipse servaras. Pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnae utilitati esse possis; aediles quicumque erunt, idem mihi sunt ludi parati; tribuni pl. permagni interest qui sint. Quare aut redde mihi, quod ostenderas, aut, si, quod mea minus interest, id te magis forte delectat, reddam tibi istam aedilitatem etiam neglegenter petenti; sed amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, condiscas censeo mihi paulo diligentius supplicare.'

6
14 Haec populi oratio est, mea vero, Laterensis, haec: quare victus sis, non debere iudicem quaerere, modo ne largitione sis victus. Nam si, quotienscumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, totiens oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil est iam, quod populo supplicetur, nihil, quod diribitio suffragiorum, nihil, quod [supplicatio magistratuum,] renuntiatio expectetur; simul ut, qui sint professi, videro, dicam:
15 'Hic familia consulari est, ille praetoria; reliquos video esse ex equestri loco; sunt omnes sine macula, sunt omnes aeque boni viri atque integri, sed servari necesse est gradus; cedat consulari generi praetorium, ne con-
(15 tendat cum praetorio nomine equester locus.' Sublata sunt studia, extinctae suffragationes, nullae contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla expectatio suffragiorum; nihil, ut plerumque evenit, praeter opinionem accidet, nulla erit posthac varietas comitiorum. Sin hoc persaepe accidit, ut et factos aliquos et non factos esse miremur, si campus atque illae undae comitiorum ut mare profundum et inmensum sic effervescunt quodam quasi aestu, ut ad alios accedant, ab aliis autem recedant, tanto nos in impetu studiorum et motu temeritatis modum aliquem
16 et consilium et rationem requiremus? Quare noli me ad contentionem vestrum vocare, Laterensis. Etenim, si populo grata est tabella, quae frontes aperit homi-

num, mentes tegit datque eam libertatem, ut, quod velint, faciant, promittant autem, quod rogentur, cur tu, id in iudicio ut fiat, exprimis, quod non fit in campo? 'Hic quam ille dignior' perquam grave est dictu. Quo modo igitur est aequius? Sic credo, quod agitur, quod satis est iudici: 'Hic factus est.' 'Cur iste potius quam ego?' Vel nescio vel non dico vel denique, quod mihi gravissimum esset, si dicerem, sed impune tamen deberem dicere: 'Non recte.' Nam quid assequerer, si illa extrema defensione uterer, populum, quod voluisset, fecisse, non quod debuisset?

Quid? si populi quoque factum defendo, Laterensis, 7 17
et doceo Cn. Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus ortis hoc nostro equestri loco, possumne eripere orationi tuae contentionem vestrum, quae tractari sine contumelia non potest, et te ad causam aliquando crimenque deducere? Si, quod equitis Romani filius est, inferior esse debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt. Nihil dico amplius; hoc tamen miror, cur huic potissimum irascare, qui longissime a te afuit. Equidem, si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor, sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit. Tu neque Q. Pedio, forti viro, suscenses neque huic A. Plotio, ornatissimo homini familiari meo, et ab eo, qui hos dimovit, potius quam ab iis, qui in te ipsum incubuerunt, te depulsum putas. Sed tamen haec tibi est prima cum Plancio 18
generis vestri familiaeque contentio, qua abs te vincitur; cur enim non confitear, quod necesse est? Sed non hic magis quam ego a meis conpetitoribus et alias et in consulatus petitione vincebar. Sed vide, ne haec ipsa, quae despicis, huic suffragata sint. Sic enim conferamus. Est tuum nomen utraque familia consulare. Num dubitas igitur, quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant esse pulcherrimum, qui ima-

ginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te aedilem fecerint? Equidem non dubito. Sed si parum multi sunt, qui nobilitatem ament, num ista est nostra culpa? Etenim ad caput et ad fontem generis utriusque veniamus.

8 Tu es e municipio antiquissimo Tusculano, ex quo
19 sunt plurimae familiae consulares (in quibus est etiam Iuventia), tot, *quot* ex reliquis municipiis omnibus non sunt; hic est e praefectura Atinati non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. Quantum interesse vis ad rationem petendi? Primum utrum magis favere putas Atinatis an Tusculanos suis? Alteri (scire enim hoc propter vicinitatem facile possum), cum huius ornatissimi atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem aedilem, cum praetorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum laetati sunt; alteros (credo, quia refertum est municipium consularibus; nam malivolos non esse certo scio) numquam intellexi vehementius suorum muni-
20 cipum honore laetari. Habemus hoc nos, habent nostra municipia. Quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri ipsi prope dicam montesque faverunt. Num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, num de Ti. Coruncanio municipe suo, num de tot Fulviis gloriari? Verbum nemo facit. At in quemcumque Arpinatem incideris, etiamsi nolis, erit tamen tibi fortasse etiam de nobis aliquid, sed certe de C. Mario audiendum. Primum igitur hic habuit studia suorum ardentia, tu tanta, quanta in hominibus iam saturatis honoribus
21 esse potuerunt. Deinde tui municipes sunt illi quidem splendidissimi homines, sed tamen pauci, siquidem cum Atinatibus conferantur; huius praefectura plena virorum fortissimorum, sic ut nulla tota Italia frequentior dici possit; quam quidem nunc multitudinem videtis, iudices, in squalore et luctu supplicem vobis. Hi tot

equites Romani, tot tribuni aerarii (nam plebem a
iudicio dimisimus, quae cuncta comitiis adfuit) quid
roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt?
Non enim tribum Teretinam, de qua dicam alio loco,
sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam
et robustam et assiduam frequentiam praebuerunt.
Nostra municipia coniunctione etiam vicinitatis vehe- 9
menter moventur. Omnia, quae dico de Plancio, dico 22
expertus in nobis; sumus enim finitimi Atinatibus.
Laudanda est vel etiam amanda vicinitas retinens
veterem illum officii morem non infuscata malivo-
lentia, non adsueta mendaciis, non fucosa, non fallax,
non erudita artificio simulationis vel suburbano vel
etiam urbano. Nemo Arpinas non Plancio studuit,
nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. Tractus
ille celeberrimus Venafranus, Allifanus, tota denique
nostra illa aspera et montuosa et fidelis et simplex
et fautrix suorum regio se huius honore ornari, se
augeri dignitate arbitrabatur, isdemque nunc ex muni-
cipiis adsunt equites Romani publice cum [legatione]
testimonio nec minore nunc sunt sollicitudine quam
tum erant studio. Etenim est gravius spoliari fortunis
quam non augeri dignitate. Ergo, ut alia in te erant 23
illustriora, Laterensis, quae tibi maiores tui relique-
rant, sic te Plancius hoc non solum municipii, verum
etiam vicinitatis genere vincebat; nisi forte te Labi-
cana aut Gabina aut Bovillana vicinitas adiuvabat,
quibus e municipiis vix iam, qui carnem Latinis
petant, reperiuntur. Adiungamus, si vis, id, quod tu
huic obesse etiam putas, patrem publicanum; qui ordo
quanto adiumento sit in honore, quis nescit? Flos enim
equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamen-
tum rei publicae publicanorum ordine continetur. Quis 24
est igitur, qui neget ordinis eius studium fuisse in
honore Planci singulare? Neque iniuria, vel quod erat
pater is, qui est princeps iam diu publicanorum, vel
quod is ab sociis unice diligebatur vel quod diligen-

tissime rogabat vel quia pro filio supplicabat, vel quod huius ipsius in illum ordinem summa officia quaesturae tribunatusque constabant, vel quod illi in hoc ornando ordinem se ornare et consulere liberis suis arbitrabantur.

10 Aliquid praeterea — timide dicam, sed tamen dicendum est: non enim opibus, non invidiosa gratia, non potentia vix ferenda, sed commemoratione beneficii, sed misericordia, sed precibus aliquid attulimus etiam nos. Appellavi populum tributim, summisi me et supplicavi; ultro mehercule se mihi etiam offerentis, ultro pollicentis rogavi. Valuit causa rogandi, non gratia.
25 Nec, si vir amplissimus, cui nihil est quod roganti concedi non iure possit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego sum adrogans, quod me valuisse dico. Nam ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipse per sese, rogatio ipsa semper est gratiosissima, quae est officio necessitudinis coniuncta maxime. Neque enim ego sic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris esset meus, quia vicinus, quia huius parente semper plurimum essem usus, sed ut quasi parenti et custodi salutis meae. Non potentia mea, sed causa rogationis fuit gratiosa. Nemo mea restitutione laetatus est, nemo iniuria doluit, cui non
26 huius in me misericordia grata fuerit. Etenim, si ante reditum meum Cn. Plancio se vulgo viri boni, cum hic tribunatum peteret, ultro offerebant, cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas praesentis preces non putas profuisse? An Minturnenses coloni, quod C. Marium e civili ferro atque ex impiis manibus eripuerunt, quod tecto receperunt, quod fessum inedia fluctibusque recrearunt, quod viaticum congesserunt, quod navigium dederunt, quod eum linquentem terram eam, quam servarat, votis, ominibus lacrimisque prosecuti sunt, aeterna in laude versantur; Plancio, quod me vel vi pulsum vel ratione cedentem receperit, iuverit, custodierit, his et senatui populoque Romano,

ut haberent, quem reducerent, conservarit, honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

Vitia mehercule Cn. Planci res eae, de quibus dixi, 11 27
tegere potuerunt, ne tu in ea vita, de qua iam dicam, tot et tanta adiumenta huic honori fuisse mirere. Hic est enim, qui adulescentulus cum A. Torquato profectus in Africam sic ab illo gravissimo et sanctissimo atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo et adulescentis modestissimi pudor postulabat, quod, si adesset, non minus ille declararet quam hic illius frater patruelis et socer, T. Torquatus, omni illi et virtute et laude par, qui est quidem cum illo maximis vinclis et propinquitatis et affinitatis coniunctus, sed ita magnis amoris, ut illae necessitudinis causae leves esse videantur. Fuit in Creta postea contubernalis Saturnini, propinqui sui, miles huius Q. Metelli; cui cum fuerit probatissimus hodieque sit, omnibus esse se probatum debet sperare. In ea provincia legatus fuit C. Sacerdos, qua virtute, qua constantia vir! L. Flaccus, qui homo, qui civis! *qui* qualem hunc putent, assiduitate testimonioque declarant. In Macedonia tribunus militum fuit, in 28
eadem provincia postea quaestor. Primum Macedonia sic eum diligit, ut indicant hi principes civitatum suarum; qui cum missi sint ob aliam causam, tamen huius repentino periculo commoti huic assident, pro hoc laborant, huic si praesto fuerint, gratius se civitatibus suis facturos putant, quam si legationem suam et mandata confecerint. L. vero Apuleius hunc tanti facit, ut morem illum maiorum, qui praescribit in parentum loco quaestoribus suis praetores esse oportere, officiis benivolentiaque superarit. Tribunus pl. fuit non fortasse tam vehemens quam isti, quos tu iure laudas, sed certe talis, quales si omnes semper fuissent, numquam desideratus vehemens esset tribunus.

Omitto illa, quae si minus in scaena sunt, at certe, 12 29
cum sunt prolata, laudantur, ut vivat cum suis, primum

cum parente (nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum), quem veretur ut deum (neque enim multo secus est parens liberis), amat vero ut sodalem, ut fratrem, ut aequalem. Quid dicam cum patruo, cum affinibus, cum propinquis, cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cuius quantam honoris huius cupiditatem fuisse creditis, cum videtis luctus societatem? Quid de me dicam, qui mihi in huius periculo reus esse videor? quid de his tot viris talibus, quos videtis veste mutata? Atque haec sunt indicia, iudices, solida et expressa, haec signa probitatis non fucata forensi specie, sed domesticis inusta notis veritatis. Futtilis est illa occursatio et blanditia popularis; aspicitur, non adtrectatur; procul apparet,
30 non excutitur, non in manus sumitur. Omnibus igitur rebus ornatum hominem tam externis quam domesticis, non nullis rebus inferiorem quam te, generis dico et nominis, superiorem aliis, municipum, vicinorum, societatum studio, meorum temporum memoria, parem virtute, integritate, modestia aedilem factum esse miraris?

Hunc tu vitae splendorem maculis aspergis istis? Iacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspicione quidem possit agnoscere. 'Bimaritum' appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. Ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa, quod non crimen est, sed inpunitum in maledicto mendacium; raptam esse mimulam, quod dicitur Atinae factum a iuventute vetere quodam in
31 scaenicos iure maximeque oppidano. O adulescentiam traductam eleganter, cui quidem cum, quod licuerit, obiciatur, tamen id ipsum falsum reperiatur! Emissus aliqui e carcere. Et quidem emissus per inprudentiam, emissus, ut cognostis, necessarii hominis optimique adulescentis rogatu; idem postea praemandatis requisitus. Atque haec nec ulla alia sunt coniecta maledicta in eius vitam, de cuius vos pudore, religione, integritate dubitetis.

'Pater vero', inquit, 'etiam obesse filio debet.' O 13
vocem duram atque indignam tua probitate, Laterensis! Pater ut in iudicio capitis, pater ut in dimicatione fortunarum, pater ut apud talis viros obesse filio debeat? qui si esset turpissimus, si sordidissimus, tamen ipso nomine patrio valeret apud clementis iudices et misericordes; valeret, inquam, communi sensu omnium et dulcissima commendatione naturae. Sed cum 32
sit Cn. Plancius is eques Romanus, ea primum vetustate equestris nominis, ut pater, ut avus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in praefectura florentissima gradum tenuerint et dignitatis et gratiae, deinde ut ipse in legionibus P. Crassi imperatoris inter ornatissimos homines, equites Romanos, summo splendore fuerit, ut postea princeps inter suos plurimarum rerum sanctissimus et iustissimus iudex, maximarum societatum auctor, plurimarum magister: si non modo in eo nihil umquam reprehensum, sed laudata sunt omnia, tamen is oberit honestissimo filio pater, qui vel minus honestum et alienum tueri vel auctoritate sua vel gratia possit?

'Asperius', inquit, 'locutus est aliquid aliquando.' 33
Immo fortasse liberius. 'At id ipsum', inquit, 'non est ferendum.' Ergo ii ferendi sunt, qui hoc queruntur, libertatem equitis Romani se ferre non posse? Ubinam ille mos, ubi illa aequitas iuris, ubi illa antiqua libertas, quae malis oppressa civilibus extollere iam caput et aliquando recreata se erigere debebat? Equitum ego Romanorum in homines nobilissimos maledicta, publicanorum in Q. Scaevolam, virum omnibus ingenio, iustitia, integritate praestantem, aspere et ferociter et libere dicta commemorem? Con- 14
suli P. Nasicae praeco Granius medio in foro, cum ille edicto iustitio domum decedens rogasset Granium, quid tristis esset; an quod reiectae auctiones essent: 'Immo vero', inquit, 'quod legationes.' Idem

tribuno pl. potentissimo homini, M. Druso, sed multa in re publica molienti, cum ille eum salutasset *et*, ut fit, dixisset: 'Quid agis, Grani?' respondit: 'Immo vero tu, Druse, quid agis?' Ille L. Crassi, ille M. Antoni voluntatem asperioribus facetiis saepe perstrinxit inpune. Nunc usque eo est oppressa vestra adrogantia civitas, ut, quae fuit olim praeconi in ridendo, nunc equiti Romano in plorando non sit con-
34 cessa libertas. Quae enim umquam fuit Planci vox contumeliae potius quam doloris? quid est autem umquam questus, nisi cum a sociis et a se iniuriam propulsaret? Cum senatus impediretur, quo minus, id quod hostibus semper erat tributum, responsum equitibus Romanis redderetur, omnibus illa iniuria dolori fuit publicanis, sed eum ipsum dolorem hic tulit paulo apertius. Communis ille sensus in aliis fortasse latuit; hic, quod cum ceteris animo sentiebat, id magis quam ceteri et vultu promptum habuit et
35 lingua. Quamquam, iudices, (agnosco enim ex me) permulta in Plancium, quae ab eo numquam dicta sunt, conferuntur. Ego quia dico aliquid aliquando non studio adductus, sed aut contentione dicendi aut lacessitus, et quia, ut fit in multis, exit aliquando aliquid si non perfacetum, at tamen fortasse non rusticum, quod quisque dixit, me id dixisse dicunt. Ego autem, si quid est, quod mihi scitum esse videatur et homine ingenuo dignum atque docto, non aspernor, stomachor, cum aliorum non me digna in me conferuntur. Nam quod primus scivit legem de publicanis tum, cum vir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? si, quia primus scivit, utrum id sortis esse vis an eius, qui illam legem ferebat? Si sortis, nullum crimen est in casu; si consulis, splendor etiam Planci hunc a summo viro principem esse ordinis iudicatum.

Sed aliquando veniamus ad causam. In qua tu 15
nomine legis Liciniae, quae est de sodaliciis, omnis 36
ambitus leges complexus es; neque enim quicquam
aliud in hac lege nisi editicios iudices es secutus.
Quod genus iudiciorum si est aequum ulla in re nisi
in hac tribuaria, non intellego, quam ob rem senatus
hoc uno in genere tribus edi voluerit ab accusatore
neque eandem editionem transtulerit in ceteras causas,
de ipso denique ambitu reiectionem fieri voluerit iudicum alternorum, cumque nullum genus acerbitatis
praetermitteret, hoc tamen unum praetereundum putarit. Quid? huiusce rei tandem obscura causa est 37
an et agitata tum, cum ista in senatu res agebatur,
et disputata hesterno die copiosissime a Q. Hortensio,
cui tum est senatus adsensus? Hoc igitur sensimus:
'cuiuscumque tribus largitor esset, et per hanc consensionem, quae magis honeste quam vere sodalitas nominaretur, quam quisque tribum turpi largitione corrumperet, eum maxime iis hominibus, qui eius tribus
essent, esse notum.' Ita putavit senatus, cum reo
tribus ederentur eae, quas is largitione devinctas
haberet, eosdem fore testis et iudices. Acerbum omnino genus iudicii, sed tamen, si vel sua vel ea, quae
maxime esset cuique coniuncta, tribus ederetur, vix
recusandum. Tu autem, Laterensis, quas tribus edi- 16
disti? Teretinam, credo. Fuit certe id aequum et 38
certe expectatum est et fuit dignum constantia tua.
Cuius tu tribus venditorem et corruptorem et sequestrem Plancium fuisse clamitas, eam tribum profecto, severissimorum praesertim hominum et gravissimorum, edere debuisti. At Voltiniam; lubet enim
tibi nescio quid etiam de illa tribu criminari. Hanc
igitur ipsam cur non edidisti? quid Plancio cum
Lemonia, quid cum Ufentina, quid cum Clustumina?
Nam Maeciam, non quae iudicaret, sed quae reiceretur, esse voluisti. Dubitatis igitur, iudices, quin vos 39
M. Laterensis suo iudicio non ad sententiam legis, sed

ad suam spem aliquam de civitate delegerit? dubitatis, quin eas tribus, in quibus magnas necessitudines habet Plancius, cum ille non ediderit, iudicarit officiis ab hoc observatas, non largitione corruptas? Quid enim potest dicere, cur ista editio non summam habeat acerbitatem remota ratione illa, quam in decernendo
40 secuti sumus? Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos aut inimicos meos aut denique eos, quos inexorabilis, quos inhumanos, quos crudelis existimes; [tu me ignaro, nec opinante, inscio notes et tuos et tuorum amicorum necessarios vel iniquos vel meos vel etiam defensorum meorum eodemque adiungas, quos natura putes asperos atque omnibus iniquos;] deinde effundas repente, ut ante consessum meorum iudicum videam, quam potuerim, qui essent futuri, suspicari, apud eosque me ne quinque quidem reiectis, quod in proximo reo de consilii sententia constitutum est, cogas causam de fortunis omnibus dicere?
41 Non enim, si aut Plancius ita vixit, ut offenderet sciens neminem, aut tu ita errasti, ut eos ederes inprudens, ut nos invito te tamen ad iudices, non ad carnifices veniremus, idcirco ista editio per se non acerba est.

17 An vero nuper clarissimi cives nomen editicii iudicis non tulerunt, cum ex CXXV iudicibus principibus equestris ordinis quinque et LXX reus reiceret, L ferret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi condicionique parerent; nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiciendum, sed ab accusatore constitutos iudices ita
42 feremus, ut neminem reiciamus? Neque ego nunc legis iniquitatem queror, sed factum tuum a sententia legis doceo discrepare; et illud acerbum iudicium si, quem ad modum senatus censuit populusque iussit, ita fecisses, ut huic et suam et ab hoc observatas tribus ederes, non modo non quererer, sed hunc iis iudicibus editis, qui idem testes esse possent, absolu-

tum putarem, neque nunc multo secus existimo.
Cum enim has tribus edidisti, ignotis te iudicibus
uti malle quam notis indicavisti; fugisti sententiam
legis, aequitatem omnem reiecisti, in tenebris quam
in luce causam versari maluisti. 'Voltinia tribus ab 43
hoc corrupta, Teretinam habuerat venalem. Quid
diceret apud Voltiniensis aut apud tribulis suos iu-
dices?' Immo vero tu quid diceres? quem iudicem
ex illis aut tacitum testem haberes aut vero etiam
excitares? Etenim, si reus tribus ederet, Voltiniam
fortasse Plancius propter necessitudinem ac vicinita-
tem, suam vero certe edidisset. Et, si quaesitor huic
edendus fuisset, quem tandem potius quam hunc
C. Alfium, quem habet, cui notissimus esse debet,
vicinum, tribulem, gravissimum hominem iustissimum-
que, edidisset? cuius quidem aequitas et ea voluntas
erga Cn. Planci salutem, quam ille sine ulla cupidi-
tatis suspicione prae se fert, facile declarat non
fuisse fugiendos tribulis huic iudices, cui quaesitorem 18
tribulem exoptandum fuisse videatis. Neque ego 44
nunc consilium reprehendo tuum, quod eas tribus,
quibus erat hic maxime notus, non edideris, sed
a te doceo consilium non servatum senatus. Etenim
quis te tum audiret illorum, aut quid diceres?
Sequestremne Plancium? Respuerent aures, nemo
agnosceret, repudiarent. An gratiosum? Illi libenter
audirent, nos non timide confiteremur. Noli enim
putare, Laterensis, legibus istis, quas senatus de am-
bitu sanciri voluerit, id esse actum, ut suffragatio,
ut observantia, ut gratia tolleretur. Semper fuerunt
viri boni, qui apud tribulis suos gratiosi esse vellent;
neque vero tam durus in plebem noster ordo fuit, 45
ut eam coli nostra modica liberalitate noluerit, neque
hoc liberis nostris interdicendum est, ne observent
tribulis suos, ne diligant, ne conficere necessariis suis
suam tribum possint, ne par ab iis munus in sua
petitione exspectent. Haec enim plena sunt officii,

plena observantiae, plena etiam antiquitatis. Isto in genere et fuimus ipsi, cum ambitionis nostrae tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus, et hodie esse volumus quam plurimos gratiosos. Decuriatio tribulium, discriptio populi, suffragia largitione devincta severitatem senatus et bonorum omnium odium ac dolorem excitarunt. Haec doce, haec profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronuntiasse, divisisse; tum mirabor te iis armis uti, quae tibi lex dabat, noluisse. Tribulibus enim iudicibus non modo severitatem illorum, si ista vera sunt, sed ne vultus qui-
46 dem ferre possemus. Hanc tu rationem cum fugeris cumque eos iudices habere nolueris, quorum in huius delicto cum scientia certissima, tum dolor gravissimus esse debuerit, quid apud hos dices, qui abs te taciti requirunt, cur sibi hoc oneris inposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare ma-
19 lueris quam eos, qui scirent, iudicare? Ego Plancium, Laterensis, et ipsum gratiosum esse dico et habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos; quos tu si sodalis vocas, officiosam amicitiam nomine inquinas criminoso; sin, quia gratiosi sint, accusandos putas, noli mirari te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis gratiosorum amicitiis non esse ad-
47 secutum. Nam, ut ego doceo gratiosum esse in sua tribu Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis spoponderit, in operas plurimos patris auctoritate et gratia miserit, quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per maiores suos totam Atinatem praefecturam comprehenderit, sic tu doce sequestrem fuisse, largitum esse, conscripsisse, tribulis decuriavisse. Quod si non potes, noli tollere ex ordine nostro liberalitatem, noli maleficium putare esse gratiam, noli observantiam sancire poena.

Itaque haesitantem te in hoc sodaliciorum tribuario crimine ad communem ambitus causam contulisti,

in qua desinamus aliquando, si videtur, vulgari et pervagata declamatione contendere. Sic enim tecum ago. Quam tibi commodum est, tribum unam delige; 48
tu doce, id quod debes, per quem sequestrem, quo divisore corrupta sit; ego, si id facere non potueris, quod, ut opinio mea fert, ne incipies quidem, per quem tulerit, docebo. Estne haec vera contentio? placetne sic agi? num possum magis pedem conferre, ut aiunt, aut propius accedere? Quid taces, quid dissimulas, quid tergiversaris? Etiam atque etiam insto atque urgeo, insector, posco atque adeo flagito crimen. Quamcumque tribum, inquam, delegeris, quam tulerit Plancius, tu ostendito, si poteris, vitium; ego, qua ratione tulerit, docebo. Neque erit haec alia ratio Plancio ac tibi, Laterensis. Nam ut, quas tribus tu tulisti, si iam ex te requiram, possis, quorum studio tuleris, explicare, sic ego hoc contendo, me tibi ipsi adversario, cuiuscumque tribus rationem poposceris, redditurum.

Sed cur sic ago? Quasi non comitiis iam supe- 20 49
rioribus sit Plancius designatus aedilis; quae comitia primum habere coepit consul cum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor; deinde habere coepit subito praeter opinionem omnium, ut, ne si cogitasset quidem largiri quispiam, daretur spatium conparandi. Vocatae tribus, latum suffragium, diribitae *tabellae,* renuntiatae. Longe plurimum valuit Plancius; nulla largitionis nec fuit nec esse potuit suspicio. Ain tandem? una centuria praerogativa tantum habet auctoritatis, ut nemo umquam prior eam tulerit, quin renuntiatus sit aut iis ipsis comitiis consul aut certe in illum annum; aedilem tu Plancium factum esse miraris, in quo non exigua pars populi, sed universus populus voluntatem suam declararit, cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint praerogativa? Quo 50
quidem tempore, Laterensis, si id facere voluisses,

aut si gravitatis esse putasses tuae, quod multi nobiles saepe fecerunt, ut, cum minus valuissent suffragiis, quam putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se et populo Romano fracto animo atque humili supplicarent, non dubito, quin omnis ad te *se* conversura fuerit multitudo. Numquam enim fere nobilitas, integra praesertim atque innocens, a populo Romano supplex repudiata est. Sed si tibi gravitas tua et magnitudo animi pluris fuit, sicuti esse debuit, quam aedilitas, noli, cum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. Equidem primum, ut honore dignus essem, maxime semper laboravi, secundo *loco*, ut existimarer; tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos, qui iis denique debet esse iucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

21 51 Quaeris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis,
quid ornatissimo atque optimo viro, patri tuo, respondeas mortuo. Noli ista meditari atque illud cave potius, ne tua ista querella dolorque nimius ab illis sapientissimis viris reprehendatur. Vidit enim pater tuus Appium Claudium, nobilissimum hominem, vivo fratre suo, potentissimo et clarissimo civi, C. Claudio, aedilem non esse factum et eundem sine repulsa factum esse consulem; vidit hominem sibi maxime coniunctum, egregium virum, L. Volcatium, vidit M. Pisonem ista in aedilitate offensiuncula accepta summos a populo Romano esse honores adeptos. Avus vero tuus et P. Nasicae tibi aediliciam praedicaret repulsam, quo cive neminem ego statuo in hac re publica fortiorem, et C. Mari, qui duabus aedilitatis acceptis repulsis septiens consul est factus, et L. Caesaris, Cn. Octavi, M. Tulli, quos omnes scimus
52 aedilitate praeteritos consules esse factos. Sed quid
ego aedilicias repulsas colligo? quae saepe eius modi habitae sunt, ut iis, qui praeteriti essent, benigne a populo factum videretur. Tribunus militum L. Phi-

lippus, summa nobilitate et eloquentia, quaestor C. Caelius, clarissimus ac fortissimus adulescens, tribuni pl. P. Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Cassius, Cn. Orestes facti non sunt, quos tamen omnis consules factos scimus esse. Quae tibi ultro pater et maiores tui non consolandi tui gratia dicent, neque vero quo te liberent aliqua culpa, quam tu vereris, ne a te suscepta videatur, sed ut te ad istum cursum tenendum, quem a prima aetate suscepisti, cohortentur. Nihil est enim, mihi crede, Laterensis, de te detractum. *Detractum* dico; si mehercule vere, quod accidit, interpretari velis, est aliquid etiam de virtute significatum tua. Noli enim existimare non magnum 22 quendam motum fuisse illius petitionis tuae, de qua ne aliquid iurares, destitisti. Denuntiasti homo adulescens, quid de summa re publica sentires, fortius tu quidem quam non nulli defuncti honoribus, sed apertius, quam vel ambitionis vel aetatis tuae ratio postulabat. Quam ob rem in dissentiente populo noli 53 putare nullos fuisse, quorum animos tuus ille fortis animus offenderet; qui te incautum fortasse nunc tuo loco demovere potuerunt, providentem autem et praecaventem numquam certe movebunt.

An te illa argumenta duxerunt? 'Dubitatis', inquit, 'quin coitio facta sit, cum tribus plerasque cum Plotio tulerit Plancius?' An una fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? 'At non nullas punctis paene totidem.' Quippe, cum iam facti prope superioribus comitiis declaratique venissent. Quamquam ne id quidem suspicionem coitionis habuerit. Neque enim umquam maiores nostri sortitionem constituissent aediliciam, nisi viderent accidere posse, ut competitores pares suffragiis essent. Et ais prioribus comitiis Aniensem a Plotio 54 Pedio, Teretinam a Plancio tibi esse concessam; nunc ab utroque eas avulsas, ne in angustum venirent. Quam convenit nondum cognita populi voluntate hos, quos iam tum coniunctos fuisse dicis, iacturam suarum

tribuum, quo vos adiuvaremini, fecisse; eosdem, cum iam essent experti, quid valerent, restrictos et tenacis fuisse? Etenim verebantur, credo, angustias. Quasi res in contentionem aut in discrimen aliquod posset venire. Sed tamen tu A. Plotium, virum ornatissimum, in idem crimen vocando indicas eum te arripuisse, a quo non sis rogatus. Nam quod questus es plures te testes habere de Voltinia, quam quot in ea tribu puncta tuleris, indicas aut eos testis te producere, qui, quia nummos acceperint, te praeterierint, aut te
23 55 ne gratuita quidem eorum suffragia tulisse. Illud vero crimen de nummis, quos in circo Flaminio deprehensos esse dixisti, caluit re recenti, nunc in causa refrixit. Neque enim, qui illi nummi fuerint nec quae tribus nec qui divisor, ostendis. Atque is quidem eductus ad consules, qui tum in crimen vocabatur, se inique a tuis iactatum graviter querebatur. Qui si erat divisor, praesertim eius, quem tu habebas reum, cur abs te reus non est factus? cur non eius damnatione aliquid ad hoc iudicium praeiudicii comparasti?

Sed neque tu haec habes neque eis confidis; alia te ratio, alia cogitatio ad spem huius opprimendi excitavit. Magnae sunt in te opes, late patet gratia; multi amici, multi cupidi tui, multi fautores laudis tuae. Multi huic invident, multis etiam pater, optimus vir, nimium retinens equestris iuris et libertatis videtur; multi etiam communes inimici reorum omnium, qui ita semper testimonium de ambitu dicunt, quasi aut moveant animos iudicum suis testimoniis aut gratum populo Romano sit aut ab eo facilius ob eam causam
56 dignitatem, quam volunt, consequantur. Quibuscum me, iudices, pugnantem more meo pristino non videbitis; non quo mihi fas sit quicquam defugere, quod salus Planci postulet, sed quia neque necesse est me id persequi voce, quod vos mente videatis, et quod ita de me meriti sunt illi ipsi, quos ego testis video paratos, ut eorum reprehensionem vos vestrae pruden-

tiae adsumere, meae modestiae remittere debeatis. Illud unum vos magnopere oro atque obsecro, iudices, cum huius, quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque sermoni fortunas innocentium subiciendas putetis. Multi 57
amici accusatoris, non nulli etiam nostri iniqui, multi communes obtrectatores atque omnium invidi multa finxerunt. Nihil est autem tam volucre quam maledictum, nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, latius dissipatur. Neque ego, si fontem maledicti reperietis, ut neglegatis aut dissimuletis, umquam postulabo. Sed si quid sine capite manabit atque erit eius modi, ut non extet auctor, *si*, qui audierit, aut ita neglegens vobis esse videbitur, ut, unde audierit, oblitus sit, aut ita levem habebit auctorem, ut memoria dignum non putarit, huius illa vox vulgaris 'audivi' ne quid innocenti reo noceat, oramus.

24

Sed venio iam ad L. Cassium, familiarem meum, 58
cuius ex oratione ne illum quidem Iuventium tecum expostulavi, quem ille omni et humanitate et virtute ornatus adulescens primum de plebe aedilem curulem factum esse dixit. In quo, Cassi, si tibi ita respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse, qui id nobis narraret, praesertim mortuo Congo, non, ut opinor, admirere, cum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis me hic id ex te primum audisse confitear. Et, quoniam tua fuit perelegans et persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio vel pudore, quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos et ingenio et humanitati tuae tribueretur, respondebo ad ea, quae dixisti, quae pleraque de ipso me fuerunt; in quibus ipsi aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati acciderunt. Quaesisti, 59
utrum mihi putarem, equitis Romani filio, faciliorem fuisse ad adipiscendos honores viam an futuram esse filio meo, quia esset familia consulari. Ego vero quamquam illi omnia malo quam mihi, tamen honorum

aditus numquam illi faciliores optavi, quam mihi fuerunt. Quin etiam, ne forte ille sibi me potius peperisse iam honores quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, haec illi soleo praecipere (quamquam ad praecepta aetas non est grandis), quae rex ille a Iove ortus suis praecepit filiis:

Vigilándum est semper; múltae insidiae súnt bonis.

Nostis cetera; [nonne?

Íd quod multi invídeant]

quae scripsit gravis et ingeniosus poëta, [scripsit] non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos et nostros liberos ad laborem et ad laudem excitaret.

60 Quaeris, quid potuerit amplius assequi Plancius, si Cn. Scipionis fuisset filius. Magis aedilis fieri non potuisset, sed hoc praestaret, quod ei minus invideretur. Etenim honorum gradus summis hominibus et
25 infimis sunt pares, gloriae dispares. Quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis C. Duellio parem, quis Atilio Calatino, quis Cn. et P. Scipionibus, quis Africano, Marcello, Maximo? Tamen eosdem sumus honorum gradus quos illi adsecuti. Etenim in virtute multi sunt adscensus, ut is maxime gloria excellat, qui virtute plurimum praestet; honorum populi finis est consulatus; quem magistratum iam octingenti fere consecuti sunt. Horum, si diligenter quaeres, vix decimam partem reperies gloria dignam. Sed nemo umquam sic egit ut tu: 'Cur iste fit consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit?' Honore nihil amplius, laude multum. Sic igitur Plancius nihilo minus quaestor est factus et tribunus pl. et aedilis, quam si esset summo loco natus, sed haec pari loco orti sunt innumerabiles alii
61 consecuti. Profers triumphos T. Didi et C. Mari et quaeris, quid simile in Plancio. Quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod

triumpharint, et non, quia commissi sunt iis magistratus, in quibus re bene gesta triumpharent, *propterea triumpharint.* Rogas, quae castra viderit; qui et miles in Creta hoc imperatore et tribunus in Macedonia [militum] fuerit et quaestor tantum ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custodiendum transferre maluerit. Quaeris, num disertus sit. Immo, 62
id quod secundum est, ne sibi quidem videtur. Num iuris consultus. Quasi quisquam sit, qui sibi hunc falsum de iure respondisse dicat. Omnes enim istius modi artes in iis reprehenduntur, qui cum professi sunt, satis facere non possunt, non in iis, qui se afuisse ab istis studiis confitentur. Virtus, probitas, integritas in candidato, non linguae volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Ut nos in mancipiis parandis quamvis frugi hominem si pro fabro aut pro tectore emimus, ferre moleste solemus, si eas artes, quas in emendo secuti sumus, forte nesciunt, sin autem emimus, quem vilicum imponeremus, quem pecori praeficeremus, nihil in eo nisi frugalitatem, laborem, vigilantiam esse curamus, sic populus Romanus deligit magistratus quasi rei publicae vilicos; in quibus si qua praeterea est ars, facile patitur, sin minus, virtute eorum et innocentia contentus est. Quotus enim quisque disertus, quotus quisque iuris peritus est, ut eos numeres, qui volunt esse? Quodsi praeterea nemo est honore dignus, quidnam tot optimis et ornatissimis civibus est futurum?

Iubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. Nihil 26 63
potest nisi eum nimis in se iracundum [putabis] fuisse. Idem ecfers Laterensem laudibus. Facile patior id te agere multis verbis, quod ad iudicium non pertineat, et id te accusantem tam diu dicere, quod ego defensor sine periculo possim confiteri. Atqui non modo confiteor summa in Laterense ornamenta esse, sed te etiam reprehendo, quod ea non enumeres, alia quaedam inania et levia conquiras. 'Praeneste fecisse ludos.'

Quid? alii quaestores nonne fecerunt? 'Cyrenis liberalem in publicanos, iustum in socios fuisse.' Quis negat? sed ita multa Romae geruntur, ut vix ea, quae fiunt in provinciis, audiantur.

64 Non vereor, ne mihi aliquid, iudices, videar adrogare, si de quaestura mea dixero. Quamvis enim illa floruerit, tamen eum me postea fuisse in maximis imperiis arbitror, ut non ita multum mihi gloriae sit ex quaesturae laude repetendum. Sed tamen non vereor, ne quis audeat dicere ullius in Sicilia quaesturam aut clariorem aut gratiorem fuisse. Vere mehercule hoc dicam: Sic tum existimabam, nihil homines aliud Romae nisi de quaestura mea loqui. Frumenti in summa caritate maximum numerum miseram; negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, mancipibus liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni officio diligentissimus: excogitati quidam erant a Siculis
65 honores in me inauditi. Itaque hac spe decedebam, ut mihi populum Romanum ultro omnia delaturum
(65) putarem. At ego cum casu diebus iis itineris faciendi causa decedens e provincia Puteolos forte venissem, cum plurimi et lautissimi in iis locis solent esse, concidi paene, iudices, cum ex me quidam quaesisset, quo die Roma exissem, et numquidnam esset novi. Cui cum respondissem me e provincia decedere: 'Etiam
27 mehercule', inquit, 'ut opinor, ex Africa.' Huic ego iam stomachans fastidiose: 'Immo ex Sicilia', inquam. Tum quidam, quasi qui omnia sciret: 'Quid? tu nescis', inquit, 'hunc quaestorem Syracusis fuisse?' Quid multa? destiti stomachari et me unum ex iis feci, qui ad aquas venissent.

66 Sed ea res, iudices, haud scio an plus mihi profuerit, quam si mihi tum essent omnes gratulati. Nam, posteaquam sensi populi Romani auris hebetiores, oculos autem esse acris atque acutos, destiti, quid de me audituri essent homines, cogitare; feci, ut postea cotidie praesentem me viderent, habitavi

in oculis, pressi forum; neminem a congressu meo neque ianitor meus neque somnus absterruit. Ecquid ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne otium quidem umquam otiosum? Nam quas tu commemoras, Cassi, legere te solere orationes, cum otiosus sis, has ego scripsi ludis et feriis, ne omnino umquam essem otiosus. Etenim M. Catonis illud, quod in principio scripsit Originum suarum, semper magnificum et praeclarum putavi, 'clarorum virorum atque magnorum non minus otii quam negotii rationem extare oportere.' Itaque, si quam habeo laudem, quae quanta sit, nescio, parta Romae est, quaesita in foro; meaque privata consilia publici quoque casus comprobaverunt, ut etiam summa res publica mihi domi fuerit gerenda et urbs in urbe servanda. Eadem igitur, Cassi, via munita Laterensi 67
est, idem virtuti cursus ad gloriam, hoc facilior fortasse, quod ego huc a me ortus et per me nixus ascendi, istius egregia virtus adiuvabitur commendatione maiorum.

Sed ut redeam ad Plancium, numquam ex urbe afuit nisi sorte, lege, necessitate; non valuit rebus isdem quibus fortasse non nulli, at valuit assiduitate, valuit observandis amicis, valuit liberalitate; fuit in oculis, petivit, ea est usus ratione vitae, qua minima invidia novi homines plurimi sunt eosdem honores consecuti.

Nam quod ais, Cassi, non plus me Plancio debere 28 68
quam bonis omnibus, quod iis aeque mea salus cara fuerit, ego me debere bonis omnibus fateor. Sed etiam ii, quibus ego debeo, boni viri et cives comitiis aediliciis aliquid se meo nomine Plancio debere dicebant. Verum fac me multis debere et in iis Plancio; utrum igitur me conturbare oportet an ceteris, cum cuiusque dies venerit, hoc nomen, quod urget, nunc cum petitur, dissolvere? Quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae. Nam, qui pecuniam dis-

solvit, statim non habet id, quod reddidit; qui autem debet, is retinet alienum; gratiam autem et, qui refert, habet et, qui habet, in eo ipso, quod habet, refert. Neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc solvero, nec minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc
69 molestiae non accidisset. Quaeris a me, Cassi, quid pro fratre meo, qui mihi est carissimus, quid pro meis liberis, quibus nihil mihi potest esse iucundius, amplius, quam quod pro Plancio facio, facere possim, nec vides istorum ipsorum caritate ad huius salutem defendendam maxime stimulari me atque excitari. Nam neque illis huius salute, a quo meam sciunt esse defensam, quicquam est optatius, et ego ipse numquam illos aspicio, quin, cum per hunc me iis conservatum esse meminerim, huius meritum in me recorder.

Opimium damnatum esse commemoras, servatorem ipsum rei publicae, Calidium adiungis, cuius lege Q. Metellus in civitatem sit restitutus; reprehendis meas pro Plancio preces, quod neque Opimius suo nomine
29 liberatus sit neque Metelli Calidius. De Calidio tibi tantum respondeo, quod ipse vidi, Q. Metellum Pium consulem praetoriis comitiis petente Q. Calidio populo Romano supplicasse, cum quidem non dubitaret et consul et homo nobilissimus patronum esse illum
70 suum et familiae nobilissimae dicere. Quo loco quaero ex te, num id in iudicio Calidi putes, quod ego in Planci facio, aut Metellum Pium, si Romae esse potuisset, aut patrem eius, si vixisset, non fuisse facturum. Nam Opimi quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! Vulnus illud rei publicae, dedecus huius imperii, turpitudo populi Romani, non iudicium putandum est. Quam enim illi iudices, si iudices et non parricidae patriae nominandi sunt, graviorem potuerunt rei publicae infligere securim, quam cum illum e civitate eiecerunt, qui praetor finitimo, consul domestico bello rem publicam liberarat?
71 At enim nimis ego magnum beneficium Planci facio

et, ut ais, id verbis exaggero. Quasi vero me tuo arbitratu et non meo gratum esse oporteat. 'Quod istius tantum meritum?' inquit; 'an quia te non iugulavit?' Immo vero quia iugulari passus non est. Quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos meaeque vitae nullas ab illis insidias fuisse dixisti. Posuit hoc idem Laterensis. Quam ob rem paulo post de isto plura dicam; de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse (quod fuit ullorum umquam barbarorum tam inmane ac tam crudele in hostem?) an fuisse in iis aliquem aut famae metum aut poenae, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari. Nisi forte existimas eos idcirco vitae meae pepercisse, quod de reditu meo nihil timerent. Et quemquam putas fuisse tam excordem, qui vivis his, stante urbe et curia rediturum me, si viverem, non putaret? Quam ob rem non debes is homo et is civis praedicare vitam meam, quae fidelitate amicorum conservata sit, inimicorum modestia non esse adpetitam.

30

Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse 72
vehementer, quam abs te sum provocatus, sed profecto nec considerate minus nec minus amice. Nam primum fuit illud asperius, me, quae de Plancio dicerem, mentiri et temporis causa fingere. Scilicet homo sapiens excogitavi, quam ob rem viderer maximis beneficii vinculis obstrictus, cum liber essem et solutus. Quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multae, parum iustae necessitudines erant familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiae? quae si non essent, vererer, credo, ne turpiter facerem, si hoc splendore et hac dignitate hominem defenderem. Fingenda mihi fuit videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. At id etiam gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam et se ab aliquo servatos esse fateantur, non quo turpe sit protectum in acie ex hostium manibus eripi (nam

id accidere nisi forti viro et pugnanti comminus non potest), sed onus beneficii reformidant, quod per-
73 magnum est alieno debere idem quod parenti. Ego, cum ceteri vera beneficia etiam minora dissimulent, ne obligati esse videantur, eo me beneficio obstrictum esse ementior, cui ne referri quidem gratia posse videatur? An hoc tu, Laterensis, ignoras? qui cum mihi esses amicissimus, cum vel periculum vitae tuae mecum sociare voluisses, cum me in illo tristi et acerbo luctu atque discessu non lacrimis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses, cum meos liberos et uxorem me absente tuis opibus auxilioque defendisses, sic mecum semper egisti, te mihi remittere atque concedere, ut omne studium meum in Cn. Planci honore consumerem, quod eius in me meritum tibi
74 etiam ipsi gratum esse dicebas. Nihil autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam est illa testis oratio, quae est a me prima habita in senatu? In qua cum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam praeteriri, statuissemque eos solum nominare, qui causae nostrae duces et quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. Recitetur oratio, quae propter rei magnitudinem dicta de scripto est; in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magnopere deberem, et huius officii tanti servitutem astringebam testimonio sempiterno. Nolo cetera, quae a me mandata sunt litteris, recitare; praetermitto, ne aut proferre videar ad tempus aut eo genere uti litterarum, quod meis studiis aptius quam consuetudini iudiciorum esse videatur.

31 Atque etiam clamitas, Laterensis: 'Quo usque
75 ista dicis? Nihil in Cispio profecisti; obsoletae iam sunt preces tuae.' De Cispio mihi igitur obicies, quem ego de me bene meritum quia te teste cognoram, te eodem auctore defendi? et ei dices 'quo usque?', quem negas, quod pro Cispio contenderim,

impetrare potuisse? Nam istius verbi ‘quo usque’ haec poterat esse invidia: ‘Datus est tibi ille, condonatus est ille; non facis finem? ferre non possumus.’ Ei quidem, qui, *quod* pro uno laborarit, id ipsum non optinuerit, dici ‘quo usque?’ inridentis magis est quam reprehendentis; nisi forte ego unus ita me gessi in iudiciis, ita et cum his et inter hos vixi, is in causis patronus, is in re publica civis et sum et semper fui, solus ut a te constituar, qui nihil a iudicibus debeam umquam impetrare. Et mihi lacrimulam Cispiani 76 iudicii obiectas. Sic enim dixisti: ‘Vidi ego tuam lacrimulam.’ Vide, quam me verbi tui paeniteat. Non modo lacrimulam, sed multas lacrimas et fletum cum singultu videre potuisti. An ego, qui meorum lacrimis me absente commotus simultates, quas mecum habebat, deposuisset meaeque salutis non modo non oppugnator, ut inimici mei putarant, sed etiam defensor fuisset, huius in periculo non significarem dolorem meum? Tu autem, Laterensis, qui 77 tum lacrimas meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas videri?

32

Negas tribunatum Planci quicquam attulisse adiumenti (77) dignitati meae atque hoc loco, quod verissime facere potes, L. Racili, fortissimi et constantissimi viri, divina in me merita commemoras. Cui quidem ego sicut Cn. Plancio numquam dissimulavi me plurimum debere semperque prae me feram; nullas enim sibi ille neque contentiones neque inimicitias neque vitae dimicationes nec pro re publica nec pro me defugiendas putavit. Atque utinam, quam ego sum in illum gratus, tam licuisset per hominum vim et iniuriam populo Romano ei gratiam referre! Sed si non eadem contendit in tribunatu Plancius, existimare debes non huic voluntatem defuisse, sed me, cum tantum iam Plancio deberem, Racili beneficiis fuisse contentum. An vero putas idcirco minus iudices mea causa esse factu- 78 ros, quod me esse gratum crimineris? An, cum

patres conscripti illo senatus consulto, quod in monimento Mari factum est, quo mea salus omnibus est gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerint (unus enim fuit de magistratibus defensor salutis meae), cui senatus pro me gratias agendas putavit, ei ego a me referendam gratiam non putem? Atque haec cum vides, quo me tandem in te animo putas esse, Laterensis? ullum esse tantum periculum, tantum laborem, tantam contentionem, quam ego non modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defugerem? Quo quidem etiam magis sum non dicam miser (nam hoc quidem abhorret a virtute verbum), sed certe exercitus, non quia multis debeo (leve enim est onus beneficii gratia), sed quia saepe concurrunt † propter aliquorum bene de me meritorum inter ipsos contentiones, ut eodem tempore in omnis verear ne vix possim gratus videri.

79 Sed ego haec meis ponderibus examinabo, non solum quid cuique debeam, sed etiam quid cuiusque
33 intersit, et quid a me cuiusque tempus poscat. Agitur studium tuum vel etiam, si vis, existimatio, laus aedilitatis; at Cn. Planci salus, patria, fortunae. Salvum tu me esse cupisti; hic fecit etiam, ut esse possem. Distineor tamen et divellor dolore et in causa dispari offendi te a me doleo; sed medius fidius multo citius meam salutem pro te abiecero quam Cn. Planci
80 salutem tradidero contentioni tuae. Etenim, iudices, cum omnibus virtutibus me adfectum esse cupio, tum nihil est, quod malim, quam me et esse gratum et videri. Haec est enim una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est pietas nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionum colentes, nisi qui meritam dis immortalibus gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt? Quae potest esse vitae iucunditas sublatis amicitiis?

quae porro amicitia potest esse inter ingratos? Quis 81 est nostrum liberaliter educatus, cui non educatores, cui non magistri sui atque doctores, cui non locus ipse mutus ille, ubi alitus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? Cuius opes tantae esse possunt aut umquam fuerunt, quae sine multorum amicorum officiis stare possint? quae certe sublata memoria et gratia nulla extare possunt. Equidem nihil tam proprium hominis existimo quam non modo beneficio, sed etiam benivolentiae significatione alligari, nihil porro tam inhumanum, tam inmane, tam ferum quam committere, ut beneficio non dicam indignus, sed victus esse videare. Quae cum ita sint, 82 iam succumbam, Laterensis, isti tuo crimini meque in eo ipso, in quo nihil potest esse nimium, quoniam ita tu vis, nimium [gratum] esse concedam petamque a vobis, iudices, ut eum beneficio conplectamini, quem qui reprehendit, in eo reprehendit, quod gratum praeter modum dicat esse. Neque enim illud ad neglegendam meam gratiam debet valere, quod dixit idem, vos nec nocentis nec litigiosos esse, quo minus me apud vos valere oporteret. Quasi vero in amicitia mea non haec praesidia, si quae forte sunt in me, parata semper amicis esse maluerim quam necessaria. Etenim ego de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati pluribus quam praesidio fuisse, meque vehementer vitae meae paeniteret, si in mea familiaritate locus esset nemini nisi litigioso aut nocenti.

Sed haec nescio quo modo frequenter in me con- 34 83 gessisti saneque in eo creber fuisti, te idcirco in ludos causam conicere noluisse, ne ego mea consuetudine aliquid de tensis misericordiae causa dicerem, quod in aliis aedilibus ante fecissem. Non nihil egisti hoc loco; nam mihi eripuisti ornamentum orationis meae. Deridebor, si mentionem tensarum fecero, cum tu id praedixeris; sine tensis autem quid potero dicere? Hic etiam addidisti me idcirco mea lege exilio ambi-

tum sanxisse, ut miserabiliores epilogos possem dicere. Nonne vobis videtur cum aliquo declamatore, non
84 cum laboris et fori discipulo disputare? 'Rhodi enim', inquit, 'ego non fui' (me vult fuisse), 'sed fui', inquit, (putabam in Vaccaeis dicturum) 'bis in Bithynia.' Si locus habet reprehensionis ansam aliquam, nescio, cur severiorem Nicaeam putes quam Rhodum; si spectanda causa est, et tu in Bithynia summa cum dignitate fuisti et ego Rhodi non minore. Nam quod in eo me reprehendisti, quod nimium multos defenderem, utinam et tu, qui potes, et ceteri, qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! Sed fit vestra diligentia, qui causis ponderandis omnis fere repudiatis, ut ad nos pleraeque confluant, qui miseris et laborantibus negare
85 nihil possumus. Admonuisti etiam, quod in Creta fuisses, dictum aliquod in petitionem tuam dici potuisse; me id perdidisse. Uter igitur nostrum est cupidior dicti? egone, qui, quod dici potuit, non dixerim, an tu, qui etiam ipse in te dixeris? Te aiebas de tuis rebus gestis nullas litteras misisse, quod mihi meae, quas ad aliquem misissem, obfuissent. Quas ego mihi obfuisse non intellego, rei publicae video prodesse potuisse.

35 Sed sunt haec leviora, illa vero gravia atque magna,
86 quod meum discessum, quem saepe defleras, nunc quasi reprehendere et subaccusare voluisti. Dixisti enim non auxilium mihi, sed me auxilio defuisse. Ego vero fateor me, quod viderim mihi auxilium non deesse, idcirco me illi auxilio pepercisse. Qui enim status, quod discrimen, quae fuerit in re publica tempestas illa, quis nescit? Tribunicius me terror an consularis furor movit? Decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentis atque integros sine ferro viceram? Consules post hominum memoriam taeterrimi atque turpissimi, sicut et illa principia et hi recentes rerum exitus declararunt, quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit, emptis provinciis a senatu, a re publica, a bonis omnibus defecerant; qui

exercitu, qui armis, qui opibus plurimum poterant, cum, quid sentirent, nesciretur, furialis illa vox nefariis stupris † religiosis altaribus effeminata secum et illos et consules facere acerbissime personabat; egentes in locupletis, perditi in bonos, servi in dominos armabantur. At erat mecum senatus, et quidem veste 87 mutata, quod pro me uno post hominum memoriam publico consilio susceptum est. Sed recordare, qui tum fuerint consulum nomine hostes, qui soli in hac urbe senatum senatui parere non sierint edictoque suo non luctum patribus conscriptis, sed indicia luctus ademerint. At erat mecum cunctus equester ordo; quem quidem in contionibus saltator ille Catilinae consul proscriptionis denuntiatione terrebat. At tota Italia convenerat; cui quidem belli intestini et vastitatis metus inferebatur.

Hisce ego auxiliis studentibus atque incitatis uti 36 me, Laterensis, potuisse confiteor, sed erat non iure, non legibus, non disceptando decertandum (nam profecto, praesertim tam bona in causa, numquam, quo ceteri saepe abundarunt, id mihi ipsi auxilium meum defuisset), armis fuit, armis, inquam, fuit dimicandum; quibus a servis atque a servorum ducibus caedem fieri senatus et bonorum rei publicae exitiosum fuisset. Vinci autem improbos a bonis fateor fuisse praecla- 88 rum, si finem tum vincendi viderem [,quem profecto non videbam]. Ubi enim mihi praesto fuissent aut tam fortes consules quam L. Opimius, quam C. Marius, quam L. Flaccus, quibus ducibus inprobos civis res publica vicit armatis, aut, si minus fortes, at tamen tam iusti quam P. Mucius, qui arma, quae privatus P. Scipio ceperat, ea Ti. Graccho interempto iure optimo sumpta esse defendit? Esset igitur pugnandum cum consulibus. Nihil dico amplius nisi illud: Victoriae nostrae gravis adversarios paratos, interitus nullos esse ultores videbam. Hisce ego auxiliis salutis 89 meae si idcirco defui, quia nolui dimicare, fatebor, id

quod vis, non mihi auxilium, sed me auxilio defuisse; sin autem, quo maiora studia in me bonorum fuerunt, hoc iis magis consulendum et parcendum putavi, tu id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum est hodieque est et semper erit maximae gloriae? quem, ut potes ex multis audire, qui tum adfuerunt, constat invitissimis viris bonis cessisse, nec fuisse dubium, quin contentione et armis superior posset esse. Ergo ille cum suum, non cum senatus factum defenderet, cum perseverantiam sententiae suae, non salutem rei publicae retinuisset, tamen ob illam *causam*, quod illud voluntarium vulnus accepit, iustissimos omnium Metellorum et clarissimos triumphos gloria et laude superavit, quod et illos ipsos inprobissimos civis interfici noluit et, ne quis bonus interiret in eadem caede, providit; ego tantis periculis propositis cum, si victus essem, interitus rei publicae, si vicissem, infinita dimicatio pararetur, committerem, ut idem perditor rei publicae nominarer, qui servator fuissem?

37 Mortem me timuisse dicis. Ego vero ne inmor-
90 talitatem quidem contra rem publicam accipiendam putarem, nedum emori cum pernicie rei publicae vellem. Nam qui pro re publica vitam ediderunt (licet me desipere dicatis), numquam mehercule eos mortem potius quam inmortalitatem adsecutos putavi. Ego vero si tum illorum impiorum ferro ac manu concidissem, in perpetuum res publica civile praesidium salutis suae perdidisset. Quin etiam si me vis aliqua morbi aut natura ipsa consumpsisset, tamen auxilia posteritatis essent imminuta, quod peremptum esset mea morte id exemplum, qualis futurus in me retinendo fuisset senatus populusque Romanus. An, si umquam vitae cupiditas in me fuisset, ego mense Decembri mei consulatus omnium parricidarum tela commossem? quae, si viginti quiessem dies, in aliorum vigiliam consulum recidissent. Quam ob rem, si vitae cupiditas contra rem publicam est turpis, certe multo mor-

tis cupiditas mea turpior fuisset cum pernicie civitatis.

Nam quod te esse in re publica liberum es gloria- 91
tus, id ego et fateor et laetor et tibi etiam in hoc
gratulor; quod me autem negasti, in eo neque te neque
quemquam diutius patiar errare. Nam, si quis idcirco 38
aliquid de libertate mea deminutum putat, quod non
ab omnibus eisdem, a quibus antea solitus sum dissen-
tire, dissentiam, primum, si bene de me meritis gra-
tum me praebeo, non recuso incurrere in crimen hominis
nimium memoris nimiumque grati; sin autem aliquando
sine ullo rei publicae detrimento respicio etiam salutem
cum meam, tum meorum, certe non modo non sum
reprehendendus, sed etiam, si ruere vellem, boni viri
me, ut id ne facerem, rogarent; res vero ipsa publica, 92
si loqui posset, ageret mecum, ut, quoniam sibi servis-
sem semper, numquam mihi, fructus autem ex sese
non, ut oportuisset, laetos et uberes, sed magna acer-
bitate permixtos tulissem, ut iam mihi servirem, con-
sulerem meis; se non modo satis habere a me, sed
etiam vereri, ne parum mihi pro eo, quantum a me
haberet, reddidisset. Quid? si horum ego nihil cogito 93
et idem sum in re publica, qui fui semper, tamenne
libertatem requires meam? quam tu ponis in eo, si
semper cum iis, quibuscum aliquando contendimus,
depugnemus. Quod est longe secus. Stare enim omnes
debemus tamquam in orbe aliquo rei publicae, qui
quoniam versatur, eam deligere partem, ad quam nos
illius utilitas salusque converterit.

Ego autem Cn. Pompeium non dico auctorem, 39
ducem, defensorem salutis meae (nam haec privatim
fortasse officiorum memoriam et gratiam quaerunt),
sed dico hoc, quod ad salutem rei publicae pertinet:
Ego eum non tuear, quem omnes in re publica prin-
cipem esse concedunt? Ego C. Caesaris laudibus desim,
quas primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui
me semper addixi, plurimis atque amplissimis iudiciis
videam esse celebratas? Tum hercule me confitear

non iudicium aliquod habuisse de utilitate rei publicae,
94 sed hominibus amicum aut inimicum fuisse. An, cum videam navem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quem ego aliquando probavi, sed alium non minus tutum atque tranquillum, cum tempestate pugnem periculose potius quam illi, salute praesertim proposita, obtemperem et paream? Ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi; haec de sapientissimis et clarissimis viris et in hac re publica et in aliis civitatibus monimenta nobis *et* litterae prodiderunt, non semper easdem sententias ab eisdem, sed, quascumque rei publicae status, inclinatio temporum, ratio concordiae postularet, esse defensas. Quod ego et facio, Laterensis, et semper faciam libertatemque, quam tu in me requiris, quam ego neque dimisi umquam neque dimittam, non in pertinacia, sed in quadam moderatione positam putabo.

40 95 Nunc venio ad illud extremum, in quo dixisti, dum Planci in me meritum verbis extollerem, me arcem facere e cloaca lapidemque e sepulchro venerari pro deo; neque enim mihi insidiarum periculum ullum neque mortis fuisse. Cuius ego temporis rationem explicabo brevi neque invitus. Nihil enim est ex meis temporibus, quod minus pervagatum quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit aut hominibus auditum atque notum. Ego enim, Laterensis, ex illo incendio legum, iuris, senatus, bonorum omnium cedens, cum mea domus ardore suo deflagrationem urbi atque Italiae toti minaretur, nisi quievissem, Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat mihi sicut domus una coniuncta et optinebatur a C. Vergilio, quocum me uno vel maxime cum vetustas, tum amicitia, cum mei fratris collegia, tum rei pu-
96 blicae causa sociarat. Vide nunc caliginem temporum illorum. Cum ipsa paene insula mihi sese obviam ferre vellet, praetor ille eiusdem tribuni pl. contionibus propter eandem rei publicae causam saepe vexatus

nihil amplius dico nisi me in Siciliam venire noluit. Quid dicam? C. Vergilio, tali civi et viro, benivolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? Nihil, iudices, est eorum, sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit, ut eam ipse posset opibus suis sustinere. Tum consilio repente mutato iter a Vibone Brundisium terra petere contendi; nam maritimos 41
cursus praecludebat hiemis magnitudo. Cum omnia 97
illa municipia, quae sunt a Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent, iter mihi tutum multis minitantibus magno cum suo metu praestiterunt. Brundisium veni vel potius ad moenia accessi; urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vellet potius exscindi, quam, e suo conplexu ut eriperer, facile pateretur. In hortos me M. Laeni Flacci contuli. Cui cum omnis metus, publicatio bonorum, exilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit quam custodiam mei capitis dimittere. Cuius ego et parentis eius, prudentissimi atque optimi senis, et fratris et utriusque filiorum manibus in navi tuta ac fideli collocatus eorumque preces et vota de meo reditu exaudiens Dyrrachium, quod erat in fide mea, petere contendi. Quo cum venissem, cognovi, id quod audieram, 98
refertam esse Graeciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum, quorum impium ferrum ignisque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat; qui antequam de meo adventu audire potuissent, cum tamen abessent aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi. Hic vero simul atque mare me transisse cognovit — audi, audi atque adtende, Laterensis, ut scias, quid ego Plancio debeam, confiteareque aliquando me, quod faciam, et grate et pie facere; huic, quae pro salute mea fecerit, si minus profutura sint, obesse certe non oportere! Nam simul ac me Dyrrachium attigisse audivit, statim ad me lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata

99 profectus est. O acerbam mihi, iudices, memoriam
temporis illius et loci, cum hic in me incidit, cum
conplexus est conspersitque lacrimis nec loqui prae
maerore potuit! O rem cum auditu crudelem, tum
visu nefariam! o reliquos omnes dies noctesque eas,
quibus iste a me non recedens Thessalonicam me in
quaestoriumque perduxit! Hic ego nunc de praetore
Macedoniae nihil dicam amplius nisi eum et civem
optimum semper et mihi amicum fuisse, sed eadem
timuisse quae ceteros; Cn. Plancium fuisse unum, non
qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae time-
100 rentur, mecum ea subire et perpeti vellet. Qui, cum
ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo
legatus fuisset, decedens ex Asia venisset easque insi-
dias, quas mihi paratas ab exulibus coniuratis audierat,
ad me animo amicissimo detulisset, in Asiam me ire
propter eius provinciae mecum et cum meo fratre
necessitudinem comparantem non est passus; vi me,
inquam, Plancius et conplexu suo retinuit multosque
menses a capite meo non discessit abiecta quaestoria
persona comitisque sumpta.

42 O excubias tuas, Cn. Planci, miseras, o flebiles
101 vigilias, o noctes acerbas, o custodiam etiam mei ca-
pitis infelicem! siquidem ego tibi vivus non prosum,
qui fortasse mortuus profuissem. Memini enim, memini
neque umquam obliviscar noctis illius, cum tibi vigi-
lanti, adsidenti, maerenti vana quaedam miser atque
inania falsa spe inductus pollicebar, me, si essem in
patriam restitutus, praesentem tibi gratias relaturum;
sin aut vitam mihi fors ademisset aut vis aliqua
maior reditum peremisset, hos, hos (quos enim ego
tum alios animo intuebar?) omnia tibi illorum laborum
praemia pro me persoluturos. Quid me aspectas, quid
mea promissa repetis, quid meam fidem imploras?
Nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar, sed de
horum erga me benivolentia promittebam; hos pro
me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo capite

vel vitae periculo velle videbam; de horum desiderio,
luctu, querellis cotidie aliquid tecum simul audiebam;
nunc timeo, ne tibi nihil praeter lacrimas queam red-
dere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti.
Quid enim possum aliud nisi maerere, nisi flere, nisi 102
te cum mea salute complecti? Salutem tibi idem
dare possunt, qui mihi reddiderunt. Te tamen (exurge,
quaeso!) retinebo et complectar nec me solum depre-
catorem fortunarum tuarum, sed comitem sociumque
profitebor; atque, ut spero, nemo erit tam crudeli
animo tamque inhumano nec tam inmemor non dicam
meorum in bonos meritorum, sed bonorum in me, qui
a me mei servatorem capitis divellat ac distrahat.
Non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor,
iudices, sed custodem salutis meae, non opibus con-
tendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed
lacrimis, sed misericordia, mecumque vos simul hic
miserrimus et optimus obtestatur parens, et pro uno
filio duo patres deprecamur. Nolite, iudices, per 103
vos, per fortunas, per liberos vestros inimicis meis,
iis praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi,
dare laetitiam gloriantibus vos iam oblitos mei salutis
eius, a quo mea salus conservata est, hostis extitisse;
nolite animum meum debilitare cum luctu, tum etiam
metu commutatae vestrae voluntatis erga me; sinite
me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis
ei persolvere. Teque, C. Flave, oro et obtestor, qui 104
meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum
particeps, rerum, quas gessi, adiutor fuisti meque non
modo salvum semper, sed etiam ornatum florentemque
esse voluisti, ut mihi per hos conserves eum, per quem
me tibi et his conservatum vides. Plura ne dicam,
tuae me etiam lacrimae inpediunt vestraeque, iudices,
non solum meae, quibus ego magno in metu meo su-
bito inducor in spem, vos eosdem in hoc conservando fu-
turos, qui fueritis in me, quoniam istis vestris lacrimis de
illis recordor, quas pro me saepe et multum profudistis.

M. TULLI CICERONIS ORATIO
PRO M. AEMILIO SCAURO.

DE HAC ORATIONE ASCONIUS HAEC HABET:

Hanc quoque orationem eisdem consulibus dixit quibus pro Vatinio, L. Domitio Aënobarbo et Appio Claudio Pulchro coss. Summus iudicii dies fuit a. d. III Nonas Septembr. [a. u. c. 700.]

ARGUMENTUM HOC EST:

M. Scaurus, M. Scauri filius, qui princeps senatus fuit, vitricum habuit Sullam; quo victore et munifico in socios victoriae ita abstinens fuit, ut nihil neque donari sibi voluerit neque ab hasta emerit. Aedilitatem summa magnificentia gessit, adeo ut in eius impensas opes suas absumpserit magnumque aes alienum contraxerit. Ex praetura provinciam Sardiniam obtinuit, in qua neque satis abstinenter se gessisse existimatus est et valde arroganter; quod genus morum in eo paternum videbatur, cum cetera industria nequaquam esset par. Erat tamen aliquando inter patronos causarum et, postquam ex provincia redierat, dixerat pro C. Catone, isque erat absolutus a. d. IV Nonas Quint. Ipse cum ad consulatus petitionem a. d. III Kal. Quint. Romam redisset, querentibus de eo Sardis a P. Valerio Triario, adulescente parato ad dicendum et notae industriae, filio eius, qui in Sardinia contra M. Lepidum arma tulerat et post in Asia legatus Pontoque L. Luculli fuerat, cum is bellum contra Mithridatem gereret, postulatus *est* apud M. Catonem praetorem repetundarum, ut in actis scriptum est, pridie Nonas Quintil. post diem tertium, quam *C.* Cato erat absolutus. Subscripserunt Triario in Scaurum L. Marius L. f., *M.* et Q. Pacuvii fratres, cognomine Claudii, qui inquisitionis in Sardiniam itemque in Corsicam insulas dies tricenos acceperunt neque profecti sunt ad inquirendum. Cuius rei hanc causam reddebant, quod interea comitia consularia futura essent; timere ergo se, ne Scaurus ea pecunia, quam a sociis abstulisset, emeret consulatum et, sicut pater eius fecisset, antequam de eo iudicari posset, magistratum

iniret ac rursus ante alias provincias spoliaret, quam rationem prioris administrationis redderet. Scaurus summam fiduciam in paterni nominis dignitate, magnam in necessitudine Cn. Pompei Magni reponebat. Habebat enim filium liberorum Cn. Pompei fratrem; nam Tertiam, Scaevolae filiam, dimissam a Pompeio in matrimonium duxerat. M. Catonem autem, qui id iudicium, ut diximus, exercebat, metuebat admodum propter amicitiam, quae erat illi cum Triario; nam Flaminia, Triari mater, et ipse Triarius sororem Catonis Serviliam, quae mater M. Bruti fuit, familiariter diligebat; ea porro apud Catonem maternam obtinebat auctoritatem. Sed ei in iudicio neque Pompeius propensum adiutorium praebuit (videbatur enim apud animum eius non minus offensionis contraxisse, quod iudicium eius in Muciam crimine impudicitiae ab eo dimissam levius fecisse existimaretur, cum eam ipse probasset, quam gratiae adquisisse necessitudinis iure, quod ex eadem uterque liberos haberet), neque Cato ab aequitate ea, quae et vitam eius et magistratum illum decebat, quoquam deflexit. Post diem autem quartam, quam postulatus erat Scaurus, Faustus Sulla tum quaestor, filius Sullae Felicis, frater ex eadem matre Scauri *** servus eius vulneratus prosiluit ex lecticis et questus est pro interempto esse competitoribus Scauri et ambulare cum ccc armatis seque, si necesse esset, vim vi repulsurum.

Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id tempus raro quisquam pluribus quam quattuor uteretur; at post bella civilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos est perventum. Fuerunt autem hi sex P. Clodius Pulcher, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cicero, M. Messala Niger, Q. Hortensius. Ipse quoque Scaurus dixit pro se ac magnopere iudices movit et squalore et lacrimis et aedilitatis effusae memoria ac favore populari ac praecipue paternae auctoritatis recordatione.

1

[1a] Maxime fuit optandum M. Scauro, iudices, 1
ut nullo suscepto cuiusquam odio sine offensione ac molestia retineret, id quod praecipue semper studuit, generis, familiae, nominis dignitatem. (*Augustin. de rhet. p. 150. 15 Halm., Arus. Mess. p. 508. 6 K.*)

Si partem honestatis, partem turpitudinis habebit, 2
partibus benivolentiae defensor utitur et ab eo, quod honestum in causa putat, incipit; quod facit in Scauriana. Quoniam partem honestatis habebat persona

Scauri vel generis amplitudo, partem turpitudinis raptae pecuniae crimen, quid facit Tullius? A laude virtutis ipsius incipit vel commemoratione maiorum, ut, dum honestatem, quam causa praestabat personae, commemorat, turpitudinem, quam crimen afferebat, avertat. (*Grill. p. 603. 28.*)

3 [1b] Subiit etiam populi iudicium inquirente Cn. Domitio tribuno plebis. (*Ascon. p. 18. 18.*)

4 [2] Reus est factus a Q. Servilio Caepione lege Servilia, cum iudicia penes equestrem ordinem essent et P. Rutilio damnato nemo tam innocens videretur, ut non timeret illa. (*Ascon. p. 19. 7.*)

5 [3] Ab eodem etiam lege Varia custos ille rei publicae proditionis est in crimen vocatus; vexatus a Q. Vario tribuno plebis est non multo ante. (*Ascon. p. 19. 19.*)

6 [4a] Non enim tantum admiratus sum ego illum virum sicut omnes, sed etiam praecipue dilexi. Primus enim me flagrantem studio laudis in spem inpulit posse virtute me sine praesidio fortunae, quo contendissem, labore et constantia pervenire. (*Ascon. p. 20. 11.*)

7 [4b] et quoniam congesta fuit accusatio magis acervo quodam criminum, non distinctione aliqua generum et varietate. (*Severian. p. 357. 11 Halm.*)

8 [4c, 2. 1] Bostarem igitur quendam dixit (*adversarius*) Norensem fugientem e Sardinia Scauri adventum *et infra addit etiam augendi criminis causa* prius illum sepultum quam huic cenam esse sublatam. (*Severian. p. 360. 12 Ha.*)

9 [4f, 2. 4] si denique in illa bona invadere nullo modo potuisset nisi mortuo Bostare. (*Arus. Mess. p. 488. 19.*)

10 [5, 2. 5] Si mehercule, iudices, pro L. Tubulo dicerem, quem unum ex omni memoria sceleratissimum et audacissimum fuisse accepimus, tamen non timerem, venenum hospiti aut convivae si diceretur cenanti

ab illo datum, cui neque heres neque iratus fuisset. (*Ascon. p. 20. 24.*)

[4d, 2. 2] *in Scauriana interposita disputatione* 11 *tractatur, ex quibus causis mors obveniat repentina.* (*Mart. Cap. V 441.*)

[4e, 2. 3] *bona*, quam, quod habebat, *ve*niret. Age- 12 dum, ego defendi Scau*rum*, Triari; defende tu matrem. (*Cod. Ambros.*)

[2. 4] te *me*tue*re*, *n*e non solvendo fuisse, bona 13 denique reus n*e retinere vol*uisse, *quae* proscripta esse*nt*, nis*i* (*Cod. Ambros.*)

[6, 2. 6] cum dare nollet Aris, clam ex Sardinia 14 est fugere conatus. (*Priscian. VI 5. 28 T. I p. 219. 11.*)

[7, 2. 7] Redimunt (*castores*) se ea parte corporis, 15 propter quam maxime expetuntur. (*Serv. Verg. G. I 58, Isidor. Origg. XII 2. 21.*)

[II 1a] Sic, inquam, se, iudices, res habet; neque 3 1 hoc a me novum disputatur, sed quaesitum ab aliis est. (*Ascon. p. 21. 24.*)

[II 1b] audi*vi*mus, hoc vero meminimus ac paene vidimus, eiusdem stirpis et nominis P. Crassum, ne in manus incideret inimicorum, se ipsum interemisse. (*Ascon. p. 21. 2.*)

Ac neque illius Crassi factum superioris isdem 2 honoribus usus, qui fortissimus in bellis fuisset, M'. Aquilius potuit imitari (*Ascon. p. 21. 11*), *sed memoriam iuventu*tis suae rerumque gestarum senectutis dedecore foedavit. Quid vero? alterum Crassum temporibus eisdem num aut clarissimi viri Iulii aut summo ingenio praeditus M. Antonius potuit imitari? Quid? 3 in omnibus monumentis Graeciae, quae sunt verbis ornatiora quam rebus, quis invenitur, cum ab Aiace fabulisque discesseris, qui tamen ipse

Ignóminiae dolóre, ut ait poëta, victor ínsolens
se víctum non potuít pati,

praeter Atheniensem Themistoclem, qui se ipse morte multavit? At Graeculi quidem multa fingunt, apud 4

quos etiam Cleombrotum Ambraciotam ferunt se ex
altissimo praecipitasse muro, non quo acerbitatis acce-
pisset aliquid, sed, ut video scriptum apud Graecos,
cum summi philosophi Platonis graviter et ornate
scriptum librum de morte legisset, in quo, ut opinor,
Socrates illo ipso die, quo erat ei moriundum, per-
multa disputat, hanc esse mortem, quam nos vitam
putaremus, cum corpore animus tamquam carcere saep-
tus teneretur, vitam autem esse eam, cum idem ani-
mus vinclis corporis liberatus in eum se locum, unde
4 5 esset ortus, rettulisset. Num igitur ista tua Sarda
Pythagoram aut Platonem norat aut legerat? qui
tamen ipsi mortem ita laudant, ut fugere vitam vetent
atque id contra foedus fieri dicant legemque naturae.
Aliam quidem causam mortis voluntariae nullam pro-
fecto iustam reperietis. Atque hoc ille vidit; nam
iecit quodam loco vita illam mulierem spoliari quam
6 pudicitia maluisse. Sed refugit statim nec de pudicitia
plura dixit veritus, credo, ne quem inridendi nobis
daret et iocandi locum. Constat enim illam cum de-
formitate summa fuisse, tum etiam senectute. Quare
quae potest, quamvis salsa ista Sarda fuerit, ulla libi-
dinis aut amoris esse suspicio?

5 7 Ac ne existimes, Triari, quod adferam, in dicendo
me fingere ipsum et non a reo causam cognoscere,
explicabo tibi, quae fuerint opiniones in Sardinia de
istius mulieris morte (nam fuerunt duae), quo etiam
8 facilius *** *** te dixi, libidinosam atque inprobam
matrem infami ac noto adulterio iam diu diligebat.
Is cum hanc suam uxorem anum et locupletem et
molestam timeret, neque eam habere in matrimonio
propter foeditatem neque dimittere propter dotem vole-
bat. Itaque compecto cum matre Bostaris consilium
cepit, ut uterque Romam veniret; ibi se aliquam ratio-
nem inventurum, quem ad modum illam uxorem duce-
ret, confirmavit.

6 9 Hic opinio fuit, ut dixi, duplex, una non abhorrens

a statu naturaque rerum, Arinis uxorem paelicatus dolore concitatam, cum audisset Arinem cum illa sua *amica* metus et fugae simulatione Romam se contulisse, ut, cum antea consuetudo inter eos fuisset, tum etiam nuptiis iungerentur, arsisse dolore muliebri et mori quam id perpeti maluisse; altera non minus veri similis 10 et, ut opinor, in Sardinia magis etiam credita, Arinem istum testem atque hospitem, Triari, tuum proficiscentem Romam negotium dedisse liberto, ut illi aniculae non ille quidem vim adferret (neque enim erat rectum patronae), sed collum digitulis duobus oblideret, resticula cingeret, ut illa perisse suspendio putaretur. Quae quidem suspicio valuit etiam plus ob hanc cau- 11 sam, quod, cum agerent parentalia Norenses omnesque suo more ex oppido exissent, tum illa est a liberto suspendisse se dicta. Discessus autem solitudo ei, qui patronam suffocabat, fuit quaerenda, illi, quae volebat mori, non fuit. Confirmata vero suspicio est, 12 quod anu mortua libertus statim tamquam opere confecto Romam est profectus, Aris autem, simulac libertus de morte uxoris nuntiavit, continuo Romae matrem illam Bostaris duxit uxorem.

Em, quibus familiis quam foedis, quam contaminatis, 7 13 quam turpibus dedatis hanc familiam, iudices, em, quibus testibus commoti! De quo homine, de quo genere, de quo nomine sententias feratis, obliviscendum vobis putatis? Matrum in liberos, virorum in uxores scelera cernitis, crudelitate mixtas libidines videtis inmanis; duorum maximorum criminum auctores, quibus criminibus haec tota apud ignaros aut invidos infamata causa est, omni facinore et flagitio deformatos habetis.

Num igitur in his criminibus, iudices, residet etiam 8 14 aliqua suspicio? non perpurgata sunt, non refutata, non fracta? Qui igitur id factum est? Quia dedisti mihi, Triari, quod diluerem, in quo argumentarer, de quo disputarem; quia genus eius modi fuit criminum, quod non totum penderet ex teste, sed quod ponderaret

15 iudex ipse per se. Neque vero, iudices, quicquam
aliud in ignoto teste facere debemus, nisi ut argu-
mento, coniectura, suspicione rerum ipsarum vim natu-
ramque quaeramus. Etenim testis non modo Afer
aut Sardus sane, si ita se isti malunt nominari, sed
quivis etiam elegantior ac religiosior inpelli, deterreri,
fingi, flecti potest; dominus est ipse voluntatis suae,
16 in quo est inpunita mentiendi licentia. Argumentum
vero, quod quidem est proprium rei (neque enim ullum
aliud argumentum vere vocari potest), rerum vox est,
naturae vestigium, veritatis nota; id qualecumque est,
maneat inmutabile necesse est; non enim fingitur ab
oratore, sed sumitur. Quare, in eo genere accusationis
si vincerer, succumberem et cederem; vincerer enim
17 re, vincerer causa, vincerer veritate. Agmen tu mihi
inducas Sardorum et catervas et me non criminibus
urgere, sed Afrorum fremitu terrere conere? Non
potero equidem disputare, sed ad horum fidem et
mansuetudinem confugere, ad ius iurandum *iudicum*,
ad populi Romani aequitatem, qui hanc familiam in
hac urbe principem voluit esse, deorum immortalium
numen inplorare potero, qui semper extiterunt huic
generi nominique fautores.

9
18 'Poposcit, imperavit, eripuit, coëgit.' Si docet
tabulis, quoniam habet seriem quandam et ordinem
contracti negotii confectio ipsa tabularum, attendam
acriter et, quid in defendendo mihi agendum sit, videbo.
Si denique nitere testibus non dico bonis viris ac
probatis, noti sint modo, quem ad modum mihi cum
19 quoque sit confligendum, considerabo. Sin unus color,
una vox, una natio est omnium testium, si, quod ii
dicunt, non modo nullis argumentis, sed ne litterarum
quidem aliquo genere aut publicarum aut privatarum,
quod tamen ipsum fingi potest, confirmare conantur,
quo me vertam, iudices, aut quid agam? Cum sin-
gulis disputem? quid? Non habuisti, quod dares.
Habuisse se dicet. Quis id sciet, quis iudicabit? Non

fuisse causam. Finget fuisse. Qui refellemus? Potuisse
non dare, si noluisset. Vi ereptum esse dicet. Quae
potest eloquentia disputando ignoti hominis impuden- 10
tiam confutare? Non agam igitur cum ista Sardorum 20
conspiratione et cum expresso, coacto sollicitatoque
periurio suptiliter neque acu quaedam enucleata argu-
menta conquiram, sed contra impetum istorum impetu
ego nostro concurram atque confligam. Non est unus
mihi quisque ex illorum acie protrahendus neque cum
singulis decertandum atque pugnandum; tota est acies
illa uno impetu prosternenda.

Est enim unum maximum totius Sardiniae frumen- 21
tarium crimen, de quo Triarius omnis Sardos interro-
gavit, quod genus uno testimonii foedere et consensu
omnium est confirmatum. Quod ego crimen antequam
attingo, peto a vobis, iudices, ut me totius nostrae
defensionis quasi quaedam fundamenta iacere patiamini.
Quae si erunt, ut mea ratio et cogitatio fert, posita
et constituta, nullam accusationis partem pertimescam.
Dicam enim primum de ipso genere accusationis, 22
postea de Sardis, tum etiam pauca de Scauro; quibus
rebus explicatis tum denique ad hoc horribile et
formidulosum frumentarium crimen accedam.

Quod est igitur hoc accusationis, Triari, genus, 11
primum ut inquisitum non ieris? quae fuit ista tam 23
ferox, tam explorata huius opprimendi fiducia? Pueris
nobis audisse videor L. Aelium, libertinum hominem
litteratum ac facetum, cum ulcisceretur patroni iniurias,
nomen Q. Muttonis, hominis sordidissimi, detulisse.
A quo cum quaereretur, quam provinciam aut quam
diem testium postularet, horam sibi octavam, dum in
foro bovario inquireret, postulavit. Hoc tu idem tibi 24
in M. Aemilio Scauro putasti esse faciendum? 'Delata
enim,' inquit, 'causa ad me Romam est.' Quid? ad
me Siculi nonne Romam causam Siciliae detulerunt?
At qui homines! Prudentes natura, callidi usu, doctrina
eruditi. Tamen ego mihi provinciae causam in pro-

25 vincia ipsa cognoscendam et discendam putavi. An
ego querellas atque iniurias aratorum non in segetibus
ipsis arvisque cognoscerem? Peragravi, inquam, Triari,
durissima quidem hieme vallis Agrigentinorum atque
collis. Campus ille nobilissimus ac feracissimus ipse
me causam paene docuit Leontinus. Adii casas ara-
torum, a stiva ipsa homines mecum conloquebantur.
26 Itaque sic fuit illa expressa causa, non ut audire ea,
quae dicebam, iudices, sed ut cernere et paene tangere
viderentur. Neque enim mihi probabile neque verum
videbatur me, cum fidelissimae atque antiquissimae
provinciae patrocinium recepissem, causam tamquam
unius clientis in cubiculo meo discere.

12 Ego, nuper cum Reatini, qui essent in fide mea,
27 me suam publicam causam de Velini fluminibus et
cuniculis apud hos consules agere voluissent, non
existimavi me neque dignitati praefecturae gravissimae
neque fidei meae satis esse facturum, nisi me causam
illam non solum homines, sed etiam locus ipse lacus-
28 que docuisset. Neque tu aliter fecisses, Triari, si te
id tui isti Sardi facere voluissent, hi, qui te in Sar-
diniam minime venire voluerunt, ne longe aliter omnia,
atque erant ad te delata, cognosceres, nullam multitu-
dinis in Sardinia querellam, nullum in Scaurum odium
13 populi*** *anhe*litu Aetnam ardere dicunt, sic Verrem
29 operuissem Sicilia teste tota. Tu vero comperendinasti
uno teste producto. At quo teste, di immortales!
Non satis, quod uno, non, quod ignoto, non, quod
levi; etiamne Valerio teste primam actionem confecisti,
qui patris tui beneficio civitate donatus gratiam tibi
non inlustribus officiis, sed manifesto periurio rettulit?
30 Quodsi te omen nominis vestri forte duxit, nos tamen
id more maiorum, quia faustum putamus, non ad
14 perniciem, verum ad salutem interpretamur. Sed
omnis ista celeritas ac festinatio, quod inquisitionem,
quod priorem actionem totam sustulisti, illud pate-
fecit et inlustravit, quod occultum tamen non erat,

non esse hoc iudicium iudicii, sed comitiorum consu-
larium causa comparatum.

Hic ego Appium Claudium, consulem fortissi- 31
mum atque ornatissimum virum mecumque, ut spero,
fideli in gratiam reditu firmoque coniunctum, nullo
loco, iudices, vituperabo. Fuerint enim eae partes
aut eius, quem id facere dolor et suspicio sua coëgit,
aut eius, qui has sibi partes depoposcit, quod aut
non animadvertebat, quem violaret, aut facilem sibi
fore in gratiam reditum arbitrabatur; ego tantum 32
dicam, quod et causae satis et in illum minime durum
aut asperum possit esse. Quid enim habet turpitu-
dinis Appium Claudium M. Scauro esse inimicum?
Quid? avos eius P. Africano non fuit, quid? mihi
ipsi idem iste, quid? ego illi? Quae inimicitiae
dolorem utrique nostrum fortasse aliquando, dedecus
vero certe numquam attulerunt. Successori decessor 33
invidit, voluit eum quam maxime offensum, quo
magis ipsius memoria excelleret; res non modo non
abhorrens a consuetudine, sed usitata etiam et valde
pervagata. Neque vero tam haec ipsa cotidiana res 15
Appium Claudium illa humanitate et sapientia prae-
ditum per se ipsa movisset, nisi hunc C. Claudi,
fratris sui, competitorem fore putasset. Qui sive 34
patricius sive plebeius esset (nondum enim certum con-
stituerat), cum hoc sibi contentionem fore putabat,
Appius autem hoc maiorem etiam, quod illum in pon-
tificatus petitione, in saliatu, in ceteris meminerat
fuisse patricium. Quam ob rem se consule neque re-
pelli fratrem volebat neque, iste si patricius esset,
parem Scauro fore videbat, nisi hunc aliquo aut metu
aut infamia perculisset. Ego id fratri in honore 35
fratris amplissimo non concedendum putem, praesertim
qui, quid amor fraternus valeat, paene praeter
ceteros sentiam? At enim frater iam non petit.
Quid tum? Si ille retentus a cuncta Asia supplice,
si a negotiatoribus, si a publicanis, si ab omnibus

sociis, civibus exoratus anteposuit honori suo commoda salutemque provinciae, propterea putas semel
16 exulceratum animum tam facile potuisse sanari?
36 Quamquam in istis omnibus rebus, praesertim apud
homines barbaros, opinio plus valet saepe quam res
ipsa. Persuasum est Sardis se nihil Appio gratius
esse facturos, quam si de Scauri fama detraxerint;
multorum etiam spe commodorum praemiorumque
ducuntur; omnia consulem putant posse, praesertim
ultro pollicentem. De quo plura iam non dicam.
37 Quamquam ea, quae dixi, non secus dixi, quam si
eius frater essem, non is, qui et est et qui multa
dixit, sed is, qui ego esse in meum consuevi. Generi
igitur toti accusationis resistere, iudices, debetis, in
quo nihil more, nihil modo, nihil considerate, nihil
integre, contra improbe, turbide, festinanter, rapide
omnia conspiratione, imperio, auctoritate, spe, minis
videtis esse suscepta.

17 Venio nunc ad testes, in quibus docebo non modo
38 nullam fidem et auctoritatem, sed ne speciem quidem
esse aut imaginem testium. Etenim fidem primum
ipsa tollit consensio, quae patefacta est compromisso
Sardorum et coniuratione recitata; deinde illa cupiditas, quae suscepta est spe et promissione praemiorum; postremo ipsa natio, cuius tanta vanitas est,
ut libertatem a servitute nulla re alia nisi mentiendi
39 licentia distinguendam putent. Neque ego Sardorum
querellis *dico* moveri nos numquam oportere. Non
sum aut tam inhumanus aut tam alienus a Sardis,
praesertim cum frater meus nuper ab iis decesserit,
cum rei frumentariae Cn. Pompei missu praefuisset,
qui et ipse illis pro sua fide et humanitate consuluit
40 et eis vicissim percarus et iucundus fuit. Pateat
vero hoc perfugium dolori, pateat iustis querellis,
coniurationi via intercludatur, obsaepiatur insidiis,
neque hoc in Sardis magis quam in Gallis, in Afris,
18 in Hispanis. Damnatus est T. Albucius, C. Mega-

boccus ex Sardinia non nullis etiam laudantibus
Sardis. Ita fidem maiorem varietas ipsa faciebat.
Testibus enim aequis, tabulis incorruptis tenebantur.
Nunc est una vox, una mens non expressa dolore, 41
sed simulata, neque huius iniuriis, sed promissis alio-
rum et praemiis excitata. At creditum est aliquando
Sardis. Et fortasse credetur aliquando, si integri
venerint, si incorrupti, si sua sponte, si non alicuius
inpulsu, si soluti, si liberi. Quae si erunt, tamen
sibi credi gaudeant et mirentur. Cum vero omnia ab-
sint, tamen se non respicient, non gentis suae famam
perhorrescent?

Fallacissimum genus esse Phoenicum omnia mo- 19 42
numenta vetustatis atque omnes historiae nobis pro-
diderunt. Ab his orti Poeni multis Carthaginien-
sium rebellionibus, multis violatis fractisque foederi-
bus nihil se degenerasse docuerunt. A Poenis ad-
mixto Afrorum genere Sardi non deducti in Sardiniam
atque ibi constituti, sed amendati et repudiati coloni.
Quare cum integri nihil fuerit in hac gente plena, 43
quam valde eam putamus tot transfusionibus coacuisse?
Hic mihi ignoscet Cn. Domitius Sincaius, vir orna-
tissimus, hospes et familiaris meus, ignoscent † de··
cones ab eodem Cn. Pompeio civitate donati, quorum
tamen omnium laudatione utimur, ignoscent alii viri
boni ex Sardinia; credo enim esse quosdam. Neque 44
ego, cum de vitiis gentis loquor, neminem excipio;
sed a me est de universo genere dicendum, in quo
fortasse aliqui suis moribus et humanitate stirpis
ipsius et gentis vitia vicerunt. Magnam quidem esse
partem sine fide, sine societate et coniunctione no-
minis nostri res ipsa declarat. Quae est enim praeter
Sardiniam provincia, quae nullam habeat amicam po-
pulo Romano ac liberam civitatem? Africa ipsa 45a
parens illa Sardiniae, quae plurima et acerbissima
cum maioribus nostris bella gessit, non solum fide-
lissimis regnis, sed etiam in ipsa provincia se a so-

cietate Punicorum bellorum Utica teste defendit.

b Hispania ulterior Scipionum *interitu* *** copiis inops, gente fallax. (*Arus. Mess. p. 480. 4.*)

c *Alverni a quodam Troiano nominantur. De his Cicero in Scauriana:* Inventi sunt, qui etiam fratres populi Romani vocarentur. (*Schol. Lucan. I 427.*)

20 45f hoc nomine audito, quod per omnes gentes pervagatum est (*Arus. Mess. p. 503. 17.*) — *Tullius imperat Sardis, ut de familia nobili ipsi quoque cum orbis terrarum auctoritate sentirent.* (*Amm. Marc. XXII 15. 24.*)

21 45h Nam cum ex multis unus ei restaret Dolabella paternus inimicus, qui cum Q. Caepione, propinquo suo, contra Scaurum patrem [suum] subsignaverat, [ceteras] eas sibi inimicitias non susceptas, sed relictas. (*Ascon. p. 23. 6.*)

20 45d Quae, malum, est ista ratio? (*Eugraph. Ter. Haut. IV. 3. 18.*) Quem purpura regalis non commovit, eum Sardorum mastruca mutavit? (*Isid. Origg. XIX 23. 5.*)

De aedilitate M. Scauri et opulentia ludorum plenissime dixit in ea oratione, qua ipsum quoque M. Scaurum defendit. (*Schol. Bob. in Sest. p. 304. 20.*)

21 45i praesertim cum propinquitas et celebritas loci suspicionem desidiae tollat aut cupiditatis. (*Ascon. p. 23. 20.*)

22 45l *cum Scauri columnas per urbem plaustris vectas esse dixisset,* Ego porro, *inquit,* qui Albanas habeo columnas, clitellis eas adportavi. (*Quintil. V 13. 40.*)

45n Domus tibi deerat? At habebas. Pecunia superabat? At egebas. Incurristi amens in columnas, in alienos insanus insanisti, depressam, caecam, iacentem domum pluris quam te et fortunas tuas aestimasti. (*Cic. or. 67. 223 sq., Quintil. IX 2. 15, Diom. p. 466. 5, Aq. Rom. 22 p. 30. 1, Mart. Cap. V 531, Rufin. VI 571. 9 Keil., p. 579. 23 Halm.*)

45o Haec cum tu effugere non potuisses, contendes tamen et postulabis, ut M. Aemilius cum sua dignitate omni, cum patris memoria, cum avi gloria sordidissimae, vanissimae, levissimae genti ac prope dicam pellitis testibus condonetur? (*Ascon. p. 24. 5.*)

Undique mihi suppeditat, quod pro M. Scauro 23 46 dicam, quocumque non modo mens, verum etiam oculi inciderint. Curia illa vos de gravissimo principatu patris fortissimoque testatur, L. ipse Metellus, avus huius, sanctissimos deos illo constituisse templo videtur in vestro conspectu, iudices, ut salutem a vobis nepotis sui deprecarentur, quod ipsi saepe multis laborantibus atque implorantibus ope sua subvenissent. Capitolium illud templis tribus inlustratum, 47 paternis atque etiam huius amplissimis donis ornati aditus Iovis optimi maximi, Iunonis Reginae, Minervae M. Scaurum apud *** illius L. Metelli, pontificis (48) maximi, qui, cum templum illud arderet, in medios se iniecit ignes et eripuit flamma Palladium illud, quod quasi pignus nostrae salutis atque imperii custodiis Vestae continetur. Qui utinam posset parumper 48 existere! Eriperet ex hac flamma stirpem profecto suam, qui eripuisset ex illo incendio di*** tum. Te 24 49 vero, M. Scaure, equidem video, video, inquam, non cogito solum, nec vero sine magno animi maerore ac dolore, cum tui filii squalorem aspexi, de te recordor. Atque utinam, sicut mihi tota in hac causa versatus ante oculos *es*, sic nunc horum te offeras mentibus et in horum animis adhaerescas! Species me dius *** etiamsi forte non nosset, tamen principem civitatis esse diceret.

Quo te nunc modo appellem? ut hominem? At 50 non es inter nos. Ut mortuum? At vivis et viges, at in omnium animis atque ore versaris, atque divinus animus mortale nihil habuit, neque tuorum quicquam potuit emori praeter corpus. Quocumque igitur te modo ***.

In Scauriana invenimus istam discretionem de Sar- 51 *dis et Sardiniensibus, ut illos incolas, illos advenas doceat.* (*Pomp. Comment. V 144. 29.*)

Universe *Cicero pro Scauro.* (*Charis. p. 224. 13.*)

M. TULLI CICERONIS
PRO C. RABIRIO POSTUMO ORATIO.

ARGUMENTUM.

A. Gabinius, is qui cum L. Pisone a. u. c. 696 consul fuerat, post consulatum Syriam provinciam acceperat. In quam cum obrutus aere alieno profectus esset, ut pecuniam sibi pareret, cum multa alia iniuria fecisse dicebatur, tum decem milia talentum a Ptolomaeo, rege Aegypti, qui regno suo pulsus erat, accepisse arguebatur, ut eum in regnum legionibus suis reduceret. Quam ob rem, cum redisset Romam, ab inimicis suis, quos multos Romae reliquerat, tria in eum iudicia parata erant. Ac primum quidem a L. Lentulo maiestatis crimine accusatus est, quod contra leges, contra senatus consultum, contra oracula Sibyllina provinciam suam reliquisset, ut Ptolomaeum in regnum restitueret. Hoc iudicio Cn. Pompei gratia et pecunia sua, qua iudicium corruptum esse dicebatur, absolutus est. Tum C. Memmius A. Gabinium de pecuniis repetundis accusavit condemnavitque, ita ut tertium iudicium de ambitu, quod Sulla in eum paraverat, quoniam ille condemnatus in exilium profectus erat, non iam posset constitui. Una cum A. Gabinio in reductione Ptolomaei regis versatus erat C. Rabirius Postumus, C. Curti filius, qui ab avunculo C. Rabirio, eo quem M. Cicero perduellionis crimine accusatum defendit, adoptatus erat, cui ab A. Gabinio hoc potissimum muneris impositum erat, ut pecunias regi Ptolomaeo mutuas daret omninoque regis reditus ita administraret, ut et, A. Gabinio quae promissae erant, pecunias et suas regi creditas in ipso regno exigeret. Hanc ob causam cum A. Gabinius condemnatus de pecuniis repetundis esset neque tantum, quanti eius aestimatae lites erant, compareret pecuniae, lege Iulia, qua tum is, ad quem ea pecunia pervenisset, accusandus erat, ab eodem C. Memmio de pecuniis residuis (non de maiestate, id quod falso ex verbis Tiberi

Claudi Caesaris quidam collegerunt; v. Suet. Claud. 16) accusatus est a. u. 700. Eum M. Cicero, qui iam A. Gabinium ipsum, quocum dicebat se in gratiam redisse, Cn. Pompeio auctore defenderat, hac ipsa, quae infra legitur, oratione purgare studuit, videturque reus absolutus esse.

Si quis est, iudices, qui C. Rabirium, quod fortunas 1
suas, fundatas praesertim atque optime constitutas 1
[opes], potestati regiae libidinique commiserit, reprehen-
dendum putet, adscribat ad iudicium suum non modo
meam, sed huius etiam ipsius, qui commisit, sententiam;
nec enim cuiquam eius consilium vehementius quam
ipsi displicet. Quamquam hoc plerumque facimus, ut
consilia eventis ponderemus et, cui bene quid pro-
cesserit, multum illum providisse, cui secus, nihil sen-
sisse dicamus. Si extitisset in rege fides, nihil sapien-
tius Postumo, quia fefellit rex, nihil hoc amentius
dicitur, ut iam nihil esse videatur nisi divinare sapientis.
Sed tamen, si quis est, iudices, qui illam Postumi sive 2
inanem spem sive inconsultam rationem sive, ut gra-
vissimo verbo utar, temeritatem vituperandam putet,
ego eius opinioni non repugno; illud tamen deprecor,
ut, cum ab ipsa Fortuna crudelissime videat huius
consilia esse multata, ne quid ad eas ruinas, quibus
hic oppressus est, addendum acerbitatis putet. Satis
est homines imprudentia lapsos non erigere, urgere
vero iacentis aut praecipitantis impellere certe est
inhumanum, praesertim, iudices, cum sit hoc generi
hominum prope natura datum, ut, *si* qua in familia
laus aliqua forte floruerit, hanc fere, qui sunt eius
stirpis, quod sermo hominum ac memoria patrum
virtutem celebret, cupidissime persequantur, siquidem
non modo in gloria rei militaris Paulum Scipio aut
† Maximum filium, sed etiam in devotione vitae et in
ipso genere mortis imitatus est P. Decium filius. Sint 2
igitur similia, iudices, parva magnis. Fuit enim pueris
nobis huius pater, C. Curtius, princeps ordinis equestris, 3

fortissimus et maximus publicanus, cuius in negotiis gerendis magnitudinem animi non tam homines probassent, nisi in eodem benignitas incredibilis fuisset, ut in augenda re non avaritiae praedam, sed instru-
4 mentum bonitati quaerere videretur. Hoc ille natus, quamvis patrem suum numquam videret, tamen et natura ipsa duce, quae plurimum valet, et assiduis domesticorum sermonibus in paternae vitae similitudinem deductus esset. Multa gessit, multa contraxit, magnas partis habuit publicorum; credidit populis; in pluribus provinciis eius versata res est; dedit se etiam regibus; huic ipsi Alexandrino grandem iam antea pecuniam credidit; nec interea locupletare amicos umquam suos destitit, mittere in negotium, dare partis, augere re, fide sustentare. Quid multa? cum magnitudine animi, tum liberalitate vitam patris et consuetudinem expresserat. Pulsus interea regno Ptolomaeus dolosis consiliis, ut dixit Sibylla, sensit Postumus, Romam venit. Cui egenti et roganti hic infelix pecuniam credidit, nec tum primum; nam regnanti crediderat absens; nec temere se credere putabat, quod erat nemini dubium, quin is in regnum restitueretur
5 a senatu populoque Romano. In dando autem et credendo processit longius nec suam solum pecuniam credidit, sed etiam amicorum, stulte; quis negat, aut quis iam audebit, quod male cecidit, bene consultum putare? sed est difficile, quod cum spe magna sis in-
3 gressus, id non exequi usque ad extremum. Supplex erat rex, multa rogabat, omnia pollicebatur, ut iam metuere Postumus cogeretur, ne, quod crediderat, perderet, si credendi constituisset modum. Nihil autem erat illo blandius, nihil hoc benignius, ut magis paeniteret coepisse quam liceret desistere.

(6 Hinc primum exoritur crimen illud; senatum cor-
6 ruptum esse dicunt. O di immortales! haec est illa exoptata iudiciorum severitas? corruptores nostri causam dicunt; nos, qui corrupti sumus, non dicimus?

Quid ego senatum defendam hoc loco, iudices? Omni equidem loco debeo; ita de me est meritus ille ordo; sed nec id agitur hoc tempore, nec cum Postumi causa res ista coniuncta est. Quamquam ad sumptum itineris, ad illam magnificentiam apparatus comitatumque regium suppeditata pecunia a Postumo est factaeque syngraphae sunt in Albano Cn. Pompei, cum ille Roma profectus esset, tamen non debuit is, qui dabat, quo *modo* ille, qui accipiebat, consumeret, quaerere. Non enim latroni, sed regi credidit, nec regi inimico populi Romani, sed ei, cuius reditum consuli mandatum *a* senatu videbat, nec ei regi, qui alienus ab hoc imperio esset, sed ei, quicum foedus feriri in Capitolio viderat. Quodsi creditor est in culpa, non is, qui improbe 7
credita pecunia usus *est*, damnetur is, qui fabricatus gladium est et vendidit, non is, qui illo gladio civem aliquem interemit. Quam ob rem neque tu, C. Memmi, hoc facere debes, ut senatum, cuius auctoritati te ab adulescentia dedisti, in tanta infamia versari velis, neque ego id, quod non agitur, defendere. Postumi enim causa, quaecumque est, seiuncta a senatu est. Quodsi item a Gabinio seiunctam ostendero, certe, 8
quod dicas, nihil habebis.

Est enim haec causa 'Quo ea pecunia pervenerit' 4 (8)
quasi quaedam appendicula causae iudicatae atque damnatae. Sunt lites aestimatae A. Gabinio, nec praedes dati nec ex bonis populo universa pecunia exacta est. Iubet lex Iulia persequi ab iis, ad quos ea pecunia, quam is ceperit, qui damnatus sit, pervenerit. Si est hoc novum in lege Iulia, sicuti multa sunt severius scripta quam in antiquis legibus et sanctius, inducatur sane etiam consuetudo huius generis iudiciorum nova; sin hoc totidem verbis translatum caput est, quot fuit 9
non modo in Cornelia, sed etiam ante in lege Servilia, per deos immortales! quid agimus, iudices, aut quem hunc morem novorum iudiciorum in rem publicam inducimus? Erat enim haec consuetudo nota vobis

quidem omnibus, sed, si usus magister est optimus,
mihi debet esse notissima. Accusavi de pecuniis repe-
tundis, iudex sedi, praetor quaesivi, defendi plurimos;
nulla pars, quae aliquam facultatem discendi adferre
posset, *non* mea fuit. Ita contendo, neminem umquam
'QUO EA PECUNIA PERVENISSET' causam dixisse, qui
in aestimandis litibus appellatus non esset. In litibus
autem nemo appellabatur nisi ex testium dictis aut
10 tabulis privatorum aut rationibus civitatum. Itaque
in inferendis litibus adesse solebant, qui aliquid de se
verebantur, et, cum erant appellati, si videbatur, statim
contra dicere solebant; sin eius temporis recentem
invidiam pertimuerant, respondebant postea. Quod
5 cum fecissent, permulti saepe vicerunt. Hoc vero
novum et ante hoc tempus omnino inauditum. In
litibus Postumi nomen est nusquam. In litibus dico:
modo vos idem in A. Gabinium iudices sedistis; num
quis testis Postumum appellavit? testis autem? num
accusator? num denique toto illo in iudicio Postumi
11 nomen audistis? Non igitur reus ex ea causa, quae
iudicata est, redundat Postumus, sed est arreptus unus
eques Romanus de pecuniis repetundis reus. Quibus
tabulis? Quae in iudicio A. Gabini recitatae non sunt.
Quo teste? A quo tum appellatus nusquam est. Qua
aestimatione litium? In qua Postumi mentio facta
nulla est. Qua lege? Qua non tenetur.

Hic iam, iudices, vestri consilii res est, vestrae
sapientiae; quid deceat vos, non quantum liceat vobis,
spectare debetis. Si enim, quid liceat, quaeritis, potestis
tollere e civitate, quem vultis; tabella est, quae dat
potestatem; occultat eadem libidinem, cuius conscien-
tiam nihil est quod quisquam timeat, si non pertimescat
12 suam. Ubi est igitur sapientia iudicis? In hoc, ut
non solum, quid possit, sed etiam, quid debeat, pon-
deret nec, quantum sibi permissum, meminerit solum,
sed etiam, quatenus commissum sit. Datur tibi tabella
iudici. Qua lege? Iulia de pecuniis repetundis. Quo

de reo? De equite Romano. At iste ordo lege ea non tenetur. 'Illo,' inquit, 'capite: *quo ea pecunia pervenerit.*' *Nihil audisti* in Postumum, cum in Gabinium iudex esses, nihil Gabinio damnato, cum in eum lites aestimares. 'At nunc audio.' Reus igitur Postumus est ea lege, qua non modo ipse, sed totus etiam ordo solutus ac liber est.

Hic ego nunc non vos prius implorabo, equites 6 13 Romani, quorum ius iudicio temptatur, quam vos, senatores, quorum agitur fides in hunc ordinem; quae quidem cum saepe ante, tum in hac ipsa causa nuper est cognita. Nam, cum optimo et praestantissimo consule, Cn. Pompeio, de hac ipsa quaestione referente existerent non nullae, sed perpaucae tamen acerbae sententiae, quae censerent, ut tribuni, ut praefecti, ut scribae, ut comites omnes magistratuum lege hac tenerentur, vos, vos, inquam, ipsi et senatus frequens restitit, et, quamquam tum propter multorum delicta etiam ad innocentium periculum tempus illud exarserat, tamen, cum odium nostri restingueretis, huic ordini ignem novum subici non sivistis. Hoc animo 14 igitur senatus. Quid? vos, equites Romani, quid tandem estis acturi? Glaucia solebat, homo impurus, sed tamen acutus, populum monere, ut, cum lex aliqua recitaretur, primum versum attenderet. Si esset 'DICTATOR, CONSUL, PRAETOR, MAGISTER EQUITUM', ne laboraret; sciret nihil ad se pertinere; sin esset 'QUICUMQUE POST HANC LEGEM', videret, ne qua nova quaestione alligaretur. Nunc vos, equites Romani, 15 videte. Scitis me ortum e vobis omnia semper sensisse pro vobis. Nihil horum sine magna cura et summa caritate vestri ordinis loquor. Alius alios homines et ordines, ego vos semper complexus sum. Moneo et praedico, integra re causaque denuntio, omnes homines deosque testor: Dum potestis, dum licet, providete, ne duriorem vobis condicionem statuatis ordinique vestro, quam ferre possit. Serpet

7 hoc malum, mihi credite, longius, quam putatis. Poten-
16 tissimo et nobilissimo tribuno pl., M. Druso, novam
in equestrem ordinem quaestionem ferenti: 'SI QUIS
OB REM IUDICANDAM PECUNIAM CEPISSET' aperte equi-
tes Romani restiterunt. Quid? hoc licere volebant?
Minime; neque solum hoc genus pecuniae capiendae
turpe, sed etiam nefarium esse arbitrabantur. Ac
tamen ita disputabant, eos teneri legibus *iis* oportere,
qui suo iudicio essent illam condicionem vitae secuti.
Delectat amplissimus civitatis gradus, sella curulis,
faces, imperia, provinciae, sacerdotia, triumphi, deni-
17 que imago ipsa ad posteritatis memoriam prodita; est
simul etiam sollicitudo aliqua et legum et iudiciorum
(17) maior quidam metus. 'Nos ista numquam contemp-
simus' (ita enim disputabant), 'sed hanc vitam quie-
tam atque otiosam secuti sumus; quae quoniam honore
caret, careat etiam molestia.' 'Tam es tu iudex quam
ego [senator].' 'Ita est, sed tu istud petisti, ego hoc
cogor. Quare aut iudici mihi non esse liceat aut
18 liceat lege senatoria non teneri.' Hoc vos, equites
Romani, ius a patribus acceptum amittetis? Moneo,
ne faciatis. Rapientur homines in haec iudicia ex
omni non modo invidia, sed sermone malivolorum, nisi
cavetis. Si iam vobis nuntiaretur in senatu sententias
dici, ut his legibus teneremini, concurrendum ad cu-
riam putaretis; si lex *de ea* re ferretur, convolaretis
ad rostra. Vos senatus liberos hac lege esse voluit,
populus numquam alligavit, soluti huc convenistis; ne
19 constricti discedatis, cavete. Nam, si Postumo fraudi
fuerit, qui nec tribunus nec praefectus nec ex Italia
comes nec familiaris Gabini fuit, quonam se modo
defendent posthac, qui vestri ordinis cum magistrati-
bus nostris fuerint his causis implicati?

8 'Tu', inquit, 'Gabinium, ut regem reduceret, impu-
listi.' Non patitur mea me iam fides de Gabinio gra-
vius agere. Quem enim ex tantis inimicitiis receptum
in gratiam summo studio defenderim, hunc afflictum

violare non debeo. Quocum me si ante Cn. Pompei
auctoritas in gratiam non reduxisset, nunc iam ipsius
fortuna reduceret. Sed tamen, cum ita dicis, Postumi 20
impulsu Gabinium profectum Alexandriam, si defen-
sioni Gabini fidem non habes, obliviscerisne etiam
accusationis tuae? Gabinius se id fecisse dicebat rei
publicae causa, quod classem Archelai timeret, quod
mare refertum fore praedonum putaret; lege etiam
id sibi licuisse dicebat. Tu inimicus negas. Ignosco,
et eo magis, quod est contra illud iudicatum. Redeo
igitur ad crimen et accusationem tuam; qui vocifera- 21
bare decem milia talentum Gabinio esse promissa.
† Huic videlicet perblandus reperiendus fuit, qui homi-
nem, ut tu vis, avarissimum exoraret, sestertium bis
miliens et quadringentiens ne magno opere contem-
neret. Gabinius illud, quoquo consilio fecit, fecit certe
suo; quaecumque mens illa fuit, Gabini fuit. Sive ille,
ut ipse dicebat, gloriam, sive, ut tu vis, pecuniam
quaesivit, sibi, *non Rabirio quaesivit; Rabirius enim*
non Gabini comes [vel sectator] nec ad Gabini, cuius
id negotium non erat, sed ad P. Lentuli, clarissimi
viri, auctoritatem a senatu profectam et consilio certo
et spe non dubia Roma contenderat.

At dioecetes fuit regius. Et quidem in custodia 22
etiam fuit regia, et *vis* vitae eius allata paene est;
multa praeterea, quae libido regis, quae necessitas
coëgit ferre, pertulit. Quarum omnium rerum una
reprehensio est, quod regnum intrarit, quod potestati
se regis commiserit. Verum si quaerimus, stulte.
Quid enim stultius quam equitem Romanum ex hac
urbe, huius, inquam, rei publicae civem, quae est una
maxime et fuit semper libera, venire in eum locum,
ubi parendum alteri et serviendum sit? Sed ego in 9
hoc tamen Postumo non ignoscam, homini mediocriter 23
docto, *in* quo videam sapientissimos homines esse la-
psos? Virum unum totius Graeciae facile doctissimum,
Platonem, iniquitate Dionysi, Siciliae tyranni, cui se

ille commiserat, in maximis periculis insidiisque esse versatum accepimus; Callisthenem, doctum hominem, comitem Magni Alexandri, ab Alexandro necatum; Demetrium et ex re publica [Athenis], quam optime gesserat, et ex doctrina nobilem et clarum, qui Phalereus vocitatus est, in eodem isto Aegyptio regno
24 aspide ad corpus admota vita esse privatum. Plane confiteor fieri nihil posse dementius quam scientem in eum locum venire, ubi libertatem sis perditurus. Sed huius ipsius facti stultitiam alia iam superior stultitia defendit, quae facit, ut hoc stultissimum facinus, quod in regnum venerit, quod regi se commiserit, sapienter factum esse videatur, siquidem *non* tam semper stulti quam sero sapientis est, cum stultitia sua impeditus sit, quoquo modo possit, se expedire.
25 Quam ob rem illud maneat et fixum sit, quod neque moveri neque mutari potest: In quo aequi sperasse Postumum dicunt, peccasse iniqui, ipse etiam insanisse se confitetur, quod suam, quod amicorum pecuniam regi crediderit cum tanto fortunarum suarum periculo, hoc quidem semel suscepto atque contracto perpetienda *illa* fuerunt, ut se aliquando ac suos vindicaret. Itaque obicias licet quam voles saepe palliatum fuisse, aliqua habuisse non Romani hominis insignia, quotiens eorum quippiam dices, totiens unum dices atque *idem* illud, temere hunc pecuniam regi credidisse, suas
26 fortunas atque famam libidini regiae commisisse. Fecerat temere, fateor; mutari factum iam nullo modo poterat; aut pallium sumendum Alexandriae, ut ei Romae togato esse liceret, aut omnes fortunae
10 abiciendae, si togam retinuisset. Deliciarum causa et voluptatis non modo civis Romanos, sed et nobilis adulescentis et quosdam etiam senatores summo loco natos non in hortis aut suburbanis suis, sed Neapoli,
27 in celeberrimo oppido, † macciapella saepe videri chlamydatum illum L. Sullam imperatorem. L. vero Scipionis, qui bellum in Asia gessit Antiochumque de-

vicit, non solum cum chlamyde, sed etiam cum crepidis in Capitolio statuam videtis; quorum impunitas fuit non modo a iudicio, sed etiam a sermone. Facilius certe P. Rutilium Rufum necessitatis excusatio defendet; qui cum a Mithridate Mytilenis oppressus esset, crudelitatem regis in togatos vestitus mutatione vitavit. Ergo ille P. Rutilius, qui documentum fuit hominibus nostris virtutis, antiquitatis, prudentiae, consularis homo soccos habuit et pallium; nec vero id homini tum quisquam, sed tempori assignandum putavit; Postumo crimen vestitus afferet is, in quo spes fuit posse sese aliquando ad fortunas suas pervenire? Nam, 28
ut ventum est Alexandream, iudices, haec una ratio a rege proposita Postumo est servandae pecuniae, si curationem et quasi dispensationem regiam suscepisset. Id autem facere non poterat, nisi dioecetes (hoc enim nomine utitur † quiaretiae) esset constitutus. Odiosum negotium Postumo videbatur, sed erat nulla omnino recusatio; molestum etiam nomen ipsum, sed res habebat nomen hoc apud illos, non hic imposuerat. Oderat vestitum etiam illum, sed sine eo nec nomen illud poterat nec munus tueri. Ergo 'aderat vis' ut ait poëta ille noster,

'quae summas frángit infirmátque opes'.

'Moreretur', inquies; nam id sequitur. Fecisset 29
certe, si sine maximo dedecore tam impeditis suis rebus potuisset [emori]. Nolite igitur fortunam con- 11
vertere in culpam neque regis iniuriam huius crimen putare nec consilium ex necessitate nec voluntatem ex vi interpretari, nisi forte eos etiam, qui in hostis aut in praedones inciderint, si aliter quippiam coacti faciant *ac* libere, vituperandos putes. Nemo nostrum ignorat, etiamsi experti non sumus, consuetudinem regiam. Regum autem sunt haec imperia: 'Animadverte ac dicto pare' et 'Praeter rogitatum † si pie' et illae minae:

Si té secundo lúmine hic offéndero,
Moriére;

quae non ut delectemur solum legere et spectare debemus, sed ut cavere etiam et fugere discamus.

30 At ex hoc ipso crimen exoritur. Ait enim, Gabinio
pecuniam Postumus *cum* cogeret, decumas imperatarum
pecuniarum sibi coëgisse. Non intellego, hoc quale
sit, utrum accessionem decumae, ut nostri facere co-
actores solent *in* centesima, an decessionem de summa
fecerit. Si accessionem, undecim milia talentum ad
Gabinium pervenerunt. At non modo abs te decem
31 milia obiecta sunt, sed etiam ab his aestimata. Addo
illud etiam: Qui tandem convenit aut tam gravi onere
tributorum ad tantam pecuniam cogendam mille talen-
tum accessionem esse factam aut tantam *de* mercede
hominis, ut vis, avarissimi [mille talentum] decessionem
esse concessam? Neque enim fuit Gabini remittere
tantum de suo nec regis imponere tantum [pati] suis.
At erunt testes legati Alexandrini. Ii nihil in Ga-
binium dixerunt; immo ii Gabinium laudaverunt. Ubi
ergo ille mos, ubi consuetudo iudiciorum, ubi exempla?
Solet is dicere in eum, qui pecuniam *redegit*, qui in
illum, cuius nomine ea pecunia redigeretur, non dixerit?
32 Age, si is, qui non dixit, solet, etiamne is solet, qui
laudavit? Isdem testibus, et quidem non productis,
sed dictis testium recitatis, quasi praeiudicata res ad
12 has causas deferri solet. Et ait etiam meus familiaris
et necessarius eandem causam Alexandrinis fuisse, cur
laudarent Gabinium, quae mihi fuerit, cur eundem
defenderem. Mihi, C. Memmi, causa defendendi Gabini
fuit reconciliatio gratiae. Neque me vero paenitet
mortales inimicitias, sempiternas amicitias habere.
33 Nam, si me invitum putas, ne Cn. Pompei animum
offenderem, defendisse causam, et illum et me vehe-
menter ignoras. Neque enim Pompeius me sua causa
quicquam facere voluisset invitum, neque ego, cui
omnium civium libertas carissima fuisset, meam proie-

cissem. *Nec*, quamdiu inimicissimus Gabinio fui, non amicissimus mihi [non] Pompeius fuit, nec, posteaquam illius auctoritati eam dedi veniam, quam debui, quicquam simulate *feci*, ne cum mea perfidia illi etiam ipsi facerem, cui beneficium dedissem, iniuriam. Nam non redeundo in gratiam cum inimico non violabam Pompeium; si per eum reductus insidiose redissem, me scilicet maxime, sed proxime illum quoque fefellissem.
Ac de me omittamus; ad Alexandrinos istos revertamur. 34
Quod habent os, quam audaciam! Modo vobis inspectantibus in iudicio Gabini tertio quoque verbo excitabantur; negabant pecuniam Gabinio datam. Recitabatur identidem Pompei testimonium regem ad se scripsisse nullam pecuniam Gabinio nisi in rem militarem datam. 'Non est', inquit, 'tum Alexandrinis testibus creditum.' Quid postea? 'Creditur nunc.' Quam ob rem? 'Quia
nunc aiunt, quod tum negabant.' Quid ergo? ista 35
condicio est testium, ut, quibus creditum non sit negantibus, isdem credatur aientibus? At, si verum tum severissima fronte dixerunt, nunc mentiuntur; si tum mentiti sunt, doceant nos, verum quo vultu soleant dicere. Audiebamus Alexandriam, nunc cognoscimus. Illim omnes praestigiae, illim, inquam, omnes fallaciae, omnia denique ab iis mimorum argumenta nata sunt. Nec mihi longius quicquam est, iudices, quam videre
hominum vultus. Dixerunt hic modo nobiscum ad 13 36
haec subsellia quibus superciliis renuentes huic decem milium crimini! Iam nostis insulsitatem Graecorum; umeris gestum agebant tum temporis, credo, causa; nunc scilicet tempus nullum est. Ubi semel quis peieraverit, ei credi postea, etiamsi per pluris deos iuret, non oportet, praesertim, iudices, cum in his iudiciis ne locus quidem novo testi soleat esse ob eamque causam idem iudices retineantur, qui fuerint de reo, ut iis nota sint omnia, neve quid fingi novi
possit. *** Quo ea pecunia pervenerit non suis 37
propriis iudiciis † in reum facti condemnari solent.

Itaque, si aut praedes dedisset Gabinius aut tantum ex eius bonis, quanta summa litium fuisset, populus recepisset, quamvis magna ad Postumum ab eo pecunia pervenisset, non redigeretur; ut intellegi facile possit, quod ex ea pecunia, qua reorum quis damnatus sit, pervenisse ad aliquem in illo primo iudicio planum factum sit, id hoc genere iudicii redigi solere. Nunc vero quid agitur? ubi terrarum sumus? quid tam [perversum] praeposterum dici aut excogitari potest?
38 Accusatur is, qui non abstulit a rege, sicut Gabinius iudicatus est, sed qui maximam regi pecuniam credidit. Ergo is Gabinio dedit, qui non huic reddidit. Iam cedo, cum is, qui pecuniam Postumo debuit, non huic, sed Gabinio dederit, condemnato Gabinio utrum illi
14 acquirenda pecunia est an huic reddenda? At habet et celat. Sunt enim, qui ita loquantur. Quod genus tandem est istud ostentationis et gloriae? Si nihil habuisset umquam, tamen, si quaesisset, cur [si] dissimularet [habere], causa non esset. Qui vero duo lauta et copiosa patrimonia accepisset remque praeterea bonis et honestis rationibus auxisset, quid esset tan-
39 dem causae, cur existimari vellet nihil habere? An, cum credebat inductus usuris, id agebat, ut haberet quam plurimum; posteaquam exegit, quod crediderat, ut existimaretur egere? Novum genus hoc gloriae concupiscit. 'Dominatus est enim', inquit, 'Alexandriae.' Immo vero in superbissimo dominatu fuit; pertulit ipse custodiam, vidit in vinclis familiaris suos, mors ob oculos saepe versata est, nudus atque egens ad
40 extremum fugit e regno. At permutata aliquando pecunia est, subductae naves Postumi Puteolis sunt, auditae visaeque merces. Fallaces quidem et fucosae chartis et linteis et vitro velatae; quibus cum multae naves refertae fuissent, una non completa fuit parva. Cataplus ille Puteolanus, sermo illius temporis, vectorumque cursus atque ostentatio, tum subinvisum apud malivolos Postumi nomen propter opinionem pecuniae

nescio quam aestatem unam, non pluris, auris refersit istis sermonibus.

Verum autem, iudices, si scire voltis, nisi C. Cae- 15 41
saris summa in omnis incredibilis in hunc eadem liberalitas extitisset, nos hunc [Postumum] iam pridem in foro non haberemus. Ille onera multorum huius amicorum excepit unus, quaeque multi homines necessarii secundis Postumi rebus discripta sustinuerunt, nunc eius afflictis fortunis universa sustinet. Umbram equitis Romani et imaginem videtis, iudices, unius amici conservatam auxilio et fide. Nihil huic eripi potest praeter hoc simulacrum pristinae dignitatis, quod Caesar solus tuetur et sustinet; quae quidem in miserrimis rebus huic tamen tribuenda maxima est; nisi vero hoc mediocri virtute effici potest, ut tantus ille vir tanti ducat hunc, et afflictum praesertim et absentem, et in tanta fortuna sua, ut alienam respicere magnum sit, *et in* tanta occupatione maximarum rerum, quas gerit atque gessit, *ut* vel oblivisci aliorum non sit mirum, vel, si meminerit, oblitum etiam facile possit probare. Multas equidem C. Caesaris virtutes 42
magnas incredibilisque cognovi, sed sunt ceterae maioribus quasi theatris propositae et paene populares. Castris locum capere, exercitum instruere, expugnare urbes, aciem hostium profligare, hanc vim frigorum hiemumque, quam nos vix huius urbis tectis sustinemus, excipere, iis ipsis diebus hostem persequi, tum cum etiam ferae latibulis se tegant atque omnia bella iure gentium conquiescant — sunt ea quidem magna; quis negat? sed magnis excitata sunt praemiis ac memoria hominum sempiterna. Quo minus admirandum est eum facere illa, qui immortalitatem concupiverit. Haec nimirum laus est, quae non poëtarum car- 16 43
minibus, non annalium monumentis celebratur, sed prudentium iudicio expenditur. Equitem Romanum veterem amicum suum studiosum, amantem, observantem sui non libidine, non turpibus impensis cupi-

ditatum atque iacturis, sed experientia patrimonii amplificandi labentem excepit, corruere non sivit, fulsit et sustinuit re, [fortuna,] fide hodieque sustinet [nec amicum prudentem corruere patitur]; nec illius animi aciem praestringit splendor sui nominis, nec mentis quasi luminibus officit altitudo fortunae et gloriae.
44 Sint sane illa magna, quae re vera magna sunt; de iudicio animi mei, ut volet quisque, sentiat; ego enim hanc in tantis opibus, tanta fortuna liberalitatem in suos, memoriam amicitiae reliquis virtutibus omnibus antepono. Quam quidem vos, iudices, eius in novo genere bonitatem inusitatam claris ac praepotentibus viris non modo *non* aspernari ac refutare, sed complecti etiam et augere debetis, et eo magis, quod videtis hos quasi sumptos dies ad labefactandam illius dignitatem. Ex qua illi nihil detrahi potest, quod non aut fortiter ferat aut facile restituat; amicissimum hominem si honestate spoliatum audierit, nec sine magno dolore feret et id amiserit, quod posse non speret recuperari.

17
45 Satis multa hominibus non iniquis haec esse debent, nimis etiam multa vobis, quos aequissimos esse confidimus. Sed ut omnium vel suspicioni vel malivolentiae vel crudelitati satis fiat: 'occultat pecuniam Postumus, latent regiae divitiae.' Ecquis est ex tanto populo, qui bona C. Rabiri Postumi nummo sestertio sibi addici velit? Sed miserum me, quanto hoc dixi cum dolore! Hem, Postume, tune es C. Curti filius, C. Rabiri iudicio et voluntate filius, natura sororis filius? tune ille in omnis tuos liberalis, cuius multos bonitas locupletavit, qui nihil profudisti, nihil ullam in libidinem contulisti? Tua, Postume, nummo sestertio a me addicuntur? O
46 meum miserum acerbumque praeconium! At hoc etiam optat miser, ut, *sive* servetur sive condemnetur a vobis, ita bona veneant, ut solidum suum cuique solvatur. Nihil iam aliud nisi fidem curat, nec vos huic, si iam oblivisci vestrae mansuetudinis volueritis,

quicquam praeterea potestis eripere. Quod, iudices, ne faciatis, oro obtestorque vos, atque eo magis, si adventicia pecunia petitur ab eo, cui sua non redditur. Nam in eum, cui misericordia opitulari debebat, invidia quaesita est. Sed iam, quoniam, *ut* spero, 47 fidem, quam *tibi dedi*, praestiti, Postume, reddam etiam lacrimas, quas debeo; quas quidem ego tuas in meo casu plurimas vidi. Versatur ante oculos luctuosa nox meis omnibus, cum tu totum te cum tuis copiis ad me detulisti. Tu comitibus, tu praesidio, tu etiam tanto pondere auri, quantum tempus illud postulabat, discessum illum sustentasti, tu numquam meis me absente liberis, numquam coniugi meae defuisti. Possum excitare multos † reductos testes liberalitatis tuae, quod saepe audivi patri tuo Curtio magno adiumento in iudicio capitis fuisse; sed iam omnia timeo; boni- 48 tatis ipsius invidiam reformido. Nam indicat tot hominum fletus, quam sis carus tuis, et me dolor debilitat intercluditque vocem. Vos obsecro, iudices, ut huic optimo viro, quo nemo melior umquam fuit, nomen equitis Romani et usuram huius lucis et vestrum conspectum ne eripiatis. Hic vos aliud nihil orat, nisi ut rectis oculis hanc urbem sibi intueri atque in hoc foro vestigium facere liceat, quod ipsum fortuna eripuerat, nisi unius amici opes subvenissent.

M. TULLI CICERONIS

PRO T. ANNIO MILONE ORATIO AD IUDICES.

EX COMMENTARIIS Q. ASCONI PEDIANI.

Hanc *orationem* dixit Cn. Pompeio III cos. a. d. VI Id. April. [a. u c. 702]. Quod iudicium cum ageretur, exercitum in foro et in omnibus templis, quae circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse non tantum ex hac oratione et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur de optimo genere oratorum [c. 4 § 10]. Argumentum hoc est: *T.* Annius Milo et P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio consulatum petierunt non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti. Miloni et Clodio summae erant inimicitiae, quod et Milo Ciceronis erat amicissimus in reducendoque eo enixe operam tr. pl. dederat et P. Clodius restituto quoque Ciceroni erat infestissimus ideoque summe studebat Hypsaeo et Scipioni contra Milonem. Ac saepe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romae depugnaverant, et erant uterque audacia pares, sed Milo pro melioribus partibus stabat. Praeterea in eundem annum consulatum Milo, Clodius praeturam petebat, quam debilem futuram consule Milone intellegebat. Deinde cum diu tracta essent comitia consularia perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent et ob id mense Ianuario nullidum neque consules neque praetores essent trahereturque dies eodem quo antea modo, cum Milo quam primum comitia confici vellet confideretque cum bonorum studiis, quod obsistebat Clodio, tum etiam populo propter effusas largitiones impensasque ludorum scaenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores eius trahere vellent ideoque Pompeius, gener Scipionis, et T. Munatius tribunus pl. referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, cum interregem prodere stata res esset: a. d. XIII Kal. Febr. (acta etenim magis sequenda et ipsam orationem, quae

actis congruit, puto quam Fenestellam, qui a. d. XIV Kal. Febr. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio et ubi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum postera die. Occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas rediens ab Aricia prope eum locum, in quo Bonae deae sacellum est. Erat autem allocutus decuriones Aricinorum. Vehebatur Clodius equo. Servi XXX fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. Erant cum Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Romanus unus, C. Causinius Schola, duo de plebe noti homines, P. Pomponius *et C. Clodius.* Milo raeda vehebatur cum uxore Fausta, filia L. Sullae dictatoris, et M. Fufio, familiare suo. Sequebatur eos magnum servorum agmen, inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria. Ii in ultimo agmine tardius euntes cum servis P. Clodi rixam commiserunt. Ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, umerum eius Birria rumpia traiecit. Inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam *in* Bovillano delatus est. Milo ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intellegeret, occiso autem magnum solacium esset habiturus, etiamsi subeunda esset poena, exturbari taberna iussit. Fuit antesignanus servorum eius M. Saufeius. Atque ita Clodius latens extractus est multisque vulneribus confectus. Cadaver eius in via relictum, quia servi Clodi aut occisi erant aut graviter saucii *aut* latebant, Sex. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit; ipse rursus eodem, unde erat egressus, *se* recepit. Perlatum est corpus Clodi ante primam noctis horam, infimaeque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. Augebat autem facti invidiam uxor Clodi Fulvia, quae cum effusa lamentatione vulnera eius ostendebat. Maior postera die luce prima multitudo eiusdem generis confluxit, compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. Erat domus Clodi ante paucos menses empta de M. Scauro in Palatio. Eodem *T.* Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae dictatoris ex filia nepos, tribuni pl. accurrerunt, eisque hortantibus vulgus imperitum corpus nudum ac lutatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit et in rostris posuit. Ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus duce Sex. Clodio scriba corpus P. Clodi in curiam intulit cremavitque subselliis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum; quo igne et ipsa quoque

curia flagravit et item Porcia basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est. Domus quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) et absentis Milonis eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit, sed inde sagittis repulsa est. Tum fasces ex luco Libitinae raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompei clamitans eum modo consulem, modo dictatorem.

Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civitatis moverat quam interfectio Clodi. Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exilium, invidia adversariorum recreatus nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihil deterritus consulatum; aperte quoque tributim in singulos milia assium dederat. Contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius tribunus pl. atque ipse etiam causam eius egit ad populum. Dicebant uterque Miloni a Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis interreges, quia comitia consularia propter eosdem candidatorum tumultus et easdem manus armatas haberi non poterant. Itaque primo factum erat S. C., ut interrex et tribuni pl. et Cn. Pompeius, qui pro cos. ad urbem erat, viderent, ne quid detrimenti res publica caperet, dilectus autem Pompeius tota Italia haberet. Qui cum summa celeritate praesidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustae uxoris eius exhibendam duo adulescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui *filii* erant C. Claudi, qui frater fuerat Clodi, et ob id illi patrui sui mortem velut auctore fratre persequebantur. Easdem Faustae et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodi quoque familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius, familiam Hypsaei et Q. Pompei postulavit . . . . . . Adfuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. Verba pauca Q. Hortensius *fecit* dixitque liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam post recentem caedem manu miserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent. Haec agebantur mense intercalari. Post diem tricesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Catonem conquestus est de caede P. Clodi: falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet . . . . . Clodium Aricinos decuriones alloquendi gratia abisse profectum cum sex ac viginti servis: Milonem subito post horam quartam senatu misso cum servis amplius CCC armatis obviam ei contendisse et supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum; ibi P. Clodium tribus vulneribus acceptis Bovillas perlatum; tabernam, in quam perfugerat, expugnatam a Milone; semianimem Clodium extractum . . . . in via Appia

occisum esse, anulumque [eius] ei morienti extractum; deinde Milonem, cum sciret in Albano *ali* parvulum filium Clodi, venisse ad villam, et cum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim consecarent; vilicum et duos praeterea servos iugulasse; ex servis Clodi, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos, Milonis duos solos saucios factos esse; ob quae Milonem postero die duodecim servos, qui maxime operam navassent, manu misisse populoque tributim singula milia aeris ad defendendos de se rumores dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, qui Hypsaeo summe studebat, quod fuerat eius quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur. Pompeium respondisse nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse neque populi Romani potestatem aut consilio aut sententia interpellaturum. Deinde *per* C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter haec cum crebresceret rumor Cn. *Pompeium* creari dictatorem oportere neque aliter mala civitatis sedari posse, visum est optimatibus tutius esse eum consulem sine collega creari, et cum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C. Pompeius ab interrege Serv. Sulpicio V Kal. Mart. mense intercalario consul creatus est statimque consulatum iniit. Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis rettulit; duas ex S. C. promulgavit, alteram de vi, qua nominatim caedem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit, alteram de ambitu poena graviore et forma iudiciorum breviore. Utraque enim lex prius testes dari, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et a reo perorari iubebat, ita ut duae horae accusatori, tres reo darentur. His legibus obsistere M. Caelius tr. pl. studiosissimus Milonis conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri et iudicia praecipitari. Et cum pertinacius legem Caelius vituperaret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, se armis rem publicam defensurum. Timebat autem Pompeius Milonem seu timere se simulabat; plerumque non domi suae, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Senatum quoque semel repente dimiserat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis. Dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; et ille sine mora tunicam levarat. Tum M. Cicero exclamaverat omnia illi similia crimina esse, quae in Milonem dicerentur alia.

Deinde *T.* Munatius Plancus tribunus pl. produxerat in contionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi. *Is* se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, et ob id cum proclamassent, abreptos et per duos menses in villa Milonis praeclusos fuisse; eaque res seu vera seu falsa magnam invidiam Miloni contraxerat. Itemque Munatius et Pompeius tribuni pl. in rostra produxerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant, an Galatam, Milonis servum, caedes facientem deprehendisset. Ille dormientem in taberna pro fugitivo prehensum et ad se perductum esse responderat. Denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret. Sed postera die Caelius tribunus pl. et *Q.* Manilius Cumanus collega eius ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderant. Haec, etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero, tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. Inter primos et Q. Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus tribuni pl. inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet, eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed etiam propter invisum patrocinium Ciceroni. Postea Pompeius et Sallustius in suspicione fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit, Pompeio autem suspectum faciebat Milonem ad perniciem eius comparari vim vociferatus; Pompeiusque ob ea saepius querebatur sibi quoque fieri insidias, et id palam, ac maiore manu se armabat. Dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostenderat, postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompei suspicionibus, non periculo futurum, ut sibi dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius, cum posset omne periculum suum et offensionem inimicae sibi multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompei animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompeia, in qua id quoque scriptum erat, ut quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habita, creatusque erat L. Domitius Ahenobarbus quaesitor. Album quoque iudicum, qui de ea re iudicarent, Pompeius tale proposuit, ut numquam neque clariores viros neque sanctiores propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postulatus *est* a duobus Appiis Claudiis adulescentibus isdem, a quibus antea familia eius fuerat postulata, itemque de ambitu ab isdem Appiis, et praeterea *de vi* a Q. Patulcio et L. Cornificio, de sodaliciis a

P. Fulvio Nerato. Postulatus autem erat et de sodaliciis et de ambitu ea spe, *quod* primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est quaesitore A. Torquato, atque ambo quaesitores, Torquatus et Domitius, prid. Non. April. reum adesse iusserunt. Quo die Milo ad Domiti tribunal venit, ad Torquati amicos misit; ibi postulante pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi iudicium esset perfectum. Apud Domitium autem quaesitorem maior Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV et L, et cum ille negaret eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronuntiavit, ut ex servorum suorum numero accusator, quot vellet, ederet. Citati deinde testes secundum legem, quae, ut supra diximus, iubebat, ut, priusquam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur; dein rursus postera die sortitio iudicum fieret unius et LXXX; qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, resque eodem die illo iudicaretur, prius autem quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

Primo die datus erat in Milonem testis *C.* Causinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus esset, dixit atrocitatemque rei factae quam maxime potuit auxit. Quem cum interrogare M. Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. Quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio praesidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad aerarium perturbatusque erat eodem illo clamore itaque Domitio promisit se postero die cum praesidio descensurum, idque fecit. Qua re territi Clodiani silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus *et* Milo ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quae ibi facta erant, coponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodi in publicum extractum esse. Virgines quoque Albanae dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quae Milonis mandatu votum solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimae testimonium dixerunt Sempronia, Tuditani filia, socrus P. Clodi, et uxor Fulvia et fletu suo

magnopere eos, qui astiterant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam iudicio T. Munatius pro contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset et elabi Milonem non pateretur iudiciumque et dolorem suum ostenderet euntibus ad tabellam ferendam. Postero die, qui fuit iudicii summus a. d. VI Id. Aprilis, clausae fuerunt tota urbe tabernae, praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit, ipse pro aerario ut pridie consedit saeptus delecta manu militum. Sortitio deinde iudicum a primo die facta est; post tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset. Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere Appius maior et M. Antonius et P. Valerius Nepos. Usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; et, cum quibusdam placuisset ita defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse (quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit et edidit, quasi egisset), Ciceroni id non placuit, quasi, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. Itaque, cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam forte illa rixa commissa fuerat), Cicero adprehendit et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit, eoque tota oratio eius spectavit. Sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum et forte occurrisse et ex rixa servorum ad caedem perventum. Notum tamen erat utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et, sicut suspectum Milonem maior quam Clodi familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero cum inciperet dicere, exceptus *est* acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta eius oratio. Scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

EIUSDEM Q. ASCONI PEDIANI HAEC SUNT.

Peracta utrimque causa singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites *et* tribunos aerarios reiecerunt, ita ut unus et L sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI, equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV, tribuni aerarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. Videbantur non ignorasse iudices inscio Milone initio vulneratum esse Clodium, sed compererant, postquam vulneratus esset, iussu Milonis occisum. Fuerunt, qui crederent M. Catonis sententia eum esse absolutum; nam et bene cum re publica actum esse morte P. Clodi non dissimulaverat et studebat

in petitione consulatus Miloni et reo adfuerat; nominaverat quoque eum Cicero praesentem et testatus erat audisse eum a M. Favonio ante diem tertium, quam caedes facta erat, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam removeri a re publica utile visum est. Scire tamen nemo umquam potuit, utram sententiam *tulisset*. Damnatum autem opera maxime Appi Claudi pronuntiatum est. Milo postero die *nova lege* factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est. Illa quoque lege accusator fuit eius Appius Claudius et, cum ei praemium lege daretur, negavit se eo uti. Subscripserunt ei *in* ambitus iudicio P. Valerius Leo et Cn. Domitius Cn. f. Post paucos dies quoque Milo apud M. Favonium quaesitorem de sodaliciis damnatus est accusante P. Fulvio Nerato, cui e lege praemium datum est. Deinde apud L. Fabium quaesitorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius et Q. Patulcius. Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. Bona eius propter alieni aeris magnitudinem semuncia venierunt.

Post Milonem eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius M. f., qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius C. f., C. Valerius; defenderunt M. Cicero, M. Caelius obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt senatores X, absolverunt VIII; condemnaverunt equites Romani IX, absolverunt VIII. Sed ex tribunis aerariis X absolverunt, VI damnaverunt, manifestumque odium Clodi saluti Saufeio fuit, cum eius vel peior causa quam Milonis fuisset, quod aperte dux fuerat expugnandae tabernae. Repetitus deinde post paucos dies apud *C.* Considium quaesitorem est lege Plautia de vi subscriptione ea, quod loca *publica* occupasset et cum telo fuisset; nam *dux fuerat* operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius Cn. f., M. Seius, ... Sex. f.; defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba. Absolutus *est sententiis* plenius quam prius; graves habuit XIX, absolutorias II et XXX, sed e contrario hoc ac priore iudicio accidit; equites enim ac senatores eum absolverunt, tribuni aerarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodi in curiam illatum fuit, accusantibus C. Caesennio Philone, M. Alfidio defendente T. Flacconio magno consensu damnatus est sententiis VI et XL; absolutorias quinque omnino habuit, duas senatorum, tres equitum. Multi praeterea et praesentes et, cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum.

1 Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo
1 viro dicere incipientem timere minimeque deceat, cum T. Annius ipse magis de rei publicae salute quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse, tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque inciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem iudiciorum
(2) requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat, non usitata frequentia stipati sumus,
2 non illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen [oratori] aliquid, ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis saepti sumus, tamen, ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse orationi locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompei, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere nec sapientiae temeritatem concitatae multitu-
3 dinis auctoritate publica armare. Quam ob rem illa arma, centuriones, cohortes non periculum nobis, sed praesidium denuntiant, neque solum ut quieto, sed etiam ut magno animo simus hortantur neque auxilium modo defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est, neque eorum quisquam, quos undique intuentis, unde aliqua fori pars aspici potest, et huius exitum iudicii expectantis videtis, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de
2 patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodi furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesterna etiam contione incitati sunt, ut vobis voce praeirent, quid iudicaretis. Quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debebit,

ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamoresque maximos prae vestra salute neglexit. Quam ob rem adeste animis, iudices, et timorem, 4 si quem habetis, deponite. Nam, si umquam de bonis et fortibus viris, si umquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit, si denique umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut sua studia erga fortis et bonos civis, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent, hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus an diu vexati a perditissimis civibus aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius, 5 quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest, qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper pro bonis contra improbos senserat, in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo salutem extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, iudices, T. Anni 6 tribunatu rebusque omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praeclara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodi salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi Romani felicitati assignetis. Sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc

saltem nobis ut relinquatur, vitam ab inimicorum audacia telisque ut inpune liceat defendere.

3 Sed antequam ad eam orationem venio, quae est
7 propria vestrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt et in contione ab improbis et paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato rem plane, quae veniat in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horati, fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua
8 manu sororem esse interfectam fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum aut recte et iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cum a C. Carbone tribuno pl. seditiose in contione interrogaretur, quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit
(8) iure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C. Marius aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos civis interfici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis non solum divina, sed etiam sapientissimae
9 deae sententia liberatum. Quodsi duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici inpune voluerunt, quis est, qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad hominem
4 occidendum ab ipsis porrigi legibus? Atqui, si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum

eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Mari, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adulescens periculose quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta 10 nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur haec, iudices, non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent (11) enim leges inter arma nec se expectari iubent, cum ei, qui expectare velit, ante iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda. Etsi persapienter et quodam 11 modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quae non modo hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat, ut, cum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices; non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem iure interfici posse.

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime 5 dicitur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum 12 iudicasse contra rem publicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quotiens enim est illa causa a nobis acta in senatu quibus assensionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! Quando enim frequentissimo senatu quattuor aut summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant huius ambusti tribuni pl. illae intermortuae

contiones, quibus cotidie meam potentiam invidiose
criminabatur, cum diceret senatum non, quod sentiret,
sed, quod ego vellem, decernere. Quae quidem si
potentia est appellanda potius quam aut propter magna
in rem publicam merita mediocris in bonis causis
auctoritas aut propter hos officiosos labores meos non
nulla apud bonos gratia, appelletur ita sane, dum
modo ea nos utamur pro salute bonorum contra
13 amentiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi
non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam
putavit. Erant enim leges, erant quaestiones vel de
caede vel de vi, nec tantum maerorem ac luctum
senatui mors P. Clodi afferebat, ut nova quaestio
constitueretur. Cuius enim de illo incesto stupro
iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de
eius interitu quis potest credere senatum iudicium
novum constituendum putasse? Cur igitur incendium
curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem
hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse
decrevit? Quia nulla vis umquam est in libera civi-
tate suscepta inter civis non contra rem publicam.
14 Non enim est illa defensio contra vim umquam op-
tanda, sed non numquam est necessaria; nisi vero aut
ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo
Gaius, aut quo arma Saturnini [non], etiamsi e re publica
oppressa sunt, rem publicam tamen non vulnerarunt.
6 Itaque ego ipse decrevi, cum caedem in Appia factam
esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra
rem publicam fecisse, sed, cum inesset in re vis et
insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quodsi
per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat,
perficere licuisset, novam quaestionem nullam habere-
mus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantum
modo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia
est postulante nescio quo; nihil enim necesse est
omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas
senatus empta intercessione sublata est.

At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et 15
de causa iudicavit; tulit enim de caede, quae in Appia
via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid
ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quae-
rendum est? factumne sit? At constat. A quo? At
paret. Vidit igitur etiam in confessione facti iuris
tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset,
posse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri,
neque quaeri umquam iussisset nec vobis tam hanc
salutarem in iudicando litteram quam illam tristem
dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil
gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse
videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret.
Nam, qui non poenam confessioni, sed defensionem
dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum (7)
putavit. Iam illud ipse dicet profecto, quod sua sponte 16
fecit, Publione Clodio tribuendum putarit an tempori.
Domi suae nobilissimus vir senatus propugnator atque 7
illis quidem temporibus paene patronus, avunculus
huius iudicis nostri fortissimi viri, M. Catonis, tribunus
pl. M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus
consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quan-
tum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus
accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa
nocturna vis esset illata! Quis tum non gemuit, quis
non arsit dolore, quem inmortalem, si fieri posset,
omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem ex-
pectatam esse mortem? Num igitur ulla quaestio
de Africani morte lata est? Certe nulla. Quid ita? 17
Quia non alio facinore clari homines, alio obscuri
necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum
atque infimorum; mors quidem inlata per scelus isdem
et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit
parricida, si qui consularem patrem quam si quis
humilem necarit, aut eo mors atrocior erit P. Clodi,
quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus;
hoc enim ab istis saepe dicitur; proinde quasi Appius

ille Caecus viam muniverit, non qua populus uteretur,
18 sed ubi inpune sui posteri latrocinarentur! Itaque
in eadem ista Appia via cum ornatissimum equitem
Romanum P. Clodius, M. Papirium, occidisset, non
fuit illud facinus puniendum (homo enim nobilis in
suis monimentis equitem Romanum occiderat); nunc
eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat!
Quae cruentata antea caede honesti atque innocentis
viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, postea-
quam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed
quid ego illa commemoro? Comprehensus est in
templo Castoris servus P. Clodi, quem ille ad Cn.
Pompeium interficiendum collocarat. Extorta est ei
confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pom-
peius, caruit senatu, caruit publico; ianua se ac parie-
19 tibus, non iure legum iudiciorumque texit. Num quae
rogatio lata, num quae nova quaestio decreta est?
(19) Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit,
certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insi-
diator erat in foro collocatus atque in vestibulo ipso
senatus, ei viro autem mors parabatur, cuius in vita
nitebatur salus civitatis, eo porro rei publicae tempore,
quo si unus ille cecidisset, non haec solum civitas,
sed gentes omnes concidissent. Nisi vero, quia per-
fecta res non est, non fuit poenienda; proinde quasi
exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur.
Minus dolendum fuit re non perfecta, sed poeniendum
20 certe nihilo minus. Quotiens ego ipse, iudices, ex
P. Clodi telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex
quibus si me non vel mea vel rei publicae fortuna
servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem
8 tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Afri-
canum, Pompeium, nosmet ipsos cum P. Clodio con-
ferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa; P. Clodi
mortem aequo animo ferre nemo potest; luget senatus,
maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est,
squalent municipia, afflictantur coloniae, agri denique

ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea causa, iudices, profecto, 21
non fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam, sed homo sapiens atque alta et divina quadam mente praeditus multa vidit: fuisse illum sibi inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium laetitia si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatae gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. Itaque delegit ex florentissimis ordinibus ipsa lumina, neque vero, quod non nulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis. Ex quibus ille cum optimos viros legeret idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni prae- 22
esse maxime voluit, nihil quaesivit aliud nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset, credo, quod principum munus esse ducebat resistere et levitati multitudinis et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum; dederas enim, quam contemneres populares insanias, iam ab adulescentia documenta maxima.

9 Quam ob rem, iudices, ut aliquando ad causam crimen- 23
que veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata neque de causa nostra quicquam aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit et ei lecti iudices isque praepositus *est* quaestioni, qui haec iuste sapienterque disceptet, reliquum est, iudices, ut nihil iam quaerere aliud

debeatis, nisi uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso, diligenter attendite.

24 P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura vexare rem publicam videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset, qui non honoris gradum spectaret ut ceteri, sed et L. Paulum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rem publicam quaereret, subito reliquit annum suum seseque in annum proximum transtulit non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est ad evertendam rem
25 publicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat ei mancam ac debilem praeturam futuram suam consule Milone; eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius conpetitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam invitis illis gubernaret, tota ut comitia suis, ut dictitabat, umeris sustineret. Convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam dilectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum inimicissimum suum certissimum consulem idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani saepe esse declaratum, palam agere coepit et
26 aperte dicere occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat, ex Appennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura. Etenim palam dictitabat consulatum Miloni eripi non posse, vitam
26 posse. Significavit hoc saepe in senatu, dixit in contione; quin etiam *M.* Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret Milone vivo, respondit triduo illum aut summum quadriduo esse periturum; quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius

detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat 10 27
difficile id scire) iter sollemne, legitimum, necessarium ante diem XIII Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvi Milo, Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insidias collocaret, atque ita profectus est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret, quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, 28
quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est, dein profectus id temporis, cum iam Clodius, siquidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla raeda, nullis inpedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam fere, cum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in raeda, paenulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fun- 29
dum eius hora fere undecima aut non multo secus. Statim conplures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum adversi, raedarium occidunt. Cum autem hic de raeda reiecta paenula desiluisset seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis partim recurrere ad raedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant; ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad raedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim aperte non derivandi criminis causa, sed ut factum est) nec imperante nec sciente nec prae-

sente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

11 Haec, sicuti exposui, ita gesta sunt, iudices; insi-
30 diator superatus est, vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid res publica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni; nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rem publicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit, nihil habeo, quod defendam. Sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam beluis natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse
31 pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum P. Clodio non semel ab illo neque tum primum petitum quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium venit, occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit; ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur latum est ut quaereretur. Ita et senatus rem, non hominem notavit, et Pompeius
12 de iure, non de facto quaestionem tulit. Num quid igitur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? Profecto nihil; si hic illi, ut ne sit inpune, si ille huic, ut scelere solvamur.

32 Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria belua docere magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, 'cui bono' fuerit, in his personis valeat, etsi boni nullo emolumento im-

pelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius haec assequebatur, non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset, sed etiam ut iis consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at coniventibus certe speraret se posse eludere in illis suis cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec cuperent reprimere, si possent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, 33
vos hospites in hac urbe versamini, vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges nominandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae, fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium extulisse, ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiae. Quid? tu me tibi iratum, Sexte, putas, cuius 13
tu inimicissimum multo crudelius etiam poenitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodi cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustilatum nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quare, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. ***

Talis in Miloniana oratione syllogismus est: 'Si', inquit, 'doceo causas fuisse Clodio, ut occideret Milonem, probo insidiatorem.' Hanc propositionem adprobavit:

'Etsi boni ne magno quidem emolumento inpelluntur ad fraudem, improbi saepe parvo.' (*p. 292. 37*) *Deinde ipsam speciem adsumit per confirmationem: 'Habuit autem causas Clodius.' Hanc rursus adsumptionem multis rationibus adprobat; postremo concludit: 'Quare, si habuit causas Clodius, ut occideret Milonem, constat insidiatorem fuisse.'* (*Victorin. p. 246. 7 Ha.*)

34 *Audistis, iudices, quantum Clodi inter*fuerit occidi Milonem; convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? quid erat, cur Milo non dicam admitteret, sed optaret? 'Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius.' At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum inpendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodi praeturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria, quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodi morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam
35 Clodi mors Miloni. 'At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, poenitor doloris sui.' Quid?

si haec non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc, quid voltis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes inprobos odimus? Ille erat ut odisset primum defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum; reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum illum tulisse creditis? quantum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum fuisse?

Reliquum est, ut iam illum natura ipsius consue- 14 36
tudoque defendat, hunc autem haec eadem coarguant. 'Nihil per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo.' Quid? ego, iudices, cum maerentibus vobis urbe cessi, iudiciumne timui, non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat, et mihi videlicet in causa aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinerosorum armis meos cives meis consiliis periculisque servatos pro me obici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Horten- 37
sium, lumen et ornamentum rei publicae, paene interfici servorum manu, cum mihi adesset; qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est, huic ego vos obici pro me non sum passus, haec insidiata Pompeio est, haec istam Appiam, monimentum sui nominis, nece Papiri cruentavit, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me; nuper quidem, ut scitis, me ad regiam paene confecit. Quid simile Milonis? 38
cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem

teneret. Quem si interficere voluisset, quantae quotiens occasiones, quam praeclarae fuerunt! Potuitne, cum domum ac deos penates suos illo oppugnante defenderet, iure se ulcisci, potuitne civi egregio et viro fortissimo, P. Sestio, collega suo, vulnerato, potuitne Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta, potuitne L. Caecili, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo, potuitne illo die, cum est lata lex de me, cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam lubens agnovisset, ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret?
15 39 At quod erat tempus? Clarissimus et fortissimus consul inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus publici consensus, restitutor salutis meae, septem praetores, octo tribuni plebei illius adversarii, defensores mei, Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus, qui cum de me decretum Capuae fecit, ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; omnium denique in illum odia civium ardebant desiderio mei, quem qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de prae-
40 miis cogitaretur. Tamen se Milo continuit et P. Clo-
(40) dium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid? privato Milone et reo ad populum accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit! Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset gravissimamque adulescens nobilissimus rei publicae partem fortissime suscepisset atque illam beluam iudicii laqueos declinantem iam inretitam teneret, qui locus, quod tempus illud, di immortales, fuit! cum se

ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum
Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia,
M. vero Antoni maxima gloria! Quid? comitiis in 41
campo quotiens potestas fuit, cum ille in saepta ruisset,
gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, dein
subito vultu Milonis perterritus fugeret ad Tiberim,
vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute
sua liberet!

Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc 16
voluit cum aliquorum querella, quem iure, quem loco,
quem tempore, quem inpune non est ausus, hunc in-
iuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis non
dubitavit occidere? praesertim, iudices, cum honoris 42
amplissimi contentio et dies comitiorum subesset, quo
quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio,
quantaque et quam sollicita sit cupiditas consulatus)
omnia, non modo quae reprehendi palam, sed etiam
obscure quae cogitari possunt, timemus, rumorem,
fabulam falsam, fictam, levem perhorrescimus, ora
omnium atque oculos intuemur. Nihil enim est tam
molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile quam
voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo
improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte
factis saepe fastidiunt. Hunc diem igitur campi spera- 43
tum atque exoptatum sibi proponens Milo cruentis
manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens
ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam
hoc non credibile in hoc, quam idem in Clodio non
dubitandum, cum se ille interfecto Milone regnaturum
putaret! Quid? quod caput est audaciae, iudices, quis
ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis
spem? In utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam
nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarii,
an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat,
ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas
esset aut per leges liceret?

Sed quid ego argumentor, quid plura disputo? Te, 44

Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem, te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse, et audistis vivo Clodio, periturum Milonem triduo; post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitarit aperire, quid cogitarit,
17 vos potestis dubitare, quid fecerit? Quem ad modum
45 igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo est profectus, die itaque antevertit. At quo die? Quo, ut ante dixi, fuit insanissima contio ab ipsius mercennario tribuno pl. concitata; quem diem ille, quam contionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus adproperaret, numquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi, Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium
46 Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, qui id scire potuerit, quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvi a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset [omnes scilicet Lanuvini]. Milo de Clodi reditu unde quaesivit? Quaesierit sane (videte, quid vobis largiar), servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Causinius Schola Interamnas, familiarissimus et idem comes Clodi, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito ei esse nuntiatum Cyrum architectum esse mortuum, itaque repente Romam constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodi, C. Clodius.
18 47 Videte, iudices, quantae res his testimoniis sint con-

fectae. Primum certe liberatur Milo non eo consilio
profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio, quippe,
si ille obvius ei futurus omnino non erat. Deinde
(non enim video, cur non meum quoque agam nego-
tium) scitis, iudices, fuisse, qui in hac rogatione sua-
denda dicerent Milonis manu caedem esse factam,
consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latronem
ac sicarium abiecti homines et perditi describebant.
Iacent suis testibus [ii], qui Clodium negant eo die
Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Re-
spiravi, liberatus sum; non vereor, ne, quod ne suspicari
quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar 48
cetera. Nam occurrit illud: 'Igitur ne Clodius qui-
dem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano
mansurus.' Si quidem exiturus ad caedem e villa non
fuisset. Video enim illum, qui dicatur de Cyri morte
nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropin-
quare. Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius
Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui,
testamentum simul obsignavi [cum Clodio]; testamentum
autem palam fecerat et illum heredem et me scri-
pserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem
reliquisset, eum mortuum postridie hora decima deni-
que ei nuntiabatur? Age, sit ita factum; quae causa, 19 49
cur Romam properaret, cur in noctem se coniceret?
Ecquid afferebat festinationis, quod heres erat? Primum
erat nihil, cur properato opus esset; deinde, si quid
esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset,
amitteret autem, si postridie Romam mane venisset?
Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus
potius quam expetendus fuit, sic Miloni, cum insidiator
esset, si illum ad urbem nocte accessurum sciebat, sub-
sidendum atque exspectandum fuit. Nemo ei neganti 50
non credidisset, quem esse omnes salvum etiam con-
fitentem volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse
ille latronum occultator et receptor locus, cum neque
muta solitudo indicasset neque caeca nox ostendisset

Milonem; deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis
expulsi, multi haec etiam timentes in suspicionem
51 caderent, tota denique rea citaretur Etruria. Atqui
illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad Albanum.
Quod ut sciret Milo, illum Ariciae fuisse, suspicari
tamen debuit eum, etiamsi Romam illo die reverti
vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum.
Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret, nec
eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?
(52) Video adhuc constare, iudices, omnia, Miloni etiam
utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat,
optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in
hunc acerbissimum, nullum huius in illum; consuetudinem
illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum
52 tum in repellenda; mortem ab illo denuntiatam Miloni
et praedictam palam, nihil umquam auditum ex Milone;
profectionis huius diem illi notum, reditus illius huic
ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam
potius alienum; hunc prae se tulisse illo die Roma
exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc
nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi
consilii finxisse; huic, si insidiaretur, noctem prope
urbem expectandam, illi, etiamsi hunc non timeret,
tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

20
53 Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insidias
ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit
aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius
cogitandum est. Ante fundum Clodi, quo in fundo
propter insanas illas substructiones facile hominum
mille versabantur valentium, edito adversarii atque excelso
loco superiorem se fore putarat Milo et ob eam
rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat an
in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius
(54) loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur ipsa,
54 iudices, quae semper valet plurimum. Si haec non
gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret,

uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in raeda paenulatus, una sederet uxor. — Quid horum non inpeditissimum, vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum paenula inretitus, raeda inpeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum primum egredientem e villa subito (cur?), vesperi (quid necesse est?), tarde (qui convenit, praesertim id temporis?). 'Devertit in villam Pompei.' Pompeium ut videret? Sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? Miliens in ea fuerat. Quid ergo erat? Morae et tergiversationes; dum hic veniret, locum relinquere noluit.

21 55 Age nunc iter expediti latronis cum Milonis inpedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore, tum sine ea; numquam nisi in raeda, tum in equo; comites Graeculi, quocumque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat, tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? Quia non semper viator a latrone, non numquam etiam latro a viatore occiditur; quia, quamquam paratus in imparatos [Clodius], tamen mulier inciderat in viros. 56 Nec vero sic erat umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. Semper [ille], et quantum interesset P. Clodi se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quam ob rem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, numquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exultantem evertit et perculit ab abiecto, adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis

comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque
domini desperantis cum incidisset, haesit in iis poenis,
quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt.
57 Cur igitur eos manu misit? Metuebat scilicet, ne
indicaretur, ne dolorem perferre non possent, ne tor-
mentis cogerentur occisum esse a servis Milonis in
Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tor-
tore? quid quaeris? occideritne? Occidit. Iure an
iniuria? Nihil ad tortorem; facti enim in eculeo
22 quaestio est, iuris in iudicio. Quod igitur in causa
quaerendum est, id agamus hic; quod tormentis invenire
vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius
quaeris, quam cur parum amplis affecerit praemiis,
58 nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic
idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato,
et dixit in turbulenta contione, quae tamen huius
auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam
omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput
defendissent. Quod enim praemium satis magnum est
tam benivolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter
quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quam quod
propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crude-
lissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi
manu misisset, tormentis etiam dedendi fuerunt con-
servatores domini, ultores sceleris, defensores necis.
Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste
ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen
59 illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones
urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio
Libertatis. Quibusnam de servis? Rogas? de P. Clodi.
Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.
Unde? Ab Appio. Di boni! quid potest agi severius?
De servis nulla lege quaestio est in dominum nisi de
incestu (ut fuit in Clodium. Proxime deos accessit
Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat;
cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quae-
ritur) — sed tamen maiores nostri in dominum de

servo quaeri noluerunt, non quin posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse et domini morte ipsa tristius; in reum de servo accusatoris cum quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae 60
erat aut qualis quaestio? 'Heus tu, Rufio' verbi causa, 'cave sis mentiare. Clodius insidias fecit Miloni?' 'Fecit.' Certa crux. 'Nullas fecit.' Sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito abrepti in quaestionem tamen separantur a ceteris et in arcas coniciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius, quid incorruptius?

Quodsi nondum satis cernitis, cum res ipsa tot 23 61
tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos immortales! quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis, neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat; cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, non nulla credenti. Magna vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque partem, ut neque timeant, qui nihil commiserint, et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque 62
vero sine ratione certa causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant [enim] sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae non modo inimicorum Milonis

sermones et opiniones, sed non nullorum etiam im-
(63) peritorum? Negabant eum Romam esse rediturum.
63 Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut
incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum
tanti mortem P. Clodi putasse, ut aequo animo patria
careret, cum sanguine inimici explesset odium suum;
sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non
dubitaturum fortem virum, quin, cum suo periculo
salutem populo Romano attulisset, cederet aequo
animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam,
vobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset.
Multi etiam Catilinam atque illa portenta loqueban-
tur: 'Erumpet, occupabit aliquem locum, bellum
patriae faciet.' Miseros interdum cives optime de
re publica meritos, in quibus homines non modo res
praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias su-
64 spicantur! Ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera
extitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset
honeste vereque defendere.

24
(64) Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae
quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia
perculissent, ut sustinuit, di immortales! Sustinuit!
immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit, quae
neque maximo animo nocens neque innocens nisi for-
tissimus vir neglegere potuisset! Scutorum, gladio-
rum, frenorum pilorumque etiam multitudo deprehendi
posse indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum
angiportum esse dicebant, in quo non Miloni con-
ducta esset domus; arma in villam Ocriculanam de-
vecta Tiberi, domus in clivo Capitolino scutis referta,
plena omnia malleolorum ad urbis incendia compara-
torum, haec non delata solum, sed paene credita, nec
65 ante repudiata sunt quam quaesita. Laudabam equi-
dem incredibilem diligentiam Cn. Pompei, sed dicam,
ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur neque
aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est res
publica Quin etiam fuit audiendus popa Licinius

nescio qui de circo maximo, servos Milonis apud se ebrios factos sibi confessos esse de interficiendo Pompeio coniurasse, dein postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit; arcessor in primis; de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione non metu exanimari, sed mirabar tamen credi popae, confessionem servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum, ut 66
intellego, cavebat magis Pompeius quam timebat non ea solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos aliquid timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat; tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari; diligentiam tota re publica suscepta nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut eo tacente res ipsa loqueretur.

Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt. 25 67
Verum tamen si metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire possis) [tuas,] tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiae dilectus, ut non nulli conquisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis et incredibilis animus et non unius viri vires

atque opes iudicantur, siquidem in hunc unum et
praestantissimus dux electus et tota res publica ar-
68 mata est. Sed quis non intellegit omnis tibi rei
publicae partis aegras et labantes, ut eas his armis
sanares et confirmares, esse commissas? Quodsi locus
Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi nemi-
nem umquam hominem homini cariorem fuisse quam
te sibi; nullum se umquam periculum pro tua digni-
tate fugisse; cum illa ipsa taeterrima peste se sae-
pissime pro tua gloria contendisse; tribunatum suum
ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, con-
siliis tuis gubernatum; se a te postea defensum in
periculo capitis, adiutum in petitione praeturae; duos
se habere semper amicissimos sperasse, te tuo bene-
ficio, me suo. Quae si non probaret, si tibi ita penitus
inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset,
si denique Italia a dilectu, urbs ab armis sine Milo-
nis clade numquam esset conquietura, ne iste haud
dubitans cessisset patria, is qui ita natus est et ita
26 consuevit; te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc
69 etiam facit. Vide, quam sit varia vitae commuta-
bilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae
infidelitates in amicitiis, quam ad tempus aptae simu-
lationes, quantae in periculis fugae proximorum,
quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus,
et illucescet aliquando ille dies, cum tu salutaribus,
ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo com-
munium temporum (qui quam crebro accidat, experti
scire debemus) et amicissimi benivolentiam et gra-
vissimi hominis fidem et unius post homines natos
70 fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quam-
quam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici,
moris maiorum, rei denique publicae peritissimum,
cum senatus ei commiserit, ut videret, ne quid res
publica detrimenti caperet, quo uno versiculo satis
armati semper consules fuerunt etiam nullis armis
datis, hunc exercitu, hunc dilectu dato iudicium ex-

pectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem, qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret. Quod vero 71 in illo loco atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat se non terrorem inferre vobis (quid enim minus illo dignum quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animum advertere ipse et more maiorum et suo iure posset?), sed praesidio esse, ut intellegatis contra hesternam illam contionem licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet, 27 72 nec tam sum demens tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam, quid de morte Clodi sentiatis. De qua si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen inpune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret: 'Occidi, occidi non Sp. Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni appetendi, non Ti. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores inpleverunt orbem terrarum nominis sui gloria, sed eum' (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset), 'cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae conprehenderunt, eum, cuius supplicio senatus sollemnes 73 religiones expiandas saepe censuit, eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit comperisse, eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem iudicarant, servorum armis exterminavit, eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est, eum, qui plurimis caedibus in foro factis singulari virtute et gloria civem domum

vi et armis compulit, eum, cui nihil umquam nefas
fuit nec in facinore nec in libidine, eum, qui aedem
Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensio-
74 nis tabulis publicis impressam extingueret, eum de-
nique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli
possessionum termini, qui non calumnia litium, non
iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed
castris, exercitu, signis inferendis petebat, qui non
solum Etruscos (eos enim penitus contempserat), sed
hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem,
iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castris-
que conatus est, qui cum architectis et decempedis
villas multorum hortosque peragrabat, qui Ianiculo
et Alpibus spem possessionum terminarat suarum,
qui cum ab equite Romano splendido et forti, M.
Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu
Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam ma-
teriem, calcem, caementa, arma convexit dominoque
trans ripam inspectante non dubitavit extruere aedi-
75 ficium in alieno, qui huic T. Furfanio, cui viro, di
immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia,
quid de adulescente P. Apinio dicam? quorum utrique
mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione
cessissent) — sed ausum esse T. Furfanio dicere, si sibi
pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum
se in domum eius inlaturum, qua invidia huic esset
tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem
mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de posses-
sione fundi deiecit, qui parietem sic per vestibulum
sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut so-
rorem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu
et limine.'

28
76 Quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur,
etsi aequabiliter in rem publicam, in privatos, in
longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat;
sed nescio quo modo iam usu obduruerat et percalluerat
civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant

iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium ille si nactus esset — omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius inmitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias — pecunias dico; a liberis medius fidius et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent, quae nota sunt omnibus, quae tenentur, servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium possideret? Quam ob rem, si cruentum gladium tenens 77
clamaret T. Annius: 'Adeste, quaeso, atque audite, cives! P. Clodium interfeci, eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate maneret': esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas. Nunc enim quis est, qui non probet, qui non laudet, qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse et dicat et sentiat? Non queo, vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint, iudicare; multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. Mandate hoc memoriae, iudices. Spero 78
multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros; in iis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam et, quem ad modum confido, verissimam sumus adducti hunc ipsum annum hoc ipso summo viro consule compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis salutarem civitati fore. Num quis est igitur tam demens, qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur?

Quid? ea, quae tenetis privata atque vestra, dominante homine furioso quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

29 Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum
inflammatus lubentius haec in illum evomere videar
quam verius. Etenim, si praecipuum esse debebat,
tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in
communi odio paene aequaliter versaretur odium meum.
Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum
79 in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic atten-
dite, iudices. Nempe haec est quaestio de interitu
P. Clodi. Fingite animis (liberae sunt enim nostrae
cogitationes et, quae volunt, sic intuentur, ut ea cer-
nimus, quae videmus), fingite igitur cogitatione ima-
ginem huius condicionis meae, si possim efficere,
ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit.
Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus
afficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit?
Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna
est, ut ea potuerit semper quae nemo praeter illum,
si is, inquam, potuisset aut quaestionem de morte
P. Clodi ferre aut ipsum ab inferis excitare, utrum
putatis potius facturum fuisse? Etiamsi propter
amicitiam vellet illum ab inferis avocare, propter rem
publicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis
ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse,
nolitis, et de eius nece lata quaestio est, qui si lege
eadem reviviscere posset, lata lex numquam esset. Huius
ergo interfector si esset, in confitendo ab iisne poenam
80 timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum
honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt.
(Quae ego vidi Athenis, quae aliis in urbibus Grae-
ciae! quas res divinas talibus institutas viris, quos
cantus, quae carmina! Prope ad immortalitatis et
religionem et memoriam consecrantur); vos tanti con-
servatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo
honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium

rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si
fecisset, et magno animo et libenter fecisse se liber-
tatis omnium causa, quod esset ei non confitendum
modo, verum etiam praedicandum. Etenim, si id non 30
negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur, dubitaret 81
id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda?
nisi vero gratius putat esse vobis sui se capitis
quam vestri defensorem fuisse; cum praesertim in ea
confessione, si grati esse velletis, honores assequere-
tur amplissimos. Si factum vobis non probaretur
(quamquam qui poterat salus sua cuiquam non pro-
bari?), sed tamen si minus fortissimi viri virtus civi-
bus grata cecidisset, magno animo constantique cede-
ret ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius
quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem
ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo semper 82
omnes fuimus in patriae proditoribus opprimendis,
ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum
quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae
mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in con-
sulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem,
si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus
meis me esse ausurum arbitrarer? Quae mulier sce-
leratum ac perniciosum civem interficere non auderet,
si periculum non timeret? Proposita invidia, morte,
poena qui nihilo segnius rem publicam defendit, is vir
vere putandus est. Populi grati est praemiis afficere
bene meritos de re publica civis, viri fortis ne sup-
pliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse paeniteat.
Quam ob rem uteretur eadem confessione T. Annius 83
qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua
nosmet ipsi et, si grata res publica esset, laetaretur;
si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua
niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi
Romani et vestra felicitas et di immortales sibi deberi
putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest,

nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum,
quem neque imperii nostri magnitudo neque sol ille
nec caeli signorumque motus nec vicissitudines rerum
atque ordines movent neque, id quod maximum est,
maiorum sapientia, qui sacra, qui caerimonias, qui
auspicia et ipsi sanctissime coluerunt et nobis suis
31 84 posteris prodiderunt. Est, est profecto illa vis, neque
in his corporibus atque in hac inbecillitate nostra
inest quiddam, quod vigeat et sentiat, non inest in
hoc tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte
idcirco non putant, quia non apparet nec cernitur;
proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus,
qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus,
videre aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus.
Ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi
felicitates atque opes attulit, illam perniciem extinxit
ac sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi irritare
ferroque lacessere fortissimum virum auderet vince-
returque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset im-
85 punitatem et licentiam sempiternam. Non est humano
consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immor-
talium cura res illa perfecta. Religiones mehercule
ipsae, quae illam beluam cadere viderunt, commosse
se videntur et ius in illo suum retinuisse. Vos enim
iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro
atque obtestor, vosque, Albanorum obrutae arae sa-
crorum populi Romani sociae et aequales, quas ille
praeceps amentia caesis prostratisque sanctissimis lucis
substructionum insanis molibus oppresserat; vestrae
tum irae, vestrae religiones viguerunt, vestra vis
valuit, quam ille omni scelere polluerat; tuque ex tuo
edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus,
nemora finesque saepe omni nefario stupro et scelere
macularat, aliquando ad eum poeniendum oculos ape-
ruisti; vobis illae, vobis vestro in conspectu serae,
86 sed iustae tamen et debitae poenae solutae sunt. Nisi
forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante

ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sergi Galli, in primis honesti et ornati adulescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, cum proelium commisisset, primum illud volnus acciperet, quo taeterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. Nec vero non eadem ira deorum hanc eius 32
satellitibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui cedere inimici etiam solent, ambureretur abiectus. Non fuisse credo fas clarissimorum virorum formas illi taeterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari, quam in quo esset vita damnata.

Dura medius fidius mihi iam Fortuna populi 87
Romani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat; instabat, urgebat; capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat eius cogitationibus 88
nemo praeter Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris potentiam suam esse dicebat; bonorum animos in meo casu contempserat; Milo unus urgebat.

33 Hic di immortales, ut supra dixi, mentem illi per-
dito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias.
Aliter perire pestis illa non potuit; numquam illum
res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, prae-
torem eum circumscripsisset. Ne cum solebat quidem
id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat.
89 An consules in praetore coërcendo fortes fuissent?
Primum Milone occiso habuisset suos consules; deinde
quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tri-
bunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse
meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret;
lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis
legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset;
postremo, nisi eum di immortales in eam mentem
inpulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum
conaretur occidere, hodie rem publicam nullam habe-
90 retis. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec
templa atque ipsa moenia stare eo vivo tamdiu et
consulatum eius expectare potuissent, ille denique
vivus mali nihil fecisset, qui mortuus uno ex suis
satellitibus [Sex. Clodio] duce curiam incenderit? Quo
quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus,
templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii
publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium
gentium, sedem ab universo populo concessam uni
ordini inflammari, excindi, funestari, neque id fieri a
multitudine imperita, quamquam esset miserum id
ipsum, sed ab uno? Qui cum tantum ausus sit ustor
pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus?
In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incen-
91 deret, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia
querantur, taceant de curia, et qui ab eo spirante
forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit
cadaveri curia? Excitate, excitate ipsum, si potestis,
a mortuis; frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis
furias insepulti? Nisi vero sustinuistis eos, qui cum
facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris,

cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Caelius, tribunus pl., vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

Sed iam satis multa de causa, extra causam etiam 34 92 nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere; haud scio an multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim, si in gladiatoriis pugnis et *in* infimi generis hominum condicione atque fortuna timidos atque supplices et, ut vivere liceat, obsecrantis etiam odisse solemus, fortis atque animosos et se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus! Me quidem, iudices, 93 exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue et quibus intersum cotidie. 'Valeant', inquit, 'valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter me tamen perfruantur. Ego cedam atque abibo. Si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala et, quam primum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra', inquit, 'mihi suscepti labores, o spes fallaces 94 et cogitationes inanes meae! Ego cum tribunus pl. re publica oppressa me senatui dedissem, quem

extinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant, mihi umquam bonorum praesidium defuturum putarem? Ego cum te' (mecum enim saepissime loquitur) 'patriae reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus, ubi equites Romani illi, illi', inquit, 'tui, ubi studia municipiorum, ubi Italiae voces, ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? Mihine ea soli, qui pro te totiens morti me obtuli, nihil potest opitulari?'

35 95 Nec vero haec, iudices, ut ego nunc flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quae fecerit, timidis et omnia circumspicientibus pericula non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vestra vita, se fecisse commemorat ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret, nec timet, ne, cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit (96) meritis in rem publicam singularibus. Senatus erga se benivolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam, vestras vero et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna 96 dederit, *se* secum ablaturum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si haec contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, (97) non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt, fortis et sapientis viros non tam praemia sequi solere recte factorum quam ipsa recte facta; se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse, siquidem nihil sit praestabilius viro quam periculis patriam liberare. Beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus, 97 nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vice-

rint. Sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus. Hanc denique esse, cuius gradibus etiam in caelum homines viderentur ascendere. 'De me', inquit, 'semper populus Romanus, semper 98
omnes gentes loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces invidiae meae subiciantur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et gratulationibus habendis et omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos et actos et institutos dies. Centesima lux est haec ab interitu P. Clodi et, opinor, altera. Qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quam ob rem, ubi corpus hoc sit, non', inquit, 'laboro, quoniam omnibus in terris et iam versatur et semper habitabit nominis mei gloria.'

Haec tu mecum saepe his absentibus; sed isdem 36
audientibus haec ego tecum, Milo: 'Te quidem, cum 99
isto animo es, satis laudare non possum, sed, quo est ista magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querella, ut iis irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando de me meriti, sed semper optime.' Nullum umquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis (etsi quis potest esse tantus?), sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit, priusquam hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, 100
T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro

te appetivi, ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum, ego me plurimis pro te supplicem abieci, bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli; hoc denique ipso die si quae vis est parata, si quae dimicatio capitis futura, deposco. Quid iam restat? quid habeo, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quaecumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse videatis.

37 101 His lacrimis non movetur Milo; est quodam incredibili robore animi; exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus; mortem naturae finem esse, non poenam. Sed hic ea mente, qua natus est; quid? vos, iudices, quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eicietis? Et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis; vos in viri et in civis invicti periculo appello, centuriones, vosque, milites; vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesidentibus haec tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur, proicietur?
102 O me miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? Quae est grata gentibus *** non potuisse? Iis, qui maxime P. Clodi morte
103 adquierunt. Quo deprecante? Me. Quodnam ego concepi tantum scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi,

patefeci, protuli, extinxi? Omnes in me meosque
redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem
esse voluistis? an ut inspectante me expellerentur hi,
per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, acer-
biorem mihi pati reditum esse, quam fuerit ille ipse
discessus. Nam qui possum putare me restitutum
esse, si distrahar ab his, per quos restitutus sum?

Utinam di immortales fecissent (pace tua, patria, 38
dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod
pro Milone dicam pie), utinam P. Clodius non modo
viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius,
quam hoc spectaculum viderem! O, di immortales, 104
fortem et a vobis, iudices, conservandum virum!
'Minime, minime', inquit. 'Immo vero poenas ille
debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse est, non
debitas.' Hicine vir patriae natus usquam nisi in
patria morietur aut, si forte, pro patria? huius vos
animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum
sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia
ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a
vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quae 105
hunc virum exceperit, hanc ingratam, si eiecerit, mise-
ram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim prae lacrimis
iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat.
Vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis,
quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iu-
stitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui
in iudicibus legendis optimum et sapientissimum et
fortissimum quemque elegit.

M. TULLI CICERONIS

PRO M. MARCELLO ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus M. filius consul anno p. u. c. 703 cum Ser. Sulpicio Rufo iis rebus omnibus, quas C. Caesar, cum esset in Gallia, a senatu postulavit, sese opposuerat eiusque consilia secus etiam, ac voluit collega eius, impediverat, ut neque C. Caesari imperium prorogaretur neque eius absentis ratio comitiis consularibus haberetur neque colonis, quos C. Caesar Novum Comum deduxerat, ius suum maneret, quibus rebus omnibus vehementer C. Caesaris animus offensus erat. Exorto autem ipso civili bello Cn. Pompei castra secutus in acie Pharsalica contra Caesarem pugnaverat. Post Mytilenas se contulerat, ut otiosus litteris operam navaret. Frustra amici, reditum ut ei concederet, a C. Caesare flagitaverunt. Post cum Caesar ex Africa redisset anno p. u. c. 708, C. Marcellus, M. Marcelli frater, reditum fratri ab eo impetravit. Fecerat enim hoc senatus, ut, cum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello, et cum C. Marcellus se ad Caesaris pedes abiecisset, cunctus consurgeret et ad Caesarem supplex accederet. Hic dies M. Ciceroni ita pulcher visus erat, ut speciem aliquam videretur videre quasi reviviscentis rei publicae. Itaque cum omnes fere ante eum rogati sententiam gratias Caesari egissent, ipse quoque Cicero pluribus verbis egit Caesari gratias, quam actionem gratiarum, qua diuturni in senatu silentii finem fecerat, postea conscripsit orator, ut fere solebat facere, conscriptamque edidit. Nec videtur ullo modo dubitari posse, quin haec ipsa, quae infra legitur, oratio ea ipsa gratiarum actio sit, quae non solum multis grammaticorum locis et notationibus laudatur, verum etiam ipsa auctoritatem Tullianae eloquentiae videtur prae se ferre. — M. autem Marcellus diutius Mytilenis moratus

sequente demum anno iter Romam paravit, quo in itinere cum Piraeum venisset, a P. Magio Cilone interfectus atque a Ser. Sulpicio Rufo, qui eius collega in consulatu fuerat, in gymnasio Academico sepultus est.

Diuturni silentii, patres conscripti, quo eram his 1 1
temporibus usus non timore aliquo, sed partim dolore,
partim verecundia, finem hodiernus dies attulit idem-
que initium, quae vellem quaeque sentirem, meo pristino
more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam in-
usitatam inauditamque clementiam, tantum in summa
potestate rerum omnium modum, tam denique in-
credibilem sapientiam ac paene divinam tacitus praeter-
ire nullo modo possum. M. enim Marcello vobis, 2
patres conscripti, reique publicae reddito non illius
solum, sed etiam meam vocem et auctoritatem et
vobis et rei publicae conservatam ac restitutam puto.
Dolebam enim, patres conscripti, et vehementer angebar
virum talem, cum in eadem causa in qua ego fuisset,
non in eadem esse fortuna nec mihi persuadere poteram
nec fas esse ducebam versari me in nostro vetere cur-
riculo illo aemulo atque imitatore studiorum ac laborum
meorum quasi quodam socio a me et comite distracto.
Ergo et mihi meae pristinae vitae consuetudinem,
C. Caesar, interclusam aperuisti et his omnibus ad
bene de omni re publica sperandum quasi signum
aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem 3
in multis et maxume in me ipso, sed paulo ante
[in] omnibus, cum M. Marcellum senatui reique publicae
concessisti commemoratis praesertim offensionibus, te
auctoritatem huius ordinis dignitatemque rei publicae
tuis vel doloribus vel suspicionibus anteferre. Ille
quidem fructum omnis ante actae vitae hodierno die
maxumum cepit cum summo consensu senatus, tum
iudicio tuo gravissumo et maxumo. Ex quo profecto

intellegis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in
(4) accepto sit tanta gloria. Est vero fortunatus ille,
cuius ex salute non minor paene ad omnes, quam ad
4 ipsum ventura sit, laetitia pervenerit; quod quidem ei
merito atque optimo iure contigit. Quis enim est illo
aut nobilitate aut probitate aut optimarum artium
studio aut innocentia aut ullo laudis genere praestantior?

2 Nullius tantum flumen est ingenii, nullius dicendi
aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam
exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit.
Tamen adfirmo, et hoc pace dicam tua, nullam in his
esse laudem ampliorem quam eam, quam hodierno die
5 consecutus es. Soleo saepe ante oculos ponere idque
libenter crebris usurpare sermonibus, omnis nostrorum
imperatorum, omnis exterarum gentium potentissimo-
rumque populorum, omnis clarissimorum regum res
gestas cum tuis nec contentionum magnitudine nec
numero proeliorum nec varietate regionum nec cele-
ritate conficiendi nec dissimilitudine bellorum posse
conferri, nec vero disiunctissimas terras citius passibus
cuiusquam potuisse peragrari, quam tuis non dicam
6 cursibus, sed victoriis lustratae sunt. Quae quidem
ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam
mens aut cogitatio capere possit, amens sim; sed tamen
sunt alia maiora. Nam bellicas laudes solent quidam
extenuare verbis easque detrahere ducibus, communicare
cum multis, ne propriae sint imperatorum. Et certe
in armis militum virtus, locorum oportunitas, auxilia
sociorum, classes, commeatus multum iuvant, maximam
vero partem quasi suo iure Fortuna sibi vindicat et,
quicquid prospere gestum est, id paene omne ducit
7 suum. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es
paulo ante adeptus, socium habes neminem; totum hoc,
quantumcumque est, quod certe maximum est, totum
est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio,
nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit;
quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna

in istius societatem gloriae se non offert, tibi cedit, tuam esse totam et propriam fatetur. Numquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, neque ad consilium casus admittitur.

Domuisti gentes inmanitate barbaras, multitudine 3 8 innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed tamen ea vicisti, quae et naturam et condicionem, ut vinci possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, quae non ferro et viribus debilitari frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriae temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem, haec qui facit, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo iudico. Itaque, C. Caesar, bellicae tuae 9 laudes celebrabuntur illae quidem non solum nostris, sed paene omnium gentium litteris atque linguis, nec ulla umquam aetas de tuis laudibus conticescet; sed tamen eius modi res nescio quo modo, etiam cum leguntur, obstrepi clamore militum videntur et tubarum sono. At vero cum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia praesertim, quae est inimica consilio, et in victoria, quae natura insolens et superba est, [aut] audimus aut legimus, quo studio incendimur non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos saepe, quos numquam vidimus, diligamus! Te vero, quem praesentem intuemur, cuius 10 mentem sensusque et os cernimus, ut, quicquid belli fortuna reliquum rei publicae fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus, quibus studiis prosequemur, qua benivolentia conplectemur! Parietes medius fidius, ut mihi videtur, huius curiae tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his maiorum suorum et suis sedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi et commemora- 4 bili pietate praediti, lacrimas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit,

quibus tu etiam mortuis M. Marcello conservato digni-
tatem suam reddidisti nobilissimamque familiam iam
11 ad paucos redactam paene ab interitu vindicasti. Hunc
tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gra-
tulationibus iure antepones. Haec enim res unius est
propria C. Caesaris; ceterae duce te gestae magnae
illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu.
Huius autem rei tu idem es et dux et comes; quae
quidem tanta est, ut tropaeis et monimentis tuis ad-
latura finem sit aetas (nihil est enim opere et manu
factum, quod non aliquando conficiat et consumat
12 vetustas); at haec tua iustitia et lenitas animi florescit
cotidie magis, ita ut, quantum tuis operibus diuturnitas
(12) detrahet, tantum adferat laudibus. Et ceteros quidem
omnes victores bellorum civilium iam ante aequitate
et misericordia viceras; hodierno vero die te ipsum
vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intellegi
possit auditum, atque ipse cogitans sentio: Ipsam vic-
toriam vicisse videris, cum ea, quae illa erat adepta,
victis remisisti. Nam cum ipsius victoriae condicione
omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio con-
servati sumus. Recte igitur unus invictus [es], a quo
etiam ipsius victoriae condicio visque devicta est.
5
13 Atque hoc C. Caesaris iudicium, patres conscripti,
quam late pateat, adtendite. Omnes enim, qui ad illa
arma fato sumus nescio quo rei publicae misero
funestoque conpulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris
humani, scelere certe liberati sumus. Nam, cum M.
Marcellum deprecantibus vobis rei publicae conserva-
vit, me et mihi et item rei publicae nullo deprecante,
reliquos amplissimos viros et sibi ipsos et patriae
reddidit, quorum et frequentiam et dignitatem hoc
ipso in consessu videtis: non ille hostes induxit in
curiam, sed iudicavit a plerisque ignoratione potius
et falso atque inani metu quam cupiditate aut cru-
14 delitate bellum esse susceptum. Quo quidem in bello
semper de pace audiendum putavi semperque dolui

non modo pacem, sed etiam orationem civium pacem flagitantium repudiari. Neque enim ego illa nec ulla umquam secutus sum arma civilia, semperque mea consilia pacis et togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato officio, non publico, tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem prudens et sciens tamquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium 15 minime obscurum fuit. Nam et in hoc ordine integra re multa de pace dixi et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo nemo iam erit tam iniustus existimator rerum, qui dubitet, quae Caesaris de bello voluntas fuerit, cum pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris fuerit iratior. Atque id minus mirum fortasse tum, cum esset incertus exitus et anceps fortuna belli; qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat se maluisse non dimicare quam vincere. 6 16 Atque huius quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quotiens ego eum et quanto cum dolore vidi cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem! Quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. 17 Vidimus tuam victoriam proeliorum exitu terminatam, gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae, ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam quam, id quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. 18 Quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dice-

bant, ut mihi quidem videantur di inmortales, etiamsi poenas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverunt, vel placati iam vel satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse.

19 Quare gaude tuo isto tam excellenti bono et fruere cum fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus tuis, ex quo quidem maxumus est fructus iucunditasque sapienti. Cetera cum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae gratulabere; de nobis, quos in re publica tecum simul esse voluisti, quotiens cogitabis, totiens de maxumis tuis beneficiis, totiens de incredibili liberalitate, totiens de singulari sapientia tua cogitabis; quae non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut haec a Virtute donata, cetera a Fortuna commodata esse
20 videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defetigari, non cupiditate praesertim aliqua aut pravitate lapsis, sed opinione officii stulta fortasse, certe non inproba, et specie quadam rei publicae. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt, contraque summa laus, quod minime timendum fuisse senserunt.

7 21 Nunc venio ad gravissimam querellam et atrocissimam suspicionem tuam, quae non tibi ipsi magis quam cum omnibus civibus, tum maxume nobis, qui a te conservati sumus, providenda est; quam etsi spero falsam esse, tamen numquam extenuabo. Tua enim cautio nostra cautio est, ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens? de tuisne (tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti?) an ex hoc numero, qui una tecum fuerunt? Non est credibilis

tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae. An, si nihil tui cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici? Qui? omnes enim, qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt aut tua misericordia retinuerunt, ut aut nulli supersint de inimicis aut, qui fuerunt, sint amicissimi. Sed tamen cum in animis 22
hominum tantae latebrae sint et tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam; simul enim augebimus diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in re publica, tam nihil umquam nec de sua nec de communi salute cogitans, qui non intellegat tua salute contineri suam et ex unius tua vita pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans casus dumtaxat humanos et incertos eventus valetudinis et naturae communis fragilitatem extimesco doleoque, cum res publica inmortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si vero ad humanos casus incertosque motus valetudinis 23
sceleris etiam accedit insidiarumque consensio, quem deum, si cupiat, posse opitulari rei publicae credamus?

Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae 8
iacere sentis belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata; constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda suboles, omnia, quae dilapsa iam diffluxerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili 24
bello, tanto animorum ardore et armorum, quin quassata res publica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis et praesidia stabilitatis suae, multaque uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem tibi nunc omnia belli vulnera sananda sunt, quibus praeter te mederi nemo potest. Itaque illam 25
tuam praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi: 'Satis diu vel naturae vixi vel gloriae.' Satis, si ita vis, fortasse naturae, addo etiam, si

placet, gloriae, at, quod maximum est, patriae certe parum. Quare omitte istam, quaeso, doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam, noli nostro periculo esse sapiens. Saepe enim venit ad aures meas te idem istud nimis crebro dicere, tibi satis te vixisse. Credo; sed tum id audirem, si tibi soli viveres aut si tibi etiam soli natus esses. Omnium salutem civium cunctamque rem publicam res tuae gestae complexae sunt; tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta nondum, quae cogitas, ieceris. Hic tu modum vitae tuae non salute rei publicae, sed aequitate animi definies? Quid, si istud ne gloriae [tuae] quidem satis est? cuius te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis.
26 'Parumne igitur', inquies, 'magna relinquemus?' Immo vero aliis quamvis multis satis, tibi uni parum. Quicquid est enim, quamvis amplum sit, id est parum tum, cum est aliquid amplius. Quodsi rerum tuarum inmortalium, C. Caesar, hic exitus futurus fuit, ut devictis adversariis rem publicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est, vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura quam gloriae, siquidem gloria est inlustris ac pervagata magnorum vel in suos cives vel in patriam vel in omne
9
27 genus hominum fama meritorum. Haec igitur tibi reliqua pars est, hic restat actus, in hoc elaborandum est, ut rem publicam constituas, eaque tu in primis summa tranquillitate et otio perfruare; tum te, si voles, cum et patriae, quod debes, solveris et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid enim est omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum? Quod cum venit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia postea nulla est futura. Quamquam iste tuus animus numquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit,
28 semper inmortalitatis amore flagravit. Nec vero haec tua vita ducenda est, quae corpore et spiritu contine-

tur; illa, inquam, illa vita est tua, quae vigebit memoria saeculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes oportet, quae quidem, quae miretur, iam pridem multa habet; nunc etiam, quae laudet, exspectat. Obstupescent posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monimenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos. Sed nisi haec urbs stabilita 29 tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modo tuum nomen longe atque late, sedem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad caelum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinxeris, ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post saeculis de te iudicabunt, et quidem haud scio an incorruptius quam nos; nam et sine amore et sine cupiditate et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. Id autem etiamsi 30 tum ad te, ut quidam [falso] putant, non pertinebit, nunc certe pertinet esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla umquam sit oblivio.

Diversae voluntates civium fuerunt distractaeque 10 sententiae. Non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus; erat enim obscuritas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces; multi dubitabant, quid optimum esset, multi, quid sibi expediret, multi, quid deceret, non nulli etiam, quid liceret. Perfuncta res publica est hoc 31 misero fatalique bello; vicit is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret, nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem [etiam] exilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus animum tamen retinet

armatum, ut etiam ille melior sit, [qui in acie cecidit,] qui in causa animam profudit. Quae enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest.
32 Sed iam omnis fracta dissensio est armis, extincta aequitate victoris; restat, ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo et in ista sententia, qua cum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitae tuae et saluti consulas, omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio), quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

11 Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio,
33 maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, maiores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus et lacrimis sentire potuisti. Sed quia non est omnibus stantibus necesse dicere, a me certe dici volunt, cui necesse est quodam modo; et, quod fieri decet M. Marcello a te huic ordini populoque Romano et rei publicae reddito, fieri id intellego. Nam laetari omnes non de unius solum, sed
34 de communi salute sentio. Quod autem summae benivolentiae est, quae mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem cederem nemini, cum id sollicitudine, cura, labore tamdiu praestiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum, certe hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

M. TULLI CICERONIS

PRO Q. LIGARIO ORATIO.

ARGUMENTUM.

Q. Ligarius, antequam bellum civile inter C. Caesarem et Cn. Pompeium ortum est, C. Considium Longum pro praetore legatus in provinciam Africam secutus erat. Is decedens de provincia reliquerat in Africa Q. Ligarium eumque provinciae praefecerat. Cum interea bellum civile exortum esset, qui in ea provincia partibus Cn. Pompei studuerunt, flagitaverunt a Q. Ligario, ut ipse quoque bellum adversus C. Caesarem susciperet Pompeioque provinciam conservaret. Cum is tamen nullo se implicari negotio passus esset, P. Attius Varus, quem contra C. Caesarem militantem in agro Piceno ad Auximum cohortes, quas ducebat, deseruerant, in Africam venit et imperium adripuit. Qui cum paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuisset, facile dilectu habito duas legiones effecit. Quam ob rem cum L. Aelius Tubero, cui ex senatus consulto sorte ea provincia obtigisset, in Africam veniret, ut provinciam adiret, a P. Varo exclusus est eique ne hoc quidem permissum, ut infirmum filium exponeret atque aquam hauriret, qua in re gerenda P. Varus Q. Ligari, qui legatus in provincia remanserat, opera usus est. L. Aelius cum esset exclusus Africa, cum filio suo in Macedoniam se contulerat atque in Cn. Pompei castra pervenerat, post autem pugna Pharsalica commissa veniam a C. Caesare impetraverat. Q. Ligarius interea una cum C. Considio filio proelio ad Thapsum facto in potestatem Caesaris apud Adrumetum pervenerat, qui eum concessa vita solum vertere iussit. Anno p. u. c. 708 cum fratres Q. Ligari id conarentur efficere, ut fratri reditum C. Caesar concederet, ne id impetrarent, a P. Aelio Tuberone filio apud C. Caesarem dictatorem Q. Ligarius de maiestate, ut videtur, accusatus est. Eum hac ipsa oratione, quae infra legitur, una cum C. Pansa M. Cicero ita defendit, ut C. Caesar eum crimine liberaret reditumque concederet.

1 Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non
1 auditum propinquus meus ad te, Q. Tubero, detulit,
Q. Ligarium in Africa fuisse, idque C. Pansa, praestanti
vir ingenio, fretus fortasse familiaritate ea, quae est
ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo me vertam,
nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per
te scires neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione
tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam
diligentia inimici investigatum est, quod latebat, con-
fitendum est, ut opinor, praesertim cum meus ne-
cessarius Pansa fecerit, ut id integrum iam non
esset, omissaque controversia omnis oratio ad miseri-
cordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt con-
servati, cum a te non liberationem culpae, sed errati
2 veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod
est accusatori maxime optandum, confitentem reum,
sed tamen hoc confitentem, se in ea parte fuisse qua
te, qua virum omni laude dignum, patrem tuum.
Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse
est, quam Ligari ullam culpam reprehendatis.

Q. enim Ligarius, cum esset nulla belli suspicio,
legatus in Africam cum C. Considio profectus est; qua
in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut
decedens Considius provincia satis facere hominibus
non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset.
Itaque Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset,
provinciam accepit invitus; cui sic praefuit in pace,
ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas
3 ac fides. Bellum subito exarsit, quod, qui erant in
Africa, ante audierunt geri quam parari. Quo audito
partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam
timore primo salutis, post etiam studii sui quaerebant
aliquem ducem, cum Ligarius domum spectans, ad
suos redire cupiens nullo se inplicari negotio passus
est. Interim P. Attius Varus, qui praetor Africam
optinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum
est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit im-

perium, si illud imperium esse potuit, quod privato clamore multitudinis inperitae nullo publico consilio deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium 4
cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit.

Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat. 2 (4)
Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli; legatus in pace profectus est; in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? Multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine, unum, cum est legatus profectus, alterum, cum ecflagitatus a provincia praepositus Africae est. Tertium tempus est, quod 5
post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset ullo modo evadere, Uticae quam Romae, cum P. Attio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? Cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit belli discidio distractus a fratribus?

Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario 6
signum alienae a te voluntatis; cuius ego causam animadverte, quaeso, qua fide defendam, prodo meam. O clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, litteris monumentisque decorandam! Cum M. Cicero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit nec, quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat, reformidat. Vide, quam 3
non reformidem, vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur; quantum potero, voce contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat: Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex parte 7

magna nulla vi coactus iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te. (7) Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae reddidit, qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem, qui fuissem, qui cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est, a quo hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi, qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis
8 dedisset. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligari non audeam confiteri. Atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, ignosceret; cuius ego industriae gloriaeque faveo vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel quod laudem adulescentis propinqui existimo etiam ad meum
9 aliquem fructum redundare. Sed hoc quaero: Quis putat esse crimen fuisse in Africa? Nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit et prohibitum se a Ligario queritur et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas, quid optabas? Nimis urgeo; commoveri videtur adulescens. Ad me revertar. Isdem in armis
4 10 fui. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa non nihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero, quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc causae quod esset, non viderit. Nam, si vidisset, quovis profecto quam isto modo a te agi maluisset.

Arguis fatentem. Non est satis; accusas eum,
qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam
tu aut, ut tu vis, parem. Haec admirabilia, sed prodigii 11
simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista
accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur.
Hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti
mores [usque ad sanguinem incitari solent odio] aut
levium Graecorum aut inmanium barbarorum. Nam
quid agis aliud? Romae ne sit, ut domo careat, ne
cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho avun-
culo, ne cum eius filio consobrino suo, ne nobiscum
vivat, ne sit in patria? Num est, num potest magis
carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur,
exulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret,
sed vita vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, 12
qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam
egit isto modo. Ipse iubebat occidi nullo postulante,
praemiis etiam invitabat; quae tamen crudelitas ab
hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem
esse vis, vindicata est. 'Ego vero istud non postulo', 5
inquies. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim
te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum;
studia generis ac familiae vestrae virtutis, humanitatis,
doctrinae, plurimarum artium atque optimarum nota
mihi sunt omnia. Itaque certo scio vos non petere 13
sanguinem, sed parum attenditis. Res enim eo spectat,
ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non vi-
deamini esse contenti. Quae est igitur alia praeter
mortem? Si enim est in exilio, sicuti est, quid amplius
postulatis? an ne ignoscatur? Hoc vero multo acer-
bius multoque est durius. Quod nos [domi] petimus preci-
bus, lacrimis, strati ad pedes, non tam nostrae causae
fidentes quam huius humanitati, id ne impetremus,
oppugnabis et in nostrum fletum inrumpes et nos
iacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? Si, cum 14
hoc domi faceremus, quod et fecimus et, ut spero, non
frustra fecimus, tu repente inruisses et clamare coepisses:

'C. Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat!', nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id te in foro oppugnare et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere! Dicam
15 plane, Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam, optines (intellego, quid loquar), acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur! quam multi, qui cum a te ignosci nemini vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam hi, quibus ipsis ignovisti, nolint te esse in alios miseri-
16 cordem! Quodsi probare Caesari possemus in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus, tamen hominis non esset in tanto discrimine et periculo civis refellere et redarguere nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud est nolle misereri. Tum diceres: 'Caesar, cave credas; fuit in Africa, tulit arma contra te!' Nunc quid dicis? 'Cave ignoscas!' Haec nec hominis nec ad hominem vox est. Qua qui apud te, C. Caesar, utitur, suam citius abiciet humanitatem quam extorquebit tuam.

6
17 Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligari scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio [quisquam], vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi [sceleris] adferret. 'Scelus' tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem, qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam, qui gravissime, temeritatem; scelus praeter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeritur, fatalis quaedam calamitas in-

cidisse videtur et inprovidas hominum mentes occupavisse, ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros (quam- 18
quam hoc victore esse non possumus; sed non loquor de nobis, de illis loquor, qui occiderunt), fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces; sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te contumeliam propulsare? Quid egit tuus invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur et dignitatem tuam? Quid? tu cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima 19
merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quo modo autem tu de re publica bene meritus esses, cum tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, neque hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset; nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt. Cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo nisi armatus?

7
Sed ut omittam communem causam, veniamus ad 20
nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire an vos in Africam non venire? 'Poteramusne', inquies, 'cum senatus censuisset?' Si me consulis, nullo modo; sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat; vos tum paruistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? Minime vero. Neque enim licuit aliter vestro

generi, nomini, familiae, disciplinae. Sed hoc non con-
cedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in
21 aliis reprehendatis. Tuberonis sors coniecta est ex
senatus consulto, cum ipse non adesset, morbo etiam
impediretur; statuerat excusare. Haec ego novi
propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum
L. Tuberone; domi una eruditi, militiae contubernales,
post adfines, in omni denique vita familiares; magnum
etiam vinculum, quod isdem studiis semper usi sumus.
Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse; sed ita
quidam agebat, ita rei publicae sanctissimum nomen
opponebat, ut, etiamsi aliter sentiret, verborum tamen
22 ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati
amplissimi viri vel potius paruit; una est profectus
cum iis, quorum erat una causa. Tardius iter fecit
itaque in Africam venit iam occupatam. Hinc in Liga-
rium crimen oritur vel ira potius. Nam, si crimen
est [illum] voluisse, non minus magnum est vos
Africam, arcem omnium provinciarum natam ad bellum
contra hanc urbem gerundum, optinere voluisse quam
aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius
non fuit: Varus imperium se habere dicebat, fasces
23 certe habebat. Sed quoquo modo se illud habet, haec
querella [Tubero] vestra quid valet: 'Recepti in provin-
ciam non sumus'? Quid, si essetis? Caesarine eam
8 tradituri fuistis an contra Caesarem retenturi? Vide,
quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det vel
potius audaciae. Si responderit Tubero Africam, quo
senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum tradi-
turum fuisse, non dubitabo apud ipsum te, cuius id
eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium
reprehendere. Non enim, si tibi ea res grata fuisset,
24 esset etiam probata. Sed iam hoc totum omitto, non
tam ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne
Tubero, quod numquam cogitavit, facturus fuisse
videatur. Veniebatis igitur in Africam, provinciam
unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in

qua erat rex potentissimus inimicus huic causae,
aliena voluntas conventus firmi atque magni. Quaero.
Quid facturi fuistis? quamquam, quid facturi fueritis,
dubitem, cum videam, quid feceritis? Prohibiti estis
in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti summa
cum iniuria. Quo modo id tulistis? acceptae iniuriae 25
querellam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cuius
auctoritatem secuti in societatem belli veneratis.
Quodsi Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad
eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad
Pompeium. Quae est ergo apud Caesarem querella,
cum eum accusetis, a quo queramini prohibitos esse
vos contra Caesarem gerere bellum? Atque in hoc
quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriemini per
me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros.
Etiamsi a Varo et a quibusdam aliis prohibiti estis,
ego tamen confitebor culpam esse Ligari, qui vos
tantae laudis occasione privaverit. Sed vide, quaeso, 9
Caesar, constantiam ornatissimi viri [Tuberonis], quam 26
ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non
commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam
virtutem solere laudari. Quae fuit igitur umquam in
ullo homine tanta constantia? Constantiam dico;
nescio an melius patientiam possim dicere. Quotus
enim istud quisque fecisset, ut, a quibus [partibus] in
dissensione civili non esset receptus, esset etiam cum
crudelitate reiectus, ad eos ipsos rediret? Magni
cuiusdam animi atque eius viri, quem de suscepta
causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla
vis, nullum periculum possit depellere! Ut enim 27
cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas,
splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt,
hoc certe praecipuum Tuberonis, quod iusto cum imperio
ex senatus consulto in provinciam suam venerat.
Hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non
domum, ne iners, non in aliquam regionem, ne condemnare
causam illam, quam secutus erat, videretur; in

Macedoniam ad Cn. Pompei castra venit in eam
28 ipsam causam, a qua erat reiectus iniuria. Quid? cum
ista res nihil commovisset eius animum, ad quem
veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis;
tantum modo in praesidiis eratis, animi vero a causa
abhorrebant; an, ut fit in civilibus bellis *** nec in
vobis magis quam in reliquis? omnes enim vincendi
studio tenebamur. Pacis equidem semper auctor fui,
sed tum sero; erat enim amentis, cum aciem videres,
pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus,
tu certe praecipue, qui in eum locum veneras, ubi
tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut
nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem
10 anteponas illi victoriae. Haec ego non dicerem,
29 Tubero, si aut vos constantiae vestrae aut Caesarem
beneficii sui paeniteret. Nunc quaero, utrum vestras
iniurias an rei publicae persequamini. Si rei publicae,
quid de vestra in illa causa perseverantia respondebitis? si vestras, videte, ne erretis, qui Caesarem vestris
inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in causa Ligari esse occupatus, num de eius facto dicere? Quicquid dixi, ad
unam summam referri volo vel humanitatis vel clemen-
30 tiae vel misericordiae. Causas, Caesar, egi multas
equidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum
tuorum, certe numquam hoc modo: 'Ignoscite, iudices;
erravit, lapsus est, non putavit; si umquam posthac.'
Ad parentem sic agi solet, ad iudices: 'Non fecit, non
cogitavit; falsi testes, fictum crimen.' Dic te, Caesar,
de facto Ligari iudicem esse; quibus in praesidiis
fuerit, quaere; taceo, ne haec quidem colligo, quae
fortasse valerent etiam apud iudicem: 'Legatus ante
bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in
eo ipso non acerbus; iam est totus animo ac studio
tuus.' Ad iudicem sic agi solet, sed ego apud parentem
loquor: 'Erravit, temere fecit, paenitet; ad clementiam
tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur,

oro.' Si nemo impetravit, arroganter, si plurimi, tu
idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario 31
causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro
altero deprecandi? Quamquam nec in hac oratione
spes est posita causae nec in eorum studiis, qui a te
pro Ligario petunt tui necessarii. Vidi enim et 11
cognovi, quid maxime spectares, cum pro alicuius
salute multi laborarent; causas apud te rogantium
gratiosiores esse quam vultus, neque te spectare, quam
tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam
illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem
tuis ita multa, ut mihi beatiores illi videantur inter-
dum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui
illis tam multa concedas, sed video tamen apud te
causas, ut dixi, valere plus quam preces, ab iisque te
moveri maxime, quorum iustissimum videas dolorem
in petendo.

In Q. Ligario conservando multis tu quidem gra- 32
tum facies necessariis tuis, sed hoc, quaeso, considera,
quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi
probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae
ac robur rei publicae, proponere; nosti optimos ho-
mines. Animadverte horum omnium maestitiam et
dolorem; huius T. Brocchi, de quo non dubito quid
existimes, lacrimas squaloremque ipsius et filii vides.
Quid de fratribus dicam? Noli, Caesar, putare de 33
unius capite nos agere; aut tres tibi Ligarii retinendi
in civitate sunt aut tres ex civitate exterminandi.
Nam quodvis exilium his est optatius quam patria,
quam domus, quam di penates uno illo exulante. Si
fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te
horum lacrimae, moveat pietas, moveat germanitas;
valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim dicere audie-
bamus nos omnes adversarios putare, nisi qui nobis-
cum essent, te omnis, qui contra te non essent, tuos.
Videsne igitur hunc splendorem omnium, hanc Broc-
chorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L.

Corfidium, hos omnes equites Romanos, qui adsunt
veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam pro-
batos viros, qui tecum fuerunt? Atque his irasce-
bamur, hos requirebamus, his non nulli etiam mina-
bamur. Conserva igitur tuis suos, ut, quem ad modum
12 cetera, quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperia-
34 tur. Quodsi penitus perspicere posses concordiam
Ligariorum, omnes fratres tecum iudicares fuisse. An
potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in
Italia esse potuisset, in eadem sententia fuerit futurus,
in qua fratres fuerunt? Quis est, qui horum consen-
sum conspirantem et paene conflatum in hac prope
aequalitate fraterna noverit, qui hoc non sentiat, quid-
vis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas
sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur
omnes tecum fuerunt, tempestate abreptus est unus;
qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos
35 tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum,
dissenserit non a te solum, verum etiam a fratribus;
hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus negotiis
interessem, memoria teneo, qualis T. Ligarius quae-
stor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed
parum est me hoc meminisse, spero etiam te, qui
oblivisci nihil soles nisi iniurias, quoniam hoc est
animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de huius
illo quaestorio officio etiam de aliis quibusdam quae-
36 storibus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Liga-
rius, qui tum nihil egit aliud (neque enim haec divina-
bat), nisi ut tui eum studiosum et bonum virum
iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit.
Quam huius admonitus officio cum utrisque his dederis,
tres fratres optimos et integerrimos non solum sibi
ipsos neque his tot ac talibus viris neque nobis neces-
37 sariis tuis, sed etiam rei publicae condonaveris. Fac
igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo fecisti
nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic
omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut conces-

sisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere. Nihil est tam populare quam bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. Homines enim ad deos nulla re propius accedunt 38
quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura melius, quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulet, tua certe natura breviorem. Quare, cum utilius esse arbitrer te ipsum quam me aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam; tantum te admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus daturum.

M. TULLI CICERONIS

PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM ORATIO.

ARGUMENTUM.

Deiotarus, Gallograeciae sive Galatiae tetrarches, quod summa fide ad populum Romanum sese applicaverat, a Cn. Pompeio Armeniae minoris regno donatus et a senatu rex appellatus erat. Sed cum bello civili inter Cn. Pompeium et C. Caesarem exorto Pompei partes secutus esset, Caesar bello Alexandrino composito in Asiam profectus Pharnace, Ponti rege, superato Deiotarum regno Armeniae multavit, partem possessionum et nomen regium reliquit. Sed etiam domesticae inimicitiae fuerunt Deiotaro cum genero suo, Saocondario, eiusque filio, nepote Deiotari, Castore, qui eum Romae apud C. Caesarem dictatorem anno p. u. c. 709 Q. Fabio Maximo C. Trebonio coss. suffectis reum fecerunt, quod ipsi C. Caesari apud se, cum esset in Asia devicto Pharnace, deversanti insidias parasset, eamque accusationem quasi testis sceleris Phidippus, medicus Deiotari, ab eius legatis Romam missis perfidiae causa abductus adiuvit. Legati regis, qui in fide permanserant, causam ad M. Ciceronem detulerunt, veterem hospitem atque amicum Deiotari, qui eum apud C. Caesarem intra domesticos parietes hac oratione defendit.

I Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar,
1 initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus vel aetas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi adferat ad salutem regis Deiotari defenden-

dam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis, quod ipsum etsi non iniquum est in tuo dumtaxat periculo, tamen est ita inusitatum regem reum capitis esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare 2 antea cuncto cum senatu solebam pro perpetuis eius in nostram rem publicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in capitis discrimen adduxerit adulescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit, avi servum corruptum praemiis ad accusandum dominum inpulerit, a legatorum pedibus abduxerit! Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum ab- 3 sentem et dominum amicissimum nostrae rei publicae, cum os videbam, cum verba audiebam, non tam adflictam regiam condicionem dolebam quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, cum more maiorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat, in qua quaestione dolor elicere veram vocem possit etiam ab invito, exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus. 2

Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum, 4 quod tamen, cum te penitus recognovi, timere desino; re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, cum per se ipsum consideres, grave est; nemo enim fere est, qui sui periculi iudex non sibi se aequiorem quam reo praebeat. Sed tua, Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intellego, quid de te ceteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius 5 insolentia, quod tantam causam, quanta nulla um-

quam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent; in tuis oculis, in tuo ore vultuque adquiesco, te unum intueor, ad te unum omnis mea spectat oratio: quae mihi ad spem optinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. 6 Hanc enim causam, C. Caesar, si in foro dicerem eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus adferret! Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, caelum denique testarer ipsum. Sic cum et deorum immortalium et populi Romani et senatus beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. 7 Quae quoniam angustiora parietes faciunt actioque maximae causae debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi sit, ad te ipsum referre, quo facilius cum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam: qui cum videantur nec ingenio nec usu atque exercitatione rerum valere, 3 tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogi- 8 tatione venerunt. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii; adfectum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant, teque cum huic iratum, tum sibi amicum esse cognoverant, cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quam ob rem hoc nos primum metu, Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram istam te oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti, istam, inquam, dexteram non [tam] in bellis nec in proeliis

quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius do-
mum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti; te
eius di penates acceperunt, te amicum et placatum
[Deiotari] regis arae focique viderunt. Cum facile 9
orari, Caesar, tum semel exorari soles. Nemo um-
quam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te
simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt
inauditae cum Deiotaro querellae tuae? Numquam
tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio
parum functum, quod propensior in Cn. Pompei ami-
citiam fuisset quam in tuam; cui tamen ipsi rei
veniam te daturum fuisse dicebas, si tum auxilia Pom-
peio vel si etiam filium misisset, ipse aetatis excusa-
tione usus esset. Ita cum maximis eum rebus libe- 10
rares, perparvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque (10)
non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu
liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque
enim ille odio tui progressus est, sed errore com-
muni lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine
saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique
illum ordinem ab adulescentia gravissimum sanctissi-
mumque duxisset, isdem rebus est perturbatus homo
longinquus et alienigena, quibus nos in media re
publica nati semperque versati. Cum audiret senatus 4
consentientis auctoritate arma sumpta, consulibus, 11
praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rem
publicam defendendam datam, movebatur animo et vir
huic imperio amicissimus de salute populi Romani
extimescebat, in qua etiam suam esse inclusam vide-
bat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse
arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit
consules ex Italia profugisse omnesque consulares (sic
enim ei nuntiabatur), cunctum senatum, totam Italiam
esse effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus pate-
bat ad orientem via, nec ulli veri subsequebantur.
Nihil ille de condicionibus tuis, nihil de studio con-
cordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat cer-

torum hominum contra dignitatem tuam. Quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. 12 Pompeio ad eum legati litteraeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus; ad quem cum di atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem adtulerunt, idcirco Cn. Pompei memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompei bella, victorias, triumphos, 5 consulatus admirantes numerabamus, tuos enumerare 13 non possumus. Ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus ut amicus vel accersitus ut socius vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset, postremo venit ad fugientem, non ad insequentem, id est ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit; domum se contulit teque Alexandrinum bellum gerente utilitatibus 14 tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domiti, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit, ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit, ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uterere, ille corpus suum periculo obiecit tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis honore et nomine adfeceris.

Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed 15 etiam honore amplissimo ornatus arguitur domi te suae interficere voluisse; quod tu, nisi eum furiosissimum iudices, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam, cuius tanti sceleris fuerit in conspectu deorum penatium necare hospitem, cuius tantae importunitatis omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen extinguere, cuius tantae ferocitatis victorem orbis terrarum non extimescere, cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri: ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quonam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? At, credo, haec 6 16 homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo, quis tectior, quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non est audita? Quod igitur facinus nec in hominem inprudentem caderet propter metum praesentis exitii nec in facinerosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis? At quam non modo 17 non credibiliter, sed ne suspiciose quidem! 'Cum', inquit, 'in castellum Peium venisses et domum regis hospitis tui devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex munerare constituerat. Huc te e balneo, priusquam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati.' En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset! Ego

mehercules, Caesar, initio, cum est ad me ita causa
delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum
legatis missus esset, ab isto adulescente esse corrup-
tum, hac sum suspicione percussus: 'Medicum indicem
subornavit; finget videlicet aliquod crimen veneni.'
Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi
18 non multum res abhorrebat. Quid ait medicus?
Nihil de veneno. At id fieri potuit primum occultius
in potione, in cibo; deinde etiam inpunius fit, quod
cum est factum, negari potest. Si palam te intere-
misset, omnium in se gentium non solum odia, sed
etiam arma convertisset; si veneno, Iovis ille quidem
hospitalis numen numquam celare potuisset, homines
fortasse celasset. Quod igitur et conari occultius et
efficere cautius potuit, id tibi et medico callido et
servo, ut putabat, fideli non credidit; de armis, de
19 ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festive
crimen contexitur! 'Tua te', inquit, 'eadem quae
semper fortuna servavit; negavisti tum te inspicere
7 velle.' Quid postea? an Deiotarus re illo tempore
non perfecta continuo dimisit exercitum? nullus erat
alius insidiandi locus? At eodem te, cum cenavisses,
rediturum dixeras, itaque fecisti. Horam unam aut
duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, reti-
nere magnum fuit? Cum in convivio comiter et
iucunde fuisses, tum illuc isti, ut dixeras; quo in loco
Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Atta-
lus in P. Africanum fuit, cui magnificentissima dona,
ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex
Asia, quae Africanus inspectante exercitu accepit.
Quod cum praesens Deiotarus regio et animo et more
20 fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Caesar,
repete illius temporis memoriam, pone illum ante
oculos diem, vultus hominum te intuentium atque ad-
mirantium recordare. Num quae trepidatio, num qui
tumultus, num quid nisi modeste, nisi quiete, nisi
ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid

igitur causae excogitari potest, cur te lautum voluerit,
cenatum noluerit occidere? 'In posterum', inquit, 21
'diem distulit, ut, cum in castellum Blucium ventum
esset, ibi cogitata perficeret.' Non video causam
mutandi loci, sed tamen acta res criminose est. 'Cum',
inquit, 'vomere post cenam te velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt; ibi enim erant insidiae.
At te eadem tua fortuna servavit; in cubiculo malle
dixisti.' Di te perduint, fugitive! ita non modo
nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es.
Quid? ille signa aënea in insidiis posuerat, quae e
balneo in cubiculum transferri non possent? Habes
crimina insidiarum; nihil enim dixit amplius. 'Horum',
inquit, 'eram conscius.' Quid tum? ita ille demens
erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat,
a se dimitteret, Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum et C. Caesarem,
cui fecisset insidias, praesertim cum is unus esset,
qui posset de absente se indicare? 'Et fratres meos', 22
inquit, 'quod erant conscii, in vincla coniecit.' Cum
igitur eos vinciret, quos secum habebat, te solutum
Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

Reliqua pars accusationis duplex fuit, una regem 8
semper in speculis fuisse, cum a te esset animo alieno,
altera exercitum eum contra te magnum comparasse.
De exercitu dicam breviter ut cetera. Numquam eas
copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum
populo Romano posset, sed quibus fines suos ab excursionibus et latrociniis tueretur et imperatoribus
nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores
copias alere poterat, nunc exiguas vix tueri potest.
At misit ad Caecilium nescio quem; sed eos, quos 23
misit, quod ire noluerunt, in vincla coniecit. Non
quaero, quam veri simile sit aut non habuisse regem,
quos mitteret, aut eos, quos misisset, non paruisse,
aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos
vinctos potius quam necatos. Sed tamen, cum ad

Caecilium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat an Caecilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia non nosset, vel si nosset, contemneret.
24 Addit etiam illud, equites non optimos misisse. Credo, Caesar, nihil ad tuum equitatum, sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero servum iudicatum. Non arbitror, non audivi; sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

9 Alieno autem a te animo fuit quo modo? Speravit, credo, difficiles tibi Alexandriae fore exitus propter regionum naturam et fluminis. At eo tempore ipso pecuniam dedit, exercitum aluit, ei, quem Asiae praefeceras, in nulla re defuit: tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque ad aciem
25 praesto fuit. Secutum bellum est Africanum. Graves de te rumores, qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. Quo tum rex animo fuit, qui auctionatus sit seseque spoliare maluerit quam tibi pecuniam non subministrare? 'At eo', inquit, 'tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent. Itaque, cum esset ei nuntiatum Domitium naufragio perisse, te in castello circumsederi, de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum:

Pereánt amici, dum ínimici una intércidant.'

Quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset; ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium
26 suum constitutos esse meminisset? Quid deinde? furcifer quo progreditur? Ait hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii

adferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit umquam? Omnes in illo sunt regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari regem non solere. Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege; fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hae sunt regiae laudes, illa privata est. Ut volet quisque, accipiat; ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate cum a cuncta Asia, cum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum 27
erga rem publicam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen, quicquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater familias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adulescens nondum tanta gloria praeditus nihil umquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit? Imitari, Castor, 10 28
potius avi mores disciplinamque debebas quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore male dicere. Quodsi saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se inbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam exacta aetate defecerant. Itaque Deiotarum cum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus; hic vero adulescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere

solebat, quam se iactare, quam ostentare, quam nemini
29 in illa causa studio et cupiditate concedere! Cum
vero exercitu amisso ego, qui pacis semper auctor
fui, [post Pharsalicum proelium] suasor fuissem ar-
morum non deponendorum, sed abiciendorum, hunc
ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et
ipse ardebat studio illius belli et patri satis faciendum
esse arbitrabatur. Felix ista domus, quae non inpu-
nitatem solum adepta sit, sed accusandi etiam licen-
tiam, calamitosus Deiotarus, qui et ab eo, qui in isdem
castris fuerit, et non modo apud te, sed etiam a suis
accusetur! Vos vestra secunda fortuna, Castor, non
potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?
11 Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant (rex
30 enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscu-
ram e tenebris in lucem evocavit; quis tuum patrem
antea, quis esset, quam cuius gener esset, audivit?);
sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen
repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere
poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere
vitam, non capitis arcessere. Esto, concedatur haec
quoque acerbitas et odii magnitudo; adeone, ut omnia
vitae salutisque communis atque etiam humanitatis
iura violentur? Servum sollicitare verbis, spe pro-
missisque corrumpere, abducere domum, contra do-
minum armare, hoc est non uni propinquo, sed om-
nibus familiis nefarium bellum indicere. Nam ista
corruptela servi si non modo inpunita fuerit, sed
etiam a tanta auctoritate adprobata, nulli parietes
nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient.
Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune
evolare potest contraque nos pugnare, fit in dominatu
31 servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores!
Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censo-
rem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus pl.
M. Scaurum, principem civitatis, in iudicium populi
vocavisset Scaurique servus ad eum clam domum

venisset et crimina in dominum delaturum se esse
dixisset, prendi hominem iussit ad Scaurumque de-
duci. Vide, quid intersit; etsi inique Castorem cum
Domitio comparo; sed tamen ille inimico servum
remisit, tu ab avo abduxisti; ille incorruptum audire
noluit, tu corrupisti; ille adiutorem servum contra
dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti.
At semel iste est corruptus a vobis. Nonne, cum 32
esset productus et cum tecum fuisset, refugit ad lega-
tos? nonne ad hunc Cn. Domitium venit? nonne au-
diente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum
casu apud Domitium cenabat, et hoc T. Torquato,
optimo adulescente, se a te corruptum, tuis promis-
sis in fraudem inpulsum esse confessus est? Quae 12
est ista tam impotens, tam crudelis, tam inmoderata
inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut
huius urbis iura et exempla corrumperes domestica-
que immanitate nostrae civitatis humanitatem in-
quinares?

At quam acute collecta crimina! 'Blesamius', in- 33
quit, (eius enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti,
male dicebat tibi) 'ad regem scribere solebat te in
invidia esse, tyrannum existimari, statua inter reges
posita animos hominum vehementer offensos, plaudi
tibi non solere.' Nonne intellegis, Caesar, ex urbanis
malivolorum sermunculis haec ab istis esse collecta?
Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum
enim capita civium viderat, multos iussu Caesaris ve-
xatos, verberatos, necatos, multas afflictas et eversas
domos, armatis militibus refertum forum. Quae
semper in civili victoria sensimus, ea te victore non
vidimus. Solus, inquam, es, C. Caesar, cuius in vic- 34
toria ceciderit nemo nisi armatus. Et, quem nos
liberi, in summa populi Romani libertate nati non
modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in
victoria ducem vidimus, is Blesamio, qui vivit in regno,
tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur,

una praesertim, cum tam multas videat? Valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. Nam, si locus adfert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus umquam a te est et non numquam obstupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

13 35 Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad extremam causae partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo, ne tu illi suscenseas, illud vereor, ne tibi illum suscensere aliquid suspicere; quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit, neque se a te multatum arbitratur, sed, cum existimares multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera
36 parte fuisset, ea sumeres, non recusavit. Etenim, si Antiochus Magnus ille, rex Asiae, cum, posteaquam a L. Scipione devictus *est*, Tauro tenus regnare iussus esset omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur, potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris multam sustulerat, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque servato nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat. Magno animo et erecto est nec umquam succumbet inimicis,
37 ne fortunae quidem. Multa se arbitratur et peperisse ante factis et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna aut quis casus aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus, qui, posteaquam in castris esse

potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia,
Syria bella gesserunt; senatus vero iudicia de illo tam
multa tamque honorifica, quae publicis populi Ro-
mani litteris monimentisque consignata sunt, quae
umquam vetustas obruet aut quae tanta delebit ob-
livio? Quid de virtute eius dicam, de magnitudine
animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque
sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixe-
runt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate
vivendum contentam esse virtutem. Haec ille repu- 38
tans et dies noctesque cogitans non modo tibi non
suscenset (esset enim non solum ingratus, sed etiam
amens), verum omnem tranquillitatem et quietem se-
nectutis acceptam refert clementiae tuae. Quo quidem 14
animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis
litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone
huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab
omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum
bene sperare et bono esse animo, quod scio te non
frustra scribere solere. Memini enim isdem fere verbis
ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare
non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Deio- 39
tari causa, quocum mihi amicitiam res publica conci-
liavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familia-
ritatem consuetudo attulit, summam vero necessitu-
dinem magna eius officia in me et in exercitum meum
effecerunt; sed cum de illo laboro, tum de multis am-
plissimis viris, quibus semel ignotum a te esse opor-
tet nec beneficium tuum in dubium vocari nec haerere
in animis hominum sollicitudinem sempiternam nec
accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui
sint semel a te liberati timore. Non debeo, C. Caesar, 40
quod fieri solet in tantis periculis, temptare, ecquonam
modo dicendo misericordiam tuam commovere possim.
Nihil opus est. Occurrere solet ipsa supplicibus et
calamitosis nullius oratione evocata. Propone tibi
duos reges et id animo contemplare, quod oculis non

potes; dabis profecto id misericordiae, quod ira-
cundiae denegasti. Multa sunt monimenta clemen-
tiae tuae, sed maxima eorum incolumitates, quibus
salutem dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt,
multo magis commemorabuntur in regibus. Semper
15 regium nomen in hac civitate sanctum fuit, sociorum
vero regum et amicorum sanctissimum. Quod nomen
41 hi reges ne amitterent te victore, timuerunt, retentum
vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradi-
turos se esse confidunt. Corpora sua pro salute
regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et
Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam
diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dory-
laus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus,
cum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero,
42 probati. Exquire de Blesamio, num quid ad regem
contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem
causam omnem suscipit et criminibus illis pro rege
se supponit reum. Memoriam tuam implorat, qua
vales plurimum; negat umquam se a te in Deiotari
tetrarchia pedem discessisse; in primis finibus tibi se
praesto fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum;
cum e balneo exisses, tecum se fuisse, cum illa
munera inspexisses cenatus, cum in cubiculo recu-
buisses, eandemque adsiduitatem tibi se praebuisse
43 postridie. Quam ob rem, si quid eorum, quae ob-
iecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id suum
facinus iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes
hodierno die sententiam tuam aut cum summo de-
decore miserrimam pestem inportaturam esse regibus
aut incolumem famam cum salute; quorum alterum
optare illorum crudelitatis est, alterum conservare
clementiae tuae.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA PRIMA.

ARGUMENTUM.

Interfecto Idibus Mart. C. Caesare M. Antonius, collega eius in consulatu, sibi metuens non solum eo die latuit, verum etiam texit aliquamdiu consilia sua simulatione ad tempus accommodata. Postridie Idus actum est cum eo de communi concordia per consulares viros; post diem tertium, qui fuit XVI Kal. Apr., in aedem Telluris convocato senatu M. Cicero, quantum in ipso fuit, iecit fundamenta pacis discordiarumque memoriam omnem vetere Atheniensium exemplo oblivione sempiterna delendam censuit. Quo die praeclare de re publica locutus Antonius consequentibus etiam diebus non dubia suae voluntatis argumenta dare visus est; misso parvo filio pacis obside in Capitolium C. Cassium ipse, M. Brutum Lepidus, pontifex maximus, alii alios ex interfectoribus Caesaris, qui post eius necem populi et Antoni maxime consulis metu in Capitolium se contulerant, cenae adhibuerunt. Sed fictam personam sustinere diu nemo potest. Cum Caesarem in libera civitate singulari potestate usum funere tamen efferri placuisset, qui fons malorum omnium fuit (sic enim tyrannum non fuisse iudicabatur, nam tyrannorum corpora proiciebantur inhumata), laudavit eum de more M. Antonius in foro commemoratisque rebus ab eo gestis maximisque erga rem publicam meritis explicata demum cruenta veste, in qua caesus erat, multis pugionum ictibus perfossa convertit orationem ad miserationem commovendam populumque iam dolore incensum in eam iracundiam furoremque impulit, ut statim a funere ad domum Bruti et Cassi cum facibus accucurrerit, unde aegre repulsus est. Brutus et Cassius vitato praesenti periculo concitatae multitudinis vim timentes Antonique perfidiam iam satis experti Antium et Lanuvium aufugerunt eo consilio, ut inde in provincias a senatu decretas proficiscerentur. Decreverat autem senatus, postridie quam e Capitolio

Caesaris interfectores descenderunt. Bruto Cretam, Cassio Africam, Trebonio Asiam, Cimbro Bithyniam; D. Bruto Galliam citeriorem datam a Caesare antea confirmavit. Idem tamen quasi ad sanitatem revocatus reliquis diebus in Capitolio praeclara senatus consulta fecit, primum illud e Ser. Sulpici sententia, ne qua post Idus Mart. immunitatis tabula neve ullius beneficii figeretur, deinde ut dictaturae nomen in perpetuum e re publica tolleretur. Lux quaedam oblata videbatur; erecti erant spe libertatis et otii bonorum animi; constituta res publica putabatur. Sed cito ille simulationem sustulit suique similis visus est. Habito enim Kalendis Iuniis senatu non eum quem antea de re publica sensum nec superiorum dierum actis consentientem voluntatem ostendit. Nihil deinde ad senatum referebat; per populum, id est per infimam corruptamque plebem, contempta amplissimi ordinis auctoritate agebat omnia contra senatus consultum, quod ipse fieri voluerat, tabulas figebat, civitatem immunitatesque dabat, exules reducebat, eaque se facere omnia dicebat ex legibus Caesaris aut ex eius commentariis. Tum Cicero desperata prorsus Antonio consule libertate urbem reliquit in Graeciam iturus ea mente, ut Kalendis Ianuariis, quo die Pansa et Hirtius consulatum inituri erant, adesset. Nec tamen iter illud absolvit. Nam Leucopetrae adversa tempestate detentus ab iis, qui ab urbe venerant, et contionem accepit Antoni, quam valde probavit, et alia cognovit, unde revertendi consilium cepit. Post reversionem e via languens in senatum, qui Kalendis Sept. in aede Concordiae habebatur, non venit. Quo graviter commotus Antonius fabros se missurum et domum eius disturbaturum audiente senatu dixit. Postridie, id est IV Nonas Sept., Cicero in senatum venit absente Antonio et hanc, quae infra legitur, orationem habuit.

1
1 Antequam de re publica, patres conscripti, dicam ea, quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meae. Ego cum sperarem aliquando ad vestrum consilium auctoritatemque rem publicam esse revocatam, manendum mihi statuebam quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria. Nec vero usquam discedebam nec a re publica deiciebam oculos ex eo die, quo in aedem Telluris convocati sumus. In quo templo, quantum

in me fuit, ieci fundamenta pacis Atheniensiumque
renovavi vetus exemplum; Graecum etiam verbum
usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat
civitas illa, atque omnem memoriam discordiarum ob-
livione sempiterna delendam censui. Praeclara tum 2
oratio M. Antoni, egregia etiam voluntas; pax denique
per eum et per liberos eius cum praestantissimis
civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua
consentiebant. Ad deliberationes eas, quas habebat
domi de re publica, principes civitatis adhibebat; ad
hunc ordinem res optimas deferebat: nihil tum, nisi
quod erat notum omnibus, in C. Caesaris commen-
tariis reperiebatur; summa constantia ad ea, quae
quaesita erant, respondebat. Num qui exules resti- 3
tuti. Unum aiebat, praeterea neminem. Num immu-
nitates datae. 'Nullae', respondebat. Adsentiri etiam
nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua ta-
bula post Idus Martias ullius decreti Caesaris aut be-
neficii figeretur. Multa praetereo, eaque praeclara;
ad singulare enim M. Antoni factum festinat oratio.
Dictaturam, quae iam vim regiae potestatis obsederat,
funditus ex re publica sustulit; de qua *re* ne senten-
tias quidem diximus. Scriptum senatus consultum,
quod fieri vellet, attulit; quo recitato auctoritatem
eius summo studio secuti sumus eique amplissimis
verbis per senatus consultum gratias egimus. Lux 2 4
quaedam videbatur oblata non modo regno, quod per-
tuleramus, sed etiam regni timore sublato, magnum-
que pignus ab eo rei publicae datum, se liberam
civitatem esse velle, cum dictatoris nomen, quod saepe
iustum fuisset, propter perpetuae dictaturae recentem
memoriam funditus ex re publica sustulisset. Libe- 5
ratus periculo caedis paucis post diebus senatus; uncus
inpactus est fugitivo illi, qui in Mari nomen invaserat.
Atque haec omnia communiter cum collega; alia porro
propria Dolabellae, quae, nisi collega afuisset, credo
iis futura fuisse communia. Nam cum serperet in

urbe infinitum malum idque manaret in dies latius idemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, et cotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis tectis ac templis urbis minitarentur, talis animadversio fuit Dolabellae cum in audacis sceleratosque servos, tum in impuros et nefarios liberos, talisque eversio illius execratae columnae, ut mihi mirum videatur tam valde reli-
6 quum tempus ab illo uno die dissensisse. Ecce enim Kalendis Iuniis, quibus ut adessemus, edixerat, mutata omnia; nihil per senatum, multa et magna per populum et absente populo et invito. Consules designati negabant se audere in senatum venire; patriae liberatores urbe carebant ea, cuius a cervicibus iugum servile deiecerant; quos tamen ipsi consules in contionibus et in omni sermone laudabant. Veterani [qui appellabantur], quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed ad spem novarum praedarum incitabantur. Quae cum audire mallem quam videre haberemque ius legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalendis Ianuariis, quod initium senatus cogendi fore videbatur.

3 Exposui, patres conscripti, profectionis consilium;
7 nunc reversionis, quae plus admirationis habet, breviter exponam. Cum Brundisium iterque illud, quod tritum in Graeciam est, non sine causa vitavissem, Kalendis Sextilibus veni Syracusas, quod ab ea urbe transmissio in Graeciam laudabatur; quae tamen urbs mihi coniunctissima plus una me nocte cupiens retinere non potuit. Veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid adferret, si essem commoratus. Cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promunturium agri Regini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut transmitterem, nec ita multum provectus reiectus austro
8 sum in eum ipsum locum, unde conscenderam. Cum-

que intempesta nox esset mansissemque in villa P. Valeri, comitis et familiaris mei, postridieque apud eundem ventum expectans manerem, municipes Regini complures ad me venerunt, ex iis quidam Roma recentes; a quibus primum accipio M. Antoni contionem. quae mihi ita placuit, ut ea lecta de reversione primum coeperim cogitare. Nec ita multo post edictum Bruti adfertur et Cassi, quod quidem mihi, fortasse quod eos plus etiam rei publicae quam familiaritatis gratia diligo, plenum aequitatis videbatur. Addebant praeterea (fit enim plerumque, ut ii, qui boni quid volunt adferre, adfingant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, laetius) rem conventuram; Kalendis [Sext.] senatum frequentem fore; Antonium repudiatis malis suasoribus remissis provinciis Galliis ad auctoritatem senatus esse rediturum. Tum vero tanta sum cupiditate 4 9
incensus ad reditum, ut mihi nulli neque remi neque venti satis facerent, non quo me ad tempus occursurum non putarem, sed ne tardius, quam cuperem, rei publicae gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi, quanto meo dolore, non dico. Turpe mihi ipsi videbatur in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet, et ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. Neque vero illum similiter, atque ipse eram, commotum esse vidi. Erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia nihil de suo casu, multa de vestro querebatur. Exque eo 10
primum cognovi, quae Kalendis Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis oratio. Qui quamquam parum erat (id enim ipsum a Bruto audieram), a quibus debuerat, adiutus, tamen et Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) et omnium praedicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem praesentes non sunt secuti, non ut proficerem aliquid (nec enim sperabam id nec praestare poteram), sed ut, si quid mihi humanitus accidisset (multa autem inpendere

videntur praeter naturam etiam praeterque fatum), huius tamen diei vocem testem rei publicae relinquerem meae perpetuae erga se voluntatis.

11 Quoniam utriusque consilii causam, patres conscripti, probatam vobis esse confido, priusquam de re publica dicere incipio, pauca querar de hesterna Antoni iniuria; cui sum amicus, idque me non nullo 5 eius officio debere esse prae me semper tuli. Quid tandem erat causae, cur in senatum hesterno die tam acerbe cogerer? Solusne aberam, an non saepe minus frequentes fuistis, an ea res agebatur, ut etiam aegrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam causam etiam Appium illum et caecum et senem delatum 12 esse memoriae proditum est. De supplicationibus referebatur, quo in genere senatores deesse non solent. Coguntur enim non pignoribus, sed eorum, de quorum honore agitur, gratia, quod idem fit, cum de triumpho refertur. Ita sine cura consules sunt, ut paene liberum sit senatori non adesse. Qui cum mihi mos notus esset, cumque e via languerem et mihimet displicerem, misi pro amicitia, qui hoc ei diceret. At ille vobis audientibus cum fabris se domum meam venturum esse dixit. Nimis iracunde hoc quidem et valde intemperanter. Cuius enim maleficii tanta ista poena est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis operis disturbaturum publice ex senatus sententia aedificatam domum? Quis autem umquam tanto damno senatorem coëgit, aut quid est ultra pignus aut multam? Quodsi scisset, quam sententiam dicturus essem, remisisset 6 aliquid profecto de severitate cogendi. 13 An me censetis, patres conscripti, quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur, ut inexpiabiles religiones in rem publicam inducerentur, ut decernerentur supplicationes mortuo? nihil dico, cui. Fuerit ille Brutus, qui et ipse dominatu regio rem publicam liberavit et ad similem virtutem

et simile factum stirpem iam prope in quingentesimum annum propagavit; adduci tamen non possem, ut quemquam mortuum coniungerem cum deorum immortalium religione, ut, cuius sepulchrum usquam extet, ubi parentetur, ei publice supplicetur. Ego vero eam sententiam dixissem, [p. c.] ut me adversus populum Romanum, si qui accidisset gravior rei publicae casus, si bellum, si morbus, si fames, facile possem defendere, quae partim iam sunt, partim timeo ne inpendeant. Sed hoc ignoscant di immortales velim et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus. Quid? de reliquis rei publicae malis 14
licetne dicere? Mihi vero licet et semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere. Potestas modo veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non recuso. Atque utinam, patres conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus re publica inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos L. Pisonem ducem optumae sententiae non secutos. Idcircone nos populus Romanus consules fecit, ut in altissimo gradu dignitatis locati rem publicam pro nihilo haberemus? Non modo voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem adsensus est. Quae, malum, est ista 15
voluntaria servitus? Fuerit quaedam necessaria; neque ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam consulari loco dicunt. Alia causa est eorum, quorum silentio ignosco, alia eorum, quorum vocem requiro; quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire non modo metus, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suae. Quare 7
primum maximas gratias et ago et habeo Pisoni, qui, non quid efficere posset in re publica, cogitavit, sed quid facere ipse deberet. Deinde a vobis, patres conscripti, peto, ut, etiamsi sequi minus audebitis

rationem atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut adhuc fecistis, audiatis.

16 Primum igitur acta Caesaris servanda censeo, non
quo probem (quis enim id quidem potest?), sed quia
rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii.
Vellem adesset M. Antonius, modo sine advocatis
(sed, ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri
per illum non licuit); doceret me vel potius vos, patres
conscripti, quem ad modum ipse Caesaris acta defen-
deret. An in commentariolis et chirographis et libellis
[se] uno auctore prolatis, [ac] ne prolatis quidem, sed tan-
tum modo dictis, acta Caesaris firma erunt; quae ille in
aes incidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse
17 voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem existimo nihil
tam esse in actis Caesaris quam leges Caesaris. An,
si cui quid ille promisit, id erit fixum, quod idem
facere non potuit? ut multis multa promissa non fecit,
quae tamen multo plura illo mortuo reperta sunt quam
a vivo beneficia per omnis annos tributa et data. Sed
ea non muto, non moveo; summo studio illius praeclara
acta defendo. Pecunia utinam ad Opis maneret! cruenta
illa quidem, sed his temporibus, quoniam iis, quorum
est, non redditur, necessaria. Quamquam ea quoque
18 sit effusa, si ita in actis fuit. Ecquid est, quod tam
proprie dici possit actum eius, qui togatus in re publica
cum potestate imperioque versatus sit, quam lex?
Quaere acta Gracchi; leges Semproniae proferentur.
Quaere Sullae; Corneliae. Quid? Pompei tertius con-
sulatus in quibus actis constitit? Nempe in legibus.
De Caesare ipso si quaereres, quidnam egisset in urbe
et in toga, leges multas responderet se et praeclaras
tulisse, chirographa vero aut mutaret aut non daret
aut, si dedisset, non istas res in actis suis duceret.
Sed haec ipsa concedo; quibusdam etiam in rebus
coniveo; in maximis vero rebus, id est *in* legibus, acta
Caesaris dissolvi ferendum non puto.

8
19 Quae lex melior, utilior, optima etiam re publica

saepius flagitata, quam ne praetoriae provinciae plus quam annum neve plus quam biennium consulares optinerentur? Hac lege sublata videnturne vobis posse Caesaris acta servari? Quid? lege, quae promulgata est de tertia decuria, nonne omnes iudiciariae leges Caesaris dissolvuntur? Et vos acta Caesaris defenditis, qui leges eius evertitis? Nisi forte, si quid memoriae causa rettulit in libellum, id numerabitur in actis et, quamvis iniquum et inutile sit, defendetur; quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Caesaris non habebitur. At quae est ista tertia decuria? 'Cen- 20
turionum', inquit. Quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? 'Census praefiniebatur', inquit. Non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano; itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et iudicant et iudicaverunt. 'Non quaero', inquit, 'istos. Quicumque ordinem duxit, iudicet.' At si ferretis, quicumque equo meruisset, quod est lautius, nemini probaretis; in iudice enim spectari et fortuna debet et dignitas. 'Non quaero', inquit, 'ista; addo etiam iudices manipularis ex legione Alaudarum. Aliter enim nostri negant posse se salvos esse.' O contumeliosum honorem iis, quos ad iudicandum nec opinantis vocatis! Hic enim est legis index, ut ii res in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant. In quo quantus error est, di immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt! Ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi sordes suas eluet laborabitque, ut honestis decuriis potius dignus videatur quam in turpem iure coniectus.

Altera promulgata lex est, ut et de vi et maiestatis 9
damnati ad populum provocent, si velint. Haec utrum 21
tandem lex est an legum omnium dissolutio? Quis est enim hodie, cuius intersit istam legem valere? Nemo reus est legibus illis, nemo, quem futurum putemus. Armis enim gesta numquam profecto in iu-

dicium vocabuntur. At res popularis. Utinam quidem aliquid velletis esse populare! Omnes enim iam cives de rei publicae salute una et mente et voce consentiunt. Quae est igitur ista cupiditas legis eius ferendae, quae turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? Quid enim turpius quam, qui maiestatem populi Romani minuerit per vim, eum damnatum iudicio ad eam ipsam
22 vim reverti, propter quam sit iure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? Quasi vero id agatur, ut quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis omnino umquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur, qui reo condemnato obicere se multitudini conductae velit, aut iudex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercennarias statim protrahatur? Non igitur provocatio ista lege datur, sed duae maxime salutares leges quaestionesque tolluntur. Quid est aliud hortari adulescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? Quam autem ad pestem furor tribunicius impelli non poterit his duabus quaestionibus de vi et maiestatis
(10) 23 sublatis? Quid, quod obrogatur legibus Caesaris, quae iubent ei, qui de vi, itemque ei, qui maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdici? quibus cum provocatio datur, nonne acta Caesaris rescinduntur? Quae quidem ego, patres conscripti, qui illa numquam probavi, tamen ita conservanda concordiae causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus leges Caesar tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas post mortem Caesaris prolatas esse et fixas videtis.

10 24 De exilio reducti a mortuo, civitas data non solum singulis, sed nationibus et provinciis universis a mortuo, inmunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo. Ergo haec uno, verum optimo auctore domo prolata defendimus; eas leges, quas ipse nobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur eisque legibus rem publicam contineri putabat, de provinciis, de iudiciis, eas, inquam, Caesaris leges nos,

qui defendimus acta Caesaris, evertendas putamus? Ac de his tamen legibus, quae promulgatae sunt, saltem 25 queri possumus; de iis, quae iam latae dicuntur, ne illud quidem licuit. Illae enim sine ulla promulgatione latae sunt ante quam scriptae. Quaero autem, quid sit, cur aut ego aut quisquam vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebi leges malas metuat. Paratos habemus, qui intercedant, paratos, qui rem publicam religione defendant; vacui metu esse debemus. 'Quas tu mihi,' inquit, 'intercessiones, quas religiones?' Eas scilicet, quibus rei publicae salus continetur. 'Neglegimus ista et nimis antiqua ac stulta ducimus; forum saepietur, omnes claudentur aditus, armati in praesidiis multis locis collocabuntur.' Quid tum? quod ita erit 26 gestum, id lex erit? et in aes incidi iubebitis, credo, illa legitima: CONSULES POPULUM IURE ROGAVERUNT (hocine a maioribus accepimus ius rogandi?), POPULUSQUE IURE SCIVIT. Qui populus? isne, qui exclusus est? Quo iure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque haec dico de futuris, quod est amicorum ante dicere ea, quae vitari possint; quae si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, de quibus est integrum vobis; demonstro vitia; tollite; denuntio vim, arma; removete.

Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro re publica 11 dicenti non oportebit. 27 Quamquam te quidem id facturum non arbitror (novi facilitatem tuam); collegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quae bona ipsi videtur, (mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur) — sed eum iracundum audio esse factum. Video autem, quam sit odiosum habere eundem iratum et armatum, cum tanta praesertim gladiorum sit impunitas. Sed proponam ius, ut opinor, aequum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam eius aut in mores cum contumelia dixero, quo minus mihi inimicissimus sit, non recusabo; sin consuetudinem

meam [quam in re publica semper habui] tenuero, id est si libere, quae sentiam de re publica, dixero, primum deprecor, ne irascatur, deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur ut civi. Armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa; iis, qui pro re publica, quae ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest
28 aequius? Quodsi, ut mihi a quibusdam eius familiaribus dictum est, omnis eum, quae habetur contra voluntatem eius, oratio graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam. Sed idem illi ita mecum locuntur: 'Non idem tibi adversario Caesaris licebit quod Pisoni socero', et simul admonent quiddam, quod cavebimus: 'Nec erit iustior in senatum non
12 29 veniendi morbi causa quam mortis.' Sed per deos immortalis! — te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum utriusque vestrum errorem reticere. Credo enim vos nobiles homines magna quaedam spectantis non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quae semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est, non opes violentas et populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium et gloriam concupivisse. Est autem gloria laus recte factorum magnorumque in rem publicam meritorum, quae cum optimi cuiusque, tum
30 etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te praeter ceteros paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita inluxisse tibi diem laetiorem, quam cum expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris poena adfectis [,urbe incendio et caedis metu liberata] te domum recepisti? Cuius ordinis, cuius generis, cuius denique fortunae studia tum laudi et gratulationi tuae se non optulerunt? Quin mihi etiam, quo auctore te in his rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant et tuo nomine gratulabantur. Recordare, quaeso, Dolabella,

consensum illum theatri, cum omnes earum rerum
obliti, propter quas fuerant tibi offensi, significarent
se beneficio novo memoriam veteris doloris abiecisse.
Hanc tu, P. Dolabella, (magno loquor cum dolore) 31
hanc tu, inquam, potuisti aequo animo tantam digni-
tatem deponere? Tu autem, M. Antoni, (absentem 13
enim appello) unum illum diem, quo in aede Telluris
senatus fuit, non omnibus his mensibus, quibus te
quidam multum a me dissentientes beatum putant,
anteponis? Quae fuit oratio de concordia! quanto metu
senatus, quanta sollicitudine civitas tum a te liberata
est, cum collegam tuum depositis inimicitiis oblitus
auspiciorum a te ipso augure populi Romani nuntia-
torum illo primum die conlegam tibi esse voluisti,
tuus parvus filius in Capitolium a te missus pacis
obses fuit! quo senatus die laetior, quo populus 32
Romanus? qui quidem nulla in contione umquam
frequentior fuit. Tum denique liberati per viros
fortissimos videbamur, quia, ut illi voluerant, liber-
tatem pax consequebatur. Proximo, altero, tertio,
denique reliquis consecutis diebus non intermittebas
quasi donum aliquod cotidie adferre rei publicae,
maximum autem illud, quod dictaturae nomen sustulisti.
Haec inusta est a te, a te, inquam, mortuo Caesari
nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter
unius M. Manli scelus decreto gentis Manliae neminem
patricium Manlium *Marcum* vocari licet, sic tu propter
unius dictatoris odium nomen dictatoris funditus sus-
tulisti. Num te, cum haec pro salute rei publicae 33
tanta gessisses, fortunae tuae, num amplitudinis, num
claritatis [,num gloriae] paenitebat? Unde igitur
subito tanta ista mutatio? Non possum adduci, ut
suspicer te pecunia captum. Licet, quod cuique libet,
loquatur, credere non est necesse. Nihil enim umquam
in te sordidum, nihil humile cognovi. Quamquam
solent domestici depravare non numquam; sed novi
firmitatem tuam. Atque utinam ut culpam, sic etiam

14 suspicionem vitare potuisses! Illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriae gloriosum putes plus te unum posse quam omnes et metui a civibus tuis [quam diligi malis]. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriae. Carum esse civem, bene de re publica mereri, laudari, coli, diligi gloriosum est; metui vero et in odio esse invidiosum, detestabile, inbecillum, caducum.
34 Quod videmus etiam in fabula illi ipsi, qui 'Oderint, dum metuant' dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, M. Antoni, avum tuum meminisses! de quo tamen audisti multa ex me, eaque saepissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? Illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem ceteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum eius supremum diem malim quam L. Cinnae dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus.

35 Sed quid oratione te flectam? Si enim exitus C. Caesaris efficere non potest, ut malis carus esse quam metui, nihil cuiusquam proficiet nec valebit oratio. Quem qui beatum fuisse putant, miseri ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo inpune, sed etiam cum summa interfectoris gloria interfici possit. Quare flecte te, quaeso, et maiores tuos respice atque ita guberna rem publicam, ut natum esse te cives tui gaudeant, sine quo nec beatus nec clarus nec tutus quisquam esse omnino potest.

15 Populi quidem Romani iudicia multa ambo habetis;
36 quibus vos non satis moveri permoleste fero. Quid enim? gladiatoribus clamores innumerabilium civium, quid? populi versus, quid? Pompei statuae plausus infiniti, quid? duobus tribunis pl., qui vobis adversantur, parumne haec significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? Quid? Apollinarium ludorum plausus vel testimonia potius et iudicia populi Romani parum magna vobis vide-

bantur? O beatos illos, qui, cum adesse ipsis propter
vim armorum non licebat, aderant tamen et in me-
dullis populi Romani ac visceribus haerebant! Nisi
forte Accio tum plaudi et sexagesimo post anno pal-
mam dari, non Bruto putabatis, qui ludis suis ita
caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium
populus Romanus tribueret absenti, desiderium libe-
ratoris sui perpetuo plausu et clamore leniret.

Equidem is sum, qui istos plausus, cum populari- 37
bus civibus tribuerentur, semper contempserim; idem-
que, cum a summis, mediis, infimis, cum denique ab
universis hoc idem fit, cumque ii, qui ante sequi
populi consensum solebant, fugiunt, non plausum illum,
sed iudicium puto. Sin haec leviora vobis videntur,
quae sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis,
quod sensistis, tam caram populo Romano vitam A.
Hirti fuisse? Satis erat enim probatum illum esse
populo Romano, ut est, iucundum amicis, in quo vincit
omnis, carum suis, quibus est [ipse] carissimus; tan-
tam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem
omnium in quo meminimus? Certe in nullo. Quid 38
igitur? hoc vos, per deos immortalis! quale sit, non
interpretamini? Quid? eos de vestra vita cogitare
non censetis, quibus eorum, quos sperant rei publicae
consulturos, vita tam cara sit?

Cepi fructum, patres conscripti, reversionis meae, (38)
quoniam et ea dixi, ut, quicumque casus consecutus
esset, extaret constantiae meae testimonium, et sum
a vobis benigne ac diligenter auditus. Quae potestas
si mihi saepius sine meo vestroque periculo fiet, utar;
si minus, quantum potero, non tam mihi me quam
rei publicae reservabo. Mihi fere satis est, quod vixi,
vel ad aetatem vel ad gloriam; huc si quid accesserit,
non tam mihi quam vobis reique publicae accesserit.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SECUNDA.

ARGUMENTUM.

Cum M. Cicero superiorem orationem habuisset, M. Antonius in villam Tiburtinam se contulit, ut, quid adversario responderet, commentaretur, qua in re consumpsit septemdecim dies. A. d. XIII Kalendas Octobres M. Antonius in senatum, qui in aede Concordiae habebatur, venit armatis stipatus, quasi vim timeret, denuntiatis ante Ciceroni inimicitiis. Cum Cicero non ausus esset eo die venire in senatum, in eum absentem acerbissima oratione invectus erat Antonius. Cui orationi adversarii sui Cicero hac scripta oratione, quae infra legitur, respondet, quam fingit a se habitam ita, tamquam si praesens praesenti responderet.

---

1 1 Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est quemquam a me nominari; vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus, quam optaram, dederunt; te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo enim illorum inimicus mihi fuit voluntarius, omnes a me rei publicae causa lacessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam Catilina, furiosior quam Clodius viderere, ultro me maledictis lacessisti tuamque a me alienationem commendationem tibi ad impios civis fore

putavisti. Quid putem? contemptumne me? Non 2
video, nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis
nec in hac mea mediocritate ingenii quid despicere
possit Antonius. An in senatu facillime de me de
trahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene
gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni con-
servatae dedit. An decertare mecum voluit contentione
dicendi? Hoc quidem est beneficium. Quid enim
plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra
Antonium dicere? Illud profecto [est]: non existimavit
sui similibus probari posse se esse hostem patriae,
nisi mihi esset inimicus. Cui priusquam de ceteris 3
rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam
esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen
iudico, pauca dicam.

Contra rem suam me nescio quando venisse questus 2
est. An ego non venirem contra alienum pro familiari
et necessario, non venirem contra gratiam non virtutis
spe, sed aetatis flore conlectam, non venirem contra
iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio
optinuit, non iure praetorio? Sed hoc idcirco comme-
moratum a te puto, ut te infimo ordini commendares,
cum omnes *te* recordarentur libertini generum et
liberos tuos nepotes Q. Fadi, libertini hominis, fuisse.
At enim te in disciplinam meam tradideras (nam ita
dixisti), domum meam ventitaras. Ne tu, si id fecisses,
melius famae, melius pudicitiae tuae consuluisses. Sed
neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem
facere licuisset. Auguratus petitionem mihi te con- 4
cessisse dixisti. O incredibilem audaciam, o inpuden-
tiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem
a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Horten-
sius nominaverunt (nec enim licebat a pluribus no-
minari), tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi
eversa re publica fore incolumem putabas. Poteras
autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia
C. Curio non esset, aut tum, cum es factus, unam

tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi
3 fuissent. At beneficio sum tuo usus. Quo? Quam-
5 quam illud ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli; malui me tibi debere confiteri quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quod me Brundisi non occideris? Quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. Quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare possint iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, numquam, qui illum interfecerunt, a quo erant conservati, quos tu clarissimos viros soles appellare, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? Qua in re non tam iucundum mihi videri debuit non interfectum *me* a te
6 quam miserum te id inpune facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem maius accipi a latrone nullum potuit; in quo potes me dicere ingratum? An de interitu rei publicae queri non debui, ne in te ingratus viderer? At in illa querella misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populusque Romanus collocavit, necessaria quid est dictum a me cum contumelia, quid non moderate, quid non amice? Quod quidem cuius temperantiae fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledictis! praesertim cum tu reliquias rei publicae dissipavisses, cum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia, cum leges eas, quae numquam promulgatae essent, et de te et a te latas confiterere, cum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses, cum esses foedissime stipatus armatis, cum omnis impuritates inpudica in domo cotidie susciperes vino lustris-
7 que confectus. At ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt,

non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica
graviter querens de homine nihil dixi. Itaque hodie
perficiam, ut intellegat, quantum a me beneficium
tum acceperit. At etiam litteras, quas me sibi mi- 4
sisse diceret, recitavit homo et humanitatis expers et
vitae communis ignarus. Quis enim umquam, qui
paulum modo bonorum consuetudinem nosset, litteras
ad se ab amico missas offensione aliqua interposita
in medium protulit palamque recitavit? Quid est
aliud tollere ex vita vitae societatem, tollere amico-
rum conloquia absentium? Quam multa ioca solent
esse in epistulis, quae prolata si sint, inepta videantur,
quam multa seria neque tamen ullo modo divulganda!
Sit hoc inhumanitatis [tuae]; stultitiam incredibilem vi- 8
dete. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut
Mustelae et Tironi Numisio videris? Qui cum hoc
ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus,
ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quo
modo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid
opponas tandem, si negem me umquam ad te istas
litteras misisse, quo me teste convincas? An chiro-
grapho? in quo habes scientiam quaestuosam. Qui
possis? sunt enim librarii manu. Iam invideo magi-
stro tuo, qui te tanta mercede, quantam iam proferam,
nihil sapere doceat. Quid enim est minus non dico 9
oratoris, sed hominis quam id obicere adversario, quod
ille si verbo negarit, longius progredi non possit, qui
obiecerit? At ego non nego teque in isto ipso con-
vinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae.
Quod enim verbum in istis litteris est non plenum
humanitatis, officii, benivolentiae? Omne autem cri-
men tuum est, quod de te in his litteris non male
existimem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam
ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et la-
tronem. At ego tuas litteras, etsi iure poteram a te
lacessitus, tamen non proferam; quibus petis, ut tibi
per me liceat quendam de exilio reducere, adiurasque

id te invito me non esse facturum. Idque a me im-
petrasti. Quid enim me interponerem audaciae tuae,
quam neque auctoritas huius ordinis neque existimatio
populi Romani neque leges ullae possent coërcere?
10 Verum tamen quid erat, quod me rogares, si erat is,
de quo rogabas, Caesaris lege reductus? Sed videlicet
meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem
ulla esse poterat lege lata.

5 Sed cum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid
et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto
a vobis, ut me pro me dicentem benigne, alterum
ipse efficiam, ut, contra illum cum dicam, attente au-
diatis. Simul illud oro, si meam cum in omni vita,
tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis,
ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, obli-
tum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem; ne
ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo
consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam
gerit vel quod ita factus est; ego sine ulla contro-
11 versia consularis. Ut igitur intellegeretis, qualem ipse
se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum
meum. Qui consulatus verbo meus, patres conscripti,
re vester fuit. Quid enim ego constitui, quid gessi,
quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate,
sententia? Haec tu homo sapiens, non solum elo-
quens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta
sunt, ausus es vituperare? Quis autem, meum con-
sulatum praeter te Publiumque Clodium qui vituperaret,
inventus est? cuius quidem tibi fatum sicut C. Curioni
manet, quoniam id domi tuae est, quod fuit illorum
12 utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus
meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum no-
minem ex illius temporis consularibus, qui proxime
est mortuus, placuit Q. Catulo, cuius semper in hac
re publica vivet auctoritas, placuit duobus Lucullis,
M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, C. Pisoni, M'.
Glabrioni, M'. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano,

L. Murenae, qui tum erant consules designati, placuit idem quod consularibus M. Catoni; qui cum multa vita excedens providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit, qui ut me primum decedens ex Syria vidit, conplexus et gratulans meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? Frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret acceptam.

Sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus 6 13
viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui
duo de consularium numero reliqui sunt. L. Cotta,
vir summo ingenio summaque prudentia, rebus iis
gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit
verbis amplissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi,
consulares senatusque cunctus adsensus est, qui
honos post conditam hanc urbem habitus est togato
ante me nemini. L. Caesar, avunculus tuus, qua ora- 14
tione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit
in sororis suae virum, vitricum tuum! Hunc tu cum
auctorem et praeceptorem omnium consiliorum totiusque
vitae debuisses habere, vitrici te similem quam
avunculi maluisti. Huius ego alienus consiliis consul
usus sum, tu sororis filius ecquid ad eum umquam
de re publica rettulisti? At ad quos refert? di immortales!
Ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies
natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius. 15
Cur? Dat nataliciam in hortis. Cui? Neminem
nominabo; putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni,
tum etiam Ballioni. O foeditatem hominis flagitio-
sam, o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam!
Tu cum principem senatorem, civem singularem
tam propinquum habeas, ad eum de re publica nihil
referas, referas ad eos, qui suam rem nullam habent,
tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, (7)

7 perniciosus meus. Adeone pudorem cum pudicitia per-
didisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo
ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum
praesidebat, consulebam, tu homines perditissimos cum
16 gladiis conlocavisti? At etiam ausus es (quid autem
est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere
me consule plenum servorum armatorum fuisse. Ut
illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim ad-
ferebam senatui. O miser, sive illa tibi nota non
sunt (nihil enim boni nosti) sive sunt, qui apud talis
viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Ro-
manus, quis praeter te adulescens nobilis, quis ullius
ordinis, qui se civem esse meminisset, cum senatus
in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit, quis
nomen non dedit? quamquam nec scribae sufficere nec
17 tabulae nomina illorum capere potuerunt. Etenim,
cum homines nefarii de patriae parricidio confiterentur
consciorum indiciis, sua manu, voce paene litterarum
coacti se urbem inflammare, cives trucidare, vastare
Italiam, delere rem publicam consensisse, quis esset,
qui ad salutem communem defendendam non excitare-
tur, praesertim cum senatus populusque Romanus
haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem,
quod illis accidit, contigisset? Ad sepulturam corpus
vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. qui-
dem Clodius dixit umquam; quem, quia iure ei ini-
micus fui, doleo a te omnibus vitiis iam esse supera-
18 tum. Qui autem tibi venit in mentem redigere in
memoriam nostram te domi P. Lentuli esse educa-
tum? An verebare, ne non putaremus natura te
potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam
8 disciplina? Tam autem eras excors, ut tota in ora-
tione tua tecum ipse pugnares, non modo non cohae-
rentia inter se diceres, sed maxime disiuncta atque
contraria, ut non tanta mecum quanta tibi tecum
esset contentio. Vitricum tuum fuisse in tanto sce-
lere fatebare, poena adfectum querebare. Ita, quod

proprie meum est, laudasti, quod totum est senatus,
reprehendisti. Nam comprehensio sontium mea, animad-
versio senatus fuit. Homo disertus non intellegit eum,
quem contra dicit, laudari a se, eos, apud quos dicit,
vituperari. Iam illud cuius est non dico audaciae 19
(cupit enim se audacem), sed, quod minime vult, stul-
titiae, qua vincit omnis, clivi Capitolini mentionem
facere, cum inter subsellia nostra versentur armati,
cum in hac cella Concordiae, di immortales! in qua
me consule salutares sententiae dictae sunt, quibus
ad hanc diem viximus, cum gladiis homines conlocati
stent? Accusa senatum, accusa equestrem ordinem,
qui tum cum senatu copulatus fuit, accusa omnis
ordines, omnis cives, dum confiteare hunc ordinem
hoc ipso tempore ab Ityraeis circumsederi. Haec tu
non propter audaciam dicis tam inpudenter, sed, qui
tantam rerum repugnantiam non videas, nihil profecto
sapis. Quid est enim dementius quam, cum rei publi-
cae perniciosa arma ipse ceperis, obicere alteri salu-
taria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti. 20
Quam id te, di boni, non decebat! In quo est tua
culpa non nulla. Aliquid enim salis a mima uxore
trahere potuisti. 'Cedant arma togae.' Quid?
tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit
toga. Quaeramus igitur, utrum melius fuerit, libertati
populi Romani sceleratorum arma an libertatem no-
stram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus
plura respondebo; tantum dicam breviter, te neque
illos neque ullas omnino litteras nosse, me nec rei
publicae nec amicis umquam defuisse et tamen omni
genere monimentorum meorum perfecisse, ut meae
vigiliae meaeque litterae et iuventuti utilitatis et no-
mini Romano laudis aliquid adferrent. Sed haec non
huius temporis; maiora videamus. 9

P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. 21
Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum
tu illum in foro spectante populo Romano gladio in-

secutus es negotiumque transegisses, nisi se ille in
scalas tabernae librariae coniecisset iisque oppilatis
impetum tuum compressisset? Quod quidem ego
favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis.
At Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem
transegit, quam quisquam eum facturum id suspica-
retur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis,
ut prodesse rei publicae sine suasore non posset. At
laetatus sum. Quid ergo? in tanta laetitia cunctae
22 civitatis me unum tristem esse oportebat? Quam-
quam de morte Clodi fuit quaestio non satis prudenter
illa quidem constituta (quid enim attinebat nova lege
quaeri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legi-
bus quaestio constituta?), quaesitum est tamen. Quod
igitur, cum res agebatur, nemo in me dixit, id tot
annis post tu es inventus qui diceres?

23 Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis,
opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse diiunc-
tum ob eamque causam culpa mea bellum civile esse
natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod ma-
10 ximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, prae-
stantissimo cive, consule nihil praetermisi, quantum
facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris
coniunctione avocarem. In quo Caesar felicior fuit.
Ipse enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit.
Postea vero quam se totum Pompeius Caesari tradidit,
quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti
24 erat sperare, suadere impudentis. Duo tamen tempora
inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio
suaserim. Ea velim reprehendas, si potes, unum, ne
quinquennii imperium Caesari prorogaret, alterum, ne
pateretur ferri, ut absentis eius ratio haberetur.
Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias
numquam incidissemus. Atque idem ego, cum iam
opes omnis et suas et populi Romani Pompeius ad
Caesarem detulisset seroque ea sentire coepisset, quae
ego multo ante provideram, inferrique patriae bellum

viderem nefarium, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illla vox est nota multis: 'Utinam, Pompei, cum Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.' Haec mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt. Quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo 11 25
consilio interfectum. Iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi adposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam alienis. Quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? Cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? Occultatum dico; cuius non statim divulgatum? Citius dixerim iactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cum conscii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet, qui fuisset. Quam veri simile porro est in tot hominibus partim 26
obscuris, partim adulescentibus neminem occultantibus meum nomen latere potuisse? Etenim, si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis actoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem cotidie videret, alter etiam Ahalae? Hi igitur his maioribus ab alienis potius consilium peterent quam a suis et foris potius quam domo? Quid? C. Cassius in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit; qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam navis appulisset. Cn. 27
Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis ad reciperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C.

Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei res publica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae praeposuit depulsorque dominatus quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi, admiratus autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. Quid? duos Servilios — Cascas dicam an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate rei publicae? Longum est persequi ceteros, idque rei publicae praeclarum, fuisse tam multos, ipsis gloriosum.

12 At quem ad modum me coarguerit homo acutus,
28 recordamini. 'Caesare interfecto', inquit, 'statim cruentum alte extollens Brutus pugionem Ciceronem nominatim exclamavit atque ei recuperatam libertatem est gratulatus.' Cur mihi potissimum? quia sciebam? Vide, ne illa causa fuerit adpellandi mei, quod, cum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est se aemulum mearum
29 laudium extitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intellegis, si, id quod me arguis, voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri an gaudeam factum? Ecquis est igitur exceptis iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit aut factum inprobarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt; aliis consilium, aliis animus,
30 aliis occasio defuit, voluntas nemini. Sed stuporem hominis vel dicam pecudis attendite. Sic enim dixit: 'Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit; ex quo intellegi debet eum conscium fuisse.' Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu

suspicatum aliquid suspicaris; ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? Esto, sit in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus sententiisque maior! Constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassi, Cn. Domiti, C. Treboni, reliquorum quam velis esse causam; edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendae sunt, quae [te] excitent tantae causae indormientem? Numquamne intelleges statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidae sint an vindices 13 libertatis? Attende enim paulisper cogitationemque 31 sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quicquam esse medium; confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse, siquidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere. Tu homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidas, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Bruto, Cassio datae, cur quaestores additi, cur legatorum numerus auctus? Atqui haec acta per te. Non igitur homicidas. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio, quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid 32 est? num conturbo te? Non enim fortasse satis, quae diiunctius dicuntur, intellegis. Sed tamen haec summa est conclusionis meae, quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem amplissimis praemiis dignissimos iudicatos. Itaque iam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te mihi obiectum est, quaerent sitne verum, ne cui negent. Etenim vereor, ne aut celatum me illis ipsis non honestum aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum.

Quae enim res umquam, pro sancte Iuppiter! non
modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta
maior, quae gloriosior, quae commendatior hominum
memoriae sempiternae? In huius me tu consilii
societatem tamquam in equum Troianum cum prin-
33 cipibus includis; non recuso, ago etiam gratias,
quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam
istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non
comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos
a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam
desertus aut tam inhumanus, qui illos, cum accesserint,
non adfari atque adpetere videatur? qui homines tam
agrestes, qui se, cum eos aspexerint, non maximum
cepisse vitae fructum putent? quae vero tam imme-
mor posteritas, quae tam ingratae litterae reperientur,
quae eorum gloriam non immortalitatis memoria
prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum.
14 34 Sed unam rem vereor ne non probes. Si enim
fuissem, non solum regem, sed etiam regnum de re
publica sustulissem et, si meus stilus ille fuisset, ut
dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam
fabulam confecissem. Quamquam, si interfici Caesa-
rem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid
tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium
cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob eius
consilii societatem, cum interficeretur Caesar, tum te
a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide, quam
tecum agam non inimice!), quod bene cogitasti ali-
quando, laudo, quod non indicasti, gratias ago, quod
35 non fecisti, ignosco. Virum res illa quaerebat. Quodsi
te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassia-
num, 'cui bono' fuerit, vide, quaeso, ne haereas.
Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus
bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui
non modo non servis, sed etiam regnas, qui maximo
te aere alieno ad aedem Opis liberavisti, qui per
easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti,

ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt,
cuius domi quaestuosissima est falsorum commenta-
riorum et chirographorum officina, agrorum, oppi-
dorum, immunitatium, vectigalium flagitiosissimae
nundinae. Etenim quae res egestati et aeri alieno 36
tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset?
Nescio quid conturbatus esse videris; numquid sub-
times, ne ad te hoc crimen pertinere videatur?
Libero te metu; nemo credet umquam; non est tuum
de re publica bene mereri; habet istius pulcherrimi
facti clarissimos viros res publica auctores; ego te
tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi
maximis criminibus; nunc etiam reliquis responden-
dum est.

Castra mihi Pompei atque illud omne tempus 15 37
obiecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum
consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos
liberi essemus, res publica non tot duces et exercitus
amisisset. Fateor enim me, cum ea, quae acciderunt,
providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta
ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent.
Dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam
vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi
tempore esse perituram. Nec vero eram tam indoc-
tus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter
vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angori-
bus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego
praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere
volebam, tot consularis, tot praetorios, tot honestissi-
mos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac
iuventutis, tum optimorum civium exercitus; qui si
viverent, quamvis iniqua condicione pacis (mihi enim
omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur)
rem publicam hodie teneremus. Quae sententia si 38
valuisset ac non ei maxime mihi, quorum ego vitae
consulebam, spe victoriae elati obstitissent, ut alia
omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius

numquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pom-
pei voluntatem a me alienabat oratio mea. An ille
quemquam plus dilexit, cum ullo aut sermones aut
consilia contulit saepius? Quod quidem erat magnum,
de summa re publica dissentientis in eadem consue-
tudine amicitiae permanere. Ego, quid ille, et contra
ille, quid ego sentirem et spectarem, videbat. Ego
incolumitati civium primum, ut postea dignitati
possemus, ille praesenti dignitati potius consulebat.
Quod autem habebat uterque, quid sequeretur, id-
39 circo tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero
ille singularis vir ac paene divinus de me senserit,
sciunt, qui eum de Pharsalia fuga Paphum persecuti
sunt. Numquam ab eo mentio de me nisi honorifica,
nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus
fateretur, se speravisse meliora. Et eius viri nomine
me insectari audes, cuius me amicum, te sectorem
16 esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo
tu nimium felix fuisti. Ne *de* iocis quidem respondebo,
quibus me in castris usum esse dixisti. Erant qui-
dem illa castra plena curae; verum tamen homines,
quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo
40 homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod
autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum,
magno argumento est me in utroque fuisse mode-
ratum.

(40) Hereditates mihi negasti venire. Utinam hoc
tuum verum crimen esset! plures amici mei et ne-
cessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem?
Ego enim amplius sestertium ducentiens acceptum
hereditatibus rettuli. Quamquam in hoc genere fateor
feliciorem esse te. Me nemo nisi amicus fecit here-
dem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi qui-
dam dolor iungeretur; te is, quem tu vidisti num-
41 quam. L. Rubrius Casinas fecit heredem. Et quidem
vide, quam te amarit is, qui albus aterne fuerit igno-
ras. Fratris filium praeterit, Q. Fufi, honestissimi

equitis Romani suique amicissimi, quem palam heredem semper factitarat, ne nominat quidem; te, quem numquam viderat aut certe numquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio qua tribu. 'Nihil scio', inquies, 'nisi quae praedia habuerit.' *Is* igitur fratrem exheredans te faciebat heredem? In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum vi eiectis veris heredibus, tamquam heres esset, invasit. 42 Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, cum ipse hereditatem patris non adisses.

17 Haec ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? Quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi dictitant, vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamas. At vero adhibes ioci causa magistrum suffragio tuo et conpotorum tuorum rhetorem, cui concessisti, ut in te, quae vellet, diceret, salsum omnino hominem, sed materia facilis est in te et in tuos dicta dicere. Vide autem, quid intersit inter te et avum tuum. Ille sensim dicebat, quod causae prodesset; tu cursim dicis aliena. 43 At quanta merces rhetori data est! Audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicae vulnera. Duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti, et quidem inmunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano, quos iste agros ereptos rei publicae turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam; quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

18 44 Visne igitur te inspiciamus a puero? Sic opinor;

a principio ordiamur. Tenesne memoria praetextatum te decoxisse? 'Patris', inquies, 'ista culpa est.' Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quattuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunae vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo vulgare scortum, certa flagitii merces, nec ea parva; sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo collocavit.
45 Nemo umquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. Quotiens te pater eius domu sua eiecit, quotiens custodes posuit, ne limen intrares! cum tu tamen nocte socia, hortante libidine, cogente mercede per tegulas demitterere. Quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, cum pater Curio maerens iacebat in lecto, filius se ad pedes meos prosternens lacrimans te mihi commendabat, orabat, ut se contra suum patrem, si sestertium sexagiens peteret, defenderem: tantum enim se pro te intercessisse dicebat. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exilium itu-
46 rum. Quo tempore ego quanta mala florentissimae familiae sedavi vel potius sustuli! Patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret, redimeret adulescentem summa spe et animi et ingenii praeditum rei familiaris facultatibus eumque non modo tua familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet. Haec tu cum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me
19 provocare ausus esses? Sed iam stupra et flagitia
47 omittamus; sunt quaedam, quae honeste non possum dicere; tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses. Sed

reliquum vitae cursum videte; quem quidem celeriter perstringam. Ad haec enim, quae in civili bello in maximis rei publicae miseriis fecit, et ad ea, quae cotidie facit, festinat animus. Quae peto ut, quamquam multo notiora vobis quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; etsi incidamus, opinor, media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga 48
me beneficia commemorat; eius omnium incendiorum fax, cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. Quid dicam, ipse optime intellegit. Inde iter Alexandriam contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et religiones; sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus aut qualis? Prius in ultimam Galliam ex Aegypto quam domum. Quae autem domus? Suam enim quisque domum tum optinebat, nec erat usquam tua. Domum dico; quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres praeter unum Misenum, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas? Venisti e Gallia 20
ad quaesturam petendam. Aude dicere te prius ad 49
parentem tuam venisse quam ad me. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te; itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea sum cultus a te, tu a me observatus in petitione quaesturae; quo quidem tempore P. Clodium adprobante populo Romano in foro es conatus occidere, cumque eam rem tua sponte conarere, non inpulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem inpulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus. Quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam quam ad meam.

50 gratiam. Quaestor es factus; deinde continuo sine
senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem
cucurristi. Id enim unum in terris egestatis, aeris
alieni, nequitiae perditis vitae rationibus perfugium
esse ducebas. Ibi te cum et illius largitionibus et
tuis rapinis explevisses, si hoc est explere, *haurire*,
quod statim effundas, advolasti egens ad tribunatum,
ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

21 Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se
atque in domesticum decus inpure et intemperanter,
sed quae in nos fortunasque nostras, id est in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit. Ab
huius enim scelere omnium malorum principium natum
51 reperietis. Nam, cum L. Lentulo C. Marcello consulibus Kalendis Ianuariis labentem et prope cadentem
rem publicam fulcire cuperetis ipsique C. Caesari, si
sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum
atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi, qua multi
minoribus in peccatis occiderunt. In te, M. Antoni,
id decrevit senatus, et quidem incolumis nondum tot
luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni
est solitum more maiorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine
ego conservator essem, tu hostis rei publicae iudicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est,
non memoria deleta. Dum genus hominum, dum
populi Romani nomen extabit (quod quidem erit, si
per te licebit, sempiternum), tua illa pestifera inter-
52 cessio nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere
fiebat, cum tu unus adulescens universum ordinem
decernere de salute rei publicae prohibuisti, neque
semel, sed saepius, neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? Quid autem agebatur, nisi ne
deleri et everti rem publicam funditus velles? Cum
te neque principes civitatis rogando neque maiores
natu monendo neque frequens senatus agendo de ven-

dita atque addicta sententia movere potuisset, tum
illud multis rebus ante temptatis necessario tibi vulnus
inflictum est, quod paucis ante te, quorum incolumis
fuit nemo; tum contra te dedit arma hic ordo con- 53
sulibus reliquisque imperiis et potestatibus; quae non 22
effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses. Tu, (53)
tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Caesari omnia
perturbare cupienti causam belli contra patriam in-
ferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat, quam
causam sui dementissimi consilii et facti adferebat,
nisi quod intercessio neglecta, ius tribunicium subla-
tum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto,
quam haec falsa, quam levia, praesertim cum omnino
nulla causa iusta cuiquam esse possit contra patriam
arma capiendi. Sed nihil de Caesare; tibi certe con-
fitendum est causam perniciosissimi belli in persona
tua constitisse. O miserum te, si haec intellegis, 54
miseriorem, si non intellegis hoc litteris mandari, hoc
memoriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem
omnium saeculorum umquam immemorem fore, con-
sules ex Italia expulsos cumque iis Cn. Pompeium,
quod imperii populi Romani decus ac lumen fuit,
omnis consulares, qui per valetudinem exequi cladem
illam fugamque potuissent, praetores, praetorios, tri-
bunos pl., magnam partem senatus, omnem subolem
iuventutis unoque verbo rem publicam expulsam atque
exterminatam suis sedibus! Ut igitur in seminibus 55
est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi
belli semen tu fuisti. Doletis tris exercitus populi
Romani interfectos; interfecit Antonius. Desideratis
clarissimos civis; eos quoque nobis eripuit Antonius.
Auctoritas huius ordinis adflicta est; adflixit Antonius.
Omnia denique, quae postea vidimus (quid autem
mali non vidimus?), si recte ratiocinabimur, uni
accepta referemus Antonio. Ut Helena Troianis, sic
iste huic rei publicae [belli] causa pestis atque exitii
fuit. Reliquae partes tribunatus principii similes.

Omnia perfecit, quae senatus salva re publica ne fieri possent providerat. Cuius tamen scelus in scelere cognoscite.

23 Restituebat multos calamitosos. In iis patrui nulla 56 mentio. Si severus, cur non in omnis? si misericors, cur non in suos? Sed omitto ceteros; Licinium Denticulum de alea condemnatum, conlusorem suum, restituit; quasi vero ludere cum condemnato non liceret; sed ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui oporteret? Absentem, credo, in reos relatum; rem indicta causa iudicatam; nullum fuisse de alea lege iudicium; vi oppressum et armis; postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum. Nihil horum. At vir bonus et re publica dignus. Nihil id quidem ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, ita ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertissime 57 studium suum ipse profitetur? In eodem vero tribunatu, cum Caesar in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quae fuit eius peragratio itinerum, lustratio municipiorum! Scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari eaque, quae dico dicturusque sum, notiora esse omnibus, qui in Italia tum fuerunt, quam mihi, qui non fui; notabo tamen singulas res, etsi nullo modo poterit oratio mea satis facere vestrae scientiae. Etenim quod umquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est, 24 tantam turpitudinem, tantum dedecus? Vehebatur in 58 essedo tribunus pl.; lictores laureati antecedebant, inter quos aperta lectica mima portabatur, quam ex oppidis municipales homines honesti ob viam necessario prodeuntes non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur raeda cum lenonibus, comites nequissimi; reiecta mater amicam inpuri filii

tamquam nurum sequebatur. O miserae mulieris fe-
cunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste ve-
stigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam
denique Italiam inpressit.

Reliquorum factorum eius, patres conscripti, diffi- 59
cilis est sane reprehensio et lubrica. Versatus in
bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui
civium; felix fuit, si potest ulla in scelere esse feli-
citas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus,
quamquam dissimilis est militum causa et tua (illi
secuti sunt, tu quaesisti ducem), tamen, ne apud illos
me in invidiam voces, nihil de genere belli dicam.
Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus rever-
tisti. Ibi me non occidisti. Magnum beneficium!
potuisse enim fateor. Quamquam nemo erat eorum,
qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci
oportere. Tanta est enim caritas patriae, ut vestris 60
etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me ser-
vatam esse meminissent. Sed fac id te dedisse mihi,
quod non ademisti, meque a te habere vitam, quia
non a te sit erepta; licuitne mihi per tuas contumelias
hoc tuum beneficium sic tueri, ut tuebar, praesertim
cum te haec auditurum videres? Venisti Brundisium, 25 61
in sinum quidem et in complexum tuae mimulae.
Quid est? num mentior? Quam miserum est id ne-
gare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si
te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem
exercitus? Quis enim miles fuit, qui Brundisi illam
non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot
dierum *iter* obviam gratulatum? quis, qui non indo-
luerit tam sero se, quam nequam hominem secutus
esset, cognoscere? Italiae rursus percursatio eadem 62
comite mima, in oppida militum crudelis et misera
deductio, in urbe auri, argenti maximeque vini foeda
direptio. Accessit, ut Caesare ignaro, cum esset ille
Alexandriae, beneficio amicorum eius magister equi-
tum constitueretur. Tum existimavit se suo iure cum

Hippia vivere et equos vectigalis Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Cogebat egestas; quo se verteret, non habebat; nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat; nondum in Cn. Pompei locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus heres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

63 Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus; loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter cenam in ipsis tuis immanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi Romani negotium publicum gerens magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum tribunal inplevit! Sed haec ipse fatetur esse in suis sordibus; veniamus ad splendidiora.

26 Caesar Alexandria se recepit felix, ut sibi quidem
64 videbatur; mea autem sententia, qui rei publicae sit hostis, felix esse nemo potest. Hasta posita pro aede Iovis Statoris bona Cn. Pompei (miserum me! consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor), bona, inquam, Cn. Pompei Magni voci acerbissimae subiecta praeconis! Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibusque animis, cum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam dis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere,

inventus est nemo praeter Antonium, praesertim cum
tot essent circum hastam illam, qui alia omnia
auderent; unus inventus est, qui id auderet, quod
omnium fugisset et reformidasset audacia. Tantus 65
igitur te stupor oppressit vel, ut verius dicam, tantus
furor, ut primum, cum sector sis isto loco natus,
deinde cum Pompei sector, non te exsecratum po-
pulo Romano, non detestabilem, non omnis tibi deos,
non omnis homines et esse inimicos et futuros scias?
At quam insolenter statim helluo invasit in eius viri
fortunas, cuius virtute terribilior erat populus Roma-
nus exteris gentibus, iustitia carior! In eius igitur 27
viri copias cum se subito ingurgitasset, exsultabat
gaudio persona de mimo modo egens, repente dives.
Sed, ut est apud poëtam nescio quem, 'Male parta
male dilabuntur.' Incredibile ac simile portenti 66
est, quonam modo illa tam multa quam paucis non
dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini
numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti,
pretiosa vestis, multa et lauta supellex et magnifica
multis locis non illa quidem luxuriosi hominis, sed
tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat.
Quae Charybdis tam vorax? Charybdim dico, quae 67
si fuit, animal unum fuit; Oceanus medius fidius vix
videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in
locis positas tam cito absorbere potuisse. Nihil erat
clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecae
totae nequissimis hominibus condonabantur; alia mimi
rapiebant, alia mimae; domus erat aleatoribus referta,
plena ebriorum; totos dies potabatur, atque id locis
pluribus; suggerebantur etiam saepe (non enim semper
iste felix) damna aleatoria; conchyliatis Cn. Pompei
peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres.
Quam ob rem desinite mirari haec tam celeriter esse
consumpta. Non modo unius patrimonium quamvis
amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter
tanta nequitia devorare potuisset. At idem aedes

68 etiam et hortos. O audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es, tu illud sanctissimum limen intrare, tu illarum aedium dis penatibus os inpurissimum ostendere? Quam domum aliquamdiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrimis praeterire, hac te in domo tam diu deversari non pudet, in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest
28 esse iucundum? An tu, illa in vestibulo rostra [spolia] cum adspexisti, domum tuam te introire putas? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te et tua et tuos nosti. Nec vero te umquam neque vigilantem neque in somnis credo posse mente consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinulentus et furens, cum tibi obiecta sit species singularis viri, perterritum te de
69 somno excitari, furere etiam saepe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim umquam domus illa viderat nisi pudicum, quid nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir, patres conscripti, sicuti scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus neque rebus externis magis laudandus quam institutis domesticis. Huius in sedibus pro cubiculis stabula, pro conclavibus popinae sunt. Etsi iam negat. Nolite quaerere; frugi factus est; mimulam suam suas res sibi habere iussit, ex duodecim tabulis clavis ademit, exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus! cuius ex omni vita nihil est honestius, quam quod cum mima
70 fecit divortium. At quam crebro usurpat: 'Et consul et Antonius'! hoc est dicere: et consul et inpudicissimus, et consul et homo nequissimus. Quid est enim aliud Antonius? Nam, si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando avus tuus se et consulem et Antonium. Numquam dixit. Dixisset etiam conlega meus, patruus tuus, nisi si tu es solus Antonius.

(29) (71) Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum

partium propria, quibus tu rem publicam vexavisti; ad ipsas tuas partis redeo, id est ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est. Cui 29 71 bello cum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti. Gustaras civilem sanguinem vel potius exorbueras; fueras in acie Pharsalica antesignanus; L. Domitium, clarissimum et nobilissimum virum, occideras multosque praeterea, qui e proelio effugerant, quos Caesar ut non nullos fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. Quibus rebus tantis *ac* talibus gestis quid fuit causae, cur in Africam Caesarem non sequerere, cum praesertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cuius tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut dicebas ipse, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti plane ferociter et, ne omnia 72 videar contra te, prope modum aequa et iusta dicebas: 'A me C. Caesar pecuniam? cur potius quam ego ab illo? an sine me ille vicit? At ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli, ego leges perniciosas rogavi, ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis?' Ius postulabas, sed quid ad rem? Plus ille poterat. Itaque excussis tuis vocibus et ad 73 te et ad praedes tuos milites misit, cum repente a te praeclara illa tabula prolata est. Qui risus hominum, tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus praeter partem Miseni nihil erat, quod, qui auctionaretur, posset suum dicere! Auctionis vero miserabilis adspectus; vestis Pompei

non multa, eaque maculosa, eiusdem quaedam argentea vasa conlisa, sordidata mancipia, ut doleremus quicquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus.
74 Hanc tamen auctionem heredes L. Rubri decreto Caesaris prohibuerunt. Haerebat nebulo; quo se verteret, non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Caesaris percussor ab isto missus deprehensus dicebatur esse cum sica; de quo Caesar in senatu aperte in te invehens questus est. Proficiscitur in Hispaniam Caesar paucis tibi ad solvendum propter inopiam tuam prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam cito? Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat?

Profectus est aliquando tandem in Hispaniam; sed
75 tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni, aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus adfuit his pugnis Dolabella, in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quaeris, nollem; sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quid es? Cn. Pompei liberi tum primum patriam repetebant. Esto, fuerit haec partium causa communis. Repetebant praeterea deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae tu invaseras. Haec cum peterent armis ii, quorum erant legibus (etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi?), tamen quem erat aequissimum contra Cn. Pompei libe-
76 ros pugnare, quem? Te sectorem. An, cum tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret?

(76) Qui vero Narbone reditus! Etiam quaerebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, patres conscripti, causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse rei

publicae. Nam quod quaerebas, quo modo redissem: primum luce, non tenebris, deinde cum calceis et toga, nullis nec Gallicis nec lacerna. At etiam adspicis me, et quidem, ut videris, iratus. Ne tu iam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum non pudet. Ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres vel potius rogares, per municipia coloniasque Galliae, e qua nos tum, cum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi. 31
At videte levitatem hominis. Cum hora diei decima 77
fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula atque ibi se occultans perpotavit ad vesperam; inde cisio celeriter ad urbem advectus domum venit capite obvoluto. Ianitor: 'Quis tu?' 'A Marco tabellarius.' Confestim ad eam, cuius causa venerat, [deducitur] eique epistulam tradidit. Quam cum illa legeret flens (erat enim scripta amatorie; caput autem litterarum sibi cum illa mima posthac nihil futurum; omnem se amorem abiecisse illim atque in hanc transfudisse), cum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit, caput aperuit, in collum invasit. O hominem nequam! Quid enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere. Ergo, ut te Catamitum, nec opinato cum te ostendisses, praeter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? Et domi quidem 78
causam amoris habuisti, foris etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes tuos venderet. Productus autem in contionem a tribuno pl. cum respondisses te rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti. Sed nimis multa de nugis; ad maiora veniamus.

C. Caesari ex Hispania redeunti ob viam longis- 32
sime processisti. Celeriter isti, redisti, ut cognosceret te si minus fortem, at tamen strenuum. Factus es

ei rursus nescio quo modo familiaris. Habebat hoc
omnino Caesar: quem plane perditum aere alieno
egentemque, si eundem nequam hominem audacemque
cognorat, hunc in familiaritatem libentissime recipie-
79 bat. His igitur rebus praeclare commendatus iussus
es renuntiari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror
de Dolabella, qui tum est inpulsus, inductus, elusus.
Qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia in
Dolabellam, quis ignorat? ille [induxit, ut peteret,]
promissum et receptum intervertit ad seque transtulit;
tu eius perfidiae voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt
Kalendae Ianuariae; cogimur in senatum: invectus est
copiosius multo in istum et paratius Dolabella quam
80 nunc ego. Hic autem iratus quae dixit, di boni!
Primum cum Caesar ostendisset se, priusquam profi-
cisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum (quem
negant regem, qui et faceret semper eius modi aliquid
et diceret) — sed cum Caesar ita dixisset, tum hic bonus
augur eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia
auspiciis vel inpedire vel vitiare posset, idque se factu-
rum esse adseveravit. In quo primum incredibilem
81 stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istud,
quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur
non esses et consul esses, minus facere potuisses?
Vide, ne etiam facilius. Nos enim nuntiationem solum
habemus, consules et reliqui magistratus etiam specti-
onem. Esto, hoc imperite; nec enim est ab homine
numquam sobrio postulanda prudentia; sed videte
inpudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit
se Dolabellae comitia aut prohibiturum auspiciis aut
id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare
potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de
caelo servare constituit? quod neque licet comitiis
per leges, et, si qui servavit, non comitiis habitis, sed
priusquam habeantur, debet nuntiare. Verum implicata
inscientia inpudentia est; nec scit, quod augurem, nec
82 facit, quod pudentem decet. Itaque ex illo die recor-

damini eius usque ad Idus Martias consulatum. Quis umquam adparitor tam humilis, tam abiectus? Nihil ipse poterat, omnia rogabat, caput in aversam lecticam inserens beneficia, quae venderet, a collega petebat. Ecce Dolabellae comitiorum dies! Sortitio 33 praerogativae; quiescit. Renuntiatur; tacet. Prima classis vocatur, renuntiatur; deinde, ita ut adsolet, suffragia; tum secunda classis vocatur; quae omnia sunt citius facta, quam dixi. Confecto negotio bonus augur (C. 83 Laelium diceres) 'ALIO DIE' inquit. O inpudentiam singularem! Quid videras, quid senseras, quid audieras? Neque enim te de caelo servasse dixisti nec hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum esse provideras et tanto ante praedixeras. Ergo hercule magna, ut spero, tua potius quam rei publicae calamitate ementitus es auspicia, obstrinxisti religione populum Romanum, augur auguri, consul consuli obnuntiasti. Nolo plura, ne acta Dolabellae videar convellere, quae necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed adrogantiam 84 hominis insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella; rursus, cum voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil est, cum augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, cum 'ALIO DIE' dixeris, sobrium non fuisse; sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit, augur a collega requiro.

Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antoni rem (34) unam pulcherrimam transmittat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, patres conscripti; adparet 34 esse commotum; sudat, pallet. Quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. Quae potest esse turpitudinis tantae defensio? Cupio audire, ut videam, ubi rhetoris sit tanta merces [id est ubi campus Leontinus appareat]. Sedebat in rostris conlega 85 tuus amictus toga purpurea in sella aurea coronatus. Escendis, accedis ad sellam, (ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis.

Gemitus toto foro. Unde diadema? Non enim abiectum sustuleras, sed adtuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema inponebas cum plangore populi, ille cum plausu reiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui cum auctor regni esses eum*que*, quem collegam habebas, dominum habere velles, idem temptares, quid populus Romanus ferre
86 et pati posset. At etiam misericordiam captabas; supplex te ad pedes abiciebas quid petens? ut servires? Tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires; a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus contionatus! Quid hoc turpius, quid foedius, quid suppliciis omnibus dignius? Num exspectas, dum te stimulis fodiamus? Haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor, ne imminuam summorum virorum gloriam; dicam tamen dolore commotus: Quid indignius quam vivere eum, qui inposuerit diadema, cum omnes fateantur iure interfectum esse,
87 qui abiecerit? At etiam adscribi iussit in fastis ad Lupercalia C. Caesari dictatori perpetuo M. Antonium consulem populi iussu regnum detulisse; Caesarem uti noluisse. Iam iam minime miror te otium perturbare, non modo urbem odisse, sed etiam lucem, cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem bibere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus, Sp. Cassius, *Sp.* Maelius, M. Manlius necati, ut multis post saeculis a M. Antonio [quod fas non est] rex Romae constitueretur?

35 Sed ad auspicia redeamus, de quibus Idibus Martiis
88 fuit in senatu Caesar acturus. Quaero: Tum tu quid egisses? Audiebam equidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem

fortuna rei publicae; num etiam tuum de auspiciis
iudicium interitus Caesaris sustulit? Sed incidi in id
tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio,
praevertendum est. Quae tua fuga, quae formido
praeclaro illo die, quae propter conscientiam scelerum
desperatio vitae, cum ex illa fuga beneficio eorum, qui
te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te
domum recepisti! O mea frustra semper verissima 89
auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio
liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad
defendendam rem publicam te adhortarer, quoad me-
tueres, omnia te promissurum; simul ac timere de-
sisses, similem te futurum tui. Itaque, cum ceteri
consulares irent, redirent, in sententia mansi; neque
te illo die neque postero vidi neque ullam societatem
optimis civibus cum inportunissimo hoste foedere ullo
confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in
aedem Telluris, et quidem invitus, cum omnes aditus
armati obsiderent. Qui tibi dies ille, Antoni, fuit? 90
Quamquam mihi inimicus subito extitisti, tamen me
tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, di immor- 36
tales, et quantus fuisses, si illius diei mentem servare
potuisses! Pacem haberemus, quae erat facta per ob-
sidem puerum nobilem, M. Bambalionis nepotem.
Quamquam bonum te timor faciebat, non diuturnus
magister officii, inprobum fecit ea, quae, dum timor
abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, cum
optimum te putabant me quidem dissentiente, funeri
tyranni, si illud funus fuit, sceleratissime praefuisti.
Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohor- (91)
tatio; tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, 91
quibus semustulatus ille est, et eas, quibus incensa L.
Bellieni domus deflagravit; tu illos impetus perditorum
hominum et ex maxima parte servorum, quos nos vi
manuque reppulimus, in nostras domos inmisisti. Idem
tamen quasi fuligine abstersa reliquis diebus in Capitolio
praeclara senatus consulta fecisti, ne qua post Idus

Martias immunitatis tabula neve cuius beneficii figeretur. Meministi ipse, de exulibus, scis, de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturae nomen in perpetuum de re publica sustulisti; quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut eius omen omne propter proximum dictatoris metum
92 tolleres. Constituta res publica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia te gubernante naufragia metuebam. Num igitur me fefellit, aut num diutius sui potuit dissimilis esse? Inspectantibus vobis toto Capitolio tabulae figebantur, neque solum singulis venibant immunitates, sed etiam populis universis; civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque, si haec manent, quae stante re publica manere non possunt, provincias universas, patres conscripti, perdidistis, neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani huius domesticis nundinis
37 deminutum est. Ubi est septiens miliens, quod est in
93 tabulis, quae sunt ad Opis? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen quae nos, si iis, quorum erat, non redderetur, a tributis posset vindicare. Tu autem quadringentiens sestertium, quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Apriles debere desisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quae a tuis emebantur non insciente te, sed unum egregium de rege Deiotaro populi Romani amicissimo decretum in Capitolio fixum; quo proposito nemo erat qui in ipso dolore risum
94 posset continere. Quis enim cuiquam inimicior quam Deiotaro Caesar? aeque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rem publicam populi Romani caram esse sentiebat. Igitur, a quo vivo nec praesens nec absens rex Deiotarus quicquam aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. Conpellarat hospitem praesens, conputarat, pecuniam inperarat, in eius tetrarchia unum ex Graecis comitibus suis collocarat, Armeniam abstulerat a senatu datam. Haec vivus eripuit, reddit mortuus.

At quibus verbis? Modo aequum sibi videri, modo 95
non iniquum. Mira verborum complexio! At ille
numquam (semper enim absenti adfui Deiotaro) quicquam sibi, quod nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. Syngrapha sestertii centiens per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia facta in gynaecio est, quo in loco plurimae res venierunt et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus, meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte nullis commentariis Caesaris, simul atque audivit eius interitum, suo Marte res suas
reciperavit. Sciebat homo sapiens ius semper hoc fuisse, 96
ut, quae tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis ii, quibus erepta essent, reciperarent. Nemo igitur iure consultus, ne iste quidem, qui tibi uni est iure consultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha deberi dicet pro iis rebus, quae erant ante syngrapham reciperatae. Non enim a te emit, sed, priusquam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit; nos quidem contemnendi, qui actorem odimus, acta defendimus.

Quid ego de commentariis infinitis, quid de 38
innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam 97
institores sunt, qui ea tamquam gladiatorum libellos palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut iam expendantur, non numerentur pecuniae. At quam caeca avaritia est! Nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur statuiturque, ne post M. Brutum pro consule sit Creta provincia. Tu mentis [es] conpos, tu non constringendus? An Caesaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum Caesare vivo pertineret? At huius venditione decreti, ne nihil actum putetis, provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius
rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de 98
exulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit? Nullius insector calamitatem; tantum queror, primum eorum

reditus exaequatos, quorum causam Caesar dissimilem
iudicarit; deinde nescio, cur non reliquis idem tribuas;
neque enim plus quam tres aut quattuor reliqui sunt.
Qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia
non simili fruuntur, cur eos habes in loco patrui?
de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti; quem
etiam ad censuram petendam impulisti eamque peti-
tionem comparasti, quae et risus hominum et querellas
99 moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? an
quia tribunus pl. sinistrum fulmen nuntiabat? Cum
tua quid interest, nulla auspicia sunt, cum tuorum,
tum fis religiosus. Quid? eundem in septemviratu
nonne destituisti? intervenit enim, cui metuisti, credo,
ne salvo capite negare non posses. Omnibus eum
contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla in te
pietas esset, colere debebas. Filiam eius sororem
tuam eiecisti alia condicione quaesita et ante perspecta.
Non est satis; probri insimulasti pudicissimam feminam.
Quid est, quod addi possit? Contentus eo non fuisti:
frequentissimo senatu Kalendis Ianuariis sedente patruo
hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus
es, quod ab eo sorori et uxori tuae stuprum oblatum
esse comperisses. Quis interpretari potest, inpuden-
tiorne, qui in senatu, an inprobior, qui in Dolabellam,
an inpurior, qui patruo audiente, an crudelior, qui in
39 illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed
100 ad chirographa redeamus. Quae tua fuit cognitio?
Acta enim Caesaris pacis causa confirmata sunt a se-
natu; quae quidem Caesar egisset, non ea, quae egisse
Caesarem dixisset Antonius. Unde ista erumpunt, quo
auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur?
si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut Kalendis
Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognosceretis.
Quod fuit consilium, quem umquam convocasti, quas
Kalendas Iunias expectasti? an eas, ad quas te per-
agratis veteranorum coloniis stipatum armis rettulisti?

O praeclaram illam percursationem tuam mense

Aprili atque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam
deducere conatus es! Quem ad modum illinc abieris
vel potius paene non abieris, scimus. Cui tu urbi 101
minitaris. Utinam conere, ut aliquando illud 'paene'
tollatur! At quam nobilis est tua illa peregrinatio!
Quid prandiorum adparatus, quid furiosam vinulentiam
tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt, illa nostra.
Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus exime-
batur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum rei
publicae vulnus putabamus, hunc tu compransoribus
tuis et conlusoribus dividebas. Mimos dico et mimas,
patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid
iam querar de agro Leontino? quoniam quidem hae
quondam arationes Campana et Leontina in populi
Romani patrimonio grandiferae et fructuosae fereban-
tur. Medico tria milia iugerum; quid, si te sanasset?
rhetori duo; quid, si te disertum facere potuisset?
Sed ad iter Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam 40
Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consuluisti 102
me per litteras de Capua tu quidem, sed idem de
Casilino respondissem, possesne, ubi colonia esset, eo
coloniam novam iure deducere. Negavi in eam colo-
niam, quae esset auspicato deducta, dum esset inco-
lumis, coloniam novam iure deduci; colonos novos
adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus
omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam
deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexil-
lum tolleres, ut aratrum circumduceres; cuius quidem
vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florentis
coloniae territorium minueretur. Ab hac perturbatione 103
religionum advolas in M. Varronis, sanctissimi atque
integerrimi viri, fundum Casinatem, quo iure, quo
ore? 'Eodem', inquies, 'quo in heredum L. Rubri,
quo in heredum L. Turseli praedia, quo in reliquas
innumerabiles possessiones.' Et si ab hasta, valeat
hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae, qui-
bus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis

quidem Casinatem fundum quis venisse dicit, quis
hastam istius venditionis vidit, quis vocem praeconis
audivit? Misisse [te] dicis Alexandriam, qui emeret a
104 Caesare; ipsum enim expectare magnum fuit. Quis
vero audivit umquam (nullius autem salus curae pluri-
bus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detrac-
tam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redde-
res, quid satis potest dici de tanta impudentia?
Remove gladios parumper illos, quos videmus; iam
intelleges aliam causam esse hastae Caesaris, aliam
confidentiae et temeritatis tuae. Non enim te domi-
nus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus,
41 hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in
ea villa turpissime est perbacchatus! Ab hora tertia
bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera
'quam dispari domino' (quamquam quo modo iste
dominus?) — sed tamen quam ab dispari tenebantur!
Studiorum enim suorum M. Varro voluit illud, non libi-
105 dinum deversorium. Quae in illa villa antea dicebau-
tur, quae cogitabantur, quae litteris mandabantur!
Iura populi Romani, monimenta maiorum, omnis sa-
pientiae ratio omnisque doctrinae. At vero te inqui-
lino (non enim domino) personabant omnia vocibus
ebriorum, natabant pavimenta vino, madebant parietes,
ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres
familias versabantur. Casino salutatum veniebant,
Aquino, Interamna; admissus est nemo. Iure id
quidem; in homine enim turpissimo obsolefiebant
106 dignitatis insignia. Cum inde Romam proficiscens ad
Aquinum accederet, ob viam ei processit, ut est fre-
quens municipium, magna sane multitudo. At iste
operta lectica latus per oppidum est ut mortuus.
Stulte Aquinates; sed tamen in via habitabant. Quid
Anagnini? Qui cum essent devii, descenderunt, ut
istum, tamquam si esset, consulem salutarent. Incre-
dibile dictu † sed cum uinus inter omnis constabat
neminem esse resalutatum, praesertim cum duos

secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem, quo-
rum alter gladiorum est princeps, alter poculorum.
Quid ego illas istius minas contumeliasque comme- 107
morem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteo-
lanos, quod C. Cassium et Brutos patronos adoptas-
sent? Magno quidem studio, iudicio, benivolentia,
caritate, non ut te et Basilum vi et armis et alios
vestri similes, quos clientis nemo habere velit, non
modo illorum cliens esse. Interea dum tu abes, qui 42
dies ille conlegae tui fuit, cum illud, quod venerari
solebas, bustum in foro evertit! Qua re tibi nuntiata,
ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti.
Quid evenerit postea, nescio; metum credo valuisse
et arma; conlegam quidem de caelo detraxisti effe-
cistique non tu quidem etiam nunc, ut similis tui, sed
certe ut dissimilis esset sui.

Qui vero inde reditus Romam, quae perturbatio (42 108
totius urbis! Memineramus Cinnam nimis potentem,
Sullam postea dominantem, modo Caesarem regnantem
videramus. Erant fortasse gladii, sed absconditi nec
ita multi. Ista vero quae et quanta barbaria est!
Agmine quadrato cum gladiis secuntur, scutorum lec-
ticas portari videmus. Atque his quidem iam invete-
ratis, patres conscripti, consuetudine obduruimus; Ka-
lendis Iuniis cum in senatum, ut erat constitutum,
venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus.
At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit 109
quemquam et potius discessu nostro laetatus est sta-
timque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa
Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris,
easque praeclaras, ut rem publicam concutere posset,
evertit. Numerum annorum provinciis prorogavit,
idemque cum actorum Caesaris defensor esse deberet,
et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris re-
scidit. In publicis nihil est lege gravius, in privatis
firmissimum est testamentum. Leges alias sine pro-
mulgatione sustulit, alias ut tolleret, promulgavit.

Testamentum irritum fecit, quod etiam infimis civibus semper optentum est. Signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompei deportavit, partim in villam Scipionis.

43 Et tu in Caesaris memoria diligens, tu illum amas
110 mortuum? Quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius. Quid igitur cessas? cur non inauguraris? Sume diem, vide, qui te inauguret; conlegae sumus; nemo negabit. O detestabilem hominem, sive [eo] quod Caesaris sacerdos es sive quod mortui! Quaero deinceps, num, hodiernus dies qui sit, ignores. Nescis heri quartum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? Cur non sumus praetextati? cur honorem Caesaris tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria contaminari noluisti? Aut undique religionem
111 tolle aut usque quaque conserva. Quaeris, placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem. Mihi vero nihil istorum placet; sed tu, qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? Nisi forte vis fateri te omnia quaestu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad haec tandem? expecto enim eloquentiam tuam. Disertissimum cognovi avum tuum, at te etiam apertiorem in dicendo. Ille numquam nudus est contionatus, tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad haec aut omnino hiscere audebis? Ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas?

44 Sed praeterita omittamus; hunc unum diem, unum,
112 inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur armatorum corona senatus saeptus est, cur me tui satellites cum gladiis audiunt, cur valvae Concordiae non patent, cur ho-

mines omnium gentium maxime barbaros, Ityraeos, cum sagittis deducis in forum? Praesidii sui causa se facere dicit. Non igitur miliens perire est melius quam in sua civitate sine armatorum praesidio non posse vivere? Sed nullum est istud, mihi crede, praesidium; caritate te et benivolentia civium saeptum oportet esse, non armis. Eripiet et extorquebit tibi 113 ista populus Romanus, utinam salvis nobis! Sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. Etenim ista tua minime avara coniunx, quam ego sine contumelia describo, nimium diu debet populo Romano tertiam pensionem. Habet populus Romanus, ad quos gubernacula rei publicae deferat; qui ubicumque terrarum sunt, ibi omne est rei publicae praesidium vel potius ipsa res publica, quae se adhuc tantum modo ulta est, nondum reciperavit. Habet quidem certe res publica adulescentis nobilissimos paratos defensores. Quam volent illi cedant otio consulentes, tamen a re publica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est et ipsa res salutaris, sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quodsi se ipsos illi nostri libera- 114
tores e conspectu nostro abstulerunt, at exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tum rex fuit, cum esse Romae licebat; Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius propter suspicionem regni adpetendi sunt necati: hi primum cum gladiis non in regnum adpetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod cum ipsum factum per se praeclarum est atque divinum, tum expositum ad imitandum est, praesertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quae vix caelo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali inmortalitatem non arbitror esse contemnendam.

45 Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dicta-
115 turam sustulisti; pone ante oculos laetitiam senatus
populique Romani, confer cum hac nundinatione
tua tuorumque; tum intelleges, quantum inter lucrum
et laudem intersit. Sed nimirum, ut quidam morbo
aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt,
sic libidinosi, avari, facinerosi verae laudis gustatum
non habent. Sed si te laus allicere ad recte facien-
dum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis
potest avocare? Iudicia non metuis, si propter inno-
centiam, laudo, sin propter vim, non intellegis, qui
isto modo iudicia non timeat, ei quid timendum sit?
116 Quodsi non metuis viros fortis egregiosque civis, quod
a corpore tuo prohibentur armis, tui te, mihi crede,
diutius non ferent. Quae est autem vita dies et noctes
timere a suis? Nisi vero aut maioribus habes bene-
ficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a
quibus est interfectus, aut tu es ulla re cum eo com-
parandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria,
litterae, cura, cogitatio, diligentia; res bello gesserat
quamvis rei publicae calamitosas, at tamen magnas;
multos annos regnare meditatus magno labore, magnis
periculis, quod cogitarat, effecerat; muneribus, monu-
mentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam de-
lenierat; suos praemiis, adversarios clementiae specie
devinxerat; quid multa? attulerat iam liberae civitati
46 partim metu, partim patientia consuetudinem ser-
117 viendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre
possum, ceteris vero rebus nullo modo comparandus
es. Sed ex plurimis malis, quae ab illo rei publicae
sunt inusta, hoc tamen boni extitit, quod didicit iam
populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus
se committeret, a quibus caveret. Haec non cogitas
neque intellegis satis esse viris fortibus didicisse,
quam sit re pulchrum, beneficio gratum, fama glorio-
sum tyrannum occidere? An, cum illum homines non
118 tulerint, te ferent? Certatim posthac, mihi crede, ad

hoc opus curretur, neque occasionis tarditas expectabitur.

Resipisce, quaeso, aliquando; quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera; mecum, ut voles, redi cum re publica in gratiam. Sed de te tu videris, ego de me ipse profitebor. Defendi rem publicam adulescens, non deseram senex; contempsi Catilinae gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter optulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest, ut 119
aliquando dolor populi Romani pariat, quod iam diu parturit. Etenim, si abhinc annos prope viginti hoc (119)
ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni! Mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est perfuncto rebus iis, quas adeptus sum quasque gessi. Duo modo haec opto, unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam (hoc mihi maius ab dis immortalibus dari nihil potest), alterum, ut ita cuique eveniat, ut de re publica quisque mereatur.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA TERTIA.

ARGUMENTUM.

M. Cicero eo anno, quo M. Antonius consul rem publ. paene solus suo arbitrio gessit, posteaquam oratione Philippica prima eius conatus impugnavit et oratione altera, quam scriptam edidit, eius consilia ac rationes insectatus est, senatu et publico sese abstinuit, cum interea M. Antonius, C. Caesar Octavianus, M. Brutus sibi suo quisque consilio copias atque opes parare studerent. In annum proximum A. Hirtius et C. Vibius Pansa consules designati erant, qui annus cum appropinquaret, in a. d. XIII Kal. Ian. tribuni pl. senatum convocaverunt, et ex iis P. Servilius Casca rettulit, ut senatus operam daret, ut Kalendis Ianuariis tuto consules senatum habere possent. Cum Pansa et Hirtius, quos diximus designatos consules fuisse, non adessent, M. Cicero sententiam primus rogatus, hanc, quae infra scripta est, orationem habuit, quam concludens hortatur consules designatos, dent operam, ut senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi possit, praeterea D. Brutum, C. Caesarem laudandos, qui M. Antoni consiliis obstitissent, legiones autem Martiam et quartam, quae relicto Antonio C. Caesarem secutae essent, honoribus adficiendas censet. Senatus consultum scimus in sententiam Ciceronis factum esse.

---

1 1 Serius omnino, patres conscripti, quam tempus rei publicae postulabat, aliquando tamen convocati sumus, quod flagitabam equidem cotidie, quippe cum bellum nefarium contra aras et focos, contra vitam fortunasque nostras ab homine profligato ac perdito non con-

parari, sed geri iam viderem. Expectantur Kalendae Ianuariae; quas non expectat Antonius, qui in provinciam D. Bruti, summi et singularis viri, cum exercitu impetum facere conatur; ex qua se instructum et paratum ad urbem venturum esse minitatur. Quae 2
est igitur expectatio aut quae vel minimi dilatio temporis? Quamquam enim adsunt Kalendae Ianuariae, tamen breve tempus longum est inparatis. Dies enim adfert vel hora potius, nisi provisum est, magnas saepe clades; certus autem dies non ut sacrificiis, sic consiliis expectari solet. Quodsi aut Kalendae Ianuariae fuissent eo die, quo primum ex urbe fugit Antonius, aut eae non essent expectatae, bellum iam nullum haberemus. Auctoritate enim senatus consensuque populi Romani facile hominis amentis fregissemus audaciam. Quod confido equidem consules designatos, simul ut magistratum inierint, esse facturos; sunt enim optimo animo, summo consilio, singulari concordia. Mea autem festinatio non victoriae solum avida est, sed etiam celeritatis.

Quo enim usque tantum bellum, tam crudele, tam 3
nefarium privatis consiliis propulsabitur? cur non quam primum publica accedit auctoritas? C. Caesar 2
adulescens, paene potius puer, incredibili ac divina quadam mente atque virtute, [tum,] cum maxime furor arderet Antoni, cumque eius a Brundisio crudelis et pestifer reditus timeretur, nec postulantibus nec cogitantibus, ne optantibus quidem nobis, quia non posse fieri videbatur, firmissimum exercitum ex invicto genere veteranorum militum comparavit patrimoniumque suum ecfudit; quamquam non sum usus eo verbo, quo debui; non enim ecfudit; in rei publicae salute conlocavit. Cui quamquam gratia referri tanta 4
non potest, quanta debetur, habenda tamen est tanta, quantam maximam animi nostri capere possunt. Quis enim est tam ignarus rerum, tam nihil de re publica cogitans, qui hoc non intellegat, si M. Antonius a

Brundisio cum iis copiis, quas se habiturum putabat,
Romam, ut minabatur, venire potuisset, nullum genus
eum crudelitatis praeteriturum fuisse? quippe qui in
hospitis tectis Brundisi fortissimos viros optimosque
cives iugulari iusserit; quorum ante pedes eius morien-
tium sanguine os uxoris respersum esse constabat.
Hac ille crudelitate imbutus cum multo nobis omnibus
veniret iratior, quam illis fuerat, quos trucidarat, cui
tandem nostrum aut cui omnino bono pepercisset?
5 Qua peste privato consilio rem publicam (neque enim
fieri potuit aliter) Caesar liberavit. Qui nisi in hac
re publica natus esset, rem publicam scelere Antoni
nullam haberemus. Sic enim perspicio, sic iudico,
nisi unus adulescens illius furentis impetus crudelissi-
mosque conatus cohibuisset, rem publicam funditus
interituram fuisse. Cui quidem hodierno die, patres
conscripti, (nunc enim primum ita convenimus, ut illius
beneficio possemus ea, quae sentiremus, libere dicere)
tribuenda est auctoritas, ut rem publicam non modo
a se susceptam, sed etiam a nobis commendatam possit
defendere.

3 Nec vero de legione Martia, quoniam longo inter-
6 vallo loqui nobis de re publica licet, sileri potest. Quis
enim unus fortior, quis amicior umquam rei publicae
fuit quam legio Martia universa? Quae cum hostem
populi Romani Antonium iudicasset, comes esse eius
amentiae noluit; reliquit consulem; quod profecto non
fecisset, si eum consulem iudicasset, quem nihil aliud
agere, nihil moliri nisi caedem civium atque interitum
civitatis videret. Atque ea legio consedit Albae. Quam
potuit urbem eligere aut oportuniorem ad res gerundas
aut fideliorem aut fortiorum virorum aut amiciorum
7 rei publicae civium? Huius legionis virtutem imitata
quarta legio duce L. Egnatuleio quaestore, civi optimo
et fortissimo, C. Caesaris auctoritatem atque exerci-
tum persecuta est. Faciundum est igitur nobis, patres
conscripti, ut ea, quae sua sponte clarissimus adule-

scens atque omnium praestantissimus gessit et gerit, haec auctoritate nostra comprobentur veteranorumque fortissimorum virorum, tum legionis Martiae quartaeque mirabilis consensus ad rem publicam reciperandam laude et testimonio nostro confirmetur, eorumque commoda, honores, praemia, cum consules designati magistratum inierint, curae nobis fore hodierno die spondeamus.

Atque ea quidem, quae dixi de Caesare deque 4 8
eius exercitu, iam diu nota sunt nobis. Virtute enim admirabili Caesaris constantiaque militum veteranorum legionumque earum, quae optimo iudicio auctoritatem vestram, libertatem populi Romani, virtutem Caesaris secutae sunt, a cervicibus nostris est depulsus Antonius. Sed haec, ut dixi, superiora; hoc vero recens edictum D. Bruti, quod paulo ante propositum est, certe silentio non potest praeteriri. Pollicetur enim se provinciam Galliam retenturum in senatus populique Romani potestate. O civem natum rei publicae, memorem sui nominis imitatoremque maiorum! Neque enim Tarquinio expulso maioribus nostris tam fuit optata libertas, quam est depulso iam Antonio retinenda nobis. Illi regibus parere iam a condita 9
urbe didicerant; nos post reges exactos servitutis oblivio ceperat. Atque ille Tarquinius, quem maiores nostri non tulerunt, non crudelis, non impius, sed superbus est habitus et dictus; quod nos vitium in privatis saepe tulimus, id maiores nostri ne in rege quidem ferre potuerunt. L. Brutus regem superbum non tulit; D. Brutus sceleratum atque impium regnare patietur Antonium? Quid Tarquinius tale, qualia innumerabilia et facit et fecit Antonius? Senatum etiam reges habebant; nec tamen ut Antonio senatum habente in consilio regis versabantur barbari armati. Servabant auspicia reges: quae hic consul augurque neglexit, neque solum legibus contra auspicia ferendis, sed etiam conlega una ferente eo, quem ipse emen-

10 titis auspiciis vitiosum fecerat. Quis autem rex umquam fuit tam insignite inpudens, ut haberet omnia commoda, beneficia, iura regni venalia? quam hic immunitatem, quam civitatem, quod praemium non vel singulis hominibus vel civitatibus vel universis provinciis vendidit? Nihil humile de Tarquinio, nihil sordidum accepimus; at vero huius domi inter quasilla pendebatur aurum, numerabatur pecunia; una in domo omnes, quorum intererat, totum imperium populi Romani nundinabantur. Supplicia vero in civis Romanos nulla Tarquini accepimus; at hic et Suessae iugulavit eos, quos in custodiam dederat, et Brundisi ad trecentos

11 fortissimos viros civisque optimos trucidavit. Postremo Tarquinius pro populo Romano bellum gerebat tum, cum est expulsus: Antonius contra populum Romanum exercitum adducebat tum, cum a legionibus relictus nomen Caesaris exercitumque pertimuit neglectisque sacrificiis sollemnibus ante lucem vota ea, quae numquam solveret, nuncupavit, et hoc tempore in provinciam populi Romani conatur invadere. Maius igitur a D. Bruto beneficium populus Romanus et habet et expectat, quam maiores nostri acceperunt a L. Bruto, principe huius maxime conservandi generis et nominis.

5 Cum autem omnis servitus est misera, tum vero in-
12 tolerabile est servire inpuro, inpudico, effeminato, numquam ne in metu quidem sobrio. Hunc igitur qui Gallia prohibet, privato praesertim consilio, iudicat verissimeque iudicat non esse consulem. Faciendum est igitur nobis, patres conscripti, ut D. Bruti privatum consilium auctoritate publica comprobemus. Nec vero M. Antonium consulem post Lupercalia debuistis putare. Quo enim ille die populo Romano inspectante nudus, unctus, ebrius est contionatus et id egit, ut collegae diadema imponeret, eo die se non modo consulatu, sed etiam libertate abdicavit. Esset enim ipsi certe statim serviendum, si Caesar ab eo regni insignia accipere voluisset. Hunc igitur ego consulem,

hunc civem Romanum, hunc liberum, hunc denique hominem putem, qui foedo illo et flagitioso die, et quid pati C. Caesare vivo posset, et quid eo mortuo consequi ipse cuperet, ostendit?

Nec vero de virtute, constantia, gravitate provinciae 13 Galliae taceri potest. Est enim ille flos Italiae, illud firmamentum imperii populi Romani, illud ornamentum dignitatis. Tantus autem est consensus municipiorum coloniarumque provinciae Galliae, ut omnes ad auctoritatem huius ordinis maiestatemque populi Romani defendendam conspirasse videantur. Quam ob rem, tribuni pl., quamquam vos nihil aliud nisi de praesidio, ut senatum tuto consules Kalendis Ianuariis habere possent, rettulistis, tamen mihi videmini magno consilio atque optima mente potestatem nobis de tota re publica fecisse dicendi. Cum enim tuto haberi senatum sine praesidio non posse iudicavistis, tum statuistis etiam intra muros Antoni scelus audaciamque versari.

Quam ob rem omnia mea sententia complectar 6 vobis, ut intellego, non invitis, ut et praestantissimis 14 ducibus a nobis detur auctoritas et fortissimis militibus spes ostendatur praemiorum et iudicetur non verbo, sed re non modo non consul, sed etiam hostis Antonius. Nam, si ille consul, fustuarium meruerunt legiones, quae consulem reliquerunt, sceleratus Caesar, Brutus nefarius, qui contra consulem privato consilio exercitus conparaverunt. Si autem militibus exquirendi sunt honores novi propter eorum divinum atque inmortale meritum, ducibus autem ne referri quidem potest gratia, quis est, qui eum hostem non existimet, quem qui armis persequantur, conservatores rei publicae iudicentur? At quam contumeliosus in edictis, quam 15 barbarus, quam rudis! Primum in Caesarem maledicta congessit deprompta ex recordatione inpudicitiae et stuprorum suorum. Quis enim hoc adulescente castior, quis modestior? quod in iuventute habemus inlustrius exemplum veteris sanctitatis? quis autem

illo, qui male dicit, impurior? Ignobilitatem obicit C. Caesaris filio, cuius etiam natura pater, si vita suppeditasset, consul factus esset. Aricina mater. Trallianam aut Ephesiam putes dicere. Videte, quam despiciamur omnes, qui sumus e municipiis, id est omnes plane; quotus enim quisque nostrum non est? Quod autem municipium non contemnit is, qui Aricinum tanto opere despicit vetustate antiquissimum, iure foederatum, propinquitate paene finitimum, splen-
16 dore municipum honestissimum? Hinc Voconiae, hinc Atiniae leges, hinc multae sellae curules et patrum memoria et nostra, hinc equites Romani lautissimi et plurimi. Sed, si Aricinam uxorem non probas, cur probas Tusculanam? Quamquam huius sanctissimae feminae atque optimae pater, M. Atius Balbus, in primis honestus, praetorius fuit; tuae coniugis, bonae feminae, locupletis quidem certe, Bambalio quidam pater, homo nullo numero. Nihil illo contemptius, qui propter haesitantiam linguae stuporemque cordis cognomen ex contumelia traxerit. At avus nobilis. Tuditanus nempe ille, qui cum palla et cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat. Vellem hanc contemptionem pecuniae suis reliquisset! Ha
17 betis nobilitatem generis gloriosam. Qui autem evenit, ut tibi † Iulia natus ignobilis videatur, cum tu eodem materno genere soleas gloriari? Quae porro amentia est eum dicere aliquid de uxorum ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam, proditoris filiam, habuerit uxorem, ipse ex libertini filia susceperit liberos? Sed hoc clarissimi viri viderint, L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem, C. Marcellus, qui Aricinae filiam; quos certo scio dignitatis optimarum femi-
7 narum non paenitere. Idem etiam Q. Ciceronem, fratris mei filium, compellat edicto nec sentit amens commendationem esse conpellationem suam. Quid enim accidere huic adulescenti potuit optatius quam cognosci ab omnibus Caesaris consiliorum esse socium, Antoni

furoris inimicum? At etiam gladiator ausus est scri- 18
bere hunc de patris et patrui parricidio cogitasse. O ad-
mirabilem inpudentiam, audaciam, temeritatem, in eum
adulescentem hoc scribere audere, quem ego et frater
meus propter eius suavissimos atque optimos mores
praestantissimumque ingenium certatim amamus omni-
busque horis oculis, auribus, complexu tenemus! Nam
me isdem edictis nescit laedat an laudet. Cum idem
supplicium minatur optimis civibus, quod ego de sce-
leratissimis ac pessimis sumpserim, laudare videtur,
quasi imitari velit; cum autem illam pulcherrimi facti
memoriam refricat, tum a sui similibus invidiam ali-
quam in me commoveri putat.

Sed quid fecit ipse? Cum tot edicta proposuisset, 8 19
edixit, ut adesset senatus frequens a. d. VIII Kalendas
Decembres; eo die ipse non adfuit. At quo modo
edixit? Haec sunt, ut opinor, verba in extremo: 'Si
quis non adfuerit, hunc existimare omnes
poterunt et interitus mei et perditissimorum
consiliorum auctorem fuisse.' Quae sunt perdita
consilia? an ea, quae pertinent ad libertatem populi
Romani reciperandam? quorum consiliorum Caesari
me auctorem et hortatorem et esse et fuisse fateor.
Quamquam ille non eguit consilio cuiusquam, sed
tamen currentem, ut dicitur, incitavi. Nam interitus
quidem tui quis bonus non esset auctor, cum in eo
salus et vita optimi cuiusque, libertas populi Romani
dignitasque consisteret? Sed cum tam atroci edicto 20
nos concitavisset, cur ipse non adfuit? Num putatis
aliqua re tristi ac severa? vino atque epulis retentus,
si illae epulae potius quam popinae nominandae sunt,
diem edicti obire neglexit, in ante diem quartum
Kalendas Decembres distulit. Adesse in Capitolio
iussit; quod in templum ipse nescio qua per Gallorum
cuniculum ascendit. Convenerunt corrogati, et quidem
ampli quidam homines, sed inmemores dignitatis suae.
Is enim erat dies, ea fama, is, qui senatum vocarat.

ut turpe senatori esset nihil timere. Ad eos tamen ipsos, qui convenerant, ne verbum quidem ausus est facere de Caesare, cum de eo constituisset ad senatum referre; scriptam attulerat consularis quidam senten-
21 tiam. Quid est aliud de eo referre non audere, qui contra se consulem exercitum duceret, nisi se ipsum hostem iudicare? Necesse erat enim alterutrum esse hostem, nec poterat aliter de adversariis iudicari ducibus. Si igitur C. Caesar hostis, cur consul nihil refert ad senatum? Sin ille a senatu notandus non fuit, quid potest dicere, quin, cum de illo tacuerit, se hostem confessus sit? Quem in edictis Spartacum appellat, hunc in senatu ne improbum quidem dicere
9 audet. At in rebus tristissimis quantos excitat risus! Sententiolas edicti cuiusdam memoriae mandavi, quas videtur ille peracutas putare; ego autem, qui intellegeret, quid dicere vellet, adhuc neminem inveni.
22 'Nulla contumelia est, quam facit dignus.' Primum quid est 'dignus'? nam etiam malo multi digni, sicut ipse. An 'quam facit is, qui cum dignitate est'? Quae autem potest esse maior? Quid est porro 'facere contumeliam'? quis sic loquitur? Deinde: 'nec timor, quem denuntiat inimicus.' Quid ergo? ab amico timor denuntiari solet? Horum similia deinceps. Nonne satius est mutum esse quam, quod nemo intellegat, dicere? En, cur magister eius ex oratore arator factus sit, possideat in agro publico [populi Romani] campi Leontini duo milia iugerum immunia, ut hominem stupidum magis etiam infatuet mercede
23 publica. Sed haec leviora fortasse; illud quaero, cur tam mansuetus in senatu fuerit, cum in edictis tam ferus fuisset. Quid enim attinuerat L. Cassio tribuno pl., fortissimo et constantissimo civi, mortem denuntiare, si in senatum venisset, D. Carfulenum bene de re publica sentientem senatu vi et minis mortis expellere, Ti. Cannutium, a quo erat honestissimis contionibus et saepe et iure vexatus, non templo solum,

verum etiam aditu prohibere Capitoli? Cui senatus
consulto ne intercederent, verebatur? De supplicatione,
credo, M. Lepidi, clarissimi viri. At quod erat peri-
culum, de cuius honore extraordinario cotidie aliquid
cogitabamus, ne eius usitatus honos impediretur? Ac 24
ne sine causa videretur edixisse, ut senatus adesset,
cum de re publica relaturus fuisset, adlato nuntio de
legione quarta mente concidit et fugere festinans senatus
consultum de supplicatione per discessionem fecit, cum
id factum esset antea numquam.

Quae vero profectio postea, quod iter paludati, quae 10
vitatio oculorum, lucis, urbis, fori, quam misera fuga,
quam foeda, quam turpis! Praeclara tamen senatus
consulta illo ipso die vespertina, provinciarum religiosa
sortitio, divina vero oportunitas, ut, quae cuique apta
esset, ea cuique obveniret! Praeclare igitur facitis, 25
tribuni pl., qui de praesidio consulum senatusque
referatis, meritoque vestro maximas vobis gratias
omnes et agere et habere debemus. Qui enim peri-
culo carere possumus in tanta hominum cupiditate et
audacia? Ille autem homo adflictus et perditus quae
de se expectat iudicia graviora quam amicorum suorum?
Familiarissimus eius, mihi homo coniunctus, L. Lentulus,
et P. Naso omni carens cupiditate nullam se habere
provinciam, nullam Antoni sortitionem fuisse iudica-
verunt. Quod idem fecit L. Philippus, vir patre, avo,
maioribus suis dignissimus; in eadem sententia fuit
homo summa integritate atque innocentia, C. Turra-
nius; idem fecit Sp. Oppius; ipsi etiam, qui amicitiam
M. Antoni veriti plus ei tribuerunt, quam fortasse
vellent, M. Piso, necessarius meus et vir et civis
egregius, parique innocentia M. Vehilius senatus
auctoritati se optemperaturos esse dixerunt. Quid 26
ego de L. Cinna loquar? cuius spectata multis magnis-
que rebus singularis integritas minus admirabilem
facit huius honestissimi facti gloriam; qui omnino
provinciam neglexit; quam item magno animo et con-

stanti C. Cestius repudiavit. Qui sunt igitur reliqui, quos sors divina delectet? † L. Annius, M. Antonius. O felicem utrumque! nihil enim maluerunt. C. Antonius Macedoniam. Hunc quoque felicem! hanc enim habebat semper in ore provinciam. C. Calvisius Africam. Nihil felicius! modo enim ex Africa decesserat et quasi divinans se rediturum duos legatos Uticae reliquerat. Deinde M. † Cusini Sicilia, Q. Cassi Hispania. Non 11 habeo, quid suspicer; duarum credo provinciarum sortes 27 minus divinas fuisse. O C. Caesar (adulescentem appello), quam tu salutem rei publicae adtulisti, quam inprovisam, quam repentinam! Qui enim haec fugiens fecerit, quid faceret insequens? Etenim in contione dixerat se custodem fore urbis seque usque ad Kalendas Maias ad urbem exercitum habiturum. O praeclarum custodem ovium, ut aiunt, lupum! Custosne urbis an direptor et vexator esset Antonius? Et quidem se introiturum in urbem dixit exiturumque, cum vellet. Quid? illud nonne audiente populo sedens pro aede Castoris dixit, nisi qui vicisset, victurum neminem?

28 Hodierno die primum [patres conscripti] longo intervallo in possessione libertatis pedem ponimus, cuius quidem ego, quoad potui, non modo defensor, sed etiam conservator fui. Cum autem id facere non possem, quievi, nec abiecte nec sine aliqua dignitate casum illum temporum et dolorem tuli. Hanc vero taeterrimam beluam quis ferre potest aut quo modo? Quid est in Antonio praeter libidinem, crudelitatem, petulantiam, audaciam? Ex his totus vitiis conglutinatus est. Nihil apparet in eo ingenuum, 29 nihil moderatum, nihil pudens, nihil pudicum. Quapropter, quoniam res in id discrimen adducta est, utrum ille poenas rei publicae luat, an nos serviamus, aliquando, per deos immortales, patres conscripti, patrium animum virtutemque capiamus, ut aut libertatem propriam Romani et generis et nominis reci-

peremus aut mortem servituti anteponamus! Multa,
quae in libera civitate ferenda non essent, tulimus et
perpessi sumus, alii spe forsitan reciperandae liberta-
tis, alii vivendi nimia cupiditate; sed, si illa tulimus,
quae nos necessitas ferre coëgit, quae vis quaedam
paene fatalis, (quae tamen ipsa non tulimus) etiamne
huius impuri latronis feremus taeterrimum crudelis-
simumque dominatum? Quid hic faciet, si poterit, 12 30
iratus, qui cum suscensere nemini posset, omnibus
bonis fuerit inimicus? quid hic victor non audebit,
qui nullam adeptus victoriam tanta scelera post Cae-
saris interitum fecerit, refertam eius domum exhau-
serit, hortos conpilaverit, ad se ex iis omnia orna-
menta transtulerit, caedis et incendiorum causam
quaesierit ex funere, duobus aut tribus senatus con-
sultis bene et e re publica factis reliquas res ad lucrum
praedamque revocaverit, vendiderit immunitates, civi-
tates liberaverit, provincias universas ex imperii po-
puli Romani iure sustulerit, exules reduxerit, falsas
leges C. Caesaris nomine et falsa decreta in aes in-
cidenda et in Capitolio figenda curaverit earumque
rerum omnium domesticum mercatum instituerit, po-
pulo Romano leges imposuerit, armis et praesidiis
populum et magistratus foro excluserit, senatum sti- 31
parit armatis, armatos in cella Concordiae, cum se-
natum haberet, incluserit, ad legiones Brundisium
cucurrerit, ex iis optime sentientis centuriones iugu-
laverit, cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum
et ad dispertitionem urbis venire conatus? Atque is (31)
ab hoc impetu abstractus consilio et copiis Caesaris,
consensu veteranorum, virtute legionum ne fortuna
quidem fractus minuit audaciam nec ruere demens
nec furere desinit. In Galliam mutilatum ducit exer-
citum, cum una legione, et ea vacillante, L. fratrem
expectat, quo neminem reperire potest sui similiorem.
Ille autem ex myrmillone dux, ex gladiatore imperator
quas effecit strages, ubicumque posuit vestigium!

Fundit apothecas, caedit greges armentorum reliquique pecoris, quodcumque nactus est; epulantur milites; ipse autem se, ut fratrem imitetur, obruit vino: vastantur agri, diripiuntur villae, matres familiae, virgines, pueri ingenui abripiuntur, militibus traduntur. Haec eadem, quacumque exercitum duxit, fecit M.
13 Antonius. His vos taeterrimis fratribus portas aperie-
32 tis, hos umquam in urbem recipietis? non tempore oblato, ducibus paratis, animis militum incitatis, populo Romano conspirante, Italia tota ad libertatem reciperandam excitata deorum immortalium beneficio utemini? Nullum erit tempus hoc amisso. A tergo, fronte, lateribus tenebitur, si in Galliam venerit. Nec ille armis solum, sed etiam decretis nostris urguendus est. Magna vis est, magnum numen unum et idem sentientis senatus. Videtisne refertum forum populumque Romanum ad spem reciperandae libertatis erectum? qui longo intervallo cum frequentis hic
33 videt nos, tum sperat etiam liberos convenisse. Hunc ego diem expectans M. Antoni scelerata arma vitavi, tum cum ille in me absentem invehens non intellegebat, ad quod tempus me et meas vires reservarem. Si enim tum illi caedis a me initium quaerenti respondere voluissem, nunc rei publicae consulere non possem. Hanc vero nactus facultatem nullum tempus, patres conscripti, dimittam neque diurnum neque nocturnum, quin de libertate populi Romani et dignitate vestra, quod cogitandum sit, cogitem, quod agendum atque faciendum, id non modo non recusem, sed etiam appetam atque deposcam. Hoc feci, dum licuit; intermisi, quoad non licuit. Iam non solum licet, sed etiam necesse est, nisi servire malumus quam, ne
34 serviamus, armis animisque decernere. Di immortales nobis haec praesidia dederunt, urbi Caesarem, Brutum Galliae. Si enim ille opprimere urbem potuisset, statim, si Galliam tenere, paulo post optimo cuique
14 pereundum *erat*, reliquis serviendum. Hanc igitur

occasionem oblatam tenete, per deos immortales, patres conscripti, et amplissimi orbis terrae consilii principes vos esse aliquando recordamini! Signum date populo Romano consilium vestrum non deesse rei publicae, quoniam ille virtutem suam non defuturam esse profitetur. Nihil est, quod moneam vos. Nemo est tam stultus, qui non intellegat, si indormierimus huic tempori, non modo crudelem superbamque dominationem nobis, sed ignominiosam etiam et flagitiosam ferendam esse. Nostis insolentiam Antoni, 35 nostis amicos, nostis totam domum. Libidinosis, petulantibus, impuris, impudicis, aleatoribus, ebriis servire, ea summa miseria est summo dedecore coniuncta. Quodsi iam, quod di omen avertant! fatum extremum rei publicae venit, quod gladiatores nobiles faciunt, ut honeste decumbant, faciamus nos principes orbis terrarum gentiumque omnium, ut cum dignitate potius cadamus quam cum ignominia serviamus. Nihil est 36 detestabilius dedecore, nihil foedius servitute. Ad decus et ad libertatem nati sumus; aut haec teneamus aut cum dignitate moriamur. Nimium diu teximus, quid sentiremus; nunc iam apertum est; omnes patefaciunt, in utramque partem quid sentiant, quid velint. Sunt impii cives, sed pro caritate rei publicae nimium multi, contra multitudinem bene sentientium admodum pauci; quorum opprimendorum di immortales incredibilem rei publicae potestatem et fortunam dederunt. Ad ea enim praesidia, quae habemus, iam accedent consules summa prudentia, virtute, concordia multos menses de populi Romani libertate commentati atque meditati. His auctoribus et ducibus, dis iuvantibus, nobis vigilantibus et multum in posterum providentibus, populo Romano consentiente erimus profecto liberi brevi tempore. Iucundiorem autem faciet libertatem servitutis recordatio.

Quas ob res, quod tribuni pl. verba fecerunt, uti 15 senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi sententiaeque 37

de summa re publica libere dici possint, de ea re ita censeo, uti C. Pansa A. Hirtius, consules designati, dent operam, uti senatus Kalendis Ianuariis tuto haberi possit. Quodque edictum D. Bruti imperatoris, consulis designati, propositum sit, senatum existimare D. Brutum imperatorem, consulem designatum, optime de re publica mereri, cum senatus auctoritatem populique Romani libertatem imperiumque defendat;
38 quodque provinciam Galliam citeriorem optimorum et fortissimorum [virorum] amicissimorumque rei publicae civium exercitumque in senatus potestate retineat, id eum exercitumque eius, municipia, colonias provinciae Galliae recte atque ordine exque re publica fecisse et facere. Senatum ad summam rem publicam pertinere arbitrari ab D. Bruto et L. Planco imperatoribus, consulibus designatis, itemque a ceteris, qui provincias optinent, optineri ex lege Iulia, quoad ex senatus consulto cuique eorum successum sit, eosque dare operam, ut eae provinciae atque exercitus in senati populique Romani potestate praesidioque rei publicae sint. Cumque opera, virtute, consilio C. Caesaris summoque consensu militum veteranorum, qui eius auctoritatem secuti rei publicae praesidio sunt et fuerunt, a gravissimis periculis populus Romanus
39 defensus sit et hoc tempore defendatur; cumque legio Martia Albae constiterit, in municipio fidelissimo et fortissimo, seseque ad senatus auctoritatem populique Romani libertatem contulerit; et quod pari consilio eademque virtute legio quarta usa L. Egnatuleio quaestore duce, civi egregio, senatus auctoritatem populique Romani libertatem defendat ac defenderit: senatui magnae curae esse ac fore, ut pro tantis eorum in rem publicam meritis honores eis habeantur gratiaeque referantur. Senatui placere, uti C. Pansa A. Hirtius, consules designati, cum magistratum inissent, si eis videretur, primo quoque tempore de his rebus ad hunc ordinem referrent, ita uti e re publica fideque sua videretur.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUARTA.

ARGUMENTUM.

Habita superiore oratione M. Cicero iam in contione, quae acta sint in senatu, exponit. C. Caesarem et D. Brutum summis adficit laudibus, populum Romanum ad libertatem capessendam adhortatur beneque de re publica sperare iubet.

Frequentia vestrum incredibilis, Quirites, contioque 1 1 tanta, quantam meminisse non videor, et alacritatem mihi summam defendendae rei publicae adfert et spem recuperandae. Quamquam animus mihi quidem numquam defuit, tempora defuerunt, quae simul ac primum aliquid lucis ostendere visa sunt, princeps vestrae libertatis defendendae fui. Quodsi id ante facere conatus essem, nunc facere non possem. Hodierno enim die, Quirites, ne mediocrem rem actam arbitremini, fundamenta iacta sunt reliquarum actionum. Nam est hostis a senatu nondum verbo adpellatus, sed re iam iudicatus Antonius. Nunc vero multo sum erectior, 2 quod vos quoque illum hostem esse tanto consensu tantoque clamore adprobavistis. Neque enim, Quirites, fieri potest, ut non aut ii sint impii, qui contra consulem exercitus comparaverunt, aut ille hostis, contra quem iure arma sumpta sunt. Hanc igitur dubitationem,

quamquam nulla erat, tamen ne qua posset esse, sena-
tus hodierno die sustulit. C. Caesar, qui rem publi-
cam libertatemque vestram suo studio, consilio, patri-
monio denique tutatus est et tutatur, maximis senatus
3 laudibus ornatus est. Laudo, laudo vos, Quirites,
quod gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi
adulescentis vel pueri potius (sunt enim facta eius
inmortalitatis, nomen aetatis. Multa memini, multa
audivi, multa legi, Quirites; nihil ex omnium sae-
culorum memoria tale cognovi), qui, cum servitute
premeremur, in dies malum cresceret, praesidii nihil
haberemus, capitalem et pestiferum a Brundisio tum
M. Antoni reditum timeremus, hoc insperatum omni-
bus consilium, incognitum certe ceperit, ut exercitum
invictum ex paternis militibus conficeret Antonique
furorem crudelissimis consiliis incitatum a pernicie
2 rei publicae averteret. Quis est enim, qui hoc non
4 intellegat, nisi Caesar exercitum paravisset, non sine
exitio nostro futurum Antoni reditum fuisse? Ita
enim se recipiebat ardens odio vestri, cruentus san-
guine civium Romanorum, quos Suessae, quos Brundisi
occiderat, ut nihil nisi de pernicie populi Romani
cogitaret. Quod autem praesidium erat salutis liber-
tatisque vestrae, si C. Caesaris fortissimorum sui
patris militum exercitus non fuisset? Cuius de laudi-
bus et honoribus, qui ei pro divinis et inmortalibus
meritis divini inmortalesque debentur, mihi senatus
adsensus paulo ante decrevit ut primo quoque tempore
5 referretur. Quo decreto quis non perspicit hostem
esse Antonium iudicatum? Quem enim possumus
appellare eum, contra quem qui exercitus ducunt, iis
senatus arbitratur singulares exquirendos honores?
Quid? legio Martia, quae mihi videtur divinitus ab eo
deo traxisse nomen, a quo populum Romanum genera-
tum accepimus, non ipsa suis decretis prius quam
senatus hostem iudicavit Antonium? Nam, si ille non
hostis, hos, qui consulem reliquerunt, hostes necesse

est iudicemus. Praeclare et loco, Quirites, reclamatione vestra factum pulcherrimum Martialium conprobavistis: qui se ad senatus auctoritatem, ad libertatem vestram, ad universam rem publicam contulerunt, hostem illum et latronem et parricidam patriae reliquerunt. Nec solum id animose et fortiter, sed consi- 6
derate etiam sapienterque fecerunt; Albae constiterunt, in urbe oportuna, munita, propinqua, fortissimorum virorum, fidelissimorum civium atque optimorum. Huius Martiae legionis legio quarta imitata virtutem duce L. Egnatuleio, quem senatus merito paulo ante laudavit, C. Caesaris exercitum persecuta est.

Quae expectas, M. Antoni, iudicia graviora? 3
Caesar fertur in caelum, qui contra te exercitum comparavit; laudantur exquisitissimis verbis legiones, quae te reliquerunt, quae a te arcessitae sunt, quae essent, si te consulem quam hostem maluisses, tuae; quarum legionum fortissimum verissimumque iudicium confirmat senatus, conprobat universus populus Romanus; nisi forte vos, Quirites, consulem, non hostem iudicatis Antonium. Sic arbitrabar, Quirites, vos 7
iudicare, ut ostenditis. Quid? municipia, colonias, praefecturas num aliter iudicare censetis? Omnes mortales una mente consentiunt omnia arma eorum, qui haec salva velint, contra illam pestem esse capienda. Quid? D. Bruti iudicium, Quirites, quod ex hodierno eius edicto perspicere potuistis, num cui tandem contemnendum videtur? Recte et vere negatis, Quirites. Est enim quasi deorum immortalium beneficio et munere datum rei publicae Brutorum genus et nomen ad libertatem populi Romani vel constituendam vel recipiendam. Quid igitur D. Brutus de M. Antonio 8
iudicavit? Excludit provincia, exercitu obsistit, Galliam totam hortatur ad bellum ipsam sua sponte suoque iudicio excitatam. Si consul Antonius, Brutus hostis; si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius. Num igitur, utrum horum sit, dubitare possumus?

4 Atque ut vos una mente unaque voce dubitare vos negatis, sic modo decrevit senatus D. Brutum optime de re publica mereri, cum senatus auctoritatem populique Romani libertatem imperiumque defenderet. A quo defenderet? Nempe ab hoste; quae est enim alia
9 laudanda defensio? Deinceps laudatur provincia Gallia meritoque ornatur verbis amplissimis ab senatu, quod resistat Antonio. Quem si consulem illa provincia putaret neque eum reciperet, magno scelere se adstringeret; omnes enim in consulis iure et imperio debent esse provinciae. Negat hoc D. Brutus imperator, consul designatus, natus rei publicae civis, negat Gallia, negat cuncta Italia, negat senatus, negatis vos. Quis illum igitur consulem nisi latrones putant? Quamquam ne ii quidem ipsi, quod locuntur, id sentiunt nec ab iudicio omnium mortalium, quamvis impii nefariique sint, sicut sunt, dissentire possunt. Sed spes rapiendi atque praedandi obcaecat animos eorum, quos non bonorum donatio, non agrorum adsignatio, non illa infinita hasta satiavit; qui sibi urbem, qui bona et fortunas civium ad praedam proposuerunt; qui, dum hic sit, quod rapiant, quod auferant, nihil
10 sibi defuturum arbitrantur; quibus M. Antonius (o di immortales, avertite et detestamini, quaeso, hoc omen!) urbem se divisurum esse promisit. Ita vero, Quirites, ut precamini, eveniat, atque huius amentiae poena in ipsum familiamque eius recidat! Quod ita futurum esse confido. Iam enim non solum homines, sed etiam deos immortales ad rem publicam conservandam arbitror consensisse. Sive enim prodigiis atque portentis di immortales nobis futura praedicunt, ita sunt aperte pronuntiata, ut et illi poena et nobis libertas adpropinquet, sive tantus consensus omnium sine inpulsu deorum esse non potuit, quid est, quod de voluntate caelestium dubitare possimus?

5 11 Reliquum est, Quirites, ut vos in ista sententia, quam prae vobis fertis, perseveretis. Faciam igitur,

ut imperatores instructa acie solent, quamquam paratissimos milites ad proeliandum videant, ut eos tamen adhortentur, sic ego vos ardentes et erectos ad libertatem reciperandam cohortabor. Non est vobis, Quirites, cum eo hoste certamen, cum quo aliqua pacis condicio esse possit. Neque enim ille servitutem vestram ut antea, sed iam iratus sanguinem concupivit. Nullus ei ludus videtur esse iucundior quam cruor, quam caedes, quam ante oculos trucidatio civium. Non est vobis res, Quirites, cum scelerato homine ac 12 nefario, sed cum immani taetraque belua, quae quoniam in foveam incidit, obruatur. Si enim illim emerserit, nullius supplicii crudelitas erit recusanda. Sed tenetur, premitur, urguetur nunc iis copiis, quas [iam] habemus, mox iis, quas paucis diebus novi consules comparabunt. Incumbite in causam, Quirites, ut facitis. Numquam maior consensus vester in ulla causa fuit, numquam tam vehementer cum senatu consociati fuistis. Nec mirum; agitur enim, non qua condicione victuri, sed victurine simus an cum supplicio ignominiaque perituri. Quamquam mortem quidem natura omnibus 13 proposuit, crudelitatem mortis et dedecus virtus propulsare solet, quae propria est Romani generis et seminis. Hanc retinete, quaeso, quam vobis tamquam hereditatem maiores vestri reliquerunt. Nam cum alia omnia falsa, incerta sint, caduca, mobilia, virtus est una altissimis defixa radicibus; quae numquam vi ulla labefactari potest, numquam demoveri loco. Hac virtute maiores vestri primum universam Italiam devicerunt, deinde Karthaginem exciderunt, Numantiam everterunt, potentissimos reges, bellicosissimas gentes in dicionem huius imperii redegerunt. Ac maioribus 6 14 quidem vestris, Quirites, cum eo hoste res erat, qui haberet rem publicam, curiam, aerarium, consensum et concordiam civium, rationem aliquam, si ita res tulisset, pacis et foederis; hic vester hostis vestram rem publicam oppugnat, ipse habet nullam; senatum,

id est orbis terrae consilium, delere gestit, ipse con-
silium publicum nullum habet; aerarium vestrum ex-
hausit, suum non habet; nam concordiam civium qui
habere potest, nullam cum habet civitatem? pacis
vero quae potest esse cum eo ratio, in quo est incre-
15 dibilis crudelitas, fides nulla? Est igitur, Quirites,
populo Romano victori omnium gentium omne cer-
tamen cum percussore, cum latrone, cum Spartaco.
Nam quod se similem esse Catilinae gloriari solet,
scelere par est illi, industria inferior. Ille cum exer-
citum nullum habuisset, repente conflavit; hic eum
exercitum, quem accepit, amisit. Ut igitur Catilinam
diligentia mea, senatus auctoritate, vestro studio et
virtute fregistis, sic Antoni nefarium latrocinium vestra
cum senatu concordia tanta, quanta numquam fuit,
felicitate et virtute exercituum ducumque vestrorum
16 brevi tempore oppressum audietis. Equidem quantum
cura, labore, vigiliis, auctoritate, consilio eniti atque
efficere potero, nihil praetermittam, quod ad liber-
tatem vestram pertinere arbitrabor; neque enim id
pro vestris amplissimis in me beneficiis sine scelere
facere possum. Hodierno autem die primum referente
viro fortissimo vobisque amicissimo, hoc M. Servilio,
collegisque eius, ornatissimis viris, optimis civibus,
longo intervallo me auctore et principe ad spem liber-
tatis exarsimus.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUINTA.

—

ARGUMENTUM.

Cum D. Bruto consuli designato Gallia citerior a C. Caesare data esset provincia eaque res a senatu post Caesaris necem confirmata esset, tamen M. Antonius, ut suas opes augeret, ei concedere noluit eumque eo tempore, quo novi consules C. Pansa A. Hirtius Kalendis Ianuariis anno p. u. c. 711 senatum in templum Concordiae convocaverunt, Mutinae inclusum atque obsessum tenebat. Cum igitur consules eo die de omni statu rei publicae referrent, necesse erat mentionem fieri etiam de Mutinae obsidione et rogari, quid patribus conscriptis de ea re placeret. Et cum Q. Fufius Calenus, qui fuerat consul anno 707, primus sententiam rogatus, quod M. Antonio favebat, legatos ad Antonium de pace mittendos censuisset, M. Cicero, cum post eum sententiam rogatus esset, vehementer ab eius sententia dissensit ac nullos legatos mittendos, acta M. Antoni rescindenda, praemiis eos, qui contra eum rem publicam defendissent, afficiendos censuit eamque sententiam ea, quae infra scripta est, oratione accuratius exposuit ac defendit.

Nihil umquam longius his Kalendis Ianuariis mihi 1
visum est, patres conscripti; quod idem intellegebam 1
per hos dies uni cuique vestrum videri. Qui enim bellum cum re publica gerunt, hunc diem non exspectabant; nos autem tum, cum maxime consilio nostro subvenire communi saluti oporteret, in senatum non

vocabamur. Sed querellam praeteritorum dierum
sustulit oratio consulum, qui ita locuti sunt, ut magis
exoptatae Kalendae quam serae esse videantur. Atque
ut oratio consulum animum meum erexit spemque
attulit non modo salutis conservandae, verum etiam
dignitatis pristinae reciperandae, sic me perturbasset
eius sententia, qui primus rogatus est, nisi vestrae
2 virtuti constantiaeque confiderem. Hic enim dies vobis,
patres conscripti, inluxit, haec potestas data est, ut,
quantum virtutis, quantum constantiae, quantum gravi-
tatis in huius ordinis consilio esset, populo Romano
declarare possetis. Recordamini, qui dies nudius tertius
decimus fuerit, quantus consensus vestrum, quanta
virtus, quanta constantia, quantam sitis a populo
Romano laudem, quantam gloriam, quantam gratiam
(2 consecuti. Atque illo die, patres conscripti, ea con-
stituistis, ut vobis iam nihil sit integrum nisi aut ho-
3 nesta pax aut bellum necessarium. Pacem vult M.
Antonius; arma deponat, roget, deprecetur. Neminem
aequiorem reperiet quam me, cui, dum se civibus
impiis commendat, inimicus quam amicus esse maluit.
Nihil est profecto, quod possit dari bellum gerenti;
erit fortasse aliquid, quod concedi possit roganti;
2 legatos vero ad eum mittere, de quo gravissimum et
severissimum iudicium nudius tertius decimus feceritis,
non iam levitatis est, sed, ut, quod sentio, dicam,
dementiae. Primum duces eos laudavistis, qui contra
illum bellum privato consilio suscepissent, deinde
milites veteranos, qui cum ab Antonio in colonias
essent deducti, illius beneficio libertatem populi Romani
4 anteposuerunt. Quid? legio Martia, quid? quarta cur
laudatur? Si enim consulem suum reliquerunt, vitu-
perandae sunt, si inimicum rei publicae, iure laudantur.
Atqui, cum consules nondum haberetis, decrevistis, ut
et de praemiis militum et de honoribus imperatorum
primo quoque tempore referretur. Placet eodem
tempore praemia constituere eis, qui contra Antonium

arma ceperint, et legatos ad Antonium mittere? ut
iam pudendum sit honestiora decreta esse legionum
quam senatus, siquidem legiones decreverunt senatum
defendere contra Antonium, senatus decernit legatos
ad Antonium. Utrum hoc est confirmare militum
animos an debilitare virtutem? Hoc dies duodecim 5
profecerunt, ut, quem nemo praeter Cotylam inventus
sit qui defenderet, is habeat iam patronos etiam con-
sulares? Qui utinam omnes ante me sententiam
rogarentur! (quamquam suspicor, quid dicturi sint
quidam eorum, qui post me rogabuntur) facilius contra
dicerem, si quid videretur. Est enim opinio decre-
turum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam
Plancus obtinet. Quid est aliud omnia ad bellum
civile hosti arma largiri, primum nervos belli, pecu-
niam infinitam, qua nunc eget, deinde equitatum,
quantum velit? Equitatum dico; dubitabit, credo,
gentis barbaras secum adducere. Hoc qui non videt,
excors, qui, cum videt, decernit, impius *est*. Tu civem 6
sceleratum et perditum Gallorum et Germanorum
pecunia, peditatu, equitatu, copiis instrues? Nullae
istae excusationes sunt: 'Meus amicus est.' Sit patriae
prius. 'Meus cognatus.' An potest cognatio propior
ulla esse quam patriae, in qua parentes etiam con-
tinentur? 'Mihi pecuniam tribuit.' Cupio videre, qui
id audeat dicere. Quid autem agatur, cum aperuero,
facile erit statuere, quam sententiam dicatis aut quam
sequamini.

Agitur, utrum M. Antonio facultas detur opprimen- 3
dae rei publicae, caedis faciendae bonorum, urbis
dividundae, agrorum suis latronibus condonandi,
populi Romani servitute opprimendi, an horum ei
facere nihil liceat. Dubitate, quid agatis. At non
cadunt haec in Antonium. Hoc ne Cotyla quidem 7
dicere auderet. Quid enim in eum non cadit, qui,
cuius acta se defendere dicit, eius eas leges pervertit,
quas maxime laudare poteramus? Ille paludes siccare

voluit, hic omnem Italiam moderato homini, L. Antonio,
dividendam dedit. Quid? hanc legem populus Romanus
accepit, quid? per auspicia ferri potuit? Silet
augur verecundus sine collegis de auspiciis. Quamquam
illa auspicia non egent interpretatione; Iove enim
tonante cum populo agi non esse fas quis ignorat?
Tribuni plebi tulerunt de provinciis contra acta C.
Caesaris, ille biennium, hi sexennium. Etiam hanc
legem populus Romanus accepit? quid? promulgata
fuit, quid? non ante lata quam scripta est, quid?
non ante factum vidimus, quam futurum quisquam
8 est suspicatus? Ubi lex Caecilia et Didia, ubi promul-
gatio trinum nundinum, ubi poena recenti lege Iunia
et Licinia? Possuntne hae leges esse ratae sine
interitu legum reliquarum? Eccui potestas in forum
insinuandi fuit? Quae porro illa tonitrua, quae tempe-
stas! ut, si auspicia M. Antonium non moverent,
sustinere tamen eum ac ferre posse tantam vim
[tempestatis] imbris ac turbinum mirum videretur.
Quam legem igitur se augur dicit tulisse non modo
tonante Iove, sed prope caelesti clamore prohibente,
9 hanc dubitabit contra auspicia latam confiteri? Quid?
quod cum eo collega tulit, quem ipse fecit sua nuntia-
tione vitiosum, nihilne ad auspicia bonus augur pertinere
4 arbitratus est? Sed auspiciorum nos fortasse erimus
interpretes, qui sumus eius collegae; num ergo etiam
armorum interpretes quaerimus? Primum omnes fori
aditus ita saepti, ut, etiamsi nemo obstaret armatus,
tamen nisi saeptis revolsis introiri in forum nullo
modo posset; sic vero erant disposita praesidia, ut, quo
modo hostium aditus urbe prohibentur castellis et
operibus, ita ab ingressione fori populum tribunosque
10 plebi propulsari videres. Quibus de causis eas leges,
quas M. Antonius tulisse dicitur, omnes censeo per
vim et contra auspicia latas iisque legibus populum non
teneri. Si quam legem de actis Caesaris confirmandis
deve dictatura in perpetuum tollenda deve coloniis

in agros deducendis tulisse M. Antonius dicitur, easdem leges de integro, ut populum teneant, salvis auspiciis ferri placet. Quamvis enim res bonas vitiose per vimque tulerit, tamen eae leges non sunt habendae, omnisque audacia gladiatoris amentis auctoritate nostra repudianda est. Illa vero dissipatio pecuniae publicae 11 ferenda nullo modo est, per quam sestertium septiens miliens falsis perscriptionibus donationibusque avertit, ut portenti simile videatur tantam pecuniam populi Romani tam brevi tempore perire potuisse. Quid? illi immanes quaestus ferendine, quos M. Antoni † tota exhausit domus? Decreta falsa vendebat, regna, civitates, inmunitates in aes accepta pecunia iubebat incidi. Haec se ex commentariis C. Caesaris, quorum ipse auctor erat, agere dicebat. Calebant in interiore aedium parte totius rei publicae nundinae; mulier sibi felicior quam viris auctionem provinciarum regnorumque faciebat; restituebantur exules quasi lege sine lege; quae nisi auctoritate senatus rescinduntur, quoniam ingressi in spem rei publicae recuperandae sumus, imago nulla liberae civitatis relinquetur. Neque solum commentariis commenticiis chirographis- 12 que venalibus innumerabilis pecunia congesta in illam domum est, cum, quae vendebat Antonius, ea se ex actis Caesaris agere diceret, sed senatus etiam consulta pecunia accepta falsa referebat; syngraphae obsignabantur, senatus consulta numquam facta ad aerarium deferebantur. Huius turpitudinis testes erant etiam exterae nationes. Foedera interea facta, regna data, populi provinciaeque liberatae, ipsarumque rerum falsae tabulae gemente populo Romano toto Capitolio figebantur. Quibus rebus tanta pecunia una in domo coacervata est, ut, si hoc genus pecuniae in aerarium redigatur, non sit pecunia rei publicae defutura.

Legem etiam iudiciariam tulit homo castus atque 5 integer iudiciorum et iuris auctor. In quo nos fefellit. Antesignanos et manipulares et Alaudas iudices se

constituisse dicebat; at ille legit aleatores, legit
exules, legit Graecos (o consessum iudicum praecla-
13 rum, o dignitatem consilii admirandam! Avet animus
apud consilium illud pro reo dicere), Cydam Creten-
sem, portentum insulae, hominem audacissimum et
perditissimum. Sed fac non esse; num Latine scit?
num est ex iudicum genere et forma? num, quod ma-
ximum est, leges nostras moresve novit, num denique
homines? Est enim Creta vobis notior quam Roma
Cydae. Dilectus autem et notatio iudicum etiam in
nostris civibus haberi solet; Gortynium vero iudicem
quis novit aut quis nosse potuit? Nam Lysiaden
Atheniensem plerique novimus; est enim Phaedri,
philosophi nobilis, filius, homo praeterea festivus, ut
ei cum Curio consessore eodemque conlusore facillume
14 possit convenire. Quaero igitur: Si Lysiades citatus
iudex non responderit excuseturque Areopagites esse
nec debere eodem tempore Romae et Athenis res
iudicare, accipietne excusationem is, qui quaestioni
praeerit, Graeculi iudicis modo palliati, modo togati?
an Atheniensium antiquissimas leges negleget? Qui
porro ille consessus, di boni! Cretensis iudex, isque
nequissimus. Quem ad modum ad hunc reus alleget,
quo modo accedat? Dura natio est. At Athenienses
misericordes. Puto ne Curium quidem esse crudelem,
qui periculum fortunae cotidie facit. Sunt item lecti
iudices, qui fortasse excusabuntur; habent enim legi-
timam excusationem exilii causa solum vertisse nec
15 esse postea restitutos. Hos ille demens iudices legisset,
horum nomina ad aerarium detulisset, his magnam
partem rei publicae credidisset, si ullam speciem rei
16 publicae cogitavisset? Atque ego de notis iudicibus
dixi; quos minus nostis, nolui nominare; saltatores,
citharistas, totum denique comissationis Antonianae
chorum in tertiam decuriam iudicum scitote esse
coniectum. Em causam, cur lex tam egregia tamque
praeclara maximo imbri, tempestate, ventis, procellis,

turbinibus, inter fulmina et tonitrua ferretur, ut eos iudices haberemus, quos hospites habere nemo velit. Scelerum magnitudo, conscientia maleficiorum, direptio eius pecuniae, cuius ratio in aede Opis confecta est, hanc tertiam decuriam excogitavit; nec ante turpes iudices quaesiti, quam honestis iudicibus nocentium salus desperata est. Sed illud os, illam impuritatem 16 caeni fuisse, ut hos iudices legere auderet! quorum lectione duplex imprimeretur rei publicae dedecus, unum, quod tam turpes iudices essent, alterum, quod patefactum cognitumque esset, quam multos in civitate turpis haberemus. Hanc ergo et reliquas eius modi leges, etiamsi sine vi salvis auspiciis essent rogatae, censerem tamen abrogandas: nunc vero cur abrogandas censeam, quas iudico non rogatas?

An illa non gravissimis ignominiis monimentisque 17 huius ordinis ad posteritatis memoriam sunt notanda, quod unus M. Antonius in hac urbe post conditam urbem palam secum habuerit armatos? quod neque reges nostri fecerunt neque ii, qui regibus exactis regnum occupare voluerunt. Cinnam memini, vidi Sullam, modo Caesarem; hi enim tres post civitatem a L. Bruto liberatam plus potuerunt quam universa res publica. Non possum adfirmare nullis telis eos stipatos fuisse, hoc dico: nec multis et occultis. At 18 hanc pestem agmen armatorum sequebatur; Cassius, Mustela, Tiro gladios ostentantes sui similes greges ducebant per forum; certum agminis locum tenebant barbari sagittarii. Cum autem erat ventum ad aedem Concordiae, gradus conplebantur, lecticae conlocabantur, non quo ille scuta occulta esse vellet, sed ne familiares, si scuta ipsi ferrent, laborarent. Illud 7 vero taeterrimum non modo aspectu, sed etiam auditu, in cella Concordiae conlocari armatos, latrones, sicarios, de templo carcerem fieri, opertis valvis Concordiae, cum inter subsellia senatus versarentur latrones,

19 patres conscriptos sententias dicere. Huc nisi venirem Kalendis Septembribus, etiam fabros se missurum et domum meam disturbaturum esse dixit. Magna res, credo, agebatur; de supplicatione referebat. Veni postridie, ipse non venit. Locutus sum de re publica minus equidem libere, quam mea consuetudo, liberius tamen, quam periculi minae postulabant. At ille homo vehemens et violentus, qui hanc consuetudinem libere dicendi excluderet (fecerat enim hoc idem maxima cum laude L. Piso triginta diebus ante), inimicitias mihi denuntiavit, adesse in senatum iussit a. d. XIII Kalendas Octobres. Ipse interea septemdecim dies de me in Tiburtino Scipionis declamitavit sitim quaerens; haec enim ei causa esse declamandi
20 solet. Cum is dies, quo me adesse iusserat, venisset, tum vero agmine quadrato in aedem Concordiae venit atque in me apsentem orationem ex ore impurissimo evomuit. Quo die si per amicos mihi cupienti in senatum venire licuisset, caedis initium fecisset a me (sic enim statuerat); cum autem semel gladium scelere imbuisset, nulla res ei finem caedendi nisi defatigatio et satietas attulisset. Etenim aderat Lucius frater, gladiator Asiaticus, qui myrmillo Mylasis depugnarat; sanguinem nostrum sitiebat, suum in illa gladiatoria pugna multum profuderat. Hic pecunias vestras aestimabat, possessiones notabat et urbanas et rusticas; huius mendicitas aviditate coniuncta in fortunas nostras imminebat; dividebat agros, quibus et quos volebat; nullus aditus erat privato, nulla aequitatis deprecatio. Tantum quisque habebat possessor, quantum
21 reliquerat divisor Antonius. Quae quamquam, si leges irritas feceritis, rata esse non possunt, tamen separatim suo nomine notanda censeo iudicandumque nullos septemviros fuisse, nihil placere ratum esse, quod ab iis actum diceretur.

8 M. vero Antonium quis est qui civem possit iudicare potius quam taeterrimum et crudelissimum

hostem, qui pro aede Castoris sedens audiente populo
Romano dixerit nisi victorem victurum neminem?
Num putatis, patres conscripti, dixisse eum minacius
quam facturum fuisse? Quid vero? quod in contione
dicere ausus est se, cum magistratu abisset, ad urbem
futurum cum exercitu, introiturum, quotienscumque
vellet, quid erat aliud nisi denuntiare populo Romano
servitutem? Quod autem eius iter Brundisium, quae 22
festinatio, quae spes, nisi ad urbem vel in urbem potius exercitum maximum adduceret? Qui autem
dilectus centurionum, quae effrenatio inpotentis animi!
Cum eius promissis legiones fortissimae reclamassent,
domum ad se venire iussit centuriones, quos bene
sentire de re publica cognoverat, eosque ante pedes
suos uxorisque suae, quam secum gravis imperator
ad exercitum duxerat, iugulari coëgit. Quo animo
hunc futurum fuisse censetis in nos, quos oderat, cum
in eos, quos numquam viderat, tam crudelis fuisset,
et quam avidum in pecuniis locupletium, qui pauperum
sanguinem concupisset? quorum ipsorum bona, quantacumque erant, statim suis comitibus compotoribusque
discripsit. Atque ille furens infesta iam patriae signa 23
a Brundisio inferebat, cum C. Caesar deorum immortalium beneficio, divina animi, ingenii, consilii magnitudine, quamquam sua sponte eximiaque virtute,
tamen adprobatione auctoritatis meae colonias patrias
adiit, veteranos milites convocavit, paucis diebus exercitum fecit, incitatos latronum impetus retardavit.
Postea vero quam legio Martia ducem praestantissimum vidit, nihil egit aliud, nisi ut aliquando liberi
essemus; quam est imitata quarta legio. Quo ille 9
nuntio audito cum senatum vocasset adhibuissetque
consularem, qui sua sententia C. Caesarem hostem
iudicaret, repente concidit. Post autem neque sacri- 24
ficiis sollemnibus factis neque votis nuncupatis non
profectus est, sed profugit paludatus. At quo? In
provinciam firmissimorum et fortissimorum civium,

qui illum, ne si ita quidem venisset, ut nullum bellum inferret, ferre potuissent inpotentem, iracundum, contumeliosum, superbum, semper poscentem, semper rapientem, semper ebrium. At ille, cuius ne pacatam quidem nequitiam quisquam ferre posset, bellum intulit provinciae Galliae, circumsedet Mutinam, firmissimam et splendidissimam populi Romani coloniam, oppugnat D. Brutum imperatorem, consulem designatum, civem non sibi, sed nobis et rei publicae natum.
25 Ergo Hannibal hostis, civis Antonius? Quid ille fecit hostiliter, quod hic non aut fecerit aut faciat aut moliatur et cogitet? Totum iter Antoniorum quid habuit nisi depopulationes, vastationes, caedes, rapinas? quas non faciebat Hannibal, quia multa ad usum suum reservabat, at hi, qui in horam viverent, non modo de fortunis et de bonis civium, sed ne de utilitate quidem sua cogitaverunt.

Ad hunc, di boni! legatos mitti placet? Norunt isti homines formam rei publicae, iura belli, exempla maiorum, cogitant, quid populi Romani maiestas, quid senatus severitas postulet? Legatos decernis? Si, ut deprecere, contemnet, si, ut imperes, non audiet; denique, quamvis severa legatis mandata dederimus, nomen ipsum legatorum hunc, quem videmus, populi Romani restinguet ardorem, municipiorum atque Italiae franget animos. Ut omittam haec, quae magna sunt, certe ista legatio moram et tarditatem
26 adferet bello. Quamvis dicant, quod quosdam audio dicturos: 'Legati proficiscantur; bellum nihilo minus paretur', tamen legatorum nomen ipsum et animos
10 hominum et belli celeritatem morabitur. Minimis momentis, patres conscripti, maximae inclinationes temporum fiunt cum in omni casu rei publicae, tum in bello, et maxime civili, quod opinione plerumque et fama gubernatur. Nemo quaeret, quibus cum mandatis legatos miserimus; nomen ipsum legationis ultro missae timoris esse signum videbitur. Recedat a

Mutina, desinat oppugnare Brutum, decedat ex Gallia; non est verbis rogandus, cogendus est armis. Non 27 enim ad Hannibalem mittimus, ut a Sagunto recedat, ad quem miserat olim senatus P. Valerium Flaccum et Q. Baebium Tampilum (qui, si Hannibal non pareret, Karthaginem ire iussi sunt; nostros quo iubemus ire, si non paruerit Antonius?); ad nostrum civem mittimus, ne imperatorem, ne coloniam populi Romani oppugnet. Itane vero? hoc per legatos rogandum est? Quid interest, per deos immortales! utrum hanc urbem oppugnet an huius urbis propugnaculum, coloniam populi Romani praesidii causa conlocatam? Belli Punici secundi, quod contra maiores nostros Hannibal gessit, causa fuit Sagunti oppugnatio. Recte ad eum legati missi; mittebantur ad Poenum, mittebantur pro Hannibalis hostibus nostris sociis. Quid simile tandem? Nos ad civem mittimus, ne imperatorem populi Romani, ne exercitum, ne coloniam circumsedeat, ne oppugnet, ne agros depopuletur, ne sit hostis?

Age, si paruerit, hoc cive uti aut volumus aut 11 28 possumus? Ante diem XIII Kalendas Ianuarias decretis vestris eum concidistis, constituistis, ut haec ad vos Kalendis Ianuariis referrentur, quae referri videtis, de honoribus et praemiis bene de re publica meritorum et merentium; quorum principem iudicastis eum, qui fuit, C. Caesarem, qui M. Antoni impetus nefarios ab urbe in Galliam avertit; tum milites veteranos, qui primi Caesarem secuti sunt, atque illas caelestis divinasque legiones, Martiam et quartam, comprobastis, quibus, cum consulem suum non modo reliquissent, sed bello etiam persequerentur, honores et praemia spopondistis; eodemque die D. Bruti, praestantissimi civis, edicto adlato atque proposito factum eius conlaudastis, quodque ille bellum privato consilio susceperat, id vos auctoritate publica conprobastis. Quid igitur illo die aliud egistis, nisi ut hostem iudi- 29

caretis Antonium? His vestris decretis aut ille vos
aequo animo adspicere poterit, aut vos illum sine
dolore summo videbitis? Exclusit illum a re publica,
distraxit, segregavit non solum scelus ipsius, sed etiam,
ut mihi videtur, fortuna quaedam rei publicae. Qui
si legatis paruerit Romamque redierit, num umquam
perditis civibus vexillum, quo concurrant, defuturum
putatis? Sed hoc minus vereor: sunt alia, quae
magis timeam et cogitem. Numquam parebit ille
legatis. Novi hominis insaniam, adrogantiam, novi
perdita consilia amicorum, quibus ille est deditus.
30 Lucius quidem frater eius, utpote qui peregre depu-
gnarit, familiam ducit. Sit per se ipse sanus, quod
numquam erit; per hos esse ei tamen non licebit.
Teretur interea tempus, belli apparatus refrigescent.
Unde est adhuc bellum tractum nisi ex retardatione
et mora? Ut primum post discessum latronis vel
potius desperatam fugam libere senatus haberi potuit,
semper flagitavi, ut convocaremur. Quo die primum
convocati sumus, cum designati consules non adessent,
ieci sententia mea maximo vestro consensu funda-
menta rei publicae serius omnino, quam decuit (nec
enim ante potui); sed tamen, si ex eo tempore dies
nullus intermissus esset, bellum profecto nullum ha-
31 beremus. Omne malum nascens facile opprimitur, in-
veteratum fit plerumque robustius. Sed tum expecta-
12 bantur Kalendae Ianuariae, fortasse non recte. Verum
praeterita omittamus; etiamne hanc moram adferemus,
dum proficiscantur legati, dum revertantur? quo-
rum expectatio dubitationem belli adfert. Bello autem
dubio quod potest studium esse dilectus?

Quam ob rem, patres conscripti, legatorum mentionem nullam censeo faciendam; rem administrandam arbitror sine ulla mora et confestim gerendam censeo; tumultum decerni, iustitium edici, saga sumi dico oportere, dilectum haberi sublatis vacationibus in urbe
32 et in Italia praeter Galliam tota. Quae si erunt facta,

opinio ipsa et fama nostrae severitatis obruet scelerati gladiatoris amentiam. Sentiet sibi bellum cum re publica esse susceptum, experietur consentientis senatus nervos atque vires; nam nunc quidem partium contentionem esse dictitat. Quarum partium? Alteri victi sunt, alteri sunt e mediis C. Caesaris partibus; nisi forte Caesaris partes a Pansa et Hirtio consulibus et a filio C. Caesaris oppugnari putamus. Hoc vero bellum non *est* ex dissensione partium, sed ex nefaria spe perditissimorum civium excitatum, quibus bona fortunaeque nostrae notatae sunt et iam ad cuiusque opinionem distributae. Legi epistulam Antoni, quam 33
ad quendam septemvirum, capitalem hominem, collegam suum, miserat. 'Quid concupiscas, tu videris; quod concupiveris, certe habebis.' Em, ad quem legatos mittamus, cui bellum moremur inferre; qui ne sorti quidem fortunas nostras destinavit, sed libidini cuiusque nos ita addixit, ut ne sibi quidem quicquam integrum, quod non alicui promissum iam sit, reliquerit. Cum hoc, patres conscripti, bello, *bello*, inquam, decertandum est, idque confestim; legatorum tarditas repudianda est. Quapropter, ne multa nobis 34
cotidie decernenda sint, consulibus totam rem publicam commendandam censeo iisque permittendum, ut rem publicam defendant provideantque, ne quid res publica detrimenti accipiat, censeoque, ut iis, qui in exercitu M. Antoni sunt, ne sit ea res fraudi, si ante Kalendas Februarias ab eo discesserint. Haec si censueritis, patres conscripti, brevi tempore libertatem populi Romani auctoritatemque vestram recuperabitis. Si autem lenius agetis, tamen eadem, sed fortasse serius decernetis. De re publica, quoad rettulistis, satis decrevisse videor.

Altera res est de honoribus; de quibus deinceps 13
intellego esse dicendum. 35 Sed qui ordo in sententiis rogandis servari solet, eundem tenebo in viris fortibus honorandis. A Bruto igitur consule designato more

maiorum capiamus exordium. Cuius ut superiora omittam, quae sunt maxima illa quidem, sed adhuc hominum magis iudiciis quam publice laudata, quibusnam verbis eius laudes huius ipsius temporis consequi possumus? Neque enim ullam mercedem tanta virtus praeter hanc laudis gloriaeque desiderat: qua etiam si careat, tamen sit se ipsa contenta, quamquam in memoria gratorum civium tamquam in luce posita laetetur. Laus igitur iudicii testimoniique nostri
36 tribuenda Bruto est. Quam ob rem his verbis, patres conscripti, senatus consultum faciendum censeo: 'cum D. Brutus imperator, consul designatus, provinciam Galliam in senatus populique Romani potestate teneat, cumque exercitum tantum tam brevi tempore summo studio municipiorum coloniarumque provinciae Galliae optime de re publica meritae merentisque conscripserit, compararit, id eum recte et ordine exque re publica fecisse, idque D. Bruti praestantissimum meritum in rem publicam senatui populoque Romano gratum esse et fore. Itaque senatum populumque Romanum existimare D. Bruti imperatoris, consulis designati, opera, consilio, virtute incredibilique studio et consensu provinciae Galliae rei publicae difficillumo tempore esse
37 subventum.' Huic tanto merito Bruti, patres conscripti, tantoque in rem publicam beneficio quis est tantus honos qui non debeatur? Nam, si M. Antonio patuisset Gallia, si oppressis municipiis et coloniis inparatis in illam ultimam Galliam penetrare potuisset, quantus rei publicae terror impenderet? Dubitaret, credo, homo amentissimus atque in omnibus consiliis praeceps et devius non solum cum exercitu suo, sed etiam cum omni immanitate barbariae bellum inferre nobis, ut eius furorem ne Alpium quidem muro cohibere possemus. Haec igitur habenda gratia est D. Bruto, qui illum nondum interposita auctoritate vestra suo consilio atque iudicio non ut consulem recepit, sed ut hostem arcuit Gallia seque obsideri quam hanc

urbem maluit. Habeat ergo huius tanti facti tamque
praeclari decreto nostro testimonium sempiternum,
Galliaque, quae semper praesidet atque praesedit huic
imperio libertatique communi, merito vereque laudetur,
quod se suasque vires non tradidit, sed opposuit Antonio.
Atque etiam M. Lepido pro eius egregiis in rem 14 38
publicam meritis decernendos honores quam amplissi-
mos censeo. Semper ille populum Romanum liberum
voluit maximumque signum illo die dedit voluntatis
et iudicii sui, cum Antonio diadema Caesari inponente
se avertit gemituque et maestitia declaravit, quantum
haberet odium servitutis, quam populum Romanum
liberum cuperet, quam illa, quae tulerat, temporum
magis necessitate quam iudicio tulisset. Quanta vero
is moderatione usus sit in illo tempore civitatis, quod
post mortem Caesaris consecutum est, quis nostrum
oblivisci potest? Magna haec, sed ad maiora pro-
perat oratio. Quid enim, o di immortales! admirabilius 39
omnibus gentibus, quid optatius populo Romano acci-
dere potuit, quam, cum bellum civile maximum esset,
cuius belli exitum omnes timeremus, sapientia et cle-
mentia id potius extingui quam armis et ferro rem in dis-
crimen adducere? Quodsi eadem ratio Caesaris fuisset
in illo taetro miseroque bello, ut omittam patrem,
duos Cn. Pompei, summi et singularis viri, filios in-
columis haberemus, quibus certe pietas fraudi esse
non debuit. Utinam omnes M. Lepidus servare
potuisset! facturum fuisse declaravit in eo, quod potuit,
cum Sex. Pompeium restituit civitati, maximum ornamen-
tum rei publicae, clarissimum monumentum clemen-
tiae suae. Gravis illa fortuna populi Romani, grave
fatum. Pompeio enim patre, quod imperii populi
Romani lumen fuit, extincto interfectus est patris
simillimus filius. Sed omnia mihi videntur deorum 40
immortalium iudicio expiata Sex. Pompeio rei publicae
conservato. Quam ob causam iustam atque magnam, 15
et quod periculosissimum civile bellum maximumque

humanitate et sapientia sua M. Lepidus ad pacem
concordiamque convertit, senatus consultum his verbis
censeo perscribendum: 'cum a M. Lepido imperatore,
pontifice maximo, saepe numero res publica et bene
et feliciter gesta sit populusque Romanus intellexerit
ei dominatum regium maxime displicere, cumque eius
opera, virtute, consilio singularique clementia et man-
suetudine bellum acerbissimum civile sit restinctum,
41 Sextusque Pompeius Cn. f. Magnus huius ordinis
auctoritate ab armis discesserit et a M. Lepido im-
peratore, pontifice maximo, summa senatus populique
Romani voluntate civitati restitutus sit, senatum popu-
lumque Romanum pro maximis plurimisque in rem
publicam M. Lepidi meritis magnam spem in eius
virtute, auctoritate, felicitate reponere otii, pacis,
concordiae, libertatis, eiusque in rem publicam meri-
torum senatum populumque Romanum memorem fore,
eique statuam equestrem inauratam in rostris, aut
quo alio loco in foro vellet, ex huius ordinis sententia
statui placere.' Qui honos, patres conscripti, mihi
maximus videtur, primum quia iustus est; non enim
solum datur propter spem temporum reliquorum, sed
pro amplissimis meritis redditur; nec vero cuiquam
possumus commemorare hunc honorem a senatu
tributum iudicio senatus soluto et libero.

16 Venio ad C. Caesarem, patres conscripti, qui nisi
42 fuisset, quis nostrum esse potuisset? Advolabat ad
urbem a Brundisio homo inpotentissimus ardens odio,
animo hostili in omnis bonos cum exercitu, Antonius.
Quid huius audaciae et sceleri poterat opponi? Nondum
ullos duces habebamus, non copias; nullum erat con-
silium publicum, nulla libertas; dandae cervices erant
crudelitati nefariae; fugam quaerebamus omnes, quae
43 ipsa exitum non habebat. Quis tum nobis, quis populo
Romano optulit hunc divinum adulescentem deus?
qui, cum omnia ad perniciem nostram pestifero illi
civi paterent, subito praeter spem omnium exortus

prius confecit exercitum, quem furori M. Antoni
opponeret, quam quisquam hoc eum cogitare suspi-
caretur. Magni honores habiti Cn. Pompeio, cum esset
adulescens, et quidem iure. Subvenit enim rei publi-
cae, sed aetate multo robustior et militum ducem
quaerentium studio paratior et in alio genere belli.
Non enim omnibus Sullae causa grata. Declarat
multitudo proscriptorum, tot municipiorum maximae
calamitates. Caesar autem annis multis minor vetera- 44
nos cupientis iam requiescere armavit; eam conplexus
est causam, quae esset senatui, quae populo, quae
cunctae Italiae, quae dis hominibusque gratissuma.
Et Pompeius ad L. Sullae maximum imperium
victoremque exercitum accessit; Caesar se ad neminem
adiunxit; ipse princeps exercitus faciendi et praesidii
conparandi fuit. Ille adversariorum partibus agrum
Picenum habuit inimicum, hic ex Antoni amicis, sed
amicioribus libertatis contra Antonium confecit exer-
citum. Illius opibus Sulla regnavit, huius praesidio
Antoni dominatus oppressus est. Demus igitur impe- 45
rium Caesari, sine quo res militaris administrari, teneri
exercitus, bellum geri non potest; sit pro praetore eo
iure, quo qui optimo. Qui honos quamquam est
magnus illi aetati, tamen ad necessitatem rerum
gerendarum, non solum ad dignitatem valet. Itaque
illa quaeramus, quae vix hodierno die consequemur.
Sed saepe spero fore huius adulescentis ornandi 17
honorandique et nobis et populo Romano potestatem;
hoc autem tempore ita censeo decernundum: 'quod 46
C. Caesar C. f., pontifex, pro praetore, summo
rei publicae tempore milites veteranos ad libertatem
populi Romani cohortatus sit eosque conscripserit,
quodque legio Martia quartaque summo studio op-
timoque in rem publicam consensu C. Caesare duce
et auctore rem publicam, libertatem populi Romani
defendant, defenderint, et quod C. Caesar pro praetore
Galliae provinciae cum exercitu subsidio profectus sit.

equites, sagittarios, elephantos in suam populique Romani potestatem redegerit difficillumoque rei publicae tempore saluti dignitatique populi Romani subvenerit, ob eas causas senatui placere C. Caesarem C. f., pontificem, pro praetore, senatorem esse sententiamque loco quaestorio dicere, eiusque rationem, quemcumque magistratum petet, ita haberi, ut haberi per leges liceret, si anno superiore quaestor fuisset.'
47 Quid est enim, patres conscripti, cur eum non quam primum amplissimos honores capere cupiamus? Legibus enim annalibus cum grandiorem aetatem ad consulatum constituebant, adulescentiae temeritatem verebantur; C. Caesar ineunte aetate docuit ab excellenti eximiaque virtute progressum aetatis expectari non oportere. Itaque maiores nostri veteres illi admodum antiqui leges annales non habebant, quas multis post annis attulit ambitio, ut gradus esset petitionis inter aequales. Ita saepe magna indoles virtutis, priusquam
48 rei publicae prodesse potuisset, extincta est. At vero apud antiquos Rulli, Decii, Corvini multique alii, recentiore autem memoria superior Africanus, T. Flamininus admodum adulescentes consules facti tantas res gesserunt, ut populi Romani imperium auxerint, nomen ornarint. Quid? Macedo Alexander cum ab ineunte aetate res maximas gerere coepisset, nonne tertio et tricesimo anno mortem obiit? quae est aetas nostris legibus decem annis minor quam consularis. Ex quo iudicari potest virtutis esse quam
18 aetatis cursum celeriorem. Nam quod ii, qui Caesari invident, simulant se timere, ne verendum quidem est, ut tenere se possit, ut moderari, ne honoribus nostris
49 elatus intemperantius suis opibus utatur. Ea natura rerum est, patres conscripti, ut, qui sensum verae gloriae ceperit, quique se ab senatu, ab equitibus Romanis populoque Romano universo senserit civem carum haberi salutaremque rei publicae, nihil cum hac gloria comparandum putet. Utinam C. Caesari,

patri dico, contigisset adulescenti, ut esset senatui
atque optimo cuique carissimus! Quod cum con
sequi neglexisset, omnem vim ingenii, quae summa fuit
in illo, in populari levitate consumpsit. Itaque cum
respectum ad senatum et ad bonos non haberet, eam
sibi viam ipse patefecit ad opes suas amplificandas,
quam virtus liberi populi ferre non posset. Eius
autem filii longissume diversa ratio est; qui cum
omnibus est, tum optimo cuique carissimus. In hoc
spes libertatis posita est, ab hoc accepta iam salus,
huic summi honores et exquiruntur et parati sunt.
Cuius igitur singularem prudentiam admiramur, eius 50
stultitiam timemus? Quid enim stultius quam in-
utilem potentiam, invidiosas opes, cupiditatem dominandi
praecipitem et lubricam anteferre verae, gravi, solidae
gloriae? An hoc vidit puer; si aetate processerit,
non videbit? At est quibusdam inimicus clarissimis
atque optimis civibus. Nullus iste timor esse debet;
omnis Caesar inimicitias rei publicae condonavit, hanc
sibi iudicem constituit, hanc moderatricem omnium
consiliorum atque factorum. Ita enim ad rem publicam
accessit, ut eam confirmaret, non ut everteret. Omnis
habeo cognitos sensus adulescentis. Nihil est illi re
publica carius, nihil vestra auctoritate gravius, nihil
bonorum virorum iudicio optatius, nihil vera gloria
dulcius. Quam ob rem ab eo non modo nihil timere, 51
sed maiora et meliora exspectare debetis neque in eo,
qui ad D. Brutum obsidione liberandum profectus sit,
timere ne memoria maneat domestici doloris, quae
plus apud eum possit quam salus civitatis. Audebo
etiam obligare fidem meam, patres conscripti, vobis
populoque Romano reique publicae; quod profecto,
† cum me nulla vis cogeret, facere non auderem perti-
mesceremque in maxima re periculosam opinionem
temeritatis. Promitto, recipio, spondeo, patres conscripti,
C. Caesarem talem semper fore civem, qualis hodie
sit, qualemque eum maxime velle esse et optare debemus.

19 52 Quae cum ita sint, de Caesare satis hoc tempore dictum habebo. Nec vero de L. Egnatuleio, fortissimo et constantissimo civi amicissimoque rei publicae, silendum arbitror, sed tribuendum testimonium virtutis egregiae, quod is legionem quartam ad Caesarem adduxerit, quae praesidio consulibus, senatui populoque Romano reique publicae esset; ob eam causam placere, uti L. Egnatuleio triennium ante legitimum tempus magistratus petere, capere, gerere liceat. In quo, patres conscripti, non tantum commodum tribuitur L. Egnatuleio, quantus honos; in tali enim re satis est nominari.

53 De exercitu autem C. Caesaris ita censeo decernundum: 'senatui placere militibus veteranis, qui Caesaris pontificis *auctoritatem secuti libertatem populi Romani* auctoritatemque huius ordinis defenderint atque defendant, iis liberisque eorum militiae vacationem esse, utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videretur, cognoscerent, qui ager iis coloniis esset, quo milites veterani deducti essent, qui contra legem Iuliam possideretur, ut is militibus veteranis divideretur; de agro Campano separatim cognoscerent inirentque rationem de commodis militum veteranorum augendis, legionique Martiae et legioni quartae et iis militibus, qui de legione secunda, tricesima quinta ad C. Pansam A. Hirtium consules venissent suaque nomina edidissent, quod iis auctoritas senatus populique Romani libertas carissima sit et fuerit, vacationem militiae ipsis liberisque eorum esse placere extra tumultum Gallicum Italicumque, easque legiones bello confecto missas fieri placere; quantamque pecuniam militibus earum legionum in singulos C. Caesar pontifex, pro praetore, pollicitus sit, tantam dari placere; utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videretur, rationem agri haberent, qui sine iniuria privatorum dividi posset; iisque militibus, legioni Martiae et legioni quartae

ita darent, adsignarent, ut quibus militibus amplissime dati, adsignati essent.' Dixi ad ea omnia, consules, de quibus rettulistis; quae si erunt sine mora matureque decreta, facilius adparabitis ea, quae tempus et necessitas flagitat. Celeritate autem opus est; qua si essemus usi, bellum, ut saepe dixi, nullum haberemus.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SEXTA.

ARGUMENTUM.

Eo die, quo M. Cicero superiorem orationem in senatu habuit, nihil perfectum est, quod L. Piso legatos potius ad M. Antonium mittendos censuit. Postridie eius diei, quod M. Cicero de honoribus tribuendis censuerat, acceptum est; sed cum de Antonio rogaretur, ne discessio eo die fieret, a Salvio tribuno pl. impeditum est. Eo quoque die, qui hunc sequebatur, res ad finem perducta non est. Quarto demum die res ita transacta est, ut senatus legatos ad Antonium mittendos decerneret. Eo die M. Cicero a P. Apuleio tribuno pl. in contionem productus hanc, quae infra scripta est, orationem apud populum habuit, in qua, quid ipse de legatione ad M. Antonium decreta existimaret, exposuit populumque Romanum ad recuperandam tuendamque libertatem adhortatus est.

1 Audita vobis esse arbitror, Quirites, quae sint
1 acta in senatu, quae fuerit cuiusque sententia. Res enim ex Kalendis Ianuariis agitata paulo ante confecta est minus quidem illa severe, quam decuit, non tamen omnino dissolute. Mora est adlata bello, non causa sublata. Quam ob rem, quod quaesivit ex me P. Apuleius, homo et multis officiis mihi et summa familiaritate coniunctus et vobis amicissimus, ita respondebo, ut ea, quibus non interfuistis, nosse possitis. Causa fortissimis optimisque consulibus Kalendis

Ianuariis de re publica primum referendi fuit ex eo,
quod XIII Kalendas Ian. senatus me auctore decrevit.
Eo die primum, Quirites, fundamenta sunt iacta rei 2
publicae; fuit enim longo intervallo ita liber senatus,
ut vos aliquando liberi essetis. Quo quidem tempore,
etiamsi ille dies vitae finem mihi adlaturus esset,
satis magnum ceperam fructum, cum vos universi
una mente atque voce iterum a me conservatam esse
rem publicam conclamastis. Hoc vestro iudicio tanto
tamque praeclaro excitatus ita Kalendis Ianuariis veni
in senatum, ut meminissem, quam personam impositam
a vobis sustinerem. Itaque bellum nefarium inlatum
rei publicae cum viderem, nullam moram interponen-
dam insequendi M. Antonium putavi hominemque
audacissimum, qui multis nefariis rebus ante commis-
sis hoc tempore imperatorem populi Romani oppu-
gnaret, coloniam vestram fidissimam fortissimamque
obsideret, bello censui persequendum; tumultum esse
decrevi; iustitium edici, saga sumi dixi placere, quo
omnes acrius graviusque incumberent ad ulciscendas
rei publicae iniurias, si omnia gravissimi belli in-
signia suscepta a senatu viderent. Itaque haec sen- 3
tentia, Quirites, sic per triduum valuit, ut, quamquam
discessio facta non esset, tamen praeter paucos omnes
mihi adsensuri viderentur. Hodierno autem die spe
nescio qua pacis obiecta remissior senatus fuit. Nam
plures eam sententiam secuti sunt, ut, quantum sena-
tus auctoritas vesterque consensus apud Antonium
valiturus esset, per legatos experiremur.

Intellego, Quirites, a vobis hanc sententiam repu- 2
diari, neque iniuria. Ad quem enim legatos? ad
eumne, qui pecunia publica dissipata atque effusa, per
vim et contra auspicia inpositis rei publicae legibus,
fugata contione, obsesso senatu ad opprimendam rem
publicam Brundisio legiones accersierit, ab iis relictus
cum latronum manu in Galliam inruperit, Brutum op-
pugnet, Mutinam circumsedeat? Quae vobis potest

cum hoc gladiatore condicionis, aequitatis, legationis 4 esse communitas? Quamquam, Quirites, non est illa legatio, sed denuntiatio belli, nisi paruerit; ita enim est decretum, ut si legati ad Hannibalem mitterentur. Mittuntur enim, qui nuntient, ne oppugnet consulem designatum, ne Mutinam obsideat, ne provinciam depopuletur, ne dilectus habeat, sit in senatus populique Romani potestate. Facile vero huic denuntiationi parebit, ut in patrum conscriptorum atque in vestra potestate sit, qui in sua numquam fuerit! Quid enim ille umquam arbitrio suo fecit? Semper eo tractus est, quo libido rapuit, quo levitas, quo furor, quo vinulentia; semper eum duo dissimilia genera tenuerunt, lenonum et latronum; ita domesticis stupris, forensibus parricidiis delectatur, ut mulieri citius avarissimae paruerit quam senatui populoque Romano. 3 5 Itaque, quod paulo ante feci in senatu, faciam apud vos. Testificor, denuntio, ante praedico nihil M. Antonium eorum, quae sunt legatis mandata, facturum, vastaturum agros, Mutinam obsessurum, dilectus, qua possit, habiturum. Is est enim ille, qui semper senatus iudicium et auctoritatem, semper voluntatem vestram potestatemque contempserit. An ille id faciat, quod paulo ante decretum est, ut exercitum citra flumen Rubiconem, qui finis est Galliae, educeret, dum ne propius urbem Romam ducenta milia admoveret? Huic denuntiationi ille pareat, ille se fluvio Rubicone et ducentis milibus circumscriptum esse patiatur? 6 Non is est Antonius; nam, si esset, non commisisset, ut ei senatus tamquam Hannibali initio belli Punici denuntiaret, ne oppugnaret Saguntum. Quod vero ita avocatur a Mutina, ut ab urbe tamquam pestifera flamma arceatur, quam habet ignominiam, quod iudicium senatus! Quid? quod a senatu dantur mandata legatis, ut D. Brutum militesque eius adeant iisque demonstrent summa in rem publicam merita beneficiaque eorum grata esse senatui populoque Romano iisque

eam rem magnae laudi magnoque honori fore, pas-
surumne censetis Antonium introire Mutinam legatos
exire inde tuto? Numquam patietur, mihi credite.
Novi violentiam, novi inpudentiam, novi audaciam.
Nec vero de illo sicut de homine aliquo debemus, 7
sed ut de inportunissima belua cogitare. Quae cum
ita sint, non omnino dissolutum est, quod decrevit
senatus; habet atrocitatis aliquid legatio; utinam nihil
haberet morae! Nam cum plerisque in rebus geren-
dis tarditas et procrastinatio odiosa est, tum hoc
bellum indiget celeritatis. Succurrendum est D. Bruto,
omnes undique copiae colligendae; horam eximere
[nullam] in tali cive liberando sine scelere non pos-
sumus. An ille non potuit, si Antonium consulem, 8
si Galliam Antoni provinciam iudicasset, legiones An-
tonio et provinciam tradere, domum redire, triumphare,
primus in hoc ordine, quoad magistratum iniret, sen-
tentiam dicere? quid negotii fuit? Sed cum se Bru- 9
tum esse meminisset vestraeque libertati natum, non
otio suo, quid egit aliud, nisi ut paene corpore suo
Gallia prohiberet Antonium? Ad hunc utrum legatos
an legiones ire oportebat? Sed praeterita omittamus;
properent legati, quod video esse facturos; vos saga
parate. Est enim ita decretum, ut, si ille auctoritati
senatus non paruisset, ad saga iretur. Ibitur; non
parebit; nos amissos tot dies rei gerendae queremur.

Non metuo, Quirites, ne, cum audierit Antonius 4
me hoc et in senatu et in contione confirmasse, num-
quam illum futurum in senatus potestate, refellendi
mei causa, ut ego nihil vidisse videar, vertat se et
senatui pareat. Numquam faciet; non invidebit huic
meae gloriae; malet me sapientem a vobis quam se
modestum existimari. Quid? ipse si velit, num etiam 10
Lucium fratrem passurum arbitramur? Nuper quidem
dicitur ad Tibur, ut opinor, cum ei labare M. Antonius
videretur, mortem fratri esse minitatus. Etiamne ab
hoc myrmillone Asiatico senatus mandata, legatorum

verba audientur? Nec enim secerni a fratre poterit,
tanta praesertim auctoritate. Nam hic inter illos
Africanus est; pluris habetur quam L. Trebellius,
pluris quam T. Plancus *** adulescens nobilis. Plan-
cum, qui omnibus sententiis maximo vestro plausu
condemnatus nescio quo modo se coniecit in turbam
atque ita maestus rediit, ut retractus, non reversus
videretur, sic contemnit, tamquam si illi aqua et igni
interdictum sit; aliquando negat ei locum esse oportere
11 in curia, qui incenderit curiam. Nam Trebellium
valde iam diligit; oderat tum, cum ille tabulis novis
adversabatur; iam fert in oculis, posteaquam ipsum
Trebellium vidit sine tabulis novis salvum esse non
posse. Audisse enim vos arbitror, Quirites, quod
etiam videre potuistis, cotidie sponsores et creditores
L. Trebelli convenire. O Fide! (hoc enim opinor
Trebellium sumpsisse cognomen) quae potest esse
maior fides quam fraudare creditores, domo profugere,
propter aes alienum ire ad arma? Ubi plausus ille
in triumpho est, saepe ludis, ubi aedilitas delata
summo studio bonorum? Quis est, qui hunc non
5 casu existimet recte fecisse, nequitia sceleste? Sed
12 redeo ad amores deliciasque vestras, L. Antonium,
qui vos omnis in fidem suam recepit. Negatis?
Numquisnam est vestrum, qui tribum non habeat?
Certe nemo. Atqui illum quinque et triginta tribus
patronum adoptarunt. Rursus reclamatis? Aspicite
illam a sinistra equestrem statuam inauratam, in qua
quid inscriptum est? 'QUINQUE ET TRIGINTA TRIBUS
PATRONO.' Populi Romani igitur est patronus L.
Antonius. Malam quidem illi pestem! clamori enim
vestro adsentior. Non modo hic latro, quem clientem
habere nemo velit, sed quis umquam tantis opibus,
tantis rebus gestis fuit, qui se populi Romani victoris
dominique omnium gentium patronum dicere auderet?
13 In foro L. Antoni statuam videmus, sicut illam
Q. Tremuli, qui Hernicos devicit, ante Castoris. O

inpudentiam incredibilem! Tantumne sibi sumpsit, quia Mylasis myrmillo Thraecem iugulavit familiarem suum? quonam modo istum ferre possemus, si in hoc foro spectantibus vobis depugnasset? Sed haec una statua; altera *ab* equitibus Romanis equo publico, qui item ascribunt 'PATRONO'. Quem umquam iste ordo patronum adoptavit? Si quemquam, debuit me. Sed me omitto; quem censorem, quem imperatorem? Agrum iis divisit. O sordidos, qui acceperint, impro- 14
bum, qui dederit! Statuerunt etiam tribuni militares, (14)
qui in exercitu Caesaris bis fuerunt. Quis est iste ordo? Multi fuerunt multis in legionibus per tot annos. Iis quoque divisit Semurium. Campus Martius restabat, nisi prius cum fratre fugisset. Sed haec agrorum adsignatio paulo ante, Quirites, L. Caesaris, clarissimi viri et praestantissimi senatoris, sententia dissoluta est; huic enim adsensi septemvirum acta sustulimus. Iacent beneficia Nuculae, friget patronus Antonius. Nam possessores animo aequiore discedent; nullam inpensam fecerant, nondum instruxerant, partim quia non confidebant, partim quia non habebant. Sed 15
illa statua palmaris, de qua, si meliora tempora essent, non possem sine risu dicere: 'L. ANTONIO A IANO MEDIO PATRONO.' Itane? Ianus medius in L. Antoni clientela est? Quis umquam in illo Iano inventus est qui L. Antonio mille nummum ferret expensum? Sed 6
nimis multa de nugis; ad causam bellumque redeamus; quamquam non alienum fuit personas quasdam a vobis recognosci, ut, quibuscum bellum gereretur, possetis taciti cogitare.

Ego autem vos hortor, Quirites, ut, etiamsi melius aliud fuit, tamen legatorum reditum expectetis animo aequo. Celeritas detracta de causa est, boni tamen aliquid accessit ad causam. Cum enim legati renuntia- 16
rint, quod certe renuntiabunt, non in vestra potestate, non in senatus esse Antonium, quis erit tam inprobus civis, qui illum civem habendum putet? Nunc enim

sunt pauci illi quidem, sed tamen plures, quam re publica dignum est, qui ita loquantur: 'Ne legatos quidem expectabimus?' Istam certe vocem simulationemque clementiae extorquebit istis res ipsa [publica]. Quo etiam, ut confitear vobis, Quirites, minus hodierno die contendi, minus laboravi, ut mihi senatus adsentiens tumultum decerneret, saga sumi iuberet. Malui viginti diebus post sententiam meam laudari ab omnibus
17 quam a paucis hodie vituperari. Quapropter, Quirites, exspectate legatorum reditum et paucorum dierum molestiam devorate. Qui cum redierint, si pacem adferent, cupidum me, si bellum, providum iudicatote. An ego non provideam meis civibus, non dies noctesque de vestra libertate, de rei publicae salute cogitem? Quid enim non debeo vobis, Quirites, quem vos a se ortum hominibus nobilissimis omnibus honoribus praetulistis? An ingratus sum? Quis minus? qui partis honoribus eosdem in foro gessi labores quos petendis. Rudis in re publica? Quis exercitatior? qui viginti
7 iam annos bellum geram cum impiis civibus. Quam
18 ob rem, Quirites, consilio, quantum potero, labore plus paene, quam potero, excubabo vigilaboque pro vobis. Etenim quis est civis, praesertim hoc gradu, quo me vos esse voluistis, tam oblitus beneficii vestri, tam immemor patriae, tam inimicus dignitatis suae, quem non excitet, non inflammet tantus vester iste consensus? Multas magnasque habui consul contiones, multis interfui; nullam umquam vidi tantam, quanta nunc vestrum est. Unum sentitis omnes, unum studetis, M. Antoni conatus avertere a re publica, furorem extinguere, opprimere audaciam. Idem volunt omnes ordines, eodem incumbunt municipia, coloniae, cuncta Italia. Itaque senatum bene sua sponte firmum fir-
19 miorem vestra auctoritate fecistis. Venit tempus, Quirites, serius omnino, quam dignum populo Romano fuit, sed tamen ita maturum, ut differri iam hora non possit. Fuit aliquis fatalis casus, ut ita dicam, quem

tulimus, quoquo modo ferendus fuit; nunc si quis erit, erit voluntarius. Populum Romanum servire fas non est, quem di immortales omnibus gentibus imperare voluerunt. Res in extremum est adducta discrimen; de libertate decernitur. Aut vincatis oportet, Quirites, quod profecto et pietate vestra et tanta concordia consequemini, aut quidvis potius quam serviatis. Aliae nationes servitutem pati possunt, populi Romani est propria libertas.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SEPTIMA.

ARGUMENTUM.

Cum legati, quem ad modum in superiore oratione traditum est, ad M. Antonium profecti essent eorumque reditus exspectaretur, referebat in senatu C. Pansa consul de via Appia et de Moneta, tribunus pl. de Lupercis. Ibi M. Cicero veritus, ne quid languoris expectatio adferret animis, suo loco sententiam rogatus hac, quae infra scripta est, oratione hoc studuit efficere, ne senatores lenius de M. Antoni consiliis iudicarent et remissius, quam ipse et ii cives, qui eius partes sequebantur, vellent.

---

1 Parvis de rebus, sed fortasse necessariis consulimur,
1 patres conscripti. De Appia via et de Moneta consul, de Lupercis tribunus pl. refert. Quarum rerum etsi facilis explicatio videtur, tamen animus aberrat a sententia suspensus curis maioribus. Adducta est enim, patres conscripti, res in maximum periculum et in extremum paene discrimen. Non sine causa legatorum [istam] missionem semper timui, numquam probavi; quorum reditus quid sit adlaturus, ignoro, exspectatio quidem quantum adferat languoris animis, quis non videt? Non enim se tenent ii, qui senatum dolent ad auctoritatis pristinae spem revirescere, coniunctum huic ordini populum Romanum, conspirantem Italiam, paratos exercitus, expeditos duces.

Iam nunc fingunt responsa Antoni eaque defendunt. 2 Alii postulare illum, ut omnes exercitus dimittantur. Scilicet legatos ad eum misimus, non ut pareret et dicto audiens esset huic ordini, sed ut condiciones ferret, leges inponeret, reserare nos exteris gentibus Italiam iuberet, se praesertim incolumi, a quo maius periculum quam ab ullis nationibus extimescendum est. Alii remittere eum nobis Galliam citeriorem, (3) illam ultimam postulare, praeclare; ex qua non legiones 3 solum, sed etiam nationes ad urbem conetur adducere. Alii nihil eum iam nisi modeste postulare. Macedoniam suam vocat omnino, quoniam Gaius frater est [inde] revocatus; sed quae provincia est, ex qua illa fax excitare non possit incendium? Itaque idem quasi providi cives et senatores diligentes bellicum me cecinisse dicunt; suscipiunt pacis patrocinium. Nonne sic disputant? 'Inritatum Antonium non oportuit; nequam est homo ille atque confidens; multi praeterea improbi' (quos quidem a se primum numerare possunt, qui haec locuntur); eos cavendos esse denuntiant. Utrum igitur in nefariis civibus ulciscendi, cum possis, an 2 pertimescendi diligentior cautio est? Atque haec ii 4 locuntur, qui quondam propter levitatem populares habebantur. Ex quo intellegi potest animo illos abhorruisse semper ab optimo civitatis statu, non voluntate fuisse populares. Qui enim evenit, ut, qui in rebus improbis populares fuerint, idem in re una maxime populari, quod eadem salutaris rei publicae sit, improbos se quam popularis esse malint? Me quidem semper, uti scitis, adversarium multitudinis temeritati haec fecit praeclarissima causa popularem. Et quidem dicuntur vel potius se ipsi dicunt consu- 5 lares; quo nomine dignus est nemo, nisi qui tanti honoris nomen potest sustinere. Faveas tu hosti? ille litteras ad te mittat de sua spe rerum secundarum? eas tu laetus proferas, recites, describendas etiam des improbis civibus, eorum augeas animos, bonorum

spem virtutemque debilites et te consularem aut
senatorem, denique civem putes? Accipiet in optimam
partem C. Pansa, fortissimus consul atque optimus.
Etenim dicam animo amicissimo: Hunc ipsum mihi
hominem familiarissimum, nisi talis consul esset, ut
omnis vigilias, curas, cogitationes in rei publicae
6 salute defigeret, consulem non putarem. Quamquam
nos ab ineunte illius aetate usus, consuetudo, studiorum
etiam honestissimorum societas similitudoque devinxit,
eiusdemque cura incredibilis in asperrimis belli civilis
periculis perspecta docuit non modo salutis, sed etiam
dignitatis meae fuisse fautorem, tamen eundem, ut
dixi, nisi talis esset consul, negare esse consulem
auderem; idem non modo consulem esse dico, sed
etiam memoria mea praestantissimum atque optimum
consulem, non quin pari virtute et voluntate alii
fuerint, sed tantam causam non habuerunt, in qua
7 et voluntatem suam et virtutem declararent; huius
magnitudini animi, gravitati, sapientiae tempestas est
oblata formidolosissimi temporis. Tum autem in-
lustratur consulatus, cum gubernat rem publicam si
non optabili, at necessario tempore. Magis autem
necessarium, patres conscripti, nullum tempus umquam
fuit.

3 Itaque ego ille, qui semper pacis auctor fui, cui-
que pax, praesertim civilis, quamquam omnibus bonis,
tamen in primis fuit optabilis (omne enim curriculum
industriae nostrae in foro, in curia, in amicorum peri-
culis propulsandis elaboratum est; hinc honores am-
plissimos, hinc mediocris opes, hinc dignitatem, si
8 quam habemus, consecuti sumus) — ego igitur pacis,
ut ita dicam, alumnus, qui quantuscumque sum (nihil
enim mihi adrogo), sine pace civili certe non fuissem
(periculose dico; quem ad modum accepturi, patres
conscripti, sitis, horreo, sed pro mea perpetua cupidi-
tate vestrae dignitatis retinendae et augendae quaeso
oroque vos, patres conscripti, ut primo, etsi erit vel

acerbum auditu vel incredibile a M. Cicerone esse dictum, accipiatis sine offensione, quod dixero, neve id, priusquam, quale sit, explicaro, repudietis) — ego ille (dicam saepius) pacis semper laudator, semper auctor pacem cum M. Antonio esse nolo. Magna spe ingredior in reliquam orationem, patres conscripti, quoniam periculosissimum locum silentio sum praetervectus. Cur igitur pacem nolo? Quia turpis est, 9
quia periculosa, quia esse non potest. Quae tria dum explico, peto a vobis, patres conscripti, ut eadem benignitate, qua soletis, mea verba audiatis.

Quid est inconstantia, levitate, mobilitate cum singulis hominibus, tum vero universo senatui turpius? quid porro inconstantius quam, quem modo hostem non verbo, sed re multis decretis iudicaritis, cum hoc subito pacem velle coniungi? Nisi vero, cum C. 10
Caesari meritos illi quidem honores et debitos, sed tamen singularis et immortalis decrevistis unam ob causam, quod contra M. Antonium exercitum comparavisset, non hostem tum Antonium iudicavistis, nec tum hostis est a vobis iudicatus Antonius, cum laudati auctoritate vestra veterani milites, qui C. Caesarem secuti essent, nec tum hostem Antonium iudicastis, cum fortissimis legionibus, quod illum, qui consul appellabatur, cum esset hostis, reliquissent, vacationes, pecunias, agros spopondistis. Quid? cum 4
Brutum omine quodam illius generis et nominis natum 11
ad rem publicam liberandam exercitumque eius pro libertate populi Romani bellum gerentem cum Antonio provinciamque fidelissimam atque optimam, Galliam, laudibus amplissimis adfecistis, tum non hostem iudicastis Antonium? Quid? cum decrevistis, ut consules, alter ambove, ad bellum proficiscerentur, quod erat bellum, si hostis Antonius non erat? Quid igitur 12
profectus est vir fortissimus, meus collega et familiaris, A. Hirtius consul? at qua inbecillitate, qua macie! Sed animi vires corporis infirmitas non retardavit.

Aequum, credo, putavit vitam, quam populi Romani
votis retinuisset, pro libertate populi Romani in
13 discrimen adducere. Quid? cum dilectus haberi tota
Italia iussistis, cum vacationes omnes sustulistis, tum
ille hostis non est iudicatus? Armorum officinas in
urbe videtis, milites cum gladiis secuntur consulem,
praesidio sunt specie consuli, re et veritate nobis,
omnes sine ulla recusatione, summo etiam cum studio
nomina dant, parent auctoritati vestrae; non est
14 iudicatus hostis Antonius? At legatos misimus. Heu
me miserum! cur senatum cogor, quem laudavi semper,
reprehendere? Quid? vos censetis, patres conscripti,
legatorum missionem populo Romano vos probavisse?
non intellegitis, non auditis meam sententiam flagitari?
cui cum pridie frequentes essetis adsensi, postridie
ad spem estis inanem pacis devoluti. Quam turpe
porro legiones ad senatum legatos mittere, senatum
ad Antonium! Quamquam illa legatio non est, denun-
tiatio est paratum illi exitium, nisi paruerit huic
ordini; quid refert? tamen opinio est gravior. Missos
enim legatos omnes vident, decreti nostri non omnes
5 verba noverunt. Retinenda est igitur nobis constantia,
gravitas, perseverantia, repetenda vetus illa severitas,
siquidem auctoritas senatus decus, honestatem, laudem
dignitatemque desiderat, quibus rebus hic ordo caruit
nimium diu. Sed erat tum excusatio oppressis misera
illa quidem, sed tamen iusta; nunc nulla est. Liberati
regio dominatu videbamur, multo postea gravius urgue-
bamur armis domesticis. Ea ipsa depulimus nos
quidem; extorquenda sunt. Quod si non possumus
facere, (dicam, quod dignum est senatore et Romano
15 homine) moriamur. Quanta enim illa erit rei publicae
turpitudo, quantum dedecus, quanta labes, dicere in
hoc ordine sententiam M. Antonium consulari loco!
cuius ut omittam innumerabilia scelera urbani consu-
latus, in quo pecuniam publicam maximam dissipavit,
exules sine lege restituit, vectigalia divendidit, pro-

vincias de populi Romani imperio sustulit, regna addixit pecunia, leges civitati per vim imposuit, armis aut opsedit aut exclusit senatum: ut haec, inquam, omittam, ne hoc quidem cogitatis, eum, qui Mutinam, coloniam populi Romani firmissimam, oppugnarit, imperatorem populi Romani, consulem designatum, opsederit, depopulatus agros sit, hunc in eum ordinem recipi, a quo totiens ob has ipsas causas hostis iudicatus sit, quam foedum flagitiosumque sit?

Satis multa de turpitudine. Dicam deinceps, ut 16
proposui, de periculo; quod etsi minus est fugiendum quam turpitudo, tamen offendit animos maioris partis hominum magis. Poteritis igitur exploratam habere 6
pacem, cum in civitate Antonium videbitis vel potius Antonios? Nisi forte contemnitis Lucium; ego ne Gaium quidem. Sed, ut video, dominabitur Lucius. Est enim patronus quinque et triginta tribuum, quarum sua lege, qua cum C. Caesare magistratus partitus est, suffragium sustulit, patronus centuriarum equitum Romanorum, quas item sine suffragio esse voluit, patronus eorum, qui tribuni militares fuerunt, patronus Iani medii. Quis huius potentiam poterit sustinere, 17
praesertim cum eosdem in agros etiam deduxerit? quis umquam omnes tribus, quis equites Romanos, quis tribunos militaris? Gracchorum potentiam maiorem fuisse arbitramini, quam huius gladiatoris futura sit? quem gladiatorem non ita appellavi, ut interdum etiam M. Antonius gladiator appellari solet, sed ut appellant ii, qui plane et Latine locuntur. Myrmillo in Asia depugnavit. Cum ornasset thraecidicis comitem et familiarem suum, illum miserum fugientem iugulavit, luculentam tamen ipse plagam accepit, ut declarat cicatrix. Qui familiarem iugularit, quid is occasione 18
data faciet inimico? et qui illud animi causa fecerit, hunc praedae causa quid facturum putatis? Non rursus improbos decuriabit, non sollicitabit rursus agrarios, non queretur expulsos? M. vero Antonius

non is erit, ad quem omni motu concursus fiat civium
perditorum? Ut nemo sit alius nisi ii, qui una sunt,
et ii, qui hic ei nunc aperte favent, parumne erunt
multi, praesertim cum bonorum praesidia discesserint,
illi parati sint ad nutum futuri? Ego vero metuo,
si hoc tempore consilio lapsi erimus, ne illi brevi
19 tempore nimis multi nobis esse videantur. Nec ego
pacem nolo, sed pacis nomine bellum involutum re-
formido. Quare, si pace frui volumus, bellum gerendum
est; si bellum omittimus, pace numquam fruemur.
7 Est autem vestri consilii, patres conscripti, in posterum
quam longissime providere. Idcirco in hac custodia
et tamquam specula conlocati sumus, uti vacuum metu
populum Romanum nostra vigilia et prospicientia
redderemus. Turpe est summo consilio orbis terrae,
praesertim in re tam perspicua, consilium intellegi
20 defuisse. Eos consules habemus, eam populi Romani
alacritatem, eum consensum Italiae, eos duces, eos
exercitus, ut nullam calamitatem res publica accipere
possit sine culpa senatus. Equidem non deero:
monebo, praedicam, denuntiabo, testabor semper deos
hominesque, quid sentiam, nec solum fidem meam,
quod fortasse videatur satis esse, sed in principe civi
non est satis, curam, consilium vigilantiamque prae-
stabo.

8 Dixi de periculo; docebo ne coagmentari qui-
21 dem posse pacem; de tribus enim, quae proposui, hoc
(8) extremum est. Quae potest pax esse M. Antonio
primum cum senatu? quo ore vos ille poterit, quibus
vicissim vos illum oculis intueri? quis vestrum illum,
quem ille vestrum non oderit? Age, vos ille solum
et vos illum: quid? ii, qui Mutinam circumsedent,
qui in Gallia dilectus habent, qui in vestras fortunas
imminent, amici umquam vobis erunt aut vos illis?
An equites Romanos amplectetur? Occulta enim fuit
eorum voluntas iudiciumque de Antonio. Qui fre-
quentissimi in gradibus Concordiae steterunt, qui nos

ad libertatem recuperandam excitaverunt, arma, saga,
bellum flagitaverunt, me una cum populo Romano in
contionem vocaverunt, hi Antonium diligent et cum
his pacem servabit Antonius? Nam quid ego de uni- 22
verso populo Romano dicam? qui pleno ac referto
foro bis me una mente atque voce in contionem
vocavit declaravitque maximam libertatis recuperandae
cupiditatem. Itaque erat optabile antea, ut po-
pulum Romanum comitem haberemus, nunc habemus
ducem. Quae est igitur spes, qui Mutinam circum-
sedent, imperatorem populi Romani exercitumque
oppugnant, iis pacem cum populo Romano esse posse?
An cum municipiis pax erit, quorum tanta studia 23
cognoscuntur in decretis faciendis, militibus dandis,
pecuniis pollicendis, ut in singulis oppidis curiam
populi Romani non desideretis? Laudandi sunt ex (9)
huius ordinis sententia Firmani, qui principes pecuniae
pollicendae fuerunt, respondendum honorifice est Marru-
cinis, qui ignominia notandos censuerunt eos, si qui
militiam supterfugissent. Haec iam tota Italia fient.
Magna pax Antonio cum iis, his item cum illo. Quae
potest esse maior discordia? In discordia autem pax
civilis esse nullo pacto potest. Ut omittam multitu- 24
dinem, L. Visidio, equiti Romano, homini in primis
ornato atque honesto civique semper egregio, cuius
ego excubias et custodias mei capitis cognovi in
consulatu meo, qui vicinos suos non cohortatus est
solum, ut milites fierent, sed etiam facultatibus suis
sublevavit, huic, inquam, tali viro, quem nos senatus
consulto conlaudare debemus, poteritne esse pacatus
Antonius? Quid? C. Caesari, qui illum urbe, quid?
D. Bruto, qui Gallia prohibuit? Iam vero ipse se 25
placabit et leniet provinciae Galliae, a qua expulsus
et repudiatus est? Omnia videbitis, patres conscripti,
nisi prospicitis, plena odiorum, plena discordiarum, ex
quibus oriuntur bella civilia. Nolite igitur id velle,
quod fieri non potest, et cavete, per deos immortales!

patres conscripti, ne spe praesentis pacis perpetuam pacem amittatis.

9 Quorsum haec omnis spectat oratio? quid enim
26 legati egerint, nondum scimus. At vero excitati, erecti, parati, armati animis iam esse debemus, ne blanda aut supplici oratione aut aequitatis simulatione fallamur. Omnia fecerit oportet, quae interdicta et denuntiata sunt, priusquam aliquid postulet, Brutum exercitumque eius oppugnare, urbis et agros provinciae Galliae populari destiterit, ad Brutum adeundi legatis potestatem fecerit, exercitum citra flumen Rubiconem eduxerit nec propius urbem milia passuum ducenta admoverit, fuerit et in senatus et in populi Romani potestate. Haec si fecerit, erit integra potestas nobis deliberandi; si senatui non paruerit, non illi senatus,
27 sed ille populo Romano bellum indixerit. Sed vos moneo, patres conscripti: Libertas agitur populi Romani, quae est commendata vobis, vita et fortunae optimi cuiusque, quo cupiditatem infinitam cum immani crudelitate iam pridem intendit Antonius, auctoritas vestra, quam nullam habebitis, nisi nunc tenueritis; taetram et pestiferam beluam ne inclusam et constrictam dimittatis, cavete! Te ipsum, Pansa, moneo (quamquam non eges consilio, quo vales plurimum, tamen etiam summi gubernatores in magnis tempestatibus a vectoribus admoneri solent), hunc tantum tuum apparatum tamque praeclarum ne ad nihilum recidere patiare. Tempus habes tale, quale nemo habuit umquam. Hac gravitate senatus, hoc studio equestris ordinis, hoc ardore populi Romani potes in perpetuum rem publicam metu et periculo liberare. Quibus de rebus refers, P. Servilio adsentior.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA OCTAVA.

ARGUMENTUM.

Postquam Ser. Sulpicio in legatione ad M. Antonium mortuo, qui reliqui erant duo legati, L. Piso et L. Philippus satis intolerabilia postulata ad senatum ab Antonio rettulerunt, senatus bellum quidem contra M. Antonium suscipiendum potius decrevit quam condiciones accipiendas, sed lenius tamen, quam M. Cicero et qui eius partes in re publica sequebantur censuerunt. Nam id ipsum bellum tumultus nomine appellaverant et L. Varium Cotylam, quem de suis amicis M. Antonius una cum legatis, quos diximus, Romam, ut suam rem ageret, miserat, ad Antonium remittendum et tertio demum die saga sumenda decreverant. Quam ob rem cum postridie eius diei, quo haec in senatu acta erant, C. Pansa consul in senatu de litteris A. Hirti consulis aliisque rebus referret, M. Cicero suo loco sententiam rogatus hanc, quae infra scripta est, orationem habuit, qua, quem ad modum contra M. Antonium sibi agendum videretur, senatum edocuit.

Confusius hesterno die est acta res, C. Pansa, 1
quam postulabat institutum consulatus tui. Parum 1
mihi visus es eos, quibus cedere non soles, sustinere. Nam cum senatus ea virtus fuisset, quae solet, et cum re viderent omnes esse bellum quidamque id verbum removendum arbitrarentur, tua voluntas in discessione fuit ad lenitatem propensior. Victa est igitur propter verbi asperitatem te auctore nostra sententia, vicit L. Caesaris, amplissimi viri, qui verbi atrocitate dempta

oratione fuit quam sententia lenior. Quamquam is
quidem, antequam sententiam diceret, propinquitatem
excusavit. Idem fecerat me consule in sororis viro,
quod hoc tempore in sororis filio fecit, ut et luctu
sororis moveretur et saluti populi Romani provideret.
2 Atque ipse tamen Caesar praecepit vobis quodam
modo, patres conscripti, ne sibi adsentiremini, cum
ita dixit, aliam sententiam se dicturum fuisse, eamque
se ac re publica dignam, nisi propinquitate impedire-
tur. Ergo ille avunculus; num etiam vos avunculi,
qui illi estis adsensi?

At in quo fuit controversia? Belli nomen ponen-
dum quidam in sententia non putabant, 'tumultum'
appellare malebant ignari non modo rerum, sed etiam
verborum; potest enim esse bellum, ut tumultus non
3 sit, tumultus esse sine bello non potest. Quid est
enim aliud tumultus nisi perturbatio tanta, ut maior
timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumul-
tus. Itaque maiores nostri tumultum Italicum, quod
erat domesticus, tumultum Gallicum, quod erat Italiae
finitimus, praeterea nullum nominabant. Gravius au-
tem tumultum esse quam bellum hinc intellegi potest,
quod bello vacationes valent, tumultu non valent.
Ita fit, quem ad modum dixi, ut bellum sine tumultu
4 possit, tumultus sine bello esse non possit. Etenim
cum inter bellum et pacem medium nihil sit, necesse
est tumultum, si belli non sit, pacis esse; quo quid
absurdius dici aut existimari potest? Sed nimis
multa de verbo; rem potius videamus, patres con-
scripti, quam quidem intellego verbo fieri interdum
2 deteriorem solere. Nolumus hoc bellum videri. Quam
igitur municipiis et coloniis ad excludendum Anto-
nium auctoritatem damus, quam, ut milites fiant sine
vi, sine multa studio, voluntate, quam, ut pecunias
in rem publicam polliceantur? Si enim belli nomen
tolletur, municipiorum studia tollentur; consensus po-
puli Romani, qui iam descendit in causam, si nos

languescimus, debilitetur necesse est. Sed quid plura? 5 D. Brutus oppugnatur; non est bellum. Mutina, colonia vetus et firma, opsidetur; ne hoc quidem bellum est. Gallia vastatur; quae pax potest esse certior? Illud vero quis potest bellum esse dicere, quo consulem, fortissimum virum, cum exercitu misimus? Qui cum esset infirmus ex gravi diuturnoque morbo, nullam sibi putavit excusationem esse oportere, cum ad rei publicae praesidium vocaretur. C. quidem Caesar non exspectavit vestra decreta, praesertim cum illud esset aetatis; bellum contra Antonium sua sponte suscepit. Decernendi enim tempus nondum erat; belli autem gerendi tempus si praetermisisset, videbat re publica oppressa nihil posse decerni. Ergo illi nunc 6 et eorum exercitus in pace versantur. Non est hostis is, cuius praesidium Claterna deiecit Hirtius, non est hostis, qui consuli armatus obsistit, designatum consulem oppugnat, nec illa hostilia verba nec bellica, quae paulo ante ex collegae litteris Pansa recitavit: 'Deieci praesidium, Claterna potitus sum; fugati equites, proelium commissum, occisi aliquot.' Quae pax potest esse maior? Dilectus tota Italia decreti sublatis vacationibus; saga cras sumentur; consul se cum praesidio descensurum esse dixit. Utrum hoc bellum non est an est tantum bellum, (3) quantum numquam fuit? Ceteris enim bellis, maximeque civilibus, contentionem rei publicae causa faciebat. Sulla cum Sulpicio de iure legum, quas per vim Sulla latas esse dicebat, Cinna cum Octavio de novorum civium suffragiis, rursus cum Mario et Carbone Sulla, ne dominarentur indigni, et ut clarissimorum hominum crudelissimam poeniretur necem. Horum omnium bellorum causae ex rei publicae contentione natae sunt. De proximo bello civili non libet dicere; ignoro causam, detestor exitum. Hoc bellum quintum civile 3 geritur (atque omnia in nostram aetatem inciderunt) 8 primum non modo non in dissensione et discordia

civium, sed in maxima consensione incredibilique concordia. Omnes idem volunt, idem defendunt, idem sentiunt. Cum omnes dico, eos excipio, quos nemo civitate dignos putat. Quae est igitur in medio belli causa posita? Nos deorum immortalium templa, nos muros, nos domicilia sedesque populi Romani, aras, focos, sepulchra maiorum, nos leges, iudicia, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus; contra M. Antonius id molitur, id pugnat, ut haec omnia perturbet, evertat, praedam rei publicae causam belli putet, fortunas nostras partim dissupet, partim dispertiat parricidis.

9 In hac tam dispari ratione belli miserrimum illud est, quod ille latronibus suis pollicetur primum domos: urbem enim divisurum se confirmat, deinde omnibus portis, quo velint, deducturum. Omnes Cafones, omnes Saxae ceteraeque pestes, quae secuntur Antonium, aedes sibi optimas, hortos, Tusculana, Albana definiunt. Atque etiam homines agrestes, si homines illi ac non pecudes potius, inani spe ad aquas usque et Puteolos provehuntur. Ergo habet Antonius, quod suis polliceatur; quid? nos num quid tale habemus? Di meliora! id enim ipsum agimus, ne quis posthac quicquam eius modi possit polliceri. Invitus dico, sed dicendum est. Hasta Caesaris, patres conscripti, multis inprobis et spem adfert et audaciam. Viderunt enim ex mendicis fieri repente divites, itaque semper hastam videre cupiunt ii, qui nostris bonis imminent;
10 quibus omnia pollicetur Antonius. Quid? nos nostris exercitibus quid pollicemur? Multo meliora atque maiora. Scelerum enim promissio et iis, qui exspectant, perniciosa est et iis, qui promittunt; nos libertatem nostris militibus, leges, iura, iudicia, imperium orbis terrae, dignitatem, pacem, otium pollicemur. Antoni igitur promissa cruenta, taetra, scelerata, dis hominibusque invisa, nec diuturna nec salutaria, nostra contra honesta, integra, gloriosa, plena laetitiae, plena pietatis.

Hic mihi etiam Q. Fufius, vir fortis ac strenuus, 11 amicus meus, pacis commoda commemorat. Quasi vero, si laudanda pax esset, ego id aeque commode facere non possem. Semel enim pacem defendi, non semper otio studui? quod cum omnibus bonis utile esset, tum praecipue mihi. Quem enim cursum industria mea tenere potuisset sine forensibus causis, sine legibus, sine iudiciis? quae esse non possunt civili pace sublata. Sed quaeso, Calene, quid tu? 12 Servitutem pacem vocas. Maiores quidem nostri, non modo ut liberi essent, sed etiam ut imperarent, arma capiebant; tu arma abicienda censes, ut serviamus. Quae causa iustior est belli gerendi quam servitutis depulsio? in qua etiamsi non sit molestus dominus, tamen est miserrimum posse, si velit. Immo aliae causae iustae, haec necessaria est. Nisi forte ad te hoc non putas pertinere, quod te socium fore speras dominationis Antoni. In quo bis laberis, primum quod tuas rationes communibus interponis, deinde quod quicquam stabile aut iucundum in regno putas. Non, si tibi antea profuit, semper proderit. Quin etiam de 13 illo homine queri solebas; quid te facturum de belua putas? Atque ais eum te esse, qui semper pacem optaris, semper omnis civis volueris salvos. Honesta oratio, sed ita, si bonos et utilis et e re publica civis; sin eos, qui natura cives sunt, voluntate hostes, salvos velis, quid tandem intersit inter te et illos? Pater quidem tuus, quo utebar sene auctore adulescens, homo severus et prudens, primas omnium civium P. Nasicae, qui Ti. Gracchum interfecit, dare solebat; eius virtute, consilio, magnitudine animi liberatam rem publicam arbitrabatur. Quid? nos a patribus num aliter acce- 14 pimus? Ergo is tibi civis, si temporibus illis fuisses, non probaretur, quia non omnes salvos esse voluisset. QUOD L. OPIMIUS CONSUL VERBA FECIT DE RE PUBLICA, DE EA RE ITA CENSUERUNT, UTI L. OPIMIUS CONSUL REM PUBLICAM DEFENDERET. Senatus haec

verbis, Opimius armis. Num igitur eum, si tum esses,
temerarium civem aut crudelem putares aut Q. Me-
tellum, cuius quattuor filii consulares, P. Lentulum,
principem senatus, complures alios summos viros, qui
cum Opimio consule armati Gracchum in Aventinum
persecuti sunt? quo in proelio Lentulus grave vulnus
accepit, interfectus est Gracchus et M. Fulvius con-
(5) sularis eiusque duo adulescentuli filii. Illi igitur viri
vituperandi; non enim omnis civis salvos esse volue-
5 runt. Ad propiora veniamus. C. Mario L. Valerio
15 consulibus senatus rem publicam defendendam dedit;
L. Saturninus tribunus pl., C. Glaucia praetor est
interfectus. Omnes illo die Scauri, Metelli, Claudii,
Catuli, Scaevolae, Crassi arma sumpserunt. Num aut
consules illos aut clarissumos viros vituperandos putas?
Ego Catilinam perire volui. Num tu, qui omnes
salvos vis, Catilinam salvum esse voluisti? Hoc inter-
est, Calene, inter meam sententiam et tuam: Ego
nolo quemquam civem committere, ut morte multan-
dus sit; tu, etiamsi commiserit, conservandum putas.
In corpore si quid eius modi est, quod reliquo cor-
pori noceat, id uri secarique patimur, ut membrum
aliquod potius quam totum corpus intereat. Sic in
rei publicae corpore, ut totum salvum sit, quicquid
16 est pestiferum, amputetur. Dura vox; multo illa
durior: 'Salvi sint inprobi, scelerati, impii; deleantur
innocentes, honesti, boni, tota res publica!' Uno in
homine, Q. Fufi, fateor te vidisse plus quam me.
Ego P. Clodium arbitrabar perniciosum civem, scele-
ratum, libidinosum, impium, audacem, facinerosum,
tu contra sanctum, temperantem, innocentem, mode-
stum, retinendum civem et optandum. In hoc uno te
(6) plurimum vidisse, me multum errasse concedo. Nam
quod me tecum iracunde agere dixisti solere, non est
ita. Vehementer me agere fateor, iracunde nego.
Omnino irasci amicis non temere soleo, ne si meren-
17 tur quidem. Itaque sine verborum contumelia a te

dissentire possum, sine animi summo dolore non pos-
sum. Parva est enim mihi tecum aut parva de re
dissensio? ego huic faveo, tu illi? Immo vero ego
D. Bruto faveo, tu M. Antonio; ego conservari colo-
niam populi Romani cupio, tu expugnari studes. An 6
hoc negare potes, qui omnes moras interponas, quibus
infirmetur Brutus, melior fiat Antonius? Quousque
enim dices pacem velle te? Res geritur, † conductae
liniae sunt, pugnatur acerrime. Qui intercurrerent,
misimus tres principes civitatis. Hos contempsit,
reiecit, repudiavit Antonius; tu tamen permanes con-
stantissimus defensor Antoni. Et quidem, quo melior 18
senator videatur, negat se illi amicum esse debere;
cum suo magno esset beneficio, venisse eum contra
se. Vide, quanta caritas sit patriae; cum homini sit
iratus, tamen rei publicae causa defendit Antonium.
Ego te, cum in Massiliensis tam es acerbus, Q. Fufi,
non animo aequo audio. Quousque enim Massiliam
oppugnabis? ne triumphus quidem finem facit belli,
per quem lata est urbs ea, sine qua numquam ex
Transalpinis gentibus maiores nostri triumphaverunt?
Quo quidem tempore populus Romanus ingemuit;
quamquam proprios dolores suarum rerum omnes
habebant, tamen huius civitatis fidelissimae miserias
nemo erat civis qui a se alienas arbitraretur.
Caesar ipse, qui illis fuerat iratissimus, tamen propter 19
singularem eius civitatis gravitatem et fidem cotidie
aliquid iracundiae remittebat; te nulla sua calamitate
civitas satiare tam fidelis potest? Rursus iam me
irasci fortasse dices. Ego autem sine iracundia dico
omnia nec tamen sine dolore animi; neminem illi
civitati inimicum esse arbitror, qui amicus huic sit
civitati. Excogitare, quae tua ratio sit, Calene,
non possum. Antea deterrere te, ne popularis
esses, non poteramus: exorare nunc, ut sis popularis,
non possumus. Satis multa cum Fufio ac sine
odio omnia, nihil sine dolore. Credo autem, qui

generi querellam moderate ferat, aequo animo latu-
rum amici.
7 Venio ad reliquos consularis, quorum nemo est
20 (iure hoc meo dico), quin mecum habeat aliquam con-
iunctionem gratiae, alii maximam, alii mediocrem,
nemo nullam. Quam hesternus dies nobis, consulari-
bus dico, turpis inluxit! Iterum legatos? Quid, si
ille faceret inducias? Ante os oculosque legatorum
tormentis Mutinam verberavit, opus ostendebat muni-
tionemque legatis, ne punctum quidem temporis, cum
legati adessent, oppugnatio respiravit. Ad hunc lega-
tos? cur? an ut eorum reditu vehementius pertime-
21 scatis? Equidem cum ante legatos decerni non cen-
suissem, hoc me tamen consolabar, quod, cum illi ab
Antonio contempti et reiecti revertissent renuntiavis-
sentque senatui non modo illum de Gallia non dis-
cessisse, uti censuissemus, sed ne a Mutina quidem
recessisse, potestatem sibi D. Bruti conveniendi non
fuisse, *sperabam* fore ut omnes inflammati odio, excitati
dolore armis, equis, viris D. Bruto subveniremus.
Nos etiam languidiores postea facti sumus, quam M.
Antoni non solum audaciam et scelus, sed etiam in-
22 solentiam superbiamque perspeximus. Utinam L. Cae-
sar valeret, Servius Sulpicius viveret! multo melius
haec causa ageretur a tribus, quam nunc agitur ab
uno. Dolenter hoc dicam potius quam contumeliose:
Deserti, deserti, inquam, sumus, patres conscripti, a
principibus. Sed (saepe iam dixi) omnes in tanto
periculo, qui recte et fortiter sentient, erunt consula-
res. Animum nobis adferre legati debuerunt; timorem
attulerunt (quamquam mihi quidem nullum), quamvis
de illo, ad quem missi sunt, bene existiment; a quo
8 etiam mandata acceperunt. Pro di immortales! ubi
23 est ille mos virtusque maiorum? C. Popilius apud
maiores nostros cum ad Antiochum regem legatus
missus esset et verbis senatus nuntiasset, ut ab Ale-
xandrea discederet, quam obsidebat, cum tempus ille

differret, virgula stantem circumscripsit dixitque se † renuntiaturum senatui, nisi prius sibi respondisset, quid facturus esset, quam ex illa circumscriptione exisset. Praeclare; senatus enim faciem secum attulerat auctoritatemque populi Romani. Cui qui non paret, non ab eo mandata accipienda sunt, sed ipse est potius repudiandus. 24 An ego ab eo mandata acciperem, qui senatus mandata contemneret, aut ei cum senatu quicquam commune iudicarem, qui imperatorem populi Romani senatu prohibente opsideret? At quae mandata! qua adrogantia, quo stupore, quo spiritu! Cur autem ea legatis nostris dabat, cum ad nos Cotylam mitteret, ornamentum atque arcem amicorum suorum, hominem aedilicium? si vero tum fuit aedilis, cum eum iussu Antoni in convivio servi publici loris ceciderunt. (9) 25 At quam modesta mandata! Ferrei sumus, patres conscripti, qui quicquam huic negemus. '*Utramque provinciam*', inquit, '*remitto, exercitum depono, privatus esse non recuso.*' Haec sunt enim verba. Redire ad se videtur. '*Omnia obliviscor, in gratiam redeo.*' Sed quid adiungit? '*si legionibus meis sex, si equitibus, si cohorti praetoriae praemia agrumque dederitis.*' Iis etiam praemia postulat, quibus ut ignoscatur si postulet, impudentissimus iudicetur. Addit praeterea, ut, *quos ipse cum Dolabella dederit agros, teneant ii, quibus dati sint.* 26 Hic est Campanus ager et Leontinus, quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant. 9 Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus, Cafoni etiam et Saxae cavet, quos centuriones pugnaces et lacertosos inter mimorum et mimarum greges conlocavit. Postulat praeterea, ut [*chirographorum*] *sua* [*et commentariorum*] *collegaeque sui decreta maneant.* Quid laborat, ut habeat, quod quisque mercatus est, si, quod accepit, habet, qui vendidit? et *ne tangantur rationes ad Opis*, id est, ne septiens miliens reciperetur, *ne fraudi*

sit septemviris, quod egissent. Nucula hoc, credo, admonuit; verebatur fortasse, ne amitteret tantas clientelas. Caveri etiam volt iis, qui secum sint, quicquid contra leges commiserint. Mu-
27 stelae et Tironi prospicit; de se nihil laborat: quid enim commisit umquam? num aut pecuniam publicam attigit aut hominem occidit aut secum habuit armatos? Sed quid est, quod de iis laboret? Postulat enim, ne sua iudiciaria lex abrogetur. Quo impetrato quid est quod metuat? an ne suorum aliquis a Cyda, Lysiade, Curio condemnetur? Neque tamen nos urget mandatis pluribus; remittit aliquantum et relaxat. 'Galliam', inquit, 'togatam remitto, comatam postulo' (otiosus videlicet esse mavult) 'cum sex legionibus', inquit, 'iisque suppletis ex D. Bruti exercitu', non modo ex dilectu suo, tamdiuque ut optineat, dum M. Brutus C. Cassius consules prove consulibus provincias optinebunt. Huius comitiis Gaius frater (eius est enim
28 annus) iam repulsam tulit. 'Ipse autem ut quinquennium', inquit, 'optineam.' At istud vetat lex Caesaris, et tu acta Caesaris defendis.

10 Haec tu mandata, L. Piso, et tu, L. Philippe, principes civitatis, non dico animo ferre, verum auribus accipere potuistis? Sed, ut suspicor, terror erat quidam, nec vos ut legati apud illum fuistis nec ut consulares, nec vos vestram nec rei publicae dignitatem tenere potuistis. Et tamen nescio quo pacto sapientia quadam, credo, quod ego non possem, non nimis irati revertistis. Vobis M. Antonius nihil tribuit clarissimis viris legatis populi Romani; nos quid non legato M. Antoni Cotylae concessimus? Cui portas huius urbis patere ius non erat, huic hoc templum patuit, huic aditus in senatum fuit, hic hesterno die sententias vestras in codicillos et omnia verba referebat, huic se etiam summis honoribus usi
29 contra suam dignitatem venditabant. O di immortales,

quam magnum est personam in re publica tueri
principis! quae non animis solum debet, sed etiam
oculis servire civium. Domum recipere legatum
hostium, in cubiculum admittere, etiam seducere
hominis est nihil de dignitate, nimium de periculo
cogitantis. Quod autem est periculum? Nam, si
maximum in discrimen venitur, aut libertas parata
victori est aut mors proposita victo, quorum alterum
optabile est, alterum effugere nemo potest. Turpis
autem fuga mortis omni est morte peior. Nam illud 30
quidem non adducor ut credam, esse quosdam, qui
invideant alicuius constantiae, qui labori eius, qui eius
perpetuam in re publica adiuvanda voluntatem et
senatui et populo Romano probari moleste ferant.
Omnes id quidem facere debebamus, eaque erat non
modo apud maiores nostros, sed etiam nuper summa
laus consularium, vigilare, adesse animo, semper aliquid
pro re publica aut cogitare aut facere aut dicere.
Ego, patres conscripti, Q. Scaevolam augurem memoria 31
teneo bello Marsico, cum esset summa senectute et
perdita valetudine, cotidie, simul atque luceret, facere
omnibus conveniendi sui potestatem; nec eum quis-
quam illo bello vidit in lecto, senexque debilis primus
veniebat in curiam. Huius industriam maxime equidem
vellem ut imitarentur ii, quos oportebat, secundo autem
loco, ne alterius labori inviderent. Etenim, patres 11 32
conscripti, cum in spem libertatis sexennio post sumus
ingressi diutiusque servitutem perpessi, quam captivi
servi frugi et diligentes solent, quas vigilias, quas
sollicitudines, quos labores liberandi populi Romani
causa recusare debemus? Equidem, patres conscripti,
quamquam hoc honore usi togati solent esse, cum est
in sagis civitas, statui tamen a vobis ceterisque civi-
bus in tanta atrocitate temporis tantaque perturba-
tione rei publicae non differre vestitu. Non enim ita
gerimus nos hoc bello consulares, ut aequo animo
populus Romanus visurus sit nostri honoris insignia,

cum partim e nobis ita timidi sint, ut omnem populi Romani beneficiorum memoriam abiecerint, partim ita a re publica aversi, ut se hosti favere prae se ferant, legatos nostros ab Antonio despectos et inrisos facile patiantur, legatum Antoni sublevatum velint. Hunc enim reditu ad Antonium prohiberi negabant oportere et in eodem excipiendo sententiam meam corrigebant. Quibus geram morem. Redeat ad imperatorem suum Varius, sed ea lege, ne umquam Romam revertatur. Ceteris autem, si errorem suum deposuerint et cum re publica in gratiam redierint, veniam et inpunitatem dandam puto.

33 Quas ob res ita censeo: 'Eorum, qui cum M. Antonio sunt, qui ab armis discesserint et aut ad C. Pansam aut ad A. Hirtium consules aut ad D. Brutum imperatorem, consulem designatum, aut ad C. Caesarem pro praetore ante Idus Martias primas adierint, iis fraudi ne sit, quod cum M. Antonio fuerint. Si quis eorum, qui cum M. Antonio sunt, fecerit, quod honore praemiove dignum esse videatur, uti C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si iis videbitur, de eius honore praemiove primo quoque die ad senatum referant. Si qui post hoc senatus consultum ad Antonium profectus esset praeter L. Varium, senatum existimaturum eum contra rem publicam fecisse.'

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA NONA.

ARGUMENTUM.

Quamquam sententiam eam, quam M. Cicero superiore oratione commendavit, senatus in decernendo secutus erat, tamen M. Antoni inimici atque adversarii nondum id erant consecuti, quod maxime spectabant, ut M. Antonius hostis patriae iudicaretur. Quam ob rem cum C. Pansa consul de honore Ser. Sulpici, qui cum L. Philippo et L. Pisone ad Antonium missus, priusquam mandata senatus exponeret, prope castra M. Antoni erat mortuus, in senatu referret et eum non solum sepulcro, verum etiam statua publice honestari vellet, quod ut referret fortasse a M. Cicerone eiusque adsectatoribus propterea instigatus erat, quod honos statuae non tribuebatur nisi legatis iniuria caesis, P. Servilius consuli de statua quidem adsentiendum non censuit, ne nova M. Antonio invidia de morte Ser. Sulpici conflaretur, M. autem Cicero hac ipsa, quae infra scripta est, oratione vehementer C. Pansae adsensus est et senatui de sua sententia persuasit.

Vellem di immortales fecissent, patres conscripti, 1
ut vivo potius Ser. Sulpicio gratias ageremus quam 1
honores mortuo quaereremus. Nec vero dubito, quin, si ille vir legationem renuntiare potuisset, reditus eius et vobis gratus fuerit et rei publicae salutaris futurus, non quo L. Philippo et L. Pisoni aut studium aut cura defuerit in tanto officio tantoque munere, sed cum Ser. Sulpicius aetate illos anteiret, sapientia

omnis, subito ereptus e causa totam legationem
2 orbam et debilitatam reliquit. Quodsi cuiquam iustus honos habitus est in morte legato, in nullo iustior [quam in Ser. Sulpicio] reperietur. Ceteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitae periculum sine ullo mortis metu profecti sunt, Ser. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nulla revertendi. Qui cum ita adfectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor accessisset, sibi ipse diffideret, non recusavit, quo minus vel extremo spiritu, si quam opem rei publicae ferre posset, experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit, cumque iam ad congressum conloquiumque eius pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura ac meditatione obeundi sui muneris excessit e vita.

3 Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, praeclare, quod et nos ad honorandum Ser. Sulpicium cohortatus es et ipse multa copiose de illius laude dixisti. Quibus a te dictis nihil praeter sententiam dicerem, nisi P. Servilio, clarissimo viro, respondendum putarem, qui hunc honorem statuae nemini tribuendum censuit nisi ei, qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, patres conscripti, sic interpretor sensisse maiores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quaerendum. Etenim, cui legatio ipsa *causa* mortis fuisset, eius monimentum extare voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audacius. Non igitur exempla maiorum quaerenda, sed consilium est eorum, a quo ipsa exempla nata
2 4 sunt, explicandum. Lars Tolumnius, rex Veientium, quattuor legatos populi Romani Fidenis interemit, quorum statuae steterunt usque ad meam memoriam in rostris. Iustus honos; iis enim maiores nostri, qui ob rem publicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cn. Octavi, clari

viri et magni, qui primus in eam familiam, quae postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in rostris. Nemo tum novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavi, in qua periculi suspicio non subesset. Nam cum esset missus a senatu ad animos regum perspiciendos liberorumque populorum maximeque, ut nepotem regis Antiochi, eius, qui cum maioribus nostris bellum gesserat, classis habere, elephantos alere prohiberet, Laudiceae in gymnasio a quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum a maioribus 5
statua pro vita, quae multos per annos progeniem eius honestaret, nunc ad tantae familiae memoriam sola restat. Atqui et huic et Tullo Cluvio et L. Roscio et Sp. Antio et C. Fulcinio, qui a Veientium rege caesi sunt, non sanguis, qui est profusus in morte, sed ipsa mors ob rem publicam obita honori fuit. Itaque, patres conscripti, si Ser. Sulpicio casus mortem 3
attulisset, dolerem equidem tanto rei publicae vulnere, mortem vero eius non monimento, sed luctu publico esse ornandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? Secum enim ille mortem extulit, quam, si nobiscum remansisset, sua cura, optimi filii fidelissimaeque coniugis diligentia vitare potuisset. At ille cum videret, si vestrae aucto- 6
ritati non paruisset, dissimilem se futurum sui, sin paruisset, munus sibi illud pro re publica susceptum vitae finem fore, maluit in maximo rei publicae discrimine emori quam minus, quam potuisset, videri rei publicae profuisse. Multis illi in urbibus, iter qua faciebat, reficiendi se et curandi potestas fuit. Aderat et hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri et eorum hortatio, qui una erant missi, ad requiescendum et vitae suae consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens in hac constantia morbo adversante perseveravit. Cuius 7
cum adventu maxime perturbatus esset Antonius, quod

ea, quae sibi iussu vestro denuntiarentur, auctoritate
erant et sententia Ser. Sulpici constituta, declaravit,
quam odisset senatum, cum auctorem senatus exstinc-
tum laete atque insolenter tulit. Non igitur magis
Leptines Octavium nec Veientium rex eos, quos modo
nominavi, quam Ser. Sulpicium occidit Antonius. Is
enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit.
Quocirca etiam ad posteritatis memoriam pertinere
arbitror extare, quod fuerit de hoc bello iudicium se-
natus. Erit enim statua ipsa testis bellum tam grave
fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecu-
4 8 tus sit. Quodsi excusationem Ser. Sulpici, patres
conscripti, legationis obeundae recordari volueritis,
nulla dubitatio relinquetur, quin honore mortui, quam
vivo iniuriam fecimus, sarciamus. Vos enim, patres
conscripti (grave dictu est, sed dicendum tamen), vos,
inquam, Ser. Sulpicium vita privastis; quem cum vi-
deretis re magis morbum quam oratione excusantem,
non vos quidem crudeles fuistis (quid enim minus in
hunc ordinem convenit?), sed, cum speraretis nihil esse,
quod non illius auctoritate et sapientia effici posset,
vehementius excusationi obstitistis atque eum, qui
semper vestrum consensum gravissimum iudicavisset,
9 de sententia deiecistis. Ut vero Pansae consulis ac-
cessit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpici
ferre didicissent, tum vero denique filium meque se-
duxit atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram
vitae suae se diceret anteferre. Cuius nos virtutem
admirati non ausi sumus adversari voluntati. Move-
batur singulari pietate filius; non multum eius per-
turbationi meus dolor concedebat; sed uterque nostrum
cedere cogebatur magnitudini animi orationisque gra-
vitati, cum quidem ille maxima laude et gratulatione
omnium vestrum pollicitus est se, quod velletis, esse
facturum neque eius sententiae periculum vitaturum,
cuius ipse auctor fuisset; quem exsequi mandata
vestra properantem mane postridie prosecuti sumus.

Qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut eius oratio omen fati videretur.

Reddite igitur, patres conscripti, ei vitam, cui 5 10 ademistis. Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum. Perficite, ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat a vobis. Cui si statuam in rostris decreto vestro statueritis, nulla eius legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpici vita multis erit praeclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata. Semper illius gravitatem, constantiam, fidem, praestantem in re publica tuenda curam atque prudentiam omnium mortalium fama celebrabit. Nec vero silebitur admirabilis quaedam et incredibilis ac paene divina eius in legibus interpretandis, aequitate explicanda scientia. Omnes ex omni aetate, qui in hac civitate intellegentiam iuris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sint comparandi. Nec enim ille magis iuris consultus quam iustitiae fuit. Ita ea, 11 quae proficiscebantur a legibus et ab iure civili, semper ad facilitatem aequitatemque referebat neque instituere litium actiones malebat quam controversias tollere. Ergo hoc statuae monumento non eget, habet alia maiora. Haec enim statua mortis honestae testis erit, illa memoria vitae gloriosae, ut hoc magis monimentum grati senatus quam clari viri futurum sit. Multum etiam valuisse ad patris honorem pietas filii 12 videbitur; qui quamquam adflictus luctu non adest, tamen sic animati esse debetis, ut si ille adesset. Est autem ita adfectus, ut nemo umquam unici filii mortem magis doluerit, quam ille maeret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpici filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri praestitisse. Quamquam nullum monumentum clarius Ser. Sulpicius relinquere potuit quam effigiem morum suorum, virtutis, constantiae, pietatis, ingenii filium, cuius luctus aut hoc honore vestro aut nullo solacio levari potest.

6 13 Mihi autem recordanti Ser. Sulpici multos in nostra
familiaritate sermones gratior illi videtur, si qui est
sensus in morte, aënea statua futura, et ea pedestris,
quam inaurata equestris, qualis L. Sullae primum
statuta est. Mirifice enim Servius maiorum continentiam
diligebat, huius saeculi insolentiam vituperabat. Ut
igitur, si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem
ex aere statuam tamquam ex eius auctoritate et voluntate decerno; quae quidem magnum civium dolorem
et desiderium honore monimenti minuet et leniet.
14 Atque hanc meam sententiam, patres conscripti, P.
Servili sententia comprobari necesse est, qui sepulchrum publice decernendum Ser. Sulpicio censuit,
statuam non censuit. Nam, si mors legati sine caede
atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit
honorem sepulturae, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpicio, quod non est datum
Cn. Octavio, cur, quod illi datum est, huic dandum
esse non censet? Maiores quidem nostri statuas multis
decreverunt, sepulchra paucis. Sed statuae intereunt
tempestate, vi, vetustate, sepulchrorum autem sanctitas
in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri
potest, atque, ut cetera extinguuntur, sic sepulchra
15 sanctiora fiunt vetustate. Augeatur igitur isto honore
etiam is vir, cui nullus honos tribui non debitus potest;
grati simus in eius morte decoranda, cui nullam iam
aliam gratiam referre possumus. Notetur etiam M.
Antoni nefarium bellum gerentis scelerata audacia.
His enim honoribus habitis Ser. Sulpicio repudiatae
reiectaeque legationis ab Antonio manebit testificatio
sempiterna.

7 Quas ob res ita censeo: 'cum Ser. Sulpicius Q.
f. Lemonia Rufus difficillimo rei publicae tempore
gravi periculosoque morbo adfectus auctoritatem senatus, salutem rei publicae vitae suae praeposuerit
contraque vim gravitatemque morbi contenderit, ut
in castra M. Antoni, quo senatus eum miserat, per-

veniret, isque cum iam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit maximo rei publicae tempore, eiusque mors consentanea vitae fuerit sanctissime honestissimeque actae, in qua saepe magno usui rei publicae Ser. Sulpicius et privatus et in magistratibus fuerit: cum talis vir ob rem publicam in legatione 16
mortem obierit, senatui placere Ser. Sulpicio statuam pedestrem aëneam in rostris ex huius ordinis sententia statui circumque eam statuam locum ludis gladiatoribusque liberos posterosque eius quoquo versus pedes quinque habere, quod is ob rem publicam mortem obierit, eamque causam in basi inscribi; utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si iis videatur, quaestoribus urbis imperent, ut eam basim statuamque faciendam et in rostris statuendam locent, quantique locaverint, tantam pecuniam redemptori adtribuendam solvendamque curent. Cumque antea senatus auctoritatem suam in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit, placere eum quam amplissume supremo suo die efferri. Et cum Ser. Sulpicius Q. f. 17
Lemonia Rufus ita de re publica meritus sit, ut iis ornamentis decorari debeat, senatum censere atque e re publica existimare aediles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpici Q. f. Lemonia Rufi funeri remittere; utique locum sepulchro in campo Esquilino C. Pansa consul, seu quo in loco videbitur, pedes triginta quoquo versus adsignet, quo Ser. Sulpicius inferatur; quod sepulchrum ipsius, liberorum posterorumque eius esset, uti quod optimo iure publice sepulchrum datum esset.'

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA DECIMA.

ARGUMENTUM.

M. Iunio Bruto actis C. Caesaris Macedonia provincia, C. Cassio Syria in annum p. u. c. 711 data erat, sed M. Antonius consul cum P. Dolabella perfecerat, ut Brutus et Cassius iis provinciis per senatus consultum excluderentur, P. vero Dolabellae Syria provincia cum imperio contra Parthos attribueretur a populo, sibi a senatu Macedoniam provinciam impetraverat atque ita cum P. Dolabella clam transegerat, ut maximam partem etiam eius exercitus acciperet, quem Dolabella contra Parthos a populo acceperat. His rebus transactis per populum tulit, ut sibi D. Brutus Galliam cisalpinam pro Macedonia concederet, ipse autem imperium in Macedonia retineret. Cum autem D. Brutus Gallia cisalpina non cederet, M. Antonius in senatu perfecit, ut C. Antonius praetor, frater eius, Macedoniam provinciam acciperet, qui Q. Hortensio pro praetore succederet. Interea M. Brutus et C. Cassius, ut Roma abessent, Cretam et Cyrenas missi erant ad frumentum coëmendum. Illi profecti sunt, sed non id fecerunt, quod voluerat M. Antonius, verum C. Cassius in Asiam traiecit et Syriam occupavit, M. Brutus Graeciam, Macedoniam, Illyricum occupavit exercitumque maximum sibi comparare studuit pecuniasque publicas, ut suas opes augeret, adripuit. Ita factum est, ut C. Antonium, qui obtinere illam provinciam debebat, Apolloniam se conferre cogeret eumque in ea urbe obsessum teneret. His de rebus gestis M. Brutus litteras ad senatum misit, quibus adlatis C. Pansa senatum convocavit, ut de his M. Bruti litteris referret. Suasit igitur senatui, ut, quae fecisset M. Brutus, iudicio suo comprobaret et, quas copias sibi ipse parasset, ei auctoritate sua confirmaret. Q. Fufius

Calenus, qui primus sententiam rogatus erat, existimavit M. Brutum contra legem fecisse et C. Antonio eam provinciam restituendam censuit. Quem contra M. Cicero eam, quae infra scripta oratio est, habuit, qua ille C. Pansae potius sententiam sequendam esse censuit.

Maximas tibi, Pansa, gratias omnes et habere et 1
agere debemus, qui, cum hodierno die senatum te 1
habiturum non arbitraremur, ut M. Bruti, praestan-
tissimi civis, litteras accepisti, ne minimam quidem
moram interposuisti, quin quam primum maximo
gaudio et gratulatione frueremur. Cum factum tuum
gratum omnibus debet esse, tum vero oratio, qua
recitatis litteris usus es. Declarasti enim verum esse
id, quod ego semper sensi, neminem alterius, qui suae
confideret, virtuti invidere. Itaque mihi, qui plurimis 2
officiis sum cum Bruto et maxima familiaritate con-
iunctus, minus multa de illo dicenda sunt. Quas enim
ipse mihi partis sumpseram, eas praecepit oratio tua.
Sed mihi, patres conscripti, necessitatem attulit paulo
plura dicendi sententia eius, qui rogatus est ante me;
a quo ita saepe dissentio, ut iam verear, ne, id quod
fieri minime debet, minuere amicitiam nostram videatur
perpetua dissensio.

Quae est enim ista tua ratio, Calene, quae mens, 3
ut numquam post Kalendas Ianuarias idem senseris,
quod is, qui te sententiam primum rogat, numquam
tam frequens senatus fuerit, ut unus aliquis sententiam
tuam secutus sit? Cur semper tui dissimiles defendis,
cur, cum te et vita et fortuna tua ad otium, ad digni-
tatem invitet, ea probas, ea decernis, ea sentis, quae
sint inimica et otio communi et dignitati tuae? Nam 2
ut superiora omittam, hoc certe, quod mihi maximam 4
admirationem movet, non tacebo. Quod est tibi cum 4)
Brutis bellum? cur eos, quos omnes paene venerari
debemus, solus oppugnas? Alterum circumsederi non

moleste fers, alterum tua sententia spolias iis copiis,
quas ipse suo labore et periculo ad rei publicae, non
ad suum praesidium per se nullo adiuvante confecit.
Qui est iste tuus sensus, quae cogitatio, Brutos ut
non probes, Antonios probes; quos omnes carissimos
habent, tu oderis, quos acerbissime ceteri oderunt, tu
constantissime diligas? Amplissimae tibi fortunae
sunt, summus honoris gradus, filius. ut et audio et
spero, natus ad laudem, cui cum rei publicae causa
5 faveo, tum etiam tua. Quaero igitur, eum Brutine
similem malis an Antoni, ac permitto, ut de tribus
Antoniis eligas, quem velis. 'Di meliora'! inquies.
Cur igitur non iis faves, eos laudas, quorum similem
tuum filium esse vis? Simul enim et rei publicae
consules et propones illi exempla ad imitandum. Hoc
vero, Q. Fufi, cupio sine offensione nostrae amicitiae
sic tecum ut a te dissentiens senator queri. Ita enim
dixisti, et quidem de scripto (nam te inopia verbi lap-
sum putarem [nisi tuam in dicendo facultatem nossem]),
litteras Bruti recte et ordine scriptas videri. Quid est
6 aliud librarium Bruti laudare, non Brutum? Usum
in re publica, Calene, magnum iam habere et debes
et potes. Quando ita decerni vidisti aut quo senatus
consulto huius generis (sunt enim innumerabilia) bene
scriptas litteras decretum a senatu? Quod verbum
tibi non excidit, ut saepe fit, fortuito; scriptum, medi-
3 tatum, cogitatum attulisti. Hanc tibi consuetudinem
plerisque in rebus bonis obtrectandi si qui detraxerit,
quid tibi, quod sibi quisque velit, non relinquetur?
Quam ob rem collige te placaque animum istum ali-
quando et mitiga, audi viros bonos, quibus multis
uteris, loquere cum sapientissimo homine genero tuo
saepius quam ipse tecum; tum denique amplissimi
honoris nomen optinebis. An vero hoc pro nihilo
putas, in quo quidem pro amicitia tuam vicem
dolere soleo, efferri hoc foras et ad populi Ro-
mani auris pervenire, ei, qui primus sententiam di-

xerit, neminem adsensum? quod etiam hodie futurum arbitror.

Legiones abducis a Bruto. Quas? nempe eas, quas (3) ille a C. Antoni scelere avertit et ad rem publicam sua auctoritate traduxit. Rursus igitur vis nudatum illum atque solum a re publica relegatum videri. Vos 7 autem, patres conscripti, si M. Brutum deserueritis et prodideritis, quem tandem civem umquam ornabitis, cui favebitis? nisi forte eos, qui diadema inposuerint, conservandos, eos, qui regni nomen sustulerint, deserendos putatis. Ac de hac quidem divina atque immortali laude Bruti silebo, quae gratissima memoria omnium civium inclusa nondum publica auctoritate testata est. Tantamne patientiam, di boni, tantam moderationem, tantam in iniuria tranquillitatem et modestiam! qui cum praetor urbis esset, urbe caruit, ius non dixit, cum omne ius rei publicae recuperavisset, cumque concursu cotidiano bonorum omnium, qui admirabilis ad eum fieri solebat, praesidioque Italiae cunctae saeptus posset esse, apsens iudicio bonorum defensus esse maluit quam praesens manu; qui ne Apollinares quidem ludos pro sua populique Romani dignitate apparatos praesens fecit, ne quam viam patefaceret sceleratissimorum hominum audaciae. Quamquam qui umquam aut ludi aut dies laetiores 4 8 fuerunt, quam cum in singulis versibus populus Romanus maximo clamore et plausu Bruti memoriam prosequebatur? Corpus aberat liberatoris, libertatis memoria aderat; in qua Bruti imago cerni videbatur. At hunc iis ipsis ludorum diebus videbam in insula clarissimi adulescentis, Luculli, propinqui sui, nihil nisi de pace et concordia civium cogitantem. Eundem vidi postea Veliae cedentem Italia, ne qua oreretur belli civilis causa propter se. O spectaculum illud non modo hominibus, sed undis ipsis et litoribus luctuosum, cedere e patria servatorem eius, manere in patria perditores! Cassi classis paucis post diebus conseque-

batur, ut me puderet, patres conscripti, in eam urbem
redire, ex qua illi abirent. Sed quo consilio redierim, initio
9 audistis, post estis experti. Exspectatum igitur tempus
a Bruto est. Nam, quoad vos omnia pati vidit, usus est
ipse incredibili patientia; posteaquam vos ad libertatem
sensit erectos, praesidia vestrae libertati paravit.

(4) At cui pesti quantaeque restitit! Si enim C. Antonius,
quod animo intenderat, perficere potuisset (potuisset
autem, nisi eius sceleri virtus M. Bruti obstitisset), Mace-
doniam, Illyricum, Graeciam perdidissemus; esset vel
receptaculum pulso Antonio vel agger oppugnandae
Italiae Graecia; quae quidem nunc M. Bruti imperio,
auctoritate, copiis non instructa solum, sed etiam
ornata tendit dexteram Italiae suumque ei praesidium
pollicetur; quod qui ab illo abducit [exercitum], et
respectum pulcherrimum et praesidium firmissimum
10 adimit rei publicae. Equidem cupio haec quam pri-
mum Antonium audire, ut intellegat non D. Brutum,
5 quem vallo circumsedeat, sed se ipsum obsideri. Tria
tenet oppida toto in orbe terrarum, habet inimicissi-
mam Galliam, eos etiam, quibus confidebat, alienissi-
mos, Transpadanos; Italia omnis infesta est; exterae
nationes a prima ora Graeciae usque ad Aegyptum
optimorum et fortissimorum civium imperiis et prae-
sidiis tenentur. Erat ei spes una in C. Antonio, qui
duorum fratrum aetatibus medius interiectus vitiis
cum utroque certabat. Is tamquam extruderetur a
senatu in Macedoniam et non contra prohiberetur pro-
( ) 11 ficisci, ita cucurrit. Quae tempestas, di immortales,
quae flamma, quae vastitas, quae pestis Graeciae
fuisset, nisi incredibilis ac divina virtus furentis
hominis conatum atque audaciam compressisset! quae
celeritas illa Bruti, quae cura, quae virtus! Etsi ne
C. quidem Antoni celeritas contemnenda est, quam
nisi in via caducae hereditates retardassent, volasse
eum, non iter fecisse diceres. Alios ad negotium
publicum ire cum cupimus, vix solemus extrudere,

hunc retinentes extrusimus. At quid ei cum Apollonia, quid cum Dyrrachio, quid cum Illyrico, quid cum P. Vatini imperatoris exercitu? Succedebat, ut ipse dicebat, Hortensio. Certi fines Macedoniae, certa condicio, certus, si modo erat ullus, exercitus; cum Illyrico vero et cum Vatini legionibus quid erat Antonio? At 12
ne Bruto quidem; id enim fortasse quispiam improbus dixerit. Omnes legiones, omnes copiae, quae ubique sunt, rei publicae sunt; nec enim eae legiones, quae M. Antonium reliquerunt, Antoni potius quam rei publicae fuisse dicentur. Omne enim et exercitus et imperii ius amittit is, qui eo imperio et exercitu rem publicam oppugnat. Quodsi ipsa res publica iudicaret, 6
aut si omne ius decretis eius statueretur, Antonione an Bruto legiones populi Romani adiudicaret? Alter advolarat subito ad direptionem pestemque sociorum, ut, quacumque iret, omnia vastaret, diriperet, auferret, exercitu populi Romani contra ipsum populum Romanum uteretur; alter eam legem sibi statuerat, ut, quocumque venisset, lux venisse quaedam et spes salutis videretur. Denique alter ad evertendam rem publicam praesidia quaerebat, alter ad conservandam. Nec vero nos hoc magis videbamus quam ipsi milites, a quibus tanta in iudicando prudentia non erat postulanda. Cum 13
VII cohortibus esse Apolloniae scribit Antonium, qui iam aut captus est (quod di duint!) aut certe homo verecundus in Macedoniam non accedit, ne contra senatus consultum fecisse videatur. Dilectus habitus in Macedonia est summo Q. Hortensi studio et industria, cuius animum egregium dignumque ipso et maioribus eius ex Bruti litteris perspicere potuistis. Legio, quam L. Piso ducebat, legatus Antoni, Ciceroni se filio meo tradidit. Equitatus, qui in Syriam ducebatur bipertito, alter eum quaestorem, a quo ducebatur, reliquit in Thessalia seseque ad Brutum contulit, alterum in Macedonia Cn. Domitius adulescens summa virtute, gravitate, constantia a legato Syriaco abduxit.

P. autem Vatinius, qui et antea iure laudatus a vobis et hoc tempore merito laudandus est, aperuit Dyrrachi
14 portas Bruto et exercitum tradidit. Tenet igitur res publica Macedoniam, tenet Illyricum, tuetur Graeciam; nostrae sunt legiones, nostra levis armatura, noster equitatus, maximeque noster est Brutus semperque noster cum sua excellentissima virtute rei publicae natus, tum fato quodam paterni maternique generis
7 et nominis. Ab hoc igitur viro quisquam bellum timet, qui, antequam nos id coacti suscepimus, in pace iacere quam in bello vigere maluit? Quamquam ille quidem numquam iacuit, neque hoc cadere verbum in tantam virtutis praestantiam potest. Erat enim in desiderio civitatis, in ore, in sermone omnium; tantum autem aberat a bello, ut, cum cupiditate libertatis Italia arderet, defuerit civium studiis potius quam eos in armorum discrimen adduceret. Itaque illi ipsi, si qui sunt, qui tarditatem Bruti reprehendant, tamen idem moderationem patientiamque mirantur.

(7) Sed iam video, quae loquantur; neque enim id oc-
15 culte faciunt. Timere se dicunt, quo modo ferant veterani exercitum Brutum habere. Quasi vero quicquam intersit inter A. Hirti, C. Pansae, D. Bruti, C. Caesaris et hunc exercitum M. Bruti. Nam, si quattuor exercitus ii, de quibus dixi. propterea laudantur, quod pro populi Romani libertate arma ceperunt, quid est, cur hic M. Bruti exercitus non in eadem causa ponatur? At enim veteranis suspectum nomen est M. Bruti. Magisne quam Decimi? Equidem non arbitror. Etsi est enim Brutorum commune factum et laudis societas aequa, Decimo tamen *eo* iratiores erant ii, qui id factum dolebant, quo minus ab eo rem illam dicebant fieri debuisse. Quid ergo agunt nunc tot exercitus, nisi ut obsidione Brutus liberetur? qui autem hos exercitus ducunt? Ii, credo, qui C. Caesaris acta everti, qui causam veteranorum prodi volunt.
8 16 Si ipse viveret C. Caesar, acrius, credo, acta sua de-

fenderet, quam vir fortissimus defendit Hirtius, aut amicior causae quisquam inveniri potest quam filius. At horum alter nondum ex longinquitate gravissimi morbi recreatus, quicquid habuit virium, id in eorum libertatem defendendam contulit, quorum votis iudicavit se a morte revocatum, alter virtutis robore firmior quam aetatis cum istis ipsis veteranis ad D. Brutum liberandum est profectus. Ergo illi certissimi idemque acerrimi Caesaris actorum patroni pro D. Bruti salute bellum gerunt; quos veterani secuntur; de libertate enim populi Romani, non de suis commodis armis decernendum vident. Quid est igitur, cur iis, qui D. **17**
Brutum omnibus opibus conservatum velint, M. Bruti sit suspectus exercitus? An vero, si quid esset, quod a M. Bruto timendum videretur, Pansa id non videret aut, si videret, non laboraret? Quis aut sapientior ad coniecturam rerum futurarum aut ad propulsandum metum diligentior? Atquin huius animum erga M. Brutum studiumque vidistis. Praecepit oratione sua, quid decernere nos de M. Bruto, quid sentire oporteret, tantumque afuit, ut periculosum rei publicae Bruti putaret exercitum, ut in eo firmissimum rei publicae praesidium et gravissimum poneret. Scilicet hoc Pansa aut non videt (hebeti enim ingenio est) aut neglegit; quae enim Caesar egit, ea rata esse non curat; de quibus confirmandis et sanciendis legem comitiis centuriatis ex auctoritate nostra laturus est. Desinant igitur aut ii, qui non timent, simulare se 9
timere et prospicere rei publicae aut ii, qui omnia verentur, nimium esse timidi, ne illorum simulatio, horum obsit ignavia. Quae, malum! est ista ratio **18**
semper optimis causis veteranorum nomen opponere? Quorum etiamsi amplecterer virtutem, ut facio, tamen, si essent adrogantes, non possem ferre fastidium. An nos conantis servitutis vincla rumpere impediet, si quis veteranos nolle dixerit? Non sunt enim, credo, innumerabiles, qui pro communi libertate arma capiant;

nemo est praeter veteranos milites vir, qui ad servitutem propulsandam ingenuo dolore excitetur; potest igitur stare res publica freta veteranis sine magno subsidio iuventutis. Quos quidem vos libertatis adiutores complecti debetis, servitutis auctores sequi
19 non debetis. Postremo (erumpat enim aliquando vera et me digna vox!), si veteranorum nutu mentes huius ordinis gubernantur omniaque ad eorum voluntatem nostra dicta, facta referuntur, optanda mors est, quae civibus Romanis semper fuit servitute potior. Omnis est misera servitus; sed fuerit quaedam necessaria; † ecquodnam principium putatis libertatis capessendae? An, cum illum necessarium et fatalem paene casum non tulerimus, hunc feremus voluntarium? Tota Italia desiderio libertatis exarsit, servire diutius non potest civitas; serius populo Romano hunc vestitum atque arma dedimus, quam ab eo flagitati sumus.

10 20 Magna nos quidem spe et prope explorata libertatis causam suscepimus; sed ut concedam incertos exitus esse belli Martemque communem, tamen pro libertate vitae periculo decertandum est. Non enim in spiritu vita est, sed ea nulla est omnino servienti. Omnes nationes servitutem ferre possunt, nostra civitas non potest, nec ullam aliam ob causam, nisi quod illae laborem doloremque fugiunt, quibus ut careant, omnia perpeti possunt, nos ita a maioribus instituti atque imbuti sumus, ut omnia consilia atque facta ad dignitatem et ad virtutem referremus. Ita praeclara est recuperatio libertatis, ut ne mors quidem sit in repetenda libertate fugienda. Quodsi immortalitas consequeretur praesentis periculi fugam, tamen eo magis ea fugienda videretur, quo diuturnior servitus esset. Cum vero dies et noctes omnia nos undique fata circumstent, non est viri minimeque Romani dubitare eum spiritum, quem naturae debeat, patriae reddere.
21 Concurritur undique ad commune incendium restinguendum. Veterani, qui primi Caesaris auctoritatem

sunt secuti, conatum Antoni reppulerunt, post eiusdem furorem Martia legio fregit, quarta afflixit. Sic a suis legionibus condemnatus inrupit in Galliam, quam sibi armis animisque infestam inimicamque cognovit. Hunc A. Hirti, C. Caesaris exercitus insecuti sunt, post Pansae dilectus urbem totamque Italiam erexit. Unus omnium est hostis. Quamquam habet secum Lucium fratrem, carissimum populo Romano civem, cuius desiderium ferre diutius civitas non potest. Quid illa 22
taetrius belua, quid immanius? qui ob eam causam natus videtur, ne omnium mortalium turpissimus esset M. Antonius. Est una Trebellius, qui iam cum tabulis novis rediit in gratiam, Plancus et ceteri pares, qui id pugnant, [id agunt,] ut contra rem publicam restituti esse videantur. Et sollicitant homines imperitos Saxa et Cafo, ipsi rustici atque agrestes, qui hanc rem publicam nec viderunt umquam nec videre constitutam volunt, qui non Caesaris, sed Antoni acta defendunt, quos avertit agri Campani infinita possessio; cuius eos non pudere demiror, cum videant se mimos et mimas habere vicinos. Ad has pestes op- 11 23
primendas cur moleste feramus quod M. Bruti accessit exercitus? inmoderati, credo, hominis et turbulenti; videte ne nimium paene patientis. Etsi in illius viri consiliis atque factis nihil nec nimium nec parum umquam fuit. Omnis voluntas M. Bruti, patres conscripti, omnis cogitatio, tota mens auctoritatem senatus, libertatem populi Romani intuetur; haec habet proposita, haec tueri vult. Temptavit, quid patientia perficere posset; nihil cum proficeret, vi contra vim experiundum putavit. Cui quidem, patres conscripti, vos idem hoc tempore tribuere debetis, quod a. d. XIII Kal. Ian. D. Bruto, C. Caesari me auctore tribuistis, quorum privatum de re publica consilium et factum auctoritate vestra est comprobatum atque laudatum. Quod idem in M. Bruto facere debetis, a 24
quo insperatum et repentinum rei publicae praesidium

legionum, equitatus, auxiliorum magnae et firmae copiae comparatae sunt. Adiungendus est Q. Hortensius, qui cum Macedoniam obtineret, adiutorem se Bruto ad comparandum exercitum fidissimum et constantissimum praebuit. Nam de M. Apuleio separatim censeo referendum, cui testis est per litteras M. Brutus, eum principem fuisse ad conatum exercitus comparandi.

25 Quae cum ita sint, quod C. Pansa consul verba fecit de litteris, quae a Q. Caepione Bruto pro consule allatae et in hoc ordine recitatae sunt, de ea re ita censeo: 'cum Q. Caepionis Bruti pro consule opera, consilio, industria, virtute difficillimo rei publicae tempore provincia Macedonia et Illyricum et cuncta Graecia et legiones, exercitus, equitatus in consulum, senatus populique Romani potestate sint, id Q. Caepionem Brutum pro consule bene et e re publica pro sua maiorumque suorum dignitate consuetudineque rei publicae bene gerendae fecisse, eam rem
26 senatui populoque Romano gratam esse et fore; utique Q. Caepio Brutus pro consule provinciam Macedoniam, Illyricum cunctamque Graeciam tueatur, defendat, custodiat incolumemque conservet eique exercitui, quem ipse constituit, comparavit, praesit pecuniamque ad rem militarem, si qua opus sit, quae publica sit et exigi possit, utatur, exigat pecuniasque, a quibus videatur, ad rem militarem mutuas sumat frumentumque imperet operamque det, ut cum suis copiis quam proxime Italiam sit; cumque ex litteris Q. Caepionis Bruti pro consule intellectum sit Q. Hortensi pro consule opera et virtute vehementer rem publicam adiutam omniaque eius consilia cum consiliis Q. Caepionis Bruti pro consule coniuncta fuisse, eamque rem magno usui rei publicae fuisse, Q. Hortensium pro consule recte et ordine exque re publica fecisse, senatuique placere Q. Hortensium pro consule cum quaestore prove quaestore et legatis suis provinciam Macedoniam obtinere, quoad ei ex senatus consulto successum sit.'

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA UNDECIMA.

ARGUMENTUM.

Diximus superiore argumento C. Cassium, cui hoc erat demandatum, ut Cretam et Cyrenas ad frumentum coëmendum proficisceretur, potius in provinciam Syriam, quae ei provincia actis C. Caesaris erat data, se contulisse eamque provinciam occupasse. Interea ne P. quidem Dolabella, cui postea ea provincia auctore M. Antonio a senatu erat decreta, cessaverat, sed iter in provinciam susceperat. Quo in itinere cum venissent in Asiam provinciam, invenit ibi C. Trebonium pro consule, qui cum M. Bruto et C. Cassio et ceteris contra C. Caesarem coniuraverat. Is Dolabellae invitus iter per provinciam suam ea condicione concessit, ut oppida munita vitaret. Sed eum Zmyrnae P. Dolabella per fraudem atque insidias oppresserat atque interfecerat. Quod cum Romae auditum esset, C. Pansa convocavit senatum, in quo de eo consuluit, quem ad modum patres conscripti C. Treboni mortem ulcisci cuperent. M. Cicero suo loco sententiam rogatus censuit idem, quod Q. Fufius Calenus ante se censuerat, ut P. Dolabella hostis patriae iudicaretur atque id bellum, quod contra eum suscipiendum esset, C. Cassio traderetur. Eam sententiam M. Cicero hac, quae infra legitur, oratione patribus conscriptis commendat.

Magno in dolore, patres conscripti, vel maerore 1
potius, quem ex crudeli et miserabili morte C. Treboni, 1
optimi civis moderatissimique hominis, accepimus, inest tamen aliquid, quod rei publicae profuturum putem. Perspeximus enim, quanta in iis, qui contra

patriam scelerata arma ceperunt, inesset immanitas.
Nam duo haec capita nata sunt post homines natos
taeterrima et spurcissima, Dolabella et Antonius,
quorum alter effecit, quod optarat, de altero patefac-
tum est, quid cogitaret. L. Cinna crudelis, C. Marius
in iracundia perseverans, L. Sulla vehemens; neque
ullius horum in ulciscendo acerbitas progressa ultra
mortem est, quae tamen poena in civis nimis crudelis
2 putabatur. Ecce tibi geminum in scelere par, invisi-
tatum, inauditum, ferum, barbarum. Itaque, quorum
summum quondam inter ipsos odium bellumque me-
ministis, eosdem postea singulari inter se consensu
et amore devinxit improbissimae naturae et turpissi-
mae vitae similitudo. Ergo id, quod fecit Dolabella,
in quo potuit, multis idem minatur Antonius. Sed
ille cum procul esset a consulibus exercitibusque
nostris nequedum senatum cum populo Romano con-
spirasse sensisset, fretus Antoni copiis ea scelera sus-
cepit, quae Romae iam suscepta arbitrabatur a socio
3 furoris sui. Quid ergo hunc aliud moliri, quid optare
censetis aut quam omnino causam esse belli? Omnes,
qui libere de re publica sensimus, qui dignas nobis
sententias diximus, qui populum Romanum liberum
esse voluimus, statuit ille quidem non inimicos, sed
hostis; maiora tamen in nos quam in hostem suppli-
cia meditatur; mortem naturae poenam putat esse,
iracundiae tormenta atque cruciatum. Qualis igitur
hostis habendus est is, a quo victore si cruciatus ab-
2 sit, mors in beneficii parte numeretur? Quam ob
rem, patres conscripti, quamquam hortatore non egetis
(ipsi enim vestra sponte exarsistis ad libertatis recu-
perandae cupiditatem), tamen eo maiore animo studio-
que libertatem defendite, quo maiora proposita victis
4 supplicia servitutis videtis. In Galliam invasit Anto-
nius, in Asiam Dolabella, in alienam uterque provin-
ciam. Alteri se Brutus obiecit impetumque furentis
atque omnia divexare ac diripere cupientis vitae suae

periculo conligavit, progressu arcuit, a reditu refrenavit; obsideri se passus ex utraque parte constrinxit Antonium. Alter in Asiam inrupit. Cur? Si, ut in Syriam, patebat via et certa neque longa; *sin, ut ad Trebonium*, quid opus fuit cum legione? Praemisso Marso nescio quo Octavio, scelerato latrone atque egenti, qui popularetur agros, vexaret urbes non ad spem constituendae rei familiaris, quam tenere eum posse negant, qui norunt (mihi enim hic senator ignotus est), sed ad praesentem pastum mendicitatis suae, consecutus est Dolabella. Nulla suspicione belli (quis 5
enim id putaret?) secutae conlocutiones familiarissimae cum Trebonio complexusque summae benivolentiae falsi indices extiterunt in amore simulato; dexterae, quae fidei testes esse solebant, sunt perfidia et scelere violatae; nocturnus introitus Zmyrnam quasi in hostium urbem, quae est fidissimorum antiquissimorumque sociorum; oppressus Trebonius, si ut ab eo, qui aperte hostis esset, incautus, si ut ab eo, qui civis etiam tum speciem haberet, miser. Ex quo nimirum documentum nos capere fortuna voluit, quid esset victis extimescendum. Consularem hominem consulari imperio provinciam Asiam optinentem Samiario exuli tradidit, interficere captum statim noluit, ne nimis, credo, in victoria liberalis videretur. Cum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset, tum verberibus ac tormentis quaestionem habuit pecuniae publicae, idque per biduum. Post cervicibus fractis caput abscidit idque adfixum gestari iussit in pilo; reliquum corpus tractum atque laniatum abiecit in mare. Cum hoc hoste bellandum est, 6
cuius taeterrima crudelitate omnis barbaria superata est! Quid loquar de caede civium Romanorum, de direptione fanorum? Quis est, qui pro rerum atrocitate deplorare tantas calamitates queat? Et nunc tota Asia vagatur, volitat ut rex, nos alio bello distineri putat; quasi vero non idem unumque bellum sit contra

3 hoc iugum impiorum nefarium. Imaginem M. Antoni crudelitatis in Dolabella cernitis; ex hoc illa efficta est, ab hoc Dolabellae scelerum praecepta sunt tradita. Num leniorem, quam in Asia Dolabella fuit, in Italia, si liceat, fore putatis Antonium? Mihi quidem et ille pervenisse videtur, quoad progredi potuerit feri hominis amentia, neque Antonius ullius supplicii adhibendi, si potestatem habeat, ullam esse partem relicturus.
7 Ponite igitur ante oculos, patres conscripti, miseram illam quidem et flebilem speciem, sed ad incitandos nostros animos necessariam, nocturnum impetum in urbem Asiae clarissimam, inruptionem armatorum in Treboni domum, cum miser ille prius latronum gladios videret, quam, quae res esset, audisset, furentis introitum Dolabellae, vocem impuram atque os illud infame, vincla, verbera, eculeum, tortorem carnificemque Samiarium; quae tulisse illum fortiter et patienter ferunt. Magna laus meoque iudicio omnium maxima. Est enim sapientis, quicquid homini accidere possit, id praemeditari ferundum modice esse, si evenerit. Maioris omnino est consilii providere, ne quid tale accidat, animi non minoris fortiter ferre, si evenerit.
8 Ac Dolabella quidem tam fuit inmemor humanitatis (quamquam eius numquam particeps fuit), ut suam insatiabilem crudelitatem exercuerit non solum in vivo, sed etiam in mortuo, atque in eius corpore lacerando atque vexando cum animum satiare non posset, oculos paverit suos.

4 O multo miserior Dolabella quam ille, quem tu miserrimum esse voluisti! 'Dolores Trebonius pertulit magnos.' Multi ex morbi gravitate maiores, quos tamen non miseros, sed laboriosos solemus dicere. 'Longus fuit dolor.' Bidui; at compluribus annorum saepe multorum. Nec vero graviora sunt carnificum cruciamenta quam interdum tormenta morborum.
9 Alia sunt, alia, inquam, o perditissimi homines et amentissimi, multo miseriora. Nam, quo maior vis

est animi quam corporis, hoc sunt graviora ea, quae concipiuntur animo, quam illa, quae corpore. Miserior igitur, qui suscipit in se scelus, quam si qui alterius facinus subire cogitur. 'Cruciatus est a Dolabella Trebonius.' Et quidem a Karthaginiensibus Regulus. Quare, cum crudelissimi Poeni iudicati sint in hoste, quid in cive de Dolabella iudicandum est? An vero hoc conferendum est aut dubitandum, uter miserior sit, isne, cuius mortem senatus populusque Romanus ulcisci cupit, an is, qui cunctis senatus sententiis hostis est iudicatus? Nam ceteris quidem vitae partibus quis est qui possit sine Treboni maxima contumelia conferre vitam Treboni cum Dolabellae? Alterius consilium, ingenium, humanitatem, innocentiam, magnitudinem animi in patria liberanda quis ignorat? alteri a puero pro deliciis crudelitas fuit, deinde ea libidinum turpitudo, ut in hoc sit semper ipse laetatus, quod ea faceret, quae sibi obici ne ab inimico quidem possent verecundo. Et hic, di immor- 10
tales, aliquando fuit meus! Occulta enim erant vitia non inquirenti. Neque nunc fortasse alienus ab eo essem, nisi ille nobis, nisi moenibus patriae, nisi huic urbi, nisi dis penatibus, nisi aris et focis omnium nostrum, nisi denique naturae et humanitati inventus esset inimicus. A quo admoniti diligentius et vigilantius caveamus Antonium.

Etenim Dolabella non ita multos secum habuit 5
notos atque insignis latrones; at videtis, quos et quam multos habeat Antonius. Primum Lucium fratrem, quam facem, di immortales, quod facinus, quod scelus, quem gurgitem, quam voraginem! Quid eum non sorbere animo, quid non haurire cogitatione, cuius sanguinem non bibere censetis, in cuius possessiones atque fortunas non inpudentissimos oculos spe et mente defigere? Quid Censorinum? qui se verbo praetorem esse urba- 11
num cupere dicebat, re certe noluit. Quid Bestiam? qui consulatum in Bruti locum se petere profitetur.

Atque hoc quidem detestabile omen avertat Iuppiter! quam absurdum autem, qui praetor fieri non potuerit, petere eum consulatum! nisi forte damnationem pro praetura putat. Alter Caesar Vopiscus ille summo ingenio, summa potentia, qui ex aedilitate consulatum petit, solvatur legibus; quamquam leges eum non tenent propter eximiam, credo, dignitatem. At hic me defendente quinquiens absolutus est; sexta palma urbana etiam in gladiatore difficilis. Sed haec iudicum culpa, non mea est. Ego defendi fide optima, illi debuerunt clarissimum et praestantissimum senatorem in civitate retinere. Qui tamen nunc nihil aliud agere videtur, nisi ut intellegamus illos, quorum res iudicatas inritas fecimus, bene et e re publica iudica-
12 visse. Neque hoc in hoc uno est; sunt alii in isdem castris honeste condemnati, turpiter restituti. Quod horum consilium, qui omnibus bonis hostes sunt, nisi crudelissimum putatis fore? Accedit Saxa nescio quis, quem nobis Caesar ex ultima Celtiberia tribunum pl. dedit, castrorum antea metator, nunc, ut sperat, urbis; a qua cum sit alienus, suo capiti salvis nobis ominetur. Cum hoc veteranus Cafo, quo neminem veterani peius oderunt. His quasi praeter dotem, quam in civilibus malis acceperant, agrum Campanum est largitus Antonius, ut haberent reliquorum nutriculas praediorum. Quibus utinam contenti essent! ferremus, etsi tolera-
6 bile non erat; sed quidvis patiendum fuit, ut hoc
13 taeterrimum bellum non haberemus. Quid? illa castrorum M. Antoni lumina nonne ante oculos proponitis? Primum duos collegas Antoniorum et Dolabellae, Nuculam et Lentonem, Italiae divisores lege ea, quam senatus per vim latam iudicavit; quorum alter commentatus est mimos, alter egit tragoediam. Quid dicam de Apulo Domitio? cuius modo bona proscripta vidi. Tanta procuratorum est neglegentia. At hic nuper sororis filio infudit venenum, non dedit. Sed non possunt non prodige vivere, qui nostra bona

sperant, cum effundant sua. Vidi etiam P. Deci auctionem, clari viri, qui maiorum exempla persequens pro alieno se aere devovit. Emptor tamen in ea auctione inventus est nemo. Hominem ridiculum, qui se emergere *ex* aere alieno putet posse, cum vendat aliena! Nam quid ego de Trebellio dicam? quem 14
ultae videntur Furiae debitorum; vindicem enim novarum tabularum novam tabulam videmus. Quid de T. Planco? quem praestantissimus civis, Aquila, Pollentia expulit, et quidem crure fracto; quod utinam illi ante accidisset, ne huc redire potuisset! Lumen et decus illius exercitus paene praeterii, T. Annium Cimbrum, Lysidici filium, Lysidicum ipsum [Graeco verbo], quoniam omnia iura dissolvit, nisi forte iure Germanum Cimber occidit.

Cum hanc et huius generis copiam tantam habeat Antonius, quod scelus omittet, cum Dolabella tantis se obstrinxerit parricidiis nequaquam pari latronum manu et copia? Quapropter, ut invitus 15
saepe dissensi a Q. Fufio, ita sum eius sententiae libenter adsensus. Ex quo iudicare debetis me non cum homine solere, sed cum causa dissidere. Itaque non adsentior solum, sed etiam gratias ago Fufio; dixit enim severam, gravem, *e* re publica [dignam] sententiam, iudicavit hostem Dolabellam, bona censuit publice possidenda. Quo cum addi nihil potuisset (quid enim atrocius potuit, quid severius decernere?), dixit tamen, si quis eorum, qui post se rogati essent, graviorem sententiam dixisset, in eam se iturum. Quam severitatem quis potest non laudare?

Nunc, quoniam hostis est iudicatus Dolabella, 7
bello est persequendus. Neque enim quiescit; habet 16
legionem, habet fugitivos, habet sceleratam impiorum manum; est ipse confidens, impotens, gladiatorio generi mortis addictus. Quam ob rem, quoniam Dolabella hesterno die hoste decreto bellum gerundum est, imperator est deligendus. Duae dictae sunt sententiae, quarum neutram probo, alteram, quia semper, nisi

cum est necesse, periculosam arbitror, alteram, quia
17 alienam his temporibus existimo. Nam extraordinarium imperium populare atque ventosum est, minime nostrae gravitatis, minime huius ordinis. Bello Antiochino magno et gravi cum L. Scipioni provincia Asia obvenisset parumque in eo putaretur esse animi, parum roboris senatusque ad collegam eius, C. Laelium, illius Sapientis patrem, negotium deferret, surrexit P. Africanus, frater maior L. Scipionis, et illam ignominiam a familia deprecatus est dixitque et in fratre suo summam virtutem esse summumque consilium neque se ei legatum id aetatis iisque rebus gestis defuturum. Quod cum ab eo esset dictum, nihil est de Scipionis provincia commutatum, nec plus extraordinarium imperium ad id bellum quaesitum quam duobus antea maximis Punicis bellis, quae a consulibus aut a dictatoribus gesta et confecta sunt, quam Pyrrhi, quam Philippi, quam post Achaico bello, quam Punico tertio, ad quod populus Romanus ita sibi ipse delegit idoneum ducem, P. Scipionem, ut eum tamen bellum gerere consulem
8 vellet. Cum Aristonico bellum gerundum fuit P. Licinio
18 L. Valerio consulibus. Rogatus est populus, quem id bellum gerere placeret. Crassus consul, pontifex maximus, Flacco collegae, flamini Martiali, multam dixit, si a sacris discessisset; quam multam populus [Romanus] remisit, pontifici tamen flaminem parere iussit. Sed ne tum quidem populus Romanus ad privatum detulit bellum, quamquam erat Africanus, qui anno ante de Numantinis triumpharat; qui cum longe omnes belli gloria et virtute superaret, duas tamen tribus solas tulit. Ita populus Romanus consuli potius Crasso quam privato Africano bellum gerendum dedit. De Cn. Pompei imperiis, summi viri atque omnium principis, tribuni pl. turbulenti tulerunt. Nam Sertorianum bellum a senatu privato datum est, quia consules recusabant, cum L. Philippus pro consulibus

eum se mittere dixit, non pro consule. Quae igitur 19
haec comitia, aut quam ambitionem constantissimus et gravissimus civis, L. Caesar, in senatum introduxit? Clarissimo viro atque innocentissimo decrevit imperium, privato tamen; in quo maximum nobis onus imposuit. Adsensus ero, ambitionem induxero in curiam; negaro, videbor suffragio meo tamquam comitiis honorem homini amicissimo denegavisse. Quodsi comitia placet in senatu haberi, petamus, ambiamus; tabella modo detur nobis, sicut populo data est. Cur committis, Caesar, ut aut praestantissimus vir, si tibi non sit adsensum, repulsam tulisse videatur aut unus quisque nostrum praeteritus, si, cum pari dignitate simus, eodem honore digni non putemur? At enim (nam 20
id exaudio) C. Caesari adulescentulo imperium extraordinarium mea sententia dedi. Ille enim mihi praesidium extraordinarium dederat. Cum dico 'mihi', senatui dico populoque Romano. A quo praesidium res publica ne cogitatum quidem tantum haberet, ut sine eo salva esse non posset, huic extraordinarium imperium non darem? Aut exercitus adimendus aut imperium dandum fuit. Quae est enim ratio, aut qui potest fieri, ut sine imperio teneatur exercitus? Non igitur, quod ereptum non est, id existimandum est datum. Eripuissetis C. Caesari, patres conscripti, imperium, nisi dedissetis. Milites veterani, qui illius auctoritatem, imperium, nomen secuti pro re publica arma ceperant, volebant sibi ab illo imperari; legio Martia et legio quarta ita se contulerant ad auctoritatem senatus et rei publicae dignitatem, ut deposcerent imperatorem et ducem C. Caesarem. Imperium C. Caesari belli necessitas, fasces senatus dedit. Otioso vero et nihil agenti privato, obsecro te, L. Caesar (cum peritissimo homine mihi res est), quando imperium senatus dedit?

Sed de hoc quidem hactenus, ne refragari homini 9
amicissimo ac de me optime merito videar. Etsi quis

potest refragari non modo non petenti, verum etiam
21 recusanti? Illa vero, patres conscripti, aliena consulum
dignitate, aliena temporum gravitate sententia est, ut
consules Dolabellae persequendi causa Asiam et Syriam
sortiantur. Dicam, cur inutile rei publicae, sed prius,
quam turpe consulibus sit, videte. Cum consul desi-
gnatus obsideatur, cum in eo liberando salus sit posita
rei publicae, cum a populo Romano pestiferi cives
parricidaeque desciverint, cumque id bellum geramus,
quo bello de dignitate, de libertate, de vita decerna-
mus, si in potestatem quis Antoni venerit, proposita
sint tormenta atque cruciatus, cumque harum rerum
omnium decertatio consulibus optimis et fortissimis
commissa et commendata sit, Asiae et Syriae mentio
fiet, ut aut suspicioni crimen aut invidiae materiam
22 dedisse videamur? At vero ita decernunt, 'ut liberato
Bruto'; id enim restabat, ut relicto, deserto, prodito.
Ego vero mentionem omnino provinciarum factam
dico alienissimo tempore. Quamvis enim intentus
animus tuus sit, C. Pansa, sicut est, ad virum fortis-
simum et omnium clarissimum liberandum, tamen
rerum natura cogit te necessario referre animum ali-
quando ad Dolabellam persequendum et partem ali-
quam in Asiam et Syriam derivare curae et cogitationis
tuae. Si autem fieri posset, vel plures te animos
habere vellem, quos omnes ad Mutinam intenderes.
Quod quoniam fieri non potest, isto *te* animo, quem
habes praestantissimum atque optimum, nihil volumus
23 nisi de Bruto cogitare. Facis tu id quidem et eo
maxime incumbis, *ut* intellego; duas tamen res, magnas
praesertim, non modo agere uno tempore, sed ne cogi-
tando quidem explicare quisquam potest. Incitare et
inflammare tuum istuc praestantissimum studium, non
ad aliam ulla ex parte curam transferre debemus.
10 Adde istuc sermones hominum, adde suspiciones, adde
invidiam. Imitare me, quem tu semper laudasti, qui
instructam ornatamque a senatu provinciam deposui,

ut incendium patriae omissa omni cogitatione restinguerem. Nemo erit praeter unum me, quicum profecto, si quid interesse tua putasses, pro summa familiaritate nostra communicasses, qui credat te invito provinciam tibi esse decretam. Hanc, quaeso, pro tua singulari sapientia reprime famam atque effice, ne id, quod non curas, cupere videare. Quod quidem 24
eo vehementius tibi laborandum est, quia in eandem cadere suspicionem collega, vir clarissimus, non potest. Nihil horum scit, nihil suspicatur; bellum gerit, in acie stat, de sanguine et de spiritu decertat; ante provinciam sibi decretam audiet, quam potuerit tempus ei rei datum suspicari. Vereor, ne exercitus quoque nostri, qui non dilectus necessitate, sed voluntariis studiis se ad rem publicam contulerunt, tardentur animis, si quicquam aliud a nobis nisi de instanti bello cogitatum putabunt. Quodsi provinciae consulibus expetendae videntur, sicut saepe multis clarissimis viris expetitae sunt, reddite prius nobis Brutum, lumen et decus civitatis; qui ita conservandus est ut illud signum, quod *de* caelo delapsum Vestae custodiis continetur; quo salvo salvi sumus futuri. Tunc vel in caelum vos, si fieri potuerit, umeris nostris tollemus, provincias certe dignissimas vobis deligemus; nunc, quod agitur, agamus. Agitur autem, liberine vivamus an mortem obeamus, quae certe servituti anteponenda est. Quid, si etiam tarditatem adfert ista sententia 25
ad Dolabellam persequendum? Quando enim veniet consul? An id exspectamus, quoad ne vestigium quidem Asiae civitatum atque urbium relinquatur? At mittent aliquem de suo numero. Valde mihi probari potest, qui paulo ante clarissimo viro privato imperium extra ordinem non dedi. At hominem dignum mittent. Num P. Servilio digniorem? At eum quidem civitas non habet. Quod ergo ipse nemini putavi dandum ne a senatu quidem, id ego unius iudicio delatum comprobem? Expedito nobis homine 26

et parato, patres conscripti, opus est et eo, qui imperium legitimum habeat, qui praeterea auctoritatem, nomen, exercitum, perspectum animum in re publica liberanda.

11 Quis igitur is est? Aut M. Brutus aut C. Cassius aut uterque. Decernerem plane sicut multa 'consules, alter ambove', ni Brutum colligassemus in Graecia et eius auxilium ad Italiam vergere quam ad Asiam maluissemus, non ut † ex ea acie respectum haberemus, sed ut ipsa acies subsidium haberet etiam transmarinum. Praeterea, patres conscripti, M. Brutum retinet etiam nunc C. Antonius, qui tenet Apolloniam, magnam urbem et gravem, tenet, opinor, Byllidem, tenet Amantiam, instat Epiro, urget Oricum, habet aliquot cohortes, habet equitatum. Hinc si Brutus erit traductus ad aliud bellum, Graeciam certe amiserimus. Est autem etiam de Brundisio atque illa ora Italiae providendum. Quamquam miror tam diu morari Antonium; solet enim ipse accipere manicas nec diutius obsidionis metum sustinere. Quod si confecerit Brutus et intellexerit plus se rei publicae profuturum, si Dolabellam persequatur, quam si in Graecia maneat, aget ipse per sese, ut adhuc quoque fecit, neque in tot incendiis, quibus confestim succur-
27 rendum est, expectabit senatum. Nam et Brutus et Cassius multis iam in rebus ipse sibi senatus fuit. Necesse est enim in tanta conversione *et* perturbatione omnium rerum temporibus potius parere quam moribus. Nec enim nunc primum aut Brutus aut Cassius salutem libertatemque patriae legem sanctissimam et morem optimum iudicavit. Itaque, si ad nos nihil referretur de Dolabella persequendo, tamen ego pro decreto putarem, cum essent tales virtute, auctoritate, nobilitate † summi viri, quorum alterius iam nobis
12 notus esset exercitus, alterius auditus. Num igitur Brutus exspectavit decreta nostra, cum studia nosset? Neque enim est in provinciam suam Cretam profectus,

in Macedoniam alienam advolavit; omnia sua putavit, quae vos vestra esse velitis; legiones conscripsit novas, excepit veteres, equitatum ad se abduxit Dolabellae atque eum nondum tanto parricidio oblitum hostem sua sententia iudicavit. Nam, ni ita esset, quo iure equitatum a consule abduceret? Quid? C. Cassius 28
pari magnitudine animi et consilii praeditus nonne eo ex Italia consilio profectus est, ut prohiberet Syria Dolabellam? qua lege, quo iure? Eo, quod Iuppiter ipse sanxit, ut omnia, quae rei publicae salutaria essent, legitima et iusta haberentur. Est enim lex nihil aliud nisi recta et a numine deorum tracta ratio imperans honesta, prohibens contraria. Huic igitur legi paruit Cassius, cum est in Syriam profectus, alienam provinciam, si homines legibus scriptis uterentur, his vero oppressis suam lege naturae. Sed ut ea vestra quoque auctoritate firmentur, 29
censeo: 'cum P. Dolabella, quique eius crudelissimi et taeterrimi facinoris ministri, socii, adiutores fuerunt, hostes populi Romani a senatu iudicati sint, cumque senatus P. Dolabellam bello persequendum censuerit, ut is, qui omnia deorum hominumque iura novo, inaudito, inexpiabili scelere polluerit nefarioque se patriae parricidio obstrinxerit, poenas dis hominibusque meritas debitasque persolvat, senatui placere 30
C. Cassium pro consule provinciam Syriam optinere, ut qui optimo iure eam provinciam optinuerit; eum a Q. Marcio Crispo pro consule, L. Statio Murco pro consule, A. Allieno legato exercitum accipere eosque ei tradere cumque iis copiis, et si quas praeterea paraverit, bello P. Dolabellam terra marique persequi. Eius belli gerendi causa, quibus ei videatur, naves, nautas, pecuniam ceteraque, quae ad id bellum gerendum pertineant, ut imperandi in Syria, Asia, Bithynia, Ponto ius potestatemque habeat, utique, quamcumque in provinciam eius belli gerendi causa advenerit, ibi maius imperium C. Cassi pro consule sit, quam eius

erit, qui eam provinciam tum optinebit, cum C.
31 Cassius pro consule in eam provinciam venerit. Regem Deiotarum patrem et regem Deiotarum filium, si, ut multis bellis saepe numero imperium populi Romani iuverint, item C. Cassium pro consule copiis suis opibusque iuvissent, senatui populoque Romano gratum esse facturos. Itemque si ceteri reges, tetrarchae dynastaeque fecissent, senatum populumque Romanum eorum officii non immemorem futurum. Utique C. Pansa A. Hirtius consules, alter ambove, si eis videretur, re publica recuperata de provinciis consularibus, praetoriis ad hunc ordinem primo quoque tempore referant. Interea provinciae ab iis, a quibus optinentur, optineantur, quoad cuique ex senatus consulto successum sit.'

13
32 Hoc senatus consulto ardentem inflammabitis et armatum armabitis Cassium; nec enim animum eius potestis ignorare nec copias. Animus is est, quem videtis, copiae, quas audistis, *** fortis et constantis viri, qui ne vivo quidem Trebonio Dolabellae latrocinium in Syriam penetrare sivisset. Allienus, familiaris et necessarius meus, post interitum Treboni profecto ne dici quidem se legatum Dolabellae volet. Est Q. Caecili Bassi, privati illius quidem, sed fortis
33 et praeclari viri, robustus et victor exercitus. Deiotari regis et patris et filii et magnus et nostro more institutus exercitus, summa in filio spes, summa ingenii indoles summaque virtus. Quid dicam de patre? cuius benivolentia in populum Romanum est ipsius aequalis aetati; qui non solum socius imperatorum nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum suarum. Quae de illo viro Sulla, quae Murena, quae Servilius, quae Lucullus quam ornate, quam honorifice,
34 quam graviter saepe in senatu praedicaverunt! Quid de Cn. Pompeio loquar? qui unum Deiotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum vereque benivolum, unum fidelem populo Romano iudicavit. Fuimus im-

peratores ego et M. Bibulus in propinquis finitimisque provinciis; ab eodem rege adiuti sumus et equitatu et pedestribus copiis. Secutum est hoc acerbissimum et calamitosissimum civile bellum; in quo quid faciendum Deiotaro, quid omnino rectius fuerit, dicere non est necesse, praesertim cum contra, ac Deiotarus sensit, victoria belli iudicarit. Quo in bello si fuit error, communis ei fuit cum senatu; sin recta sententia, ne victa quidem causa vituperanda est. Ad has copias accedent alii reges, etiam dilectus accedent.
Neque vero classes deerunt; tanti Tyrii Cassium 35
faciunt, tantum eius in Syria nomen atque Phoenice
est. Paratum habet imperatorem C. Cassium, patres 14
conscripti, res publica contra Dolabellam, nec paratum solum, sed peritum atque fortem. Magnas ille res gessit ante Bibuli, summi viri, adventum, cum Parthorum nobilissimos duces, maximas copias fudit Syriamque inmani Parthorum impetu liberavit. Maximam eius et singularem laudem praetermitto; cuius enim praedicatio nondum omnibus grata est, hanc memoriae potius quam vocis testimonio conservemus.

Animadverti, patres conscripti, † exaudi rui 36
etiam nimium a me Brutum, nimium Cassium ornari, Cassio vero sententia mea dominatum et principatum dari. Quos ego orno? Nempe eos, qui ipsi sunt ornamenta rei publicae. Quid? D. Brutum nonne omnibus sententiis semper ornavi? Num igitur reprehenditis? An Antonios potius ornarem, non modo suarum familiarum, sed Romani nominis probra atque dedecora? an Censorinum ornem, in bello hostem, in pace sectorem? an cetera ex eodem latrocinio naufragia colligam? Ego vero istos otii, concordiae, legum, iudiciorum, libertatis inimicos tantum abest ut ornem, ut effici non possit, quin eos tam oderim, quam rem publicam diligo.

'Vide', inquit, 'ne veteranos offendas'; hoc enim 37

vel maxime exaudio. Ego autem veteranos tueri debeo † quod iis quos quibus sanitas est, certe timere non debeo. Eos vero veteranos, qui pro re publica arma ceperunt secutique sunt C. Caesarem, auctorem beneficiorum paternorum, hodieque rem publicam defendunt vitae suae periculo, non tueri solum, sed etiam commodis augere debeo. Qui autem quiescunt, ut septima, ut octava legio, in magna gloria et laude ponendos puto. Comites vero Antoni, qui postquam beneficia Caesaris comederunt, consulem designatum obsident, huic urbi ferro ignique minitantur, Saxae se et Cafoni tradiderunt ad facinus praedamque natis, num quis est qui tuendos putet? Ergo aut boni sunt, quos etiam ornare, aut quieti, quos conservare debemus, aut impii, quorum contra
15 furorem bellum et iusta arma cepimus. Quorum
38 igitur veteranorum animos ne offendamus, veremur? eorumne, qui D. Brutum obsidione cupiunt liberare? Quibus cum Bruti salus cara sit, qui possunt Cassi nomen odisse? An eorum, qui utrisque armis vacant? Non vereor, ne acerbus † civis quisquam istorum sit, qui otio delectantur. Tertio vero generi non militum veteranorum, sed importunissimorum hostium cupio quam acerbissimum dolorem inurere. Quamquam, patres conscripti, quousque sententias dicemus veteranorum arbitratu? Quod eorum tantum fastidium est, quae tanta arrogantia, ut ad arbitrium illorum imperatores etiam deliga-
39 mus? Ego autem (dicendum est enim, patres conscripti, quod sentio) non tam veteranos intuendos nobis arbitror, quam quid tirones milites, flos Italiae, quid novae legiones ad liberandam patriam paratissimae, quid cuncta Italia de vestra gravitate sentiat. Nihil enim semper floret, aetas succedit aetati. Diu legiones Caesaris viguerunt, nunc vigent Pansae, vigent Hirti, vigent Caesaris filii, vigent Planci; vincunt numero, vincunt aetatibus; nimirum

etiam auctoritate vincunt. Id enim bellum gerunt, quod ab omnibus gentibus comprobatur. Itaque his praemia promissa sunt, illis persoluta. Fruantur illi suis, persolvantur his, quae spopondimus. Id enim deos immortales spero aequissimum iudicare.

Quae cum ita sint, eam, quam dixi, sententiam 40
vobis, patres conscripti, censeo comprobandam.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA DUODECIMA.

ARGUMENTUM.

Etsi M. Cicero illud perfecerat, ut permulta senatus consulta contra M. Antonium fierent, hoc tamen nondum erat adsecutus, quod maxime contendit, ut M. Antonius hostis patriae iudicaretur. Quin etiam Quinquatribus a. d. XIV Kal. Apriles Pansa consule referente senatus decreverat, ut novi legati ad M. Antonium mitterentur P. Servilius et M. Cicero cum Q. Fufio Caleno, L. Pisone, L. Caesare. Sed P. Servilium et M. Ciceronem mox consilii capti paenituit, omninoque res tantam admirationem movit, ut C. Pansa consul iterum in senatu de ea re referret. Cum igitur P. Servilius iam omittendam legationem censuisset, idem M. Cicero ea, quae infra scripta est, oratione suasit.

1
1 Etsi minime decere videtur, patres conscripti, falli, decipi, errare eum, cui vos maximis saepe de rebus assentiamini, consolor me tamen, quoniam vobiscum pariter et una cum sapientissimo consule erravi. Nam, cum duo consulares spem honestae pacis nobis attulissent, quod erant familiares M. Antoni, quod domestici, nosse aliquod eius vulnus, quod nobis ignotum esset, videbantur. Apud alterum uxor, liberi, alter cotidie litteras mittere, accipere, aperte favere Antonio.
2 Hi subito hortari ad pacem, quod iam diu non fecissent, non sine causa videbantur. Accessit consul hor-

tator At qui consul! Si prudentiam quaerimus, qui
minime falli posset, si virtutem, qui nullam pacem
probaret nisi cum cedente atque victo, si magnitudinem
animi, qui praeferret mortem servituti. Vos autem,
patres conscripti, non tam immemores vestrorum gra-
vissimorum decretorum videbamini, quam spe allata
deditionis, quam amici pacem appellare mallent, de
imponendis, non accipiendis legibus cogitare. Auxerat
autem meam quidem spem, credo item vestram, quod
domum Antoni afflictam maestitia audiebam, lamen-
tari uxorem. Hic etiam fautores Antoni, quorum in
vultu habitant oculi mei, tristiores videbam. Quod 3
si non ita est, cur a Pisone et Caleno potissimum,
cur hoc tempore, cur tam inproviso, cur tam repente
pacis est facta mentio? Negat Piso scire se, negat
audisse quicquam, negat Calenus rem ullam novam
allatam esse; atque id nunc negant, posteaquam nos
pacificatoria legatione implicatos putant. Quid ergo
opus est novo consilio, si in re nihil omnino novi
est? Decepti, decepti, inquam, sumus, patres con- 2
scripti; Antoni est acta causa ab amicis eius, non
publica. Quod videbam equidem, sed quasi per caligi-
nem; praestrinxerat aciem animi D. Bruti salus. Quodsi
in bello dari vicarii solerent, libenter me, ut D. Brutus
emitteretur, pro illo includi paterer. Atque hac voce 4
Q. Fufi capti sumus: 'Ne si a Mutina quidem re-
cesserit, audiemus Antonium, ne si in senatus quidem
potestate futurum se dixerit?' Durum videbatur; ita-
que fracti sumus, cessimus. Recedit igitur a Mutina?
Nescio. Paret senatui? 'Credo', inquit Calenus; 'sed
ita, ut teneat dignitatem.' Valde hercules vobis labo-
randum est, patres conscripti, ut vestram dignitatem
amittatis, quae maxima est, Antoni, quae neque est
ulla neque esse potest, retineatis, ut eam per vos re-
ciperet, quam per se perdidit. Si iacens vobiscum
aliquid ageret, audirem fortasse; quamquam — sed
hoc malo dicere 'audirem'; stanti resistendum est

5 aut concedenda una cum dignitate libertas. At non
est integrum; constituta legatio est. Quid autem non
integrum est sapienti, quod restitui potest? Cuiusvis
hominis est errare, nullius nisi insipientis in errore
perseverare. Posteriores enim cogitationes, ut aiunt,
sapientiores solent esse. Discussa est illa caligo, quam
paulo ante dixi; diluxit, patet, videmus omnia, neque
per nos solum, sed admonemur a nostris. Attendistis,
paulo ante praestantissimi viri quae esset oratio.
'Maestam', inquit, 'domum offendi, coniugem, liberos.
Admirabantur boni viri, accusabant amici, quod spe
pacis legationem suscepissem.' Nec mirum, P. Servili.
Tuis enim severissimis gravissimisque sententiis omni
est non dico dignitate, sed etiam spe salutis spoliatus
6 Antonius. Ad eum ire te legatum quis non miraretur?
De me experior, cuius idem consilium quod tuum sentio
quam reprehendatur. Nos reprehendimur soli? Quid?
vir fortissimus Pansa sine causa paulo ante tam ac-
curate locutus est tamdiu? Quid egit, nisi uti falsam
proditionis a se suspicionem depelleret? Unde autem
ista suspicio est? Ex pacis patrocinio repentino, quod
subito suscepit eodem captus errore quo nos.

(3) 7 Quodsi est erratum, patres conscripti, spe falsa
atque fallaci, redeamus in viam. Optimus est portus
3 paenitenti mutatio consilii. Quid enim potest, per
deos inmortales! rei publicae prodesse nostra legatio?
Prodesse dico; quid, si etiam obfutura est? Obfutura;
quid, si iam nocuit atque obfuit? An vos acerrimam
illam et fortissimam populi Romani libertatis recupe-
randae cupiditatem non inminutam ac debilitatam putatis
legatione pacis audita? Quid? municipia censetis, quid?
colonias, quid? cunctam Italiam futuram eodem studio,
quo contra commune incendium exarserat? An non
putamus fore ut eos paeniteat professos esse et prae
se tulisse odium in Antonium, qui pecunias polliciti
sunt, qui arma, qui se totos et animis et corporibus
in salutem rei publicae contulerunt? Quem ad modum

nostrum hoc consilium Capua probabit, quae temporibus
his Roma altera est? Illa impios cives iudicavit, eiecit,
exclusit. Illi, illi, inquam, urbi fortissime conanti e
manibus est ereptus Antonius. Quid? legionum nostra- 8
rum nervos nonne his consiliis incidimus? Quis est
enim, qui ad bellum inflammato animo futurus sit
spe pacis oblata? Ipsa illa Martia caelestis et divina
legio hoc nuntio languescet et mollietur atque illud
pulcherrimum Martium nomen amittet; excident gladii,
fluent arma de manibus. Senatum enim secuta non
arbitrabitur se graviore odio debere esse in Antonium
quam senatum. Pudet huius legionis, pudet quartae,
quae pari virtute nostram auctoritatem probans non
ut consulem et imperatorem suum, sed ut hostem et
oppugnatorem patriae reliquit Antonium; pudet optimi
exercitus, qui coniunctus est ex duobus, qui iam lu-
stratus, qui profectus ad Mutinam est; qui si pacis,
id est timoris nostri, nomen audierit, ut non referat
pedem, insistet certe. Quid enim revocante et receptui
canente senatu properet dimicare? Quid autem hoc 4 9
iniustius quam nos inscientibus iis, qui bellum gerunt,
de pace decernere, nec solum inscientibus, sed etiam
invitis? An vos A. Hirtium, praeclarissimum consulem,
C. Caesarem deorum beneficio natum ad haec tempora,
quorum epistulas spem victoriae declarantis in manu
teneo, pacem velle censetis? Vincere illi expetunt
pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non
pactione, sed victoria concupiverunt. Quid? Galliam
quo tandem animo hanc rem audituram putatis? Illa
enim huius belli propulsandi, administrandi, sustinendi
principatum tenet. Gallia D. Bruti nutum ipsum, ne
dicam imperium, secuta armis, viris, pecunia belli
principia firmavit; eadem crudelitati M. Antoni suum
totum corpus obiecit; exhauritur, vastatur, uritur;
omnis aequo animo belli patitur iniurias, dum modo
repellat periculum servitutis. Et ut omittam reliquas 10
partes Galliae (nam sunt omnes pares), Patavini alios

excluserunt, alios eiecerunt missos ab Antonio, pecu-
nia, militibus et, quod maxime deerat, armis nostros
duces adiuverunt. Fecerunt idem reliqui, qui quondam
in eadem causa erant et propter multorum annorum
iniurias alienati a senatu putabantur; quos minime
mirum est communicata cum iis re publica fidelis
esse, qui etiam expertes eius fidem suam semper prae-
5 stiterunt. His igitur omnibus victoriam sperantibus
pacis nomen adferemus, id est desperationem victoriae?
(5) Quid, si ne potest quidem ulla esse pax? Quae
11 enim est condicio pacis, in qua ei, cum quo pacem
facias, nihil concedi potest? Multis rebus a nobis est
invitatus ad pacem Antonius, bellum tamen maluit.
Missi legati repugnante me, sed tamen missi, delata
mandata; non paruit. Denuntiatum est, ne Brutum
obsideret, a Mutina discederet; oppugnavit etiam vehe-
mentius. Et ad eum legatos de pace mittemus, qui
pacis nuntios repudiavit? Verecundioremne coram
putamus in postulando fore, quam fuerit tum, cum
misit mandata ad senatum? Atqui tum ea petebat,
quae videbantur improba omnino, sed tamen aliquo
modo posse concedi; nondum erat vestris tam gravi-
bus tamque multis iudiciis ignominiisque concisus;
nunc ea petit, quae dare nullo modo possumus, nisi
12 prius volumus bello nos victos confiteri. Senatus
consulta falsa delata ab eo iudicavimus; num ea vera
possumus iudicare? Leges statuimus per vim et contra
auspicia latas iisque nec populum nec plebem teneri;
num eas restitui posse censetis? Sestertium septiens
miliens avertisse Antonium pecuniae publicae iudica-
vistis; num fraude poterit carere peculatus? Inmuni-
tates ab eo civitatibus, sacerdotia, regna venierunt;
num figentur rursus eae tabulae, quas vos decretis
6 vestris refixistis? Quodsi ea, quae decrevimus, obruere,
num etiam memoriam rerum delere possumus? Quando
enim obliviscetur ulla posteritas, cuius scelere in hac
vestitus foeditate fuerimus? Ut centurionum legionis

Martiae Brundisi profusus sanguis elaatur, num elui praedicatio crudelitatis potest? Ut media praeteream, quae vetustas tollet operum circum Mutinam taetra monimenta, sceleris indicia latrociniique vestigia? Huic 13
igitur inportuno atque inpuro parricidae quid habemus, per deos immortales! quod remittamus? An Galliam ultimam et exercitum? Quid est aliud non pacem facere, sed differre bellum, nec solum propagare bellum, sed concedere etiam victoriam? An ille non vicerit, si quacumque condicione in hanc urbem cum suis venerit? Armis nunc omnia tenemus, auctoritate valemus plurimum, absunt tot perditi cives nefarium secuti ducem; tamen eorum ora sermonesque, qui in urbe ex eo numero relicti sunt, ferre non possumus. Quid censetis, cum tot uno tempore inruperint, nos arma posuerimus, illi non deposuerint, nonne nos nostris consiliis victos in perpetuum fore? Ponite 14
ante oculos M. Antonium consularem; sperantem consulatum Lucium adiungite; supplete ceteros, neque nostri ordinis solum, honores et imperia meditantis; nolite ne Tirones quidem, Numisios, Mustelas, Seios contemnere. Cum iis facta pax non erit pax, sed pactio servitutis. L. Pisonis, amplissimi viri, praeclara vox a te non solum in hoc ordine, Pansa, sed etiam in contione iure laudata est. Excessurum se ex Italia dixit, deos penatis et sedes patrias relicturum, si, quod di omen averterent, rem publicam oppressisset Antonius. Quaero igitur a te, L. Piso, nonne oppressam 7
rem publicam putes, si tot tam impii, tam audaces, 15
tam facinerosi recepti sint. Quos nondum tantis parricidiis contaminatos vix ferebamus, hos nunc omni scelere coopertos tolerabiles censes civitati fore? Aut isto tuo, mihi crede, consilio erit utendum, ut cedamus, abeamus, vitam inopem et vagam persequamur, aut cervices latronibus dandae atque in patria cadendum est. Ubi sunt, C. Pansa, illae cohortationes pulcherrimae tuae, quibus a te excitatus senatus, inflamma-

tus populus Romanus non solum audivit, sed etiam didicit nihil esse homini Romano foedius servitute?
16 Idcircone saga sumpsimus, arma cepimus, iuventutem omnem ex tota Italia excussimus, ut exercitu florentissimo et maximo legati ad pacem mitterentur? si accipiendam, cur non rogamur? si postulandam, quid timemus? In hac ego legatione sim aut ad id consilium admiscear, in quo ne si dissensero quidem a ceteris, sciturus populus Romanus sit? Ita fiet, ut, si quid remissum aut concessum sit, meo semper periculo peccet Antonius, cum ei peccandi potestas a me concessa videatur.

17 Quodsi habenda cum M. Antoni latrocinio pacis ratio fuit, mea tamen persona ad istam pacem conciliandam minime fuit deligenda. Ego numquam legatos mittendos censui, ego ante reditum legatorum ausus sum dicere, pacem ipsam si adferrent, quoniam sub nomine pacis bellum lateret, repudiandam, ego princeps sagorum, ego semper illum appellavi hostem, cum alii adversarium, semper hoc bellum, cum alii tumultum. Nec haec in senatu solum, eadem ad populum semper egi, neque solum in ipsum, sed in eius socios facinorum et ministros et praesentis et eos, qui una sunt, in totam denique M. Antoni domum
18 sum semper invectus. Itaque, ut alacres et laeti spe pacis oblata inter se impii cives, quasi vicissent, gratulabantur, sic me iniquum eierabant, de me querebantur, diffidebant etiam Servilio; meminerant eius sententiis confixum Antonium; L. Caesarem fortem quidem illum et constantem senatorem, avunculum tamen, Calenum procuratorem, Pisonem familiarem, te ipsum, Pansa, vehementissimum et fortissimum consulem factum iam putant leniorem; non quo ita sit aut esse possit, sed mentio a te facta pacis suspicionem multis attulit inmutatae voluntatis. Inter has personas me interiectum amici Antoni moleste ferunt; quibus gerendus
19 mos est, quoniam semel liberales esse coepimus. Pro-

ficiscantur legati optimis ominibus, sed ii proficiscantur, in quibus non offendatur Antonius. Quodsi de Antonio non laboratis, mihi certe, patres conscripti, consulere debetis. Parcite oculis saltem meis et aliquam veniam iusto dolori date. Quo enim aspectu videre potero — omitto hostem patriae, ex quo mihi odium in illum commune vobiscum est; sed quo modo aspiciam mihi uni crudelissimum hostem, ut declarant eius de me acerbissimae contiones? Adeone me ferreum putatis, ut cum eo congredi aut illum aspicere possim, qui nuper, cum in contione donaret eos, qui ei de parricidis audacissimi videbantur, mea bona donare se dixit Petusio Urbinati, qui ex naufragio luculenti patrimonii ad haec Antoniana saxa proiectus est? An L. Antonium aspicere potero, cuius ego crudeli- 20
tatem effugere non potuissem, nisi me moenibus et portis et studio municipii mei defendissem? Atque idem hic myrmillo Asiaticus, latro Italiae, collega Lentonis et Nuculae, cum Aquilae primi pili nummos aureos daret, de meis bonis se dare dixit; si enim de suis dixisset, ne Aquilam quidem ipsum crediturum putavit. Non ferent, inquam, oculi Saxam, Cafonem, non duo praetores, [non tribunum pl.,] non duo designatos tribunos, non Bestiam, non Trebellium, non T. Plancum. Non possum animo aequo videre tot tam inportunos, tam sceleratos hostes; nec id fit fastidio meo, sed caritate rei publicae. Sed vincam animum 21
mihique imperabo, dolorem iustissimum, si non potuero frangere, occultabo; quid? vitae censetisne, patres conscripti, habendam mihi aliquam esse rationem? quae mihi quidem minime cara est, praesertim cum Dolabella fecerit, ut optanda mors esset, modo sine cruciatu atque tormentis; vobis tamen et populo Romano vilis meus spiritus esse non debet. Is enim sum, nisi me forte fallo, qui vigiliis, curis, sententiis, periculis etiam, quae plurima adii propter acerbissimum omnium in me odium impiorum, perfecerim, ut

non obstarem rei publicae, ne quid adrogantius videar
22 dicere. Quod cum ita sit, nihilne mihi de periculo
9 meo cogitandum putatis? Hic cum essem in urbe ac
domi, tamen multa saepe temptata sunt, ubi me non
solum amicorum fidelitas, sed etiam universae civitatis
oculi custodiunt; quid censetis, cum iter ingressus ero,
longum praesertim, nullasne insidias extimescendas?
Tres viae sunt ad Mutinam, quo festinat animus, ut
quam primum illud pignus libertatis populi Romani,
D. Brutum, aspicere possim, cuius in complexu libenter
extremum vitae spiritum ediderim, cum omnes actiones
horum mensum, omnes sententiae meae pervenerint
ad eum, qui mihi fuit propositus, exitum. Tres ergo,
ut dixi, viae, a supero mari Flaminia, ab infero Aurelia,
23 media Cassia. Nunc, quaeso, attendite, num aberret
[a] coniectura suspicio periculi mei. Etruriam discrimi-
nat Cassia. Scimusne igitur, Pansa, quibus in locis nunc
sit Lentonis Caesenni septemviralis auctoritas? Nobis-
cum nec animo certe est nec corpore. Si autem aut
domi est aut non longe a domo, certe in Etruria est,
id est in via. Quis igitur mihi praestat Lentonem
uno capite esse contentum? Dic mihi praeterea, Pansa,
Ventidius ubi sit, cui fui semper amicus, antequam
ille rei publicae bonisque omnibus tam aperte est
factus inimicus. Possum Cassiam vitare, tenere Flami-
niam; quid? si Anconam, ut dicitur, Ventidius venerit,
poterone Ariminum tuto accedere? Restat Aurelia.
Hic quidem etiam praesidia habeo; possessiones enim
sunt P. Clodi. Tota familia occurret, hospitio invitabit
10 propter familiaritatem notissimam. Hisce ego me viis
24 committam, qui Terminalibus nuper in suburbium, ut
eodem die reverterer, ire non sum ausus? Domesticis
me parietibus vix tueor sine amicorum custodiis. Ita-
que in urbe, si licebit, manebo. Haec mea sedes est,
haec vigilia, haec custodia, hoc praesidium stativum.
Teneant alii castra, gerant res bellicas, superent hostem
(nam hoc caput est); nos, ut didicimus semperque

fecimus, urbem et res urbanas vobiscum pariter tuebimur. Neque vero recuso munus hoc, quamquam populum Romanum video pro me recusare. Nemo me minus timidus, nemo tamen cautior. Res declarat. Vicesimus annus est, cum omnes scelerati me unum petunt. Itaque ipsi, ne dicam mihi, rei publicae poenas dederunt; me salvum adhuc res publica conservavit sibi. Timide hoc dicam; scio enim quidvis homini accidere posse; verum tamen semel circumsessus lectis valentissimorum hominum viribus cecidi sciens, ut
honestissime possem exurgere. Possumne igitur satis 25
videri cautus, satis providus, si me huic itineri tam infesto tamque periculoso commisero? Gloriam in morte debent ii, qui in re publica versantur, non culpae reprehensionem et stultitiae vituperationem relinquere. Quis bonus non luget mortem Treboni, quis non dolet interitum talis et civis et viri? At sunt, qui dicant (dure illi quidem, sed tamen dicunt) minus dolendum, quod ab homine impuro nefarioque non caverit. Etenim, qui multorum custodem se profiteatur, eum sapientes sui primum capitis aiunt custodem esse oportere. Cum saeptus sis legibus et iudiciorum metu, non sunt omnia timenda neque ad omnes insidias praesidia quaerenda. Quis enim audeat luci, quis in militari via, quis bene comitatum, quis illu-
strem aggredi? Haec neque hoc tempore neque in me 26
valent. Non modo enim poenam non extimescet, qui mihi vim attulerit, sed etiam gloriam sperabit a latronum gregibus et praemia.

Haec ego in urbe provideo; facilis est circumspectus, 11
unde exeam, quo progrediar, quid ad dexteram, quid ad sinistram sit. Num idem in Appennini tramitibus facere potero? in quibus etiamsi non erunt insidiae, quae facillime esse poterunt, animus tamen erit sollicitus, ut nihil possit de officiis legationis attendere. Sed effugi insidias, perrupi Appenninum; nempe in Antoni congressum colloquiumque veniendum est.

Quinam locus capietur? Si extra castra, ceteri viderint; ego me vix tutum futurum puto. Novi hominis furorem, novi effrenatam violentiam. Cuius acerbitas morum inmanitasque naturae ne vino quidem permixta temperari solet, hic ira dementiaque inflammatus adhibito fratre Lucio, taeterrima belua, numquam profecto a me sacrilegas manus atque impias abstinebit.
27 Memini colloquia et cum acerrimis hostibus et cum gravissime dissidentibus civibus. Cn. Pompeius, Sexti filius, consul me praesente, cum essem tiro in eius exercitu, cum P. Vettio Scatone, duce Marsorum, inter bina castra collocutus est; quo quidem memini Sex. Pompeium, fratrem consulis, ad colloquium ipsum Roma venire, doctum virum atque sapientem. Quem cum Scato salutasset, 'Quem te appellem?' inquit. At ille: 'Voluntate hospitem, necessitate hostem.' Erat in illo colloquio aequitas; nullus timor, nulla suberat suspicio, mediocre etiam odium. Non enim ut eriperent nobis socii civitatem, sed ut in eam reciperentur, petebant. Sulla cum Scipione inter Cales et Teanum, cum alter nobilitatis florem, alter belli socios adhibuisset, de auctoritate senatus, de suffragiis populi, de iure civitatis agentes inter se condiciones contulerunt. Non tenuit omnino colloquium illud
12 fidem, a vi tamen periculoque afuit. Possumusne igitur in Antoni latrocinio aeque esse tuti? Non possumus, aut, si ceteri possunt, me posse diffido.
28 Quodsi non extra castra congrediemur, quae ad colloquium castra sumentur? In nostra ille numquam veniet, multo minus nos in illius. Reliquum est, ut et accipiantur et remittantur postulata per litteras. Ergo erimus in castris, meaque ad omnia postulata una sententia; quam cum hic vobis audientibus dixero, isse et redisse me putatote; legationem confecero. Omnia ad senatum mea sententia reiciam, quaecumque postulabit Antonius. Neque enim licet aliter, neque permissum est nobis ab hoc ordine, ut

bellis confectis decem legatis permitti solet more maiorum, neque ulla omnino a senatu mandata accepimus. Quae cum agam in consilio nullis, ut arbitror, repugnantibus, nonne metuendum est, ne inperita militum multitudo per me pacem distineri putet? 29 Facite hoc meum consilium legiones novas non improbare (nam Martiam et quartam nihil cogitantis praeter dignitatem et decus comprobaturas esse certo scio); quid? veteranos non veremur (nam timeri se ne ipsi quidem volunt), quonam modo accipiant severitatem meam? Multa enim falsa de me audierunt, multa ad eos improbi detulerunt, quorum commoda, ut vos optimi testes estis, semper ego sententia, auctoritate, oratione firmavi; sed credunt improbis, credunt turbulentis, credunt suis. Sunt autem fortes illi quidem, sed propter memoriam rerum, quas gesserunt pro populi Romani libertate et salute rei publicae, nimis feroces et ad suam vim omnia nostra consilia revocantes. 30 Horum ego cogitationem non vereor, impetum pertimesco. Haec quoque tanta pericula si effugero, satisne tutum reditum putatis fore? Cum enim et vestram auctoritatem meo more defendero et meam fidem rei publicae constantiamque praestitero, tum erunt mihi non ii solum, qui me oderunt, sed illi etiam, qui invident, extimescendi.

Custodiatur igitur vita † mea r. p. eaque, quoad vel dignitas vel natura patietur, patriae reservetur; mors aut necessitatem habeat fati aut, si ante oppetenda est, oppetatur cum gloria. Haec cum ita sint, etsi hanc legationem res publica, ut levissime dicam, non desiderat, tamen, si tuto licebit ire, proficiscar. Omnino, patres conscripti, totum huiusce rei consilium non meo periculo, sed utilitate rei publicae metiar. De qua mihi, quoniam liberum est spatium, multum etiam atque etiam considerandum puto idque potissimum faciendum, quod maxime interesse rei publicae iudicaro.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA TERTIA DECIMA.

ARGUMENTUM.

Postquam cognitum erat, quid illi, qui M. Antonio favebant, iterum mittendis legatis consequi vellent, vix iam ista legatio suscipi poterat. Itaque C. Pansa cum exercitu suo Roma profectus est. Cum igitur bellum omni modo paratum videretur, tamen Antoni amici de pace nondum desperaverunt, et cum C. Plancus et M. Lepidus litteras ad senatum misissent, quibus pacem uterque suaderet, illi occasione hac data rursus de pace cum M. Antonio agere coeperunt eo die, quo illae litterae a M. Cornuto praetore urbano in senatu recitabantur. Contra M. Cicero eodem quo antea animo etiam nunc hac, quae infra legitur, oratione pacem dissuasit.

1
1 A principio huius belli, patres conscripti, quod cum impiis civibus consceleratisque suscepimus, timui, ne condicio insidiosa pacis libertatis reciperandae studia restingueret. Dulce enim etiam nomen est pacis, res vero ipsa cum iucunda, tum salutaris. Nam nec privatos focos nec publicas leges videtur nec libertatis iura cara habere, quem discordiae, quem caedes civium, quem bellum civile delectat, eumque ex numero hominum eiciendum, ex finibus humanae naturae exterminandum puto. Itaque, sive Sulla sive Marius sive uterque sive Octavius sive Cinna sive iterum Sulla sive alter Marius et Carbo sive qui

alius civile bellum optavit, cum detestabilem civem
rei publicae natum iudico. Nam quid ego de proximo 2
dicam, cuius acta defendimus, actorem ipsum iure
caesum fatemur? Nihil igitur hoc cive, nihil hoc
homine taetrius, si aut civis aut homo habendus est,
qui civile bellum concupiscit. Sed hoc primum viden-
dum est, patres conscripti, cum omnibusne pax esse
possit, an sit aliquod bellum inexpiabile, in quo pactio
pacis lex sit servitutis. Pacem cum Scipione Sulla
sive faciebat sive simulabat, non erat desperandum,
si convenisset, fore aliquem tolerabilem statum civi-
tatis. Cinna si concordiam cum Octavio confirmare
voluisset, hominum in re publica sanitas remanere
potuisset. Proximo bello si aliquid de summa gravi-
tate Pompeius, multum de cupiditate Caesar remisisset,
et pacem stabilem et aliquam rem publicam nobis
habere licuisset. Hoc vero quid est? cum Antoniis 2
pax potest esse, cum Censorino, Ventidio, Trebellio,
Bestia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa? Exempli
causa paucos nominavi; genus infinitum inmanitatem-
que ipsi cernitis reliquorum. Addite illa naufragia 3
Caesaris amicorum, Barbas Cassios, Barbatios, Pol-
liones; addite Antoni conlusores et sodales, Eutra-
pelum, Melam, Pontium, Coelium, Crassicium, Tironem,
Mustelam, Petusium: comitatum relinquo, duces no-
mino. Huc accedunt Alaudae ceterique veterani, semi
narium iudicum decuriae tertiae, qui suis rebus ex-
haustis, beneficiis Caesaris devoratis fortunas nostras
concupiverunt. O fidam dexteram Antoni, qua ille 4
plurimos civis trucidavit, o ratum religiosumque foedus,
quod cum Antoniis fecerimus! Hoc si Marcus violare
conabitur, Luci eum sanctitas a scelere revocabit.
Illis locus si in hac urbe fuerit, ipsi urbi locus non
erit. Ora vobis eorum ponite ante oculos, et maxime
Antoniorum, incessum, aspectum, vultum, spiritum,
latera tegentis alios, alios praegredientis amicos.
Quem vini anhelitum, quas contumelias fore censetis

minasque verborum! nisi forte eos pax ipsa leniet,
maximeque, cum in hunc ordinem venerint, salutabunt
benigne, comiter appellabunt unum quemque nostrum.
3 5 Non recordamini, per deos immortales, quas in eos
sententias dixeritis? Acta M. Antoni rescidistis, leges
refixistis, per vim et contra auspicia latas decrevistis,
totius Italiae dilectus excitavistis, collegam et scele-
rum socium omnium hostem iudicavistis. Cum hoc
quae pax potest esse? Hostis si esset externus, id
ipsum vix talibus factis, sed posset aliquo modo.
Maria, montes, regionum magnitudines interessent;
odisses eum, quem non videres. Hi in oculis haere-
bunt et, cum licebit, in faucibus; quibus enim saeptis
tam immanis beluas continebimus? At incertus exitus
belli. Est omnino fortium virorum, quales vos esse
debetis, virtutem praestare (tantum enim possunt),
6 fortunae culpam non extimescere. Sed quoniam ab
hoc ordine non fortitudo solum, verum etiam sapientia
postulatur (quamquam vix videntur haec posse seiungi,
seiungamus tamen), fortitudo dimicare iubet, iustum
odium incendit, ad confligendum impellit, vocat ad
periculum; quid sapientia? Cautioribus utitur con-
siliis, in posterum providet, est omni ratione tectior.
Quid igitur censet? parendum est enim atque id opti-
mum iudicandum, quod sit sapientissime constitutum.
Si hoc praecipit, ne quid vita existimem antiquius,
ne decernam capitis periculo, fugiam omne discrimen,
quaeram ex ea: 'Etiamne, si erit, cum id fecero, ser-
viendum?' Si annuerit, ne ego Sapientiam istam,
quamvis sit erudita, non audiam. Sin responderit:
'Tuere ita vitam corpusque [servato], ita fortunas,
ita rem familiarem, ut haec libertate posteriora ducas
itaque his uti velis, si libera re publica possis, nec
pro his libertatem, sed pro libertate haec proicias
tamquam pignora iniuriae': tum Sapientiae vocem
7 audire videar eique ut deo paream. Itaque, si re-
ceptis illis esse possumus liberi, vincamus odium

pacemque patiamur; sin otium incolumibus iis esse nullum potest, laetemur decertandi oblatam esse fortunam. Aut enim interfectis illis fruemur victrice re publica aut oppressi (quod omen avertat Iuppiter!) si non spiritu, at virtutis laude vivemus.

At enim nos *M. Lepidus*, imperator iterum, ponti- 4 fex maximus, optime proximo civili bello de re publica meritus, ad pacem adhortatur. Nullius apud me, patres conscripti, auctoritas maior est quam M. Lepidi vel propter ipsius virtutem vel propter familiae dignitatem. Accedunt eodem multa privata magna eius in me merita, mea quaedam officia in illum. Maximum vero eius beneficium numero, quod hoc animo in rem publicam est, quae mihi vita mea semper fuit carior. Nam cum Magnum Pompeium, clarissimum adule- 8 scentem, praestantissimi viri filium, auctoritate adduxit ad pacem remque publicam sine armis maximo civilis belli periculo liberavit, tum me eius beneficio plus quam pro virili parte obligatum puto. Itaque et honores ei decrevi, quos potui amplissimos, in quibus mihi vos estis adsensi, nec umquam de illo et sperare optime et loqui destiti. Magnis et multis pignoribus M. Lepidum res publica inligatum tenet. Summa nobilitas est, omnes honores, amplissimum sacerdotium, plurima urbis ornamenta, ipsius, fratris maiorumque monumenta, probatissima uxor, optatissimi liberi, res familiaris cum ampla, tum casta a cruore civili; nemo ab eo civis violatus, multi eius beneficio et misericordia liberati. Talis igitur vir et civis opinione labi potest, voluntate a re publica dissidere nullo pacto potest. Pacem vult M. Lepidus. Praeclare, si talem 9 potest efficere, qualem nuper effecit; qua pace Cn. Pompei filium res publica aspiciet suoque sinu conplexuque recipiet neque solum illum, sed cum illo se ipsam sibi restitutam putabit. Haec causa fuit, cur decerneretis statuam in rostris cum inscriptione praeclara, cur absenti triumphum. Quamquam enim magnas

res bellicas gesserat et triumpho dignas, non erat
tamen ei tribuendum, quod nec L. Aemilio nec Aemi-
liano Scipioni nec superiori Africano nec Mario nec
Pompeio, qui maiora bella gesserunt, sed quod silentio
bellum civile confecerat, cum primum licuit, honores
5 in eum maximos contulistis. Existimasne igitur, M.
10 Lepide, qualem Pompeium res publica habitura sit
civem, talis futuros in re publica Antonios? In altero
pudor, gravitas, moderatio, integritas, in illis (et cum
hos compello, praetereo animo ex grege latrocinii ne-
minem) libidines, scelera, ad omne facinus inmanis
audacia. Deinde vos obsecro, patres conscripti, quis
hoc vestrum non videt, quod Fortuna ipsa, quae dicitur
caeca, vidit? Salvis enim actis Caesaris, quae con-
cordiae causa defendimus, Pompeio sua domus patebit,
eamque non minoris, quam emit Antonius, redimet,
redimet, inquam, Cn. Pompei domum filius. O rem
acerbam! Sed haec satis diu multumque defleta sunt.
Decrevistis tantam pecuniam Pompeio, quantam ex
bonis patriis in praedae dissipatione inimicus victor
11 redegisset. Sed hanc mihi dispensationem pro paterna
necessitudine et coniunctione deposco. Redimet hortos,
aedes, urbana quaedam, quae possidet Antonius. Nam
argentum, vestem, supellectilem, vinum amittet aequo
animo, quae ille helluo dissipavit. Albanum, For-
mianum a Dolabella recuperabit, etiam ab Antonio
Tusculanum, iique, qui nunc Mutinam oppugnant, D.
Brutum obsident, de Falerno Anseres depellantur.
Sunt alii plures fortasse, sed *de* mea memoria dila-
buntur. Ego etiam eos dico, qui hostium numero
non sunt, Pompeianas possessiones, quanti emerint,
12 filio reddituros. Satis inconsiderati fuit, ne dicam
audacis, rem ullam ex illis attingere; retinere vero
quis poterit clarissimo domino restituto? An is
non reddet, qui domini patrimonium circumplexus
quasi [thesaurum] draco, Pompei servus, libertus Cae-
saris, agri Lucani possessiones occupavit? Atque illud

septiens miliens, quod adulescenti, patres conscripti, spopondistis, ita discribetur, ut videatur a vobis Cn. Pompei filius in patrimonio suo collocatus. Haec senatus; reliqua populus Romanus in ea familia, quam vidit amplissimam, persequetur, in primis paternum auguratus locum, in quem ego eum, ut, quod a patre accepi, filio reddam, mea nominatione cooptabo. Utrum igitur augurem Iovis optimi maximi, cuius interpretes internuntiique constituti sumus, *nos*, utrum populus Romanus libentius sanciet, Pompeiumne an Antonium? Mihi quidem numine deorum immortalium videtur hoc Fortuna voluisse, ut actis Caesaris firmis ac ratis Cn. Pompei filius posset et dignitatem et fortunas patrias recuperare.

Ac ne illud quidem silentio, patres conscripti, 6 13
praetereundum puto, quod clarissimi viri legati, L. Paulus, Q. Thermus, C. Fannius, quorum habetis cognitam voluntatem in rem publicam, eamque perpetuam atque constantem, nuntiant se Pompei conveniundi causa devertisse Massiliam eumque cognovisse paratissimo animo, ut cum suis copiis iret ad Mutinam, ni vereretur, ne veteranorum animos offenderet. Est vero eius patris filius, qui sapienter faciebat non minus multa quam fortiter. Itaque intellegitis et animum ei praesto fuisse nec consilium defuisse. Atque etiam hoc M. Lepido providendum est, ne quid arrogantius, quam eius mores ferunt, facere videatur. Si enim 14
nos exercitu terret, non meminit illum exercitum senatus populique Romani atque universae rei publicae esse, non suum. At uti potest pro suo. Quid tum? omniane bonis viris, quae facere possunt, facienda sunt, etiamne, si turpia, si perniciosa erunt, si facere omnino non licebit? Quid autem turpius aut foedius aut quod minus deceat quam contra senatum, contra cives, contra patriam exercitum ducere? quid vero magis vituperandum quam id facere, quod non liceat? Licet autem nemini contra patriam ducere exercitum,

siquidem licere id dicimus, quod legibus, quod more maiorum institutisque conceditur. Neque enim, quod quisque potest, id ei licet, nec, si non obstatur, propterea etiam permittitur. Tibi enim exercitum, Lepide, tam quam maioribus tuis patria pro se dedit. Hoc tu arcebis hostem, fines imperii propagabis; senatui populoque Romano parebis, si quam ad aliam rem te forte traduxerit.

7 15 Haec si cogitas, es M. Lepidus, pontifex maximus, M. Lepidi, pontificis maximi, pronepos; sin hominibus tantum licere iudicas, quantum possunt, vide, ne alienis exemplis, iisque recentibus, uti quam et antiquis et domesticis malle videare. Quodsi auctoritatem interponis sine armis, magis equidem laudo, sed vide, ne hoc ipsum non sit necesse. Quamquam enim est tanta in te auctoritas, quanta debet in homine nobilissimo, tamen senatus se ipse non contemnit nec vero fuit umquam gravior, constantior, fortior. Incensi omnes rapimur ad libertatem recuperandam; non potest ullius auctoritate tantus senatus populique Romani ardor extingui: odimus, irati pugnamus, extorqueri e manibus arma non possunt, receptui signum aut revocationem a bello audire non possumus; speramus optima, pati vel difficillima malumus quam servire.
16 Caesar confecit invictum exercitum; duo fortissimi consules adsunt cum copiis; L. Planci, consulis designati, varia et magna auxilia non desunt; in D. Bruti salute certatur; unus furiosus gladiator cum taeterrimorum latronum manu contra patriam, contra deos penates, contra aras et focos, contra quattuor consules gerit bellum. Huic cedamus, huius condiciones audiamus, cum hoc pacem fieri posse credamus?

8 At periculum est, ne opprimamur. Non metuo, ne is, qui suis amplissimis fortunis nisi bonis salvis frui non potest, prodat salutem suam. Bonos civis primum natura efficit, adiuvat deinde fortuna. Omnibus enim bonis expedit salvam esse rem publicam.

Sed in iis, qui fortunati sunt, magis id apparet. Quis 17
fortunatior Lepido, ut ante dixi, quis eodem sanior?
Vidit eius maestitiam atque lacrimas populus Romanus
Lupercalibus, vidit, quam abiectus, quam confectus
esset, cum Caesari diadema imponens Antonius servum
se illius quam collegam esse malebat. Qui si reliquis
flagitiis et sceleribus se abstinere potuisset, tamen
unum ob hoc factum dignum illum omni poena puta-
rem. Nam, si ipse servire poterat, nobis dominum
cur inponebat? et, si eius pueritia pertulerat libidines
eorum, qui erant in eum tyranni, etiamne in nostros
liberos dominum et tyrannum comparabat? Itaque
illo interfecto, qualem in nos eum esse voluit, talis
ipse in ceteros extitit. Qua enim *in* barbaria quis- 18
quam tam taeter, tam crudelis tyrannus quam in hac
urbe armis barbarorum stipatus Antonius? Caesare
dominante veniebamus in senatum, si non libere, at
tamen tuto; hoc archipirata (quid enim dicam tyranno?)
haec subsellia ab Ityraeis occupabantur. Prorupit
subito Brundisium, ut inde agmine quadrato ad urbem
accederet, lautissimum oppidum nunc municipum hone-
stissimorum, quondam colonorum, Suessam, fortissi-
morum militum sanguine implevit, Brundisi in sinu
non modo avarissimae, sed etiam crudelissimae uxoris
delectos Martiae legionis centuriones trucidavit. Inde
se quo furore, quo ardore ad urbem, id est ad caedem
optimi cuiusque, rapiebat! Quo tempore di ipsi in-
mortales praesidium inprovisum nec opinantibus nobis
obtulerunt. Caesaris enim incredibilis ac divina virtus 9
latronis impetus crudelis ac furibundos retardavit; 19
quem tum ille demens laedere se putabat edictis igno-
rans, quaecumque falso [in eum] diceret in sanctis-
simum adulescentem, ea vere recidere in memoriam
pueritiae suae. Ingressus urbem est quo comitatu
vel potius agmine, cum dextra, sinistra gemente
populo Romano minaretur dominis, notaret domos,
divisurum se urbem palam suis polliceretur! Rediit

ad milites; ibi pestifera illa Tiburi contio. Inde ad
urbem cursus, senatus in Capitolium, parata de cir-
cumscribendo adulescente sententia consularis, cum
repente (nam Martiam legionem Albae consedisse
sciebat) adfertur ei de quarta nuntius. Quo perculsus
abiecit consilium referendi ad senatum de Caesare;
egressus est non viis, sed tramitibus paludatus eoque
ipso die innumerabilia senatus consulta fecit, quae
20 quidem omnia citius delata quam scripta sunt. Ex
eo non iter, sed cursus et fuga in Galliam. Caesa-
rem sequi arbitrabatur cum legione Martia, cum quarta,
cum veteranis, quorum ille nomen prae metu ferre
non poterat, eique in Galliam penetranti D. se Brutus
obiecit, qui se totius belli fluctibus circumiri quam
illum aut regredi aut progredi maluit Mutinamque
illi exultanti tamquam frenos furoris iniecit. Quam
cum operibus munitionibusque saepsisset nec eum
coloniae florentissimae dignitas neque consulis desi-
gnati maiestas a parricidio deterreret, tum me (testor
et vos et populum Romanum et omnis deos, qui huic
urbi praesident) invito et repugnante legati missi tres
21 consulares ad latronum gladiatorem ducem. Quis tam
barbarus umquam, tam immanis, tam ferus? Non
audivit, non respondit, neque eos solum praesentes,
sed multo magis nos, a quibus illi erant missi, sprevit
et pro nihilo putavit. Postea quod scelus, quod faci-
nus parricida non edidit? Circumsedet colonos nostros,
exercitum populi Romani, imperatorem consulem desi-
gnatum, agros divexat civium optimorum, hostis taeter-
rimus omnibus bonis cruces ac tormenta minitatur.
10 Cum hoc, M. Lepide, pax esse quae potest? cuius ne
supplicio quidem ullo satiari videtur posse populus
Romanus.

(10) Quodsi quis dubitare adhuc potuit, quin nulla socie-
22 tas huic ordini populoque Romano cum illa inportu-
nissima belua posset esse, desinet profecto dubitare
his cognitis litteris, quas mihi missas ab Hirtio con-

sule modo accepi. Eas dum recito dumque de singulis sententiis breviter disputo, velim, patres conscripti, ut adhuc fecistis, me attente audiatis. 'Antonius Hirtio et Caesari.' Neque se imperatorem neque Hirtium consulem nec pro praetore Caesarem. Satis hoc quidem scite; deponere alienum nomen ipse maluit quam illis suum reddere. 'Cognita morte C. Treboni non plus gavisus sum, quam dolui.' Videte, quid se gavisum, quid doluisse dicat; facilius de pace deliberabitis. 'Dedisse poenas sceleratum cineri atque ossibus clarissimi viri et apparuisse numen deorum intra finem anni vertentis aut iam soluto supplicio parricidii aut impendente laetandum est.' O Spartace! quem enim te potius appellem, cuius propter nefanda scelera tolerabilis fuisse videtur Catilina? laetandum esse ausus es scribere Trebonium dedisse poenas? sceleratum Trebonium? quo scelere, nisi quod te Idibus Martiis a debita tibi peste seduxit? Age, hoc laetaris; videamus, 23 quid moleste feras. '*A senatu* iudicatum hostem populi Romani Dolabellam eo, quod sicarium occiderit, et videri cariorem populo Romano filium scurrae quam C. Caesarem, patriae parentem, ingemiscendum est.' Quid ingemiscis hostem *iudicatum* Dolabellam? quid? te non intellegis dilectu tota Italia habito, consulibus missis, Caesare ornato, sagis denique sumptis hostem iudicatum? Quid est autem, scelerate, quod gemas hostem Dolabellam iudicatum a senatu? quem tu ordinem omnino esse nullum putas, sed eam tibi causam belli gerendi proponis, ut senatum funditus deleas, reliqui boni et locupletes omnes summum ordinem subsequantur. At scurrae filium appellat. Quasi vero ignotus nobis fuerit splendidus eques Romanus Treboni pater. Is autem humilitatem despicere audet cuiusquam, qui ex Fadia sustulerit liberos? 11 24 'Acerbissimum vero est te, A. Hirti, ornatum bene-

ficiis Caesaris et talem ab eo relictum, qualem ipse miraris,' — Equidem negare non possum a Caesare Hirtium ornatum, sed illa ornamenta in virtute et industria posita lucent. Tu vero, qui te ab eodem Caesare ornatum negare non potes, quid esses, si tibi ille non tam multa tribuisset? ecquo te tua virtus provexisset, ecquo genus *vitae*? In lustris, popinis, alea, vino tempus aetatis omne consumpsisses, ut faciebas, cum in gremiis mimarum mentum mentemque deponeres. 'et te, o puer,' — Puerum appellat, quem non modo virum, sed etiam fortissimum virum sensit et sentiet. Est istuc quidem nomen aetatis, sed ab eo minime usurpandum, qui suam amen-
25 tiam puero huic praebet ad gloriam. 'qui omnia nomini debes,' — Debet vero solvitque praeclare. Si enim ille patriae parens, ut tu appellas (ego quid sentiam, videro), cur non hic parens verior, a quo certe vitam habemus e tuis facinerosissimis manibus ereptam? 'id agere, ut iure damnatus sit Dolabella.' — Turpem vero actionem, qua defenditur amplissimi auctoritas ordinis contra crudelissimi gladiatoris amentiam! 'et ut venefica haec liberetur obsidione,' — Veneficam audes appellare eum virum, qui tuis veneficiis remedia invenit? quem ita obsides, nove Hannibal, aut si quis acutior imperator fuit, ut te ipse obsideas neque te istinc, si cupias, possis explicare. Recesseris, undique omnes insequentur; manseris, haerebis. Nimirum recte veneficam appellas, a quo tibi praesentem pestem vides comparatam. 'ut quam potentissimus sit Cassius atque Bru-
26 tus.' Putes Censorinum dicere aut Ventidium aut etiam ipsos Antonios. Cur autem nolint potentes esse non modo optimos et nobilissimos viros, sed secum etiam in rei publicae defensione coniunctos? 'Nimirum eodem modo haec adspicitis, ut priora.' Quae tandem? 'Castra Pompei senatum appella-
12 batis.' An vero tua castra potius senatum appellare-

mus? in quibus tu es videlicet consularis, cuius totus
consulatus est ex omni monimentorum memoria evul-
sus, duo praetores sine causa diffisi se aliquid habi-
turos (nos enim Caesaris beneficia defendimus), prae-
torii Philadelphus Annius et innocens Gallius, aedilicii
corycus laterum et vocis meae, Bestia, et fidei patro-
nus, fraudator creditorum, Trebellius, et homo dirup-
tus dirutusque, Q. Coelius, columenque amicorum An-
toni, Cotyla Varius, quem Antonius deliciarum causa
loris in convivio caedi iubebat a servis publicis, septem-
virales Lento, Nucula, tum deliciae atque amores
populi Romani, L. Antonius, tribuni primum duo de-
signati, Tullus Hostilius, qui suo iure in porta nomen
inscripsit, qua, cum prodere imperatorem suum non
potuisset, reliquit; alter est designatus Insteius nescio
qui, fortis, ut aiunt, latro, quem tamen temperantem
fuisse ferunt Pisauri balneatorem. Secuntur alii tri- 27
bunicii, T. Plancus in primis, qui si senatum dilexisset,
numquam curiam incendisset. Quo scelere damnatus
in eam urbem rediit armis, ex qua excesserat legibus.
Sed hoc ei commune cum plurimis sui simillimis;
illud tamen mirum, quod in hoc Planco proverbii
loco dici solet, perire eum non posse, nisi ei crura
fracta essent. Fracta sunt, et vivit. Hoc tamen, ut
alia multa, Aquilae referatur acceptum. Est etiam 13
ibi Decius ab illis, ut opinor, Muribus [Deciis], itaque
Caesaris munera rosit; Deciorum quidem multo inter-
vallo per hunc praeclarum virum memoria renovata
est. Saxam vero Decidium praeterire qui possum,
hominem deductum ex ultimis gentibus, ut eum tri-
bunum pl. videremus, quem civem numquam videra-
mus? Est ibidem alter Saserna; sed omnes tamen 28
tantam habent similitudinem inter se, ut in eorum
praenominibus errem. Nec vero Extitius, Philadel-
phi frater, quaestor, praetermittendus est, ne, si de
clarissimo adulescente siluero, invidisse videar Antonio.
Est etiam Asinius quidam, senator voluntarius lectus

ipse a se. Apertam curiam vidit post Caesaris mortem, mutavit calceos, pater conscriptus repente factus est. Non novi Sex. Albesium, sed tamen neminem tam maledicum offendi, qui illum negaret dignum Antoni senatu. Arbitror me aliquos praeterisse; de iis tamen, qui occurrebant, tacere non potui. Hoc igitur fretus senatu Pompeianum senatum despicit, in quo decem fuimus consulares; qui si omnes viverent, bellum omnino hoc non fuisset; auctoritati cessisset
29 audacia. Sed quantum praesidii fuerit in ceteris, hinc intellegi potest, quod ego unus relictus ex multis contudi et fregi adiuvantibus vobis exultantis praedonis
14 audaciam. Quodsi non Fortuna nobis modo eripuisset Ser. Sulpicium eiusque collegam ante. M. Marcellum, (quos civis, quos viros!) si duos consules amicissimos patriae simul ex Italia eiectos, si L. Afranium, summum ducem, si P. Lentulum, civem cum in ceteris rebus, tum in salute mea singularem, si *M.* Bibulum, cuius est in rem publicam semper merito laudata constantia, si L. Domitium, praestantissimum civem, si Appium Claudium pari nobilitate et voluntate praeditum, si P. Scipionem, clarissimum virum maiorumque suorum simillimum, res publica tenere potuisset, certe iis consularibus non esset Pompeianus despicien-
30 dus senatus. Utrum igitur aequius, utrum melius rei publicae fuit Cn. Pompeium an sectorem Cn. Pompei vivere, Antonium? Qui vero praetorii! quorum princeps M. Cato idemque omnium gentium virtute princeps. Quid reliquos clarissimos viros commemorem? Nostis omnes. Magis vereor, ne longum me in enumerando quam ne ingratum in praetereundo putetis. Qui aedilicii, qui tribunicii, qui quaestorii! Quid multa? talis senatorum et dignitas et multitudo fuit, ut magna excusatione opus iis sit, qui in illa
15 castra non venerunt. Nunc reliqua attendite. 'Victum Ciceronem ducem habuistis.' Eo libentius 'ducem' audio, quod certe ille dicit invitus: nam de

'victo' nihil laboro. Fatum enim meum est sine re
publica nec vinci posse nec vincere. 'Macedoniam
munitis exercitibus.' Et quidem fratri tuo, qui a
vobis nihil degenerat, extorsimus. 'Africam commi-
sistis Varo bis capto.' Hic cum Gaio fratre pu-
tat se litigare. 'In Syriam Cassium misistis.'
Non igitur sentis huic causae orbem terrae patere,
te extra munitiones tuas, vestigium ubi imprimas, non
habere? 'Cascam tribunatum gerere passi estis.' 31
Quid ergo? ut Marullum, ut Caesetium a re publica
removeremus eum, per quem, ut neque hoc idem post-
hac neque multa eius modi accidere possent, consecuti
sumus? 'Vectigalia Iuliana Lupercis ademistis.'
Lupercorum mentionem facere audet neque illius diei
memoriam perhorrescit, quo ausus est obrutus vino,
unguentis oblitus, nudus gementem populum Romanum
ad servitutem cohortari? 'Veteranorum colonias
deductas lege et senatus consulto sustulistis.'
Nos sustulimus an contra legem comitiis centuriatis
latam sanximus? Vide, ne tu veteranos tamen eos,
qui erant perditi, perdideris in eumque locum dedu-
xeris, ex quo ipsi iam sentiunt se numquam exituros.
'Massiliensibus iure belli adempta reddituros 32
vos pollicemini.' Nihil disputo de iure belli
(magis facilis disputatio est quam necessaria); illud
tamen animadvertite, patres conscripti, quam sit huic
rei publicae natus hostis Antonius, qui tanto opere
eam civitatem oderit, quam scit huic rei publicae
semper fuisse amicissimam. 'Neminem Pompeia- 16
num, qui vivat, teneri lege Hirtia dictitatis.'
Quis, quaeso, iam legis Hirtiae mentionem facit?
cuius non minus arbitror latorem ipsum quam eos,
de quibus lata est, paenitere. Omnino mea quidem
sententia legem illam appellare fas non est, et, ut sit
lex, non debemus illam Hirti legem putare. 'Apu-
leiana pecunia Brutum subornastis.' Quid? si
omnibus suis copiis excellentem virum res publica

armasset, quem tandem bonum paeniteret? Nec
enim sine pecunia exercitum alere nec sine exercitu
33 fratrem tuum capere potuisset. 'Securi percussos
Petraeum et Menedemum, civitate donatos et
hospites Caesaris, laudastis.' Non laudavimus,
quod ne audivimus quidem. Valde enim nobis in
tanta perturbatione rei publicae de duobus nequissimis
Graeculis cogitandum fuit. 'Theopompum
nudum expulsum a Trebonio confugere Alexandriam
neglexistis.' Magnum crimen senatus!
De Theopompo, summo homine, neglEximus; qui ubi
terrarum sit, quid agat, vivat denique an mortuus sit,
quis aut scit aut curat? 'Ser. Galbam eodem
pugione succinctum in castris videtis.' Nihil
tibi de Galba respondeo, fortissimo et constantissimo
civi; coram aderit, praesens tibi et ipse et ille, quem
insimulas, pugio respondebit. 'Milites aut meos
aut veteranos contraxistis tamquam ad exitium
eorum, qui Caesarem occiderant, et eosdem
nec opinantis ad quaestoris sui aut imperatoris
aut commilitonum suorum pericula impulistis.'
Scilicet verba dedimus, decepimus; ignorabat legio
Martia, quarta, nesciebant veterani, quid ageretur;
non illi senatus auctoritatem, non libertatem populi
sequebantur; Caesaris mortem ulcisci volebant, quam
17 omnes fatalem fuisse arbitrabantur; te videlicet salvum,
34 beatum, florentem esse cupiebant. O miser cum re,
tum hoc ipso, quod non sentis, quam miser sis! Sed
maximum crimen audite. 'Denique quid non aut
probastis aut fecistis, quod faciat, si reviviscat,'
— Quis? credo enim, adferet aliquod scelerati
hominis exemplum. 'Cn. Pompeius ipse' — O nos
turpes, siquidem Cn. Pompeium imitati sumus! 'aut
filius eius, si domi esse possit?' Poterit, mihi
crede; nam paucis diebus et in domum et in hortos
paternos immigrabit. 'Postremo negatis pacem
fieri posse, nisi aut emisero Brutum aut fru-

mento iuvero.' Alii istuc negant; ego vero, ne si
ista quidem feceris, umquam tecum pacem huic civi-
tati futuram puto. 'Quid? hoc placetne vetera-
nis istis, quibus adhuc omnia integra sunt?'
Nihil vidi tam integrum, quam ut oppugnare impera-
torem incipiant, quem tanto studio consensuque osten-
derint *quam oderint*. 'quamquam vos *eos* adsen- 35
tationibus et venenatis muneribus venistis
depravatum.' Itane corrupti sunt, quibus persuasum
sit foedissimum hostem iustissimo bello persequi?
'At militibus inclusis opem fertis. Nihil
moror eos salvos esse et ire quo lubet, si
tantum modo patiuntur perire eum, qui meruit.'
Quam benigne! denique usi liberalitate Antoni milites
imperatorem reliquerunt et se ad hostem metu per-
territi contulerunt; per quos si non stetisset, non
Dolabella prius imperatori suo quam Antonius etiam
collegae parentasset. 'Concordiae factam esse 36
mentionem scribitis in senatu et legatos esse
consularis quinque. Difficile est [credere] eos,
qui me praecipitem egerint aequissimas con-
diciones ferentem et tamen ex iis aliquid re-
mittere cogitantem, putare aliquid moderate
aut humane esse facturos. Vix etiam veri
simile est, qui iudicaverint hostem Dolabellam
ob rectissimum facinus, eosdem nobis parcere
posse idem sentientibus.' Parumne videtur om-
nium facinorum sibi cum Dolabella societatem initam
confiteri? Nonne cernitis ex uno fonte omnia scelera
manare? Ipse denique fatetur, hoc quidem satis
acute, non posse eos, qui hostem Dolabellam iudica-
verint 'ob rectissimum facinus' (ita enim videtur An-
tonio), sibi parcere idem sentienti. Quid huic facias, 18
qui hoc litteris memoriaeque mandarit, ita sibi con- 37
venisse cum Dolabella, ut ille Trebonium et, si posset,
etiam Brutum, Cassium discruciatos necaret * * eadem-
que inhiberet supplicia nobis? O conservandus civis

cum tam pio iustoque foedere! Is etiam queritur condiciones suas repudiatas, aequas quidem et verecundas, ut haberet Galliam ultimam aptissimam ad bellum renovandum instruendumque provinciam, ut Alaudae in tertia decuria iudicarent, id est ut perfugium scelerum esset tutum turpissimis rei publicae sordibus, ut acta sua rata essent, cuius nullum remanet consulatus vestigium. Cavebat etiam L. Antonio, qui fuerat aequissimus agri privati et publici decempeda-
38 tor Nucula et Lentone collega. 'Quam ob rem vos potius animadvertite, utrum sit elegantius et partibus utilius, Treboni mortem persequi an Caesaris, et utrum sit aequius, concurrere nos, quo facilius reviviscat Pompeianorum causa totiens iugulata, an consentire, ne ludibrio simus inimicis,' — Si esset iugulata, numquam exurgeret; quod tibi tuisque contingat. 'Utrum', inquit, 'elegantius.' Atqui hoc bello de elegantia
39 quaeritur! 'partibusque utilius'. Partes, furiose, dicuntur in foro, in curia. Bellum contra patriam nefarium suscepisti, oppugnas Mutinam, circumsedes consulem designatum, bellum contra te duo consules gerunt cumque iis pro praetore Caesar, cuncta contra te Italia armata est. Istas tu partes potius quam a populo Romano defectionem vocas? 'Treboni mortem an Caesaris persequi.' Treboni satis persecuti sumus hoste iudicato Dolabella, Caesaris mors facillime defenditur oblivione et silentio. Sed videte, quid moliatur. Cum mortem Caesaris ulciscendam putat, mortem proponit non iis solum, qui illam rem gesserunt, sed iis etiam, si qui non moleste
19 tulerunt. 'quibus, utri nostrum ceciderint,
40 lucro futurum est, quod spectaculum adhuc ipsa Fortuna vitavit, ne videret unius corporis duas acies lanista Cicerone dimicantis, qui usque eo felix est, ut isdem ornamentis deceperit vos, quibus deceptum Caesarem

gloriatus est.' Pergit in me maledicta, quasi vero
ei pulcherrime priora processerint; quem ego inustum
verissimis maledictorum notis tradam hominum me-
moriae sempiternae. Ego lanista? Et quidem non
insipiens; deteriores enim iugulari cupio, meliores
vincere. 'Utri ceciderint', scribit, 'lucro nobis
futurum.' O praeclarum lucrum, quo te victore 41
(quod di omen avertant!) beata mors eorum futura
sit, qui e vita excesserint sine tormentis! A me
'deceptos' ait 'isdem ornamentis' Hirtium et
Caesarem. Quod, quaeso, adhuc a me est tributum
Hirtio ornamentum? Nam Caesari plura et maiora
debentur. Deceptum autem a me Caesarem dicere
audes? Tu, tu, inquam, illum occidisti Lupercalibus;
cuius, homo ingratissime, flaminium cur reliquisti?
Sed iam videte magni et clari viri admirabilem gra-
vitatem atque constantiam. 'Mihi quidem constat 42
nec meam contumeliam nec meorum ferre nec
deserere partis, quas Pompeius odivit, nec vete-
ranos sedibus suis moveri pati nec singulos
ad cruciatum trahi nec fallere fidem, quam dedi
Dolabellae,' — Omitto alia; 'fidem Dolabellae',
sanctissimi viri, deserere homo pius non potest. Quam
fidem? an optimi cuiusque caedis, urbis et Italiae
partitionis, vastandarum diripiendarumque provincia-
rum? Nam quid erat aliud, quod inter Antonium et
Dolabellam, impurissimos parricidas, foedere et fide
sanciretur? 'nec Lepidi societatem violare, 43
piissimi hominis,' — Tibi cum Lepido societas aut
cum ullo non dicam bono civi, sicut ille est, sed ho-
mine sano? Id agis, ut Lepidum aut impium aut
insanum existimari velis. Nihil agis (quamquam ad-
firmare de altero difficile est), de Lepido praesertim,
quem ego metuam numquam, bene sperabo, dum lice-
bit. Revocare te a furore Lepidus voluit, non adiutor
esse dementiae. Tu porro ne pios quidem, sed 'piis-
simos' quaeris et, quod verbum omnino nullum in

lingua Latina est, id propter tuam divinam pietatem
44 novum inducis. 'nec Plancum prodere, participem consiliorum.' Plancum participem? cuius memorabilis ac divina virtus lucem adfert rei publicae (nisi forte eum subsidio tibi venire arbitraris cum fortissimis legionibus, maximo equitatu [peditatu] Gallorum), quique, nisi ante eius adventum rei publicae poenas dederis, ille huius belli feret principatum. Quamquam enim prima praesidia utiliora rei publicae
20 sunt, tamen extrema sunt gratiora. Sed iam se
45 colligit et ad extremum incipit philosophari. 'Si me rectis sensibus euntem di immortales, ut spero, adiuverint, vivam libenter. Sin autem me aliud fatum manet, praecipio gaudia suppliciorum vestrorum. Namque, si victi Pompeiani tam insolentes sunt, victores quales futuri sint, vos potius experiemini.' Praecipias licet gaudia; non enim tibi cum Pompeianis, sed cum universa re publica bellum est. Omnes te di, homines, summi, medii, infimi, cives, peregrini, viri, mulieres, liberi, servi oderunt. Sensimus hoc nuper falso nuntio, vero propediem sentiemus. Quae si tecum ipse recolueris, aequiore animo et maiore con-
46 solatione moriere. 'Denique summa iudicii mei spectat huc, ut meorum iniurias ferre possim, si aut oblivisci velint ipsi fecisse aut ulcisci parati sunt una nobiscum Caesaris mortem.' Hac Antoni sententia cognita dubitaturumne A. Hirtium aut C. Pansam consules putatis, quin ad Antonium transeant, Brutum obsideant, Mutinam expugnare cupiant? Quid de Pansa et Hirtio loquor? Caesar, singulari pietate adulescens, poteritne se tenere, quin D. Bruti sanguine poenas patrias persequatur? Itaque fecerunt, ut his litteris lectis ad munitiones propius accederent. Quo maior adulescens Caesar maioreque deorum immortalium beneficio rei publicae natus est, qui nulla specie paterni nominis

nec pietate abductus umquam est et intellegit maximam pietatem conservatione patriae contineri. Quod- 46
si partium certamen esset, quarum omnino nomen extinctum est, Antoniusne potius et Ventidius partes Caesaris defenderent quam primum Caesar, adulescens summa pietate et memoria parentis sui, deinde Pansa et Hirtius, qui quasi cornua duo tenuerunt Caesaris tum, cum illae vere partes vocabantur? Hae vero quae sunt partes, cum alteris senatus auctoritas, populi Romani libertas, rei publicae salus proposita sit, alteris caedes bonorum, urbis Italiaeque partitio? Veniamus aliquando ad clausulam. 'Legatos venire 47
non credo.' Bene me novit * * quod venias, proposito praesertim exemplo Dolabellae. Sanctiore erunt, credo, iure legati quam duo consules, contra quos arma fert, quam Caesar, cuius patris flamen est, quam consul designatus, quem oppugnat, quam Mutina, quam obsidet, quam patria, cui igni ferroque minitatur. 'Cum venerint, quae postulant, co- 48
gnoscam.' Quin tu abis in malam pestem malumque cruciatum! Ad te quisquam veniat nisi Ventidi similis? Oriens incendium qui restinguerent, summos viros misimus; repudiasti; nunc in tantam flammam tamque inveteratam mittamus, cum locum tibi reliquum non modo ad pacem, sed ne ad deditionem quidem feceris?

Hanc ego epistulam, patres conscripti, non quo illum dignum putarem, recitavi, sed ut confessionibus ipsius omnia patefacta eius parricidia videretis. Cum 49
hoc pacem M. Lepidus, vir ornatissimus omnibus et virtutis et fortunae bonis, si haec *legeret*, suaderet, denique aut vellet aut fieri posse arbitraretur? 'Prius undis flamma', ut ait poëta nescio quis, prius denique omnia, quam aut cum Antoniis res publica aut cum re publica Antonii redeant in gratiam. Monstra quaedam ista et portenta sunt [prodigia] rei publicae. Moveri sedibus huic urbi melius est atque in alias,

si fieri possit, terras demigrare, unde Antoniorum 'nec facta nec nomen audiat', quam illos Caesaris virtute eiectos, Bruti retentos intra haec moenia videre. Optatissimum est vincere; secundum est nullum casum pro dignitate et libertate patriae non ferendum putare. Quod reliquum est, non est tertium, sed postremum omnium, maximam turpitudinem suscipere vitae cupiditate.

50 Quae cum ita sint, de mandatis litterisque M. Lepidi, viri clarissimi, Servilio assentior et hoc amplius censeo, 'Magnum Pompeium, Gnaei filium, pro patris maiorumque suorum animo studioque in rem publicam suaque pristina virtute, industria, voluntate fecisse, quod suam eorumque, quos secum haberet, operam senatui populoque Romano pollicitus esset, eamque rem senatui populoque Romano gratam acceptamque esse, eique honori dignitatique eam rem fore.' Hoc vel coniungi cum hoc senatus consulto licet vel seiungi potest separatimque perscribi, ut proprio senatus consulto Pompeius collaudatus esse videatur.

M. TULLI CICERONIS

IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA QUARTA DECIMA.

ARGUMENTUM.

Quod M. Cicero cum saepe ante, tum oratione superiore ipsa effici voluerat, ut cum M. Antonio iam armis res transigeretur, nuper erat factum. Sed cum ille A. Hirtium et C. Caesarem adulescentem, a quibus, quas iis obtulisset, condiciones erant repudiatae, e castris suis elicuisset non satis paratos eosque levi pugna reiecisset, eius amici Romae vulgaverant A. Hirtium et C. Caesarem iusta pugna esse victos, tum M. Ciceronem minis atrocibus persecuti erant. Interea Romam nuntius de proelio ad Mutinam inter M. Antonium et inter A. Hirtium C. Pansam coss. C. Caesarem pro praetore a. d. XVII Kal. Maias commisso, in quo M. Antonius erat victus, erat adlatus. M. igitur Cornutus praetor urbanus a. d. X Kalendas Maias litteras A. Hirti e C. Pansae castris de proelio facto missas in senatu recitavit et de honoribus ducum et praemiis militum rettulit. Qui M. Antonio favebant, bellum confectum esse aiebant et saga deponenda censebant. Quos contra M. Cicero hac, quae infra scripta est, oratione M. Antonium et reliquos, qui cum eo essent, hostes patriae iudicandos contendit et amplissima quaeque in duces et milites, qui rem publicam defendissent, decernit.

Si, ut ex litteris, quae recitatae sunt, patres con- 1
scripti, sceleratissimorum hostium exercitum caesum 1
fusumque cognovi, sic id, quod et omnes maxime optamus *et* ex ea victoria, quae parta est, consecutum arbitramur, D. Brutum egressum iam Mutina esse

cognovissem, propter cuius periculum ad saga issemus,
propter eiusdem salutem redeundum ad pristinum
vestitum sine ulla dubitatione censerem. Ante vero
quam sit ea res, quam avidissime civitas exspectat, al-
lata, laetitia frui satis est maximae praeclarissimae-
que pugnae; reditum ad vestitum confectae victoriae
reservate. Confectio autem huius belli est D. Bruti
2 salus. Quae autem est ista sententia, ut in hodiernum
diem vestitus mutetur, deinde cras sagati prodeamus?
Nos vero cum semel ad eum, quem cupimus optamus-
que, vestitum redierimus, id agamus, ut eum in per-
petuum retineamus. Nam hoc quidem cum turpe est,
tum ne dis quidem inmortalibus gratum, ab eorum
aris, ad quas togati adierimus, ad saga sumenda dis-
3 cedere. Atque animadverto, patres conscripti, quos-
dam huic favere sententiae; quorum ea mens idque
consilium est, ut, cum videant gloriosissimum illum
D. Bruto futurum diem, quo die propter eius salutem
redierimus ad vestitum, hunc ei fructum eripere cupiant,
ne memoriae posteritatique prodatur propter unius civis
periculum populum Romanum ad saga isse, propter
eiusdem salutem redisse ad togas. Tollite hanc;
nullam tam pravae sententiae causam reperietis. Vos
vero, patres conscripti, conservate auctoritatem ve-
stram, manete in sententia, tenete vestra memoria,
quod saepe ostendistis, huius totius belli in unius
viri fortissimi et maximi vita positum esse discrimen.
2 Ad D. Brutum liberandum legati missi principes civi-
4 tatis, qui illi hosti ac parricidae denuntiarent, ut a
Mutina discederet; eiusdem D. Bruti conservandi gratia
consul sortitu ad bellum profectus A. Hirtius, cuius
inbecillitatem valetudinis animi virtus et spes victoriae
confirmavit; Caesar cum exercitu per se comparato,
cum prius pestibus rem publicam liberasset, ne
quid postea sceleris oriretur, profectus est ad eundem
Brutum liberandum vicitque dolorem aliquem dome-
5 sticum patriae caritate. Quid C. Pansa egit aliud

dilectibus habendis, pecuniis comparandis, senatus con-
sultis faciendis gravissimis in Antonium, nobis cohor-
tandis, populo Romano ad causam libertatis vocando,
nisi ut D. Brutus liberaretur? A quo populus Ro-
manus frequens ita salutem D. Bruti una voce depo-
poscit, ut eam non solum commodis suis, sed etiam
necessitati victus anteferret. Quod sperare nos quidem
debemus, patres conscripti, aut inibi esse aut iam
esse confectum; sed spei fructum rei convenit et
evento reservari, ne aut deorum inmortalium bene-
ficium festinatione praeripuisse aut vim fortunae stul-
titia contempsisse videamur.

Sed quoniam significatio vestra satis declarat, quid 6
hac de re sentiatis, ad litteras veniam, quae sunt a
consulibus et a propraetore missae, si pauca ante,
quae ad ipsas litteras pertineant, dixero. Imbuti 3
gladii sunt, patres conscripti, legionum exercituumque
nostrorum vel madefacti potius duobus duorum con-
sulum, tertio Caesaris proelio. Si hostium fuit ille
sanguis, summa militum pietas, nefarium scelus, si
civium. Quousque igitur is, qui omnes hostes scelere
superavit, nomine hostis carebit? nisi mucrones etiam
nostrorum militum tremere vultis dubitantis, utrum
in cive an in hoste figantur. Supplicationem decer- 7
nitis, hostem non appellatis. Gratae vero nostrae dis
immortalibus gratulationes erunt, gratae victimae,
cum interfecta sit civium multitudo! 'De improbis',
inquit, 'et audacibus.' Nam sic eos appellat claris-
simus vir; quae sunt urbanarum maledicta litium, non
inustae belli internecivi notae. Testamenta, credo,
subiciunt aut eiciunt vicinos aut adulescentulos circum-
scribunt; his enim vitiis adfectos et talibus malos
aut audaces appellare consuetudo solet. Bellum in- 8
expiabile infert quattuor consulibus unus omnium la-
tronum taeterrimus, gerit idem bellum cum senatu
populoque Romano, omnibus (quamquam ruit ipse
suis cladibus) pestem, vastitatem, cruciatum, tormenta

denuntiat. Dolabellae ferum et inmane facinus, quod
nulla barbaria posset agnoscere, id suo consilio fac-
tum esse testatur, quaeque esset facturus in hac urbe,
nisi eum hic ipse Iuppiter ab hoc templo atque moe-
nibus reppulisset, declaravit in Parmensium calamitate,
quos optimos viros honestissimosque homines maxime
cum auctoritate huius ordinis populique Romani digni-
tate coniunctos crudelissimis exemplis interemit pro-
pudium illud et portentum, L. Antonius, insigne
odium omnium hominum vel, si etiam di oderunt, quos
9 oportet, deorum. Refugit animus, patres conscripti,
eaque dicere reformidat, quae L. Antonius in Parmen-
sium liberis et coniugibus effecerit. Quas enim tur-
pitudines Antonii libenter cum dedecore subierunt,
easdem per vim laetantur aliis se intulisse. Sed vis
calamitosa est, quam illis obtulerunt, libido flagitiosa,
(4) qua Antoniorum oblita est vita. Est igitur quisquam,
qui hostis appellare non audeat, quorum scelere cru-
4 delitatem Carthaginiensium victam esse fateatur? Qua
enim in urbe tam inmanis Hannibal capta quam in
Parma surrepta Antonius? nisi forte huius coloniae
et ceterarum, in quas eodem est animo, non est hostis
10 putandus. Si vero coloniarum et municipiorum sine
ulla dubitatione hostis est, quid tandem huius censetis
urbis, quam ille ad explendas egestates latrocinii sui
concupivit, quam iam peritus metator et callidus decem-
peda sua Saxa diviserat? Recordamini, per deos
inmortales! patres conscripti, quid hoc biduo timueri-
mus a domesticis hostibus rumoribus improbissimis
dissipatis. Quis liberos, quis coniugem aspicere pot-
erat sine fletu, quis domum, quis tecta, quis larem
familiarem? Aut foedissimam mortem omnes aut
miserabilem fugam cogitabant. Hæc a quibus time-
bantur, eos hostes appellare dubitamus? Gravius si
quis attulerit nomen, libenter adsentiar; hoc vulgari
contentus vix sum, leviore non utar.

11 Itaque, cum supplicationes iustissimas ex iis litte-

ris, quae recitatae sunt, decernere debeamus Serviliusque decreverit, augebo omnino numerum dierum, praesertim cum non uni, sed tribus ducibus sint decernendae; sed hoc primum faciam, ut imperatores appellem eos, quorum virtute, consilio, felicitate maximis periculis servitutis atque interitus liberati sumus. Etenim cui viginti his annis supplicatio decreta est, ut non imperator appellaretur aut minimis rebus gestis aut plerumque nullis? Quam ob rem aut supplicatio ab eo, qui ante dixit, decernenda non fuit aut usitatus
honos pervulgatusque tribuendus iis, quibus etiam 5
novi singularesque debentur. An, si quis Hispanorum 12
aut Gallorum aut Threcum mille aut duo milia occidisset, eum hac consuetudine, quae increbuit, imperatorem appellaret senatus; tot legionibus caesis, tanta multitudine hostium interfecta (*hostium* dico; ita, inquam, hostium, quamvis hoc isti hostes domestici nolint) clarissimis ducibus supplicationum honorem tribuemus, imperatorium nomen adimemus? Quanto enim honore, laetitia, gratulatione in hoc templum ingredi debent illi ipsi huius urbis liberatores, cum hesterno die propter eorum res gestas me ovantem et prope triumphantem populus Romanus in
Capitolium domo tulerit, domum inde reduxerit? Is 13
enim demum est mea quidem sententia iustus triumphus ac verus, cum bene de re publica meritis testimonium a consensu civitatis datur. Nam sive in communi gaudio populi Romani uni gratulabantur, magnum iudicium, sive uni gratias agebant, eo maius, sive utrumque, nihil magnificentius cogitari potest.

'Tu igitur ipse de te?' dixerit quispiam. Equidem invitus, sed iniuriae dolor facit me praeter consuetudinem gloriosum. Nonne satis est ab hominibus virtutis ignaris gratiam bene merentibus non referri? etiam in eos, qui omnes suas curas in rei publicae salute defigunt, † impetus crimen invidia quaeretur?
Scitis enim per hos dies creberrimum fuisse 14

sermonem me Parilibus, qui dies hodie est, cum fascibus descensurum. In aliquem credo hoc gladiatorem aut latronem aut Catilinam esse conlatum, non in eum, qui, ne quid tale in re publica fieri posset, effecerit. An ut ego, qui Catilinam haec molientem sustulerim, everterim, adflixerim, ipse existerem repente Catilina? Quibus auspiciis istos fascis augur acciperem, quatenus haberem, cui traderem? Quemquamne fuisse tam sceleratum, qui hoc fingeret, tam furiosum,
6 qui crederet? Unde igitur ista suspicio vel potius
15 unde iste sermo? Cum, ut scitis, hoc triduo vel quadriduo tristis a Mutina fama manaret, inflati laetitia atque insolentia impii cives unum se in locum ad illam curiam furiis potius suis quam rei publicae infelicem congregabant. Ibi cum consilia inirent de caede nostra partirenturque inter se, qui Capitolium, qui rostra, qui urbis portas occuparent, ad me concursum futurum civitatis putabant. Quod ut cum invidia mea fieret et cum vitae etiam periculo, famam istam fascium dissipaverunt, fascis ipsi ad me delaturi fuerunt. Quod cum esset quasi mea voluntate factum, tum in me impetus conductorum hominum quasi in tyrannum parabatur, ex quo caedes esset vestrum omnium consecuta. Quae res patefecit, patres conscripti, sed suo tempore totius huius sceleris fons
16 aperietur. Itaque P. Apuleius, tribunus pl., meorum omnium consiliorum periculorumque iam inde a consulatu meo testis, conscius, adiutor, dolorem ferre non potuit doloris mei; contionem habuit maximam populo Romano unum atque idem sentiente. In qua contione cum me pro summa nostra coniunctione et familiaritate liberare suspicione fascium vellet, una voce cuncta contio declaravit nihil esse a me umquam de re publica nisi optime cogitatum. Post hanc habitam contionem duabus tribusve horis optatissimi nuntii et litterae venerunt, ut idem dies non modo iniquissima me invidia liberarit,

sed etiam celeberrima populi Romani gratulatione auxerit.

Haec interposui, patres conscripti, non tam ut pro 17 me dixerim (male enim mecum ageretur, si parum vobis essem sine defensione purgatus), quam ut quosdam nimis ieiuno animo et angusto monerem, id quod semper ipse fecissem, uti excellentium civium virtutem imitatione dignam, non invidia putarent. Magnus est in re publica campus, ut sapienter dicere Crassus solebat, multis apertus cursus ad laudem. Utinam quidem 7 illi principes viverent, qui me post meum consulatum, cum iis ipse cederem, principem non inviti videbant! Hoc vero tempore in tanta inopia constantium et fortium consularium quo me dolore affici creditis, cum alios male sentire, alios nihil omnino curare videam, alios parum constanter in suscepta causa permanere sententiamque suam non semper utilitate rei publicae, sed tum spe, tum timore moderari? Quod- 18 si quis de contentione principatus laborat, quae nulla esse debet, stultissime facit, si vitiis cum virtute contendit; ut enim cursu cursus, sic in viris fortibus virtus virtute superatur. Tu, si ego de re publica optime sentiam, ut me vincas, ipse pessime senties aut, si ad me bonorum concursum fieri videbis, ad te improbos invitabis? Nollem primum rei publicae causa, deinde etiam dignitatis tuae. Sed si principatus ageretur, quem numquam expetivi, quid tandem mihi esset optatius? Ego enim malis sententiis vinci non possum, bonis forsitan possim et libenter. Haec 19 populum Romanum videre, animadvertere, iudicare quidam moleste ferunt. Poteratne fieri, ut non proinde homines *de* quoque, ut quisque mereretur, iudicarent? Ut enim de universo senatu populus Romanus verissime iudicat nullis rei publicae temporibus hunc ordinem firmiorem aut fortiorem fuisse, sic de uno quoque nostrum et maxime, qui hoc loco sententias dicimus, sciscitantur omnes, avent audire, quid quis-

que senserit; ita de quoque, ut quemque meritum
(20 arbitrantur, existimant. Memoria tenent me ante diem
XIII Kalendas Ianuarias principem revocandae liber-
tatis fuisse, me ex Kalendis Ianuariis ad hanc horam
20 invigilasse rei publicae, meam domum measque aures
dies noctesque omnium praeceptis monitisque patuisse,
meis litteris, meis nuntiis, meis cohortationibus omnes,
qui ubique essent, ad patriae praesidium excitatos,
meis sententiis a Kalendis Ianuariis numquam legatos
ad Antonium, semper illum hostem, semper hoc bellum,
ut ego, qui omni tempore verae pacis auctor fuissem,
21 huic essem nomini pestiferae pacis inimicus. Idem
P. Ventidium, cum alii praetorem [Volusenum], ego
semper hostem. Has in sententias meas si consules
discessionem facere voluissent, omnibus istis latronibus
auctoritate ipsa senatus iam pridem de manibus arma
8 cecidissent. Sed, quod tum non licuit, patres con-
scripti, id hoc tempore non solum licet, verum etiam
necesse est, eos, qui re sunt hostes, verbis notari,
22 sententiis nostris hostes iudicari. Antea cum hostem
ac bellum nominassem, semel et saepius sententiam
meam de numero sententiarum sustulerunt, quod in
hac causa iam fieri non potest. Ex litteris enim C.
Pansae A. Hirti consulum, C. Caesaris pro praetore
de honore dis inmortalibus habendo sententias dici-
mus. Supplicationem modo qui decrevit, idem im-
prudens hostes iudicavit; numquam enim in civili bello
supplicatio decreta est. Decretam dico; ne victoris
23 quidem litteris postulata est. Civile bellum consul
Sulla gessit, legionibus in urbem adductis, quos voluit,
expulit, quos potuit, occidit; supplicationis mentio nulla.
Grave bellum Octavianum insecutum est; supplicatio
[Cinnae] nulla victori. Cinnae victoriam imperator
ultus est Sulla; nulla supplicatio decreta a senatu.
Ad te ipsum, P. Servili, num misit ullas collega litte-
ras de illa calamitosissima pugna Pharsalia, num te
de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At

misit postea de Alexandria, de Pharnace; Pharsaliae vero pugnae ne triumphum quidem egit. Eos enim cives pugna illa sustulerat, quibus non modo vivis, sed etiam victoribus incolumis et florens civitas esse
posset. Quod idem contigerat superioribus bellis 24
civilibus. Nam mihi consuli supplicatio nullis armis sumptis non ob caedem hostium, sed ob conservationem civium novo et inaudito genere decreta est. Quam ob rem aut supplicatio re publica pulcherrime gesta postulantibus nostris imperatoribus deneganda est, quod praeter Gabinium contigit nemini, aut supplicatione decernenda hostes eos, de quibus decernitis,
iudicetis necesse est. Quod ergo ille re, id ego etiam 9
verbo, cum imperatores eos appello; hoc ipso nomine et eos, qui iam devicti sunt, et eos, qui supersunt,
hostes iudico, cum victores appello imperatores. Quo 25
modo enim potius Pansam appellem, etsi habet honoris nomen amplissimi, quo Hirtium? Est ille quidem consul, sed alterum nomen beneficii populi Romani est, alterum virtutis atque victoriae. Quid? Caesarem deorum beneficio rei publicae procreatum dubitemne appellare imperatorem? qui primus Antoni inmanem et foedam crudelitatem non solum a iugulis nostris, sed etiam a membris et visceribus avertit. Unius autem diei quot et quantae virtutes, di immortales,
fuerunt! Princeps enim omnium Pansa proelii facien- 26
di et cum Antonio confligendi fuit, dignus imperator legione Martia, digna legio imperatore. Cuius si acerrimum impetum cohibere Pansa potuisset, uno proelio confecta res esset. Sed cum libertatis avida legio effrenatius in aciem hostium inrupisset ipseque in primis Pansa pugnaret, duobus periculosis vulneribus acceptis sublatus e proelio rei publicae vitam reservavit. Ego vero hunc non solum imperatorem, sed etiam clarissimum imperatorem iudico, qui cum aut morte aut victoria se satis facturum rei publicae spopondisset, alterum fecit, alterius di immortales 10
omen avertant! Quid dicam de Hirtio? qui re audita 27

e castris duas legiones eduxit incredibili studio atque virtute, quartam illam, quae relicto Antonio se olim cum Martia legione coniunxit, et septimam, quae constituta ex veteranis docuit hoc proelio militibus iis, qui Caesaris beneficia servassent, senatus populique Romani carum nomen esse. His viginti cohortibus nullo equitatu Hirtius ipse aquilam quartae legionis cum inferret, qua nullius pulchriorem speciem imperatoris accepimus, cum tribus Antoni legionibus equitatuque conflixit hostesque nefarios huic Iovis optimi maximi ceterisque deorum immortalium templis, urbis tectis, libertati populi Romani, nostrae vitae sanguinique imminentes prostravit, fudit, occidit, ut cum admodum paucis nocte tectus, metu perterritus princeps latronum duxque fugerit. O solem ipsum beatissimum, qui antequam se abderet, stratis cadaveribus parrici-
28 darum cum paucis fugientem vidit Antonium! An vero quisquam dubitabit appellare Caesarem imperatorem? Aetas eius certe ab hac sententia neminem deterrebit, quandoquidem virtute superavit aetatem. Ac mihi semper eo maiora beneficia C. Caesaris visa sunt, quo minus erant ab aetate illa postulanda; cui cum imperium dabamus, eodem tempore etiam spem eius nominis deferebamus; quod cum est consecutus, auctoritatem decreti nostri rebus gestis suis comprobavit. Hic ergo adulescens maximi animi, ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit. Ita trium imperatorum populi Romani virtute, consilio, felicitate uno die locis pluribus res publica est
11 conservata. Decerno igitur eorum trium nomine quin-
29 quaginta dierum supplicationes; causas, ut honorificentissimis verbis consequi potuero, complectar ipsa sententia.

Est autem fidei pietatisque nostrae declarare fortissimis militibus, quam memores simus quamque grati. Quam ob rem promissa nostra atque ea, quae

legionibus bello confecto tributuros nos spopondimus, hodierno senatus consulto renovanda censeo; aequum est enim militum, talium praesertim, honorem coniungi.
Atque utinam, patres conscripti, [civibus] omnibus 30
solvere nobis praemia liceret! quamquam nos ea, quae promisimus, studiose cumulata reddemus. Sed id quidem restat, ut spero, victoribus, quibus senatus fides praestabitur; quam quoniam difficillimo rei publicae tempore secuti sunt, eos numquam oportebit consilii sui paenitere. Sed facile est bene agere cum iis, a quibus etiam tacentibus flagitari videmur; illud admirabilius et maius maximeque proprium senatus sapientis est, grata eorum virtutem memoria prosequi,
qui pro patria vitam profuderunt. Quorum de ho- 31
nore utinam mihi plura in mentem venirent! Duo certe non praeteribo, quae maxime occurrunt, quorum alterum pertinet ad virorum fortissimorum gloriam sempiternam, alterum ad leniendum maerorem et luctum proximorum.

Placet igitur mihi, patres conscripti, legionis Mar- 12
tiae militibus et eis, qui una pugnantes occiderint, monumentum fieri quam amplissimum. Magna atque incredibilia sunt in rem publicam huius merita legionis. Haec se prima latrocinio abrupit Antoni, haec tenuit Albam, haec se ad Caesarem contulit, hanc imitata quarta legio parem virtutis gloriam consecuta est. Quarta victrix desiderat neminem; ex Martia non nulli in ipsa victoria conciderunt. O fortunata mors, quae naturae debita pro patria est potissimum
reddita! Vos vero patriae natos iudico, quorum etiam 32
nomen a Marte est, ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga foeda mors est, in victoria gloriosa. Etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet. Illi igitur impii, quos cecidistis, etiam ad inferos poenas parricidii luent, vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem et locum con-

secuti. Brevis a natura vita vobis data est, at memoria bene redditae vitae sempiterna. Quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens, qui maximis laboribus et periculis ad summam
33 laudem gloriamque contenderet? Actum igitur praeclare vobiscum, fortissimi, dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus neque oblivione eorum, qui nunc sunt, nec reticentia posterorum sepulta esse poterit, cum vobis inmortale monumentum suis paene manibus senatus populusque Romanus exstruxerit. Multi saepe exercitus Punicis, Gallicis, Italicis bellis clari et magni fuerunt, nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. Atque utinam maiora possemus, quandoquidem a vobis maxima accepimus! Vos ab urbe furentem Antonium avertistis, vos redire molientem reppulistis. Erit igitur exstructa moles opere magnifico incisaeque litterae divinae virtutis testes sempiternae, numquamque de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum aut audient, gratissimus sermo conticescet. Ita pro mortali condicione vitae inmortalitatem estis consecuti.

13
34 Sed quoniam, patres conscripti, gloriae munus optimis et fortissimis civibus monumenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima est haec quidem consolatio, parentibus, quod tanta rei publicae praesidia genuerunt, liberis, quod habebunt domestica exempla virtutis, coniugibus, quod iis viris carebunt, quos laudare quam lugere praestabit, fratribus, quod in se ut corporum, sic virtutis similitudinem esse confident. Atque utinam his omnibus abstergere fletum sententiis nostris consultisque possemus vel aliqua talis iis adhiberi publice posset oratio, qua deponerent maerorem atque luctum gauderentque potius, cum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum, suis obtigisse eosque nec inhumatos esse nec deser-

tos, quod tamen ipsum pro patria non miserandum putatur, nec dispersis bustis humili sepultura crematos, sed contectos publicis operibus atque muneribus eaque extructione, quae sit ad memoriam aeternitatis ara Virtutis. Quam ob rem maximum quidem solacium 35
erit propinquorum eodem monumento declarari et virtutem suorum et populi Romani pietatem et senatus fidem et crudelissimi memoriam belli: in quo nisi tanta militum virtus exstitisset, parricidio M. Antoni nomen populi Romani occidisset. Atque etiam censeo, patres conscripti, quae praemia militibus promisimus nos re publica recuperata tributuros, ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda; qui autem ex iis, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, coniugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.

Sed ut aliquando sententia complectar, ita censeo: 14 36
'cum C. Pansa consul, imperator, initium cum hostibus confligendi fecerit, quo proelio legio Martia admirabili incredibilique virtute libertatem populi Romani defenderit, quod idem legiones tironum fecerint, ipseque C. Pansa consul, imperator, cum inter media hostium tela versaretur, vulnera acceperit, cumque A. Hirtius consul, imperator, proelio audito re cognita fortissimo praestantissimoque animo exercitum castris eduxerit impetumque in M. Antonium exercitumque hostium fecerit eiusque copias occidione occiderit suo exercitu ita incolumi, ut ne unum quidem militem desiderarit, cumque C. Caesar pro praetore, imperator, 37
consilio diligentiaque sua castra feliciter defenderit copiasque hostium, quae ad castra accesserant, profligarit, occiderit: ob eas res senatum existimare et iudicare eorum trium imperatorum virtute, imperio, consilio, gravitate, constantia, magnitudine animi, felicitate populum Romanum foedissima crudelissimaque servitute liberatum; cumque rem publicam, urbem, templa deorum inmortalium, bona fortunasque omnium

liberosque conservarint dimicatione et periculo vitae suae, uti ob eas res bene, fortiter feliciterque gestas C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, aut, si aberunt, M. Cornutus, praetor urbanus, supplicationes per dies quinquaginta ad omnia pulvi-
38 naria constituat; cumque virtus legionum digna clarissimis imperatoribus extiterit, senatum, quae sit antea pollicitus legionibus exercitibusque nostris, ea summo studio re publica recuperata persoluturum: cumque legio Martia princeps cum hostibus conflixerit atque ita cum maiore numero hostium contenderit, *ut*, cum plurimos caederent, caderent non nulli, cumque sine ulla retractatione pro patria vitam profuderint; cumque simili virtute reliquarum legionum milites pro salute et libertate populi Romani mortem oppetiverint: senatui placere, ut C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, si eis videatur, iis, qui sanguinem pro vita, libertate, fortunis populi Romani, pro urbe, templis deorum inmortalium profudissent, monumentum quam amplissimum locandum faciendumque curent *quaestoresque urb.* ad eam rem pecuniam dare, attribuere, solvere iubeant, ut exstet ad memoriam posteritatis sempiternam scelus crudelissimorum hostium militumque divina virtus, utique, quae praemia senatus militibus ante constituit, ea solvantur eorum, qui hoc bello pro patria occiderunt, parentibus, liberis, coniugibus, fratribus iisque tribuantur, quae militibus ipsis tribui oporteret, si vivi vicissent, qui morte vicerunt.